

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ XVI-XVII ст.

Енциклопедія

Острог – 2010

ББК 26.89
УДК 908 (477.81) (031)
О 77

*Книга видана за фінансової підтримки Благодійної організації
Президентський фонд “Україна” Леоніда Кучми*

*Друкується за ухвалою вченої ради
Національного університету “Острозька академія”
(протокол № 4 від 25 листопада 2010 року)*

Редакційна колегія:

Ігор Пасічник – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, Герой України, ректор Національного університету “Острозька академія” (*голова редакційної колегії*);

Петро Кралюк – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, проректор Національного університету “Острозька академія” (*відповідальний редактор, заступник голови редакції*);

Алла Атаманенко – доктор історичних наук, декан факультету міжнародних відносин Національного університету “Острозька академія”, директор Інституту дослідження української діаспори;

Петро Кулаковський – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства Національного університету “Острозька академія”;

Ігор Мицько – кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного університету “Острозька академія”;

Ярослав Поліщук – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики і літературознавства Національного університету “Острозька академія”;

Олександр Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Національного університету “Острозька академія”;

Рафаїл Торконяк – доктор теології, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри богослів'я Національного університету “Острозька академія”;

Володимир Трофимович – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри історії Національного університету “Острозька академія”.

Рецензенти:

Леонтій Войтович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка;

Микола Жулинський – академік Національної академії наук України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України;

Володимир Овсійчук – доктор мистецтвознавства, професор, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка, завідувач відділу мистецтвознавства Інституту народознавства НАН України.

О 77 **Острозька академія XVI – XVII століття.** Енциклопедія. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – 512 с.: іл.

У виданні вміщені статті та матеріали, які стосуються історії Острозької академії (XVI-XVII століття), її культурного контексту, а також історіографії та історичної пам'яті про цей перший вищий навчальний заклад на теренах Східної Європи.

Для науковців (істориків, літературознавців, мистецтвознавців, теологів, релігієзнавців, культурологів, педагогів), а також усіх, хто цікавиться історією української культури.

**У книзі використані ілюстративні матеріали, надані
Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського.**

ISBN 966-95166-0-9

© Видавництво Національного університету
“Острозька академія”, 2011
© Автори текстів

ПЕРЕДМОВА

Українці, ставши на шлях державного самостійного розвитку, закономірно, почали виявляти інтерес до маловідомих періодів своєї історії, які свідчать про становлення державних інституцій та пов'язаної з ними елітарної культури.

Хоча до нас дійшло дуже мало документів, які стосуються діяльності Острозької академії, не викликає сумніву те, що вона, а також діячі, пов'язані з нею, стали помітним явищем у розвитку української культури.

В Острозі виникла одна з перших у східнослов'янському регіоні постійних друкарень. У ній, окрім “королеви українських книг” Острозької Біблії, побачили світ різноманітні друки – богослужбові книги, полемічні твори, букварі й т. ін. Очевидно, далеко не все, що з'явилося в Острозькій друкарні, збереглося до нашого часу. Але навіть те, що дійшло, справляє сильне враження.

Завдяки академії значно розширився в Україні прошарок освічених людей, які потім самі розбудовували культурні інституції. Діячі, пов'язані з Острозькою академією, відіграли важливу роль у перетворенні Києво-Печерського монастиря в потужний релігійно-культурний осередок. Вони заснували Манявський скит та Межигірський монастир, які стали православними святинями для українців.

Варто вказати й на міжнародні контакти Острозької академії. Вона підтримувала зв'язки з православними культурними осередками на Сході, зокрема з Константинополем і Александрією.

Академія дала поштовх для розвитку не лише в Україні, а й у православних слов'ян бібліїстики, грецистики, слов'янської філології. Саме випускник Острозької академії Мелетій Смотрицький уклав граматику старослов'янської мови, що справила помітний вплив на філологічну науку в східно-й частково південнослов'янських народів. Тут сформувалася школа перекладачів із грецької мови, одним із найяскравіших представників якої був Кипріан.

На жаль, після смерті її фундатора в 1608 р. Острозька академія почала занепадати й у 30-х рр. XVII ст. припинила своє існування. Однак культурні традиції, закладені Василем-Костянтином Острозьким у своєму “домоначальному” місті, не зникли. У 1909 р., завдячуючи місцевій інтелігенції, виникло Братство імені князів Острозьких, що мало на меті збереження, вивчення та відбудову пам'яток острозької старовини. Важливим чинником збереження пам'яті про діяльність князів Острозьких та Острозьку академію став історичний музей.

Можливість же відродити Острозьку академію з'явилася лише за часів незалежної Української держави.

Усвідомлюючи значення Острозької академії як національної святині, я, перебуваючи на посаді Президента України, доклав чимало зусиль для її відродження. 5 червня 1996 року було видано Указ, який повертав Острозькому колегіуму як спеціалізованому навчальному закладу стару історичну назву – Острозька академія. Указом від 22 січня 2000 року академії надано статус університету, а Указом від 30 жовтня цього ж року статус університету національного. Указом від 21 серпня 2003 року я взяв Національний університет «Острозька академія» під президентський патронат. Цим же указом передбачалося, що “університет здійснює підготовку фахівців на основі експериментальних навчальних програм, індивідуальних нормативів організації навчального процесу, самостійно вирішує питання підготовки і перепідготовки кадрів”. Маю підстави пишатися тим, що за час відродження академії побудовано сучасний навчально-освітній комплекс, де органічно поєдналися елементи старовини й сучасності. Зокрема, у 2000 р. з'явилося коледжне містечко для викладачів, а пізніше – віртуальна бібліотека.

Без перебільшення: Острозька академія стала помітним інтелектуальним, культурним осередком сучасної України. В академії проводяться різноманітні наукові конференції, форуми, зустрічі, у яких беруть участь не лише вчені, а й відомі політики, культурні діячі тощо. Навчальний заклад співпрацює з численними науковими інституціями як в Україні, так і за її межами.

Поступ, який зробила Острозька академія за роки свого існування, – переконливе свідчення того, що історія її славної попередниці має гідне продовження.

Власне, про цю славу попередницю і йдеться в пропонованій енциклопедії «Острозька академія XVI-XVII ст.». Її надбання – це багатющий джерельний матеріал для філософів, істориків, психологів, педагогів, для монографічних та дисертаційних досліджень про подвижницько-просвітницьку діяльність учених-українців, що міцно заклали підвалини східнослов'янської вищої школи.

Сподіваюся, що видання стане важливим кроком у дослідженні проблем української культури, допоможе краще пізнати і зрозуміти непросту, але надзвичайно багату історію нашої країни.

Леонід КУЧМА

ВСТУПНЕ СЛОВО

Яскравою й водночас недостатньо поцінованою сторінкою української Історії є діяльність князя Василя-Костянтина Острозького, завдяки старанням і коштам якого була заснована перша в Східній Європі школа вищого типу, Острозька академія, а також видана перша слов'яномовна Біблія. Діяльність цього князя значною мірою була зосереджена на захисті українських земель від спустошливих наїздів кримських татар. Такі наїзди в той час були чи не головною проблемою для українського населення. Вони вкрай негативно впливали на господарське життя, забирали як матеріальні, так і людські ресурси, породжували в людей почуття непевності, "тимчасовості". У таких умовах годі було сподіватися на нормальний економічний, політичний та культурний розвиток.

За часів князювання В.-К. Острозького Волинь, Київщина, інші українські етнічні території виявилися хоча б частково захищені від татарських наїзників. Це стало одним із важливих чинників розвитку господарського й культурного життя. Сам же князь зумів зосередити у своїх руках величезні матеріальні ресурси. В.-К. Острозького вважали одним із найбагатших магнатів Речі Посполитої. Його "домоначальний град" Острог перетворився в одне з найбільших міст України. Це був потужний ремісничий та торговий центр, який активно розбудовувався.

Будучи достатньо освіченою та ерудованою людиною й продовжуючи культурно-освітні традиції своїх попередників, Василь-Костянтин чимало уваги приділяв культурним питанням, які в той час були тісно пов'язані з церковним життям. У сфері його уваги знаходилося функціонування православних церковних інституцій. Він намагався зробити діяльність православної церкви в Україні ефективною, здатною протистояти католицькій експансії. Князь цікавився справами церковного життя й втручався в них. Навіть виношував план створення осібного православного патріархату на українських землях.

У цьому контексті варто осмислювати його культурну діяльність. Василь-Костянтин вважав необхідним зробити православне духовенство більш освіченим, здатним стояти хоча б на одному рівні з духовенством католицьким і протестантським. Про це він, зокрема, писав у своїх листах. Із цією метою закладав школи, фінансував різноманітні церковні й богословські видання. Найбільш значними у цьому плані були взаємопов'язані між собою такі його справи, як створення Острозької академії й видання Острозької

Біблії. І хоча ця діяльність мала виражену конфесійну складову, вона вийшла за церковні межі. В Острозькій академії навчалися не лише люди, які пов'язували своє життя з церковною сферою. З її стін вийшли й відомі світські діячі. Прикладом тут можна вважати Петра Конашевича-Сагайдачного. Щодо Острозької Біблії, то вона використовувалася не тільки для суто літургійних цілей. Судячи з маргінальних записів на окремих її примірниках, ця книга читалася й трактувалася людьми різних станів. Сама ж підготовка цього видання вимагала масштабної редакторської роботи, яка, своєю чергою, сприяла розвитку філологічної науки як в Острозі, так і в Україні загалом.

Острозька академія справила помітний вплив на розвиток освіти та культури не лише в Україні, але й у Східній Європі. Однак у 30-х рр. XVII ст. вона припинила своє існування.

Та все ж культурні традиції, закладені В.-К. Острозьким у своєму місті, не зникли, а лише зазнали суттєвих змін. Конкурентом, який свідомо витісняв Острозьку академію, її альтернативою став єзуїтський колегіум. Заснований у 1625 р., він із певними перервами проіснував до 1773 року. Це був один із найбільших і найкраще забезпечених навчальних закладів такого типу в Речі Посполитій. Не випадково на його базі після ліквідації планувалося створення університету. Проте брак коштів, а також події, пов'язані з розпадом та розподілом Речі Посполитої, не дали змоги реалізувати цю ідею. Деякий час, із 1777 р. до переходу Острога під владу Російської імперії в 1793 р., на базі єзуїтського колегіуму працювала чотирикласна школа уніатів-василіан.

За часів царської Росії в Острозі функціонували православна духовна семінарія, повітові училища, чоловіча гімназія. Із 1865 р. в місті офіційно почало працювати жіноче училище графа Д. М. Блудова, яке стало значною культурно-освітньою інституцією з потужною матеріальною базою. Йому були передані приміщення колишнього католицького монастиря капуцинів, закритого в 1832 р., а в 1913-1914 рр. для потреб училища побудували велике двоповерхове приміщення в стилі неокласицизму.

Хоча ці названі навчальні заклади служили знаряддям русифікації, з їхніх стін вийшли люди, які зробили помітний внесок в українську національну культуру. Зокрема, в Острозькій чоловічій гімназії навчалися українські вчені-гуманітарії Агатангел Кримський та Іван Огієнко, а в жіночому училищі графа Д. М. Блудова – поетеса Оксана Лятуринська. Духовну семінарію в Острозі закінчив Орест Новицький – один із найкращих філософів України XIX століття. Звідси був родом і тут навчався Онікій Малиновський – видатний український вчений-правознавець. Неповдалік Острога, в Дермані, народилися українські письменники Микола Хомичевський, відомий під псевдонімом Борис Тен, та Улас Самчук. Останній ще дитиною бував в Острозі. Пам'ятки місцевої старовини справили на нього незабутнє враження, що знайшло відображення в його трилогії “Волинь”. Можна навести низку імен відомих учених, освітян,

письменників, громадських і політичних діячів, митців і мистецтвознавців, лікарів, які походили з Острога або доля яких була пов'язана з цим містом.

Незважаючи на свою провінційність, Острог творив потужне культурне поле. Тому коли виникла найменша можливість відродити цей навчальний заклад, вона була реалізована. У період “перебудови” в Острозі виникло культурно-історичне товариство “Спадщина”, що об'єднало місцеву інтелігенцію. Члени “Спадщини”, власне, і висунули ідею відродження Острозької академії. На той час ця ідея здавалася чистою утопією й зустрічала нерозуміння, а то й відверту протидію.

Проте завдяки зусиллям небайдужих людей її вдалося реалізувати. Велика заслуга в цьому належала керівникові товариства “Спадщина” П. Андрухову, відомому історично-острожанину, професорові М. Ковальському, міському голові Острога М. Грищуку, академікові М. Жулинському, представнику Президента у Рівненській області Р. Василюшину та іншим ентузіастам. Однак головну роль у становленні Острозької академії відіграв професор І. Пасічник, який з самого початку очолив цей навчальний заклад.

Варто відзначити, що відродження Острозької академії стало можливим лише в 1994 р. в часи незалежної України, коли почали цінуватися набутки нашої національної освіти і з'явилося розуміння необхідності їхнього відновлення.

Сучасна Острозька академія пройшла непростий шлях від спеціалізованого навчального закладу, який знаходився під опікою Києво-Могилянської академії, до повноцінного університету, який має статус національного та самоврядного дослідницького вищого навчального закладу.

На початку функціонування для потреб академії були передані приміщення, що колись належали жіночому училищу графа М. Д. Блудова. Після закриття в 1923 р. цього навчального закладу, який став тоді російською приватною гімназією, в його приміщеннях містилися різноманітні інституції – польська учительська семінарія, педагогічне училище, госпіталь, німецькі учительські курси, німецький табір для відпочинку військових пілотів, школи-інтернати, середня школа тощо. Часті зміни власників не могли не позначитись негативно на цих приміщеннях. Острозькій академії вони дісталися у вкрай занедбаному стані. За час її існування ці приміщення були не лише відреставровані, а й був побудований сучасний навчально-освітній комплекс. На території академії функціонує не лише музей академії, а й виставки стародруків та іконопису, підвали колишнього монастиря капуцинів, картинна галерея, кімната-музей училища графа М. Д. Блудова.

Острозька академія перетворилася в місце паломництва для людей, які шанують українські національні святині. Її відвідали Президенти України, високопоставлені урядовці, послы іноземних держав, відомі науковці, політичні й громадські діячі, письменники, журналісти тощо.

Академія зуміла стати одним із найбільш відомих і престижних вищих навчальних закладів України. Зараз тут здійснюється підготовка фахівців із таких традиційних спеціальностей, як правознавство, економіка, історія, українська й іноземна філологія, політологія, документознавство та інформаційна діяльність, психологія, країнознавство, міжнародні відносини, релігієзнавство, державне управління, журналістика. При цьому викладачі академії намагаються відновлювати традиції своєї знаменитої попередниці. Оскільки Острозька академія кінця XVI – початку XVII ст. була передусім навчальним закладом релігійного спрямування, де велика увага приділялася вихованню на християнських засадах і вивченню Святого Письма, керівництво теперішньої академії приділяє велику увагу цим питанням. Острозька академія стала осередком, де здійснюється підготовка вчителів християнської етики. А в 2007 р. у ній уперше в незалежній Україні був здійснений випуск магістрів теології. Також давня Острозька академія стояла біля витоків становлення новочасної української літератури. Тому закономірно, що сучасна академія є одним із небагатьох вищих навчальних закладів України, де здійснюється підготовка за спеціальністю “Літературна творчість”. Заняття з майбутніми літературними творцями тут проводять не лише фахівці-філологи, а й відомі українські письменники.

Проте в стінах академії готують не тільки висококваліфікованих спеціалістів. Керівництво навчального закладу спрямовує свої зусилля на те, щоб виховати високоморальних громадян, для яких українська ідея є не порожньою фразою, а визначає їхню національну самосвідомість.

Розбудова академії стала можливою не лише завдяки активній підтримці державних структур, а й національно свідомих меценатів. Велику матеріальну допомогу надали академії представники української діаспори США та інших країн Заходу. Долучилися до цієї справи й вітчизняні меценати. Їхні імена увічнені на меморіальних дошках на території академії. Надзвичайно цінний подарунок для студентів та викладачів зробили Віталій та Олена Гайдуки, які подарували академії оригінал Острозької Біблії 1581 року.

Із самого початку існування відродженої Острозької академії її працівники приділяли й продовжують приділяти увагу дослідженню острогіани. Результатом цих досліджень стали численні публікації на сторінках наукових збірників і періодичних видань. Етапними були енциклопедичне видання “Острозька академія XVI-XVII ст.” (1997) та колективна монографія “Острозькі просвітники XVI-XX ст.” (2000).

Нині, у зв’язку з новими дослідженнями в цій сфері, виникла необхідність видання енциклопедії “Острозька академія”.

У виданні чимало уваги приділено матеріалам, які стосуються безпосередньої діяльності Острозької академії XVI-XVII ст., діячам, які були пов’язані з нею.

Зокрема, детально розглядаються питання Острозької Біблії, підготовку якої до видання здійснювали викладачі й, можливо, студенти академії.

Статті у виданні різні за обсягом залежно від теми, джерельної бази й стану вивчення цієї проблематики. Автори використали здобутки і досягнення попередніх студій, зазначаючи це в списках літератури і роблячи вказівки на археографічні джерела та архівні збірки.

За змістом статті енциклопедії становлять такі групи: оглядові статті про Острозьку академію і соціокультурний контекст, у якому вона функціонувала; персональні статті про викладачів і випускників академії, діячів культури XVI-XVII ст., причетних до неї; статті про Острозьку друкарню та її продукцію; персональні статті про вчених XIX-XX ст., які досліджували історію Острога та Острозької академії, а також історіографічний огляд острогяни, у якому розглядаються також напрацювання сучасних дослідників; статті про окремих діячів та інституції, які сприяли збереженню історичної пам'яті про Острозьку академію.

Окрему структурну частину цієї книги становлять ілюстративні матеріали – кольорові і чорно-білі світлини, репродукції гравюр і портретів, старовинних ікон і скульптур, які мають наукове й пізнавальне значення.

Сподіваємося, це видання стане в пригоді історикам, літературознавцям, культурологам, усім, хто цікавиться славним минулим нашої Батьківщини.

Ігор ПАСІЧНИК, Петро КРАЛЮК

А

Акт поділу володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 року

Один із найважливіших документів історії Острога періоду діяльності ОА. Ще за життя її фундатора князя *В.-К. Острозького* (1526-1608) між його нащадками, синами *Янушем* (1554-1620) і *Олександром* (1571-1603), відбувся поділ усього батьківського нерухомого майна – земельних володінь князів *Острозьких*. Був занесений до гродської книги міста Нового Корчина біля Сандомира (Польща) 20 березня 1603 року. Опис володінь розпочався 10 березня того ж року і тривав до 17 березня. Збереглася низка копій цього опису в архівах України, Польщі, Росії. В акті зафіксована тогочасна топографія Острога. Вказується розташування вулиць і будівель, оборонних, культових, замкових, публічних і приватних (міщанських і шляхетських) споруд, імена власників будинків, професії мешканців міста, їх повинності й обов'язки, розмір податків міського населення. Перераховані села і фільварки великої території не тільки цього, а й сусідніх регіонів. Також, вказано місце розташування ОА – на території так званого “*Пригородка*” – біля Замкової гори в напрямку до міста (з північного боку). Тут знаходились “друкарня і школа” (тобто ОА), які перебували у спільній юрисдикції обох князів, синів князя *В.-К. Острозького*. У цьому ж описі наявні імена трьох острозьких друкарів і місця їх проживання: “Федор Друкар” мешкав на “Заріччі і Залужжі за монастирем і ятками”,

“Іван Друкар” проживав на Зарванській вулиці, а “Тишко Друкар” – на “Заваллі” (тобто за міським валом). Згаданий піп Наливайко, “Ігнатій”. Кілька разів трапляється прізвище *Лятош*. У другій частині міста в “*Пригородку*” записано: двір, “де Лятош мешкає”, а в першій частині міста після опису “Завалля” зазначені селяни (“хлопи”) різних власників, із них “хлопи панські, що Лятош держить”, їх перераховано 10 імен, а після жителів Бельмажа (сучасна околиця Острога) значиться: “хлопи, которіє Лятос держит на Холюсе” (у польській транскрипції ця місцевість названа “Хорноща”). Там вказані 15 імен селян, назви двох порожніх ділянок, млиночок, солодовня і бровар. Уперше в науковій літературі фрагменти тексту цього акта подав *Я. Перлштейн*.

Видання: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острого – Нью-Йорк, 2004. – С. 75, 77, 78, 79, 82.

Джерела: ЛННБУС. – Ф. Радзимицьких. – № 181. – VI, Ч. 4; Краківський воєводський архів. Секція I (на Вавелі). Архів Сангушків (AS). – Од. зб. 63; РДІА (С.-Петербург). – Ф. 823. – Оп. I. – Канцелярія митрополитів греко-уніатських церков. – Од. зб. 262; ЦДІАУК. – Ф. 223. Колекція серія “Б”. – Од. зб. 332.

Література: Ковальский Н. П. Акт 1603 г. раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопр. отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137; Його ж. До історії Острозької друкарні (кінець XVI – поч. XVII ст.) // Тези доповідей Другої наук. конф. Криворізького загальнонаукового фак-ту (Дніпропетровського держ. ун-ту). – Кривий Ріг, 1965. – С. 31-33; Його ж. Документальні письмові джерела з історії Острога // Матеріали I-III наук.-краєз. конф. “Острого на порозі 900-річчя” (1990-

1992 pp.). – Острог, 1992. – Ч. I. – С. 92-98; Його ж. Острог как политико-административный, экономический и политический центр XVI в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 48-56; Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліограф. довідник / Упор. І. З. Мицько. – Київ, 1990. – С. 28, 83, 84; Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 35-40, 45-47; Його ж. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-139; Тучемский М. Город Острог. – Пochaев, 1913. – С. 12-16; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 43, 44, 96-100.

Віктор Атаманенко

Акти (хроніка) Острозького парафіяльного костелу

“Akta kościoła farnego ostrogińskiego”) – комплексне наративно-документальне джерело. Зберігається під № 1031 в Державному архіві в Кракові (Польща) в збірці князів Сангушків. Структура хроніки схожа на структуру діаріусів або хронік: більшість тексту розміщена у хронологічному порядку, повідомлення продатовані. Це дає підстави називати джерело не просто актами, записами, а хронікою. Більш точно – хронікою, яка писалася при острозькому парафіяльному костелі, оскільки не всі вміщені повідомлення стосуються тільки історії храму; автор звертає увагу й на події, що відбувалися за межами Острога. Джерело подає переважно польською мовою, хоча існують вставки, іноді великі за обсягом, латинських текстів; частина тексту наводиться паралельно двома мовами – староукраїнською та польською; уміщено невеличкий фрагмент гебрейською. Помітним є насичення

мови повідомлень, особливо тих, які описують перші десятиліття XVIII ст., латинськими формулами.

Хроніка, найвірогідніше, почала писатися у першій третині XVII ст. місцевим католицьким плебаном *Войцехом Вітковським*. Авторство наступних частин, за невеликими винятками, у джерелі не зазначається. Можна припустити, що писалася хроніка наступниками *Вітковського* або людьми з їх найближчого оточення. Хронологічно джерело охоплює відтинок від близько першої половини XV ст. до 1804 року. У тексті наявні часові прогалини. За продовжуваністю хроніку загалом можна умовно поділити на три основні частини: приблизно перша половина XV ст. – 1497 р., 1616-1648 pp., 1699-1804 pp., хоча деякі відомості хронологічно виходять за межі означених періодів. Кількість сторінок із деякими пізнішими додатками становить 368. Під час написання хроніки використовувалися усні та письмові джерела. Окрім оригіналу хроніки, відомо про два списки джерела. Перший був виконаний Станіславом Кардашевичем (сином острозького історика С. Кардашевича) у 1894 році. Місцезнаходження цього списку невідоме. Інший неповний список хроніки зберігається в ЦДІАУК. Він виконаний паралельно польською та російською мовами. Назва “Akta kościoła farnego ostrogińskiego, które zbierał i pisać począł Xiądz Wojciech Witkowski około roku 1620” – “Летопись церкви фарной острожской, которую собирать и писать начал ксендз Войцех Витковский около 1620 г.” Справа нараховує 30 арк. рукописного тексту, який є витягами з хроніки і доведений не до 1804 р., а до 1799 року. Наприкінці справи запис: “Ці витяги з оригіналу, що його мені уділив п. Кардашевич (очевидно, йдеться про С. Кардашевича-молодшого, бо його батько помер у 1887 р. – Т. В.), переписував пан Фелікс Весоловський в Гощі для мене, я ж займався пошу-

ком (певно, відомостей, документів – Т. В.) із розпорядження гр. Ігнат'єва, київського і волинського генерал-губернатора, коли йшлося про відбудову острозького костелу. Гоща, 22 липня 1898 року. Олександр Злотницький”. Низка виписок із хроніки зберігається у фонді З. Л. Радзимінського у Відділі рукописів ЛННБУС. Значною мірою хроніку використав при написанні праці з історії Острога С. Кардашевич. У 30-х рр. XX ст. фрагмент джерела опублікував у виданні “Rocznik Wołyński” Я. Гоффман. Археографічну публікацію фрагментів хроніки на сторінках часопису “Wołanie z Wołynia=Воляння з Волині” розпочато проф. М. П. Ковальським та кс. В.-Й. Ковалівим у 1996 році. Зараз публікацію хроніки здійснює Т. Вихованець. Джерело містить три згадки про ОА у XVII столітті. Під 1617 р. повідомляється про бакалавра з академії Валентинуса Закліковича, котрий певний час працював у прикостельній школі і через недогляд якого в останній трапилася пожежа. Під 1620 р. відзначається, що на момент прибуття в Острог плебана Вітковського Войцеха (а це відбулося у 1619 р.) учні католицької прикостельної школи ще навчалися при “Академії руській під керівництвом ректора руського”. Третя згадка про академію як “школу” міститься у фундації А.-А. Ходкевич острозькому парафіяльному костелові від 1624 року. Тут же містяться унікальні відомості про синів Олександра Острозького – Костянтина-Адама та Януша-Павла, дорогобузького архімандрита Луку, козацького гетьмана Бородавку.

Джерела: ЛННБУС. – ВР. – Радз. № 181/VI, 4 (ч. 2). – Арк. 1-10; ЦДІАУК. – Ф. 2227. – Оп. 1. – Спр. 710; Archiwum państwowe w Krakowie (Polska). Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 1031.

Видання: “Budynek Szkoły Ostrogskiej przy Kościele Ostrogskim (1620)” / Підг. М. Ковальський // Wołanie z Wołynia=Воляння з Волині. – 1996. – № 9. – С. 37-39 (згадка про Острозьку академію); Початок острозької Хроніки / Підг. М. Ковальський // Там само. – 1997. –

№ 19. – С. 45-47; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1618]. Śmierć Xiążęcia Konstantego / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 1999. – № 31. – С. 46-47; Kronika parafii Ostrogskiej. [Rok Pański 1619]. Śmierć i testament X. Janusza. Testament X. Janusza / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2000. – № 32. – С. 44-47; Kronika parafii Ostrogskiej. [Rok Pański] 1617. Odmiana w rządzie kościelnym / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 1999. – № 30. – С. 45-46 (згадка про Острозьку академію); Kronika parafii Ostrogskiej. [Rok Pański] 1621. Najazd kozacki do Os[t]roga szkodywy / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 1999. – № 29. – С. 46-47; Rok Pański 1621. Dział wieczny / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 1999. – № 28. – С. 46-47; Akta kościoła farnego Ostrogskiego od 1622 r. / Wyd. J. Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – С. 192-212.

Література: Вихованець Т. Акти (хроніка) Острозького фарного костелу // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 6-9; Його ж. Войцех Вітковський (р. н. невід. – 1623) // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 148-154; Його ж. Хроніка острозького фарного костелу як джерело до вивчення генеалогій острозьких міщан // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Біла Церква, 2002. – Вип. 3. – С. 125-135; Його ж. Хроніка острозького фарного костелу як джерело до історії Острозької академії // Студентські наукові записки. – Острог, 2000. – Т. 1. – С. 26-32; Ковальський М. П. Документи родинного фонду Сангушків Краківського державного воєводського архіву як джерела з соціально-економічної історії України XVI-XVIII ст. // Архіви України. – 1983. – № 3. – С. 60-63; Gorczak B. Katalog rękopisów archiwum XX. Sanguszków w Sławucie. Ułożył i historią tegoż archiwum skreslił Bronisław Gorczak, konserwator zbiorów sławuckich. – Sławuta, 1902; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913.

Тарас Вихованець

АКТОВІ КНИГИ

Узагальнена назва для книжкової документації судово-адміністративних установ, які діяли протягом XV-XVIII ст. на українських землях, що входили до складу Ве-

ликого князівства Литовського та Польського королівства (після 1569 р. – Речі Посполитої). Варіанти назв А.: книги судово-адміністративних установ, урядові, судові, замкові, гродські, земські, підкоморські, міські (лави, війтівські). При повній втраті архівів ОА та міських установ Острога є наймасовішим джерелом, у якому є дані про пов'язаних із нею світських та релігійних діячів.

На підпольських українських землях (Галичина, Західне Поділля) поява А. пов'язана із запровадженням коронного права у 1434 р. (Руське воєводство) і в 1462 р. (Белзьке воєводство), яке спричинило появу гродських і земських судів, що існували в кожному повіті. На підлитовських українських землях (Київщина, Східне Поділля, Волинь) А. поширилися протягом другої третини XVI століття.

Види записів в А.: 1) документи офіційної влади (публічно-правові акти): розпорядження (привілеї, універсали, листи), верховної влади (короля польського і великого князя литовського); 2) нотаріальні акти: заповіти, дарчі, купівля-продаж, застава, обмін маєтків; 3) судові документи: судові листи, вирокі, декрети, присяги, процесуальні дії; 4) заяви про збитки й шкоди, скарги, свідчення уповноважених, свідків; 5) записи про виконання судових вироків, двосторонніх угод та заповітів: уведення у володіння, сплата боргу, передача застави, межування земель, реєстрація майна, інвентаризація замків і маєтків. Найбільшими є дві останні групи.

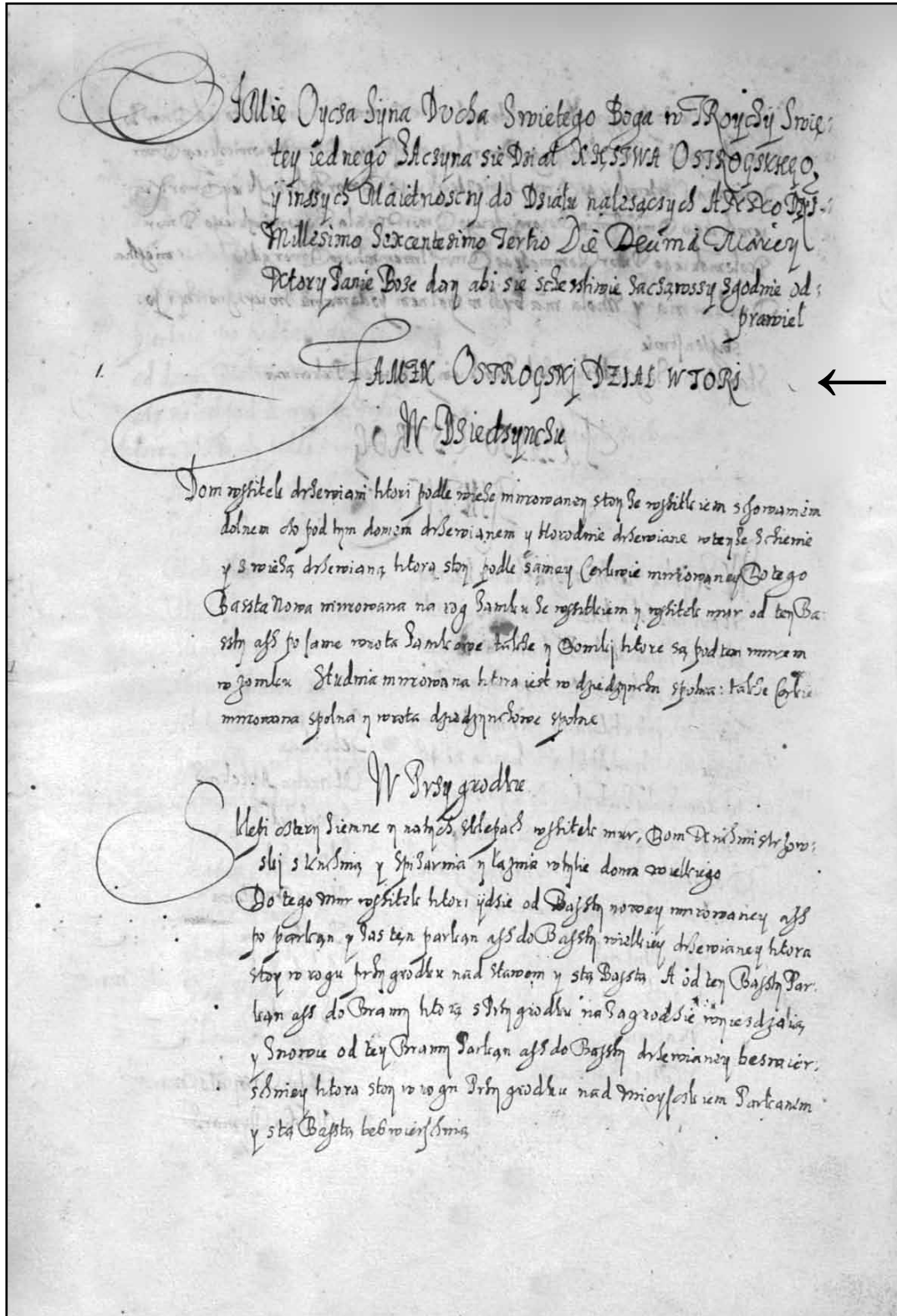
На Волині до судово-адміністративної реформи 1564-1566 рр. А. запроваджувалися як у господарських замках (Луцьк, Володимир, Кременець) – на підставі великокняжого права, так і магнатських (Острог, Заслав, Дубно, Рівне, Олика тощо) – на підставі доменіального права. Найраніший із відомих виписів із луцьких замкових книг датується 12 березня 1520 року. У Кременці замкові книги були запроваджені бл. 1541 р., у Володимирі найра-

ніші виписи із замкових книг сягають 1550-х років. Після реформ 1564-1566 рр., коли були запроваджені гродські, земські й підкоморські суди, замкові уряди і книги залишилися у сфері доменіального судочинства магнатів, а нові установи шляхетського самоврядування (земські й підкоморські суди) отримали право вести власні урядові книги. Замкові великокнязівські уряди трансформувалися у гродські суди, відповідно замкові книги стали називатися гродськими.

У маєтках князів *Острозьких* А. (замкові) велися на підставі доменіального права власників. В Острозі вони з'явилися не пізніше 1522 року. В акті 1542 р. на введення у володіння Острозькою волостю Беати і *Гальшики Острозьких* міститься унікальна згадка про 21 книгу, які зберігалися в Острозькому замку. У XIX ст. окремі міські книги Острога були в архіві Сангушків у Слауті; віднайдений лише фрагмент однієї, з документами 1662-1703 рр. (виявлена П. Кулаковським у Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарновського). Збереглася замкова книга Заслава за 1574-1576 рр. (Краківський воєводський архів на Вавелі) та міська з Козлина.

До нашого часу дійшли лише згадки про ведення замкових книг в Острозі, а також поодинокі виписи з острозьких замкових книг, внесених до книг інших установ або таких, що фігурують у формі виписів. Розташування володінь князів *Острозьких* по всій Речі Посполитій, поріднення князів із магнатами України, Білорусі, Литви та Польщі, зайняття ними різних державних посад мало наслідком появу свідчень про них в А. різних регіонів держави.

А. з українських земель Речі Посполитої зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (Волинь, Київщина, Поділля) і Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (Галичина).

Опис Острозького замку в інвентарі Острожчини 1603 року

Найбільше матеріалів, що стосуються діячів та покровителів академії, дослідники виявили у луцьких А. Зокрема, тут віднайдені невідома раніше згадка про фундування *Гальською Острозькою ОА*, низка документів про *Івана Федорова*, місцевих літературів, публіцистів, книжників, друкарів.

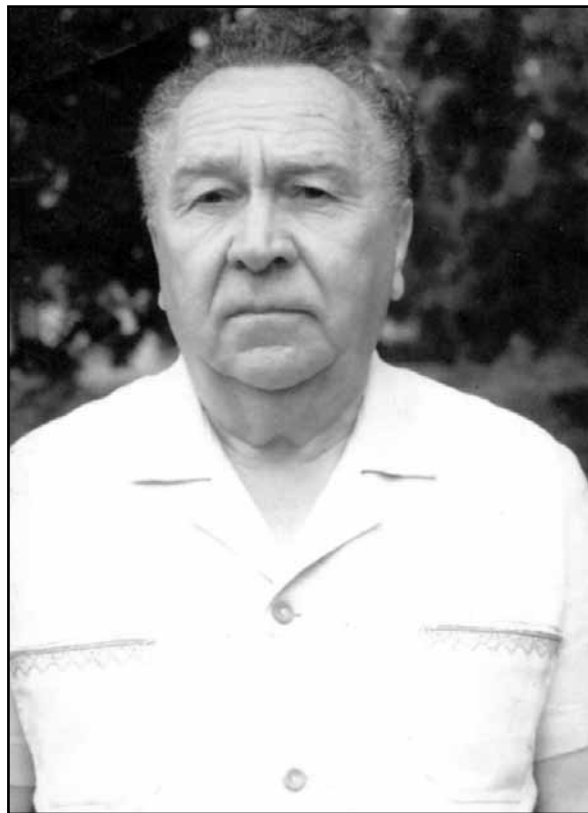
Перспективним є виявлення аналогічних матеріалів в А. і в період після закриття академії, коли часто підтверджувалися давніші маєткові документи.

Література: Андріяшев О. В. Актові книги Київського центрального архіву давніх актів // Центральный архив стародавніх актів у Києві. – Київ, 1929. – Вип. 1; Дашкевич Я. Р. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII – XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1964. – Вип. 4; Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16 / Підг. Л. Демченко // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 110-111; Кіку І. О. Значення актових книг як джерела з історії України XVI – XVIII ст. // УІЖ. – 1983. – № 11; Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины XVI–первой половины XVII в. – Днепропетровск, 1979. – Ч. 4; Малышевский И. И. Новые данные для биографии Ивана Федорова, русского первопечатника // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Киев, 1893. – Кн. 7. – С. 461-478; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 81-115; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004; Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – 1 пол. XVII ст.): Зб. документів. – Київ, 1975; Проценко Л. А. Актові книги ЦДІАУК УРСР у м. Києві як джерело до вивчення історії міст і сіл України // Друга наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін: Матеріали. – Київ, 1963; Пташицкий С. Л. Иван Федоров, московский первопечатник. Пребывание его во Львове. 1573-1583. Очерк по неизданным материалам. // Русская старина. – Москва, 1884. – Кн. 3. – С. 461-478; Яковенко Н. Цікавий документ // Жовтень. – Львів, 1985. – № 2. – С. 128; Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. – Warszawa, 1998.

Володимир Поліщук

Андрухов Петро
(* 5.07.1924, м. Острог –
† 6.08.1996, м. Острог)

Історик, краєзнавець, освітній і громадський діяч, засновник і перший голова Острозького науково-краєзнавчого товариства “Спадщина” ім. князів *Острозьких* (1989-1996), член і один із засновників Острозького осередку українського історичного товариства, керівник наукового Центру вивчення спадщини ОА, почесний професор цієї ж академії.

Петро Андрухов

Будучи патріотом України, глибоким знавцем історії Волині, протягом останніх років свого життя (1991-1996) опублікував низку історико-краєзнавчих праць. Це, зокрема, книги: “Волинська земля (Ровенщина) з глибини століть до сьогодення” (мала хроноло-

гічна таблиця), “Волинська земля” (хроніка-джерела-постаті), “600 імен в історії Великої Волині”, “Волинь в легендах і переказах”, “Волинь: події, імена, джерела”.

Поважне місце належить цілій низці його статей у періодичній пресі з суспільної, краєзнавчої та історичної тематики, таких як: “Український Кембридж. До 420-річчя Острозької Академії”, “Як не сьогодні – то коли?”, “Вулиці нашого міста”, “Україна і українці” та ін.

Проблема відродження рідного краю органічно увійшла в коло його наукових зацікавлень, а також активної громадсько-освітньої діяльності. Завдяки його ініціативі й постійній наполегливості були повернені історичні найменування вулицям міста, у назвах яких увіковічені прізвища істориків, дослідників минулого Острога та його околиць.

З Острогом пов’язане все життя А. Тут він народився в родині службовців. Його батько, Зот Пантелеймонович Андрухов, був старшиною УНР. Після визвольних змагань 1918-1921 рр. осів на теренах Волині. Він був людиною, відомою своїми прогресивними поглядами, відданістю українській ідеї. Ці риси повною мірою успадкував його син Петро. У довоєнні роки А. навчався в Острозькій базовій вселюдній школі при державному педагогічному училищі.

Сьомого березня 1944 року А. був мобілізований у Червону Армію. У червні 1944 р. у складі 190-го гвардійського стрілецького Ленінградського фронту отримав перше бойове хрещення. Участь у наступних військових операціях продовжувалася аж до 9 травня 1945 року. Війну закінчив під Кенігсбергом у званні командира взводу. Демобілізувався у березні 1947 року.

У перші повоєнні роки працював рахівником у заготівельній конторі. У 1949 р. вступив до Острозького педагогічного училища (заочно), повний курс якого закінчив у серпні 1950 р., отримавши кваліфікацію

вчителя початкових класів. Після закінчення педучилища працював вихователем дитячого будинку, а згодом учителем Білашівської семирічної школи.

У 1952 р. вступив на заочне відділення історико-філологічного факультету Львівського державного педагогічного інституту, який закінчив у 1957 р., отримавши спеціальність учителя історії середньої школи. Працював учителем Острозької вечірньої школи, а згодом – учителем Острозької СШ № 1. Із серпня 1965 до квітня 1968 рр. був директором Острозького краєзнавчого музею.

Із 1968 р. продовжував працювати в СШ № 1. Він першим в області у процес вивчення історії впровадив системно-краєзнавчий принцип, розробивши програми з історичного краєзнавства для загальноосвітніх шкіл.

Найбільшою заслугою А. було створення за його ініціативою Науково-краєзнавчого товариства “Спадщина” ім. князів *Острозьких*. Першим головою цього Товариства він і був обраний.

Головним моментом у діяльності “Спадщини” було започаткування у вересні 1990 р. з ініціативи А. постійних щорічних науково-краєзнавчих конференцій “Острог на порозі 900-річчя”. Для проведення конференції був створений організаційний комітет. Головою оргкомітету обрали острожанина, доктора історичних наук, професора, зав. кафедри історіографії Дніпропетровського держуніверситету *Миколу Ковальського*, заступником – голову міської ради *Миколу Грищука*, відповідальним секретарем – А. Для участі в щорічних конференціях були запрошені науковці Острога, Кременця, Рівного, Луцька, Києва, Львова, Дніпропетровська та ін.

Завдяки старанням А. були опубліковані матеріали шести науково-краєзнавчих конференцій “Острог на порозі 900-річчя” і двох бюлетенів Товариства “Спадщина” ім. князів *Острозьких*.

За проблемно-тематичним принципом ці матеріали поділяються на сімнадцять частин. Серед них: історія Острога, Острожчини та Волині з найдавніших часів до сучасності, праці та зібрання джерел української діаспори, архівні збірки, музеї та музейні колекції, культура, освіта, література, образотворче мистецтво, музика, природа, медицина та ін.

Конференції стали засобом згуртування інтелігенції різних регіонів України з метою історичного, культурного та духовного відродження старовинного міста Острога, Острожчини та Волині. Завдяки їх проведенню і зростанню престижу Острога в Україні стало можливим у 1994 р. відновлення в ньому вищого навчального закладу під назвою колегіуму, який у 1996 р. одержав статус академії. А. належав до співробітників цього вищого навчального закладу, став першим почесним професором ОА.

Заслуги А. були високо оцінені громадськістю Острога. Його іменем названо провулок (колишній ім. Куліша), де він проживав, і в 1997 р. встановлено меморіальну дошку на його будинку. В ОА започаткована стипендія ім. П. Андрухова для кращих студентів-істориків.

Опубліковані книги і брошури П. Андрухова – (окремі книги): Волинська земля (Ровенщина) з глибини століть до сьогодення (мала хронологічна таблиця). – Ровно, 1991. – 48 с.; Волинська земля (Хроніка-джерела-постаті). – Сокаль, 1992. – 88 с.; 600 імен в історії великої Волині. – Острого, 1993. – 98 с.; Волинь: події, імена, джерела. – Острого, 1996. – 264 с.; Волинь в легендах і переказах. – Острого, 1995. – 58 с.

Статті у періодиці П. Андрухова: Спокута (із серії “Легенди волинського краю”) // Зоря комунізму. – 1990. – 17 липня; Вулиці нашого міста // Життя і слово. – 1991. – 23 і 27 квітня; 18 травня; Усім близька “Спадщина” (бесіду вела А. Вертелецька) // Життя і слово. – 1991. – 20 липня. – № 84; Як не сьогодні – то коли? // Життя і слово. – 1991. – 29 жовтня. – № 127; Україна і українці // Життя і слово. – 1992. – 22 серпня; Тіні Замкової гори // Життя і слово. – 1993. – 27 листопада, 1 грудня; Втікачі // Життя і

слово. – 1994. – 11 травня; Віщий дзвін. Легенди рідного краю // Життя і слово. – 1994. – 26 травня; Відступник. Легенди рідного краю // Життя і слово. – 1994. – 27 липня. – № 56; Український Кембрідж. До 420-річчя Острозької академії // Волинь. – Рівне. – 1996. – 9 серпня.

Література: Ковальський М. Петро Андрухов // Українська національна ідея: історія і сучасність. Наук. збірник (80-річчю УНР, 90-річчю від дня народження О. Ольжича присвячується). – Житомир, 1997. – С. 148; Його ж. Петро Андрухов (5.07.1924-6.08.1996) // Український історик, 1997. – 1-4 (132-135). – С. 328-329; Кушнір М. Петро Андрухов // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острого, 2000. – С. 222-227.

Мирон Кушнір

Аннич Тимофій

(* ? – † ?)

Викладач ОА. 16 травня 1584 року “Тимофей Аннич, діак школы русской острожской” разом із дерманським боярином Федором Наумовичем Гарабурдою купив і подарував Дерманському монастирю “Четвероевангеліє”. Інших згадок про А. не виявлено. Є. Немировський ототожнював А. із Тимофієм Михайловичем, який майже у той самий час підготував і видав в Острозі предметно-алфавітний покажчик до Нового Завіту “Книжка собраніе вещей нужніиших...”. Судячи з вищенаведеної згадки про А., можна припустити, що він викладав в ОА старослов’янську мову.

Література: Голубев С. Археологические заметки о памятниках старины, находящихся в некоторых местностях Волинской епархии // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. 1. – С. 626; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 101-102; Немировский Е. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. – Москва: Книга, 1964. – С. 128-129.

Петро Кралюк

“Антиризис” (1599-1600 рр.)

Написаний близько 1599 р., україномовний варіант тоді ж надрукований у Вільнюсі. Близько 1600 р. побачило світ вільнюське польськомовне видання. Автор твору не зазначений. Приписується уніатському володимирському єпископу, згодом київському митрополиту *Іпатію Потію* разом із відомим уніатським богословом Петром Аркудієм (*1562/63 – †1633).

Час публікації у книжці не вказаний. Але є такі відомості стосовно датування (за публікацією Гусевої): “Бо и того рокѣ афчѣ [1599] ѣ римлан рокъ на литере а, стоаль водлѣгъ пасхальи рѣское и въ прышломъ рокѣ ах [1600], коли ѣ рѣси на литере б, стоати бѣдетъ, Посмотрать, хто са того дочекаеть...” (С. 258); “апостатовъ недавно кѣв [22] марца рокѣ афчѣ [1599] писати рачыль. Копиа з листѣ его королевское милости. Жикгимонтъ Третьи король полский” (С. 318).

А. був полемічною відповіддю на твір Христофора Філалета “Апокрисис”. В А. автор намагається відкинути аргументи щодо неправомірності укладення унії між православними й римо-католиками. Зокрема, звертає увагу на кризові явища в православній церкві України й Білорусі. Православних священиків, за його словами, в деяких місцях прирівнювали до селян. А це веде до їхньої моральної деградації. Деякі з них, нехтуючи церковними канонами, по кілька разів одружуються, ченці шукають “ситнішої страви”, ошукують один одного і т. ін. Незадоволення полеміста викликало й те, що серед православних віруючих є люди, які з підозрою ставляться до єпископів, вимагають, щоб церковні питання вирішувалися на соборах. Вихід із складного становища, в якому опинилася православна церква, автор бачив в унії. Вона, на його думку, має не

лише сприяти “направі” церкви, а й зрівняти в правах римо-католиків та уніатів. У цьому сенсі унія є корисною для України та Білорусі. Але на заваді цьому стоять єретики, власне, протестанти. Вони руйнують “руську” віру, намагаються відвернути православних від католиків. Водночас автор виступає за те, щоб зберегти традиції в “руській” церкві, яка пішла на унію з римо-католиками. При написанні А. використано різноманітний документальний матеріал, в т. ч. й листування автора з князем *В.-К. Острозьким*. А. є цікавим джерелом, що допомагає висвітлювати діяльність князя, ті процеси, які відбувалися в церковному й культурному житті України того часу.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис.166.1-166.8 (факсиміле 16 арк. тексту); Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – Т. 19. – С.-Петербург, 1903. – Ствп. 47-1122.

Місце зберігання: Відомий один неповний україномовний примірник – Росія (Москва, РДАДА (зі збірки М. А. Оболенського)).

Каталоги стародруків: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4. Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 158. – С. 41; Голенченко Г. Я. Книга Беларуси: 1517-1917: Сводный каталог. – Минск, 1986. – № 54. – С. 79; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 166. – С. 1088-1089.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610); Його ж. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1995. – Т. 6; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 136-255; Студинський К. Хто був автором “Антирезиса” з р. 1599 // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1900. – Вип. 35. – С. 1-20.

Петро Кралюк

“Апокрисис” Христофора Філалета (Острог, 1598-1599 рр.)

Назва “Апокрисисъ, албо Ѡповѣдь на книжки о съборѣ Берестейскомъ. Именемъ людѣй, старожитной релѣи греческой через Христофора Филалета врѣхлѣ дана”. Місце та рік видання у книжці не зазначено. Час видання визначається приблизно не раніше 1 жовтня 1597-1599 років.

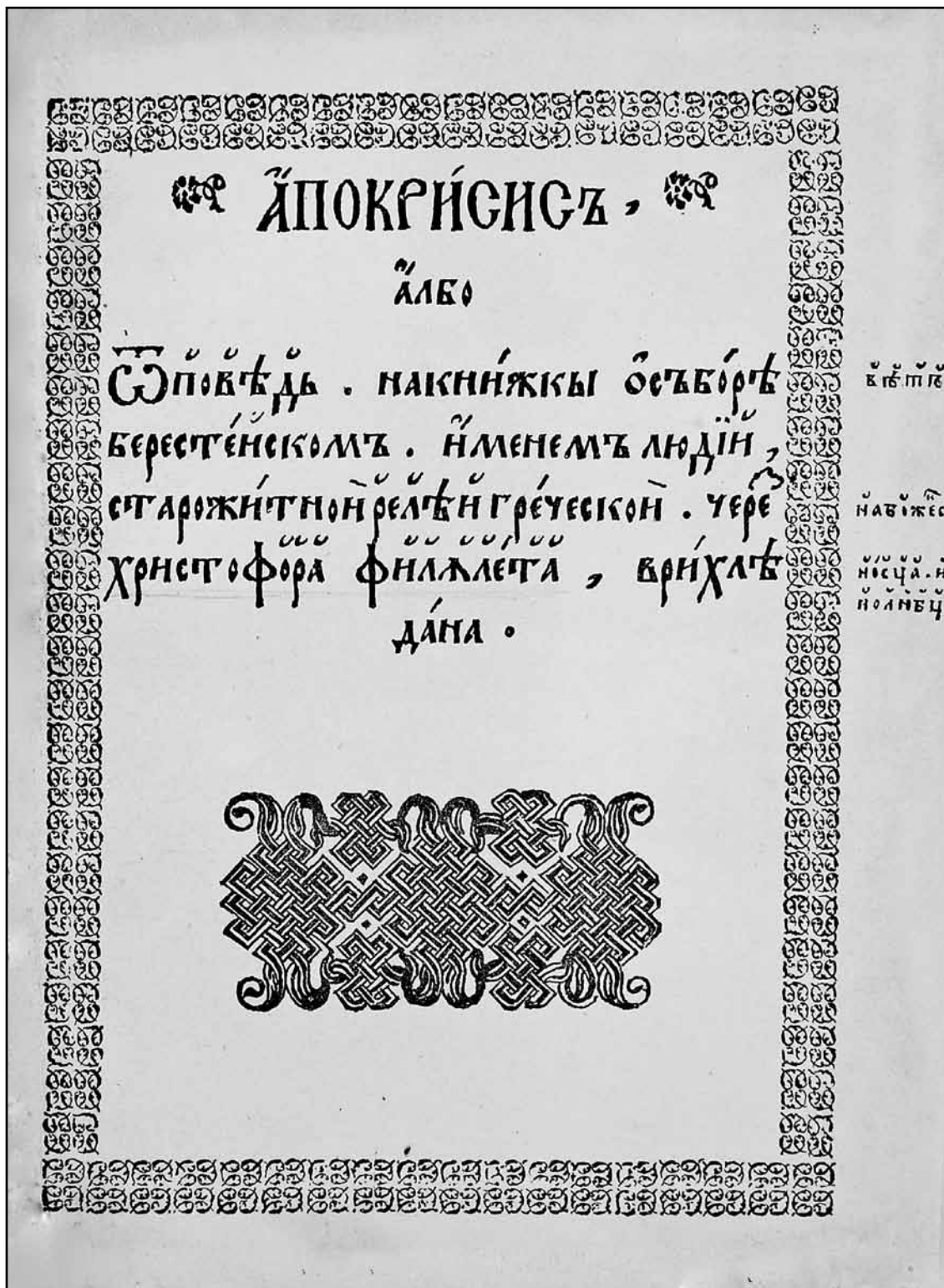
Склад видання: Титул; Віршована присвята (не у всіх примірниках) – “Книжка до минаючихъ мовить” – арк. [1] зв.; Посвята “Исне велможному, пану Єго млсти, пану Инови Замойскому” – арк. [2-3]; “Предмова до чителника, з стороны poradkoу а способоу, в даванью тои Ѡповѣди захованого” – арк. [4-7]; “Ѡповѣди часть першаа. Ѡ поступку синода^нымъ в¹ Берестю, дхвныхъ и свѣтскихъ старожитной релѣи греческой освѣбъ. и о выкrochenю митрополита Кіевско^г, и володимерско^г, лоуцкогo, полоцкогo, пин^гскогo, хо^мско^г, владыквѣ. Ѡ котрыхса тыи освѣбы рвзрознили” – арк. [7-51]; “Ѡповѣди часть втораа Ѡ школичнoстахъ постѣпкоу людей старожитной релѣи греческой на синоде Берестейскомъ, которымъ дѣепись приганилѣ” – арк. [51 зв.-91]; “Ѡповѣди часть третаа “Ѡ монархіи, албо едїновластїи костелномъ, папезквѣ рим^гскихъ” – арк. [92-155]; “Ѡповѣди часть четвертаа Ѡ наганахъ патріархіи царигородской и похвала едности а сполечности з рим^{ски}мъ костеломъ, черезъ синодового дѣеписа припмненьхъ” – арк. [155-222]; “Мол[итва]” – арк. [222].

Характеристика видання. Рядків на сторінці 27. Шрифт (розмір 10 рядків) – 59 мм. Дзеркало набору – 153 x 100 мм. Аркуші нумеровані. Художнє оформлення – кінцівки, набірні прикраси. Титульний аркуш у рамці із виливних прикрас. Сигнатура позначена кириличними цифрами на першому аркуші зошита під набірною “полосою” пра-

воруч. Складається із 55 чотирьохаркушних зошитів і одного останнього двохаркушного.

“Апокрисис” у перекладі з грецької мови – відповідь. Твір опублікований вперше 1597 р. у Кракові польською мовою в друкарні антитринітарія Олексія Родецького невідомим автором під псевдонімом Христофор Філалет. Під цим псевдонімом приховувався діяч Острозького літературно-наукового гуртка другої половини XVI ст. протестант Мартин Броневський. У 1598-1599 рр. цей твір було перекладено українською мовою і видано в Острозі. У перекладі були опущені незрозумілі вислови і слова. До розповіді Христофора Філалета про Флорентійську унію 1439 р. перекладач додав уривки з “Історії про лістрикійський синод” *Клірика Острозького*, що дало підставу С. Голубеву і М. Возняку припустити безпосередню причетність цього автора до перекладу.

А. написаний із позиції критика книжки *Петра Скарпи* “Собор Брестський”, що виправдовувала Берестейський уніатський собор 1596 р., а також захисника прав дисидентів (православних і протестантів) у тодішній Речі Посполитій. Основну увагу автор зосередив не на теологічних питаннях, а на питаннях політичних і правових. Зокрема, доводив, що рішення Берестейського уніатського собору є порушенням прав “руського народу”, власне, православної української й білоруської шляхти. Автор А. доводив, що світська влада має обмежуватися державним законом, а взаємини між правителем і підданими ґрунтуватися на суспільному договорі як на добровільній згоді, законі Божому і природному праві. Важливим моментом твору є захист релігійної толерантності. Не випадково А. був присвячений впливовому польському політикові того часу Янушу Замойському, який мав славу захисника шляхетських вольностей та віротерпимості. Ймовірно, книга була написана на замовлення князя *В.-К. Острозького*, який тоді різко виступив проти Берестейської церковної унії.

Титульна сторінка "Апокрисиса" Мартина Броневського
(Острог, 1598 чи 1599 рр.)

Відповідно до висновків дослідника цього твору М. Скабалановича, автор А. в основному використовував кальвіністську літературу. Джерельна база твору налічує понад 60 праць різного характеру і 3 переклади Біблії. Аргументація автора А. є подібною до аргументації кальвіністського теолога Себранда Люберта в книзі “Про Римського папу” (1594).

Структурно А. складається з 4-х частин. Перша частина присвячена засудженню дій організаторів Берестейської унії, у другій стверджується законність православного антиуніатського собору в Бересті, що відбувався паралельно із собором уніатським і яким фактично керував князь *В.-К. Острозький*. При цьому автор не відкидає думки про можливість злуки (унії) всього православ'я з католицизмом. Як відомо, на позиціях такої “універсальної унії” стояв князь *В.-К. Острозький*. У третій частині автор, апелюючи до фактів з історії перших століть християнства, спростовує твердження *П. Скарпи* про безальтернативність єдиновладдя Римського папи як Божого намісника. Тут він демонструє високу ерудицію, використовуючи праці істориків церкви, документи церковних соборів, листування ієрархів тощо. У четвертій частині автор А. зосереджує увагу на проблемах відносин “руського народу” й “грецької церкви”, яка перебуває під владою турків. Водночас аналізуючи тогочасну ситуацію в Україні та Білорусі, він застерігає, що порушення прав “руського народу”, зокрема, права на сповідання “своєї” релігії, може призвести не лише до конфліктів, а й до громадянської війни, в результаті чого Річ Посполита опиниться беззахисною перед зовнішніми ворогами.

Поява А. викликала гостру реакцію з боку прихильників унії, зокрема *І. Потія*, який написав “*Антиризис...*” – розгорнуту полемічну відповідь на цей твір. А. належить до найкращих зразків полемічної літератури. Для православних полемістів цей твір служив своєрідним джерелом, звідки вони бра-

ли інформацію та аргументи для відстоювання своєї антиуніатської позиції.

Видання: “Апокрисис” Христофора Филалета в переводе на современный русский язык. – Киев, 1870; “Апокрисисъ”. Сочинение Христофора Филалета // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – С.-Петербург, 1882. – Т. 7: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 2. – Ствл. 1003-1820; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 157.1-157.9 (факсиміле титулу, присвяти, передмови (15 с. тексту); Уривки. – Слово многоцінне. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 400-417; Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 289-305, 513; Broniewski M. Apokrysis abo odpowiedź na książkę o synodzie brzeskim 1596. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1994.

Місце зберігання: Відомо до 30 примірників. Україна. – Київ: НБУВ; Львів: НМЛ, ЛІМ; Росія – Москва: РДАДА, РДБ, Б-ка Моск. держ. ун-ту; С.-Петербург: РНБ, БАНР (примірник з автографом Петра Могилы), Б-ка С.-Петербурзького держ. ун-ту; Литва – Вільнюс: Б-ка Вільнюс. ун-ту; Польща – Варшава: Національна б-ка та ін.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 15. – С. 35-36; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4. Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 157. – С. 41; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 157. – С. 1077-1079; Запаско Я., Исаевич Я. Памятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 44. – С. 32; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 138. – С. 272-274; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 151. – С. 277-279; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 124. – С. 20; Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефани-

ка Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 39. – С. 29-31; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 447. – С. 107-108; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 196. – С. 27; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.: Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 38. – С. 28; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 488(677). – С. 137; Строев П. М. Описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстова. – Москва, 1829. – № 38. – С. 84-85; Украинские книги книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1: 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 9. – С. 13; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 132. – С. 21.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 469-475; Голубев С. Библиографические замечания о некоторых старопечатных книгах // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. I. – С. 152; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 5. – Кн. 2. – С. 173-180; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 184, 186, 212, 214; Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995 (перевид.). – С. 122-124; Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 131-132; Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. – Харків, 1959. – С. 50-51, 57-58; Кралюк П. М. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст. – Луцьк, 1996. – С. 45; Марченко М. І. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. – Київ, 1961. – С. 140-141; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 121-122; Полек В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 77-79; Скабаланович Н. Об “Апокрисисе”. – С.-Петербург, 1873; Скрипнюк О. Апокрисис // Юридична енциклопедія. – Київ, 1998. – Т. 1. –

С. 132; Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 554-555; Українські письменники. Біо-бібліографічний словник: у 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI-XVIII ст. ст.) / Уклад Л. Є. Махновець. – С. 593-595; Яременко П. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”. – Львів, 1964; Byliński J. Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej z czasów Zygmunta III. – Wrocław, 1994.

*Наталія Бондар, Петро Кулаковський,
Олександр Скрипнюк*

Артемій (* ? – † ?)

Російський публіцист та церковний діяч, один із чільних представників релігійної течії “нестяжательства”. Мирське ім'я та походження невідомі.

Довгий час був ченцем у Порфіровій пустині поблизу Кирило-Білозерського монастиря. Саме тут сформувався як ідеолог “нестяжательства”. У 1551 р. на вимогу царя Івана Грозного А. викликали до Москви й призначили ігуменом Троїце-Сергієвого монастиря. Проте наступного, 1552 р., він покидає Троїце-Сергієвий монастир і повертається в Порфірову пустиню. Верхівка Російської православної церкви, яка негативно ставилася до “нестяжателів”, у 1553 р. притягнула А. до суду. У 1554 р. його звинуватили в ересі й заслали до Соловецького монастиря. Звідти йому вдалося втекти, і він разом із деякими іншими російськими еретиками опинився у Великому князівстві Литовському.

Жив у м. Слуцьку, при дворі князя Ю. Ю. Слуцького. У білоруський період свого життя виступав активним захисником православ'я й борцем проти реформаційних впливів. Збереглося 16 послань А., із яких 11 належать до цього періоду. Ймовірно, брав участь у підготовці заблудівських

видань *Івана Федорова*. У післямові львівського “Апостола” 1574 р. анонімно вміщено його оригінальну молитву, у післямові “Євангелія”, надрукованого у Вільні (Вільнюсі) 1575 р. П. Мстиславцем, цитується одне з послань А. (Немировский Е. Иван Федоров в Белоруссии. – Москва, 1979. – С. 65). Твори А. високо оцінив *З. Копистенський* у своєму полемічному творі “*Палінодія*”.

Можливо, що А. підтримував зв'язки з Острозьким культурним осередком. Його ідеї були співзвучні поглядам *Г. Смотрицького*, *В. Суразького*, *І. Вишенського* та інших православних традиціоналістів, пов'язаних з Острогом. У деяких списках творів А. зазначено: “Книга Артемія старца острожского посланіе его к Симону Будному” (Вилинский С. Г. Послания старца Артемия (XVI века). – Одесса, 1906. – С. 289). Якщо це не помилка переписувачів, то є підстави вважати, що А. певний час жив в Острозі й, можливо, був причетний до становлення ОА та підготовки *Острозької Біблії*.

Публікації: Послания старца Артемия. – С.-Петербург, 1878. – Т. 4.

Література: Будовиц И. У. Русская публицистика XVI в. – Москва – Ленинград, 1947. – С. 262-270; Вилинский С. Г. Послания старца Артемия (XVI века). – Одесса, 1906; Зимин А. И. Пресветов и его современники. – Москва, 1958. – С. 153-168; Казакова Н. А. Артемий // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Ленинград, 1988. – Вып. 2. – Ч. 1. – С. 71-73; Клибанов А. И. Реформационные движения в России в XIV – I-й половине XVI в. – Москва, 1960; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 82; Немировский Е. Иван Федоров в Белоруссии. – Москва, 1979. – С. 65.

Петро Кралюк

Афанасій
(* ?, Росія, можливо, м. Москва –
† 7.05.1612, Межигірський монастир)

Церковний діяч, засновник Межигірського монастиря. Відповідно до інформації пом'яника цього монастиря від 1625 р., А. походив “з Москви”, з “рода славна же и велика”.

Ще в дитячому віці опинився в полоні й був вивезений до України. Виховувався при дворі *В.-К. Острозького* “в добром наказаніи книжном”. Можливо, навчався в ОА. Тут само, в Острозі, став ченцем. Його наставником був ієросхимонах *Варсонофій*. У грудні 1599 р. прибув до Києва (Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 82). У Літописі Густинського монастиря 1670 року є інформація, що А. перебував на Афоні, а в 1600 р. заснував Межигірський монастир, який став однією з найважливіших православних святинь Київщини (Летописец... монастыря Густынского // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1848. – № 8).

Література: Летописец... монастыря Густынского // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1848. – № 8; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 82.

Петро Кралюк

СВНОВЛЕНІИЗЛУСТ

1-то Межиторского Монастыря,
 Вѣдомо дѣстѣ, ꙗко прѣпѣчатныи
 Божеромонасе Афанаси родо сын Змо-
 сивы, рода глѣвнаже и велика; нещѣ дѣти-
 цѣ быль, сплѣно приведенъ бы вземати
 малои росей, внейже и воспитанъ при-
 ѣго чти во хн си в асѣли и в сѣросомъ в до-
 кро насазаніи книжно. та дѣспѣ въ
 воевѣшныи возрастѣ, обелѣе воиноче-
 тскіи обра ѿпреподобного в асонофіа гѣро-
 сѣумонаха, ѿнегѣже наставляе довольно
 и ѿпущенъ прѣиде ко кѣвѣ. влѣтѣ ѿсо-
 зданія мѣра 3 рзе. а ѿро жѣства хва а ф ѿ е.
 мѣта гѣвара влѣтѣ. напамѣ стѣгѣ г рѣгѣ
 рѣа бѣтослова, и в селѣса в омонасты стѣгѣ
 николы ховомыи межигѣскіи запустѣ-
 лыи. сопрѣбныи и ноками флавіано
 и сѣмѣтѣрѣемъ иже и нѣгѣмѣно. в то же мо-
 настѣру быстѣ; сѣнже бѣженныи оцѣ афа-
 насіи изданыи лѣбѣтѣ рѣщагѣо житіа
 быль, нача в то стѣмѣи прѣбываа творѣти
 сѣа первѣе заповѣданіа, прилѣжнѣ и троу-

Завоуѣ. в ономѣ мѣстѣ 1854.

тлумачення євангельських текстів. Рецензія А. виявилася негативною, а цей твір у Росії був визнаний як єретичний. Із 1627 до 1630 рр. А. був ігуменом Нікітського монастиря в Переяславі-Залеському, з 1630 до 1634 рр. – архімандритом Володимирського Рождественського монастиря.

Література: Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 95; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 41, 110-111.

Петро Кралюк

Ахілеос Еммануїл (* ? – † ?)

Культурний діяч. У 1580-1584 рр. навчався у Римській грецькій колегії св. Афанасія, яка готувала католицьких місіонерів для православного Сходу. У надрукованому в 1593 р. Львівським братством посланні Мелетія Пігіса “Про християнське благочестя” вміщений грекомовний вірш А. на честь його автора. 30 січня 1595 року написав листа з Острога до Дубна Кирилові Лукарісу. Ймовірно, співпрацював із діячами Острозького осередку, які широко використовували грецькі тексти. Міг викладати в ОА грецьку мову.

Література: Киселев Н. П. Греческая печать на Украине в XVI веке // Книга. – Москва, 1962. – Сб. 7. – С. 191; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 82.

Петро Кралюк

Балабан Ісайя (* ? – † 22.06.1619 і 9.05.1620)

Світське ім'я Іван, іноді після постригу в документах іменувався як Іоан – Іона. Церковний та культурний діяч, небіж Львівського єпископа Гедеона Балабана. Згідно з королівським привілеєм від 5 квітня 1595 року, мав замінити його на цій посаді. Перед липнем 1597 р. став архімандритом Унівського монастиря, найвпливовішого на Львівщині. Надаючи Б. посаду Дерманського ігумена (15.02.1608), князь *В.-К. Острозький* називає його архімандритом унівським та нареченим єпископом львівським. Справуючи в Дермані, Б. і надалі називається унівським архімандритом, а також “строителем” інших монастирів князя *В.-К. Острозького*. Ще до призначення в *Дерманський монастир* Б. був екзархом (тобто, вищим управителем церковними справами на певній території) Константинопольського патріарха. Після 2 квітня 1616 року свідчення про Б. як про дерманського архімандрита відсутні. На думку Я. Ісаєвича, Б. в останні роки існування *Острозької друкарні* керував редакційними роботами *Д. Наливайка* і *Кипріяна*. У 1611 р., очевидно, під керівництвом Б., був підготовлений переклад “*Слова про ересі*” Федора Авукара, який збережений у рукописах. У ньому є вірш на герб князів *Острозьких* і залишено місце для його зображення (за іншими даними, твір перекладено якимось студентом). Переклад містить присвяту Б.

Література: Ісаєвич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 18, 33; Його ж. Острожская типография и ее роль в межсла-

вянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 34-46; Мыцко И. З. Дерманский культурно-просветительный центр и его участие в идеологической борьбе на Украине (70-е годы XVI в. – 30-е годы XVII в.) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 47-56; Його ж. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 82-83; Петрушевич А. С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – С. 56.

Віктор Атаманенко

Бережанський (Підвисоцький) Іван (* ? – † 1642, Києво-Печерська лавра)

Церковний та освітній діяч. Походив із с. Підвисокого біля м. Бережан на Тернопільщині. В Острозі фігурує з 1621 року. Був священником Богоявленського собору. Судячи з деяких документів, знав не лише “словенську” мову, а й мови грецьку, латинську, добре орієнтувався в богословських питаннях, займався друкарською справою. Імовірно, що навчався в ОА. Як “протопоп острозький”, брав участь у церковному суді над *М. Смотрицьким* у 1628 році. Після погрому православних в Острозі *Анною-Алоїзою Ходкевич* у 1636 р., Б. відмовився приймати унію і виїхав до Києва. Був київським протопопом, помер “в Печерську”. Перед смертю виготовив грецький шрифт для першої заснованої в Молдавії друкарні.

Мно бо дало любимо Плат Мовчан
братства зетинна (Плат) Бр.

Послѣдѣ въ вѣрѣ, получивъ вѣдѣн, листко вѣрѣ зѣтѣ

Съ рече любили въ мѣсто, а мѣ нападѣнѣмъ ебѣ подати: аднаго и правдоу то, Лю,
боднос, вѣдѣн, ѡ рече зѣтѣ га мѣхд, и мѣхд нахд старѣс, по мѣхд бѣсѣ, Платѣ мѣхд
авѣтѣ то по зѣтѣс стѣмъ подѣшамъ и зѣрашамъ, а мѣ авѣ и ѡ глѣшѣмъ и правдоу то
вѣтѣ зѣтѣмъ и мѣхд бѣсѣ, що пѣмъ бѣсѣ, авѣ вѣрѣмъ зѣтѣ, славѣмъ зѣтѣ. Слѣ,
бѣна и мѣхд нападѣнѣтѣ, чѣмъ бѣна зѣтѣмъ, мѣхд бѣсѣ и зѣтѣмъ, и авѣ мѣхд стѣ,
рѣтѣ мѣхд бѣсѣ, мѣхд бѣсѣ вѣрѣтѣ мѣхд роздѣмъ бѣсѣ, авѣ и мѣхд рѣтѣ
авѣтѣ, славѣ мѣхд стѣмъ и стѣмъ бѣсѣ, що зѣхано пѣмъ, мѣхд бѣсѣ, мѣхд бѣсѣ, мѣхд бѣсѣ,
и пѣмъ бѣсѣ. А то мѣхд, рѣтѣ, вѣрѣ, мѣхд то зѣтѣмъ бѣсѣ (бѣсѣмъ хѣмъ бѣсѣ)
рѣтѣ бѣсѣ старѣтѣмъ рѣтѣ авѣ вѣтѣмъ мѣхд бѣсѣмъ подѣшамъ правдоу то мѣхд бѣсѣ
мѣхд мѣхд хѣмъ бѣсѣмъ зѣтѣмъ рѣтѣ, мѣхд мѣхд бѣсѣмъ мѣхд бѣсѣмъ мѣхд бѣсѣмъ
сѣтѣ бѣсѣ мѣхд бѣсѣмъ мѣхд, и зѣтѣмъ бѣсѣмъ вѣдѣн, и мѣхд стѣмъ: а мѣхд
подѣшамъ вѣдѣнѣмъ мѣхд бѣсѣмъ рѣтѣ мѣхд бѣсѣмъ вѣдѣнѣмъ рѣтѣмъ зѣтѣмъ и вѣдѣн, а мѣхд
зѣтѣмъ бѣсѣмъ мѣхд бѣсѣмъ, и мѣхд бѣсѣмъ, сѣмъ и сѣмъ, мѣхд бѣсѣмъ подѣшамъ, есѣ
мѣхд мѣхд бѣсѣмъ, и мѣхд мѣхд бѣсѣмъ, славѣ мѣхд мѣхд бѣсѣмъ, и рѣтѣмъ рѣтѣмъ: Есѣ
спосѣмъ вѣтѣ мѣхд бѣсѣмъ, ѡ зѣтѣмъ мѣхд бѣсѣмъ, и вѣдѣн, и мѣхд стѣмъ, мѣхд
сѣтѣ мѣхд бѣсѣмъ, та мѣхд сѣтѣмъ, та мѣхд бѣсѣмъ (сѣтѣмъ мѣхд бѣсѣмъ) и мѣхд бѣсѣмъ
рѣтѣмъ мѣхд бѣсѣмъ, есѣ бѣсѣмъ зѣтѣмъ. А и мѣхд бѣсѣмъ сѣтѣмъ вѣдѣнѣмъ зѣтѣмъ
бѣсѣмъ мѣхд зѣтѣмъ мѣхд бѣсѣмъ, вѣдѣнѣмъ, мѣхд мѣхд зѣтѣмъ вѣдѣнѣмъ
мѣхд бѣсѣмъ, и сѣтѣмъ мѣхд бѣсѣмъ, рѣтѣмъ сѣтѣмъ мѣхд бѣсѣмъ и мѣхд бѣсѣмъ мѣхд бѣсѣмъ,
и мѣхд бѣсѣмъ, та мѣхд мѣхд бѣсѣмъ, мѣхд бѣсѣмъ, и мѣхд бѣсѣмъ, и мѣхд бѣсѣмъ,
зѣтѣмъ мѣхд зѣтѣмъ, вѣдѣн, мѣхд мѣхд бѣсѣмъ мѣхд мѣхд бѣсѣмъ: вѣдѣнѣмъ,
зѣтѣмъ, и, рѣтѣ, зѣтѣ

Слѣдѣ мѣхд бѣсѣмъ Платѣ

Платѣ мѣхд бѣсѣмъ
мѣхд бѣсѣмъ вѣдѣнѣмъ

Слѣдѣ
зѣтѣ
зѣтѣ
зѣтѣ
зѣтѣ

Лист Івана Бережанського до Львівського братства (Острого, 1633)

Титульна сторінка Радзивилівської Біблії

Берестейська (Радзивилівська) Біблія

Одне з перших польськомовних видань Біблії, що з'явилося при допомозі Миколая Радзивила – покровителя реформаторів-кальвіністів у Речі Посполитій.

Близько 1553 р. він заснував у Бересті протестантську громаду, а також своєрідний культурний осередок кальвіністів. Тут були зібрані вчені-богослови, а також почала функціонувати друкарня. Власне, подібний осередок (але вже православний) був створений князем *В.-К. Острозьким* у середині 70-х рр. XVI ст. в Острозі. Головною справою берестейського кальвіністського осередку була підготовка до друку повного тексту Біблії польською мовою. На це пішло близько 6 років. Зрештою в 1563 р. Берестейська (чи Радзивилівська) Біблія побачила світ. На видання цієї книги були витрачені величезні кошти. Видана вона була відносно великим накладом.

Князі *Острозькі* й Радзивили підтримували тісні зв'язки, між ними могла існувати своєрідна культурна традиція. Тому створення в Бересті кальвіністського наукового осередку й видання тут польськомовної Біблії могло стати одним із стимулів для князя *В.-К. Острозького*, який створив дещо подібний осередок в Острозі й видав тут Біблію старослов'янською мовою.

Література: Ільїн О. Берестська Біблія – одна з причин створення Острозької? // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – Острог, 2000. – Т. 3; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemie Wołyńskiej. – Toruń, 1997; Szwejkowska H. Książka drukowana XV-XVIII wieku. – Wrocław – Warszawa, 1983.

Петро Кралюк

Безжановський Войцех (Biezanowski Wojciech)

(* близько 1536, м. Денбовці –
† 13.08.1616, м. Острог)

Більшість відомостей про Б. походить з *Актів (хроніки) острозького парафіяльного костелу*. Як повідомляє джерело, Б. народився у м. Денбовці (на жаль, не відомо, у якому воєводстві). Молоді роки провів “при Краківській Академії”, очевидно, навчаючись, а, можливо, згодом і викладаючи. Певний час перебував у сані священика в дієцезії Краківської кафедри, отримавши свячення від її суфрагана Я. Мілевського. У 1582 р. Б. зустрівся у Кракові з *В.-К. Острозьким*, котрий запросив його до Острога. Два роки священик тримав одночасно Острозьку та Дубенську плебанії, на які у 1584 р. отримав від *В.-К. Острозького* презентацію, не беручи інвеститури.

Як повідомляє згадане джерело, острозькі православні міщани ставилися вороже до прибулого священика. Щоправда, Б. відчував підтримку з боку деяких католиків – слуг при дворі *В.-К. Острозького*, та, зрештою, й самого князя, який, “як пан далекоглядний і побожний, велику до нього свою ласку в добродійності й обороні своїй панській виявляв”. Під опікою Б. були не тільки острожани, а й мешканці навколишніх населених пунктів. За Ф. Чижевським, 11 серпня 1616 року Б. написано заповіт, який було оголошено в Луцьку 20 лютого 1618 року, вже після смерті ксьондза. Згідно з *Актами...*, помер Б. у 1616 р. в суботу перед Успінням Діви Марії (15 серпня), відтак, очевидно, 13 серпня, оскільки свято того року випадало на понеділок. Поховано Б. в острозькому костелі у склепі під великим вівтарем. Після смерті священика залишилася невелика бібліотека. В *Актах (хроніці) острозького парафіяльного костелу* згадуються “брат” та “братова” Б., а в *акті розподілу володінь Острозьких*

між Олександром та Янушем Костянтиновичами від 1603 р. по вулиці Луцькій називається “Станіслав, брат ксьондза”.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острого – Нью-Йорк, 2004. – С. 75; Archiwum państwowe w Krakowie (Polska). Archiwum Sanguszków. – Rękopisy. – Sygn. 1031. – S. 101-113.

Література: Вихованець Т. Войцех Бежановський (друга пол. XVI ст. – 1616) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острого, 2000. – С. 142-147; Czyżewski F. Wykaz księży proboszczów ostrogskich // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 212-213; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 163-164; Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec – Ostróg, 2001. – S. 92-95.

Тарас Вихованець

Бичковський Давид (* 1874, с. Погорільці – † 1930, м. Острого)

Народився 1874 р. в с. Погорільцях Дубенського повіту на Волині, в сім'ї священника тамтешньої Святотроїцької церкви Івана Харлампієвича та Фекли Леонтіївни. Б. спочатку навчався у Клеванському духовному училищі. Далі вступив до духовної семінарії в Кременці.

У 1895 р. став студентом Петербурзької духовної академії, а в 1899 р., маючи вже ступінь кандидата богослов'я, закінчив її. 23 серпня 1900 року наказом обер-прокурора Святішого Синоду його було призначено помічником інспектора в Саратовську духовну семінарію. У 1903 р. отримав посаду вчителя історії та географії церковно-вчительської школи в селі Новоолександрівці Козловського повіту Тамбовської губернії. Після двох років учителювання став директором цієї школи.

Давид Бичковський

Із донькою місцевого священника Наталією Федорівною Соколовою одружилися в червні 1906 року. У жовтні т. р. сім'я переїхала на Волинь. За власним бажанням Б. перевівся на посаду вчителя історії та географії у Святофедорівську церковно-вчительську школу Волинської єпархії. У серпні 1907 р. став викладати історію та географію в Острозькому жіночому училищі графа Д. М. Блудова. Третього січня 1908 року його обрано секретарем опікунської ради училища.

Б. брав активну участь у діяльності *Братства імені князів Острозьких*. У 1907 р. увійшов до складу комісії щодо визначення місця знаходження праху князя *В.-К. Острозького*. У жовтні т. р. Б. прочитав членам братства, усім зацікавленим лекцію “Историческое значение деятельности первых князей Острож-

ских”, у лютому 1908 р. – лекцію “Константин Константинович, князь Острожский, и его деятельность в Юго-Западной Руси”.

У вересні 1915 р. за Б. затвердили звання вчителя середніх навчальних закладів з історії. У 1927 р. він був рукоположений єпископом кременецьким і призначений священником острожкої братської Кирило-Мефодіївської церкви.

У лютому 1930 р. комітет із ліквідації майна колишніх російських юридичних осіб виніс рішення про закриття Кирило-Мефодіївського православного братства та братської церкви. Отець Давид, голова братства, був присутнім при закритті та опечатуванні. За наказом єпархіальної влади він відмовився віддати ключі від церкви, за що йому було заборонено викладати в школах і наказано “як іноземцю з невизначеним підданством” залишити Волинське воєводство. Храм було передано католикам, а священника виселено. Через деякий час Б. повернувся до Острога, де невдовзі й помер. Похований на братському кладовищі.

У 1992 р. вдалося віднайти домашній архів Бичковських. За час перебування на посаді вчителя Б. писав розвідки із загальної історії та краєзнавства, теології, філології. Є серед рукописів дослідження життя князів *Острожських*, *Острожкої друкарні* та *Івана Федорова*.

У колекції Б. знаходилося і багато оригінальних матеріалів доби князів *Острожських*. Зокрема, суботник XVII ст. з церкви с. Погорільців, десяток документів із підписами та печатками князів. На одному з документів написано, що 1920 р. він купив їх у Дерманському монастирі. Суботник перейшов до нього від батька, який служив священником у Погорільцівській церкві (тепер с. Привільне) Дубенського району.

Джерела: Фонди музею Національного університету “Острожська академія” III-Д 28, II-Д 29, III-Д 30, III-Д 31, III-Д 33, III-Д 38, III-Д 39, III-Д 47.

Микола Бендюк

Бібліотека Острожської академії

Як висловився у 1600 р. придворний поет *В.-К. Острожського Симон Пекалід*, в Острозі “славиться бібліотека – достойний плід спільної праці”. Збереглося декілька книг, по крайні записи яких можуть підтверджувати їх перебування в бібліотеці ОА або місцевому замку: “Грецько-латинський словник” Калепіна (Базель, 1562 р.) з дописаним панегіричним віршем *В.-К. Острожському*, “Трагедія” Еврипіда (Базель, 1551 р.), видані в Базелі промови Цицерона, грецька граматика Кленарда.

Відсутні конкретні свідчення сучасників про бібліотеку, не збереглися її інвентарі, списки. Тому про неї можна судити лише на підставі посередніх відомостей. Насамперед, йдеться про текстологічний аналіз надрукованих в Острозі та Дермані видань, створених в ОА та пов’язаних із нею осередках копій творів традиційно-православної візантійської книжності чи оригінальних творів місцевих авторів. Копіювання в острожко-дерманських друках елементів художнього оформлення певних видань засвідчує їх зберігання в Острозі (бібліотеці ОА, діячів академії, *В.-К. Острожського* та його синів *Януша*, *Олександра*).

Із першої передмови до *Острожської Біблії* 1581 р. відомо про пошуки біблійних текстів на території Римської імперії німецької нації, Кіпру та підпорядкованих йому грецьких островів, у Константинопольського патріарха Ієремії, грецьких, сербських та болгарських монастирях. Від царя Івана IV при посередництві дипломата *М. Гарабурди* було отримано список т. зв. *Геннадієвої Біблії*, перекладеної в Новгороді наприкінці XV століття. Інший список привіз від Папи Римського Григорія XIII *Діонісій Раллі*. Судячи з опублікованих в Острозі творів, крім традиційної богословської літератури, у бібліотеці

були букварі, граматики старослов'янської мови, полемічні твори (“Послання” Максима Грека, “О ісхожденіі Духа Святого” священника Никольського Василя з Дольної Русі 1511 р., новгородська переробка XV ст. болгарського трактату X ст. “Слова святого Козмы Презвитера на еретики...”).

В Острозі були чеське та низка польських видань Біблії (краківське католицьке 1561 р., берестейське кальвіністське 1563 р., несвізьке антитринітарське С. Будного 1572 р.); лютерівські переклади “Книг повчань Сірахових” (Віттенберг, 1563) та “Притч Соломонових” (Віттенберг, 1535); “Новий Завіт” антитринітарія М. Чеховича, твір Павла Гжегожа з Бжезін “Про правдиву смерть, воскресіння і вічне життя”.

Можливо, до Острога перейшла бібліотека Миляновицького літературно-перекладацького гуртка після смерті його засновника А. Курбського (†1583). Принаймні у 1586 р. у Віленській (Вільнюській) друкарні Мамоничів побачила світ “Кграматыка словенська языка”, отримана “з газофилакїи (скарбниці – І. М.) славного града Острога”. Тоді ж там вийшла книга Іоана Спангерберга “Діалектика”, перший у східних слов'ян друкований підручник логіки, скомпонований гуртком А. Курбського.

Ймовірно, після смерті покровителя академії В.-К. Острозького (†1608) частину її книгозбірні перебрали спадкоємці князя, інша потрапила до Дерманського та Дубенського монастирів, приватних бібліотек діячів ОА, насамперед, Мелетія Смотрицького. Літургічні книги могли бути передані до храмів Острожчини. У 1616 р. Януш Острозький ще зберігав у Дубенському замку скриню “оправлених руських книжок” батька. Гіпотеза про те, що бібліотеку ОА успадкував Острозький єзуїтський колегіум, позбавлена підстав.

Оправа з витисненням гербом В.-К. Острозького є у примірниках “Книжиці у десяти розділах” (Острог, 1598) та “Апокрисусу”

Христофора Філалета (Острог, 1597), що зберігаються в НБУВ. Такі палітурки були виготовлені в острозькому видавництві для якоїсь частини накладу або спеціально для книг князівської чи академічної бібліотек.

Каталоги стародруків: Книжиця у десяти розділах. – Острог, 1598 (НБУВ – N665); Христофор Філалет. Апокрисис. – Острог, 1597 (НБУВ. – Кол. Попова. N157).

Література: Анушкин А. Во славном месте Виленском. Очерки по истории книгопечатания. – Москва, 1962. – С. 68-71; Вольнский историко-археологический сборник. – Почаев – Житомир, 1896. – Вып. 1. – С. 19-23; Галенченка Г. Я. XVI-XVIII ст. Старадрукованья кірылічныя выданні // Кніга Беларусі 1517-1917. Зводны каталог. – Мінск, 1986. – С. 63-64, 65; Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. З фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Каталог. – Київ, 2003. – С. 47; Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 86, 88-89, 101-102, 139; Колосова В. “Слово на еретики” Козмы Презвитера и предисловия к Острожской Библии Ивана Федорова” // Федоровские чтения. – 1983; Великий русский просветитель Иван Федоров. – Москва, 1987. – С. 176-177; Лосиевский И. Я. Библиотека М. Смотрицкого // Памятники культуры. Новые открытия. 1984. – Ленинград, 1986. – С. 87-96; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 24-25, 45; Немировский Е. Л. Иван Федоров. – Москва, 1985. – С. 93-94, 171; Пекалід С. Про острозьку війну під П'яткою проти низових // Українська поезія XVI століття. – Київ, 1987. – С. 203; Поток К. Бібліотека Острозької академії // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 21-22; Сотниченко П. А. К истории библиотеки Острожской школы. – Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 148-151; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 265.

Ігор Мицько

Біблія Острозька – Опис стародруку

Видання Біблії 1581 р. належить до визначних зразків не тільки української, а й світової поліграфії XVI століття. За підрахунками книгознавців, Б. містить близько 3 240 000 друкованих знаків. Формула повного примірника Б. має такий вигляд: [1-8], 1-276, 1-180, 1-30, 1-56, 1-78 аркушів. На аркуші вміщено в основному 50 рядків тексту, є по 62, 28, 20 рядків. Розмір шрифту (10 рядків) – 51 мм, 48 мм, 84 мм, близько 120 мм. Дзеркало набору 247 x 140 мм. При друкуванні Б. використано 6 різних за розмірами та графікою шрифтів (4 кириличних та 2 грецьких), спеціально виготовлених для цієї книги.

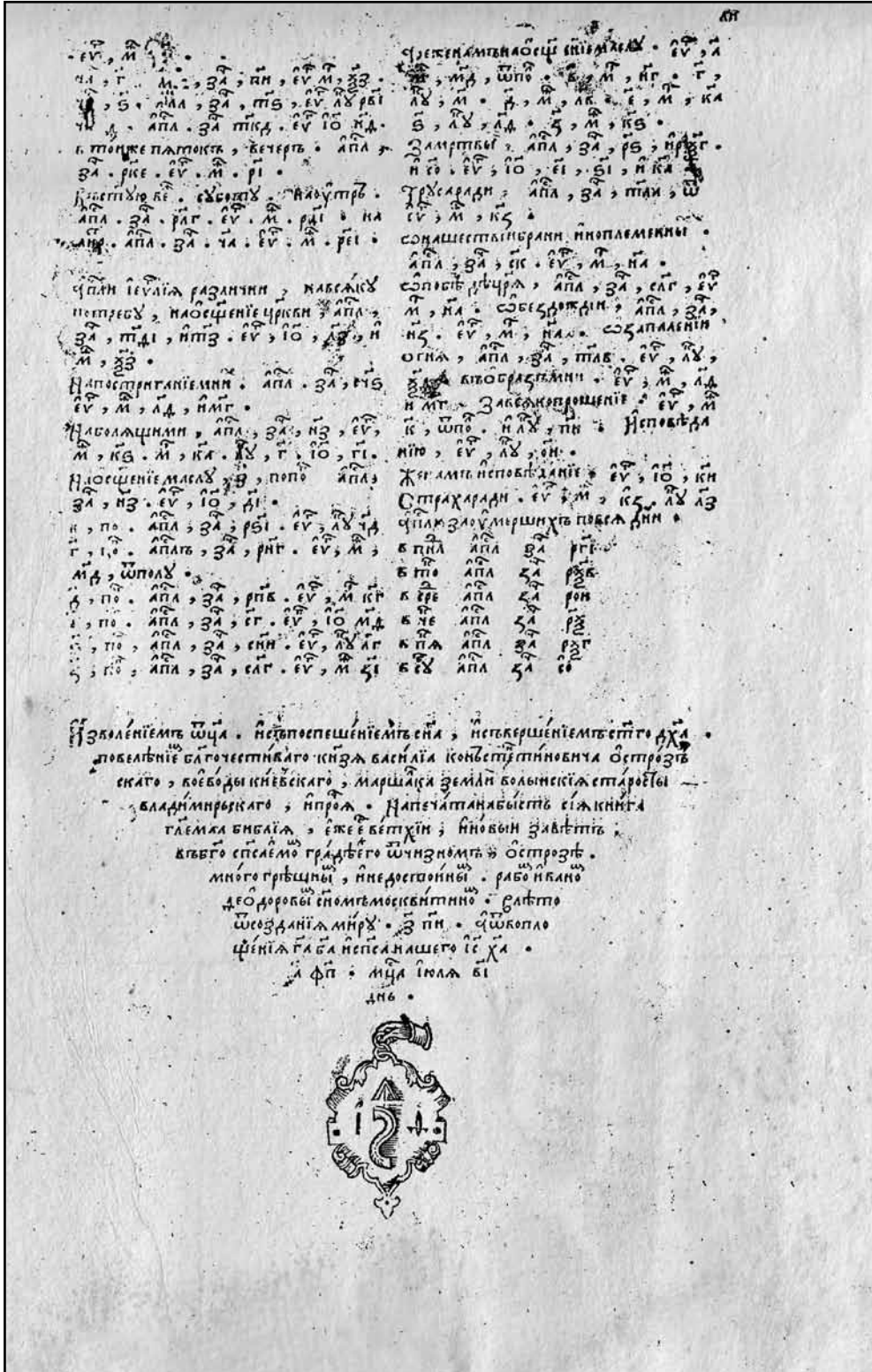
Потекстових ілюстрацій немає, однак при оформленні Б. О. широко використовувалися традиційні для кирилических книг елементи декоративного оформлення – заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси. У виданні вміщено 81 заставку з 16 дощок, 70 кінцівок із 17 дощок, 1384 гравірованих ініціали, а також численні композиції з виливних прикрас.

Склад видання: Титул – арк. [1] I рах., герб князя В.-К. Острозького та вірші на герб – зв. титулу; Перша передмова “Иже ѿче вседръжителю превѣчныи...” (паралельно грецькою і церковнослов’янською мовами) – арк. [2-2 зв.] I рах.; “О нашем же изволеніи” – арк. [2 зв.-3 зв.] I рах.; друга передмова “Пресловіе къ блговѣрномѹ и православномѹ всакого чина воъраста же и сана читателеви” – арк. [4-7] I рах.; вірш “Всакого чина православныи читателю...” – арк. [7-7 зв.] I рах.; зміст (“Послѣдѹе^т сице радовый чин^т его же съдръжить книга Библіа ветхаго и новаго завта. Оглавленіе книг^т новаго завѣта”) – арк. [8-8 зв.] I рах.; “Первыи книги Моисіювы Бытіа” – арк. 1-25 II рах.; “Вторыя книги Моисіювы Исходъ” – арк. 25-44 II рах.;

“Третии книги Моисіювы Левіть” – арк. 44 зв.-59 II рах.; “Четвертыи книги Моисіювы числа” – арк. 59-79 зв. II рах.; “Патыи книги Моисіювы Вторый закон” – арк. 79 зв.-97 II рах.; “Книга Исуса сна Навина” – арк. 97-109 II рах.; “Книга судей иилвых” арк. 109 зв. – 121 II рах.; “Книга Руѳъ” – арк. 121 зв. – 123 II рах.; “Первые книги царств” – арк. 123-140 II рах.; “Вторыи книги царств” – арк. 140-153 зв. II рах.; “Третие книги царств” – арк. 153 зв.-170 II рах.; “Четверттии книги царств” – арк. 170 -184 зв. II рах.; “Первыи книги паралепоменонъ” – арк. 185-198 II рах.; “Вторыи книги паралепоменонъ” – арк. 199-216 зв. II рах.; “Первыи книги ездры” – арк. 216 зв.-221 II рах.; “Книга Неемиа” – арк. 221 зв.-228 II рах.; “Вторыи книги ездры” – арк. 228-235 зв. II рах.; “Третие книги ездры” – арк. 235-248 зв. II рах.; “Книга Овіа” – арк. 249-253 II рах.; “Книга Іюдиѳъ” – арк. 253-260 II рах.; “Книга Есѳеръ” – арк. 260-264 зв. II рах.; “Книга Івѡъ” – арк. 265-276 зв. II рах.; “Двѡ пррока и црѡ пѣснь. Каѳ” – арк. 1-29 III рах.; “Зачало притѣчамъ Соломонимъ” – арк. 29 зв. – 41 III рах.; “Книга Еклесіа^т сирѣ^т цркви и црѡ Соломона” – арк. 41-44 зв. III рах.; “Книга Пѣснь пѣсней црѡ Соломона” – арк. 45-46 зв. III рах.; “Книга предрость Соломона” – арк. 47-53 зв. III рах.; “Книга предрость Исуса сна Сірахова” – арк. 54-70 зв. III рах.; “Ісаиа пррокъ” – арк. 71-93 III рах.; “Иереміа пррокъ” – арк. 93 зв.-119 III рах.; “Плачь Иереміевъ” – арк. 119 зв.-122 III рах.; “Варѡ^х пррокъ” – арк. 122-125 III рах.; “Иезекеиль пррокъ” – арк. 125 зв.-149 зв. III рах.; “Даніиль пррокъ” – арк. 150-159 III рах.; “Ивсѡа пррокъ” – арк. 159 зв.-162 зв. III рах.; “Ивиль пррокъ” – арк. 163-164 III рах.; “Амосъ пррокъ” – арк. 164-166 зв. III рах.; “Авдіа пррокъ” – арк. 167 III рах.; “Івна пррокъ” – арк. 167 зв.-168 III рах.; “Михеа пррокъ” – арк. 168 зв.-170 III рах.; “Наѡмъ пррокъ” – арк. 170 зв.-171 III рах.; “Авваѡмъ пррокъ” – арк. 171 зв.-172 III рах.;

Титульна сторінка Острозької Біблії 1581 року

Перший варіант післямови Острозької Біблії від 12 серпня 1580 року

ΕΥΑΓΓ. Μ. ΑΠΛ. ΖΑ. ΠΗ. ΕΥ Μ. ΖΩ.
 ΤΑ. Σ. ΑΠΛ. ΖΑ. ΠΣ. ΕΥ ΛΧ ΡΒΙ
 ΤΑ. Α. ΑΠΛ. ΖΑ ΠΚΡ. ΕΥ ΙΟ Η.
 ΕΥΠΟΙΚΕ ΠΑΠΟΙΚΤ ΚΕΥΕΡΕ. ΑΠΛΑΤ. ΖΑ. ΡΙΣΕ. ΕΥΑΙΕ. Μ. ΡΙ.
 ΗΚΕΤΑΙΟ ΚΕΛΙΚΩΟ ΕΒΕΟΠΧ ΗΛΟΥΡΟΝΗ.
 ΑΠΛ. ΖΑ. ΡΑΓ. ΕΥΑΙΕ. Μ. ΡΡΙ.
 ΗΑΛΗΡ. ΑΠΛ. ΖΑ. ΤΑ. ΕΥ. Μ. ΡΕΙ.
 ΕΠΑΝ ΕΥ ΡΙΖΑΝΗ ΗΑΒΕΚΧ ΠΕΡΕΩ.
 ΗΑΟΕΨΕΝΙΕ ΥΡΙΣΒΗ. ΑΠΛ. ΖΑ. ΤΑ. Η ΠΣ. ΕΥ. ΙΟ. ΛΣ. Η Μ. ΖΩ.
 ΗΑΠΟΕΨΕΝΙΕ ΜΗΝ. ΑΠΛ. ΖΑ. ΕΥΣ. ΕΥ. Μ. ΛΔ. Η ΜΓ.
 ΗΑΒΟΛΑΨΗΜΗ. ΑΠΛ. ΖΑ. ΗΣ. ΕΥ. Μ. ΚΣ. Μ. ΚΑ. ΛΔ. Γ. ΙΟ. ΓΙ.
 ΗΑΟΕΨΕΝΙΕ ΜΑΕΛΔ. ΕΜΕ ΠΟΠΟΒ. Α. ΑΠΛ. ΖΑ. ΗΣ. ΕΥ. ΙΟ. ΔΙ. Β. ΑΠΛ. ΖΑ. ΡΣΙ. ΕΥ. ΛΔ. ΤΑ. Γ. ΑΠΛ. ΖΑ. ΡΗΓ. ΕΥ. Μ. ΜΔ. ΨΠ. Α. ΑΠΛ. ΖΑ. ΡΠΚ. ΕΥ. Μ. ΚΓ. Ε. ΑΠΛ. ΖΑ. ΕΓ. ΕΥ. ΙΟ. ΜΔ. Β. ΑΠΛ. ΖΑ. ΕΝΗ. ΕΥ. ΛΔ. ΛΓ. Ω. ΑΠΛ. ΖΑ. ΕΑΓ. ΕΥ. Μ. ΣΙ.
 ΕΕΕ ΞΕΝΑΜΕ ΞΑΟΕΨΕΝΙΕ ΜΑΕΛΔ. ΕΥ. Α. Μ. ΜΔ. ΨΠ. Β. Μ. ΗΓ.

Παντοδύναμο ε άνεχρασε θεε ενισίσι υποςάσει παρα πάσης εντίσεως προσκυνόμενος ε δοξολογούμενος. Ε μετής πάσης αλαθοςύνος, δεχη και αιτία, σου δι η ε το πλήρωμα και υδίσιασ ορθόδοξω αρχοντι εις την διανοίαν προσδεχθίται, όπως εμεά μαρτολώ τατον ε αναξιωλάτον προσάξθ οθλος λος σου πλοσις πανταχού τη ενυ πώσθ προδύοθν. Διο ουν εγω και αναξιωτάτον ετώ ε πύλω άμαρτιας περιεχομενον ιδας εμαυλον υσελάθη τη προσάγματι ελπισων τοις οικητορσις σου ε εις το τας

Πосе малым и неизреченным бже вострехт. соотлечеи: шасел ипварн покланяемым и гла вниын. пви еем великом. блгостн началл нана, поспише ниеже невршеніе. блговдан еем оубо православномх князю впоумт сіе пріатн, да мнѣ много грѣшномх, не блгонервѣтїонномх повеаи блгственое слово твое вбѣмне победѣ тинсно ние печлпны пріложитн. тѣм же оубо я лице инедостїонна, ипимлїтнїе грѣха одержима, есѣрѣн себе. повиньса повлелїю, надѣлса цре рротлмѣ твоем. востреха блгннх

Другий варіант післямови Острозької Біблії від 12 серпня 1581 року

Θλασ καὶ ἱεραὶς σὺ Ἰραφῆς ἀνεξιχνία
 τον πέλαγον ἢ πάλων τῶν σιωερῶν
 ἔμοινοῶμα ἐριψαμν. ὡτε νῦν ἰη σῆ
 φιλανθρωπία εἰς Ἰον λίμνην πλ
 ῥόσεως ἐφθάκαμεν τὰ τῆ ψυχῆς ἰο
 νατα κατακύψαντες, καὶ γε ταῖς
 κεφαλαῖς ἡμῶν εἰς τὴν γῆν κρούοντες
 τοῖς ἡ δακρυοῖς χάραξ δοξάζομεν ἔ
 ἔπερυψοῦμεν τσον πρὶς ἁγίον ἔπαν
 εὐφρομον ὄνομα, πατέρα, ἔ υἱόν, ἔ
 τὸ ἁγίον πνεῦμα. Τοῖς δαῶν
 πάσοις πανταχῶς ὀρθόδοξοις ἀρισ
 τοῖς, κυρίοις ἑαδλοῖς μου ἑφι
 λοις δελικῶς προσκυνῆμαι ἕως τῆς
 τοῦ προσώπου γῆς. Ἐ ἰεὶ ἐκτῆς προθυ
 μίας ψυχῆς ἐκτενῶς ἰκετεύω, καὶ ντι
 εὐρίσκειται τὸ σφάλμα συλχώρημα
 ἔχετε, οἱ ἡ οὐν ἡ ζωθέντες παρα
 ὀλβοδὸν περισῶ ἱεροῦ πνευματικῶν
 δάωγων σιωρῶσατε. ἐ δὼντες ὅτι οὐκ
 ἔ ἀμπελὶς προσδέχεται τον ἔχατον
 ὡς ἔ τῆ πρώτον, ἔ τον ἐνδεκατῶ καιρῶ
 ἐρξάζοντα ὡπὲρ καὶ τῆ ὅλης ἡμέρας
 βαρος βασάζοντα.

неислѣдимю бжтвеннаго нвсе сѣб
 тлаго рнелнїа твоего, исхпноу епѣ
 шннкн, нѣ рї номоу елемнкн моїмн.
 ѣкоже ннѣ твоемѣ члїко лѣбїемѣ
 вѣпрнстїлннкѣ епѣршїенїа доетн
 го хѣ. дшїа колѣнн преклннїацїе,
 н главлнн нашнмн бземїаю оу дїрлїю
 цїе, етїелзїлнн рїдоетн слїлнннї
 нпрекозносн твое тїрїтїе нпрехлїл
 ное нїмїа, ѡцїа нїсїа нїспїго рѣхї.
 вѣфїлїе побєтїдѣ прївослївнїемѣ
 хрїстїанѣ, господаїемѣ, нїсрїтїн,
 нрдѣгомѣ, рїболѣпно мепїнїе рѣ
 лнцїа зѣмнїаго оумїлїенїа стїтїкорлїю.
 ѡу сїрїїаже дшїн прїлїбно молїю,
 лїце прїкїлїчїеа нїбїкоє погрѣшїенїе
 прощїлїтїе. слїмнїе епїдїоблїшїеа
 ѡбо гїлїто дїлїцїа бѣлшнхїе дїрїкїнїн
 дїховнїх, нїспрївлїнїтїе. вѣрѣцїе
 нїко господа ннѣ вїнїотрїдїцїе го прїемлїе
 поєлїфнїаго нїко нїпрїлїаго, нїсїе рїнїаго
 нїдїеслїтїе чїса дїблїшїеаго, нїко
 нїтїаго тѣлїе вїе днїебнїаго
 бїра понїсїшїаго,

Τὰ μὲν βιβλῆ παρὸν τοῦ θεοῦ καὶ ψυχολογικὰ
 βιβλία. παλαιὰ εἰς χρόνους διαθήκης ἱερουσαλὴμ
 ἐπὶ τοῦ ἀμαρτολόγου ἰωάννου, τοῦ θεοδώρου
 τοῦ ἐκτῆς μετὰ τὴν ρωσίας. ἐνθεοφυλακίῃ πολλῇ
 οὐκ ἔσθιεν. ἐπὶ ἀποκτίσεως τοῦ κοτμῆ ρῆθ, ἔ
 ἀποσπρόσετο τοῦ κυ τοῦ ἡ σωτήρος ἡμῶν ἰησοῦ
 χριστοῦ. ἁ φπα. βονδρῆμωτος, ἡβ ἡμέρα.

Сїлїаже етѣ прїлїеа ндшїспрїлїтїанїа бнн
 гн, вѣтїаго ннїлїагї злївѣтїа, нлїекапїшїа
 лнїен ннїго грѣшнїаго нїнїлїа дїодїрїеаго ннїлїа
 знїсїтїе, вѣгїе чїрїннїемѣ гїрїдїе оспїрїтїе
 рїлїтїе. ѡсїдїлїїа ннїа, хѣ пд. ѡбопїа
 цїенїїа гїа нїсїа нашегїе, ис хї. лѣ пї.
 дїца лѣгѣтїа еї днїа.

Другий варіант післямови Острозької Біблії від 12 серпня 1581 року

“Софониа проркѣ” – арк. 172 зв.-173 III рах.; “Аггеи проркѣ” – арк. 173 зв.-174 III рах.; “Захариа проркѣ” – арк. 174 зв.-178 III рах.; “Малахиа проркѣ” – арк. 179-180 III рах.; “Перьвые книги Макавейскіе” – арк. 1-15 IV рах.; “Вторие книги Макавейскіе” – арк. 15-25 IV рах.; “Третие книги Макавейскіе” – арк. 25 зв.-30 IV рах.; “Θеофилакта архієп̄па Българьскаго предсловіе, еже ѿ Матѳеа, стаго евагліа” – арк. 1 V рах.; “Ѡ Матѳеа, стое блговѣствованіе” – арк. 2-17 V рах.; “Предсловіе, еже ѿ Марка стго евагліа” – арк. 17 V рах.; “Ѡ Марка, стое блговѣствованіе” – арк. 17-26 зв. V рах.; “Предисловіе, еже ѿ Лѳки стаго евагліа” – арк. 26 зв. V рах.; “Ѡ Лукі стоей блговѣствованіе” – арк. 27-43 V рах.; “Предисловіе, еже ѿ Иоанна, стаго евагліа” – арк. 43 V рах.; “Ѡ Іоанна, стое блговѣствованіе” – арк. 44-56 зв. V рах.; “Сказаніе дѣаніи апсльских писана стымъ апсломя і евглістомъ Лѳкою” – арк. 56 V рах.; “Дѣаніа сѣтїх апсль списана стымъ апс Лѳкою” – арк. 1-16 VI рах.; “Соборное посланіе Іаковле” – арк. 17-18 VI рах.; “Соборное посланіе Петрово” – арк. 18 зв.-20 VI рах.; “Соборное посланіе Петрово второе” – арк. 20 зв.-21 VI рах.; “Соборное посланіе Іоанново” – арк. 22-24 VI рах.; “Соборное посланіе Іюдино” – арк. 24 зв.-25 VI рах.; “К римланамъ посланіе стго апстла Павла” – арк. 26-32 VI рах.; “К коринѳумъ посланіе стго апсла Павла” – арк. 32 зв.-43 VI рах.; “К коринѳумъ посланіе апсла Павла” – арк. 39-43 VI рах.; “Къ галатумъ посланіе стго апсла Павла” – арк. 43 зв.-45 VI рах.; “Къ ефесумъ посланіе стго апсла Павла” – арк. 45 зв.-47 VI рах.; “Къ філіписіумъ посланіе стго апсла Павла” – арк. 47 зв.-49 VI рах.; “Къ коласаемъ посланіе стго апостола Павла” – арк. 49 зв.-51 VI рах.; “Къ солѳненомъ посланіе стго апсла Павла” – арк. 51 зв.-53 VI рах.; “Къ солѳненомъ посланіе стго апсла Павла” – арк. 53 зв.-54 VI рах.; “Къ Тімоѳею посланіе стго апсла Павла” – арк.

54-56 VI рах.; “Къ Тімоѳею посланіе стго апсла Павла” – арк. 56-57 VI рах.; “Къ Тітѳ посланіе стго апсла Павла” – арк. 57 зв.-58 VI рах.; “Къ Філімонѳ посланіе стго апсла Павла” – арк. 58 зв. VI рах.; “Къ евремъ посланіе стго апсла Павла” – арк. 59 зв.-63 VI рах.; “Аполиѳис стго Иоанна Θеωлога” – арк. 64 зв.-71 VI рах.; “Соборникъ вї” тимъ мсцамъ” – арк. 72 зв.-75 VI рах.; “Сказані главам евгским ѳтренімъ апсломя і евгліамъ извѣстно седмицамъ всего лѣта, въ стѳю великѳю ндлю пасхы” – арк. 75 зв.-78 VI рах.; Післямова (один або інший варіант) – арк. 78 зв. VI рах.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог издавший Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 4. – С. 16-21; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4. Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабунцев. – Москва, 1979. – № 78. – С. 28-30; Варварич Г. Е. Славянские книги кирилловской печати XVI-XX вв.: Каталог книг, хранящихся в Государственной исторической библиотеке УССР. – Киев, 1985. – № 243. – С. 79-80; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 83. – С. 588-594; Запаско Я., Ісаевич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 13. – С. 27-29; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 80 – С. 169-177; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 101-102. – С. 213-216; Каталог кириллических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН України. – Вип. 1: Видання І. Федорова / Укл. Я. Д. Ісаевич, В. Я. Фрис. – Львів, 1993. – № 14-26. – С. 34-56; Кириллическі стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 438. – С. 106; Лосиевский И. Я. Первопечатные отечественные издания в Харьковских коллекциях: Сводный каталог. – Ч. 1:

Описание анонимного памятника печати, изданный И. Федорова и П. Мстиславца. – Харьков, 1987. – № 5.1-5.6. – С. 26-45; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках: 1574-1800. – Львів, 1975. – № 184-185. – С. 35; Микитась В. Л. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. – Львів, 1964. – № 3. – С. 54-58; Його ж. Давні рукописи і стародруки: Опис і каталог / Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1961. – № 73. – С. 55; Немировский Е. Л. Славянские старопечатные книги кирилловского шрифта в книгохранилищах Великобритании. – Москва, 1993. – № 26. – С. 21; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.: Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 24. – С. 23; Половникова С. О. Коллекция кирилических стародруков із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського: Каталог / Упорядн. Половникова С. О., Ситий І. М. – Київ, 1998. – № 174-175. – С. 125-126; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1: 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 3. – С. 12; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 88. – С. 15; Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue. – London, 2000. – № 35. – S. 33-41.

Наталія Бондар

Біблія Острозька (Острог, 1581)

Видатна пам'ятка української та європейської культури. Будучи надрукованою на початку 80-х рр. XVI ст., вона отримала значне поширення серед православних слов'ян, а також молдаван та румунів. Це видання шанували й представники неправославних віровизнань, віддаючи належне ерудиції острозьких книжників. Шанобливе ставлення до цієї Біблії як з боку православних, так і представників інших християнських конфесій стало однією з причин того, що

збереглося чимало примірників цього видання. При гіпотетичному накладі 1000-1500 примірників до нашого часу дійшло понад 350 примірників, які зберігаються в музеях, бібліотеках, архівах не лише України, але й також Росії, Білорусі, Польщі, Литви, Румунії, Ватикану, Греції, Сербії, Угорщини, Чехії, Естонії, Голландії, Болгарії, Франції, Великобританії, США, Канади, Австрії, Німеччини, Фінляндії, Узбекистану, Киргизії тощо. Хоча про Б. існує чимала література, складно говорити, що книга є достатньо дослідженою.

Зокрема, це стосується джерел, які використовувалися острозькими книжниками при створенні Б. Недостатньо вивчені її текстологічні особливості, а також особливості мови. Російські православні автори XIX ст., розглядаючи Б., акцентували увагу на тому, що ця книга була важливою “зброєю” в руках православних представників “руської народності” в боротьбі з експансією католиків, а також протестантських течій. Водночас спостерігалось намагання розглядати Б. в загальноросійському контексті. Спеціально зверталася увага на те, що нібито її основою була т. з. *Геннадієва Біблія*, укладена в Новгороді наприкінці 1499 року. Із часом витворився міф про *Геннадієву Біблію* як основне джерело Б., котрий активно експлуатувався російськими авторами. Цей міф прийняли також деякі українські й польські дослідники (*І. Франко, М. Возняк, Т. Кемп та ін.*). У “спадок” він дістався радянським науковцям. Цей міф давав підстави останнім вести мову про культурні зв'язки між росіянами й українцями, а також про те, що перші благотворно впливали на других. Теза про *Геннадієву Біблію* як основу Острозької стала майже аксіомою і знайшла відображення в академічних виданнях з історії, а також виданнях енциклопедичного характеру.

Для радянських авторів аналіз біблійних текстів, у т. ч. Б., був справою ідеологічно

неблагонадійною. Тому вони воліли не торкатися цього питання. Якщо ж мова заходила про Б., то увага переважно зверталася на технічні моменти її видання. До того ж, тут простежувався ідеологічно вдячний сюжет. Адже друкарем цієї книги виступав москочит, тобто росіянин, *Іоан (Іван) Федоров* (в українських документах він часто іменується як Федорович). Це давало змогу говорити про російсько-українську дружбу, а також про наставництво “старшого брата”, тобто росіян, над українцями. Тому в радянських дослідників мова про Б. часто пов’язувалася саме з іменем *Івана Федорова*. Звісно, цей друкар здійснив велику роботу щодо її видання. Можливо, він також був причетний до редагування цієї книги. Однак цілеспрямоване вивищування ролі *Івана Федорова* у виданні Б. вело до помітного зміщення акцентів. На задньому плані опинялася особа князя *В.-К. Острозького*, на кошти якого й було здійснене це дороге видання. Те саме можна сказати й про *Герасима Смотрицького*, автора передмов до Б., який, наскільки можемо судити, очолював групу вчених, що здійснювали складну роботу з редагування цієї книги.

Певна робота щодо вивчення Б. була здійснена видатними українськими істориками й мовознавцями на початку ХХ століття. Так, *Михайло Грушевський* у своїй фундаментальній “Історії України-Руси” в 6-му томі (1907 р. видання) твердить, що саме робота над виданням Б. стала важливим чинником інтенсифікації культурного життя в Острозі та й загалом в Україні наприкінці ХVІ століття. Культурна діяльність Острозького осередку була в центрі наукових інтересів *Івана Франка*. Із цим питанням були пов’язані його дослідження творчості *Івана Вишенського* та інших письменників-полемістів. *І. Франко* спеціально цікавився Б. Йому належить наукова розвідка “Причинки до студій над Острозькою Біблією”. Це

перша в науковій україністиці робота, де порушувалися питання текстуального аналізу цього видання. Цікаві думки щодо джерел Б. висловив *Михайло Возняк*. Хоча він теж, як і багато сучасних йому дослідників, говорив про вплив на це видання *Геннадієвої Біблії*, однак звертав увагу на широкий спектр інших джерел, в т.ч. й на видання *Франциска Скорини*.

Ще далі в питанні перегляду джерел Б. пішов видатний мовознавець і культуролог *Іван Огієнко*. Його перу належить розвідка “Острозька Біблія 1581 року”, що побачила світ у 1931 році. Посилаючись на передмову до Б., написану від імені князя *В.-К. Острозького*, *І. Огієнко* говорить про роль цього мецената в справі її видання. Вважає, що князю з Росії передали *Геннадієву Біблію*; до думки взяти для видання Б. саме її князя підштовхнули московські емігранти, зокрема, *Андрій Курбський*. Однак, справедливо вказує дослідник, текст *Геннадієвої Біблії* не був якісним. Довелося звертатися до інших текстів. Тому для укладання Б. використовувалися південнослов’янські, а також грецькі й латинські тексти. За основу, вважає *І. Огієнко*, острозькі редактори взяли грецький текст – Септуагінту, не надавши єврейському тексту великого значення. З одного боку, це було виявом традиційного підходу, оскільки Септуагінта вважалася канонічним текстом. З іншого, такий погляд підказали ті греки, що тоді перебували в Острозі. І це, вважав дослідник, було виявом грецького націоналізму. Спеціально звертає *І. Огієнко* увагу на мову цього видання, відзначаючи, що вона загалом була старослов’янською, проте на ній позначилися впливи тогочасної української розмовної мови. Дослідник вказував, що Б., фактично, стала канонічною для православних слов’ян, а також отримала визнання серед українських та білоруських греко-католиків. Попри загалом високу оцінку цього видання, *І. Огієнко* все ж від-

значав низку її недоліків. Зокрема, вважав, що Б. була укладена на основі різних текстів (до того, часто випадкових). Великим недоліком вважав використання Септуагінти як основи Старого Заповіту. Відповідно, *І. Огієнко* наголошував, що острозькі книжники мали б при підготовці старозавітної частини Біблії брати за основу не Септуагінту, а єврейський текст.

І. Огієнко звертав увагу не лише на текст Б., а й на технічний бік її видання. На його думку, це видання стало результатом колективної праці своєрідного “друкарського цеху”, на чолі якого стояв *Іван Федоров* (*І. Огієнко* іменував його Хведоровичем). Дослідник зазначав, що в літературі відомі два видання Біблії: 1580 і 1581 років. Ці видання майже однакові: заголовний лист один, із зазначенням 1581 р., ті самі передмови. Головна відмінність: післямови друкаря *Івана Хведоровича* в обох виданнях цілком різні, часом помічається різниця в шрифті, складах і прикрасах. *І. Огієнко* також спробував простежити подальшу долю додруковування та реалізації Б. Вважав, що частина цього видання додруковувалася у Львові та Вільно.

Питання видання Б. вивчав сучасний український історик *Я. Ісаєвич* у контексті дослідження спадщини *Івана Федорова*. Він не лише систематизував та інтерпретував уже відомі джерела щодо діяльності цього першодрукаря, але увів деякі нові. Зокрема, ним було знайдено й опубліковано заяву гравера *Блазіуса Ебіша* із *Шенберга*, датовану 3 червня 1578 року, в якій той давав згоду виконати замовлення книгодрукаря *Івана Федорова* на виготовлення 150 гравійованих на міді кліше для ілюстрації Б.

В останні два десятиліття до розгляду Б. зверталися вчені, які досліджували острогіану, зокрема, *М. Ковальський*, *І. Мицько* та інші. Значний внесок у дослідження Б. зробив доктор теології – отець *Рафаїл* (*Роман Турконяк*). Він здійснив переклад Б. сучас-

ною українською мовою. При цьому в низці своїх досліджень показав, що Б. – це перше в Європі науково-критичне видання біблійних текстів, при підготовці якого використовувалося надзвичайно широке коло джерел.

Дослідники сходяться на думці, що активна робота щодо підготовки Б. розпочалася у середині 70-х рр. XVI століття. Саме в березні 1575 р. управителем *Дерманського монастиря* князь *В.-К. Острозький* призначив *Івана Федорова* (*Федоровича*). У 1575 р. чи 1576 р. виник гурток учених, які працювали над підготовкою до друку Б. Паралельно з цим вони викладали в школі підвищеного типу, готуючи для себе заміну і залучаючи учнів для перекладу й редагування біблійних текстів. Робота над повним корпусом Біблії була складною справою. Необхідно було зібрати різноманітні тексти, відредагувати їх. У той час, коли почали готувати до друку Б., існував як єврейський текст Старого Заповіту, вживаний іудеями, так і низка грецьких перекладів. Для православної церкви саме останні мали важливе значення, оскільки всі цитати у творах отців церкви були взяті з грецьких перекладів. Найбільш авторитетним для православних був переклад Сімдесяти двох (Септуагінти), який до того ж вважався богонатхненним.

Якщо перед редакторами Б. не виникало особливих проблем щодо укладення Нового Заповіту, оскільки існували відповідні переклади новозавітних книг старослов'янською мовою, то цього не скажеш про Старий Заповіт. Їм необхідно було вирішити, який старозавітний текст брати за основу. Зрештою вони зупинилися на перекладі Сімдесяти двох. І цей вибір, з огляду на православну традицію, видавався цілком логічним.

Інша, не менш важлива проблема, яка поставала перед острозькими книжниками, пов'язана з виробленням біблійного канону. До появи Б. в православних слов'ян не було повного тексту Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Відповідно, не було в них бі-

блійного канону. Фактично канон вони отримали з виходом у світ Б. В основі його лежить Александрійський канон Сімдесяти двох, однак помітний у ньому вплив канону друкованих видань римо-католиків.

Порядок книг у Старому Заповіті відповідає послідовності, яка існує у виданнях римо-католицької церкви. Однак усі назви книг подані згідно з грецькими назвами. Не викликає сумніву, що острозькі книжники були знайомі з поділом, використаним у Вульгаті. Тому у відсилках до книг, вміщених на маргінесах, вони, неодноразово помиляючись, подавали назви з Вульгати. З цього випливало, що острозькі книжники були обізнані з проблематикою канону. Вони не вибирали одне з наявних рішень, а діяли самостійно. І тому виробили окремий канон Біблії. Порядок, встановлений Б., ніхто не заперечив. Ніяких книг до неї не було ні додано, ні віднято. Лише в подальшому видавці Єскатеринівського видання зважилися зробити незначні зміни.

Ще однією проблемою для острозьких книжників був поділ біблійного тексту на глави й вірші. Поділ на глави був упроваджений приблизно в 1227 р. професором Паризького університету Стефаном Лангтоном. Поділ на вірші почав утверджуватися в XVI столітті. Перший відомий текст, у якому Старий і Новий Заповіти були поділені на вірші, дійшов із 1528 року. Сучасний же поділ на вірші запровадив паризький видавець Роберт Естієн (Робертус Стефанус), який у 1551 р. видав Новий Заповіт із таким поділом.

У Б. був застосований лише поділ на глави. Щодо поділу на вірші, то, ймовірно, редактори Б. вважали його нетрадиційним та необґрунтованим.

Та чи не найголовнішою проблемою, яка постала перед редакторами, було питання, який текст взяти за основу для Б. Проте, зокрема, йдеться в першій передмові до цього видання, написаній від імені князя

В.-К. Острозького. Там говориться про те, що не було знайдено ні однієї книги Біблії, куди б входили всі книги Старого Заповіту, перекладені старослов'янською мовою. Щоправда, така книга виявилася у великого князя московського *Івана Васильовича*, яку в нього випросив *Михайло Гарабурда*, писар Великого князівства Литовського. Очевидно, малася на увазі *Геннадієва Біблія*, але про неї говорилося так, що вона була перекладена ще за часів Володимира Великого. Було знайдено також багато інших біблійних текстів різними мовами й досліджено їх. Проте між ними виявилися значні відмінності, що дуже збентежило князя. Далі він говорить про те, що сумнівався, чи вдасться йому довершити роботу, яку розпочав. Зрештою, вирішив не припиняти роботу. Йому вдалося добути біблійні тексти з римських країв, кандійських островів, грецьких, сербських і болгарських монастирів, а також із Константинополя. Порівнявши тексти, князь вирішив зупинитися на грецькому перекладі Сімдесяти двох, оскільки він найкраще узгоджувався з єврейським та слов'янськими текстами.

Аналіз тексту Б. значною мірою підтверджує відомості, що подаються у передмові до цієї книги. Використовуючи вже наявні старослов'янські переклади, укладачі Біблії звіяряли їх із Септуагінтою, як цього вимагала традиція східних церков. Вибраний текст був близький як до слов'янського, так і до єврейського.

Отже, простежувалося бажання подати такий текст, який би максимально був наближений до обох традицій. Із певністю можна твердити, що острозькі книжники послуговувалися такими виданнями Септуагінти, як Альдінська Біблія та Комплютенська Поліглота. Вони могли мати й рукописний грецький текст, придбаний у Константинополі. Окрім того, використовувалися ними й Вульгата, тексти різних слов'янських та неслов'янських перекладів, можливо, також і староеврейський текст. Вважається, що за

Септуагінтою острозькі книжники виправили попередньо зроблений з латинської Біблії переклад старослов'янською мовою книг Параліпоменон, Ездри, Неемії, 1-ї та 2-ї книг Маккавеїв. Додатково з грецької мови переклали книги Естер, Пісню пісень, Премудростей Соломона. Редактори Б., схоже, використовували текст Вульгати, виданий у Лювені 1547 року. Можна говорити про те, що три книги Старого Заповіту (Езра, Товія та Юдит) були безпосередньо перекладені з латинської мови, а не з грецької. Не викликає сумніву, що в острозьких книжників були польські та чеські переклади Біблії. У примітці до третьої книги Маккавеїв говориться, що ця книга не існувала ні в латинській, ні в польській, а лише в грецькій та чеській Бібліях. Тобто укладачі Б., окрім старослов'янського, грецького й латинського текстів, мали також переклади польські й чеські.

В окремих місцях острозькі книжники могли використовувати єврейський оригінал. Єврейський текст Старого Заповіту вперше з'явився друком у Бомберзі в 1518 р., а в 1571 р. його було передруковано в Антверпені. Ці друковані тексти, як і тексти рукописні, могли знаходитися в Острозі. Адже в той час тут існувала єврейська синагога, а також школа при ній. Однак важко сказати, де використовувався єврейський текст для виправлення старослов'янського.

Отже, в основі Б. лежали різні слов'янські тексти, які були виправлені на підставі грецьких, латинських, польських, чеських і, можливо, єврейських джерел. Старий Заповіт переважно дотримується викладу Александрійського кодексу, щоправда, з певними відхиленнями. Окреме місце в цьому виданні займає текст листа Мардохея від імені царя Артаксеркса до підданих своєї держави, який міститься в книзі Естер. Цей уривок характерний тим, що до нього і після нього переклад достовірно передає грецький текст. Сам же текст листа – це такий вільний переклад, що його неможливо порівняти ні з

грецьким текстом, ні з латинським. Тут або був використаний текст, який нині не існує, або, можливо, редактори не виправили текст, зроблений перекладачем.

Щодо Нового Заповіту, то острозькі редактори використали загальноновживаний грецький текст. Хоча трапляються відхилення від цього тексту, однак у більшості можна знайти грецькі рукописи, які мають подібний зміст. Рідко бувають додатки, які неможливо знайти у відомих нам рукописах.

Аналізуючи текст Б., варто мати на увазі, що в той час не існувало наукових критичних видань біблійних книг. Власне, вивчення біблійних текстів, їхнє порівняння лише робили перші кроки. Сьогодні в науковому світі вважається недоречним творити біблійний текст, де змішані грецька і єврейська традиції. Однак у XVI ст. таких застережень не існувало. Острозькі вчені діяли згідно з традиціями свого часу. Вони підготували переклад високої якості, який у своїй основі не лише не поступався кращим тодішнім перекладам, а й перевищував їх. Працю вчених можна окреслити як спробу вивести з оригінальних текстів виправлений переклад Святого Письма старослов'янською мовою. Подібну роботу в той час робила лише Римо-Католицька церква, яка підготувала Сиксто-Клементинське видання Вульгати. Але це видання вийшло в 1590-1592 рр., через десять років після появи Б. Редактори Б. виконали велетенську роботу, здійснивши порівняльний аналіз різноманітних біблійних текстів. Навіть у Західній Європі, де філологічна наука була достатньо розвинутою, до подібної роботи лише приступали.

Про те, хто здійснював укладання й редагування Б., на жаль, ми не маємо достатньо інформації. Висловлювані з цього приводу міркування переважно мають гіпотетичний характер. Імовірно, ця робота здійснювалася під керівництвом *Герасима Даниловича Смотрицького*. Саме він виступає автором прозової та віршованої передмов до Б.

Також можна припустити, що *Г. Смотрицький* є автором вірша-присвяти на герб князів *Острозьких*, яким, власне, й відкривається Біблія. Низка дослідників вважає, що він є автором передмови, написаної від імені князя *В.-К. Острозького*.

Важливу роль в укладенні Б. відіграв *Іван Федоров*. Він є автором післямови до цього видання, де говорить, що надрукував книги Старого й Нового Заповіту. Із післямови випливає, що друкар не просто виконував технічну роботу, друкуючи Біблію, а й переймався тим, щоб не було помилок у книзі. Отже, міг виконувати якусь редакторську працю. Щоправда, нам важко встановити, до чого вона зводилася.

Видання цієї книги стало результатом колективної праці своєрідного “друкарського цеху”. *І. Федоров* писав, що працював разом із помічниками й однодумцями.

Збереглося два типи примірників цієї книги з різними колофонами (вихідними даними на останній сторінці). На одних стоїть дата 12 липня 1580 року, на інших – 12 серпня 1581 року. Трапляються також примірники з обома колофонами. Післямови *І. Федорова* в Бібліях із різними колофонами теж різняться між собою, як і шрифти та прикраси. Існують різні версії щодо цього. Так, *І. Огієнко* вважав, що Б. в основному закінчили друкувати в липні 1580 року. Проте ця книжка ще не була готова до виходу, її до кінця не відредагували. Тому книгу в світ не пустили. Деякі аркуші змушені були передрукувати. Можливо також, що нову книжку перед випуском у світ давали читати якимсь окремим особам, а все це протяглося більше року. Однак російська дослідниця *А. С. Зьорнова* вважає, що видання Б. було одне – 1581 року. Спершу, мовляв, планували завершити друк Біблії в 1580 році. Проте коли це виявилось неможливим, почали друкувати з новою датою – 1581 року. Все-таки більш переконливою вбачається версія *І. Огієнка*. На користь її свідчить існування різних післямов, а та-

кож те, що Б. складається з п’яти частин, з окремою пагінацією кожної (276, 180, 30, 56 і 78). Можливо, ці частини друкували в міру виправлення. Та й після 1581 р. *Іоан Федоров* продовжував додруковувати Біблії, торгуючи ними. Тобто видання Б. аж ніяк не можна розглядати як одномоментний акт. Ця справа розтягнулася в часі. Тому реально маємо кілька видань Б.

Біблія була досить об’ємним виданням. Окрім 5 частин з окремою пагінацією, вона мала ще 8 листів передмов. Отже, її обсяг становив 628 аркушів, чи 1256 сторінок. Видана вона була форматом in folio. Текст розміщувався переважно в дві колонки. Для друкування книги був відлито особливий шрифт – дуже дрібний у той час (24,8 мм), однак виразний і легкий для читання, що засвідчує високу майстерність друкарів. Початкові (заголовні) букви Б. дещо нагадували великі букви *Скорининих* видань. Біблію прикрашено різними гравюрами. Проте прикраси надто скромні. Це – герб князя *В.-К. Острозького*, архітектонічна рамка на титульному аркуші, кіноварна в’язь, що прикрашає назви розділів, а також заставки, кінцівки, дереворитні ініціали (їх 1339) і виливні, суто декоративні прикраси (зірочки, хрестики, листочки тощо). У наступні роки були спроби здійснити ілюстроване видання Б. Зокрема, такий проект існував за часів *Петра Могили*.

До укладачів Б. є підстави зарахувати *Тимофія Михайловича*. У 1580 р. він видав твір під назвою “Книжка, собраніе вещей нужнійших въкратці скорого обрїтенія в Книзе новаго завіта” (тобто – скорочене зібрання найпотрібніших речей, що допомагають швидко відшукати в Новому Заповіті потрібні місця). Це був алфавітно-предметний покажчик до Нового Заповіту. Укласти його могла лише та людина, що добре знала новозавітні тексти. Очевидно, саме *Тимофій Михайлович* працював над редагуванням Нового Заповіту до Б.

Певну причетність до роботи над Б. мав *Михайло Гарабурда*. Він був королівським секретарем, відомим у той час дипломатом. Неодноразово виїздив із дипломатичними місіями до Москви, зокрема, у 1566-1573 роках. Саме тоді й привіз князю *В.-К. Острозькому* примірник повної Біблії від царя *Івана Грозного*. Про це, як зазначалося, йшлося в передмові до Б. Відомо, що і сам *М. Гарабурда*, і його син *Василь* цікавилися давніми рукописами, збирали їх. Вони також намагалися здійснювати видавничу діяльність. Ймовірно, *Гарабурда* не лише передав князю *В.-К. Острозькому* привезений із Москви примірник повного тексту Біблії, але й давав консультації острозьким книжникам.

Певну роль у підготовці до видання Б. міг відіграти грецький емігрант *Діонісій Раллі*. У низці документів є згадка, що він привіз князю *В.-К. Острозькому* з Риму примірник Біблії, переданий папою Григорієм XIII. Можна припустити, що *Д. Раллі* працював із грецькими й латинськими текстами біблійних книг, оскільки добре володів як рідною грецькою мовою, так і латинською.

Можливо, ще одним ученим греком, котрий працював над Б., був *Євстахій Натаніель*. Близько 1579 р. він став учителем дітей князя *В.-К. Острозького*. *Євстахій* міг перекладати біблійні тексти з грецької мови на старослов'янську.

До можливих укладачів Б. варто зарахувати також і *Василя Суразького*, якого дослідники ототожнюють із *Василем Андрійовичем Малюшицьким*.

Певний стосунок до редагування Б. міг мати *Олексій*, про якого є згадки в листах, котрі приписують *Андрію Курбському*. Із них випливає, що *Олексій* був наближеною людиною до князя *В.-К. Острозького*. Останній цінував його як ученого книжника. Сам же *Олексій* вів активну публіцистичну діяльність й нетрадиційно коментував Святе Письмо.

Можливо, що до укладення Б. мав причетність й *Андрій Римша*. Якраз у той період,

коли готувалося це видання, він надрукував в *Острозькій друкарні* свою віршовану “*Хронологію*” (5.05.1581 р.). *А. Римша*, як відомо, перебував на службі в князів Радзивилів. Тому міг ознайомити острозьких книжників із польськокомовною *Радзивилівською Біблією*. Існує думка, що остання дещо вплинула на Б.

Незважаючи на те, що Б. до друку готувалася різними фахівцями (знавцями сакральних мов та біблійних текстів, ученими-філологами, майстрами друкарської справи), головну роль у її появі відіграв князь *В.-К. Острозький*. Саме він зумів зібрати вчених редакторів, запросив до себе друкаря *І. Федорова*. За його завданням збиралися біблійні тексти з різних країн. Зрештою, він виділив великі кошти для роботи над Біблією і для її друкування. Мотиви видання Б. (принаймні частково) були пояснені в передмові, написаній від його імені. Князь говорив, що відважився на видання Святого Письма, сподіваючись на милосердя Боже, знаючи, як нелегко людям спастися. Для князя *В.-К. Острозького* видання Біблії передусім було богоугодною справою.

Водночас князь звертає увагу на справи земні, власне, на міжконфесійну боротьбу, що точилася в той час на українських землях, ведучи мову про переслідування “Христової Церкви”, тобто православ'я. Зазначені мотиви подані в передмові з суб'єктивної позиції. Можна не сумніватися, що мотиви особистого спасіння, яке князь сподівався отримати завдяки здійсненню богоугодних справ, у т. ч. й друку Біблії, а також намагання зміцнити позиції православної церкви, покровителем якої в Речі Посполитій він офіційно вважався, стояли на першому місці.

Певну роль у цій справі міг відіграти й “магнатський гонор”. Князеві важливо було зробити таку справу, завдяки якій про нього б заговорили, зріс би його престиж і він залишив би про себе пам'ять нащадкам. Про це (хай навіть дещо завуальовано) також ідеться в передмові.

Проте якими б мотивами не керувався князь *В.-К. Острозький*, немає сумніву, що саме він був ключовою фігурою у творенні Б. Князь не просто виступав меценатом цього видання, а й здійснив чималу організаторську роботу, дібрав потрібних людей, спеціально збирав різноманітні біблійні рукописи. Він безпосередньо включався в підготовку Біблії до друку, визначав, які тексти мають бути базовими в книзі.

Б. отримала значне поширення. Після 1581 р. окремі її примірники додруковувалися *І. Федоровим* у Львові та Кузьмою Мамоничем у Вільнюсі. Оскільки Б. швидко розійшлася, з'явилася потреба її перевидання. Дещо перероблене видання цієї книги планував здійснити київський митрополит Петро Могила. У 1638-1639 рр. над її текстом працював колектив учених ченців на чолі з Сильвестром Косовим. У цей же час П. Могила доручив ченцю-граверу Іллі виготовити близько 500 ілюстрацій для майбутнього видання Біблії. Багато з них були зроблені в першій половині 40-х рр. XVII століття. Але обставини не дали змоги реалізувати цей проект.

Перевидання Б. вийшло в Москві. Сталося це в 1663 р. за царя Олексія Михайловича. Біблія була передрукована з невеликими виправленнями у правописі, також були зроблені зміни наголосів. Це мало на меті наблизити текст до російського варіанту старослов'янської мови. Ще в тексті вираз "народ русский" замінили на "народ великороссийский". Це видання отримало назву "первопечатной" Біблії. У передмові до нього говорилося про "незадовільність" тексту Б. Але водночас вказувалося, що виправлення тексту вимагає часу, умілих редакторів і т. ін. У той час у Московському царстві не було людей, які б могли здійснювати редагування біблійних текстів. Із часом таких спеціалістів почали запрошувати з України.

У наступні десятиліття в Росії постійно зверталися до питань виправлення тексту

Біблії та її видання. Із приводу цього виникали різноманітні дискусії. У 1741 р. вирішено було перенести підготовку й друкування Біблії в Москву. Текст доручили відредагувати архімандритові Тадею (Кокуйловичу) та префектові Московської слов'яно-греко-латинської академії, ієромонахові Кирилу (Флорінському). Вони трудилися протягом року й подали до Священного Синоду текст і доповідь. У доповіді високо оцінили Б., зазначивши, що у своїй роботі переважно використовували Александрійський список Септуагінти. Це обумовлювалося тим, що Б. була перекладена з Александрійського списку, який, на їхню думку, є дуже близьким до єврейського тексту. Також Тадей та Кирило у своїй доповіді порівняли Б. з першим критичним виданням Біблії латинською мовою, т. з. Секстиною. Вони вважали, що остання містить чимало пропусків, а Б. таких пропусків не має.

Проте поданий Тадеєм та Кирилом текст викликав дискусії. Його переглядав Священний Синод. У 1747 р. роботу над редагуванням старослов'янського тексту Біблії було доручено Варлааму Лящевському та Гедеону Слонімському – викладачам Києво-Могилянської академії. Завершили вони свою працю в 1751 р. Ці редактори звірили всі книги Біблії з грецьким текстом. Однак в основі їхнього перекладу все-таки лежав текст Б. Виправлені ними місця стосувалися старозавітних книг, за винятком Псалтиря. Книги Товит та Юдит, які в Б. були перекладені з Вульгати, вони переклали з грецького тексту, а третю книгу Ездри, котрої не було в Септуагінті, перенесли на кінець Старого Заповіту.

18 грудня 1751 року з'явився друком виправлений В. Лящевським та Г. Слонімським переклад біблійних книг. Це видання отримало назву Єлизаветинської Біблії, від імені цариці Єлизавети, яка правила в Росії в той час. Воно неодноразово перевидавалося, зокрема, було взято за основу для Поча-

ївської Біблії 1798 р., яку надрукували греко-католики. Ця Біблія вийшла в п'яти томах великого формату. Текст Біблії, але вже з ілюстраціями, був перевиданий у Перемишлі в 1859 році. До сьогодні Єлизаветинська Біблія залишається тим старослов'янським біблійним текстом, яким користується Російська православна церква. Таким чином, Біблія, видрукувана в Острозі в 1581 р. (хай у дещо видозміненому вигляді), стала канонічною для Російської православної церкви, а також інших православних церков, які використовували старослов'янську мову.

Публікації: Перевидання 1914 р. старообрядницької друкарні – Біблія, сир'яч книги Ветхаго і Новаго Зав'їта по языку словенску. – Москва, 1914. – 669, [1] арк.; Факсимільне перевидання 1983 р.: Острозька Біблія. = The Ostroh Bible 1581. Видання Колегії св. Андрея в Вінніпезі. – Winnipeg, 1983.

Перевидання окремих частин: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 83.1-83.20 (факсимільне відтворення 20 арк. – титулу, герба, передмов, початку основного тексту, післямов).

Місце зберігання: Відомо більше 350 примірників. В Україні – Київ (НБУВ (18 прим.); НІБУ, КПЛ, Музей книги, УБ); Львів (ЛННБУС (13 прим.), НМЛ, ЛІМ, ЦДІАУЛ), Одеса (ОДНБ, Іст.-краєзн. музей), Острог (Іст.-культ. заповідн. Національний університет “Острозька академія”); Рівне (Краєзн. музей); Сімферополь (УБ); Ужгород (Краєзнав. музей, УБ); Харків (ХДНБ, УБ), Чернігів (ІМ), Чернівці (Обл. краєзн. музей). Є примірники в Росії, Білорусі, Литві, Естонії, Грузії, Узбекистані, Фінляндії, Чехії, Польщі, Болгарії, Румунії, Словенії, Македонії, Угорщині, Німеччині, Австрії, Італії, Греції, США, Канаді, Великобританії, Японії, Швеції та ін. країнах.

Література: Бойко М. Острозька Біблія – королева українських книг. – Блумінгтон – Індіана. – 1981; Бондар Н. П. Примірники Острозької Біблії у фондах НБУВ // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 8-9. – Київ – Нью-Йорк, 2004. – С. 139-154; Ї ж. Унікальний примірник Острозької Біблії 1581 р. з фондів НБУВ // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування. Наук. збірник. – Вип. 1. – Острог, 2005; Врідий А. А. Морфологическая характеристика имен существительных в Острожской Библии 1581 г. печати Ивана Федорова и “Грамматика” М. Смо-

трицкого // Сборник научных трудов Ташкентского педагогического института. – 1976. – Т. 166; Його ж. Первопечатные книги Ивана Федорова (Острожская Библия 1581 года) и “Грамматика” М. Г. Смотрицкого // Ученые записки Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. – 1975. – Вып. 26; Горский А., Невоструев К. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел первый. Священное писание. – Москва, 1855; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Св. каталог. – Кн. 1. – Москва, 2003; Ї ж. Символика в орнаментике изданий Ивана Федорова и Петра Тимофеева Мстиславца // Книга: Исслед. и материалы. – Сб. 66. – Москва, 1993. – С. 125-130; Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. – Київ, 2003; Зернова А. С. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. – Москва, 1947; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989; Його ж. Новое об Иване Федорове // Вопросы истории. – 1979. – № 9; Його ж. Новый документ об Иване Федорове // Федоровские чтения. 1978 – Москва, 1981; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975 (друге видання 1983 р.); Його ж. Преемники первопечатника. – Москва, 1981; Ковалів В.-Й. Острозька Біблія очима католика // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – Острог, 1999; Ковальський М. П. 400-річчя Острозької Біблії на форумі Федорознавців у Львові і Острозі 1981 р. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – Острог, 1999. – Т. 2. – Ч. 2; Його ж. Біблія Острозька // Джерелознавство історії України. Довідник. – Київ, 1998; Його ж. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972; Кралюк П. Контекст передмов до Острозької Біблії // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – Острог, 2000. – Т. 3; Його ж. Острозька Біблія та філософська й богословська думка в Острозькій академії // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 3-13; Його ж. Острозька Біблія в дослідженнях М. Грушевського, І. Франка та І. Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Вип. 3; Його ж. Острозька Біблія як форпост православно-слов'янського світу // Відомості митрополії УАПЦ у діаспорі й єпархії у Великій Британії. – Лондон, 2004. – Ч. 1; Його ж. Острозька Біблія: текст і контекст // Визвольний шлях. – 2006. – Кн. 10; Його ж. Попе-

редники Острозької Біблії // Історія музейництва та пам'ятникоохоронної справи в Острозі і на Волині. – Острог, 2006; Кралюк П. М., Торконяк Р., Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейських культур. – Острог, 2006; Мацюк О. Я. Бумага изданий Ивана Федорова // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 21-34; Його ж. Водяні знаки на папері друків Івана Федорова // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1964. – № 3. – С. 37-46; Митрополит Іларіон (Огієнко І.) Князь Костянтин Острозький. – Без м/в: М.П. “Світязь”, 1992; Його ж. Українська церква. Нариси з історії Української православної церкви. – Київ, 1993; Його ж. Історія українського друкарства. – Київ, 1994; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Немировский Е. Л. Иван Федоров и его эпоха: Энциклопедия. – Москва, 2007. – С. 189-260; Його ж. Начало книгопечатания на Украине: Иван Федоров. – Москва, 1974; Його ж. Острожская Библия // Федоровские чтения. 2005. – Москва, 2005; Його ж. Читатель изданий Ивана Федорова: Опыт анализа владельческих записей // Федоровские чтения. 1976. – Москва, 1978; Острозька Біблія: Вступи, гравюри, дослідження / Опрацював та приготував до друку ермнх. архимандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк). – Львів, 2005; Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – 152 с.; Рафальский Г. Главный источник Острожской Библии // Волинские епархиальные ведомости. – 1901. – Часть неофициальная. – № 42. – С. 15-25; № 43. – С. 75-84; Франко І. Причинок до студій над Острозькою Біблією // Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Київ, 1982. – Т. 37; Цуркан Р. К. Славянский перевод Библии. – Москва, 1999; Чистович И. А. История перевода Библии на русский язык. – Москва, 1999.

*Петро Кралюк,
о. Рафаїл Турконяк, Ігор Пасічник*

Блудова Антоніна (* 1812, м. Стокгольм – † 7.04.1891, м. Москва)

Громадська й освітня діячка. Дочка державного і культурного діяча Росії першої половини ХІХ ст. графа Дмитра Миколайовича Блудова (1785-1864), одного із засновників літературного гуртка “Арзамас”.

Антоніна Блудова

Б. як особистість сформувалася в середовищі російської інтелектуальної еліти, що значною мірою визачило її культурну діяльність. Перебуваючи в Острозі, виступила засновницею православного церковного Кирило-Мефодіївського братства та братської бібліотеки (1865), вищого жіночого училища графа Д. М. Блудова (1866), братської церкви святих Кирила й Мефодія (1867), а також низки благодійних установ. Діяльність Б. об'єктивно сприяла культурному розвитку Острога, збереженню пам'яток старовини, пробуджувала інтерес до історії Острозького князівства. Видатний український історик і культурний діяч *М. Максимович* написав до Б. відкриті “Листи про князів Острозьких”, де розглядав діяльність представників цього князівського роду.

Джерела: Блудова А. Известия о св. Кирилло-Мефодиевском братстве. 10 ноября 1869 г., г. Острог // Волинские епархиальные ведомости. – 1870. – Ч. неофиц. – № 2. – С. 52-60; РДАДА (Москва). – Ф. 1274. Панины – Блудовы; ОДКЗ. – Відділ фондів. – Документи А. Д. Блудової, епістолярії.

Література: Бобровницька Т. Розповідають поживклі сторінки // Життя і слово. – 1991. – 19 вересня; Быков Н. П. Острожское св. Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство. Очерк его возникновения и деятельности. Материалы к истории Братства. 1865-1910. – С.-Петербург, 1910; Його ж. 50-летие Острожского православного св. Кирилло-Мефодиевского братства. – С.-Петербург, 1915; Графиня Антонина Дмитриевна Блудова и Кирилло-Мефодиевское острожское братство / Под. ред. И. П. Хрушова. – С.-Петербург, 1903; Известие об Свято-Кирилло-Мефодиевском Братстве. – С.-Петербург, 1885; Левитский К. Памяти графини Антонины Дмитриевны Блудовой // Волинские епархиальные ведомости. – 1891. – Ч. неофиц. – № 15. – С. 464-475; Максимович М. Письма о князьях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Киев, 1866 // Максимович М. А. Собрание сочинений. – Київ, 1876. – Т. 1. Отдел исторический. – С. 164-196; Платонова Н. Н. Кохановская (Н. С. Соханская) 1823-1884. Биографический очерк. – С.-Петербург, 1902; Позіховська С. В. Листи В. Жуковського і В. Ганки графу Д. М. Блудову в колекції Державного культурно-краєзнавчого заповідника м. Острога // Матеріали VI наук.-краєз. конф. “Острог на порозі 900-річчя”. – Острог, 1996. – С. 167-170; Родевич М. Женское графа Блудова училище. – С.-Петербург, 1887; Чекановська Л. Минулого сторінки незабутні: [В 1865 р. в Острозі було засноване Кирило-Мефодієвське православно-церковне братство, при якому в 1866 р. відкрито жіноче училище ім. графа Блудова] // Життя і слово. – 1991. – 29 серпня.

Петро Кралюк

Богословська та філософська думка в Острозькій академії

Створення ОА і пов'язане з цим видання *Острозької Біблії*, в певному сенсі, стало відповіддю української еліти на культур-

ні виклики католицького й протестантського Заходу. Острозькі інтелектуали працювали в напрямку творення конкурентоздатної богословської і філософської культури, яка б могла протистояти західній культурній експансії. При цьому намагалися максимально використати потенціал візантійської та руської традицій, обережно адаптуючи елементи культури Заходу. Власне, в ОА (хай і не безпроблемно) творився синтез культур Сходу й Заходу, синтез, на основі якого мала б постати оригінальна культурна традиція.

Своєрідним виявом цієї тенденції стала *Острозька Біблія*, укладена за допомогою викладачів й, очевидно, студентів ОА. З одного боку, вона була відповіддю на закиди *П. Скарги*, що старослов'янською мовою неможливо богословствувати (отже, й філософствувати). Давши повний корпус біблійних книг цією мовою (реально – створивши слов'янський біблійний канон), острозькі книжники продемонстрували, що існує база для богословствування цією мовою. Звідси стають також зрозумілими намагання українських полемістів кінця XVI – початку XVII ст. подати старослов'янську мову як “божественну”. Наприклад, це чітко простежується в *І. Вишенського*. Також у цьому контексті варто осмислювати появу різноманітних азбук, граматики, словників цієї мови, вершиною яких стала “Грамматика” *М. Смотрицького*. *Острозька Біблія* кодифікувала оновлений українцями варіант старослов'янської мови, який набув поширення в православному слов'янському світі. Власне, мова *Острозької Біблії* – це вже не мова Кирила й Мефодія, на що звертав увагу *І. Франко*. Це була українізована старослов'янська мова. Видання *Острозької Біблії* стимулювало формування цією мовою релігійної, богословської термінології й розвиток богословської думки.

З іншого боку, *Острозька Біблія* стала певною адаптацією західних традицій на українському ґрунті. І справа не лише в тому,

що для її випуску скористалися технікою книгодрукування, яка прийшла із Заходу. При її укладенні використовувалися як старослов'янські й грецькі тексти, що відповідало духу давньоукраїнських традицій, так і тексти, що прийшли із Заходу – чеські біблійні переклади (фактично пропротестантського характеру), Вульгата, що була канонічним старозавітним текстом для католиків, можливо, також і протестантські польськомовні переклади.

Острозька Біблія стала прелюдією для появи наприкінці XVI – початку XVII ст. полемічної православної богословської літератури, написаної тогочасною українською книжною мовою, наближеною до оновленого варіанта старослов'янської мови. Ця література переважно створювалася викладачами, учнями ОА або авторами, наближеними до їхнього середовища.

На початковому етапі вони виступали традиціоналістами, які апелювали до візантійських та ранньохристиянських джерел. Здебільшого це були твори неоплатонічного характеру, що цілком відповідало культурній традиції Київської держави, в якій елементи християнського неоплатонізму були представлені досить вагомо. Так, *Г. Смотрицький* у *“Ключі царства небесного”* закликав прислухатися до “світільників великих” і “стовпів церковних, учителів грецьких” Василя Великого, Григорія Богослова, Іоана Золотоустого, Афанасія, Кирила, Іоана Дамаскіна та інших. Підкреслював, що саме від грецьких богословів увесь світ має богословську мудрість, без якої Рим нічого не вартий. Широко використовував твори візантійських отців церкви і твори ранньохристиянських авторів *Василь Суразький* у *“Книжиці в шести розділах”*. Це був перший у православній українській полеміці XVI ст. трактат, що торкався широкого кола дискутованих із католиками богословських питань – про сходження Святого Духа, про примат римського папи, про вживання пріс-

ного й квашеного хліба в таїнстві євхаристії, про celibат пресвітерів та дияконів, а також про чистилище.

Окрім отців церкви й ранньохристиянських авторів, на острозьких книжників справив певний вплив ісихазм, що зародився у пізній Візантії і мав помітне поширення в Болгарії. Зокрема він вплинув на представників Тирновської школи, твори яких були добре відомі на українських землях. Елементи ісихазму помітні у творах *І. Вишенського*, інших представників консервативного крила в українській суспільній думці кінця XVI – початку XVII століття. Ідеї ісихазму знайшли вияв у створенні відомих монастирських обителів – Скиту Манявського, Межигірського монастиря, в оновленні *І. Борисковичем Дерманського монастиря*. Відгуки ісихастських практик можна побачити у “втечі від світу” *Г. Сковороди*.

Консерватизм і зорієнтованість на візантійську та руську традиції призвели до того, що на початковому етапі острозькі книжники ігнорували філософію. Варто мати на увазі, що в традиції княжих часів філософія фактично була синонімом богослов'я. Наприклад, Галицько-Волинський літопис іменував філософом князя Володимира Васильковича за те, що той читав “святі книги” і вмів трактувати їх. Наприкінці XVI ст. в Україні філософію почали сприймати як “латинську науку”, яка прийшла із Заходу й використовувалася католиками для захисту свого віровчення. У певному сенсі, так воно й було. У західній схоластичній традиції відбулося чітке розмежування “чистої” філософії й теології. Філософія трактувалася передусім як логічні знання, необхідні для захисту католицької доктрини, тобто вважалася служницею католицької теології. Із зрозумілих причин така філософія не могла бути прийнятою острозькими книжниками. Звідси їхня “антифілософська спрямованість”. Особливо вона простежується в *І. Вишенського*, який закликає відкинути Аристотеля, інших філософів,

а звертатися до біблійних і богослужбових текстів. Таку “антифілософську спрямованість” маємо також у “*Пересторозі*”, інших творах, навіть у “Треносі” *М. Смотрицького*.

Однак незважаючи на це, йшов поступовий процес адаптації острозькими книжниками західної філософської традиції на українському ґрунті. Показовим тут можна вважати переклад *Кипріаном* трактату Гавриїла Севера “Синтагматікон...”. Цей трактат використовував філософські методи й логічні побудови латинської теології. Адаптації культурних надбань Заходу на українському ґрунті сприяло й те, що при дворі князя *В.-К. Острозького* панувала культурна й релігійна толерантність і діяли представники різних традицій. В ОА працював запрошений із Краківського університету католик *Ян Лятош*, якого, до речі, називали й філософом. В Острозі жив *С. Пекалід* – автор поеми “Про Острозьку війну”, яка була написана в ренесансному дусі. На замовлення князя *В.-К. Острозького* з’явився твір “*Апокрисис...*”, в якому простежуються протестантські мотиви. Все це вело до того, що острозькі книжники засвоювали ідеї ренесансного гуманізму й Реформації.

Цікавою є творчість вихованця ОА *М. Смотрицького*, особливо його “Тренос...”. Незважаючи на консервативні мотиви, наявні в цьому творі, *М. Смотрицький*, поряд із візантійськими авторами, намагався використовувати твори західних авторів. Хоча про “Тренос...” писалося багато, однак головна увага зверталася на його перший розділ, який високо цінувався через свої художньо-літературні переваги. Інші ж частини, що мали переважно теологічний характер, належним чином не досліджувалися. Проте богословська частина “Треноса...” цікава з багатьох причин. З одного боку, тут бачимо певні спроби адаптувати деякі надбання західної культури на українському ґрунті. З другого, – перекласти здобутки східної богословської думки на одну з мов західного

богословствування (польську). Зрештою, в українській суспільній думці визріла ідея про необхідність прийняття філософії античності, яку використовували католицькі теологи. Теоретичне обґрунтування її здійснив *З. Копистенський* у “*Палінодії...*”, де говорилося, що Аристотель, інші філософи, яких використовують латиняни, – це філософи грецькі. І тому їх можуть і повинні прийняти православні.

Очевидно, філософія як окрема дисципліна не викладалася в ОА. Принаймні про це немає ніяких згадок. Та й в умовах тогочасної конфесійно-ідейної боротьби це видається малоймовірним. Однак певні філософські ідеї (переважно християнських неоплатоніків) були присутні у творах острозьких письменників-полемістів. Також у творах острозьких книжників, зокрема *Г. і М. Смотрицьких*, простежується цікаве намагання “підняти” народну українську мудрість, народне світосприйняття і світовідчуття до рівня філософської рефлексії. На жаль, тенденції синтезу різних культур у теологічній та філософській сферах в Острозі не набули свого розвитку. Правда, вони отримали своє продовження в Києві, куди перенесли свою діяльність деякі вихованці ОА.

Література: Кралюк П. Острозька Біблія та філософська й богословська думка в Острозькій академії // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 3-13; Його ж. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог, 2007; Мицько І., Стратій Я. Роль Острозького культурно-освітнього осередку в розвитку української духовної культури // Українське бароко. – Київ, 1993. – С. 154-166; Стратій Я. Значення острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI-XVII ст. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 90-96; Ясіновський А. Внесок острозького культурного осе-

редку в розвиток української богословської думки (кінець XVI – початок XVII ст.) // Ковчег. – Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 217-227.

Петро Кралюк

Борецький Іван (Іов) (* ? с. Бірче, тепер Львівської обл. – † 12.03.1631, м. Київ)

Відомий церковний, освітній і політичний діяч першої половини XVII століття. Походив із дрібношляхетської родини. Сам згадував про “убогую отчизну (тобто, спадок по батькові – *І. П.*) нашу в Борчу, ... церков і монастир св. Онуфрія”. Навчався у школі Львівського Ставропігійного братства та, можливо, в ОА.

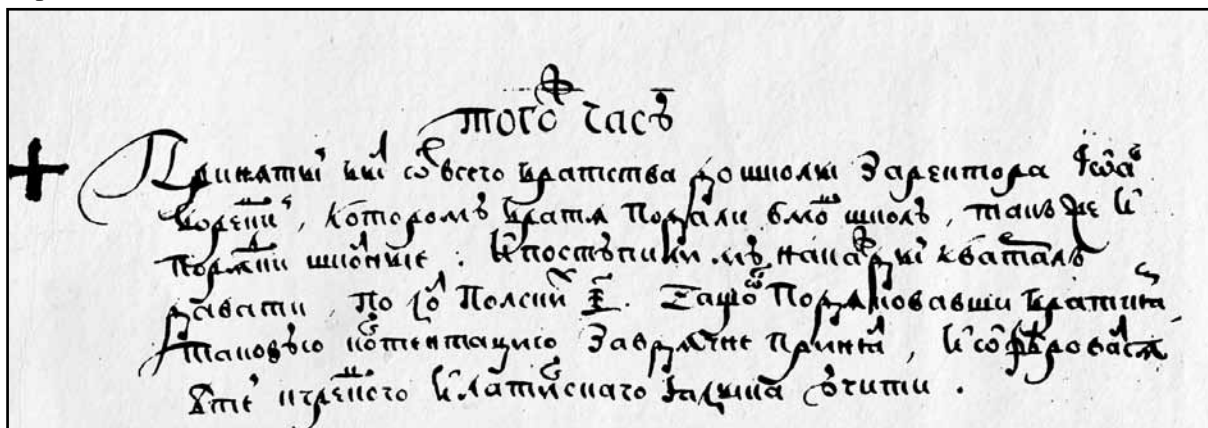
У 1604 р. став керівником школи Ставропігії, зобов’язуючись безкоштовно викладати греку та латину. Невідомо, чи довго тут працював Б. Принаймні демонстративно вписуючись, поряд з іншими відомими діячами України та Білорусі, до Віленського православного братства 2 червня 1605 року, він вказав лише: “Іван Матвійович Борецький рукою своєю”. У 1605 р. перебував у *Дерманському монастирі*, де співпрацював з *Ісакієм Борисковичем*, *Даміаном Наливайком*,

Іовом Княгиницьким. На початку цього року Б. переклав публіцистичний “Листь ... до велебного єпископа Іпатія Потѣя, будучого еще на тотъ часъ єпископа володимерського, о отступленьи его з напомнимемъ отцевскимъ до него писаный” *Александрійського патріарха Мелетія Пігаса*. Послання патріарха, датоване 14 жовтня 1599 року, побачило світ у Дерманській друкарні 6 лютого 1605 року. Перекладач згаданий у долученому вірші: “Листь той въ Єгипте / авсоньски начертаный / рускимъ языкомъ / в Сарматехъ дарованый / Борецькимъ, наддеръ / Апольлови коханымъ / и в Парнасъе на лоне музъ / выхованымъ”.

Правдоподібно, згадка про Парнас натякає на навчання Б. в ОА.

У 1609 р. в Ставропігійній друкарні вийшла “Бесѣда о воспитаніи чадъ”. До цієї, призначеної батькам, книжечки, увійшли деякі бесіди Іоанна Золотоуста про виховання, фрагменти повчання на морально-етичні теми св. Василя Великого. На думку деяких дослідників, підготував це видання Б.

Йому ж приписують переклад з грецької мови (між 1602 і 1606 рр.) полемічного послання *Мелетія Пігаса* “Диалог альбо розмова о православной и справедливой вѣрѣ единое кафолическое Восточное Церкве, свѣтло сияющему князю Костантину Василеви Острож-

Запис 1604 р. про призначення Івана Борецького керівником школи Львівського ставропігійного братства

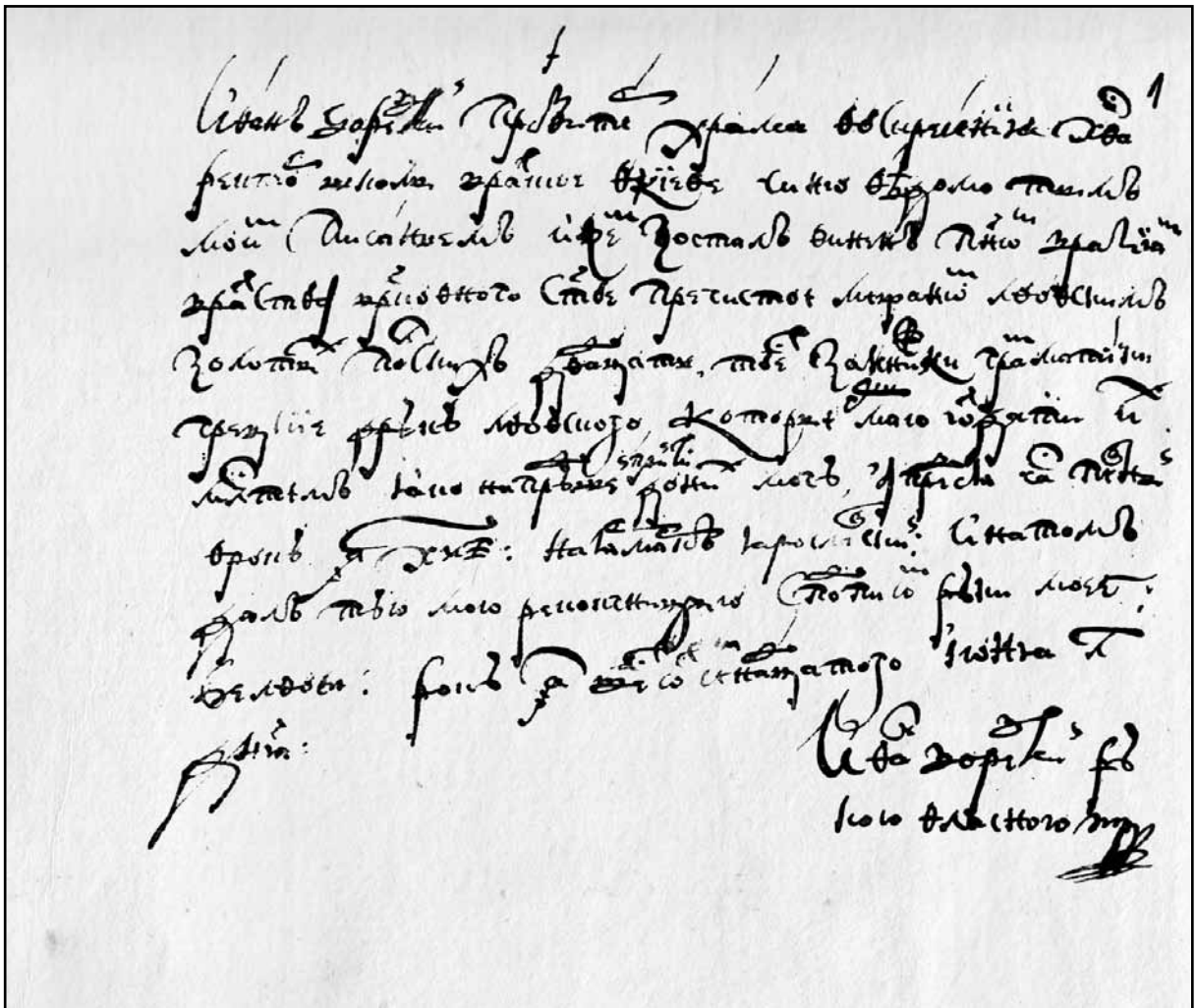
скому, благочестія извѣстному непреложному блюстителеви, и сыну своему въ Духу такожде и всему російского народа множеству...”

У 1610-х р. Б.згадується як священник київської Воскресенської церкви. Він став також одним з організаторів Київського Богоявленського братства. З 1615 р. до 1618 р. був першим ректором його школи, вочевидь, при ній же викладав богослов'я.

Для неї 20 червня 1617 року “Иванъ Борецкій, презвитер храма Воскресенія Х[ри]с[то]ва, ректор школы братское в Києве” купив у Львівській ставропігії 20 примірників граматики грецької мови.

У 1619 р. прийняв постриг під ім'ям Іова і став ігуменом Києво-Михайлівського монастиря. 9 жовтня 1620 року, під час відновлення Єрусалимським патріархом Феофаном православної ієрархії, його обрано Київським митрополитом. Ставши владикою, Б. почав активно обстоювати права своєї церкви.

28 квітня 1621 року він разом із Володимиро-берестейським єпископом Єзекієм Курцевичем та Перемишльським єпископом Ісаєю Копинським написав польськомовну “Протестацію та побожне усраведливлення...”. Будучи за призначенням адміністративно-судовим документом, вона

Лист Івана Борецького до Львівського братства (Київ, 1617)

фактично стала публіцистичним твором. У “Протестації” виправдовувалась діяльність Єрусалимського патріарха Феофана, якого уніати звинуватили у шпигунстві на користь Османської імперії. Патріарх, говорилося у творі, завітав до Києва відкрито, отримавши від короля та сенаторів відповідні дозволи. Відновлення православної ієрархії відбулось згідно з канонічним правом, за королівськими привілеями, сеймовими постановами. Отже, стверджували владики: “ніякої претензії до нього бути не може, крім нехоті за те, що посвятив єпископів та що унію зганив, і досади на те, що здоровий і цілий од’їхав. А се його шпигуном та ...облудником не чинить, бо ж його обов’язок оцінювати і святити”.

Владики стали в обороні козаків, несправедливо звинувачених у тому, що вони ніби-то є “простаками, котрі знань і розуму не маючи, піддалися намовам духівництва”. Ці славні лицарі, маючи природний розум і даровану від Бога кмітливість, довели свою побожність добрими справами. Вони з “невірними воюють, невольників визволяють, церкви нові, монастирі будують, мурують і збагачують”. І перші за духівництво, “за права своєї віри на прою ставали, скарги писали, посольства посилали і присяги складали”. У боротьбі за православну віру саме козаки були прикладом для духівництва і міщан. “Протестація” закінчується словами: “Отож, таку нашу універсальну протестацію й юстифікацію пишемо і розсилаємо, аби нас, як німе бидло, не різано, а щоб і свої, і народи землі відали, які люди і нащо та яким претекстом і способом за віру нас переслідують, в’язнять і мучать”.

15 травня 1621 року Б. вніс у київські гродські книги іншу протестацію проти антиправославних акцій, яка носила суто юридичний характер.

У Києві Б. активно залучився до видавничих справ. У надрукованому 1619 р. в лаврській друкарні “Анфологіоні” – монументальному літургічному виданні – він

звірив текст із грецьким оригіналом та зробив новий переклад деяких частин. Владика підтримував приватних друкарів – волинянина *Тимофія Вербицького* (бл. 1624-1628 рр.) та білоруса Спиридона Соболя (бл. 1527-1631 рр.). Він же протегував православному шкільництву. Так, у 1622 р. разом із представником запорожців Оліфером Голубом митрополит передав до Львівського братства 1 500 злотих, записаних гетьманом *Петром Конашевичем-Сагайдачним* на школу та вчителя грецької мови. Приблизно того ж року він затвердив, разом із Константинопольським патріархом Кирилом Лукарісом, права і порядки школи при новопосталому Луцькому братстві.

Першого березня 1631 року митрополит Іов склав тестамент, яким заповів використати своє рухоме майно на потреби освіти, “щоб школи вь братстве Киевскомъ для цвиченя дѣтокъ хрестианскихъ, а не гдѣ индей фундованы были”. Свої латинські та грецькі книги І. Борецький віддав Петру Могилі, слов’янські та польські книги – Київському Святомихайлівському монастиреві (деякі з них збереглись).

Сильвестр Косов у 1635 р. писав так: “Іов Борецький – людина добре освічена, в вільних науках, в знанні грецької, латинської та слов’янської мов мало хто був йому рівний. Школам був покровителем, сам в них навчав і учнів усім необхідним забезпечував”.

Публікації творів І. Борецького: Возняк М. С. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 25-56 (публікація “Перестороги”); Духовное завещание Киевского митрополита Иова Борецького // Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1885. – Т. 1. – Приложение. – С. 395-399; Жукович П. Протестация митрополита Иова Борецкого и других западнорусских иерархов. Отдельный оттиск из “Сборника по славяноведению”. – С.-Петербург, 1909. – Т. 3. – С. 1-19; “Лист Мелетія... патріарха александрійського до ... Іпатія Потія” // Малышевский И. П. Александрійский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – Киев, 1872. – Т. 2. – С. 103-140

(Рукопис у Національному музеї укр. мистецтва у Львові); “Протестація” // Пам’ятки братських шкіл на Україні. – Київ, 1988. – С. 313-328.

Література: Возняк М. С. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954; Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 26, 49, 54, 61, 66, 67, 70, 71, 84; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 83; Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітителі І. Борецький. – Львів, 1963; Українські письменники. Біобібліографічний словник: у 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI-XVIII ст.) / Уклад Л. С. Махновець. – С. 216-221; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 307, 309, 310, 311, 329, 343, 352, 355, 358, 361, 367, 388-390, 394; Шинкарук В. І. Пам’ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – поч. XVII ст. – Київ, 1988; Kossow S. Patericon.... – Kijów, 1635. – S.180.

Ігор Пасічник

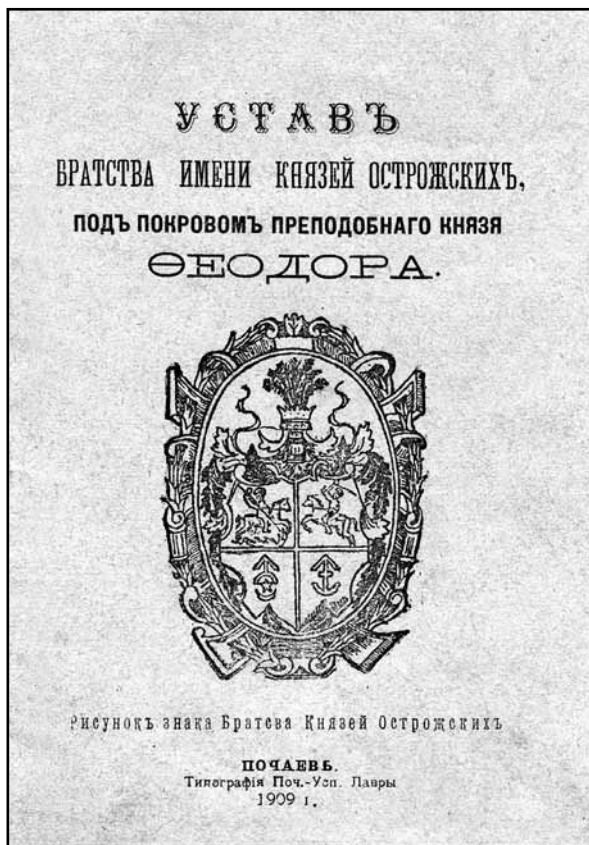
Борискович Ісакій (Святогорець) (* ? – † 30.12.1643, Межигірський монастир)

Церковний та культурний діяч. Ісакій – чернече ім’я. Із наведених ним біографічних даних (у листі до Російського патріарха Філарета) видно, що був близьким до Александрійського патріарха *Мелетія Пігаса* (від нього одержав дияконське звання, називав себе його учнем), наступник якого *Кирило Лукаріс* надав йому пресвітерський ступінь. 15 років перебував в Афоні. У 1597 р. згадується як ігумен Степанського монастиря. Як такий, можливо, брав участь у Берестейському антиуніатському соборі 1596 року. Був посланий 1600 р. до Константинополя, Антіохії, Александрії, ймовірно, для узгодження дій проти уніатів. Повертаючись в Україну, за

дорученням *Мелетія Пігаса*, організував на Афоні серед співвітчизників відповідь на твір *П. Скарпу* “Про єдність церкви божої”. Результатом стала поява наприкінці 1599-1600 рр. двох полемічних творів, у написанні яких брали участь Б. та *І. Вишенський* (інший погляд – автором є тільки *І. Вишенський*). Після повернення у 1602 р. став ігуменом *Дерманського монастиря*, маючи звання протосингела Александрійського патріарха. Реорганізував життя в монастирі, залучав до роботи в *Дерманському культурному осередку* різних діячів (у т. ч. *Іова Княгиницького*). Саме за цей час Дермань за короткий час став одним із найбільших культурних, освітніх, друкарських центрів України. Тоді було надруковано “*Лямент дому княжат Острозьких...*” (після 2.12.1603), “*Октоїх*” (12.09.1604), “*Лист... до єпископа Іпатія Потія*” *Мелетія Пігаса* (6.02.1605). Не раніше 15 лютого 1605 року Б. повертається в Степань. У 1614 р. знову відвідує Афон, у листі з якого називає себе колишнім проігуменом дерманським, не згадуючи Степань.

У 1617 р., будучи ігуменом Чернчицького монастиря, виступає одним із засновників Луцького Хрестовоздвиженського братства. У 1621 р. висвячений Єрусалимським патріархом Феофаном на луцько-острозького єпископа, при цьому був, судячи з підпису під інвентарем Степанського монастиря від 11 березня 1627 року, його ігуменом. Існує думка, що Б. міг бути автором твору “*Совітованіє про благочестя*”, який пов’язується з Луцьким Хрестовоздвиженським братством. Перебував у близьких стосунках з *І. Борецьким*, що, очевидно, вплинуло на вибір Б. для поїздки в Москву (1624). Помер у Межигірському монастирі.

Література: Исаевич Я. Д. Новые материалы об украинских и белорусских печатниках первой половины XVII в. // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1977. – Сб. 34. – С. 149-154; Кралюк П. М. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. – Луцьк, 1996. – С. 25-28; 43-44; Його ж. “Совітованіє о благочестіі”: контекст, ідеї, автор // Філологічні

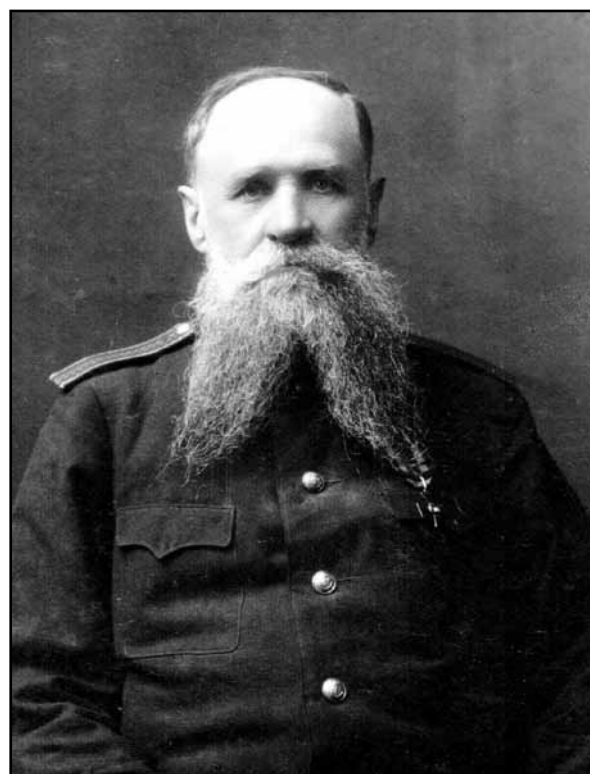

Титульна сторінка друкованого статуту Братства ім. князів Острожських

18-29 квітня 1909 року ухвалою синоду був затверджений його статут, доведений до широких верств громадськості в Остро-зі 11 травня того ж року. Головним опі-куном Б. став церковний діяч, волинсь-ко-житомирський архієпископ Антоній (Храповицький), першим головою ради Б. – директор Острозької чоловічої гімназії І. К. Окойомов, якого з часом замінив миро-вий посередник Ілля Івашкевич. Діловодом і фактичним керівником Б. був священник *М. А. Тучемський*, завдяки якому було на-лагоджено зв'язок із відомими науковими установами та істориками.

Науково-методичну допомогу надав Б. іс-торик-краєзнавець і музеєзнавець *О. А. Фо-тинський* (1863-1931). Братство уже в пер-ший рік свого існування залучило до своїх

лав 162 членів, розгорнуло роз'яснювальну роботу. У 1910 р. постало очолюване *М. Ту-чемським* братське давньосховище.

Ілля Івашкевич

У результаті цілеспрямованої дослідниць-кої і збиральницької праці членів і при-хильників Б. формувалися музейні колек-ції стародруків, рукописних книг, архівних документів, портретного живопису, церков-них старожитностей, насамперед, пов'язаних з острозькою давниною і добою князів *Острозь-ких*. Серед них – *Острозька Біблія* 1581 р., два латунні п'ятисвічники 1575 р., що належали князю *В.-К. Острозькому*, печатка з гер-бом м. Острога 1700 року. Зусиллями Б. за підтримки Київського товариства охорони пам'яток старовини та імп. Археологіч-ної комісії у 1912-1913 рр. на народні по-жертви було здійснено реставрацію Вежі Мурованої XIV ст. на Замковій горі в Ост-розі (архітектори-реставратори – академік П. Покришкін, В. Леонтович), у приміщен-ні якої 11 (24) серпня 1916 року відкрився

для відвідувачів історичний музей Б. Початок систематичної науково-музейної праці в Острозі пов'язаний з іменами членів Б.: *М. Тучемського* – засновника, першого керівника і хранителя музею, *М. Струменського* – автора першого музейного друкованого каталогу, куди ввійшли рукописні книги, *Й. Новицького*.

Володимир Леонтович
(1881-1968)

У міжвоєнне двадцятиріччя Б. було позбавлене польською державною адміністрацією права власності на музей і усунуте від керівництва ним, зосередившись тільки на внутріпарафіяльних справах *Богоявленського собору* і виступаючи під назвою Свято-Федорівське братство. Після 1939 р. діяльність його припиняється. Заснований Б. музей під різними назвами продовжував свою діяльність, незважаючи на зміни державної влади, суспільного устрою, кордонів.

1981 р. на його основі створений Острозький державний історико-архітектурний заповідник, якому належать три чинні музеї

(краєзнавчий з історичним і художнім відділами, музей книги та друкарства, музей історії с. Вілії).

Петро Покришкін
(1870-1922)

До складу заповідника ввійшли унікальні архітектурні пам'ятки доби князів *Острозьких* (XIV-XVII ст.): замкові та міські оборонні вежі, культові споруди, приміський оборонний монастир у Межирічі. Б. заклало міцний ґрунт краєзнавства і музейної справи в Острозі, продовжило просвітницькі традиції Острога XVI – першої половини XVII століть.

Джерела: Устав Братства имени князей Острозьких под покровом преподобного Федора. – Почеаев, 1909.

Література: Баженов Л. В. Историчне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобліографія. – Хмельницький, 1995. – С. 82-83; Гаврилюк С. Историчне пам'ятниковознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX-XX ст.). – Луцьк, 2008. – С. 31, 32, 197, 211, 230, 258, 409, 410, 427, 431 та ін.; Струменский М. Из Острожской старины. – Сергиев Посад, 1916; Його ж. Реставрация замка князей Острожских в г. Остроге // Волинские епархиальные ведомости. – 1917. – № 2-3. – С. 16-17; Тучемский М. Братство имени князей Острожских под покровом преподобного Федора // Волинские епархиальные ведомости. – 1903. – № 6. – С. 137-140; Його ж. Первые страницы жизнедеятельности Братства имени князей Острожских в г. Остроге // Волинские епархиальные ведомости. – 1909. – № 41 (11 октября). – Неофиц. часть. – С. 867-872; Ульяновский В. І. Краєзнавча діяльність Братства імені князів Острозьких // Минуле і сучасне Волині: Тези доп. і повід. II Волинської іст.-краєз. конф. – Луцьк, 1988. – Ч. 2. – С. 210-213; Хведась О. А. Архів Братства князів Острозьких як важливе джерело у вивченні історії організації Острозького краєзнавчого музею // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993. – С. 179-181; Niec J. Dział rękopisów w bibliotece Wołyńskiego T-wa przyjaściół nauk w Lucku // Archejon. – 1936. – Т. 14. – С. 51-55.

Микола Манько

Броневський Мартин (**Marcin Broniewski**) (* 1568 – † 1624)

Політичний діяч. Народився у великопольській родині (правдоподібно, із Познанського воєводства), що належала до протестантської спільноти Чеських Братів.

Перший, джерельно підтверджений, виступ Б. датується 1595 р., коли на Торунському синоді протестантів (кальвіністів, лютеран і Чеських Братів) він працював у комісії, що розглядала теологічні питання.

Вже тоді Б. виробив власну політичну програму, яка полягала в консолідації різновірців (протестантів та православних) для за-

безпечення їх переваги в Речі Посполитій. Із цією метою, як посол Торунського синоду, Б. виїжджав до Руського воєводства, чим викликав протести місцевої, особливо сяноцької католицької шляхти в 1596 році. Ймовірно, Б. брав участь у коронному сеймі 1597 р. у складі групи послів-різновірців.

Починаючи з 1598 р. діяв на численних шляхетських сеймиках за наказом князя *В.-К. Острозького*. На його замовлення і під безпосереднім наглядом князя Б. написав “*Апокрисис*”. Отримав від князя в оренду Вільську волость на Житомирщині. Пізніше Б. виступав посередником між князем *В.-К. Острозьким* та віленським воєводою Криштофом Радзивилом, найвпливовішим представником протестантських кіл Речі Посполитої, для координації дій православних і протестантів. Зусиллями цих трьох осіб у травні – червні 1599 р. у Вільні був зібраний спільний з’їзд протестантів і православних, на якому Б. від імені шляхти Київського воєводства привітав керівника Чеських Братів С. Турновського й отримав від нього проект угоди православних із протестантами. Тоді ж Б. зав’язав стосунки з *Кирилом Лукарісом*, представником Александрійського патріарха Мелетія Пігаса у Речі Посполитій.

Активно шукав Б. союзників не лише в Речі Посполитій, а й за її межами. Зокрема, став політичним агентом протестантських бранденбурзьких курфюрстів.

Поза релігійною діяльністю, Б. постійно відстоював інтереси великопольської шляхти. На сеймі 1605 р. від імені шляхти Познанського воєводства звернувся з проською до короля про надання вакантних урядів.

Б. взяв участь у рокоші М. Зебжидовського, спрямованому проти нетолерантної релігійної політики короля Сигизмунда III. Б. є автором “рокошових пунктів” і за дорученням рокошан прочитав їх на Сандомирському з’їзді 1606 року. “Пункти” вирізнялися різкою

dawno na pomienionym Synodzie Brze-
fkim

a osobliwie Metropolity Kijowskiego Michała Rahozy, i innych Biskupow, oraz Kapłanow w posłuszeństwie onych zostających, najeżdżali, łupili, zabierali. (†) Których zaś tak Duchownych jako i świeckich skłonnym na fwą stronę widzieli, tych przeciwko Pasterzom buntowali, Cerkwie też bez wiadomości i błogosławieństwa Metropolity stawili, i inne nie policzone zamieszania i kłótnie czynili. Na koniec rzucili się do paszkwilow albo Pism potwarczonych, łącząc na sławie i uczciwym Imieniu wszystkich z Kościołem Rzymskim zjednoczonych, i na sam Kościół pomieniony, a przytym i na Papieża nieznośnie miotając bluźnierstwa.

A pierwszy taki niezbożny Pisarz był niejaki Krzysztof Broński Aryanin, który pod zmyślonym imieniem Filaleta Orthodoxa wydał Roku 1597. Książkę Apokryzys nazwaną: w której ile słów tyle prawie kłamstw zawarł. To zaś uczynił na usilne żądanie Xiążęcia Ostrogskiego Konstantyna Wojewody Kijowskiego, od którego miał sobie dane Miasieczko Wilsk na-

(†) Z tych najniecnotliwszy i najniezbożniejszy był Nalewajko, Wodz Kozacki, Buntownik, który przez Stanisława Żółkiewskiego Hetmana na on czas Polnego w pewnej potyczce na Ukrainie zniszony i przyprowadzony do Warszawy przy końcu R. 1596. z Wyroku Seymowego głowy pozbył. O czym Lubienki w Hist. Polsk. Cz. III. na kar. 75.

fkim zjednoczyła z Kościołem Rzymskim,
Rus

nazwane z kilką wsiami na Ukrainie, ażeby tylko przeciw Jedności S. imieniem Rusi pisał. Ale dobrze mu odpisał w następującym R. 1597. Piotr Arkadyusz Greko-katolik pod imieniem Filoteusza, w Książkach swoich Antirchesis otytułowanych: pokazując go być Filopseudem raczej, a nie Filaletem, przeto iż tak wiele czasu nad nieprawdą strawił, która całemu światu jest jawna. Pisał zaś ten gorliwy za Jednością Grek broniąc Dziejopisa Synodu Brzeskiego Hipacyusza Pocięja, przeciw któremu i Książce jego pod tytułem Synopsis napisanej ów Aryanin i fałszopiszc Broński niezbożną swoją wydał był Książkę.

Drugi był Pisarz równy w złości pierwszemu niejaki bezimienny Kleryk Ostrogski, który broniąc Nieunitow, przeciw temuż Pocięjowi, a w jego osobie przeciwko całej Unii albo wszystkiemu Zgromadzeniu Rusi w Jedności S. z Kościołem Rzymskim zostającej R. 1599. pisał. Z przydatkiem jakiegoś bałamutney i nie Rychaney o Soborze Florentskim powieści, nazywając go Litfrykijskim Synodem, i takie rzeczy szczerego kłamstwa i potwarzy pełne bezwstydnie o nim powiadając, jakich ani sam Marek Efezki Biskup, chociaż główny tego Soboru nieprzyjaciel, ani Kacierz żaden nie pisał nigdzie. Na co dostatecznie odpisali owemu potwarcy, maską Wielebnego Klerycywu pokrytemu, wyżey pochwalony Hipacyusz i Leon

Tom II.

M

Kreu-

Згадка про володіння Христофором Філалетом м. Вільськом

критикою короля і католицького духовенства. Після закінчення рокошу Б. декілька разів виступав послом до сейму, однак великої активності там не виявляв. На сеймі 1621 р. був обраний комісаром до “stanawienia pratie gerum” (“до вирішення нагальних справ”).

У 1623 р. увійшов у комісію “до припипнення жовнірської конфедерації й сваволі”, того ж року призначений ревізором коронного скарбу. На думку Й. Третяка і К. Ходиніцького, Б., крім “Апокрисису”, є автором ще однієї друкованої праці – “Respons...”.

Твори: Апокрисись albo odpowѣдь на книжки o съборѣ берестейськомъ, именемъ людий старожитной релѣи греческой черезъ Христофоръ Филѣлета врихлѣ дана. – Острог, 1588-1599; Respons w porywczą дану на upominanie do ewangelikow o zburzeniu zboru krakowskiego w roku 1592. – [s.l., s.a.].

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. I. – С. 469-475; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 173-180; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Укра-

їна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 186; Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995 (перевид.). – С. 122-124; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 84-85; Його ж. Чар архівних свідчень: Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. – Львів, 1987. – № 3. – С. 89-90; Скабаланович Н. Об “Апокрисисе”. – С.-Петербург, 1873; Яременко П. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”. – Львів, 1964; Його ж. Хто був автором “Апокрисиса”? // Наукові записки Львівського педагогічного інституту. – Т. 13. – С. 3-22; Byliński J. Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej z czasów Zygmunta III. – Wrocław, 1994; Chodyncki K. Broniewski Marcin // Polski Słownik Biograficzny – Kraków, 1936. – Т. 2. – С. 462-464; Łukaszewicz J. O kościołach braci czeskich w dawniej Wielkiej Polsce. – Poznań, 1835. – С. 174-186; Tretiak J. Skarga i Filalek // Przegląd Powszechny. – 1912. – Т. 113. – С. 136-148; Wojtyska H. Broniewski Marcin, błędnie Broński Krzysztof // Encyklopedia katolicka. – Lublin, 1989. – Т. 2. – С. 1089.

Петро Кулаковський

Будівлі Острозької академії

Ні самі вони, ані їх описи не збереглися, дійшли лише принагідні загальні згадки. В *Острозькому букварі 1578 р.* говориться, що Бог повелів В.-К. Острозькому “оустроити домъ на дѣло книг печатныхъ, к тому же еще домъ и дѣтемъ къ наоученію... и избравши мужей въ б[о]ж[ес]твенномъ писаніи искусныхъ, въ греческомъ языцѣ и в латиньскомъ, паче же и в руском и приставі ихъ дѣтищному оучилищу”. Таким чином, протягом 1576-1578 рр. для школи був зведений поруч із друкарнею будинок. У ньому повинно бути принаймні не менше 3 кімнат-класів для одночасного проведення лекцій різними викладачами. Згодом приміщення перебудували або звели нові. Про це йдеться в листуванні папського нунція в Речі По-

сполитій А. Болоньєтті, добре обізнаного зі справами на князівському дворі. У його листах 1583 р. говориться про “колегіум, який тепер ... майже з королівським розмахом споруджується в Острозі”, що запрошені до нього викладачі “будуть жити в колегіумі й там будуть на утриманні, а пізніше князь дасть їм одяг і достатню кількість грошей на їхні потреби”.

Актом поділу володінь... 1603 р. зазначалось таке: “В пригородку стайня з подвір'ям. При ній друкарня і школа, які мають бути в спільному подаванні із зверхністю і покірністю... Двір, де *Лятош* (викладач ОА – *І. М.*) мешкає. Друкарня має бути у спільному зі школою подаванні, зверхності і підпорядкуванні. Стайня на Загородді перед замком і при ній пекарня”. Окрім того, тут же зазначалося, що “храмів всіх, як католицької, так і грецької релігії, і монастиря або шпиталя в місті Острозі над рікою Вілією розташованого, і добр йому приналежних, і добр духовних – має бути у спільному поданні, зверхності і підпорядкуванні”.

Приміщення ОА могли зазнати якихось ушкоджень 1604 р., коли “пожога великая була, всі міста разом горіли, неможная рече рятувати, аж сами мусили з міста убо утікати, а скрині і іноє метали у воду, бо по землі горіли тріски, мости аж до самої води, і млини”.

В інвентарі частини околного замку 1620 р., приналежній до того покійним *Адамові-Костянтиніві* та *Янушеві Олександровичам Острозьким*, біля стайні та маштарні фіксуються “академія, школи і друкарня та інші будівлі колегіальні, польські й українські” у спільному з Янушем Костянтинівичем Острозьким праві роздавати духовні місця. Згадана тут польська школа – це збудовані ксьондзом 1619 р. класна кімната та помешкання вчителя. В інвентарі 1621 р. зазначено, що “біля того замку дуже поганий паркан. Коли згорів разом із брамою – огорожено палями і недобудовано брами

(тобто від Загороддя). На тій брамі від міста годинник. Руська школа – у спільному володінні”. У “Постанові на академію острозьку” (бл. 1621) фіксуються видатки “до 7 (4?) кімнат зимою і до пекарні з кухнею дерева... направа печей, вікон усюди в школі, кімнатах, на потреби і різне начиння до кухні”.

Будівлі ОА, правдоподібно, були двоповерховими та дерев'яними, в іншому випадку люстратори мали б відзначити їх мурований характер. Дерев'яними та на два поверхи були семи- та десятиверхі князівські палаци в дитинці та пригородку, єпископський двір *Кирила Терлецького* (збудований між 1585-1591 роками). До речі, приміщення зведеної перед 1750 р. василіанської школи у волинському місті Гощі також були з дерева.

Очевидно, в академії жили деякі викладачі та студенти. Це була звична для тих часів практика. Так, наприклад, в описі академії Любранського в Познані (1560-ті рр.) читаємо: “Є в ній 6 світлиць, що обігріваються, з них одна склеписта..., призначена для професорів, друга доволі велика – спальня. Є в тій будівлі на долі і на горі чимало світлиць для учнів”. Що ж до розподілу навчальних приміщень за “школами”, то, ймовірно, що Вільнюське братське училище взяло їх за зразок, коли у 1617 р. вимурувало нове приміщення. Як повідомляв близький до Острога діяч *Леонтій Карпович*, “сооружихомь каменнымъ назданімь домъ школный во пять училищ раздѣленный, отъ них же во трехъ латинская наука... чтется, въ четвертомъ руская, пятое во словенскаго и греческаго языка наказаніе”.

Місця розташування колишніх будівель ОА не встановлено. Виявити їх можна, віднайшовши під час археологічних розкопок оригінальні за планом фундаменти стаєнь.

Література: Акты Западной России. – С.-Петербург, 1851. – Т. 4. – С. 506; Архив Юго-Западной России. – Киев, 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 203, 319; Боротьба Південно-Західної України проти експансії Ватікану та унії (X – половина XVII ст.). – Київ, 1988. – С. 78, 90, 91; Інвентар частини

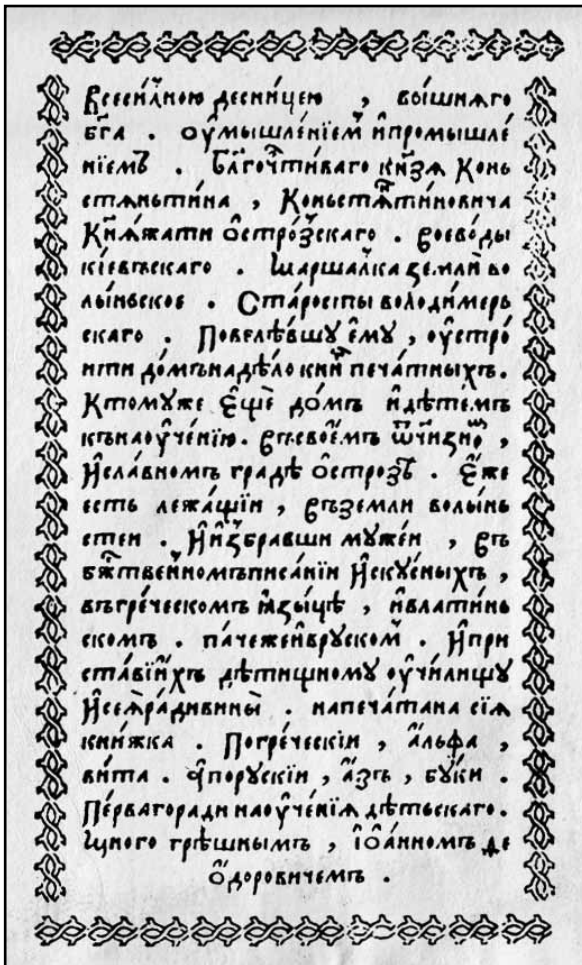
замку в Острозі / Підгот. М. Боянівська // Там само. – С. 122; Інвентарі дворів та замочків Острожчини 1621 р. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 128; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 111; Мицько І. Як могли виглядати приміщення Острозької академії // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя. – Остріг, 1993. – С. 112-114; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 97, 99-100, 103-106, 140-141; Lukaszewicz S. Obraz historyczno-statyczny miasta Poznania w dawnych czasach. – Poznań, 1838. – Т. 2. – S. 14-15; Monumenta Poloniae Vaticana. – Cracoviae, 1938. – Т. 6. – Pars. 2. – P. 198, 387, 397.

Ігор Мицько

Буквар (Острог, 1578)

Перша відома книга *Острозької друкарні*. Вийшла 18 червня 1578 року, умовно названа дослідниками “Буквар”, або “Азбука”. На титульному аркуші назва “Напечатана сіа книжка По греческіи альфа, вита, а по рўскіи азъ, бѣки”. Склад: титул “Всесил'ною десницею...”, вихідні відомості та герб *В.-К. Острозького* на зв. титулу; кириличний та грецький алфавіт – арк. [2]; текст молитов паралельно грецькою та церковнослов'янською мовою “За молитвъ светыѣ ѿць нашиѣ, Ѓи Ісе Хе Сне Бже помилѣи насъ, аминь” – арк. [2 зв.-8]; сигнет *Івана Федорова* – арк. [8 зв.]; “Начало оученіа дѣтемъ, хотащимъ разѣмѣти писаніе” – арк. [8-12]; “А сіа азбѣка книги осмочастныа сирѣчь грамматикіи” – арк. [13-17 зв.]; “Страдалнаѣ сѣть тако” – арк. [18-19 зв.]; “По ортографіи” – арк. [20-30 зв.]; азбучний акровірш – арк. [31-32 зв.]; “За млтвъ стыхъ ѿць нашихъ, Ѓи Ісе Хе Сне Бже помилѣи насъ, аминь” – арк. [33-47зв.]; трактат Чорноризця Храбра про письмена “Сказаніе како состави

стии Кириль Философъ азбѣжѣ, по языкѣ словенскѣ, и книги преведе, ѿ греческихъ на словенскіи языкъ” – арк. [48-56 зв.].

Титульна сторінка острозького “Букваря”
1578 року

У деяких дослідженнях вважається, що це було два окремі видання – “Азбука” (хрестоматія, читанка), що складалася із 8 аркушів і включала паралельні тексти молитов грецькою та церковнослов’янською мовою, і “Буквар” на 48 аркушах. У факсимілі 1983 р. обидві частини видані разом.

Титульний (заголовний) аркуш, оточений прямокутною набірною рамкою, є важливим автентичним джерелом, що коротко інформує про ініціатора видання князя В.-К. Острозького, заснування в Острозі поряд із друкар-

нею школи, тобто ОА, а також залучення до неї викладачів. Початок тексту: “Всесил’ною десницею вышнаго Бга, оумышленіем’ и промышленіемъ Блгочстиваго кнза Коньста-тина Коньстантиновича княжати Острозскаго, воеводы кіевскаго, маршал’ка земли волинское, старосты володимерскаго”.

Герб В.-К.Острозького з острозького
“Букваря” 1578 року

Поєднання відкриття друкарні зі школою (Академією) вказано таким чином: “Повелѣвшу ему оустроити домъ на дѣло кни’ печатныхъ. К тому же еще домъ и дѣтемъ къ наученію въ своємъ ѿчизно” и славномъ градѣ Остроѣ, еже есть лежащій въ земли волинъстей”. Вказувалося також, що до Острога були запрошені вчені-викладачі, богослови, знавці мов: “И из’бравши мужеи, въ бж’твен’номъ писаніи искусныхъ,

въ греческомъ ѣзыцѣ и в латиньскомъ, паче же и в рускомъ. И пристави ихъ дѣтишному училищу”.

Сторінка острозького “Букваря” 1578 року

Ім’я друкаря вказане наприкінці титульного аркуша: “И сєа ради вины, напечатана сіа книжка... много грѣшнымъ Іоанномъ Феодоровичемъ”, а на звороті титула продовження цього речення “в лѣто ѿ сз’данія миру ЗПС [7086], а ѿ воплощенія. Гда нашего, Іса Ха хАФБИ [1578]. мѣца іюна, ІІ[18] дна”. Нижче – герб князів Острозьких зі словами вгорі “Ко”ста”ти” Ко”ста”тинови” а під гербом “Кнажа Остро”ское”.

Два аркуші (31 і 32) цієї книги є в екземплярі Копенгагенської бібліотеки. Єдиний, майже повний примірник книги, не має пагінації, складається із 56 нумерованих аркушів

(тобто 112 сторінок). Він зберігся до нашого часу в Дослідницькій (Земельній) бібліотеці м. Готи (ФРН). Чотири аркуші є в Державній бібліотеці Росії (Москва). Готський примірник цієї книги був переплетений і отримав папітурку не раніше 2-ої половини XVII століття. На другому форзаці томика з Готи є запис його власника-сходознавця Еліаса Гуттера, датований 1583 роком. Потім цей примірник перейшов до професора І. Є. Герхарда, після смерті якого його бібліотеку “Герхардину” купив Фридрих I, герцог Заксен-Гота-Альтенбурзький. Про належність цієї унікальної книги до бібліотеки Герхарда свідчить наявний екслібрис (книжковий знак) із позначенням: “... Bibliothecae Gerhardinae...”. Бібліотека була перевезена із Єни до замку Фріденштайн у м. Готі, столицю тюрінзьких ландграфів. На звороті титульного аркуша зазначено в овальній рамці латинською мовою “Bibliotheca ducalis Gothana. 1799” (“Бібліотека готських князів. 1799”).

Про це острозьке видання не було жодних звісток у літературі до 1960-х років. У 1946-1956 рр. Готська бібліотека була вивезена як військовий трофей із Німеччини до СРСР, знаходилась в Академії наук і була повернена в Готу, в тодішню НДР. Каталог слов’янських книг Готської бібліотеки склав учений-бібліолог Гельмут Клаус у 1961 р. і в додатку фоторепродукцій (№ 2) опублікував титульний аркуш цього, як зазначено, “унікату” (№ 190), якого не знав до цього часу жодний з істориків книги й укладачів каталогів стародруків, зокрема І. Каратаєв, В. Ундольський, Я. Головацький, П. Строев, І. Свенціцький.

Лише в 1968 р. вперше про цей примірник свої студії опублікували двоє вчених – німець Г. Грасгофф і англієць Дж. І. Г. Сіммонс (відомий професор-славіст із Бодлеянської наукової бібліотеки в Оксфорді (Англія) – Bodleian Library, Oxford, Oxon). У тому ж році український історик і культуролог Я. Ісаєвич помістив у журналі “Україна” статтю про Б.

Тоді ж російський дослідник історії друкарства Є. Немировський висловив свої спостереження над текстом Б.

Г. Грасгофф, Дж. Сіммонс, Я. Ісаєвич вважали, що це два окремі видання. Детальний опис змісту й архітекtonіки книги подали Є. Немировський в окремій праці як складової частини факсимільного видання Б. у Москві в 1983 р. (видавництво “Книга”) та Я. Ісаєвич у двох виданнях монографії про *І. Федорова* і в роботі (1989) про літературну спадщину цього ж друкаря. Структура Б.: перша частина (арк. 1-8) включає титульний аркуш, таблицю грецького алфавіту і молитви, надруковані паралельно двома шпальтами, наприкінці цієї частини вміщена гравюра друкарської марки (знака) *Івана Федорова*, така сама, як у львівському “Букварі” (Граматиці) з літерами “Іван”; друга частина (арк. 9-57) починається дереворитною заставкою і заголовком в’язю “Начало оученія дѣтемъ”. 9-47 арк. повторюють текст львівського “Букваря” 1574 р.; третя частина (арк. 48-56) – “Сказаніє како состави стѣй Кириль философъ азѣбуку...” – варіант твору “Про письмо” Чорноризця Храбра.

Публікації: “Азбука” Івана Федорова 1578 / Факс. изд. подг. Е. Л. Немировским. – Москва, 1983; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989 (текст титульної сторінки – С. 111); Grasshoff H., Simmons J.S.G. Ivan Fedorovs griechisch-russisch / Kirchenslawisches Lesebuch von 1578 und der Gothaer Bukvar’ von 1578 / 1580 / Mit einem Beitrag von H. Claus. Zur Geschichte der deutschen Besitzer des Gothaer Büchers. – Berlin, 1959.

Каталоги стародруків: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 69. – С. 504-506 (Азбука з 8 арк.); – № 72. – С. 531-532 (Буквар – 48 арк.); Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 3. – С. 25; Там само. – С. 25-26; Slavica-Katalog der Landesbibliothek Gotha / Bearb. von Helmut Claus. – Berlin, 1961. – S. 32 (№ 190. – Bukvar); Taf. 2.

Література: Ботвинник М. Б. “Азбука” Івана Федорова – источник просвещения восточносло-

вянских народов в XVI-XVII вв. // Из истории книги, библиотечного дела и библиографии в Белоруссии. – Минск, 1970. – С. 150-167; Його ж. Историография изучения “Азбуки” Івана Федорова в СССР // Книга, библиотечное дело и библиографии Белорусии. – Минск, 1974. – С. 93-114; Быкова Т. А. Место “Букваря” Івана Федорова среди других начальных учебников // Известия АН СССР. Отделения лит. и яз. – 1955. – Т. 14. – Вып. 5. – С. 469-470; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 110-115, 156-157; Його ж. Невідомий острозький “Буквар” Івана Федорова (1578) // Рад. літературознавство. – 1969. – № 1. – С. 83-84; Його ж. Острожская “Азбука” Івана Федорова // Книга. Исслед. и материалы. – 1968. – Сб. 16. – С. 237-238; Його ж. Острозький “Буквар” Івана Федорова // Україна. – 1968. – № 9. – С. 8-9; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975. – С. 76-85; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2-е вид., перероб. і доп. – Львів, 1983. – С. 75-83; Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на поч. 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С. 27-30, 67; Його ж. Новые источники о деятельности Івана Федорова на Украине. 1. Острожская “Азбука” 1578 года. Неизвестное издание Івана Федорова // Некоторые проблемы социально-экономического развития Украинской ССР: Темат. сб. статей проф.-преп. состава кафедры истории СССР и УССР (Днепроп. ун-та). – Днепропетровск, 1970. – С. 189-195; Його ж. Острозька “Азбука” – невідома книга Івана Федорова // Пам’ятки України. – 1970. – № 1. – С. 21-24; Лабунцев Ю. А. Московский фрагмент “Азбуки” Івана Федорова // Федоровские чтения. 1983. – Москва, 1987. – С. 170-173; Немировский Е. Л. Выдающийся памятник русской и украинской культуры // Полиграфия. – 1968. – № 11. – С. 41-44; Його ж. Иван Федоров и его эпоха: Энциклопедия. – Москва, 2007. – С. 66-75; Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. – Київ, 1985. – С. 36-44.

Наталія Бондар,
Микола Ковальський

Буквар (вірогідно, надрукований в Острозі не раніше 1598 року)

Складається із 48 нумерованих аркушів. Рядків 15, на деяких сторінках інше число рядків – 5, 9, 10; шрифт (розмір 10 рядків) – 127 мм. Дзеркало набору 212 x 63 мм. Ілюстрації – заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси. Тит. аркуш в рамці із виливних прикрас. На звороті тит. арк. – герб *В.-К. Острозького*. Титул: “Сіа книжка словескаа Рекомаа грамматика блговоленіемъ бжїи состависа. Ро афчи [1598]”.

Дослідники книги – болгарський вчений П. Атанасов, українські Я. Запаско, Я. Ісаєвич, російський В. Лук'яненко. На їх думку, текст передрукований з острозького видання 1598 р. – “*Книжка словенскаа рекомаа грамматика...*” (*Буквар*), яка зберігається також за кордоном України – в Англії, в Бодлеянській бібліотеці в Оксфорді. Виявив і опублікував Б. відомий болгарський дослідник П. Атанасов. Єдиний збережений примірник (некомплектний) знаходиться у Софії (Болгарія). Ксерокопії цього болгарського примірника Б. надіслані в ОА у червні 1997 р. із Софії директором Народної бібліотеки “Кирил и Мефодий” проф. Кирилом Топаловим. Здійснений у 1997 р. в ОА аналіз цього примірника, названого проф. П. Атанасовим “Софійським фрагментом”, у порівнянні з бодлеянським екземпляром, переконливо засвідчив, що збережений у Софійській бібліотеці стародрук є лише одним із примірників другого видання 1598 р. острозького “Букваря”, що зберігся у Бодлеянській бібліотеці.

Склад (за публікацією Гусевої): Титул, герб князя *В.-К. Острозького* на звороті тит.; “Начало ѳченїа дѣтемъ хотащим разѣмѣти писанїе. Первѣе дана оучитса гллати сіе” – арк. [2-5]; “Прозодѣа; Строчнаа; Число црковное” – арк. [5]; “А сіа азбѣка ѿ книги

осмочастныа, сирѣчь грамматикїи” – арк. [6-10]; “Страдална ж сѣть тако” – арк. [11]; “По прозодїи” – арк. [11 зв. – 12]; “По орѳографїи” – арк. [13-23]; абетковий акрорїрш – арк. [24-25]; молитви “За млітвь стыхъ ѿць наших; Гди Ісе Хе Сне Бжїи помилѣй насъ, аминь” – арк. [26-40]; трактат Чорноризця Храбра про письмена “Сказанїе, како состави стый Кирилль Философъ азбѣкѣ по ѣзыкѣ словескѣ, и книги преведе, ѿ греческѣ на словескїи ѣсы” – арк. [40 зв. – 48];

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 164.1-164.2 (факсиміле титулу і одного аркуша).

Місце зберігання: Відомо 2 примірники: Болгарія – Софія (Національна бібліотека), Великобританія – Оксфорд, Бодлеянська б-ка (із записом 1602 р.).

Каталог стародруків: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 154. – С. 40; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 164. – С. 1086-1087; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 36. – С. 31; Немировский Е. Л. Славянские старопечатные книги кирилловского шрифта в книгохранилищах Великобритании. – Москва, 1993. – № 43. – С. 22; Clemenson R. Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue. – London, 2000. – № 59. – S. 63.

Література: Атанасов П. Унікален паметник на руската средновековна култура в Народната библиотека “Кирил и Методий”: Славянската граматика от Иван Фьодоров и България // Известия на Народна библиотека “Кирил и Методий”. – 1971. – Т. 12 (18). – С. 60-71 та додатки; Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 133; Лук'яненко В. И. Переиздания первопечатной “Азбуки” Ивана Федорова 1574 г. // Книгопечатание и книжные собрания в России до середины XIX в. – Ленинград, 1979. – С. 23-24; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990.

– С. 122; Немировский Е. Л. Иван Федоров и его эпоха: Энциклопедия. – Москва, 2007. – С. 53-55.

*Микола Ковальський,
Олександр Позіховський*

Бурчак-Абрамович Микола
(* 1858, с. Городня, нині
Любомльського району Волинської
області – † 04.11.1938, м. Житомир)

Православний священик, церковно-громадський, освітній і земський діяч на Волині кінця XIX – початку XX століття. Закінчив Волинську духовну семінарію (1879). Обіймав священицькі і законовчительські посади в сільських парафіях Волині, вивчав церковні архіви, народні звичаї волинських українців. У 1894 р. отримав призначення на посаду другого священика при Михайлівській церкві у Житомирі (пізніше – її настоятеля) за умови особистої наукової і літературної праці у Волинському церковно-археологічному

товаристві і Волинському єпархіальному давньосховищі.

Як найближчий помічник *О. Фотинського*, здійснював інвентаризацію, атрибуцію і опис старожитностей, що надходили в давньосховище. Зокрема, опрацьовував матеріали з архіву і бібліотеки *Дерманського монастиря*, датовані XVI-XVIII ст., які є цінними джерелами до вивчення діяльності місцевого просвітницького осередку й острозької книжності. Співавтор (разом з *О. Фотинським*) третього випуску короткого опису цих пам'яток. Здійснив кілька публікацій у “Волынских епархиальных ведомостях”.

Був репресований і розстріляний. Реабілітований посмертно.

Праці: Бурчак-Абрамович М. М. Краткое описание памятников древности, поступивших в Волынское епархиальное древлехранилище с 1 августа 1894 года по 1 ноября 1898 года // Волынские епархиальные ведомости. – 1899. – Приложения к № 11-21 (у співавторстві з *О. Фотинським*); Бурчак-Абрамович М. М. К истории древневолынской письменности // Волынский историко-археологический сборник. – Житомир – Почаев, 1896. – Вып. 1. – С. 19-23.

Микола Манько

Варсонуфрій (Варсонофій) (* ? – † після 1612)

Церковний діяч, ієросхимонах. Жив в Острозі, був архимандритом у Дубні. Правдоподібно, належав до православно-консервативного крила діячів Острозького культурного осередку; викладав в ОА. Пом'яник Межигірського монастиря біля Києва називає його наставником *Афанасія*, який, очевидно, навчався в ОА, а потім став засновником монастиря в Межигір'ї.

Література: Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 82, 85.

Петро Кралюк

Вербицький Тимофій (* ? – † після 1642)

Друкар Києво-Печерської лаври. Можливо, походив із Волині. Бував в Острозі, зокрема, у квітні 1625 р., де намагався придбати залишки обладнання уже неіснуючої *Острозької друкарні*. Існує припущення, що саме він друкував книги К.-Т. Ставровецького в Почаєві та Рахманові в 1618-1619 роках. У 1621-1624 рр. працював у друкарні Києво-Печерської лаври. З 1624 р. заснував власну друкарню. Потім, близько 1627 р., знову повернувся до лаврської друкарні. Звідти був скерований у Волощину, де організував друкарню в м. Кимполунзі. І. Мицько висловлює гіпотезу про його можливу

тотожність зі згаданим 1647 р. “Тимофієм Олексовичем згарацьким... друкарем Ілвовским” та припущення про його походження з села Вербівки, яке знаходилося біля волинського містечка Згорани.

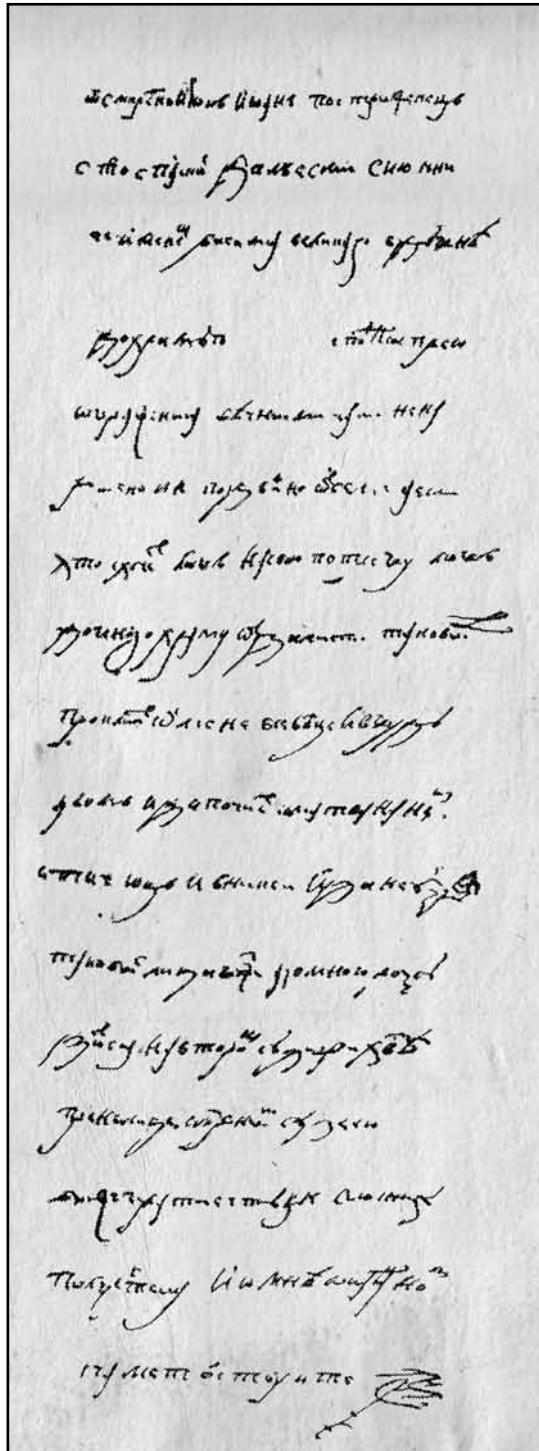
Література: Верьовка Л. С. Вербицький Тимофій Олександрович // Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст. Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 111; Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 68; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 85.

Петро Кралюк

Вишенський Іоан (* XVI ст. – † між 1621-1633 рр.)

Видатний український письменник-полеміст кінця XVI – початку XVII століть. Себе іменував “Іоанн русин, реченный Вишенский”, “Іоанн мних Вишенский”, “Іоанн инок з Вишні”. Вважається, що походив із Підгір'я (Перемильщини), оскільки до цього краю виявляв симпатії у своїх творах. Ймовірно, місцем його народження вважається містечко Судова Вишня. Звідси й, відповідно, прізвисько В.

Молоді роки письменника пройшли в Луцьку, про що він сам писав у творі “Короткослівна відповідь Феодула...” Його твори фіксують перебування В. у Жидичині, Острозі. Можливо, тоді він бував і в інших містах на Волині, наприклад, у Дубні, де знаходилася резиденція князя *В.-К. Острозького*.

Вкладний запис монаха Івана (Вишенського) на острозькому виданні твору Василя Великого "Книга о постничествѣ", подарованому Дубенській Святоспаській обителі

У 80-х чи 90-х рр. XVI ст. став ченцем і поселився на Афоні. На думку В. Колосової, постриження В. відбулося в Дубенському Преображенському монастирі (Колосова В. П. Автограф Івана Вишенського // Федоровские чтения, 1978. – Москва, 1981. – С. 128-132). У 1604 р. відвідав Україну й жив тут близько двох років у Львові, Дубні, Унівському монастирі та інших місцях.

Анахорет В. не міг і не мав права втручатися до позамонастирських, навіть церковно-політичних справ. Саме це під час відвідин України стало причиною його конфлікту з львівськими братчиками. Повернувся на Афон, де й помер.

Відома нині літературна спадщина В. – це 15 творів (трактатів, послань, листів), написаних у проміжку між 1588 і 1616 роками. Десять із них письменник об'єднав у рукописну "Книжку" – "Викриття диявола-свідержця...", "Писання до князя Василя і всіх православних християн...", "Порада, як очиститися Христовій церкві...", "Писання до всіх, що живуть у Лядській землі...", "Писання до єпископів, що відступилися від православної віри...", "Коротке повідомлення про латинську звабу...", "Про еретиків...", "Загадка філософам латинським...", "Короткий слід, що приводить до збагнення та вивчення науки...". За життя В. лише один його твір "Послання до... єпископів" (у скороченій редакції) був опублікований у полемічному збірнику "Книжка" (Острог, 1598). Окрім цих творів, відомі ще такі його послання – "Коротко-слівна відповідь Феодула...", "Чесній і благородній стариці Домнікії...", "Зачіпка мудрого латинника з дурним русином...", "Христоробивому братству Львівському та іншим братіям", "Благочестивому братові моему во Христі, отцю Йову...", "Писання, яке зветься "Видовище мисленне"..."

Більшість творів письменника переписувалися від руки і швидко поширювалися. Вони носили полемічний характер й були спрямовані проти Римо-католицької церкви

й частково протестантів. Особливо гостро письменник критикував верхівку православної церкви України й Білорусі, представники якої погодилися на унію з римо-католиками. При цьому В., засуджуючи своїх конфесійних та ідейних супротивників, часто виступав з осудом тогочасних соціальних порядків. У “Посланні до стариці Домнікії” він так відповів Юрію Рогатинцю на його пропозицію залишитися в Україні і захищати інтереси рідного народу: “...я з народом заповітів не складав і відповідей не творив, і народу я не знаю, в бесіді з ним не спілкувався і на очі не здибувався. Про що каже пан Юрко, не знаю. Чому мене чекають? Може, позичив що у кого і маю віддати борг?.. Що за привід – народні страсті і якого народу, не можу зрозуміти” (Вишенський В. І. Твори / З книжної укр. мови перекл. В. Шевчук. – Київ, 1986. – С. 178-179).

Уважається, що В. відвідував Острог і навіть належав до Острозького літературно-наукового гуртка. На користь цього свідчить згадка про це місто у його творі “Порада”, твір “Писання до князя Василя”, у якому він звертається до мецената цього гуртка князя *В.-К. Острозького*. І *Франко* допускав, що В. міг бути слугою князя *В.-К. Острозького*. (Франко І. *Іван Вишенський і його твори* // Франко І. Збір. творів у 50-х т. – Київ, 1981 – Т. 30. – С. 180-181). У полемічному творі “*Антиризис*” єпископ *Іпатій Потій* повідомляє, що йому лист князя *В. Острозького* від 21 червня 1593 року, де йшлося про умови унії, був переданий “через пана *Василя Суразького* і через пана Вишенського” (Потей І. *Антиризис* // Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1903. – Т. 19. – С. 575, 589).

Твори: Вишенский И. Сочинения / Ред. И. П. Еремин. – Москва-Ленинград, 1955; Його ж. Твори. – Київ, 1959; Його ж. Твори / З книжної української мови перекл. В. Шевчук. – Київ, 1986.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 399-438; Грушевський М. С. Істо-

рія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 5. – С. 407-411, 469-477; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 172-178, 214-218; Єрьомін І. П. *Іван Вишенський і його громадсько-літературна діяльність* // Вишенський І. Твори. – Київ, 1959. – С. 3-34; Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995 (перевид.). – С. 131-135; Житецкий И. П. Литературная деятельность Иоанна Вишенского // Киевская старина. – 1890. – Т. 29. – Кн. 6 (Июнь). – С. 494-532; Загайко П. К. Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії. – Київ, 1957. – С. 40-60; Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. – Харків, 1959. – С. 52-53; Ковальський Н. П. Произведения Ивана Вишенского как источник по социально-политическому положению на Украине конца XVI-XVII ст. // Некоторые проблемы социально-экономического развития Украинской ССР. – Днепропетровск, 1970. – С. 180-188; Кралюк П. Вишенський і Волинь. – Луцьк, 1996; Його ж. Письменник і князь. Взаємини Івана Вишенського та Василя-Костянтина Острозького // День. – 2009. – 6 листопада. – № 201 (3121). – С. 8; Крымский А. Иоанн Вишенский, его жизнь и сочинения [рец. на д-р дис. І. Франка “Іван Вишенський і його твори”. – Львів, 1895] // Крымский А. Твори у 2-х т. – Київ, 1972. – Т. 2. – С. 380-455; Марченко М. І. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. – Київ, 1961. – С. 217-222; Махновець Л. Є. Сатира і гумор української прози XVI-XVIII ст. – Київ, 1964; Мирон (Франко Іван.) Сочинения Иоанна Вишенского [Книжка] // Киевская старина. – 1889. – Т. 25. – Кн. 4. – Апрель. – С. 21-27 (аналіт. стаття), 27-36 (публ.); Пашук А. І. *Іван Вишенський – мислитель і борець*. – Львів, 1990; Пінчук С. П. *Іван Вишенський: Життя і творчість*. – Київ, 1968; Полєк В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 90-96; Сумцов Н. Ф. Иоанн Вишенский (южно-русский писатель начала XVII ст.) // Киевская старина. – 1885. – Т. 3-4. – С. 648-677; Франко І. *Іван Вишенський, його час і письменська діяльність* // Франко І. Зібрання творів у 50-х т. – Київ, 1980. – Т. 28. – С. 260-278; Його ж. *Іван Вишенський і його твори* // Франко І. Збір. творів у 50-х т. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211; Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994. – С. 225-232.

*Анатолій Криловець,
Олександр Скрипнюк*

Відповідь Мотовила на книгу Петра Скарги “Про єдність церкви божої під єдиним пастирем...”

Полемічний твір, який не дійшов до нашого часу. Про обставини його написання та зміст дізнаємося із недатованих листів до *В.-К. Острозького*, які приписуються *А. Курбському*. На думку дослідників, ці листи з'явилися наприкінці 1570-х років.

У першому листі адресант говорить, що отримав від *В.-К. Острозького* книгу *Петра Скарги* “Про єдність церкви божої під єдиним пастирем...” (1577), яка, до речі, була присвячена князеві, а також відповідь на неї. Із листа випливало, що князь доручив підготувати відповідь на зазначену книгу своєму слугі на ймення *Мотовило*. Власне, ця відповідь і була надіслана адресанту. Автор листа з обуренням пише про *Мотовила*, називає його “інославним і прелукавим”, а також аріанином. Тому ідея написання полемічної відповіді на книгу *П. Скарги* “інославним” *Мотовилом* категорично не сприймається. Із цих слів можна зрозуміти, що *Мотовило* належав до протестантської течії антиринітаріїв, яких часто і в Польщі, і в Україні називали аріанами. Ця течія мала помітне поширення на території Волині, а *В.-К. Острозький* толерантно ставився до неї і навіть виявляв прихильність до її adeptів. Тобто цілком імовірним видається те, що князь справді міг доручити написати полемічну відповідь на зазначену книгу *П. Скарги* протестанту, оскільки в його оточенні не знайшлося людей, які б могли справитися з цим завданням.

У другому листі дається вкрай критична оцінка полемічної відповіді *Мотовила*. Адресант заявляє, що в ній є чимало еретичних мотивів. До таких належать такі: проголошення римського папи антихристом, заперечення предвічного народження Христа

й трактування його як звичайної людини, ігнорування апостольських проповідей, а також віра в те, що на землю має прийти Ісус Христос і встановити для своїх вірних тисячолітнє царство, коли можна буде їсти, пити та під винницями насолоджуватися. Важко говорити, наскільки адекватно автор листа відобразив зміст полемічного твору *Мотовила*. Однак, варто зазначити, що подібні погляди справді поширювалися в середовищі антиринітаріїв.

Можливо, що критичні зауваги, викладені в згаданих двох листах, стримали *В.-К. Острозького* від публікації зазначеного твору. Однак твір міг поширюватися в рукописних копіях, а його окремі ідеї, зокрема, ідея папантихриста, були сприйняті пізніше православними полемістами *Іваном Вишенським* та *Стефаном Зизанієм*.

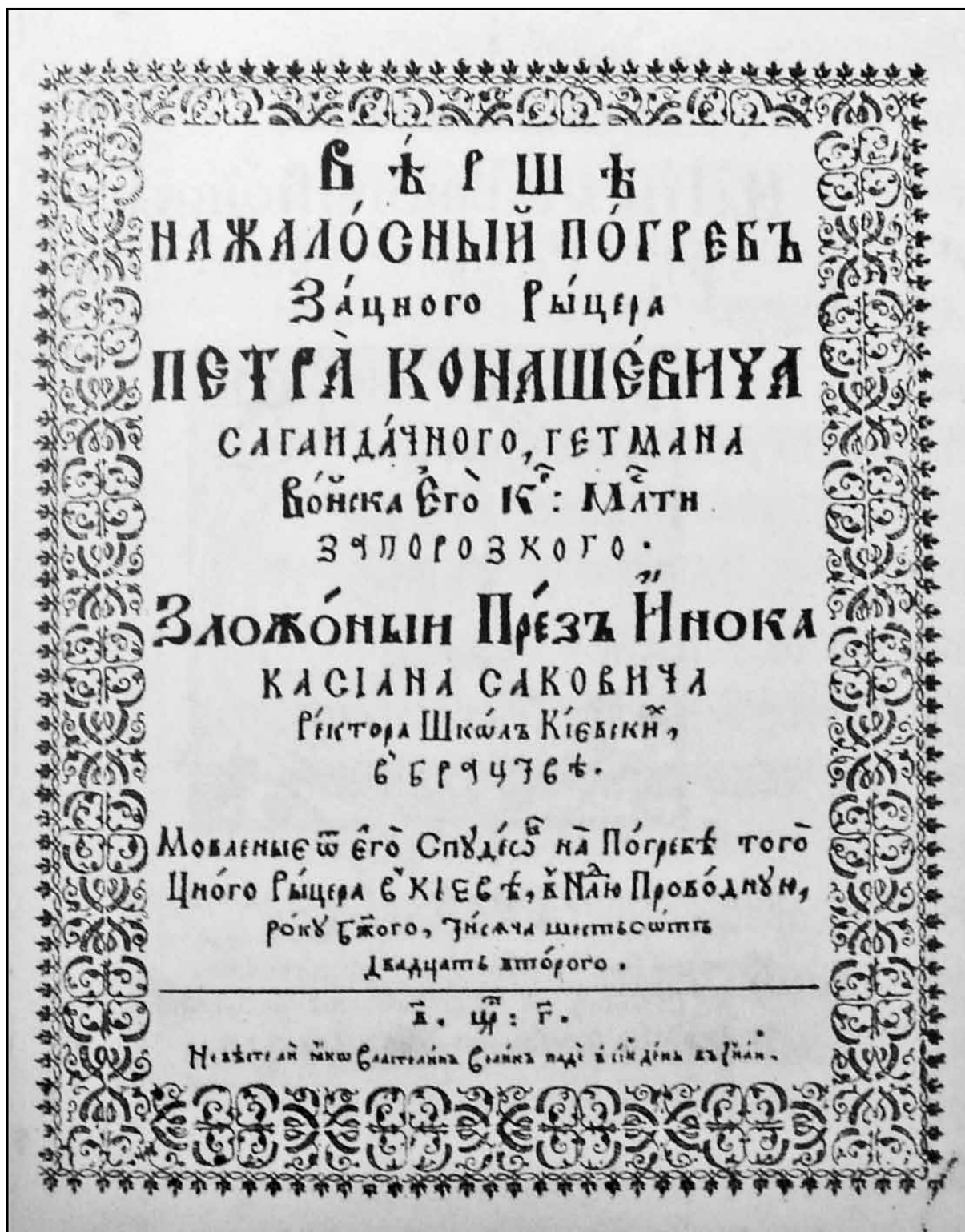
Джерела: Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. – С.-Петербург, 1913. – С. 103-109.

Література: Історія релігії в Україні. – Київ, 2002. – Т. 5. – С. 64-66; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 102-103.

Петро Кралюк

“Вършѣ на жалосный погребѣ зацного рыцера... Петра Конашевича-Сагайдачного” Касіяна Саковича (1622 р.)

Оригінальна назва на обкладинці (титульному аркуші) – “Вършѣ на жалосный погребѣ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска его кор. милости запорозкого”. Тут же зазначене авторство цих віршів: “Зложоны презъ инока Касіяна Саковича ректора школь кievских”.

Титульна сторінка "Віршів..." Касіяна Саковича

Цей твір – урочиста поетична віршована декламація (формально від імені спудеїв) у жанрі панегірика, що прославляв померлого діяча, вихованця ОА, і має назву (у транслітеруванні “Ъ” на “і” та поданні тексту староукраїнською мовою): “Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного, гетьмана війська його королівської милості запорозького, зложонії през інока Касіана Саковича (1578-1647), ректора шкіл київських в братстві, мовлені від його спудеїв на погребі того зацного рицера в Києві в неділю провідну року Божого тисяча шістьсот двадцять второго”. Обсяг цього твору – 24 ненум. арк.; вихідні дані: друкарня Києво-Печерської лаври, 1622. Автор твору *К. Сакович* – теолог, філософ, письменник, освітній і релігійний діяч.

Публікація “Віршів...” включає опис герба запорозького козацтва з його гравюрою, передмови (“Предмови”), 20 декламцій від імені спудеїв, імена і прізвища яких вказані таким чином: Стефан Почаський; Петро Созонович Балика; Феофілакт Іоанович, бурмистрович київський; Іоан Тарнавський, протопопович київський; Феодор Скаревський; Леонтій Балика, бурмистрович київський; Ієремія Ставровецький; Іоан Стецький; Николай Отрешкович; Іоан Козарин; Іоан Пельчицький; Євтихій Самуйлович; Матвей Кізимович; Григорій Кондратович; Димитрь Кривкович; Лукаш Беринда; Георгій Воронич; Карпо Михайлович і Симеон Шульга (правопис імен і прізвищ подаємо мовою оригіналу). У “Віршах...” зазначена роль князів *Острозьких* у розвитку освіти і науки в Україні, насамперед в Острозі. Не випадково *П. К. Сагайдачний*, як зазначено у цьому творі, “Шов... до Острога, для наук уцтивих, которії там квітли за благочестивих княжат, котріі ся в науках кохали, на школи маєностей много фундували, аби ся млодь в науках уцтивих цвічила, церкві і тиж ойчизні пожитечна била. Дай, Боже, би тая там

фундація трвала, жеби одтоль хвала Божія помножала”.

“Вірші...” є унікальним свідченням про навчання майбутнього гетьмана запорозьких козаків в ОА. Про це нижче в тому ж самому тексті в словах 13-го спудея (Є. Самуйловича) говориться, що в Острозі “Там теде Конашевич час немалий живши і наук в письмі нашом словенськом навикши...”.

Про військовий талант і бойові успіхи *П. К. Сагайдачного* говориться: “І рицєрських дільностей там доказуючи, гетьманом по том собі войско го обрало, із ним менжне татаров і турков бивало. За свойого гетьманства взяв в Турцєх місто Кафу, аж і сам цесар турський бив у великому страху, бо му чотирнадцять тисяч там люду збив, катарги єдині палив, другії потопив, многих тогди з неволі християн свободив, за що го Бог з воїнством його благословив...”.

Окремо зазначено роль *П. К. Сагайдачного* у відновленні православної ієрархії в Україні: “Жеби могли пастирей православних міти в церкві своїй на місцях владиков – унітов, которих маєт народ наш за єзуїтов”.

У своїх “Віршах...” *К. Сакович* підкреслив підтримку *П. К. Сагайдачним* українських православних братств, зокрема – Київського (Богоявленського, на Подолі): “При церкві Братської чесно в Києві похован, в котрое ся братство зо всім Войськом вписав. І на нього ялмужну значную одказал з того гетьмана кождый рицар нех ся учить, як би тиж мів на світі тот живот свой кончить...”. Про надання гетьманом субсидій іншому в Україні визначному братству – Львівському Успенському – вказано у “Віршах...”: “Видів он і Львовськое братство, хоть далеко церков їх в місті наділив не ледаяко, суму значную грошей до братства лекговав, а жеби науки там били, пильне жадав...”.

Справді пророчою була оцінка особистості гетьмана *П. К. Сагайдачного* у таких словах “Віршів...”: “Нєсмєртєльної слави достойний

гетьмане, твоя слава в мовчанню нікгда не зостане, поки Дніпр з Дністром многорибніі плинути будуть, поти дільності теж твої слинути. Не зайдеш в глибоке нікгда запомніння, ані то літа пустить в довгоє мовчіння”.

Про патріотичне спрямування цього твору і безперечні симпатії до запорізького козацтва, його історії, що прославлена в цьому поетичному панегірику, свідчить наведена історична паралель між запорізьким козацтвом і давніми слов'янами, які “за Олега, російського монарха, пливали в човнах по морі і на Царград штурмували... Бивали межі військом тим князі і пани, з котрих виходили добрії гетьмани, яким і тот їх гетьман, Петр Конашевич, бив, которий справ рицарських дільністю всюди слив”. Твір пронизує глибоке розуміння ролі запорізького козацтва: “О Войську Запорозьком кождий может знати, як оно ойчизні ест потребно, уважати, Україна тим військом вцале зоставет, а где запорозцов ніт, татарин впадает...”.

Публікації: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. – Киев, 1883. – Т. 1. – С. 17-46; Тітов Хв. Матеріали до історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 37-51; Українська література XVII ст. – Київ, 1987 (Серія: Бібліотека української літератури). – С. 220-238; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ, 1978. – С. 322-338; Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія у 2-х ч. – Київ, 1995. – Ч. 2. – С. 231-249.

Місце зберігання: Відомі 2 примірники – Росія, Москва (РДБ); Санкт-Петербург (РНБ).

Каталоги стародруків: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1982. – № 106. – С. 43; Запаско Я., Исаевич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 137. – С. 41; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 274.

– С. 368; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 214. – С. 40; Украинские книги книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1: 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 35. – С. 19; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 249. – С. 35.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 533-539; Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Київ, 1898. – Т. 2. – С. 321-402; Запаско Я., Исаевич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – С. 41; Маслов С. Вірші Касіяна Саковича “На жалосний погреб П. К. Сагайдачного” // Українська література. – 1942. – № 5-6. – С. 222-226; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 352-360, 393-396, 402-404, 431-438, 513-514, 519-524.

Микола Ковальський

Віталій (* ? – † після 25.09.1607 – 1612, м. Вільно)

Проповідник, перекладач. Очевидно, він згаданий у документі Святоуспенського монастиря біля Львова 12 червня 1601 року як “Виталий нотарий и анагностер (церковний чтець – *I. M.*) монастира Уневского”. Шостою липня 1603 року *В.-К. Острозьким* була видана “презента, після відмови служебника Олександра Путятницького, на ігуменство (у Дубенському монастирі – *I. M.*) св. Хреста для священіонока ієродиякона Віталія благочестіє подвигаючого”. Письменник *I. Вишенський* у своєму “Посланні до Домнікії” (Унів. 3.04.1605 р.), різко реагуючи на закид деяких українських діячів про те, що він ви-

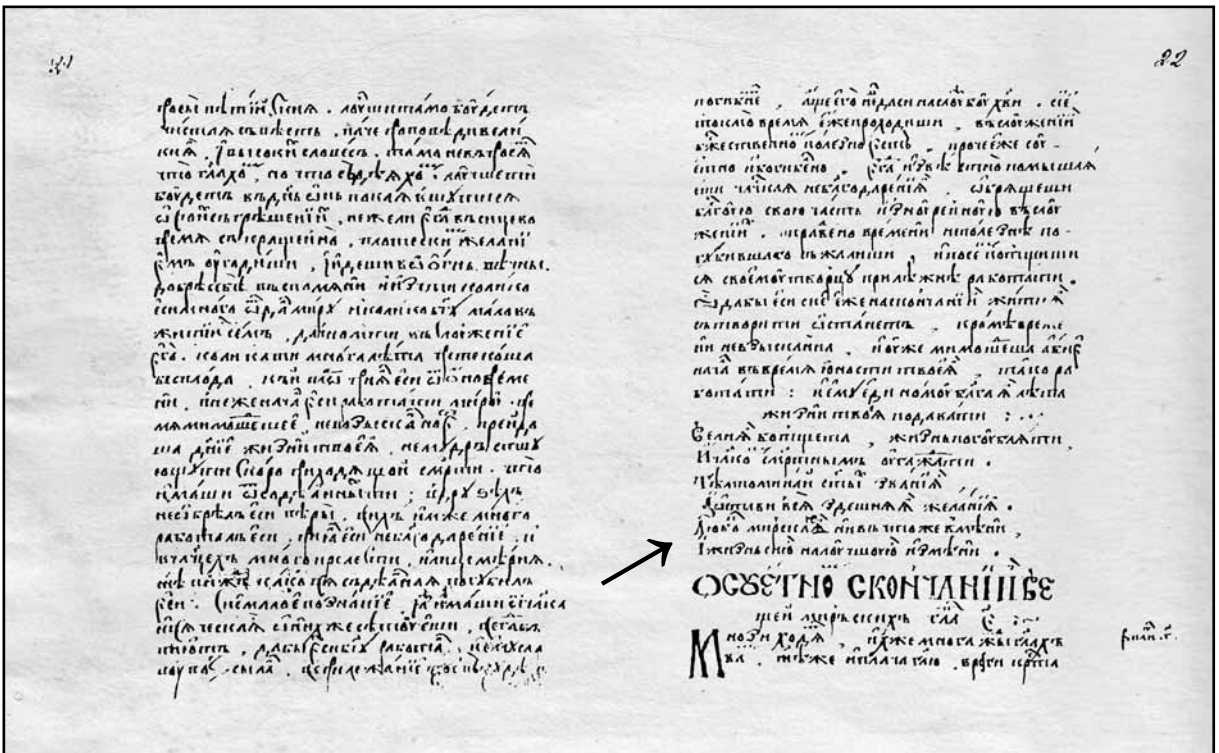
ступає проти освіти, відповідь: “Не бо аз хулю грамотичное учение и ключь к познанию складов и речей, яко же нѣцѣи мнят и подобно глаголют: “Зане же сам не учился, того ради и нам завидит и возбраняет”. Сей же глас, мню, в первых пан Виталий, казнодѣя волынский, отрыгал”.

Останній відомий документ про “Віталія, ігумена Чеснохрестського” у Дубні походить із 25 вересня 1607 року. Пізніше він переїхав до Вільно, можливо, сталося це після смерті його покровителя *В.-К. Острозького* (†13.02.1608).

За свідченням віленських білоруських братчиків “при обирању стану живота своего, все што мѣл, тоесть маетность дочасную, тѣло тлѣнное и свѣт марнѣный запродавши, клейнотъ вѣры а перло наукъ б[о]годухновенныхъ в куплю житія своего набывши проповѣди слова Б[о]жого обрал собѣ катедру”.

Будучи тяжко хворим, він однак “день и ночь працював кгрецького и латинського языка книгъ переводу”. Відомий лише один його твір “Діоптра”, збірник загальноморальних, насамперед, аскетичних висловів та роздумів. Відсутні ґрунтовні текстологічні дослідження пам’ятки, зокрема, не встановлені її джерела. Лише *І. Франко* опублікував розвідку про наявні в ній вірші.

Список, який, вочевидь, походить від оригіналу перекладу В., а не друку, має такий заголовок: “Діоптра мірозраїтелнаа а[льбо] Зерцало извѣстно оуказоующее соетоу мира настоашаго и впасно в нем жити ч[олові]ка наставлающее многими с[вят]ыми догматы ѿческими оудобренное. И словеньски многогрѣшнымъ Виталиемъ игоуменом Ч[е]стного Кр[е]ста в Дубнѣ. Въ наставленіе и оутѣшеніе православнымъ христианомъ чорниломъ ново изображено лѣта ѿ ѿкоупленія мира ꙗхѣд”.

Вірші з акростихом ВИТАЛІІ в рукописному списку “Діоптри” Віталія (Дубно. Кінець 1604 року)

РѢМОНУ ПАМУ ЕГО М.

ПАМУ, ПАМУ КНЯЗЮ СКОПИНСКОМУ, ПОД
КОМОРНИКУ ТРОИЦКОМУ. И прочее.
С ГОСПОДЬ РАДОВАТИСЯ.

ХС Спаситель нашъ, Бѣ. а М. Паме. Купца
гаидельъ дѣховныи: подпріповѣстью сего
свѣтлаго торжника, въ словехъ правды своеѣ
залецаеть намъ мѡвечи: Подобно естъ цѣтво Мѣ п.
нѣное члкъ къпцѣ: которыи нщѣчы дорогихъ
клейнотовъ, перло коштовное надѣеть, а все што
маеть продавши, шное къпцеть. Таковыи до
рогѣи клейнотовъ къпцами, прѣтымъ Пророцы,
Апостолы и дѣтели Црковныи бывали, Суть и нынѣ
надѣкъ ихъ наслѣдники: Скоторыхъ непослѣд
нѣишымъ, шна зацныи и вѣче твѣлое памѣ
ки годныи Геродѣжкѣ Виталии бѣдѣчы:
Привѣнранью Станѣ животѣ своего, все што мѣ,
то естъ маетность дочаснѣю, тѣло тѣиное, и
свѣтъ мѣрныи запродавши, клейнотѣ вѣры,
а перло надѣкъ Бѣо дѣховенныхъ: Вкуплю житіѣ
своего накупши, Проповѣди слова Бѣого шѣра

Предмова.

соѣ Катѣдрѣ: а на тѣмъ, не вѣднѣ то, што само
мѣ слова служенію причеслѣшало шправѣючы, въ
вшелѣжнхъ Бгѣ приемныхъ, а людскомѣ зва
вѣю належны справѣ Дѣнь и Ночь працювалъ:
Крѣцкогѣ и Латинскогѣ ѣзыка книгѣ перево
дѣ, и ѣнакѣшѣ справѣ дѣховнѣ забаве, а
ѣнѣтѣжшѣ своѣмъ хорѣе не занехалъ: Скѣторѣ
шднѣ ѣ вѣгѣрдѣ сегѣскѣтнѣе мѣрности ДІѢ
ПТРѢ названѣю прѣложнѣшы: ѣако на мѣнѣи
шѣю похѣднѣ, при Цѣркѣи Брѣтѣства нашѣго,
и пригрѣбѣ тѣла своѣго зѣстѣвналъ, тѣю, и жѣбы
пѣпѣдѣмѣ невѣдомѣсти не лежалѣ зѣдрѣкомѣ
пнѣмѣ, законѣсѣномѣ Цѣркѣи оумѣслнѣнѣмо шѣ
ѣснѣити: Кѣторѣмъ шѣтѣбы ѣсовѣ мѣла нѣѣакѣ
ѣѣи кѣждѣмѣ стѣновѣи пожитѣчна ѣылѣ: и ѣз
нашѣго ѣудѣмъ самѣи Тнѣбѣмъ оучѣи. ДІѢП
ТРА кѣвѣмѣ зѣ Крѣцкогѣ, прѣникнѣемѣ, сѣсѣ
прѣгѣдѣмѣ ѣлѣбо ѣнѣкомѣ ѣстѣ влѣстнѣмѣ,
кѣторѣго Інѣтрѣмѣнтѣ: далѣко шѣдѣгѣлыѣ кѣмѣ
хн, полѣ, лѣсы, любѣ шѣтѣкѣлѣвѣкѣ хотѣчы внѣ
дѣтѣ, лѣдн зѣжыѣвѣютѣ, и прѣшкѣлѣ окомѣ ѣ
шнѣое начнѣ ѣгѣлдѣютѣ. Тѣмѣжѣ спѣсѣомѣ,
и тѣмъ дѣховнѣмъ ДІѢПТРА ѣкѣ ѣзѣ, цѣдѣ
нѣѣкомѣ, мнѣзѣрнѣи, прѣдѣко шѣмѣннѣи, и ѣ

Дѣлѣго

Насправді, завершена книга була десь на початку наступного року, бо в заголовку другого, передостаннього розділу, відзначено, що написаний він 25.12. 1604 року.

Заголовок друку 1612 р.: “Діоптра сиречь зеркало. Албо избраженіе язвѣстное живота ч[е]л[ові]ч[ес]каго въ мирѣ. ѿ многих С[вя]тых Б[о]ж[е]ственных писаній и ѿческих догмат съставленнаа. На словенскій языкъ вѣчное памяти годнымъ ѿцемъ Виталиемъ ігуменомъ в Дубнѣ преложена и написана”. Твір видавався ще в білоруських друкарнях у Вевісі (1642), Кутейні (1651, 1654), Могильові (1698).

Образна система віршів та прози “Діоптри” близька до деяких частин анонімного віршованого полемічного комплексу кінця XVI – початку XVII століття. “Архидіакон, учитель и любомудрець Виталій” згаданий у найвідомішому православному полемічному творі “Палінодії” (1622) З. Копистенського. Фігурує він поряд із грецьким діячем, викладачем грецької мови у львівській братській школі Арсенієм Елласонським, учителем та проповідником Стефаном Зизанієм, писарем, керівником віленської друкарні *Леонтієм Карповичем*.

Джерела: Виталій ерод., Діоптра. Кінець 1604 – початок 1605 // ІР НБУВ. – № 4001; Виталій ерод., Діоптра. – Вевіс, Друкарня вільнюського братства. – 1612. – Арк. 1 нн.-1 нн. зв., 2 нн. зв. – 3 нн.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 389-390; Іван Вишенський. Вибрані твори. – Львів, 1980. – С. 104-105; Крालюк П. Культурно-релігійне життя Дубна в кінці XVI – початку XVII ст. // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років. – Дубно, 2007. – С. 95-97; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 86, 126-127; Памятники полемической литературы. – Кн. 1. – С.-Петербург, 1876. – Кн. 1. – Ствп. 913; Перетц В. Н. Отчет об экскурсии. Семинария русской филологии в Житомире. 21-26 октября 1910. – Университетские известия. – Киев, 1911. – С. 24-27; Франко І. Забутий український віршопісець XVII віку // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1898. – Т. 22. – С. 1-16.

Ігор Мицько

Вітковський Войцех (Witkowski Wojciech) (* ? – † 04.1623)

Після смерті у 1616 р. *Войцеха Бежановського* католицька парафія м. Острога протягом певного періоду не мала священика, внаслідок чого підупала так, що, як зазначається в *Актах (хроніці) острозького парафіяльного костелу*, біднішою від неї не було в усій дієцезії. В. прийняв пропозицію *Костянтина і Януша Олександровичів Острозьких* зайняти вакантне місце острозького плебана, проте наштовхнувся на незгоду *Я. К. Острозького*. Останній передав парафію кс. Бранвицькому. Стурбоване станом Острозького костелу духовенство у 1619 р. в Олиці на синоді ухвалило просити рівненського плебана В. взяти острозьку парафію під свою опіку. Як свідчать *Акти...*, В. погодився на пропозицію. Незабаром священик отримав призначення, а згодом й інвеституру. Поліпшення становища парафії стало основним завданням новоприбулого плебана. Окрім іншого, ксьондз запровадив фінансову звітність острозького духовенства, зайнявся питанням повернення костельної маєтності – с. Лючина, провів судовий процес з острозьким старостою Станіславом Закжевським щодо повернення забраних ним костельних грошей та коштовностей, збудував для *латинської школи* два нових навчальних приміщення, найвірогідніше розпочав написання *Актів (хроніки) острозького парафіяльного костелу*. Помер В. наприкінці квітня 1623 р. під час поїздки до Львова.

Джерела: До історії латинської школи в Острозі. “Budynek Szkoły Ostrogskiej przy Kościele Ostrogskim (1620)” / Підг. М. Ковальський // Wołanie z Wołynia=Воляння з Волині. – 1996. – № 9. – С. 37-39; Початок острозької Хроніки / Підг. М. Ковальський // Там само. – 1997. – № 19. – С. 45-47; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1617]. Obmyślenie Xiążąt Ich M. w podawaniu X. Plebana / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2000. – № 34. – С. 46-47;

- Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1618]. Przyjazd Je[go] M. X. Officiala do Ostroga / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2000. – № 36. – С. 45-46; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1619]. Synod w Olisce у Comenda Ostrogska / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2001. – № 42. – С. 54-55; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1620] / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2002. – № 47. – С. 46-47; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1620]. Droga Jarosławska. Wesele Jegom[ości] P. Woiewody Kiiowskiego P. Thomasza Zamoyskiego / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2002. – № 48. – С. 46-47; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1620]. Legatum X. Plebana Ostrowskie[g]o X. Woysiecha Witkowskiego. Sprawa z P. Zakrzewskim Starostą Ostrowskiem / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2002. – № 46. – С. 46-47; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1620]. Sprawa P. Stanisława Zakrzewskiego Na Trybunale (ciąg dalszy) / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2003. – № 50. – С. 46-47; Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1620]. Sprawa P. Stanisława Zakrzewskiego Na Trybunale (продовження) / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2003. – № 51. – С. 46-47; Хроніка Острозької парафії. Rok 1620. Wiachanie X. Plebana Do Ludczyna Maietnosci Koscielney // Там само. – 2003. – № 54. – С. 46-47; Хроніка Острозької парафії. Rok Pański 1620. Sprawa P. Stanisława Zakrzewskiego Na Trybunale (Закінчення). Obięcie Ostroga przez P. Zamoyskiego Woiewodę Kiiowskiego. Legatum Doroty Mamki i Sługi P. Bądzynskiej Miecznikowej Wołyńskiej / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2003. – № 52. – С. 46-47; Archiwum państwowe w Krakowie (Polska). Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 1031. – S. 101-202; Kronika parafii Ostrogskiej. [Rok Pański 1620]. Sprawa P. Stanisława Zakrzewskiego Na Trybunale / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 2002. – № 49. – С. 46-47; Kronika parafii Ostrogskiej. [Rok Pański] 1617. Odmiana w rządzie kościelnym / Підг. Т. Вихованець // Там само. – 1999. – № 30. – С. 45-46.
- Література:* Вихованець Т. Войцех Вітковський (р. н. невід. – 1623) // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 148-154; Його ж. Костянтин і Януш Олександровичі Острозькі // Studia historica res gestas Ostrogoiae illustrantia. – Острог, 2001. – Vol. 2. – С. 29-30; Czyżewski F. Wykaz księży proboszczów ostrogskich // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – С. 212-213; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 164-167.

Тарас Вихованець

Гарабурда Василь

(* ? – † після 1582)

Син *Михайла Гарабурди*. У 1570 р. був співробітником Заблудівської друкарні *І. Федорова*. Можливо, співпрацював із ним і в Острозі. У Дермані 1576 р. згаданий його родич Наум Гарабурда. У 1584 р. Федір Наумович Гарабурда з колишнім співробітником *І. Федорова Тимофієм Анничем* подарував *Дерманському монастиреві* друковане Євангеліє 1575 року. Відома згадка *А. Курбського* про те, що *В.-К. Острозький* дав переписати російському емігрантові “та пану Гарабурді” книжку, прислану з Афону. Близько 1580 р. Г. у своїй друкарні (чи не в Слуцьку?) випустив анонімно “Учительне Євангеліє”, повторивши аналогічний заблудівський друк 1569 року. У Вільносі 4 серпня 1582 року “трудивыся многогрешныи и великонедостойный раб божий Василий Михайлович Гарабурда”, де надрукував “Октоїх”.

Каталоги стародруків: Галенченка Г. Я. XVI-XVIII ст. Старадрукованыя кірылічныя выданні // Кніга Беларусі 1517-1917. Зводны каталог Мінск. – 1986. – С. 60-61, 62.

Література: Кравченко В. Соратник першодрукаря // Жовтень. – Львів, 1985. – № 4. – С. 94; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 86; Немировский Е. Иван Федоров (около 1510-1583). – Минск, 1986. – С. 168.

Ігор Мицько

Гарабурда Михайло

(* ? – † після 12.07.1586)

Відомий дипломат другої половини XVI ст., вважався експертом із російських справ при дворах Сигизмунда-Августа і Стефана Баторія. Спочатку дяк (1560-1563), королівський секретар (з 1563), писар канцелярії Великого князівства Литовського (1566-1579), нарешті мінський каштелян (1584-1586). Родова маєтність Г. – Климівці – була розташована у Гродненському повіті, порівняно недалеко від укріпленого замку Григорія Ходкевича в Заблудові. У 1579 р. Г. отримав від короля Свислоцьке староство у тому ж повіті.

Г. все життя сповідував православ’я, що, не в останню чергу, сприяло його багаторічним дружнім стосункам з такими визначними меценатами і захисниками православної релігії та культури, як *В.-К. Острозький*, Г. Ходкевич, *А. Курбський*.

Брат Г. Лукаш, згаданий 1557 р. як писар великокнязівської канцелярії, у перші роки Лівонської війни потрапив до московського полону. Бажаючи визволити брата, Г. під час своїх дипломатичних місій до Москви налагоджував широкі неофіційні зв’язки на царському дворі. Тоді ж, на думку Є. Немировського, він познайомився з *І. Федоровим* і *П. Мстиславцем*. Досконале знання російської мови і звичаїв двору великого князя московського сприяло тому, що Г., поза спорадичними поїздками до Криму (1559, 1561) та Інфлянт, переважно здійснював дипломатичні місії до Москви (1558, 1560, 1563, 1566, 1572, 1573, 1581, 1582, 1584,

1586). Під час їх виконання Г. зумів здобути визнання з боку *Івана Грозного*, одночасно проявив себе прихильником литовської експансії на Схід, але дипломатичними засобами. Великий особистий внесок зробив Г. для укладення в 1582 р. перемир'я між Річчю Посполитою і Московською державою у Ямі Запольському. Це сприяло входженню Г. в коло найбільш довірених людей литовського канцлера Л. Сапєги і коронного – Я. Замойського. У 1573 р. Г. перебував у Москві, пропонуючи коронувати на престол Речі Посполитої сина Івана Грозного Федора при умові прийняття ним католицизму та укладення унії між двома державами.

На думку *М. Ковальського*, тоді ж або на рік раніше він отримав *Геннадієву Біблію*, яка була використана при укладенні *Острозької Біблії*. Ще раніше (1560) Г. за дорученням господарського писаря О. Воловича намагався дістати у московського дяка Івана Вісковатого “Євангельські бесіди” Іоана Золотоустого, перекладені з грецької Силуяном, учнем Максима Грека, з наміром видати їх у Литві друкарським способом. Як вважає білоруський дослідник Г. Голенченко, Г. протягом 1570-х рр., крім *Геннадієвої Біблії*, роздобув у Москві ще низку рідкісних рукописів. Деякі з них пізніше з'явилися друком або у Віленській друкарні Мамоничів, або в *Острозькій – Івана Федорова*. Близькі стосунки Г. з *І. Федоровим* підтверджуються ще низкою фактів. Зокрема, слуга Г. *Тимоні Михайлович* склав покажчик до фєдорівського *Нового Заповіту 1580 р.*, а також на замовлення друкаря купував книги у віленських міщан. На думку Є. Немировського, дуже близькими людьми до *І. Федорова* у дерманський період його діяльності були місцеві бояри Наум Гарабурда і його син Федір, які доводилися родичами Г.

Джерела: Гарабурда М. Донесение посланника, отправляемого чинами Великого княжества Литовского в Москву в 1573 г. // Вестник Европы.

– 1815. – Ч. 83. – № 19; Skarbiec historii Polski. – Paryż, 1840. – S. 63-67 (relacja poselstwa Michała Haraburdy do w. ks. Iwana Groznego 1572-3); Zbiór pamiętników do dziejów polskich. – Warszawa, 1858. – Т. 3. – S. 58-65 (Poselstwo moskiewskie przez Haraburdę sprawowane dnia 29.XII w r. 1572).

Література: Голенченко Г. Идейные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – середине XVII в. – Минск, 1989. – С. 32, 73; Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х років XVI ст.) – Дніпропетровськ, 1972. – С. 32-33; Немировский Е. Иван Федоров в Белоруссии. – Москва, 1979; Haraburda (Michał) // Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda. – Warszawa, 1883. – Т. 5. – S. 146; Lepczy K. Haraburda Michał // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1960-61. – Т. 9. – S. 270; Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego księstwa Litewskiego. 1386-1795. – Kraków, 1885. – S. 110, 266, 269, 270.

Петро Кулаковський

Геннадієва Біблія

Перше відоме відносно повне зібрання біблійних книг у перекладі старослов'янською мовою. Дійшла в рукописах. Є підстави вважати, що стимулом до появи Г. став рух ожидовілих (жидовствующих), який набув поширення на східнослов'янських землях у другій половині XV століття. Ожидовілими іменовали християн, які виявляли інтерес до іудаїзму, зокрема, зверталися до старозавітних текстів. Із цією метою ними було перекладено низку біблійних книг старослов'янською мовою. Ці книги, судячи з їхньої форми, могли використовуватися прихильниками іудаїзму. Це – Псалтир, який нагадує іудейський молитовник “махазор”, книга пророка Даниїла, книги Царств, Естер, П'ятикнижжя, Малі Пророки, Іов, Рут, Екклєзіаст, Пісня пісень, Притчі Соломона тощо. Переклади вказаних книг увійшли до низки збірників. Найбільш

відомий серед них – Віленський збірник, що датується кінцем XV – початком XVI століття. Супротивники ожидовілих, православні традиціоналісти, відповідно, теж змушені були звернутися до старозавітних текстів. Із цим пов’язана й поява Г.

Ця Біблія була укладена новгородськими книжниками під керівництвом архієпископа Геннадія. Останній виступав як активний борець проти ожидовілих. Про це, зокрема, свідчать його послання. Для потреб боротьби з еретиками і був укладений під його керівництвом біблійний корпус, остаточну редакцію якого зараховують до 1499 року. При цьому укладачі Біблії використовували тексти латинської Вульгати, із яких був здійснений переклад низки книг – Товіт, Юдит, Маккавеїв та інші. Тому в певному сенсі Г. варто розглядати як результат західних (латинських) впливів.

Чимало дослідників, особливо російських, розглядали Г. як предтечу *Острозької*. При цьому посилалися на згадку в передмові до *Острозької Біблії* про те, що князь В.-К. *Острозький* отримав від князя *Івана Васильовича (Грозного)* повний текст Старого Заповіту Біблії, який ще ніби за часів князя Володимира був перекладений старослов’янською мовою із грецької Септуагінти. Цей текст ідентифікують із Г. Насправді ж ні об’єктивний аналіз передмови до *Острозької Біблії*, ні аналіз її тексту не дає підстав так вважати. Справді, князь В.-К. *Острозький* збирав різноманітні біблійні тексти старослов’янською мовою. Серед них була й Г., яка користувалася авторитетом як давня, “автентична” збірка біблійних книг. За основу ж для перекладу старозавітних книг острозькі книжники взяли грецький переклад Сімдесяти двох (Септуагінту).

Література: Горский А., Невоструев К. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел первый. Священное

писание. – Москва, 1855; Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. – Київ, 2003; Зернова А. С. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. – Москва, 1947; Казакова Н. А., Лурье Я. С. Антифеодальные еретические движения на Руси XIV – начала XVI в. – Москва – Ленинград, 1955; Копреева Т. Н. Западные источники в работе новгородских книжников конца XV – начала XVI в. // Федоровские чтения. 1979. – Москва, 1982; Лурье Я. С. Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV – начала XVI в. – Москва – Ленинград, 1960; Митрополит Іларіон (Огієнко І.) Князь Костянтин Острозький. – Без м/в, 1992; Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української православної церкви. – Київ, 1993; Острозька Біблія: Вступи, гравюри, дослідження / Опрацював та приготував до друку ермнх. архимандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк). – Львів, 2005; Рафальський Г. Главный источник Острожской Библии // Волынские епархиальные ведомости. – 1901. – Часть неофициальная. – № 42. – С. 15-25; № 43. – С. 75-84; Франко І. Причинок до студій над Острозькою біблією // Франко І. Зібрання творів: У п’ятидесяти томах. – Київ, 1982. – Т. 37; Цуркан Р. К. Славянський переклад Библии. – Москва, 1999; Чистович И. А. История перевода Библии на русский язык. – Москва, 1999.

Петро Кралюк

Гофман Якуб (Hoffman Jakub)

(* 19.03.1896, м. Коломия (тепер – Івано-Франків. обл.) – † 27.12.1964, м. Лондон)

Польський освітній діяч, краєзнавець, організатор досліджень у галузях історії, етнології й історичної бібліографії Великої Волині, терену Волинського воєводства в 1921-1939 рр., що включало сучасні Рівненську і Волинську області (крім північних поліських районів) і північ Тернопільської області (Кременеччину), зокрема, місто Острог і Острожчину.

Г. був засновником і головним редактором неперіодичного видання “Rocznik Wołyński”

(“Волинський щорічник”), який виходив у м. Рівному в 1930-1939 роках. Вийшло 8 томів. Профіль цього видання – науковий із галузями: краєзнавство, географія, історія, етнологія (етнографія) і бібліографія Волині в її історичних межах.

Народився Г. у сім'ї вчителя. Схильність до вчительської праці Г. успадкував від батька з юних років. У 20-30-х рр. працював у різних школах учителем та займався позашкільною освітою і діяльністю. У 1925-1926 рр. навчався у Кракові на вищих вчительських курсах. Г. учасник двох воєн – Першої світової у складі австрійської армії та польсько-більшовицької у 1919-1920 роках. Через це користувався довір'ям серед польських урядово-адміністративних кіл, що було неабиякою підтримкою його краєзнавчої і видавничої діяльності. Найбільш плідним періодом у його діяльності був час, коли він жив у м. Рівному з 1923 р. до початку 40-х років. У 1924 р. Президією охорони пам'яток доісторичної доби Г. був призначений уповноваженим із державної охорони доісторичних пам'яток на території усього Волинського воєводства. Найвагомішою його справою, що спричинилась істотно до розвитку волинської історіографії, археографії, етнології, краєзнавства, бібліографії, була організація та десятирічне видання “Рочніка волинського”. Після встановлення на землях Західної України більшовицького режиму Г. був репресований. Під час формування армії генерала Андерса переїхав на Близький Схід, а з 1951 р. – у Великобританію, де брав діяльну участь у роботі польських історичних часописів.

На сторінках “Рочніка волинського” опублікував низку фрагментів “*Актів фарного Острозького костела*”, починаючи з 1622 р. з перерахуванням будинків і мешканців Острога 1622 року. У цій публікації згадується острозький війт Войтех Медведський, острозький староста пан Хоментовський (каль-

вініст), бурграбій острозький пан Заблоцький; трапляються прізвища лікарів, аптекаря, інтролігатора (палітурника). Згадується також Острозька школа, “хлопчик Григорій, сирота, відданий до школи” (можливо, це католицька школа). Є згадка про парафіяльний архів. Згадуються також документи-екстракти з острозьких міських книг.

Джерела: Комплект щорічника “Rocznik Wołyński”. – Równe, 1930-1939. – Т. 1-8 і особистий фонд – “Якуб Гоффман, професор і історик, посол на сейм” у Державному архіві Рівнен. обл. (Ф. 160. – Оп. І), а також у фондах ВОКМ.

Література: Гоффман Я. “Історія Рочника Волинського” // Wołania z Wołynia=Воляння з Волині. – 1996. – № 5 (12). – Вересень. – Жовтень. – С. 39-40; Дмитрук В. Матеріали Якуба Гоффмана у фондах Волинського краєзнавчого музею (ВКМ) // Волинь незабутня: Тези VI регіональної наук.-практ. конф. “Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України”. – Рівне, 1995. – С. 48-49; Зіневич С. 100-та річниця Якуба Гоффмана (1896-1996) // Сім днів (Рівне). – 1996. – 16 березня; Його ж. Якуб Гоффман (1896-1964) // Wołania z Wołynia=Воляння з Волині (Острог). – 1995. – № 3 (4). – Травень. – Червень. – С. 23-24; Прищеп О. Рівненські адреси Якуба Гоффмана // Вечірне Рівне. – 1997. – 1 березня; Татаркін В. Ю. “Річник Волинський” Якуба Гоффмана – важливе джерело для вивчення минулого Волинської землі (“Rocznik Wołyński” m. Równe) // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Острог на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993. – С. 168-171; Śreniowska K. Hoffman Jakub // Słownik historyków polskich. – Warszawa, (1994). – S. 185; “Express poranny”. – 1930. – 30.06. “Gazeta Warszawska”. – 1931. – 25.06. “Kurjer Warszawski”. – 1930. – 16.09.

Микола Ковальський

Гринь (Григорій) Іванович (* ?, м. Забудов – † 1584)

Друкар, соратник *І. Федорова*. Народився в білоруському м. Забудові, де, можливо, познайомився з *І. Федоровим*. В Острозі – один

із найближчих соратників і співробітників його друкарні. Протягом двох років на кошти друкаря навчався живописному мистецтву у відомого львівського художника Лаврентія (Лавриша, Лавриська) Пилиповича Пухали. Крім цього ремесла, як свідчить текст мирової угоди, підписаної 26 лютого 1583 року між Г. та *І. Федоровим*, "... навчався... малярства..., столярства, форшнайдерства (різьби на дереві. – *О. П.*), вирізування на сталі літер та інших речей, а також друкарства...". Виконав шрифти для острозьких видань *І. Федорова*, а також, можливо, дошки орнаментних прикрас для них. У 1582 р. без дозволу друкаря поїхав у Вільно, де для друкарні К. Мамонича († 1608) "виготовив два види руського шрифту". Повернувшись зі Львова, 26 лютого 1583 року підписав в Острозі мирову угоду з *І. Федоровим* і зобов'язався "... не... робити і виготовляти без (його) волі і поради аж до його смерті жодного шрифту для друкарства і жодної друкарні ані для себе, ані для інших сторонніх людей".

Джерела і література: Александрович В. Мистецьке середовище Острога епохи академії (1570-ті – 1630-ті рр.) // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 67, 68; Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2-е вид., перероб., допов. – Львів, 1983. – С. 71, 77, 107, 108; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Немировский Е. Л. Путешествие к истокам русского книгопечатания. – Москва, 1991. – С. 135-136; Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): Зб. документів. – Київ, 1975. – С. 47-51.

Олександр Позіховський

Грушевський Михайло
 (* 17.09.1866 р., м. Холм, тепер Польська Республіка – † 25.11.1934 р., м. Кисловодськ, Російська Федерація)

Видатний український історик. Перу Г. належать близько двох тисяч наукових праць. Найголовніші: "Історія України-Руси" (11 т., 12 кн., 1898-1936), "Історія української літератури" (6 т., 1923-1927).

У деяких роботах, зокрема, "Історія України-Руси", наук.-популяр. монографії "Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці" (1912), окремі розділи присвятив діяльності ОА. Оскільки ці студії мають синтетичний характер, то при висвітленні проблематики ОА вчений уникає детального її аналізу і зосереджується на загальновідомих фактах. Г. у них дає власну оцінку діяльності ОА. "Острозький епізод" в історії духовного життя XVI століття він характеризує через призму своїх народницьких поглядів. Вважає його "недовговічним" та "ефемерним".

Пояснення цього історик шукає в особистих прикметах князя *В.-К. Острозького* як фундатора Острозького науково-освітнього осередку. На думку Г., князь *В.-К. Острозький* був типовим представником українського магнатства XVI ст., для якого приватні інтереси стояли вище від публічних. Але навіть і в приватних справах князь, на думку Г., "не показував енергії, рішучості, ініціативи". Така вада одного з найбільших можновладців виявилась навіть у тій сфері, де він зробив найбільше – в культурно-релігійній. Тут князь, згідно з Г., виявляє себе людиною малорішучою і непослідовною. До певної "дріб'язковості і слабкості характеру", "вродженого індивідуалізму" прилучались тісні зв'язки князя з польською і литовською аристократією і культурою, що ще більше унеможливило якусь тверду і послідовну лінію цього українського магната в проведенні культурно-національної політики. Все це, за Г., наклало відбиток на діяльність князя щодо організації друкарні і школи в Острозі.

Михайло Грушевський

Заснування ОА, як вважає Г., перебувало в тісному зв'язку з потребою видання слов'янської Біблії, організацією друкарні і зосередженням в Острозі освічених, “книжних” людей для літературної і видавничої діяльності. На думку Г., ОА була відкрита в 1570-х роках. Щодо того, до якого типу шкіл належала ОА, то вчений з цього питання, ймовірно, не мав чіткої позиції. Хоча Г. і називає її “першою школою вищого типу на Україні”, але в іншому місці зазначає, що її фундатори і провідники лише “хотіли зробити з неї школу вищого академічного типу”, але це не вдалося, оскільки не вистачало наукових сил. І тут Г. дорікає князю *В.-К. Острозькому*, який, на його погляд, при таких величезних засобах, що були в його розпорядженні, міг би “постягати найкращі наукові сили сучасної Європи”. Крім того, певну роль відіграв страх князя перед “введенням неправовірних елементів у шко-

лу”. Очевидно, дослідник відводив ОА місце десь посередині між “старою школою, яка не сягала понад науку русько-слов'янського читання і письма”, і школою вищого гатунку.

Незважаючи на недоліки в діяльності ОА, зумовлені, за Г., вищезгаданими суб'єктивними чинниками, цей навчальний заклад відіграв велику роль у культурно-національному русі кінця XVI – початку XVII століття. Найперед, ОА “своїм живим прикладом збила гадки, мовби при православній вірі неможлива ніяка організована школа, ніяка освіта, ніяка наука”. По-друге, ОА, як припускає Г., була певним взірцем для організації подібних навчальних закладів в інших містах України, – наприклад, Львівської братської школи. Нарешті, головною заслугою ОА дослідник називає її літературну продукцію. У цьому контексті цікавими і колоритними є замальовки Г. про окремих діячів Острозького науково-літературного гуртка та їхні твори: *Герасима Смотрицького* (“Ключ царства небесного”), *Мелетія Смотрицького* (“Тренос”), *Василя Суразького* (“О єдиной православной вере”, “Книжиця в шести розділах”), *Клірика Острозького* – дві відповіді *І. Потію* з 1598-1599 років (“Отпис на лист...” *І. Потія*), *Христофора Філалета (Мартина Броневського)* “Апокрисис” (“Апокрисис”).

Джерела: Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610); Його ж. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 6; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 136-255.

Література: Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченій 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994; Новацький Р., Тельвак В. Біографічні нариси видатних представників європейської культури. Михайло Грушевський (1866-1934) / Нариси та монографії. – Ч. 198. – Ороле, 2007; Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – Київ, 2005.

Віталій Яремчук

Горович Ісайя (* 1555, м. Прага – † 1630)

Народився в м. Празі, Чехія. Відомий у Європі і на Близькому Сході знавець та дослідник Талмуда і кабалістики, один із керівників громадського життя єврейства наприкінці XVI – на початку XVII ст., рабин багатьох єврейських громад у країнах Східної і Центральної Європи (Познань, Краків, Франкфурт-на-Майні близько 1606 р., Прага – 1614 р.), в т. ч. на Волині. З 1621 р. до смер-

ті проживав у Палестині. Г. – сучасник Острозької слов'яно-греко-латинської академії, у період її розквіту тривалий час обіймав равинські посади у волинських володіннях князів Острозьких у Дубні (1600) та в Острозі (1603), стояв на чолі вищої талмудичної школи (*Єшиботу*) при *Острозькій синагозі*.

Література: Горович Ісайя // Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. – С.-Петербург, (б.г.). – Т. 6. – С. 705-707.

Микола Манько

Д

Декоративне різьблення Острозького осередку XIV – першої половини XVII століття

До середини XVI ст. на теренах Острожчини, як і на всій Західній Україні, тривимір-на станкова скульптура не набула великого поширення, що було пов'язано з православною традицією не робити об'ємних зображень. Переважало декоративне різьблення, яке служило для оздоблення архітектурних деталей замків, оборонних башт та церков. У замку князів *Острозьких* – Вежі Мурованій XIV-XVI ст. – збереглося два кам'яні готичні портали, які за стилем різьбленого декору можна датувати XIV століттям. Портал однієї з кімнат другого поверху замку, так званої “скарбниці”, декорують барельєфні плетінчасті орнаменти, а портал великої зали прикрашають виті по спіралі колонки. Мотиви спіралі та плетінки були одними з найбільш поширених у декоративних орнаментах доби середньовіччя, оскільки головним елементом побудови цих орнаментів є символи вічності – спіральні і переплетені лінії, що не закінчуються і не мають початку. У свідомості середньовічної людини вони сприймалися як знак нескінченності. За вдалим висловом О. Шпенглера, орнамент – це не “гра фантазії” стародавніх майстрів, він є символічним виразом світовідчуття і знаходить собі відгук у людях виключно однієї культури. Середньовічні орнаменти символічно втілювали домінанту тогочасного світовідчуття, скованого на досягнення надприродного трансцендентного вічного світу. Тому й основою їх композицій були символи вічності

– нескінченні переплетення ліній. Традиція символічного знака, як елемента декору, була успадкована українським мистецтвом із візантійського та західноєвропейського мистецтва.

Часто в декоруванні середньовічних замків використовували також зображення звірів. Інтерес до тваринного світу в художній свідомості середньовіччя пояснюється не тільки частими безпосередніми контактами людини з цим світом, а й тим, що тварини в багатьох художніх культурах виступали як засіб моделювання тридільної структури всесвіту.

На фрагменті кам'яної плити XIV ст., яка походить із замку в с. Новомалині біля Острога, бачимо зображення дракона. Вхід до замку охороняв кам'яний лев XVI ст. У зображенні звірів відчувається прагнення до наївного натуралізму та експресивності готики. Уторовано перебільшена кожна деталь зображення: широко відкрита паща, великі гострі зуби, розставлені пальці лап із кігтями – усе повинно було наводити жах, а нині приваблює своєю виразністю.

Декоративним різьбленням на камені була оздоблена замкова *Богоявленська церква*, зведена за однією з версій у XV ст. князем Василем Федоровичем (який був похований у ній у 1453 р.) і дещо перебудована у першій чверті XVI ст. Костянтином Івановичем Острозьким. Кам'яний готичний декор храму XV – початку XVI ст. можна було бачити на порталах та вікнах церкви до початку її перебудови в 1886 році. Перед початком перебудови храм був сфотографований острозьким фотографом Мартвіхом і детально описаний

професором В. Лушкевичем у статті про руїни *Богоявленської церкви* (1886). Учений зробив реконструкцію західного фасаду храму, який зберігся найбільше. Скромний перспективний портал головного входу значно збагачували дві бічні виті півколонки, вставлені в цегляні стіни. У краєзнавчому музеї Острога (замку князів *Острозьких*) зберігається кам'яний блок із фрагментом виті колони, який може походити як із замку, так і з *Богоявленської церкви*, а також фрагмент колони XV ст., декорованої рідко розташованими канелюрами та різьбленими листками аканту в нижній частині колони. В інвентарній книзі музею, яку вело *Братство ім. князів Острозьких*, є запис священника *М. Тучемського* про те, що у 1914 р. до музею надійшли “орнаменти кам'яні: 4 великих блоки з дверей Богоявленського собору в Острозі, часів князів Острозьких. Викопані у дворі князів Острозьких XVII ст.”. Кожна з витих колонок portalу, підіймаючись вгору, відгалужувала від себе півциркульну гілку, яка, оббігаючи спочатку арку portalу, з'єднувалась із протилежною гілкою на зразок готичного гостролукого вімпергу, увінчаного квіткою. Нижче від квітки був розміщений гербовий картуш, на якому вирізьблений герб *Острозьких*, що, на думку В. Лушкевича, свідчило про належність церкви Костянтину Івановичу Острозькому. Бічні колонки, продовжуючись вгору, на рівні квітки завершувались капітелями, які служили опорою для прямокутного поля, обведеного профільованим обрамуванням. Чи було заповнене це поле – написом, мозаїкою або іконою – сказати нині важко. Це прямокутне поле служило з'єднуючою ланкою portalу із стрілчастим вікном. Мотив дуже вдалий і незвичайний в архітектурі того часу. Стільниця вікна просто зливається з верхнім обрамуванням поля, поєднуючи в одну цілість портал і готичне вікно на головній вісі фасаду. На думку В. Лушкевича, портал Богоявленського храму найбільше наближується

до portalу початку XVI ст. в краківському колегіумі, що є входом до так званої *Stuba communis* давнього правління Ягеллонського університету. Знайдемо тут подібний мотив закручених по спіралі колонок, оздоблених валиками, але більш багато розчленованих. Центральне вікно західного фасаду Богоявленської церкви обрамлене, як і портал, тонкими витими колонками і розділене по вертикалі кам'яною профільованою опорою на дві арки, над якими вміщено кам'яну розетку. Подібне декорування мають вікна на південному фасаді та на апсидах цього храму, а також вікна Троїцької церкви XV ст. в с. Межирічі біля Острога. Мотив розетки (троянди) був запозичений із західноєвропейських готичних храмів. Стилізоване зображення троянди над головним порталом храму було характерне для готичних соборів і мало багатозначну символіку. Королева квітів – троянда була символом небесної цариці Богородиці. Пелюстки квітки символізували собою чисті душі праведників, що потрапили в рай. Чимало деталей архітектурного декору храму мали символічне значення, “вищий зміст”, сприймалися не самі по собі, а як символ вищого надприродного світу.

Значний розквіт зодчества в Острозі сприяв розвитку тісно пов'язаного з ним декоративного оздоблення споруд. В останній чверті XVI ст., за часів правління *В.-К. Острозького*, його головна резиденція – Вежа Мурована – отримала нове ренесансне декорування. Про те, що в замку велись оздоблювальні роботи, свідчить лист *В.-К. Острозького* від 2 липня 1599 року до Севастіана Любомирського, у якому йдеться про мармур “до муру острозького”, який добували у м. Спіші в Татрах. У листі князь просив дозволити мулярові Миколаю виламати і витесати камінь. Суворі готична архітектура замку збагатилась новим ренесансним декором, що було пов'язано з амбіційними планами князя: ренесансний вигляд резиденції

свідчив про високий культурний статус його володаря. Залишилось кілька кам'яних різьблених плит від оздоблення замку, які, очевидно, були знайдені під час його реставрації в 1914-1916 роках. На одному із збережених фрагментів вирізьблені геометричні фігури, на іншому – зубчастий орнамент, на інших блоках – маскарон, виноградна лоза, розетка, вазон, герб *Острозьких*. Отже, в оздобленні замку використовувалась геральдична символіка, а також мотиви, пов'язані з християнськими символами. Особливо цінними в цьому плані є фрагмент порталу, оздоблений орнаментом з іоніків та виноградною лозою (виноградна лоза – символ Христа), а також велика кам'яна розетка яка, зважаючи на її розміри і вагу, навряд чи могла служити для оздоблення склепіння, а, очевидно, мала якусь опорну функцію. Виноградну лозу і троянду майстер зобразив реалістично.

Під час реставрації замку в 1914-1916 рр. в одній із кімнат верхнього поверху місцевими майстрами був вирізьблений портал, проект якого, очевидно, зробив, спираючись на збережені фрагменти, керівник реставрації – архітектор Володимир Леонтович.

На початку XVII ст. відбувається перебудова св. Троїцького монастиря в с. Межирічі біля Острога на кошти *Януша Острозького* (сина Василя-Костянтина), який у 1606 р., а за іншими відомостями в 1610 р., або 1612 р., віддав монастир католицькому ордену францисканців. Вівтарна частина храму, а також нові монастирські корпуси, оздоблюються ренесансним декором, пов'язаним із релігійною символікою. Зірчасті склепіння монастирської трапезної та малого (теплого) храму Богородиці Виховання в північному корпусі й приміщення колишньої бібліотеки в південному корпусі монастиря прикрашено ліпними нервюрами. Спираючись на консолі, які позначають п'ять склепінь, вгорі нервюри сходяться до прямокутної рами, декорованої іоніками. У центрі рами скомпону-

вано соковиту розетку. В окремих келіях та в коридорі збереглися ліпні восьмикутні зірки, які прикрашають центри склепінь.

Особливим декором відзначалась центральна апсида храму. Її склепіння також прикрашають ліпні нервюри, що сходяться на прямокутній рамі з розеткою. На певній відстані від розетки з двох сторін розміщені ліпні восьмикутні зірки, у яких гострі кути чергуються із заокругленими. У заокруглених кутах вставлені рельєфні голівки херувимів, у гострих – зображення маленьких зірок. Посередині одного восьмикутника – рельєфне зображення сонця з 16 променями, у центрі якого зображення Св. Духа у вигляді голуба. Посередині іншого – зображення Бога-Саваофа. Сонце – це алегорія Христа, зірки – святих, троянда – Діви Марії. У цьому випадку бачимо виявлення християнського середньовічного символізму, згідно з яким природа є символом божества, яке синтезувалось із твердженням ренесансного пантеїзму, що природа є втіленням божества. Воєдино зливались ренесансне преклоніння перед красою видимого світу і середньовічне благоговіння перед божественною силою, яка його створила.

Вхід до кожного монастирського корпусу акцентований урочистим порталом, в оздобленні якого поєднуються середньовічні, ренесансні та барокові елементи, що несуть загалом не релігійний, а світський характер. Портал являє собою ренесансний портик, утворений двома пілястрами, перекритими архітравом, фризом і карнизом, над яким розміщений розірваний фронтон, увінчаний картушем із гербом *Острозьких*. Фриз розділений на 6 тригліфів і 5 метоп, крайні метопи декоровані концентричними колами, середні – розетками, у центральній метопі – зображення маскарона. Навколо арочного отвору – плетінчастий орнамент, подібний до плетінки на порталі XIV ст. в замку князів *Острозьких*. У трикутниках над аркою вписані

рельєфні квіти, подібні до ромашок, від яких в боки відходять широкі листки. Пілястри поділяються на три частини, верхня оздоблена канелюрами, середня просто гладка, нижня прикрашена орнаментом. Високі постаменти, на які поставлені пілястри, також не декоровані.

Вікна оборонних башт, якими закінчуються корпуси, оздоблені наличниками з кам'яних прямокутних плит, увінчаних лучковими або трикутними профільованими фронтонами, декорованими орнаментом з іоніків. Стільниці вікон являють собою кам'яні горизонтальні плити, також оздоблені іоніками.

Ренесансним декором прикрашені наріжні башти оборонних стін монастиря. Кути другого ярусу башт оздоблені рустами з тиньку. Аттік розчленовано карнизами та пілястрами, між якими розміщені круглі отвори для освітлення горища башт. А завершення аттику подібне до корони, яку утворюють квадратні в перетині стовпчики, перекриті пірамідальними дашками і з'єднані волютами. Оборонні мури монастиря мають декоративне завершення, в якому зубці типу "хвіст ластівки" чергуються з напівовальними зубцями. Невелика висота і ширина зубців (0,9 x 0,45 м) та відсутність бойового ходу біля них зсередини мурів свідчать про те, що вони мали чисто декоративний характер. Ренесансним декором оздоблений навіть високий комин так званої печі *Януша*. По всій висоті його розчленовують 6 карнизів, а верхня частина складної конфігурації оздоблена різьбленими пілястрами і завитками. Отже, загалом декоративне різьблення Троїцького монастиря носило ренесансний характер, збагачений у храмі середньовічною церковною символікою. Розірваний фронтон із гербовим картушем був ознакою бароко.

Важливою пам'яткою ренесансної архітектури є *Острозька синагога*, архітектура якої відрізнялася від типових єврейських храмів того часу. Шість кам'яних струнких

восьмикутних колон, що підтримують нервюрні цегляні склепіння, розділяють синагогу на три нефа, яким відповідають три вікна на кожному фасаді храму. Капітелі колон оздоблені рядом вирізьблених листків аканту, над якими розміщений ряд овальних листочків, а в трикутниках, що утворились між колоною та перекриваючою її прямокутною плитою, вирізьблені стилізовані шестипелюсткові квіти. Бічні стінки каміну декоровані волютами, на яких вирізьблені листки аканту.

Очевидно, різьбленим декором був оздоблений *острозький фарний костел* Успіння Пресвятої Діви Марії, відреставрований за кошти *В.-К. Острозького* в 1582 р. від часів зруйнування його татарами в 1452 р. (він не зберігся в первісному вигляді). Після смерті *Януша Острозького* 1620 р., за правління *Анни-Алоїзи Ходкевич*, в Острозі процвітала католицька архітектура, але її пам'ятки також не дожили до наших днів. У XIX ст. були розібрані костел в ім'я Францішека Ксаверія та Ігнатія Лойоли в монастирі єзуїтів та колегіум нобіліум, у якому з 1779 р. розміщувався кармелітський монастир. Малюнки і світлини цих храмів свідчать, що їх фасади були розчленовані пілястрами коринфського ордеру, едікулами та вікнами, оздобленими різьбленням раннього барокового стилю.

Про кам'яний декор костелів кінця XVI – початку XVII ст. може свідчити різьблення на двох порталах із костелу Іоана Предтечі м. Ізяслава, що був заснований князем *В.-К. Острозьким*. На пілястрах одного з порталів вирізьблені стилізовані зображення пальметок і кіл із променями, подібних до сонця або багатопелюсткової квітки. На пілястрах іншого порталу, які увінчуються іонійськими капітелями, вирізьблені рослинні орнаменти, виконані технікою контррельєфу, заглибленого в каміння. Це хвилясті гілки з листочками та пуп'янками. Над архівольтом арки – зображення херувимів, голови яких ви-

різьблені майже в повному об'ємі, а крила – в низькому барельєфі, що ледь виступає над площиною тла.

Характерною ознакою ренесансної архітектури є декоративне оздоблення оборонних башт, увінчаних, наче коронами, пишними аттиками. Жодне місто України не має таких шедеврів ренесансної оборонної архітектури, як Острог – це Кругла (Нова), Луцька та Татарська башти XVI століття. Вони зводились під керівництвом іноземних архітекторів, серед яких найбільш відомий італієць П'єтро Сперендіо, що став громадянином Острога з 1591 р. (до того проживав у Тернополі та Львові). Крім нього, у документах кінця XVI – початку XVII ст. дослідники виявили ще чимало інших імен острозьких зодчих. В *акті 1603 р. розподілу володінь князів Острозьких* згадуються муляри: Петро, Павло, Яків та Ян, у списку парафіян *острозького костелу* 1622 р. – Шимон, Давид, Войцех, Ярош, Андріс, у записках 1630 р. виявлено згадку про архітектора Севастіана. Очевидно, ці майстри були й авторами декоративного оздоблення споруд, зразки якого могли брати з італійської та польської архітектури XVI століття.

Кругла (Нова) башта, зведена, очевидно за часів К. І. Острозького в першій чверті XVI ст., наприкінці XVI ст. була оздоблена ренесансним аттиком, який складається з ряду навісних бійниць – машикулей, аркатурного поясу та зубців. Подібні декоративні пояси з глухих арок, що подекуди прорізані бійницями, були характерні для оборонних і світських споруд того часу і більш ранніх; бачимо їх, наприклад, на в'їзній надбрамній башті Луцького замку, на домі Острозьких у Ярославлі.

В останній чверті XVI ст. в Острозі створилась власна школа оборонної архітектури, характерними рисами якої було не тільки особливе вирішення плану і об'ємно-просторової конструкції башт, що склада-

лись з овальної та прямокутної частини, але й особливе декорування цих споруд триярусними аттиками, увінчаними фігурними зубцями і колонками з пірамідальними завершеннями. Найбільш яскравим прикладом є аттик Луцької башти. Три профільованих карнизи відділяють його від решти об'єму башти і розділяють на 3 яруси. По вертикалі аттик розчленований витонченими пілястрами, які, підіймаючись до третього ярусу, розділяють фігурні зубці й увінчуються пірамідками. На головних (східному та західному) фасадах Луцької вежі аттик прикрашають різьблені троянди, розміщені на фігурних зубцях. Особливо парадним був аттик східного фасаду, який виходив на місто. У другому ярусі, по діагоналі від розеток, були вирізьблені гілки аканту, а під ними, в першому ярусі – глухі арки. Можна гадати, що подібні аттики могли мати зведені одночасно Татарська вежа в Острозі та Луцька вежа в Дубні, які збереглися фрагментарно. Від аттику Татарської вежі залишився лише нижній ярус, розчленований пілястрами.

Подібна до цих веж за своєю архітектурою башта в замку князів *Острозьких* у Старокостянтинові. Тільки аттик у неї дещо простіший, він складається з поясу бійниць, розділених пілястрами, і завершується трикутними фігурними зубцями.

Оборонні стіни замку князів *Острозьких* у Старому Селі оздоблені аркатурним поясом, а аттик південної вежі декорований складним орнаментом вже не з ренесансних, як в попередніх баштах, а із барокових елементів. Оборонні стіни замку будувались у 1584-1589 рр., за часів *В.-К. Острозького*, а декоративний аттик над південною вежею – на початку XVII ст., за часів князів Заславських. Не бачимо в ньому чіткого розчленування на горизонтальні яруси – вертикальні і горизонтальні елементи композиції плавно перетікають один в другий. Між пілястрами розміщений складний рельєфний орнамент з

овалів та волют, що закінчуються спіралями. Аттік завершується вже не зубцями, а волютами, пілястри увінчуються кулями та витягнутими пірамідами. Складна композиція декору, в яку вже включені барокові елементи (волюти, спіралі), свідчила про утвердження нового стилю.

Література: Александрович В. Г. Мистецьке середовище Острога епохи академії (1576-1636) // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 59-68; Його ж. Один із будівничих Острога // Жовтень. – 1985. – № 3. – С. 134; Бондарчук Я. В. Взаємодія світоглядних засад середньовічної греко-візантійської та західноєвропейської ренесансної духовності в пам'ятках оборонного зодчества Острозького осередку 2-ї пол. XVI – 1-ї пол. XVII ст. // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2001. – Вип. 6. – С. 16-20; Її ж. Острозький Богоявленський собор XV-XVI ст. Синтезування світоглядних засад греко-візантійської та західноєвропейської культури доби середньовіччя та Відродження // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Матеріали VIII міжнародної конференції. – Луцьк, 2001. – С. 113-115; Годованюк Е. М. Два храми Волини XV века // Архитектурное наследие. – 1979. – С. 80-85; Її ж. Замок в Остроге. Автореферат на соискание ученой степени кандидата архитектуры. – Ленинград, 1970. – С. 1-16; Її ж. Надвратные башни городских укреплений в Остроге и Дубно // Строительство и архитектура. – Киев, 1969. – С. 33-36; Її ж. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 40-57; Логвин Г. Н. Архитектура XIV – 1-ї пол. XVI ст. // История украинского искусства. – Киев, 1967. – Т. 2. – С. 44-45; Його ж. По Україні. – Киев, 1967. – С. 190-193; Могитич І., Вуйцик Є. Пам'ятка архітектури XVI ст. Татарська башта в Острозі Рівненської обл. Комплексні пошуки. Исторична довідка. – Львів, 1985. – С. 5; Нариси історії архітектури Української РСР. – Київ, 1957. – С. 87-88, 90-91; Нельговський Ю. П. Архитектура 2-ї пол. XVI – 1-ї пол. XVII ст. // История украинского искусства. – Киев, 1967. – Т. 2. – С. 73; Його ж. Ренесанс в архітектурі України XVI – 1-ї пол. XVII ст. // Українське мистецтво в міжнародних зв'язках. – Київ, 1983.

– С. 42-53; Його ж. Скульптура та різьблення 2-ї пол. XVI – 1-ї пол. XVII ст. // История украинского искусства. – Киев, 1967. – Т. 2. – С. 131, 138-139; Овсійчук В. А. Українське мистецтво XIV – 1-ї пол. XVII століття. – Київ, 1985. – С. 29-33, 80-81; Його ж. Українське мистецтво др. пол. XVI – п. пол. XVII століття. – Київ, 1985. – С. 34-35; Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Киев, 1980. – С. 117-123; Присяжний К. В., Майорчук М. Г. Пам'ятка архітектури: собор Богоявлення в Острозі. Пояснювальна записка до паспорта упорядкування фасадів. – Львів, 1983. – С. 1-4; Ричков П. А. Католицькі храми і монастирі Острога // Матеріали I-III науково-красознавчої конференції “Острог на порозі 900-річчя”. – Сокаль, 1992. – Ч. 2. – С. 16-21; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2005. – С. 77; Халецький О. В. Вежа Мурована Острозького замку XIV-XVI ст. як “симптом” культурно-історичної ситуації 1368 р. // Матеріали VII-IX науково-красознавчих конференцій “Острог на порозі 90-річчя”. – Сокаль, 2000. – С. 247-248; Gąbarowicz M. Studia renesansowe nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce. – Torun, 1962. – S. 156-157; Luskiewicz W. Ruina Bohojawleńskiej cerkwi w zamku Ostrogskim na Wołyniu // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1886. – Т. 3. – Z. 3. – S. 67-92.

Ярослава Бондарчук

Дерманський Культурно-освітній осередок

Знаходився в *Дерманському Свято-Троїцькому монастирі* (тепер с. Дермань Здолбунівського р-ну Рівненська обл.). Розташований недалеко від Острога, Дермань був резиденцією князів *Острозьких*, підтримував з Острогом тісні зв'язки, зокрема, і культурні. Тому створення ОА та Острозького культурно-освітнього гуртка відобразилось на житті *Дерманського монастиря*. Призначення князем *В.-К. Острозьким* справцею монастиря у 1575 р. *І. Федорова*, на думку *О. Фотинського*,

воевъ то зсѣнитъ .
 тѣмъ зсѣнитъ .
 Приятна срдъ
 часто радъ за .
 Елико Елико тма .
 внима .

Итате рапоуиса вѣдма
 Написаны юв .
 Прелати раздѣло зсѣхо
 Полвни во позъ жин непаиство
 Впотрѣти срдъ
 вемид радѣнино .

СИМВОЛИКА ИЛИ

Вѣсти елима тана списаны . влѣс
 наго митрополита филарета . фисаго
 Ки Гаврила .

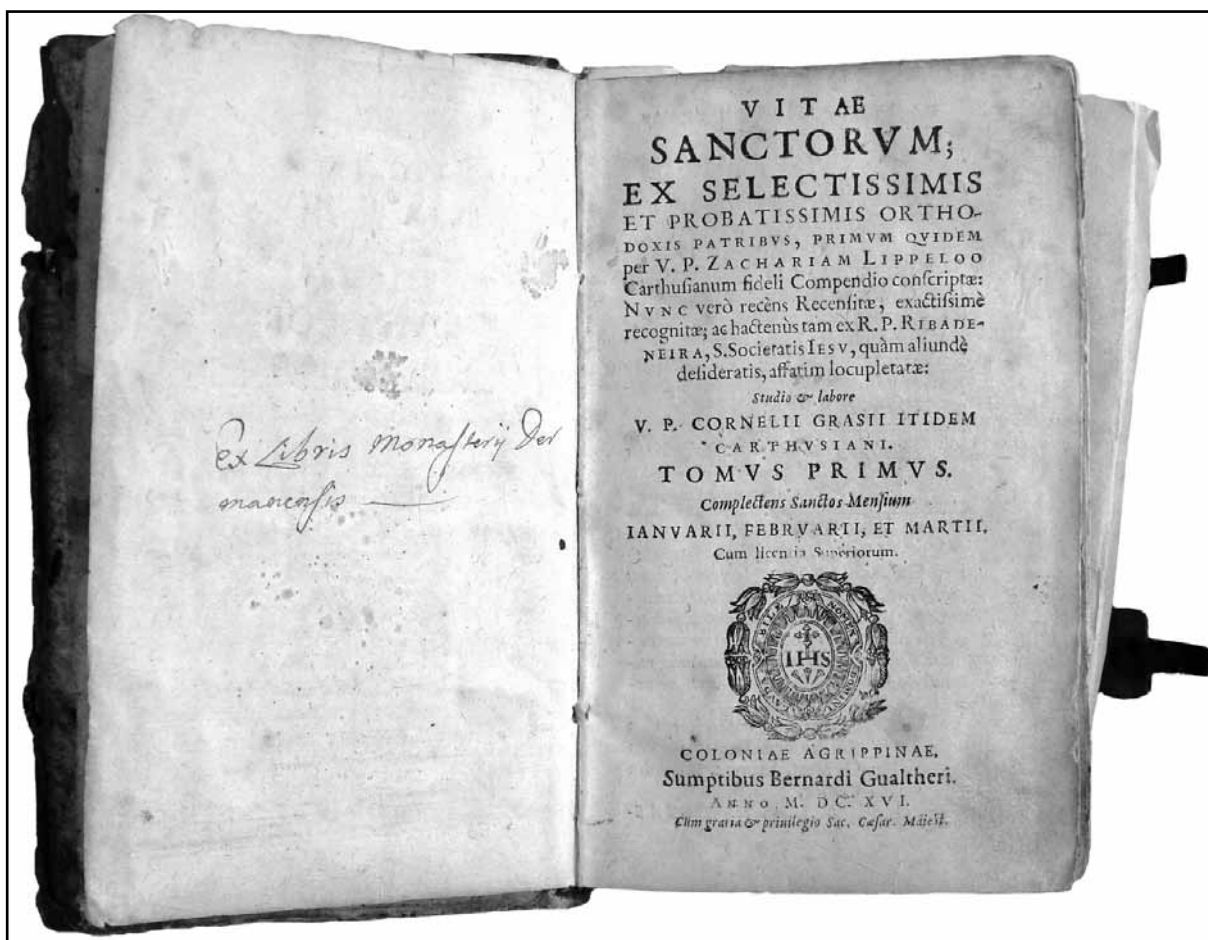
Певымъ авлавы зсѣни и срдъ вѣс тав вемид вл
 силимовитъ . соззана своєю тана для неви моно .
 своєю зсѣротъ . нествѣтѣ авы запрѣствленъе затъ
 зсѣни его , мѣлѣ поимѣти вѣсирти и тѣ . котори не
 вѣ нестѣвни и вѣсметни и вѣ поимѣ ; далъ по вѣти вѣни
 ся свои милосѣрднѣ для званѣна оногъ послѣ спа
 своєю . мѣлѣ авлѣ мовитъ радѣамаго вѣсирти
 тогъ за и шѣво непа и са ха . котори поставъ тѣвѣ
 насѣвѣ принавши послѣши вѣтѣ вѣ вѣсирти
 прѣпотождю ансѣнаго , вѣлиши радѣамаго мѣлѣсѣ
 тѣнос прѣвѣити фѣлѣ , и мѣлѣсѣ тѣвѣни вѣстѣти
 асирти и тѣлѣ на вѣсирти вѣлѣ ав вѣлиши сѣлѣ :
 вѣсирти вѣлѣ по вѣтѣ и тѣлѣ вѣсирти вѣсирти ав вѣлѣсѣ

свідчило про бажання створити саме тут початково культурно-освітній заклад. Зайняття *І. Федоровим* посади справці могло служити матеріальним забезпеченням друкаря, сприяти підготовці до друку *Біблії Острозької* (монастир мав бібліотеку, а також давно налагоджені зв'язки з православними релігійно-культурними осередками Балкан та Сходу). *І. Федоров* залишався справцею монастиря до 1580 р., коли *Острозька Біблія* вже була підготовлена до друку.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. архимандритом монастиря був *Геннадій*, афоніт і колишній намісник Львівського Онуфріївського монастиря, що знаходився в підпорядкуванні Ставропігійного братства. Із часів ігумен-

ства *Геннадія* походить перше свідчення про культурну діяльність у *Дерманському монастирі*: у 1599 р. тут було перекладено збірник афоризмів “*Пчела*”, здійснений *Кипріаном*.

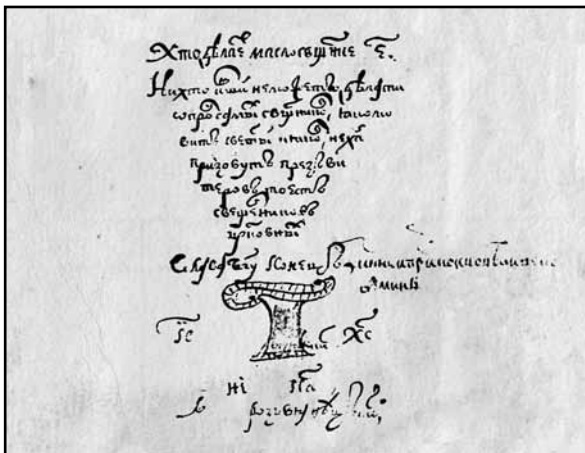
Перетворення монастиря у значний культурно-освітній осередок належить до 1602 року. Як вважає Я. Ісаєвич, це було викликане погіршенням здоров'я князя *В.-К. Острозького*, по-друге, підготовкою поділу його володінь між ворогуючими між собою за маєтності синами – православним Олександром та католиком Янушем. Цей конфлікт міг суттєво ускладнити діяльність такої світської інституції, як ОА. Тому в 1602 р. монастир був переданий ченцям під “общее житие” з тим, щоб до нього приймалися “способней-

Кельнське видання “Життя святих” 1616 р. з екслібрисом Дерманського монастиря

шиє до наук” для навчання “письма словенського, грецького і латинського”. Усе це мало вберегти осередок від можливих репресій з боку патронів-католиків.

Згідно з новим статутом до монастиря приймалися не лише ченці, котрі визнавали права “общего жития”, а й ті, що “ся зышли до науки”. Таким чином, очевидно, передбачалось перенесення сюди Острозького осередку як слов’яно-греко-латинського наукового закладу. Мала бути сюди перенесена і друкарня.

Прізвисько “в. розвѣанѣцьки” перекладача “Синтагматикона...”

Осередок був безпосередньо пов’язаний з участю східних патріархів у справах православної церкви України й Білорусі. Його перенесення в Дермань пов’язане з іменем *Ісакія Борисковича*, котрий не один рік перебував при александрійських патріархах *М. Пігасі* і *Кирилові Лукарісі*, у 1600 р. відвідав александрійського, константинопольського, антиохійського, ерусалимського патріархів та Святу Гору (Афон) для організації спільних дій проти унії (у зв’язку з цією поїздкою з’явилися два полемічні твори, авторство яких приписують *Іванові Вишенському*).

У реорганізації *Дерманського монастиря* значна роль належала ще одному афоніту, випускникові ОА, *Іову Княгиницькому*, запрошеному в Дермань *І. Борисковичем*. Саме *І. Княгиницький* переклав і відредагував тексти для надрукованого в Дермані “Октоїха”

(1604), після чого повернувся в Галичину. Ще один діяч *Дерманського осередку* був відомий зв’язками з Афоном і східними патріархами “сущий от града Острога муж в еллинском диалекте искусный, в Енетиях (Венеція) и Патавиях (Падуя) любомудрствующий” ієромонах *Кипріан*, учасник Берестейського православного собору 1596 р., де виступав перекладачем протосингела Никифора. Він є можливим перекладачем “Пчелы” (1599) та “Синтагматикона” митрополита Філадельфійського Гавриїла (1603); переклав “Бесіди Іоана Златоустого та євангеліє від Іоана” (1605) і “Бесіди Іоана Златоустого на чотирнадцять послань Апостола Павла” (надрук. 1623 р. в Києві). Правдоподібно, він керував перекладом “Октоїха” (надр. 1604 р. в Дермані).

У діяльності осередку могли брати участь рогатинський грек, учень школи Львівського ставропігійного братства, чернець *Дерманського монастиря* (тут прийняв постриг у 1591 р.) *Антоній Грекович*; ігумен *Дубенського монастиря*, знавець латинської, грецької мов *Віталій*, *Василь Суразький*, *Клірик Острозький*, *Іов Борецький*. Очолював друкарню в Дермані *Д. Наливайко*, який, крім того, готував твори до друку, писав передмови і післямови (в т. ч. і віршовані) до них. Для цих діячів характерною була належність до консервативного напрямку.

Дерманськими друкарями, виходячи з розташованих наприкінці “Октоїха” літер “ІФДР”, вважають Федора, який згадується в *акті розподілу Острога 1603 р.* та Івана Тростянецького (Є. Киян) із придерманського села Тростянець. Із 1605 р. діяльність осередку замирає, друкарня повертається до Острога.

Дерманські друки: “Лямент дому княжат Острозких над зашлым с того свѣта ясне освещеным княжате Александром Константиновичем княжате Острозским воеводою волинским” (після 2.12.1603, можливо – 2.02.1604); “Октоїх” (12.04.1603 – 12.09.1504); “Лист... Мелетія (Пігаса) до... єпископа Іпатія Потія” (6.02.1605).

Література: Исаевич Я. Д. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 34-46; Його ж. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 16-18; Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на поч. 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С. 51-52; Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та Дермані після Берестейської унії (1596), її видання та діячі // Бібліологічні вісті. – 1924. – Ч. 13. – С. 75-82; Мышко И. З. Дерманский культурно-просветительный центр и его участие в идеологической борьбе на Украине (70-е годы XVI – 30-е годы XVII в.) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 47-56; Його ж. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 37-38, 63-64; Памятники. Изданные Временною комиссией для разбора древних актов... – Киев, 1859. – Т. 4. – Отд. 1. – С. 34-38 (Грамота кн. В.-К. Острозького від 2 червня 1602 року на реорганізацію монастиря в общежительний); Фотинский О. Очерк из истории быта монастырских крестьян на Волыни в XVII-XVIII вв. // Тр. общества исследователей Волыни. – Житомир, 1910. – Т. 3. – С. 1-46.

Наталія Лопачька

Дерманський Свято-Троїцький монастир (с. Дермань, тепер Здолбунівського району Рівненської області)

Точна дата заснування монастиря та ім'я його фундатора невідомі. Доказом давнього його існування є те, що 1499 р. князь Костянтин Іванович Острозький подарував Свято-Троїцькій церкві монастиря рукописну книгу "Поучень".

У 1512 р. шляхтич Семен Олізарович подарував монастиреві 30 кіп грошей та с. Білашів. Окрім цього села, у володінні монастиря перебували села Дермань, Кунин, Коршів, Глинськ (останнє було замінене на с. Мізочик). Відомі інвентарні

описи монастиря 1571, 1627 та 1689 років. У першому зафіксовані: "Будівлі церковні. Церква дерев'яна невеличка св. Трійці, при ній збоку каплиця невеличка дерев'яна св. Дмитрія. Будинки старі". Муровані будівлі належить до початку XVII ст., правдоподібно, браму, мури, дзвіницю, церкву звів львівський муляр Матвій Калиновський.

Монастир знаходився у володіннях князів *Острозьких*. Тому впродовж його функціонування між Дерманем та Острогом існували тісні адміністративні, економічні й культурні зв'язки. Особливо яскраво це простежувалось у 70-х рр. XVI ст., коли в Острозі набув розмаху культурно-просвітницький рух. Це безпосередньо повпливало на монастир. Князь *В.-К. Острозький* навесні 1575 р. управителем (справцею) монастиря призначив друкаря *І. Федорова*. Ченці могли допомагати друкареві у справі видання, підготовки друків, перекладу тощо. У монастирі була бібліотека, яка на 1571 р. нараховувала 40 позалітургічних книжок (у тогочасних українських умовах це була значна книгозбірня). Крім того, дерманські ченці мали постійні зв'язки з Балканами та Константинополем.

Перебуваючи під патронатом князів *Острозьких*, монастир був одним із найбагатших православних духовних осередків. Отримував значні прибутки від монастирського маєтку. Кошти могли використовуватись на фінансування поїздок до країн Близького Сходу, купівлі рукописів, книг. Із 1591 р. до 1601 р. монастирем керував архімандрит *Геннадій*, афоніт і колишній намісник Онуфрійського монастиря у Львові.

Початок XVII ст. ознаменувався ігуменством *Ісакія Борисковича*. Він запровадив "общежительний" (спільножитний) статут ченців, що функціонував на Афоні. За ним вводились суворіші правила чернечого співжиття; ченці позбавлялись права мати власне майно.

У 1602 р. *І. Борискович* розпочав реорганізацію Дерманського монастиря, одночасно

залучав до осередку відомих культурних діячів. У певний час у 1602 р. тут перебував Григорій Отреп'єв (майбутній російський цар Дмитрій І).

15 лютого 1608 року князь К.-В. Острозький дерманським архімандритом призначив унівського ігумена Ісайю Балабана “для слухних і важних причин, а зважаючи на особливі заслуги ку церкви”. Це сприяло інтенсифікації релігійних та культурних зв'язків Волині та Галичини, і, насамперед, Острога зі Львовом. На цих двох посадах І. Балабан перебував до своєї смерті († між 22 червня 1619 року та 9 травня 1620 року).

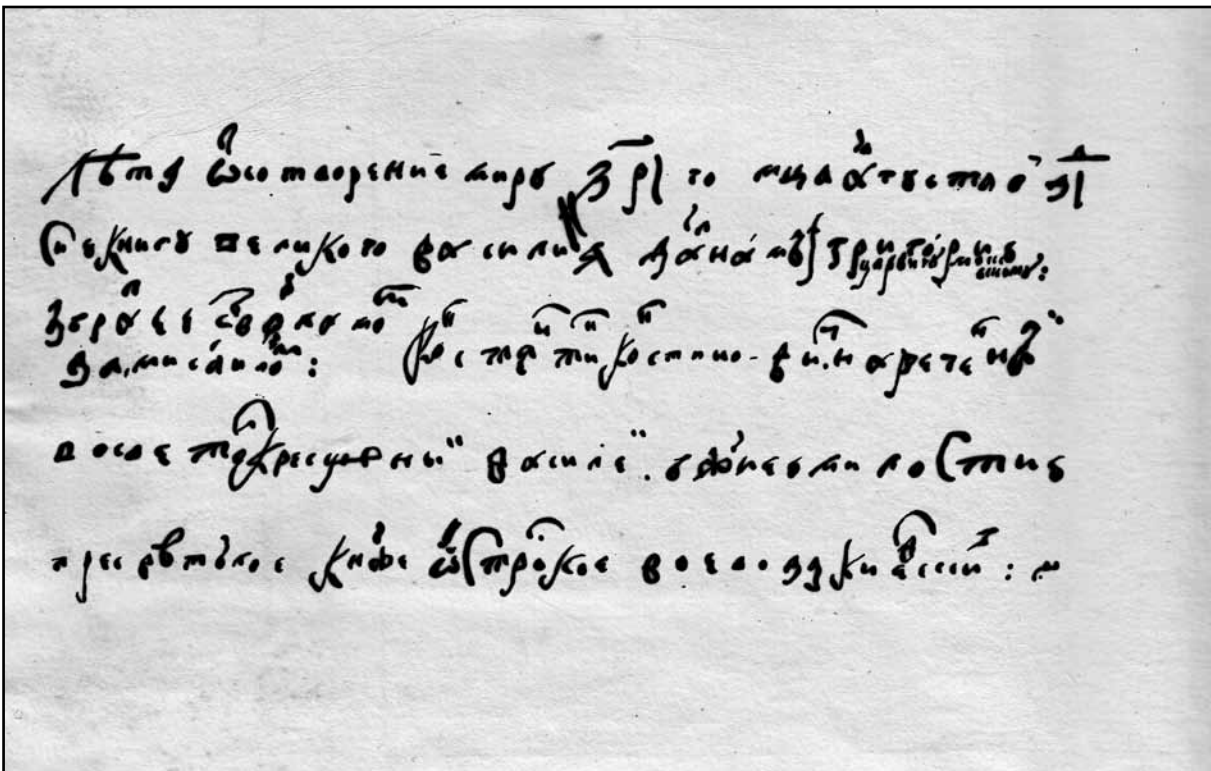
І. Балабан брав активну участь у культурно-освітній діяльності в м. Острозі. Як ектарх константинопольського патріарха, посідав впливове становище серед православної ієрархії Речі Посполитої.

У 1620-1622 рр. управителем монастиря було призначено Олександра Путятинсько-

го. За сприяння власника частини Острожчини князя О. Заславського дерманським архімандритом став Ісзекеїль Курцевич. Останній навчався в Падуанському університеті, жив на Афоні; у 1623 р. був архімандритом козачого Трахтемирівського монастиря. У червні 1625 р. І. Курцевич та група дерманців емігрували до Росії.

У монастирі часто зупинялись відомі закордонні православні діячі. Так, є свідчення про перебування тут у 1609 та 1620 р. грецького стагонського єпископа Аврамія.

Із червня 1627 р. до 1633 р. управління монастирем у Дермані здійснював полоцький архієпископ Мелетій Смотрицький. Перебуваючи тут, М. Смотрицький став уніатом, відійшов від громадського життя, основні зусилля направляв на монастирські справи. У час його справування бібліотечні фонди обителі поповнилися чималою кількістю цінних видань, рукописів. Змінений був зовні і

Автограф Григорія Отреп'єва на примірнику “Книги о постничестві” Василя Великого, отриманого під час його перебування в Дерманському монастирі

сам монастир: замість дерев'яних житлових споруд були зведені кам'яні. Було придбано до обителі ікони, атрибути для вівтаря, літургичний одяг. Із серпня 1633 р. здоров'я архієпископа погіршилось. Управління Дерманським монастирем було доручено уніатському архімандриту Дубенського монастиря *Касіяну Саковичу*. Помер *М. Смотрицький* 27 грудня 1633 року в Дермані. У часи унії настоятелі монастиря були Дерманськими та Дубенськими архімандритами. Із початку 30-х рр. XVII ст. монастир втратив свою роль культурно-просвітницького центру.

Дерманські друки: “Лямент дому княжат Острозких над зашлым с того свѣта ясне освещеным князате Александром Константиновичем, князатем Острозским, воеводою волынским” (після 2.12.1603, можливо – 2.02.1604); “Октоїх” (12.04.1603 – 12.09.1604); “Лист Мелетія, Святішого Патріарха Александрійського, до велбного Єпископа Іпатія Потія” (6.02.1605).

Каталоги стародруків: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. 1 (1574-1700). – 135 с.; Стародруки Речі Посполитої XVI-XVII ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога та Волинського краєзнавчого музею. Каталог. – Луцьк, 2005.

Джерела: Відділ фондів Державного історико-культурного заповідника м. Острога (ОДІКЗ). Дерманський пом'яник. – КН. – 961. – VI. – С. 565; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 329-333; Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): Збірник документів. – Київ, 1975. – 343 с.

Література: Бойко М. Бібліографія церковного життя Волині. – Бломінгтон – Індіана, 1974. – С. 54; Бухало Г. В. Деякі проблеми історії Дерманського Святоотроїцького монастиря // Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій “Остріг на порозі 900-річчя” (1990-1992). – Остріг, 1992. – Ч. 1. – С. 32-33; Вуйцик В. Дерманський монастир-фортеця // Лавра. – 2000. – № 2. – С. 42-48; Годованюк О. М. З досліджень Дерманського архітектурного комплексу // Українське мистецтвознавство. – Київ, 1974. – Вип. 6. – С. 191; Голубев С. Археологическая заметка о памятниках старины, находящихся в некоторых

монастырях Волынской губернии. Дерманский монастырь // Труды Киевской духовной академии. – Київ, 1876. – Т. 1. – С. 617; Його ж. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1883. – Т. 1; Гуцаленко Т. Три найдавніші інвентарі Дерманського монастиря // Давні обителі України, Архітектура. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського монастиря [Львів, 2001]. – Вип. 13. – С. 60-64 (публікація монастирських інвентарів 1571, 1627, 1689); Єфімчук Ф. О. Нариси історії дерманських шкіл (до 400-ліття дерманської школи та друкарні). – Дермань, 2002; Исаевич Я. Д. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 34-46; Його ж. Премники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 16-18; Князенько А. Дерманський монастир // Життя і знання. – Львів, 1933; Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на поч. 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С. 51-52; Ковальський Н. П., Атаманенко В. Б. Новые сведения о пребывании Ивана Федорова в Дермані // Исследования по археологии и источниковедению отечественной истории XVI – XX вв.: Межвуз. сб. науч. тр. – Днепропетровск, 1990. – С. 60-64; Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та Дермані після Берестейської унії (1596), її видання та діячі // Бібліологічні вісті. – 1924. – Ч. 13. – С. 75-82; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 692-694; Максимович М. Собрание сочинений. – Київ, 1876. – Т. 1. – С. 182; Т. 3. – С. 671-672; Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. – Львів, 1997. – С. 89-91; Мицько І. З. Дерманський культурно-просвітительний центр і його участь в ідеологічній боротьбі на Україні (70-е годы XVI – 30-е годы XVII в.) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 47-56; Його ж. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 37-38, 63-64; Його ж. Святоуспенська лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). – Львів, 1998. – С. 22-27, 78, 115, 135, 139-140, 257; Немировский Е. Л. Иван Федоров (около 1510-1583). – Москва, 1985. – С. 166-169; Його ж. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. – Москва, 1974; Огієнко І. І. Історія українського друкарства. – Київ, 1994. – С. 210-216; Рожко В. Є. Православні монастирі Волині і Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2000; Сперанский М. Переводные

сборники изречений в словянорусской письменности: исследования и тексты // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1905. – Кн. 1. – С. 372-374; Фотинский О. Очерки из истории быта монастырских крестьян на Волыни в XVII-XVIII вв. // Тр. общества исследователей Волыни. – Житомир, 1910. – Т. 3. – С. 1-46; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 259, 269; Biblioteka ordynacyi Krasnińskich. Muzeum Konstantego Swidzińskiego. – Warszawa, 1876. – Т. 2. – S. 201-202; Harvard library of early Ukrainian literature: Texts. Collected Works of Meletij Smotryc'kyj. – USA, 1987. – Vol.1.

Наталія Лопачька

Джерела з історії Острозької Академії XVI-XVII століття

Реальна джерельна база (тобто той корпус джерел, що дійшов до нашого часу) про ОА порівняно невелика. Більшість джерел 1560-х рр. – 1630-х рр. про ОА не збереглося, а саме: відсутній документ про точну дату її заснування, склад спудеїв і викладачів, дидактичні матеріали та ін. Інформація з цих питань носить гіпотетичний характер. Наявні письмові свідчення про ОА становлять три роди джерел: документальні (актові), наративні (оповідні, описові, розповідні) і стародруки.

Найістотніші документальні джерельні свідчення про ОА: 1. Заповіт княжни *Гальшки Острозької*, складений у Турові 16 березня 1579 року і внесений до Луцької земської книги 10 січня 1583 року (ЦДІАУК. – Ф. 26. Луцький земський суд. – Од. зб. 4 (2097). – Арк. 38-39); 2. Запис “на Академію Острозьку” (“*Postanowienie: Na Akademię Ostrozka*”), після 1608 р. († князя *В.-К. Острозького*) із зазначенням розміру прибутку в тисячу польських злотих із суразької аренди “на школу острозьку і на співаків

острозьких” і низки сіл на утримання Академії – село Звіждже під Степанем, фільварок Бельмазький “під Острогом, здавна наданий на школу і в розподіл (мастностей між синами князя *В.-К. Острозького Янушем і Олександром*. – *М. К.*) (Акт поділу володінь князя *В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р.*) князів їх милості вписаного особливим листом вказано було”, ”для привезення дров й всякої допомоги і поправка із села Завидова...” Вказані розміри плати “на кожний квартал панам греко-слов’янському і латинському і з підбакалаврам”. У цьому ж документі – свідчення про постачання, харчування та обслуговування персоналу Академії (AGAD. Зібрання Браніцьких із Сухої. – Од. зб. 323 / 409. – С. 638-639). 3. Опис Острога 1620 р. фіксує у *Пригородку* біля князівського замку (як і в *акті 1603 р.*) “Академію, школи та інші приміщення польські і руські колегіатські” (Національна бібліотека ім. Оссолінських у Вроцлаві. – Відділ рукописів. – № 12 / 3669. – Арк. 196). Щодо цього є декілька свідчень різних видів наративних джерел. “*Акти Острозького фарного костелу*” – своєрідна костельна хроніка або літопис – свідчать, що після пожежі 1617 р. в Острозі учні польської католицької школи навчалися “при Академії Руській під юрисдикцією руського ректора”.

Особливе місце в системі джерельної бази про ОА належить епістоляріям, які становлять два інформативні масиви, різні за своєю вірогідністю: документальна (фактична) частина із зазначенням конкретних фактів і подій та описова інтерпретація (роз’яснення, висвітлення) фактів через призму сприймання їх окремим суб’єктом (суб’єктами). У таких листах є факти, що не знайшли відображення і фіксації в інших джерелах. Серед них заслуговує на увагу, зокрема, лист папського нунція (посла) А. Болоньєтті з Кракова 21 березня 1583 року до князя *Януша Острозького* з пропозицією

допомогти в реорганізації ОА. Із послання (Краків, 8 липня 1583 року) князя *В.-К. Острозького* до Папи Римського Григорія XIII стало відомим про такий важливий факт, як передача папою князеві *В.-К. Острозькому* Біблії через відомого тоді грецького вченого, “шановного Діонісія Палеолога”, що викладав в ОА. Хоча залишається невідомим, коли саме ця книга надійшла до Острога і чи була вона рукописна, чи друкована і якою мовою написана. У латиномовному творі бакалавра мистецтва *Симона Пекаліда* “*Про Острозьку війну під П’яткою проти низовців*” (виданий у Кракові в 1600 р.) зазначено: “Радуйся, наша Волинь войовнича..., саме тобі дім Острозький дарує лицей той тримовний,... кращого в світі від вільних мистецтв ти нічого не знайдеш” (Українська поезія XVI століття. – Київ, 1987. – С. 214). У “*Палінодії*” (1621) *Захарії Копистенського* вказана присутність в Острозі у попередній період когорти вчених: “розличные любомудрцы”, “докторове славнии в греческом, славенском и латинском языках выщвѣчоныи..., математикове и астрологе превыборныи...” (Палінодія... Ч. 4. – Розд. 2. – Арт. 3). У виданій у 1587 р. збірці творів *Г. Смотрицького* “*Ключ царства небесного*” та “*Календарь римски новы*” зазначено: “написано у Академии Острозькой”.

Публікації джерел: Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): 36. документів і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 94-95; Ковальський М. До історії латинської школи в Острозі. – Публ.: *Budynek szkoły Ostrogskiej przy kościele Ostrogskim* (1620 r.) // *Wołania z Wołunia=Волянна з Волині.* – Острог та ін. – 1996. – № 2 (9). – С. 17-19; Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 110-111, 120-121; *Monumenta Confraternitatis Stauroripigianae Leopoliensis.* – *Leopolis*, 1895. – Т. 1. – № 57, 97, 159, 256, 257 та ін. – Р. 88-89, 152-153, 254-257, 398-399, 401 та ін; *Monumenta Poloniae Vaticana.* – *Cracoviae*, 1938. – Т. 6. *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia. Epistolae et acta 1581-1585.* – № 8, 20, 56,

174, 195, 205, 227, 305, 346, 356, 364, 366, 394, 410. – Р. 13, 52, 109, 312, 348, 361-366, 396-399, 400-401, 548, 607, 623, 642, 650, 693, 770.

Література: Ковальський М. П. Документальна джерельна база з історії міста Острога XVI-XIX ст. (Проблеми евристики та типології) // V Всеукраїнська конф. “Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України” (жовтень, 1991): Тези доповідей та повідомлень. – Київ – Кам’янець-Подільський, 1991. – С. 147-148; Його ж. Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини, виявлені в Головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993. – С. 65-69; Його ж. Документальні письмові джерела з історії Острога // Матеріали I-III наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя” (1990-1992 рр.). – Острог, 1992. – Ч. I. – С. 92-95; Його ж. Джерела про діяльність князів Острозьких. – Там само. – С. 98-103; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Содомора П. Острозька академія у листах папського нунція Альберто Болоньєтті // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя” – Острог, 1993. – С. 161-163.

Микола Ковальський

“Діалог о вірі” Мелетія Пігаса (Дермань, 1602)

Уважається першим дерманським виданням. Не збереглося жодного примірника. Джерелом інформації є лист князя *В.-К. Острозького* 7 липня 1602 року, в якому князь звертався з проханням до Львівського братства про надання йому грецьких шрифтів, повідомляючи про свої наміри: “Розмову”, от того блаженного Мелетія противу схизматиков и прочіим сектатором написаную, в друк по грецку и по руску пустити; а на тот час иж литер готовых грецких не маю, прошу на выдрукованье тоѣ малоѣ, але святоѣ рѣчи, литер отлитых и готовых каст со три мнѣ прислати; а скоро ся книжка выдрукует, зараз вашей милости с подякованьем их отошлю” (Першо-

друкар Іван Федоров та його послідовники на Україні: XVI – перша половина XVII ст.: 36. док. – Київ, 1975. – № 75. – С. 127.).

Перше видання праці *Мелетія Пігаса* надруковане грецькою мовою у Вільнюсі 1596 року. Відомі рукописні переклади твору.

Література: Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 16; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 134.

Наталія Бондар

Дорогобузький Святоуспенський монастир

Рік заснування невідомий. Найдавніше документальне свідчення є в магдебурзькому привілеї Дорогобужу (відомому з 1084 р.), виданому 20 грудня 1514 року великим князем литовським Сигізмундом I за поданням князя Костянтина Івановича Острозького. У 1530 р. місто з монастирем успадкували його сини Василь та Ілля. Після смерті останнього в 1539 р. маєтностями одноосібно володів *В.-К. Острозький*. Монастир мав значний релігійний авторитет серед населення, зокрема, в 70-80-х рр. XVI ст. шляхтичі зустрічались тут для залагодження конфліктів.

У 1580 р. князь *В.-К. Острозький* за 6000 кіп литовських грошів передав Дорогобуж із монастирем у заставу синові *Костянтину* († 1588 р.). Від його вдови Олександри Тишкевичівни їх отримав у посесію Криштоф Лодзинський, який неодноразово намагався привласнити прибутки монастиря і навіть убити архімандрита Феофана Бабацького.

За невиплачений борг Олександри Тишкевичівни Дорогобуж із монастирем *В.-К. Острозький* у 1594 р. повернув собі, а у 1603 р. передав синові *Олександру* та його спадкоємцям.

В.-К. Острозький постійно опікувався монастирем, навіть і тоді,

коли той перебував у посесії. 27 грудня 1582 року князь підтвердив за монастирем право володіння селами Дроздовим, Ілліним і Монастирцями. За цим же привілеєм тут мали жити архімандрит та 12 монахів.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. монастир перетворився у впливовий православний осередок України. Важливу роль у цьому відіграли архімандрити з числа духовних осіб-іноземців, запрошених князем для участі у видавничій і навчальній діяльності в Острозі. Насамперед, це кізкійський архієпископ *Діонісій Раллі* (1582-1586) і білгородський митрополит Лука Сербин (Албанчик) (1603 – †1617). За відсутності православного владики на Волині останній неофіційно очолював місцеву єпархію, висвячував нових священників.

Із настоятелів монастиря після Луки відомі Геласій Русовський та уніат Єремія Лисяцький (згадується від травня 1622 р.).

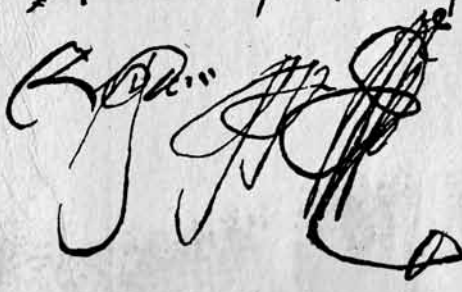
Література: Горін С. М. Дорогобузький Успіння Пресвятої Богородиці монастир (до середини XVII ст.) // Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Історичні науки. – Київ, 2008. – Т. 78. – С. 9-19; Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003. – С. 28, 43-44; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 98, 107-108, 135.

Сергій Горін

Дорофейович Гаврило (* ? – † після 1624)

Освітній і культурний діяч. Ймовірно, народився у Львові або десь на Галичині. У 1590 р. фігурує серед членів Львівського Успенського братства. Його знав *Кирило Лукаріс*. Існує два пояснення про місце їх знайомства: Константинополь, куди приїздив Д., або Венеція чи Падуя, де навчався *К. Лукаріс*.

Костентинъ **К**остентиновъ **В**нѣжа **О**строзкоу
Знаю на прося господаря **А**рхмандры Дорого
Боускѣи **Д**имитриѣ палеолокѣ... **Щ**о быхмо вписа
Ли всѣю **В**нѣжѣ **С**вѣиѣ села. **Д**роздо. **Н**а нѣхъ **М**анастирѣ.
Прото мы прозвѣстѣю видѣчи садшнѣю быти для многѣ
 прѣчи, и соблаве для хвалы божей, и для певности речѣи, хрѣ
 то мѣти, и позволаемъ, а быти села вѣчно прѣто **М**анас
 тыри **З**авѣстѣи пожитками **Д**оннѣхъ **Н**алежачи мнѣ **З**оста
 вали. **Т**акъ и хрѣ **Ш**дравнѣхъ **Ч**асовъ **З**апродкѣи **Н**ашѣ **З**ажнѣи.
А если бы хрѣ села тѣе **Ш**донмачи смѣлѣ **Ш**того **М**анасѣи
Ра и на свои пожитѣ **Ш**борочѣи. **Н**о такѣи **Н**еблагословенѣ
Да **Б**удетъ **В**сей **В**ѣкѣ **И** **В**сѣ **Д**ѣ **Ш**инѣ. **И** **З**а **Б**удѣ **Т**ѣ **С**а **С**на **М**и
Маетъ **Н**а **С**тѣришномъ **С**ѣднѣ **Б**ожомъ. **Л**очемъ **Т**ежѣ **И** **Т**ое
Мѣти **А** **С**и **В**то **М**анастири **Ч**ернѣцовѣ **Д**ванацѣть **П**уста
Ви **С**ветого **В**елѣкого **В**аснаѣ **П**ри **А**рхмандрыте **П**о
Ддѣгѣ **Г**реческого **Н**а **Б**оженствѣ **М**ишкани. **Д**а **Ш** **П**ра
Во **В**анѣ **Х**валы **Б**ожѣ **И** **Д**ла **Б**ога **М**о **Л**етѣ **З**анѣ **П**рѣ
Ки **Н**ашѣ **И** **П**ото **М**ки **Н**ашѣ **В**ѣчнѣ **И** **Н**е **Ш** **Д** **М**ѣ **Н**нѣ.
Писѣ **В** **В**остро **З**ѣ **Г**о **К**оу **Б**о **Ж**о **Г**о **Ш** **Н**а **Р**о **Ж**е
На **Ш** **Ф** **Л**ѣ **М**ѣ **Д**е **К**а **В**рѣ **М** **К**ѣ **Ш** **Н** **Л**

Фундаційний привілей В.-К.Острозького Дорогобузькому монастиреві
(Острог, 1582)

Прибувши в 1594 р. до Острога, *К. Лука-ріс* викликав зі Львова Д. для вдосконалення знання грецької мови. В Острозі Д. бував також у 1595 та 1596 роках.

У жовтні 1595 р. працював у львівського єпископа Г. Балабана та викладав грецьку мову в братській школі. У конфлікті між Г. Балабаном та Львівським ставропігійним братством підтримав єпископа, у зв'язку з чим у 1601 р. був виключений із братства. Але наприкінці того ж року був там відновлений. Існує думка, що Д., перебуваючи в Острозі, писав вірші, які не збереглися. Натомість у виданій Львівським братством “Книзі о священстві” Іоана Золотоустого (30.07.1614) вміщено його вірш-панегірик (підписаний Г. Д.) “До вельможного пана Олександра Балабана”. Вважають, що йому належить і вірш “На Златоустого” з цієї ж публікації.

Коли друкарня Г. Балабана була придбана Києво-Печерською лаврою, Д. переїхав до Києва (не пізніше 1616 р.), працював перекладачем та викладачем грецької мови у лаврській школі. Існує гіпотеза, що Д. виступав під псевдонімом “*Клірик Острозький*”. Д. переклав з грецької “Книгу о священстві” та “Бесіди на діяння святих апостолів” Іоана Золотоустого (надрукована 24.03.1624 р. у лаврській друкарні).

Твори.: Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія / Упоряд., вступ. стаття та примітки В. В. Яременко. – Київ, 1988. – С. 58-59 (вступ. стаття), 59-60 (публ.).

Література.: Атаманенко А. Гаврило Дорофеевич (Дорофеевич) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С.108-113; Ісаєвич Я. Д. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 39; Коляда Г. Я. Гаврило Дорофеевич, український літератор XVII ст. // Радянське літературознавство. – Київ, 1958. – № 3. – С. 49-59; Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліограф. довідник / Упор. І. З. Мицько. – Київ, 1990. – С. 23-24; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 88-89;

Українські письменники. Біо-бібліографічний словник: у 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI-XVIII ст. ст.) / Уклад Л. Є. Махновець. – С. 306-307; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 387-390.

Алла Атаманенко

Дубенський релігійно-культурний осередок

Розташовувався в м. Дубні, резиденції князя *К.-В. Острозького*. Не був формалізований, активною релігійною діяльністю займалися ченці розташованих на островах Спаського (Преображенського) та Воздвиженського (Чеснохрестського) монастирів, клірики міських церков. На князівському дворі 1584 р. відбувся з'їзд православних богословів України та Білорусі для вирішення актуальних ідеологічних питань. Спаський ігумен Василій та “Костянтин Остропольський, протопоп Дубенський, настоятель Воскресенської церкви” брали участь у Берестейському антикатолицькому соборі 1596 року. Через три роки на спільний з'їзд протестантів та православних до Вільна поїхала делегація православних теологів у складі Луки Білгородського, дубенського ігумена Ісаака та дубенського архідиякона Гедеона.

В осередку перебували книжники та письменники. Іов Желізо (*? – †28.10.1651, Почаїв), відомий згодом український анахорет, у Воздвиженському монастирі переписував книжки (зберігались там ще в другій половині XVII ст.). У ньому ж ігуменствував еромонах *Віталій*, перекладач із грецької та латинської мов, автор “Діоптри”. Перебував тут і відомий полеміст *Іоан Вишенський*.

A tak sie do tego Dekretu niżej mianowani pot pisałi.

Niceforus wielki Protosyngiel / y Przednicysy spraw cę wielkiej Cerkwie Patryarsiego Thronu Konstantynopolstiego / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Cyryllus Protosyngiel y namiestnik Patryarsiego Thronu Alexandryjskiego / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Lukas Metropolitá Beligrádski Patryarsiego Thronu Konstantynopolstiego / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Isedeon Episkop Lwowski / Zaliccki / y Kamieniecki Patryarsiego Thronu Konstantynopolstiego / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Michal Kopysciencki / Episkop Przemyski / y Samborski / Patryarsiego Thronu Konstantynopolstiego dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Makary Archimendryta / Manastyrza Symona Petra / z swietey gory / za roztazaniem wielebnego Paysya / Episkopa Wenackiego Patryarsiego Thronu Konstantynopolstiego dla trudności tego / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Mateusz Archimendryta / Manastyrza s. Panteleymona z swietey gory za roztazaniem wielebnego Amfilochya / Episkopa pa Wukackiego / Patryarsiego Thronu Konstantynopolstiego / dla trudności tego dekretuac z swietym Synodem podpisałem sie.

Niceforus Archimendryta Rjowski / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Zenadyusz Archimendryta Dermanski / dekretuac z swietym Synodem podpisałem sie.

Jlaryon Archimendryta / Supraski / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Elizenus Archimendryta / Pinski / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Bazyli Archimendryta Dubiencki / dekretuac wespół z swietym Synodem podpisałem sie.

Tymoteusz Archimendryta Drobovski / podpisałem sie.

Michal Archimendryta Lwowski / podpisałem sie.

Головним був Спаський монастир, до чого спричинилась певна суб'єктивна обставина. *К.-В. Острозький*, особливо вшановуючи Чотирнадцятницю, щороку її перший день проводив у цьому монастиреві в молитві, переодягнувшись у чернечий одяг. У джерелах згадуються ігумени Йосиф (1572) та Антоній (1585), ієромонах Авин (1588). У 1592 р. монастир був перетворений в спільножительну (зі суворими правилами співжиття, спільним майном), що значно підвищило його вагу в українській церкві. Реформи здійснив ігумен, старець Василій, згодом іменованій архімандритом; був на цьому становищі принаймні до 1602 року. Іларіон Масальський, перед тим архімандрит білоруського Супрасльського монастиря, 1603 р. фігурує як “архімандрит монастиря св. Спаса”. Після Пасхи він 1605 р. виїхав до Вільна. Ієросхимонах Варсонуфрій Вільневець вже перед 1599 р. перебував при *К.-В. Острозькому*; після Василя став ігуменом Спаського монастиря, тут же отримав сан архімандрита. У 1607 р. він вже перебрався до Віленського братства. Протягом 1606-1622 рр. у Спаському монастиреві жив софійський митрополит Неофіт. Ігумен, вихованець *Іова Княгиницького* Антоній Рудницький 1624 р. ввів тут нові чернечі правила.

У Воздвиженському монастирі, судячи зі збережених даних, концентрувалися найосвіченіші ченці. Під 1582-1583 рр. згадується ігумен Василь, можливо, пізніший ігумен Спаський. У монастирі став ченцем майбутній православний письменник *Іоан Вишенський*, який пізніше підтримував із ним контакти: відвідуючи Україну 1605 р., він подарував обителі книгу Василя Великого “*О постничестві*” (Острог, 1594). Від 6.07.1603 р. і десь до 21.09.1607 р. ігуменом тут служив ієродиякон *Віталій*, відомий своїм твором “*Діоптра*”, створеним наприкінці 1604 – на початку 1605 року. Згідно з житієм *Іова Желіза*, останній був тут ігуменом 20 років. Можливо, він фігурує в документах як

“*Ісак, ігумен дубенський*” (1599) та “*Ісая, архімандрит дубенський*” (1602). 4.09.1623 р. в монастирі згадується *Кипріан*, можливо, тожний відомому перекладачеві, якого, разом з *Іоаном Вишенським*, українці в 1621 р. просили повернутися з Афона.

В.-К. Острозький ставив управителями монастирського маєтку світських осіб. У 1598 р. призначив “в справах церковних... відомого і умієного” Гліба, свого підскарб'я. Можливо, саме йому направив лист олександрійський патріарх Мелетій Пігас, у якому вихваляв стійкість у вірі адресата. Близько 1602 р. керував маєтком також добре обізнаний у релігійних питаннях шляхтич Олександр Путятицький (у 1620-х рр. управитель Спаського монастиря).

Інтенсивні релігійні та культурні зв'язки Дубно мало із Львівським ставропігійним братством, його Святооуфрійським монастирем, єпископським Святоуспенським унівським монастирем на Львівщині, віленськими міщанами-білорусами. Контакти з українцями Закарпаття, правдоподібно, налагодили у першому двадцятилітті XVII ст. мукачівський єпископ Сергій Тисмянський, “прономій єпископії Острожской и Дубенской”. Контакти з іноземними православними монастирськими та єпископськими осередками могли навіязуватися під час відвідування їх представниками двору князя *К.-В. Острозького*.

Література: Досифей, ієром. Житіє блаженнаго отца нашего Іова Желѣза // Гора Почаевска. – Почаїв, 1742. – Арк. [ме-на]; Колосова В. Автограф Івана Вишенского // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 128-132; Мальшевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. Приложения. – Киев, 1872. – Т. 2. – С. 68-70; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 45-46, 81, 82, 85, 87, 93, 98, 101, 106, 108, 111; Janczynski R. Collectanea... // Польська республіка. – Б-ка Осолінських у Вроцлаві. – № 627/І. – Арк. 242-243.

Ігор Мицько

Едельс Самуїл (Маршуе) (* 1555 – † 1632, м. Острог)

Єврейський освітній і культурний діяч, коментатор Талмуда. Народився в Кракові, де закінчив гімназію та Ягеллонський університет. Володів широкими знаннями з філософії та астрології. З раннього дитинства вивчав Талмуд та коментарі до нього, брав участь у створенні єшибота (єврейського навчального закладу) в Кракові та викладав філософію.

У 1592 р. переїхав до Холма, а 1594 р. призначається головним равиним Любліна і ректором місцевої школи равинів. У 1599 р. переїхав до Острога, де отримав посаду головного равина та був обраний ректором школи равинів при *Острозькій головній синагозі*. Вона стала провідною в Європі, а її ректор – лідером талмудистів.

За ініціативою Е. в Острозі була заснована друкарня, яка успішно працювала понад 200 років та була закрита в 1832 р. у зв'язку з тим, що там друкувались матеріали польських повстанців. За свої кошти Е. в 1611-1612 рр. відремонтував синагогу та прибудував до неї жіноче відділення, що перетворило синагогу на найбільшу на Волині. Протягом багатьох століть синагога Острога носила ім'я Едельса. Помер він в Острозі та був похований на місцевому єврейському кладовищі в спеціально побудованому пантеоні.

Література: Андрухов П. 600 імен в історії великої Волині. – Острог, 1993. – С. 48; Бібер М. В пам'ять равинів м. Острога. – Бердичів, 1907. – С. 41-48 (на івриті); Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 138;

Финкель Х. Острог – важливий культурний центр // Острог. – Тель-Авів, 1987 (на мові ідиш). – С. 18-20; Шпізель Р. Самуель Едельс (Маршуе) // Острозькі просвітники XVI-XVII ст. – Острог, 2000. – С. 155-159; Эдельс Самуил // Еврейская энциклопедия. – С.-Петербург, 1911. – Т. 16. – С. 154-155; Encyklopedyja powszechna. – Warszawa, 1883. – Т. 4. – S. 6; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 117-119.

Рафаель Шпізель

“Ектезис...” (Краків, 1597)

Оригінальний початок заголовку “Ekthesis abo Krótkie zebranie spraw...”

Твір полемічного характеру, спрямований проти Берестейської унії 1596 року. Містив документальні матеріали, у яких висвітлювався хід Берестейського антиуніатського собору 1596 р., наводилися документи, прийняті на ньому. Укладений Е. був в Острозі. Надрукований у Кракові в друкарні антитринітарія Олексія Родецького.

Публікації: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – С.-Петербург, 1903. – Ствп. 329-376.

Місце зберігання: Україна – Київ (НБУВ).
Каталоги стародруків: Estreicher K. Bibliografia polska: Stulecie XV-XVIII. – Т. 16. – S. 31.

Література: Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 120-121; Kawecka-Gryczowa A. Arianskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. – Wrocław, 1974. – S.155-156.

Петро Кралюк

Є

Єрлич Йоаким (Ян)
(* 19.05.1598 р., с. Колимлі
під м. Острогом – † 1674 р.)

Письменник-мемуарист. Народився в сім'ї потомственного слуги князів *Острозьких* Олізара Єрлича та Катерини Сосницької, що походила теж із шляхти “Острозького дому”. Із невідомих причин десь у 1606 р. Олізар був позбавлений княжої опіки. З того часу згадується вже не як власник Колимлів, а як “державця” певних селищ на Київщині.

Є. у своїх мемуарах згадує, що навчався в школі й “вмів читати й писати по-руськи”. Деякі дослідники (І. Тесленко та ін.) вважають, що це була ОА. Проте існує думка, що це могла бути якась київська школа. Таку думку, зокрема, проводить Н. Яковенко в останніх своїх публікаціях.

У молоді роки Є. служив у війську, брав участь у Хотинській битві 1621 року. Деякий час також працював канцеляристом. У середині 20-х рр. постригся в ченці у Київському Пустинно-Микільському монастирі, взявши чернече ім'я Йоаким. Ченці цього монастиря в 1633 р. зазнали переслідувань з боку новообраного митрополита П. Могили. Після цього Є. деякий час перебував у Києво-Печерському монастирі. Потім покинув чернече життя й у 1635 р. одружився з Мар'яною Рогуською, яка народила йому дев'ятеро дітей. Подружжя мешкало в с. Бикові, а потім у с. Болячеві на Київщині. На початку повстання під проводом Б. Хмельницького Є., рятуючись від переслідувань козаків, оселяється в Києво-Печерському монастирі, де живе до 1652 р., а потім пере-

їжджає до своєї родини, яка перебралася на Волинь (під Дубно). Тут він провів останні роки, де й помер.

Після себе Є. залишив твір мемуарного характеру, котрий сам назвав “Літописець, або Кронічка”. Це твір гібридної структури, де поєднуються мемуари, безпосередні щоденникові нотатки, літописні фрагменти, записи різноманітних історій, документи, листи, промови, вірші, тексти пісень тощо. Є. свій “Літописець...” писав уривками з 20-х до початку 70-х років. У ньому йдеться про важливі події того часу – про битви під Цецорою, Хотином, козацьке повстання під проводом Б. Хмельницького. Є. виступав як речник української православної шляхти, засуджував дії козаків-повстанців, прагнув зміцнення Речі Посполитої.

У творі з пієтетом говориться про могутність вигаслих українських князівських родів, в т.ч. й *Острозьких*. Загалом автор володів деякою інформацією про родинні справи *Острозьких* і навів її у “Літописці...” Свідчення Є. щодо цього князівського роду викликають у дослідників певні застереження. Зокрема, він стверджував, що князь *Олександр Острозький* був отруєний своїм слугою в 1603 р., а його сини *Костянтин* і *Януш* померли у молодому віці від вживання алкоголю і надмірної розпусти. Кілька разів у “Літописці...” фігурує Острог. Наприклад, коли йдеться про події 60-х рр. XVII століття.

Джерела: Летопись Иоахима Ерлича // Военно-исторический вестник. – Киев, 1910. – № 1-2. – С. 39-51; Jerlicz J. Latopisiec, albo Kroniczka różnych spraw z dziejów dawnych i terażniejszych czasów. – Petersburg, 1853.

Література: Возняк М. Українські пісні й польські

вірші з “Літописця” Єрлича // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151; Мищик Ю. Національно-визвольна війна українського народу сер. XVII ст. очима Єрлича // Архіви України. – 1995. – № 4-6. – С. 33-40; Тесленко І. Родинний клан Єрличів // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 4. – Київ, 2004. – С. 135-188; Яковенко Н. Нові джерела до історії Острозької школи – першого учбового закладу вищого типу у східних слов’ян // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні: Тези... конф. – Львів, 1988. – С. 40-42; Ї ж. Життєпростір versus ідентичність руського шляхтича XVII ст. (на прикладі Яна / Йоакима Єрлича) // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура. – Київ, 2005. – С. 475-509; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 41, 48, 51, 65, 75-77; Perenda J. Jerlicz (Irlicz) Joachim // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1964. – Т. 11. – S. 175-176; Wójcicki K. W. Jerlicz (Joachim) // Encyklopedia powszechna Orgelbranda. – Warszawa, 1863. – Т. 13. – S. 255-257; Wyjciecki K.W. Joachim Jerlicz i latopisiec albo kroniczka jego od r. 1620 do 1673 // Biblioteka Warszawska. – 1853. – Т. 2. – S. 183-204.

Петро Кралюк

Єшибот в Острозі

Вища талмудична школа при Великій єврейській синагозі міста, що працювала тут упродовж XVI-XVIII ст., в т. ч. у роки діяльності ОА.

Термін “єшибот” (або “єшива”) означає засідання, збори чи нараду учнів під головуванням “старшого” (вченого-равина). Такі школи перебували на утриманні єврейських громад. Глава Є. (рош-єшива), маючи щедре утримання, міг без турбот завідувати школою і займатися вченою діяльністю. Громада утримувала за свій рахунок також його учнів, яких називали бахурами. Водночас кожному з цих учнів призначалося не менше двох хлопчиків, яких вони повинні були на-

вчати, вправляючись тим самим у викладанні Талмуда. Крім учнівської молоді, заняття в Є. відвідували вчені євреї як з місцевої, так і з інших громад, що вже здобули талмудичну освіту і бажали поглибити її під керівництвом цього рош-єшиви. Обов’язкове для учнівської молоді навчання у своєму єшиботі тривало протягом двох семестрів – приблизно з квітня до липня і з жовтня до січня. Під час щоденних занять у центрі зали сидів рош-єшива, навколо нього ставали вчені талмудисти і учні-єшиботники. Заняття розпочиналися з відповідей і роз’яснень ректора на запропоновані присутніми складні талмудичні питання; після цього рош-єшива читав чергову лекцію із власними тлумаченнями і доповненнями. Після лекції він організовував науковий диспут, побудований найчастіше на зіставленні суперечливих місць у Талмуді чи коментарях до нього. Наприкінці літнього і зимового семестрів призначалися підсумкові диспути для учнівської молоді за участю рош-єшиви.

Є. в Острозі, як і місцева єврейська громада, виникнення якої належить до кінця XIV ст., був одним із найстаріших на Волині. Острозькій єврейській громаді – одній із чотирьох “головних волинських громад” – належала значна роль у кагальному самоуправлінні єврейства Речі Посполитої. Економічний розквіт острозького єврейства в XVI – першій половині XVII ст., релігійна й етнічна толерантність, характерна для міського життя Острога, сприяли формуванню в місті відомого у Східній і Центральній Європі осередку єврейської культури, центром якої став місцевий Є. Значення Є. в житті острозької громади підкреслювалося одночасним, як правило, зайняттям його рош-єшивою посади головного міського равина.

Вищий талмудичний навчальний заклад в Острозі існував уже на початку XVI ст., коли його очолював равин Калман Габеркастен. Здобуття острозьким Є. авторитету

в єврейському світі пов'язане з діяльністю рош-ешив Соломона Лур'є (Лурії), який очолював його в 1550-1568 рр., *Ісайї Горовича* (поч. XVII ст.), *Самуїла Едельса* (до 1631). Усупереч панівному в тогочасній єшиботній системі навчання методу схоластичних дискусій, де красномовство і дотепність цінувалися вище, ніж ерудиція і глибина обізнаності з першоджерелами, *С. Едельс* в основу навчання в острозькому Є. впровадив вивчення текстів самого Талмуда і найавторитетніших коментарів до нього, а не пізніших равинських кодексів; водночас він негативно ставився до поширених тоді містичних учень. Останнім з острозьких рош-ешив перед 1648 р. був равин Давид Галеві. Сучасники неодноразово відзначали високий рівень викладання в острозькій вищій равинській школі, прекрасний склад і підготовку її учнів, щедри пожертви євреїв-острожан на її

утримання. Вихідців з Острога зустрічаємо серед громадських діячів, равинів, представників талмудичної релігійно-етичної і правової літератури в єврейських громадах низки європейських і близькосхідних країн. Про високий авторитет острозької громади та її Є. у єврейському світі свідчить найменування Острога "Волинським Єрусалимом" і тлумачення власної назви міста як "Місто Закону", "Місто Тори" (Os-Torach).

Література: Вишницер М. Иешибот // Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. – С.-Петербург: Общество для научных еврейских изданий и Издательство Брокгауз и Ефрон, (б. р.). – Т. 8. – С. 725-734; Острог // Там само. – Т. 12. – С. 149-152; Эдельс Самуил Елизар бен – Иуда // Там само. – Т. 16. – С. 154-155; Biber M. Maskeret le – Žedole Ostroha. – Бердичів, 1907 (на івриті).

Рафаель Шнізель

Земка Тарасій (* ?, Острог – † 13.09.1632, м. Київ)

Український культурний діяч, видавець, педагог. Походив з Острога. Досконале знання ним старослов'янської, грецької та латинської мов дозволяє припустити, що З. навчався в ОА. Був учителем Львівської школи Ставропігійного братства, із яким була пов'язана ОА. На запрошення Є. Плетенецького переїхав до Києва, де почав створюватися потужний культурний осередок, що прийшов на зміну Острозького осередку.

Св. Тарасій. Правдоподібно,
портрет Тарасія Земки

У 1616 р. вписався до Київського братства й вчителював у Київській братській школі. Варто відзначити, що в цьому навчальному закладі працювали й інші вихідці з Острога, які, ймовірно, були випускниками ОА. Був одним з організаторів лаврської друкарні, редагував її видання, автор низки передмов, віршованих епіграм та емблем. Цілком можливо, що друкарському ремеслу він міг навчатися в Острозі, де на початку XVII ст. діяла ще друкарня.

У 1627 р. став ігуменом Київського братського монастиря. Сприяв об'єднанню лаврської школи, заснованої П. Могилою, та школи Київського братства. Став першим ректором після об'єднання цих шкіл, які, власне, й започаткували Києво-Могилянську академію.

Література: Колосова В. П. Земка Тарасій Левкович // Києво-Могилянська академія в іменах. – Київ, 2001. – С. 224; Мицько І., Стратій Я. Роль острозького культурно-освітнього осередку у розвитку української духовної культури // Українське бароко. – Київ, 1993. – С. 154-166; Ясіновський А. Роль Острога в культурних взаєминах України із слов'янами і греками // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 97-103; Monumenta Ucrainae Historica. – Romae, 1965. – Vol. 2. – P. 130.

Петро Кралюк

Зизаній Лаврентій
 (* ?, Потелич –
 † між 1630-1640, м. Корець)

Український письменник, освітній і церковний діяч. Очевидно, походив із міщанської родини. Його прізвище Зизаній є грекомовним перекладом прізвища Кукіль, яке мав його батько. Рідним братом З. був Стефан Зизанія – відомий український письменник-полеміст кінця XVI ст., активний борець проти унії. Судячи з усього, в молоді роки З. міг бути пов'язаним із Львівським ставропігійним братством.

Лаврентій Зизаній

На початку 1592 р. З. перебрався до Берестя, а звідти у 1595 р. – до Вільна. Активно співпрацював із друкарнею братства, зо-

крема у випуску підручників: “Граматики словенської” (1596); оригінальної “Азбуки” (1596, разом із братом Стефаном). Ймовірно, він підготував “Катехізіс” (1600) та “Книгу о вірі” (близько 1596 р.). Упродовж 1597-1600 рр. навчав у Боркулабові коло Мінська сина князя Богдана Соломирецького “по руску грамоте і по кгрецку”.

Титульна сторінка “Граматики словенської”
 Лаврентія Зизанія (Вільно, 1596)

У вересні 1600 р. повернувся в Галичину, спочатку до м. Львова, а згодом перебрався до м. Ярослав, де стає домашнім учителем дітей князя Олександра Острозького. Після смерті останнього (12.12.1602 р.) його дружина Анна Костчанка позбавила З. цієї посади. Уже в документах за 1606 р. він значиться як “Лаврентій Зизаній Густановицький Ярославський”. Його нове прізвище, ймовірно, походить від села Густановичі (що біля Дрогобича). Це, на думку І. Мицька, є

свідченням або його перебування там, або прийняття шляхетства, оскільки брат його, Стефан Зизаній, цього прізвища не мав.

У 1612 р. З. став священником соборної церкви в м. Корці (тепер Рівненщина), в маєтку князя Іоакима Корецького. На заповіті Катерини Корецької, виданому в Корці 29 серпня 1618 року, підписався як “отець Лаврентій Зизаній-Тустановський, протопоп корецький”.

Перебуваючи тут, брав участь у підготовці до випуску книг Києво-Печерської друкарні. Десь у 1619 р. прибув до Києва, звідти у травні 1626 р. вирушив до Москви, аби видати свій Катехизис, і жив тут до лютого 1627 року. Видання Катехизиса (після полеміки з росіянами) не було здійснене; наклад книги майже весь був спалений. Після цього З. повернувся до Києва, де у 1628 р. був учасником київського собору у справі *Мелетія Смолицького*. Пізніше повернувся до Корця. На початку 1634 р. був ще живий. Автор літописних заміток Кирило Іванович із Замостя відзначив, що З. “умер в Корці, зкориговавши Біблію з грецького до Даниїла”.

Твори: Зизаній Лаврентій. Грамматика словенска съвершеннаго искусства осми частій слова и иных нуждных. Новосоставленно Л. З. – Вильно, 1596; Зизаній Лаврентій. Катехизис. – Москва, 1627; Зизаній Лаврентій. Сія книга, глаголемая катихисис... – Гродно, 1783 (ще є видання у тому ж самому місті в 1787 р., 1788 р., а також у Москві в 1874 р.).

Література: Ботвинник М. Лаврентій Зизаній. – Минск, 1973; Возняк М. Грамматика Лаврентія Зизанія з 1596 р // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1911. – Т. 101. – С. 5-38; – Т. 102. – С. 11-87; Возняк М. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 371, 373-377 (огляд Граматики і Букваря Лаврентія Зизанія; біографічні відомості про нього; характеристика проповіді на похороні Чарторийської і Катихизм); Його ж. Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1908. – Т. 83. – С. 31-88; Исаевич Я. Д. Новые материалы об украинских и белорусских книгопечатниках

первой половины XVII в. // Книга. – Москва, 1977. – Сб. 34. – С. 151; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 90; Огоновський О. Історія літератури руської. – Львів, 1887. – С. 147-148, 181-184 (біографічні дані про Лаврентія Зизанія Тустановського; огляд його Катехізиса і граматики); Строев П. М. Библиологический словарь и черновые к нему материалы / Приведены в порядок и изданы под ред. акад. А. Ф. Бычкова. – С.-Петербург, 1882. – С. 184 (реєстр творів Лаврентія Зизанія; біографічні дані); Українські письменники. Біо-бібліографічний словник: у 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI-XVIII ст. ст.) / Уклад Л. Є. Махновець. – С. 346-349; Филарет (Гумилевский). Обзор русской духовной литературы. 862-1863. – Изд. 3-е с попр. и дополн. автора. – С.-Петербург, 1884. – Кн. 1 и 2. – С. 178 (реєстр творів Л. Зизанія; опис книжечки про антихриста Стефана Зизанія і словничка Лаврентія Зизанія); Франко І. Бібліографічні рідкості // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1897. – Т. 20 (Miscellanea). – С. 2-6.

Олександр Мазур

Зінківсько-маначинський Список Старого Завіту

Найбільш повний список Старого Завіту Біблії, що виник під впливом Скоринських видань. Складається із двох взаємодоповнюваних частин. Перша укладе на “писарчиком” Дмитром із Зінкова, друга – під керівництвом священника Івана з “неславного града Маначина”. Зінківський список Дмитра включає П'ятикнижжя, книги Ісуса Навіна, Суддів, Рут, чотири книги Царств, дві книги Параліпомена й початок молитви Манасії. Маначинський рукопис включає продовження молитви Манасії й решту старозавітних книг за винятком Псалтиря й закінчення книг Маккавеїв. У книгах цього списку натрапляємо на низку різних згадок, що належать до 1573-1577 рр. – якраз того періоду, коли по-

чалася робота над укладенням *Острозької Біблії*. Є певні підстави вважати, що зінківсько-маначинський список з'явився на Волині, у володіннях князів *Острозьких* та *Вишневецьких* (можливі місця його появи села Зіньки, містечка Зіньків та Маначин). Острозькі книжники могли бути знайомі з ним і використали при укладенні *Острозької Біблії*.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1; Грушевський М. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 5. – Кн. 1; Кралюк П. М., Торконяк Р., Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006.

Петро Кралюк

Золотарство Острожчини

Про рівень ювелірного мистецтва в регіоні свідчать декілька збережених пам'яток, описані в документах чи зображені на портретах прикраси, переліки коштовностей, поодинокі, здебільшого, випадкові згадки про золотарів. Найкращі умови для розвитку цього ремесла склались тоді, коли Острог став резиденцією великого гетьмана князя К. І. Острозького (бл. 1460-1533), найбільшого після великого князя литовського достойника держави.

У 1507 р. князь подарував *Дерманському монастиреві* Євангеліє в коштовній оправі, срібний позолочений потир, дискос, ложницю, хрест із мощами, інше церковне начиння. Очевидно, зроблені вони були місцевими українськими майстрами. Правдоподібно, острожани виготовляли вироби для князівського двору, православних та католицьких храмів, багатих верств Волині. Однак і з-за кордону привозились на Волинь ювелірні вироби. Так, у 1525 р. гетьман замовив у Німеччині “воздвиженський” позолочений хрест для збудованої ним в острозькому замку кафедральної Богоявленської церкви.

*Хрест на престольний.
Початок XVII ст.*

До XVI ст. можна також віднести на-престольний хрест із *Миколаївської церкви* м. Острога. Хрест виконаний у готичному стилі і тільки в орнаментативній вгадується вплив Ренесансу, що на той час уже повністю панував у Західній Європі. Можливо майстер, який виконував замовлення православно-го вельможі, проходив навчання в Німеччині або Польщі, звідки й перейняв специфіку виготовлення та оформлення подібних речей.

Фрагменти тодоровського пояса

У заповіті князя Іллі Острозького 1539 р. згадуються: “зброя моя сребреная, которая тут у скарбі моім есть на чорном оксамите, і пояс тодоровській, і другая зброя на чорном оксамите, которая есть у пана Кгабриеля Тарла, которое сребро мое есть у Тарла ж, остроги, шкофея. Тую зброю одну і тоє сребро... тот пояс тодоровській ободравши іс того сребра” він заповів на окування ікон. Згадані пояси набули значного поширення серед української та польської шляхти у XVI – XVII століттях. Метал із двох срібних панцирів князь заповів на виготовлення оправ для ікон Богородиці, Богоявлення, св. Михаїла для острозької церкви, і для ікони цього ж архангела в Межириччі.

У тестаменті згадуються два намиста (княжий подарунок Беаті) які не могли бути

продані й мали б дістатися їхній доньці або синові. Можливо, що саме вони відтворені на відомому портреті княгині. У стилі Відродження виконане срібне обрамлення ікони Межирицької Богородиці (написаний наприкінці XV ст. або в першій третині XVI ст.), яка за традицією вважається паладіумом роду. На кіоті викарбувано рослинний та тератологічний (змії) орнамент. Можливо, цей сюжет був запозичений із давньоукраїнських зміювиків, як символ перемоги Богоматері над нечистою силою.

Унікальну золоту медаль *В.-К. Острозького* було викарбовано на якомусь із монетних дворів Речі Посполитої. Її аверс містить погрудне зображення князя в хутрі. Розташований поперек латинський напис: “CONSTANTIN, CO.D: G. DUX. OSROGIAE. P. KIO. M. T. WO; S. W.” (“Костянтин Костянтинович, Божою милістю князь Острозький, київський воєвода, маршалок Волинської землі, володимирський староста”). На реверсі – герб князя та анаграматичний латинський напис навкруги: ANAGR: En. Vt. Vox. Insons. Ducit IN. Astra. SVOS. (“Ось як громогласний голос веде своїх на небо”).

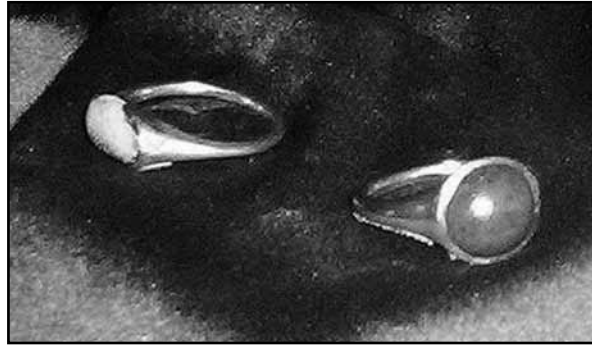
Можливо, саме цю медаль завжди брав із собою в дорогу син *Василя-Костянтина* – князь *Януш*. Традиції виготовлення таких пам’яток здавна існували в цьому роді. *Дерманський монастир* ще в XIX ст. мав дерев’яний хрест, у який була вмонтована медаль 1516 р. з портретом К. І. Острозького. Вона, мабуть, була виготовлена на честь перемоги, яку гетьман отримав у битві під Оршею над російськими військами 8 вересня 1514 року.

Із пов’язаних із *В.-К. Острозьким* ювелірних виробів відомо про чашу з його гербом, яка зберігалася в острозькому костелі ще в 1910 році. В інвентарі Дубенського замку 1616 р. згадані князівські шаблі, оправлені золотом, рубінами, смарагдами, та інші дорогоцінності.

До цього часу, правдоподібно, належить і основа переробленого на початку XVII ст.

напрестольного хреста (ОДКЗ). Його седес стоїть на трьох стилізованих левах. Використання таких елементів характерне для творів, замовлених князями Острозькими. Два підсвічники 1575 р., відлиті гданським майстром Лукою Фріделянтом на замовлення *В.-К. Острозького* (у музеях Острога та Дубна), надгробок К. І. Острозького в Успенській церкві Києво-Печерської лаври (1579 р., автор С. Чешек) та надгробок *Януша Острозького* в Тарнові (1620 р., автор Я. Пфістер) також опираються на трьох левів.

Про прикраси й світські вироби золотарів Острожчини можна судити з живописних портретів (дійшли в пізніх копіях) та описів майна. Багатство та різноманітність ювелірних виробів, які зберігались у приватних осіб та церковних інституціях Острога, ілюструє список дорогоцінностей тамтешнього єзуїтського колегіуму з 1649 р.: “Золото: хрест прикрашений рубінами, 2 малих хрести, 2 персні з рубінами, 11 золотих гудзиків з діамантами, 4 золоті вотивні таблиці, 2 золоті тарілки. Срібло: 2 монстранції, 34 позолочені чаші з черню, срібна позолочена чаша з емаллю та черню, релікварій у формі монстранції, 2 позолочені чаші з накривками, 10 великих ліхтарів, 6 різних ліхтарів, 8 салонних ліхтарів, 2 малих канделябри, 2 великі лампи, хрест великий із розп’яттям, 3 великі чаші з накривками для зберігання святих дарів, дзбан срібний із мистецьким різьбленням (зі зламаним одним вухом), 2 посудини для вмивання рук, релікварій св. Розалії у вигляді труни, 10 таблиць вотивних до образу Станіслава Костки, 12 “блях” і 24 “наріжників” із вівтаря св. Станіслава Костки, 9 вотивних таблиць із вівтаря Матері Божої Лоретанської, 7 вотивних таблиць і корона до св. Алоїзія, 3 корони і промені до ікон ..., 29 квітів срібних, 44 срібні зірки, ланцюг золотий, 2 гудзики, великий набалдишник і 2 бляхи від хоругви гетьмана Ходкевича, 2 малі набалдашники від намету Ходкевича”.

Персні Януша Острозького

Більшість зі згаданих речей пожертвувала колегіуму *А.-А. Острозька-Ходкевич*. Так, 1633 р. вона подарувала золоту чашу з дорогоцінним камінням вартістю в 12 000 злотих, в 1637 р. – два канделябри аугсбурзької роботи і т. ін. Величезною була вартість цих речей: згодом за виручені кошти від продажу коштовностей – 35 000 злотих – єзуїти завершили будівництво костелу, а продавши столове срібло княгині, перекрили його черепицею.

Аграф

Порівняно з іншими містами Волині в Острозі було відносно багато ювелірів. Найдавніша документальна згадка про острозьких ювелірів походить із 1547 року. На Зарванській вулиці в 1576 р. жили майстри “Степан золотар” та “Яцько золотар”, а також “ремесників товариши” “Каленик зо-

лотарчик”, “Стась золотарчик”. Натомість тоді ж у Дубні, резиденції *В.-К. Острозького*, не згадано жодного ювеліра. У списку власників будинків міста 1603 р. вдалось виявити (серед тих, чиє прізвисько означало фах) на Луцькій вулиці Яна Злотника, на Заваллі – Олену Злотничку. У 1609 р. згаданий золотар Лука, який підтримував контакти зі Львовом. До цього міста перед 1613-1614 рр. переїхав острозький золотар Матвій.

Канак

Такі зв'язки були закономірними, оскільки Львів на той час був великим економічним та культурним центром України, зокрема, тут було розвинуте ювелірне мистецтво. Тому саме звідти власник Острога *Януш Острозький* у 1613 р. запросив Францішека Клюбича. Він мав виготовити срібний вівтар для чудотворної ікони Богородиці у костелі сусіднього з

містом Межиріччя. Якісь золотарські роботи виконував для цього храму острожанин Павло Похилий (згаданий у 1616 та 1622 рр.). У 1622 р. на Красній Горі мав будинок українєць-золотар Микола, в цьому районі міста жив золотар Войцех (згаданий у 1631, 1635, 1638 рр.). Перед 1629 р. Павло Каленикович та Іван Лопатович, який тоді повернувся на батьківщину, до м. Рівного, навчали свого фаху Миколу Поболовецького. Останній після цього помандрував у “науці своїй до міст славніших до Польщі для науки ремесла”.

Із ще однієї згадки знаємо, що перед 1633 р. помер острозький ювелір Христофор Полежай. У 1642 р. острозькому костелові подарував срібний келих якийсь Павло золотар. Ще перед 1624 р. в місті був організований цех золотарів.

Фрагмент шати ікони Межиріцької Богородиці з зображенням змій

Він, правдоподібно, проіснував до кінця XVII ст., бо в описі міста за 1707 р. фігурує лише один золотар.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 50, 51, 75, 77, 89, 91.

Література: Александрович В. Мистецьке середовище Острога епохи Академії (1570-1630 рр.) // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 65-66; Бендюк М. Золотарство Острожчини. – Острог, 2009; Його ж. Розвиток золотарства з XVII ст. на прикладі окладу ікони “Богородиці Одигітрії” з Межиріцького монастиря // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали X міжнародної наукової конференції. Луцьк, 17-19 вересня 2003 року. – Луцьк, 2005; Зуб Д. Нариси з історії Галичини. – Львів, 2003. – С. 254; Каро Я. Беата и Гальшка // Киевская старина, 1890. – С. 95-97; Петренко М. З. Українське золотарство XVI-XVIII ст. – Київ, 1970. – С. 26; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002. – С. 110, 141, 143; Руй О. Невідомий реферат острозького гімназиста про Богоявленський собор в Острозі // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 2. – Острог, 2007. – С. 109; Устав Братства імені князей Острозьких под покровом преподобного князя Фёдора. – Почаев, 1909. – С. 10; Paszenda J. S. Architektura kolegium jezuitów w Ostrogu. Sztuka pogranicza Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku. – Warszawa, 1998. – S. 298; Załęski S. Jezuci w Polsce. – Kraków, 1905. – T. 4. – Cz. 3. – S. 1254, 1263-1264, 1284.

Микола Бендюк

Іван IV Васильович (Грозний)
(* 25.08. 1530, м. Москва –
† 18.03.1584, м. Москва)

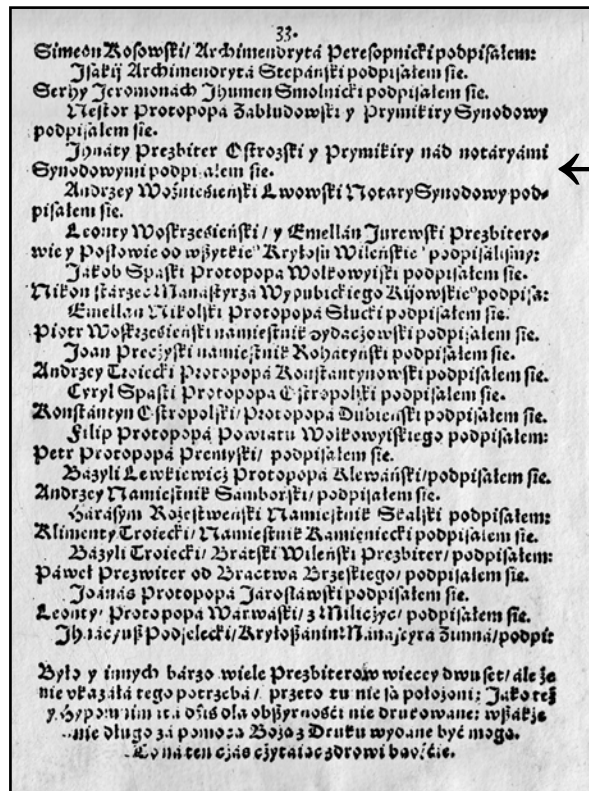
Великий князь Московський (з 1533 р.), перший російський цар (1547-1584 рр.), публіцист. Близько 1547 р. намагався запросити з Німеччини друкарів, знавців мов. Іван IV став ініціатором створення першої російської державної друкарні, в якій *Іван Федоров* та *Петро Мстиславець* випустили “Апостол” (1564 р.) та “Часовник” (1565 р.). Цар вважається автором трьох публіцистичних послань до князя *Андрія Курбського*, російського емігранта, що проживав на Волині. У передмові до *Острозької Біблії* зазначено, що він передав князю *В.-К. Острозькому* через *М. Гарабурду* список повної Біблії, укладений ще за князя *Володимира Святославовича*. Допускається, що це була *Геннадієва Біблія*.

Література: Гладкий А. И., Цеханович А. А. Курбский Андрей Михайлович // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Ленинград, 1988. – Вып. 2. – Ч. 1. – С. 494-503; Лурье Я. С., Роменская О. Я. Иван IV Васильович Грозный // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Ленинград, 1988. – Вып. 2. – Ч. 1. – С. 371-384.

Петро Кралюк

Ігнатій
(* ? – † після 10.03.1603)

Був дияконом у м. Буську. Близько 1587 р. Львівське ставропігійне Успенське братство запросило його до своєї школи вчителем та проповідником.

Підпис Ігнатія під рішенням
Берестейського антикатолицького собору
1596 року

Через переслідування місцевого владика Гедеона Балабана, який конфліктував із братчиками, у жовтні 1591 р. “учитель богодухновенних наук і писаній отеческих іскусний священноієрей Ігнатій” переїхав на роботу до Вільнюської братської школи. У червні наступного року повернувся до Буська, де служив у Святомиколаївській церкві. На підставі наклепу в еретизмі 6 червня 1594 року його під час ярмарку прилюдно підстароста, “відлучивши від церкви і від міста..., без жодного суду вигнав”.

І. переїхав до Острога, де став настоятелем князівського замкового *Богоявленського храму*, єдиним серед місцевої єрархії проповідником. На Берестейському антиунійному соборі 1596 р. керував усіма нотарями, очолював делегації православних до київського митрополита Михайла Рогози; правдоподібно, саме тут дискутував із відомим католицьким проповідником *Петром Скаргою*. Про це стало відомо Александрійському патріархові Мелетію Пігасові. У своєму посланні від 6 червня 1597 року “до хорепископа та протопопа Ігнатія” той порівнював його з Давидом, “який без повної зброї Саула вступив у бій з хвастливим Голіафом” і “в простоті мудрості... подолав філософа, що впивався гарно складеними сплетіннями об’юроділої мудрості”.

Є підстави вбачати в протопопі Ігнатії острозького публіциста, який писав під псевдонімом “*Клірик Острозький*”.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 94, 99; Соколов І. І. Про відносини Української Церкви до грецького Сходу наприкінці XVI та на початку XVII ст за нововиданими матеріалами // Записки історико-філологічного відділу УАН. – Київ, 1919. – Кн. 1. – С. 66; ЦДДАУЛ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 9. – С. 1809-1810; Спр. 349. – С. 1111-1112; Monumenta Confraternitatis Stavropigianae Leopoldensis. – Leopoldis, 1895-1898. – P. 277, 324, 326, 331, 333, 349, 352, 354, 419, 483, 620-621.

Література: Мицько І. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 91-92, 95-96; Його ж. Чар архівних свідчень. Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. – Львів, 1987. – № 3. – С. 87-89; Яременко П. К. Спроба розкриття псевдоніма Клирика Острозького // Наукові записки Львівського державного педінституту. – Львів, 1960. – Т. 16.

Ігор Мицько

Іконопис Острожчини XVI – першої половини XVII століття

У XVI – першій половині XVII ст. Острог був одним із найбільших центрів іконописання в Україні. Про це свідчать документи того часу. Найранішим із них є заповіт Іллі Костянтиновича Острозького від 16 серпня 1539 року. В ньому йдеться про виготовлення срібних шат до намісних ікон Богоявлення та Богородиці в Богоявленській церкві Острозького замку, а також до ікони архангела Михаїла в с. Межирічі. Згадані ікони вказують на давній однарусний варіант іконостасу Богоявленської церкви, відомий на Волині ще з часів князя Володимира Васильковича.

Згідно з податковим реєстром 1579 р. в Острозі працювало 6 малярів: Харитон, Лазко Гаврилович, Дашко, Духніч, Богдан і Федір. Така сама кількість майстрів була і в тогочасній визнаній мистецькій столиці України – Львові. Проте, якщо у Львові поряд з українськими малярами працювали поляки та вірмени, то в Острозі всі шестеро художників були українцями. Документ засвідчує існування в місті значного іконописного осередку, рівного якому не було на Волині і який своєю діяльністю охоплював значну територію та посідав особливе місце серед художніх центрів України, поступаючись лише Львову.

Іконописання в цей час виходить за межі монастирських осередків. Ікони створюються вже не тільки в монастирях, а й окремими майстрами, пов’язаними з міщанським середовищем, яке було благодатним ґрунтом для поширення культурних цінностей Відродження. Завдяки діяльності науково-освітнього гуртка слов’яно-греко-латинської академії в Острозі склалися особливо сприятливі умови для засвоєння ренесансних надбань Західної Європи, які синтезувались із традиційною слов’янською спадщиною, виплеканою на засадах греко-візантійської духовності, що зна-

ходило вияв і в іконах острозьких митців. У них поєдналось розуміння духовного та природного світу двох епох, стилістичні художні засоби середньовіччя та нового часу.

Найбільшою святинею Острожчини є чудотворна родова ікона князів *Острозьких* “Богородиця Одигітрія” (Богородиця Життеподательниця) XVI ст., що нині зберігається у Свято-Троїцькому монастирі в с. Межирічі. Ікона написана у візантійській традиції. Образи Богородиці та Христа намальовані за візантійською іконографією часів Палеологів. На лівій руці Богородиця тримає Ісуса, а вільною рукою, ледь торкаючись ніжки Сина, показує на Нього, ніби закликаючи всіх людей йти Його дорогою, жити за Його заповідями. Христос згідно з візантійською традицією зображений із лицем дорослої людини як передвічний Бог. В одній руці Він тримає сувій, а іншою благословляє Матір і весь світ, який врятує своїми муками. У зображенні облич майстер використав як графічні прийоми, прокреслюючи брови, ніс, очі темно-коричневими лініями і висвітлюючи опуклі місця пробілами, так і живописні, застосовуючи тонкі градації кольорів від рожево-червоних на щоках до темно-коричневих у затінених місцях облич. Золоте тло, що нагадує надприродне фаворське світло, пов’язує ікону з іконописними концепціями середньовіччя, а різаний по левкасу рослинний орнамент наближує до мистецтва нового часу.

Перші паростки мистецтва нового часу ще більше виявляються на іконі “Богородиця Одигітрія” XVI ст. зі с. Стадник Острозького району. Художник розширює духовний потенціал образів Богородиці та Христа, наділяючи їх новими якостями, які були невідомі в традиційному іконописі, роблячи їх емоційними і людськими. На жаль, не збереглися очі Богородиці, можна лише уявити їх трагічну виразність. У болісно зведених до перенісся бровах, гіркій складочці вуст застиг глибоко прихований розпач матері, що

не може захистити свою дитину від страшного жереба. Один із центральних надприродних образів середньовіччя – Богородиця перетворюється у ренесансний людський образ простої жінки. Етичне та естетичне начало об’єднуються, і трансцендентний ідеал набуває людяності і земної краси.

Подальший відхід від візантійської іконографії простежується в іконі “Різдво Богородиці” XVI ст., що походить із с. Стадник. Сповнені урочистості та відчуття вищого сенсу події обличчя св. Анни, св. Іоакима та їх друзів, які прийшли привітати батьків із народженням дочки, не аскетичні та надмірно витягнуті, а округлі, об’ємні, з маленькими підборіддями, невеликими носами та пухкими вустами. Від візантійської іконографії в них залишилися лише надмірно великі очі, але не містично широко розплющені, а з природно ледь опущеними повіками. Інтер’єр кімнати зображений із дотриманням середньовічної стилістики за законами зворотної перспективи: стіл, ложе, стілець передані з різних позицій, ніби майстер бачить їх у неземному божественному просторі. Віяння Відродження виявились тут у тому, що у зображенні архітектури: брами, палацу, башти – проглядаються риси реальних острозьких будівель: надбрамної вежі, Круглої башти, палацу Острозьких. Інтенсивне будівництво в Острозі не могло не хвилювати творчої уяви митця і не проникати в намальовані ним ікони. Таким чином, трансцендентний зміст події – народження матері Спасителя світу – поєднується з конкретним земним місцем і часом події, що робить ікону більш зрозумілою і близькою для глядача.

Нова ренесансна концепція людини, яка своїми діями активно впливає на боротьбу між двома протилежними силами всесвіту – Господом та сатаною, втілилась в іконі Юрія Змієборця XVI ст., з церкви с. Точивик. Якщо на середньовічних іконах драматизм боротьби не знаходив свого вияву, оскільки вищий

світ ікони був непричетним до земної реальності, отже, св. Юрій здійснював свій подвиг легко, без надмірних зусиль, із допомогою лише вищої сили, то на іконі з с. Точивик образ Юрія значно активніший, енергійніший, насичений напругою боротьби. Він долає змія не тільки могутністю Бога, а й власною силою, волею, сміливістю. Білий кінь героя не спокійно наступає на змія, а налітає на нього, стискаючи йому горло, з якого виринається страшне червоне полум'я. Потоки крові стікають з-під голови чудовиська, конвульсійно вигинається спіралевидними кільцями його хвіст, обплітаючи задні ноги коня. На чорному тулубі змія – жахливе червоне обличчя сатани. Цей образ у нижньому лівому кутку ікони протиставлений символічному зображенню Бога Саваофа, десниця якого коронує переможця. Зображення Саваофа розміщене по діагоналі у правому верхньому кутку композиції, над списом Юрія. А сам герой – у центрі, посередині діагоналі, між двома протилежними силами всесвіту. Із допомогою святого воїна Бог Саваоф карає втілення зла світу – сатану. Царівна Єлисава, яку рятує від змія св. Юрій, нагадує волинську дівчину, на ній вишите плаття без рукавів, біла сорочка та фартушок, батьки царівни також в одязі заможних волинських міщан. Реалістичні елементи наближували ікони до реального життя простих людей. Проте не могли не хвилювати консервативне духовенство, що вбачало в цьому руйнування самої трансцендентної сутності ікони, небезпеку перетворення її на картину з релігійним сюжетом, як це сталося на Заході. Така позиція ортодоксальних духівників була висловлена, зокрема, одним із діячів Острозького вченого гуртка *Василем Суразьким* у книзі “*О единой истинной православной вере*”, написаній в Острозі в 1588 році. Проте місцеві іконописці чітко розуміли міру і межу запозичень, свідомо обмежуючи їх так, щоб ікона не була подібна до західноєвропейської,

зберігала свою національну самобутність, а її глибинна духовна суть не змінювалась на громадженням побутових елементів.

Що стосується інших регіонів, які належали князям Острозьким, то тут варто відзначити Дубенський культурний осередок. Пензлю майстрів цього осередку належать ікони, одна з яких “Пророк Ілля з Житієм” походить із дубенської Іллінської церкви. Вірогідно, що ця ікона була замовлена князем *Василем-Костянтином* в пам'ять про свого брата Іллю Острозького. Постає св. Іллі зображена фронтально із сувоєм у руці, на плечі накинуто синій плащ, одягнений пророк у світло-синій хітон. На полях ковчега з обох сторін від святого розміщено шість житійних клейм. Сьогодні це єдиний зразок ікони з житійними сценами до кінця XVI ст., що походить з Волині.

До Дубенського осередку належать також ікони кінця XVI ст. з Хрестовоздвиженської пустині і походять, ймовірно, з намісного ряду іконостасу церкви. Ікони “Богородиця Одигітрія” та “Христос Пантократор” відзначаються своєю графічністю та приземкуватими пропорціями фігур святих. На сьогодні зберігаються вони в Харківському художньому музеї. Ще дві ікони з Хрестовоздвиженської пустині відомі лише зі світлин та книжкової гравюри.

До сфери впливу князів *Острозьких* належить група ікон 1590-х років, які вийшли з одного малярського середовища, межі діяльності якої розповсюджуються на території сучасних Сарненського та Володимирецького районів Рівненської області. До цієї категорії належать “Богородиця Одигітрія з похвалою” 1595 р. із с. Стрільськ, “Христос Пантократор з апостолами” 1592 р. з Великих Цепцевичів, Царські врата з наверхом із с. Клесів – всі вони зберігаються в Рівненському обласному краєзнавчому музеї.

Дослідники виявили декілька документів, що стосуються розвитку іконописного ма-

лярства Острозького осередку XVII століття. У записі від 6 вересня 1600 року в рукописному Євангелії зафіксовано про спорядження для церкви Різдва Богородиці с. Юсківців “помислом і накладом” острозького священника Ігнатія трьох намісних ікон – Спасителя, Богородиці та Різдва Богородиці, а також образу Спаса Нерукотворного. Цей запис дає уявлення про розвиток іконостасу на Острозьщині, який складався вже з намісного ряду та образу Спаса Нерукотворного над ним.

В *Акті розподілу володінь князів Острозьких 1603 р.* згадуються малярі Дашко на вулиці Красна Гора та Іван, що мешкав на вулиці Зарванській. Останнього ідентифікують з Іваном Ставровичем, який на початку XVII ст. працював у м. Буську, де для церкви Великомучениці Параскеви виготовив іконостас. Ще про одного острозького маляра Петра, котрий був боржником львівського аптекаря Яна Кучковського, йдеться в акті 1610 року. Правдоподібно, що в Острозі в першій чверті XVII ст. діяв навіть цех малярів, про що свідчить реєстр віддавання цехами воску до острозького парафіяльного костелу 1624 року. В актах костелу за 1624-1629 рр. згадуються імена малярів Яна та Павла, у реєстрі осілості Старого і Нового Острога 1654 р. – Івана, Станіслава та Вербила. Найбільш відомим з острозьких малярів початку XVII ст. був Іван Ставрович. Із його ім'ям пов'язують ікону “Успіння Богородиці” з церкви св. Великомучениці Параскеви в м. Буську, де на початку XVII ст. працював художник.

До цієї ікони дещо подібна ікона “Успіння Богородиці” середини XVII ст., що походить з Острозького Богоявленського собору. Очевидно, її автор бачив буське “Успіння” і “запозичив” з цієї ікони постаті апостолів Петра, Павла та ангела, що біля ложа Богородиці відрубують руки нечистивому Афонію. В іконі автор намагається об'єднати реальне середовище, що розгортається вглибину композиції, та ірреальний двовимірний

простір, який розвивається знизу вгору – по сходинах великої вертикалі буття. У нижній частині композиції, де зображена сцена боротьби ангела з нечистивим Афонієм, бачимо елементи лінійної перспективи – плитки підлоги мають перспективне скорочення, як і будинки ренесансної архітектури, намальовані у верхній частині ікони. Проте будівлі зображені не в реальному середовищі, а на тлі золотавого надприродного світла. Загалом композиція розвивається не в глибину, а знизу вгору рядами ієрархічної драбини, що підводять погляд до верхнього краю ікони, який сприймається як кордон земного і заклик до подальшого руху до Бога в безмежність небес. У верхньому ряду композиції зображена Богородиця, що возноситься на небо, а середній ряд ікони є проміжним. Апостоли, які мовчки застигли біля смертного одра Марії, та Христос, що тримає її душу у вигляді сповитої дитини, з'єднують земне і небесне. Їх самозаглиблення, рух всередину душі, всередину композиційного кола – до одра Марії, обертається рухом назовні у світозарну височину золотого фаворського сьйва, у якому здійснюється Пречиста Діва. Такій композиційній побудові ікони відповідає часова послідовність відображених на ній подій. У нижньому ряду епізод із нечистивим Афонієм та ангелом зображений у земному часі. У верхньому ряду – Вознесіння Богородиці – у трансцендентному часі. Персонажі середнього проміжного ряду – апостоли та святителі, що стоять біля ложа Богородиці, знаходяться в перехідному стані – від часу земного скороминучого, до часу позаземного вічного. Реальність події з'єднується з її ірреальним надприродним змістом. Ікона відображає сцену Успіння не в реальному вимірі, а відтворює сакральну сутність цієї події: своїм Вознесінням після Успіння разом із богопрославленим тілом Богородиця єднає земний і небесний світ.

Ознаки нового стилю виявились насамперед у трактуванні головних персонажів іко-

нопису – образів Христа, Богородиці, святих. Якщо середньовічне мистецтво тяжіло до підкреслення їх трансцендентної божественної природи через передачу безтілесності, нерухомості, безпристрасності, то ренесансне мистецтво, навпаки, акцентувало увагу на їх людяності. Якщо в середньовіччя одухотвореність образу не мислилась без упокорення плоті, матеріальна і духовна краса були несумісні, то в добу Ренесансу духовна і матеріальна краса не протиставлялись, не уявлялись відокремлено, а гармонійно поєднувались.

Поєднання природної фізичної сили та містичної надприродної сили Духа бачимо в образі Спаса-Еммануїла (Великого совіта ангел) початку XVII ст. зі с. Лючина. Образ Христа відображає слова пророка Ісаї, які частково написані на рамі ікони: “Яко отроча родися нам сын... И нарицаетсмя имя его велика совета ангел...”. Христос зображений як ангел, що стоїть на чолі великої наради ангелів. Його образ вражає духовною наповненістю, що виявляється у величезних надмірно розширених очах, у благословляючому жесті рук, які Христос підняв вгору, немаче крила, розгорнуті за його спиною. Але на відміну від містичних безплотних образів середньовіччя, цей образ наділений великою природною силою. Міцна струнка постать юнака, здається, ледь втискується у відведену їй площину ікони. І хоча Спас зображений в ієратичній позі непорушного предстояння з нерухомим обличчям, внутрішня енергія і експресія, що нуртують у ньому, відчуються в напруженій колористичній гамі гарячих яскраво-червоних фарб його сорочки. Містична одухотвореність споріднює це зображення із середньовіччям, а фізична міць та енергійність – з образами нового часу.

Відхід від візантійського канону і наближення образів до життя бачимо на іконах першої половини XVII ст.: “Апостоли Андрій і Іаков” із с. Точивик, “Св. Микола з житієм” з

с. Бродова. Візантійські типи облич замінюються українськими, приваблюють не тільки духовною, а й тілесною красою, змінюється їх психо-емоційне трактування – замість замкнутості, суворості та аскетизму – відвертість, доброзичливість і лагідність. Святи виступають як особистості, значимі не у своєму надсвітовому існуванні, а у своїй чисто людській неповторності, це палкі проповідники Божого Слова, вершители добрих справ, помічники бідних і принижених.

Реалістичні тенденції острозького іконопису проявились і в традиційній за схемою іконі “Страшний суд” (середина XVII ст.), про яку є згадка в літературі, що вона зберігалась в одній із церков Острога. Серед персонажів пекла тут було зображено володаря м. Острога *Анну-Алоїзу Ходкевич* та її чоловіка *Кароля Ходкевича* – фанатичних католиків, які переслідували православне населення міста.

Ікони Острозького осередку є яскравим прикладом українізації іконопису XVI-XVII ст., виявом синтезу середньовічних та ренесансних ідейно-художніх концепцій. У них органічно поєднались середньовічна ідея ієрархії та ренесансна ідея єдності всього сущого, середньовічна духовна краса та ренесансна фізична досконалість, середньовічне прагнення до потойбічного та ренесансна життєва активність, середньовічне ідеальне узагальнення та ренесансний індивідуалізм. Вони відкривали нові перспективи в аналізованні людської особистості, яка стояла в центрі уваги культури Відродження.

Література: Александрович В. Г. Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII-XVI ст. // Родовід, – 1994. – № 8. – С. 20-23; Його ж. Малярі та система малярських осередків Волині XVI століття // Матеріали IV науково-красознавчої конференції “Острог на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993. – С. 5-7; Його ж. Мистецьке середовище Острога епохи академії (1576-1636) // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 59-68;

Бондарчук Я. В. Іконопис Острозчини XVI-XVIII ст. // Волинська ікона: питання історії, вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції. – Луцьк, 1997. – С. 57-59; Ї ж. Синтез засад середньовічної та ренесансної духовності в іконописі Острозького осередку другої половини XVI – першої половини XVII ст. // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. Матеріали VII міжнародної конференції з волинського іконопису. – Луцьк, 2000. – С. 38-41; Жолтовський П. М. Український живопис XVII-XVIII ст. – Київ, 1978. – С. 9-13, 73, 77, 119-123, 127, 128, 131, 135, 138, 139; Истомин М. П. Главнейшие черты в иконописи Волини // Искусство и художественная промышленность. – Москва, 1893. – № 14. – Ноябрь. – С. 72; Луць В. Д. Волинські ікони XIII-XVI століть // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2000. – Вип. 5. – С. 65-86; Мицько І. З. Буське братство (з архівних знахідок про культурне життя Буська в др. пол. XVI – на поч. XVII ст.) // Прапор Жовтня. – Буськ. – № 134. – 7.11.1986. – С. 3; Овсійчук В. А. Українське малярство X-XVIII ст. Проблеми кольору. – Львів, 1996. – С. 286, 357; Його ж. Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII ст. Гуманістичні та визвольні ідеї. – Київ, 1985. – С. 162, 164, 165, 168; Ричков П. А., Луць В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002; Сидор О. Ф. Волинське малярство XVII-XVIII ст. // Образотворче мистецтво. – 1988. – № 2. – С. 18-21.

*Ярослава Бондарчук,
Микола Бендюк*

Інвентар маєтків князя Олександра Острозького 1620 року

Інвентар маєтностей князя *Олександра Острозького* списано в серпні 1620 р. для визначення їх грошової вартості, тобто економічного потенціалу кожного поселення, для рівноцінного й справедливого розподілу між його дочками – Софією Любомирською, Катериною Замойською та *Анною-Алоїзою*

Ходкевич. Угода про поділ маєтків була підписана 24 січня 1621 року в м. Ярославі в присутності сестер, їхніх чоловіків та свідків і приятелів – троцького воєводи Олександра Ходкевича, белзького воєводи Рафала Лещинського та волинського мечника Яна Бондзинського. Зараз інвентар зберігається в бібліотеці наукового закладу Польської академії наук “Ossolineum” у м. Вроцлаві.

Інвентар дійшов до нашого часу не повністю. У повному варіанті він складався з 618 аркушів, записаних з обох боків. Зараз містить лише 403 аркуші, тобто третя частина документа втрачена. Очевидно, пізніше до цієї частини, що збереглась, було додано “Sumariusz spraw u przywileiow Domu X. Ostrogskich roku 1594 spisany, roku 1690 przepisany” (“Перелік справ і привілеїв Дому князів Острозьких року 1594 списаний, року 1690 переписаний”). Зараз інвентар і сумаріуш становлять єдиний документ, котрий розпочинається із сумаріуша. Відомі два його скорочені варіанти.

Один, скопійований наприкінці XIX ст., зберігається в рукописному відділі бібліотеки Варшавського університету. В ньому замість поіменного списку мешканців усіх 320 поселень подано лише їх загальну кількість, скорочено також і текст сумаріуша. Структура цього списку відрізняється від оригіналу тим, що тут спочатку подано сам інвентар (с. 1-336), а після нього вміщено сумаріуш (с. 337-373). Більш скорочений список лише інвентаря без сумаріуша, зроблений наприкінці XIX ст., є в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Він подає вкрай стисло інформацію щодо лише 238 поселень.

Сумаріуш становить складений у хронологічному порядку перелік надань великих литовських князів та польських королів князям *Острозьким* на маєтки, починаючи від привілея великого литовського князя Вітовта та польського короля Владислава 1386 р. Фе-

дору Даниловичу на замок Острог із повітами, серед яких називаються Корець, Заслав, Хлапотин, Тростянець, Красне та Крупа. У сумаріуші перелічуються також різноманітні угоди, оборудки (купчі, застави, оренди), судові процеси князів *Острозьких* за окремі мастки, що відбувались до 1594 р., а також урядові постанови, що стосуються князівського роду. Зокрема, тут називається декрет короля Сигізмунда Старого, який у 1541 р. встановив повноліття князя *Василя Острозького*, котрому на той час виповнилося 15 років, та визнав за ним половину батьківської спадщини.

Навіть у неповному варіанті оригінал “Інвентаря” являє собою унікальне джерело за своїм інформаційним потенціалом з точки зору економічних, топографічних, статистичних, демографічних та інших відомостей. У ньому описуються 320 поселень (із них 20 міст і 300 сіл) південно-східної Волині, що

становить близько 16% тогочасних населених пунктів Волинського воєводства. Подекуди подаються відомості про час їх заснування, надання магдебурського права, ярмарків та торгів, окреслюються внутрішня топографія, місцерозташування, кордони та межі з іншими поселеннями, перераховуються поіменно всі мешканці, рід їх професійних занять, повинності тощо. Зокрема, описано міста: Александрія, Баранівка, Берездів, Дорогобуж, Дубрівка, Жорнів, Звяголь, Козлин, Лабунь, Любар, Несолонь, Острог (Олександрова половина), Острополь, Полонне, Рівне, Смолдирів, Сураж, Хлапотин (Красностав), Черниці, Луцьк (садиби князя *Олександра*). Подано детальний опис 16 замків, що розташовувались у цих містах, їх військового спорядження та бойових припасів. Подекуди називаються вулиці та культурно-релігійні споруди. Перераховуються різні промислові об’єкти, що існували в містах і

Повітові центри маєтків Острозьких на мапі М-К. Радзивила (поч. XVII ст.)

селах, зокрема: ремісничі цехи, млини, броварні, корчми, стави тощо та їхні прибутки. Подається опис панських дворів (житлових та господарських будівель), що розташовувались у селах, перелічуються фільварки, їхнє господарство та продукція, сільськогосподарська техніка, наявність худоби та птиці, зазначено характер сівозміни, розміри висіву та врожаї зернових за 1618-1620 рр. При переліку мешканців поселень зазначаються категорії міського та сільського населення, їх професійні заняття та повинності, розміри селянських наділів та система господарювання, міські фільварки, на яких господарювали міські мешканці тощо. При визначенні локалізації того чи іншого поселення називається величезна кількість назв урочищ, лісів, копців та інших місцевих топонімів.

Інвентар 1620 р. досліджував видатний історик Олександр Яблонівський, котрий посилався на нього у своїх працях з історії України. Його використовував широко знаний свого часу польський історик-аматор Антоні Ролле (псевдонім Dr. Antoni J.) при написанні нарису “Князь Василь Острозький та його конфлікт з козаками”. За його висловом, цей інвентар є справжньою “скарбницею” не тільки з точки зору економічних, топографічних і статистичних відомостей, але, насамперед, з погляду його історичної цінності. З нього А. Ролле черпав відомості щодо організації князівських маєтків, стану Острозького замку, забудови міста Острополья та взагалі всього, як він сам пише, що читач знайде в його оповіді. За ознайомлення з цим фоліантом, що на той час нараховував 618 нумерованих аркушів, він складав подяку Леопольдові Дмуховському з Удришовиць, котрий надав у його розпорядження цей документ.

Про видання цього інвентаря клопотався київський історик і архівіст, дійсний член Київської археографічної комісії і знавець документальних джерел з історії України

Іван Новицький. У 1882 р. в рапорті до Київської археографічної комісії він писав: “Из некоторых упоминаний в польских сочинениях по истории Юго-Западной России я имел случай узнать, что у писателя, известного под именем доктора Антония Й. имеются весьма важные неизданные рукописи ..., относящиеся к роду князей Острожских”. За власною ініціативою І. Новицький, вступивши у листування з А. Ролле, звернувся до нього з проханням надіслати цей інвентар до Києва. Отримавши рукопис, І. Новицький передав його на тимчасове збереження до бібліотеки Комісії, а сам офіційно звернувся до її керівництва з проханням про копіювання інвентаря та підготовку його до видання. Про перебування цього інвентаря у Києві і знайомство з ним засвідчував також довголітній діловод Київської археографічної комісії і тодішній помічник завідувача Київського архіву, відомий історик Орест Левицький. Спростовуючи думку про закриття Острозької школи і друкарні невдовзі після смерті їх засновника, князя *В.-К. Острозького*, він посилався саме на цей документ: “...в одной старинной рукописи мы нашли прямое указание, что оба эти учреждения еще в 1620 году существовали несомненно. Рукопись эта – Инвентарь имени князей Острожских, составленный в 1620 году, по случаю раздела их между тремя дочерьми князя Александра Острожского, и переданный нам известным историческим писателем польским, доктором Антонием И.” Подальша історія й доля рукопису, що перебував у Києві, не простежується. Але наслідком перебування рукопису в Києві є його скорочена копія, що зберігається зараз в Інституті рукопису НБУВ.

Інвентар опублікований частково: у перекладі з польської мови на українську в праці І. Ворончук. Ця публікація стосується 125 маєтків, котрі за сучасним адміністративно-територіальним поділом входять до Хмельницької області. Частина інвентаря, що

включає мастки тогочасної Острозької волості, опублікована В. Атаманенком.

Публікації: Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 р.) / Переклад, упорядкування і передмова І. Ворончук. – Київ – Старокостянтинів, 2001; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004.

Джерела: Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І. – № 3909. – Арк. 1-10 зв.; Ф. Х. – № 10878. – Арк. 1-1 зв.; Inwentarz anno 1620 przez rewizorów spisany dla podziału między córkami ks. Aleksandra Ostrogięskiego – Zofią Lubomirską, Katarzyną Zamoyską, Anną Chodkiewiczową // Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk. – Dział Rękopisów. – Sygn. 3669/II; Biblioteka Warszawskiego Uniwersytetu. Rękopisy. – № 425.

Література: Ворончук І. Роль князів Острозьких у розбудові волинських міст (на матеріалах інвентаря 1620 р.) // Старокостянтинів і край в просторі часу. – Хмельницький – Старокостянтинів – Самчики, 1997. – С. 46-58; Ї ж. Інвентар мастків князів Острозьких 1620 року як історико-демографічне джерело // Наукові записки.

Серія “Історичні науки”. – Вип. 13. – Острог, 2008. – С. 232-242; Ї ж. Інвентар Острозьких володінь 1620 р. – фундаментальне джерело з історії Болохівщини // Болохівщина: земля і люди. – Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000. – С. 275-276; Ї ж. Місто Любартів (за інвентарем маєтностей князів Острозьких 1620 р.) // Житомирщина на зламі тисячоліть: Науковий збірник “Велика Волинь. – Житомир, 2000. – Т. 21. – С. 95-97; Ї ж. Селянство Острозької волості за інвентарем 1620 р. // Острогіана в Україні і Європі. – Старокостянтинів, 2001. – С. 257-268; Ї ж. Фільварок на Хмельниччині в першій половині XVII ст. // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. – Хмельницький, 1999. – С. 87-99; Ї ж. Фортифікаційні споруди Острожчини (за інвентарем маєтків князів Острозьких 1620 р.) // Середньовіччя і ранньомодерні оборонні споруди Волині: Збірник наукових праць. – Кременець, 2006. – С. 126-136; Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская // Киевская старина. – Киев, 1883. – Т. 7. – С. 343; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19 – S. 111; Dr. Antoni J. Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim // Opowiadania Historyczne. Seria szósta. – Lwów, 1887. – S. 43-108.

Ірина Ворончук

К

Кардашевич Станіслав (Kardaszewicz Stanislaw)

(* 8.05.1826, м. Білгородка –
† 6.10.1887, м. Острог)

Дослідник історії м. Острога. Походив із волинської шляхти. У 1844 р. вступив на службу в повітовий суд в Острозі секретарем. Перебував на цій посаді до 1869 року. Був секретарем останнього маршалка Острозького повіту Ксаверія Йотки. Проживаючи в Острозі, К. глибоко зацікавився історією міста і краю. Особливо приваблювала його історія Острога. Її вивчення стало для нього життєвим покликанням. К. відшукував, збирав, систематизовував, опрацьовував і вивчав писемні джерела як у самому місті, так і у фамільних архівних, рукописних збірках на Волині і Поділлі, особливо багато цінних матеріалів знайшов у Славутському архіві князів Сангушків.

Відсутні будь-які портрети К. – малюнки, дагеротипи або фото. Інший острозький краєзнавець, археолог, продовжувач його на ниві історичної острогяни *Йосип Новицький* (1878-1964), через багато років (у 1939 р.) так описав зовнішній вигляд К.: “Пам’ятаю його постать: високий, темний блондин, без бороди, дещо сутулий, замислений, спокійний”.

Відома лише одна його книга з історії Острога, котра була надрукована видавничою спілкою В. Л. Анчица вже після смерті автора в 1913 року. Оригінал рукопису зберігається у Варшаві в Національній бібліотеці (Biblioteka Narodowa). Монографія К. “Dzieje dawniejsze miasta Ostroga” (“Давня історія міста Острога”) вийшла за редакцією польського історика Александра Ябло-

новського (1829-1913) з його передмовою. Вступну статтю написав інший польський історик Генрик Мосцицький (1881-1952).

Відомості про ОА та *Острозьку кириличну друкарню* другої половини XVI – першої половини XVII ст. є в різних розділах монографії К. У роботі автор використав і проаналізував *акт 1603 поділу Острога між синами В.-К. Острозького Янушем і Олександром*. У 2-му розділі монографії зазначив місце розташування ОА в пригородку (с. 99-100). В обох частинах Острога К. виділяє місця, пов’язані зі знаменитим краківським астрономом *Лятошем*, який переїхав до Острога і, ймовірно, викладав у ОА. Окремий розділ К. присвятив ОА. Щоправда, мовиться про неї лише на 3 сторінках (с. 137-139).

Заснування ОА К. пов’язував із реформаційним рухом у XVI ст., коли землі Волині вкрилися протестантськими “зборами”, школами і друкарнями. К. зазначає, що князь *Василь Острозький* почав сам діяти в інтересах “нез’єднаної церкви”. Автор наводить у додатку до монографії текст листа князя *В.-К. Острозького* до Львівського Успенського братства від 1 грудня 1592 року з Дубна, де констатується, що “маємо потребу у вчителях і без них терпимо голод”, а також слова із листа князя до новообраного володимирського єпископа *І. Потія* про те, що конче потрібно мати своїх пресвітерів і добрих проповідників, бо через відсутність наук “велика... грубість серед наших духовних” (с. 137). Як зазначив К., саме для “піднесення... освіти і моралі на Русі князь Василь заклавав... першу в Острозі руську школу, звану Академією, на зразок латинських шкіл” (Там само). При цьому К. помилявся, датуючи її

виникнення “наприкінці другої половини XVI ст.”, бо фактично перша точна звітка про Академію сягає вже 1578 року. К. зазначив, що князь *В.-К. Острозький* “стягував до неї (академії. – *М. К.*) звідусіль вчених і школу ту віддав під керівництво вченого русина Герасима Смотрицького, першого тієї школи ректора, і вченого грека Кирила Лукаріса”. Серед викладачів Академії К. називає Павла Паліурія (помилково, бо цей діяч перебував у Великопольщі) і *Яна Лятоша*, а з вихованців – *Мелетія Смотрицького* і *Петра Конашевича-Сагайдачного*.

Твердження про роль ОА і час припинення її діяльності вбачаються дискусійними. Він вважав, що “недовго існувала острозька школа і небагато принесла для краю користі” (с. 139). К. відзначив, що *Анна-Алоїза Ходкевич* наказала “руським бакалаврам”, щоб “у цій школі не навчали по-польськи і по-латині, а тільки по-руськи” (с. 139). Точного часу припинення існування “школи” і друкарні К. не подав, але пов’язує це з буремними часами “розбоїв козацьких” (Там само). Важливо, що К. локалізував “школи” разом з друкарнею тереном Острозького замку в так званому “дольному (нижньому – *М. К.*), у тому місці, де є тепер прогімназія” (Там само). У розділі VI (“Друкарні слов’янські в Острозі і Дермані”) подаються дані про видання в Острозі книг *І. Федоровим Нового завіту і Біблії*, а також “*Хронології*” *Андрія Римши*, подається стислий огляд книжкової продукції післяфедорівського періоду 1583-1612 рр. і згадується сумнівне видання 1640 р. (книга “преподобного... Нікона ігумена Чорнії гори...”).

Саме *Й. Новицький* відшукав місце заховання в Острозі праху К. на старому польському католицькому цвинтарі, де в 1938 р. був споруджений на кошти Польського краєзнавчого товариства новий пам’ятник К. Він був із піщаника, складався з двох покладених один на одного різного розміру поста-

ментів, а на верхньому був виточений хрест. На пам’ятнику польською мовою був напис: “Stanisław Kardaszewicz sekretarz sądu powiat. w Ostrógu 1844-1869 r. Historyk m. Ostroga. Ur. w Białogrodce 8 maja 1826 r. Um. w Ostrogu 6 paźdz. 1887 r.” (“Станіслав Кардашевич, секретар повітового суду в Острозі 1844-1869 рр., історик м. Острога, народився в Білгородці 8 травня 1826 р., помер в Острозі 6 жовтня 1887 р.”) Цей цвинтар XVII-XIX ст. проіснував до кінця 50-х років XX ст. і був знищений за розпорядженням тодішньої влади, а на його місці побудували стадіон. Лише один постамент надгробового пам’ятника К. із цього цвинтаря перевезений на Замкову гору і поставлений біля “Будинку мурованого”, де розміщений краєзнавчий музей. Перебування цього пам’ятника просто неба призвело до повної руйнації решток напису на більшій частині поверхні.

Рукопис праці К.: Biblioteka Narodowa. Warszawa. Rękopisy. – № IV 5612.

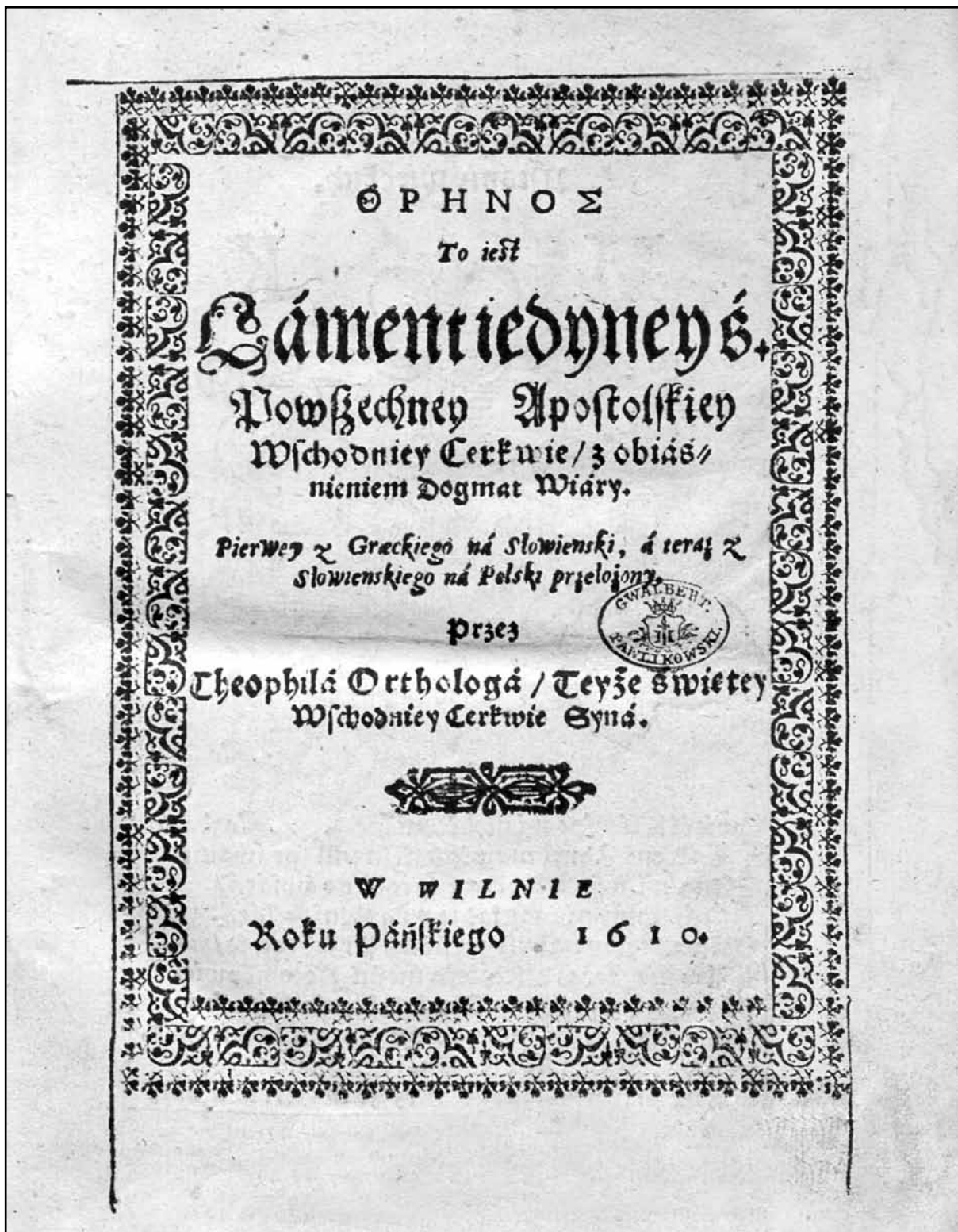
Основна праця: Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913.

Література: Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліограф. довідник / Упор. І. З. Мицько. – Київ, 1990. – С. 59.

Микола Ковальський

Карпович Леонтій
(світське ім’я – Лонгин,
* бл. 1580 – † 1620, м. Вільно)

Церковний і культурний діяч, один із непримиренних супротивників Берестейської унії. Народився на Пінщині в шляхетській родині. Бував на Острожчині, зокрема в с. Кунині. Підтримував зв’язки з *Дерманським монастирем*. Можливо, за прикладом цього монастиря запровадив у братському Святодухівському монастирі у Вільно, архімандритом якого був, спільножительні правила.

Титульна сторінка "Треноса" М. Смотрицького,
 надруковано 1610 р. анонімно Л. Карповичем у Вільно

Про можливе співробітництво К. з острожанами засвідчують його тісні контакти з *М. Смотрицьким*. Він брав участь у випуску “Треноса” *М. Смотрицького*, за що був ув’язнений. Також виступав наставником цього письменника-полеміста, коли той прийняв чернецтво. *М. Смотрицький*, зі свого боку, надзвичайно високо цінував К. Проголосив промову (казанье) на його похороні, а також написав “Лямент... на жалісну смерть... Леонтія Карповича”.

Джерела та література: Маслов С. И. Казанье Мелетия Смотрицкого на честный погреб о. Леонтія Карповича. – Київ, 1908; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 93; Смотрицький М. Лямент світу вбогих на жалісну смерть... Леонтія Карповича // Українська поезія XVII ст. – Київ, 1988. – С. 131-150.

Петро Кралюк

“Грамматика словенська язика” (м. Вільно, 1586)

Видана віленською друкарнею Мамоничів 8 жовтня 1586 року. У рукописних списках XV-XVI ст. цей твір має назву “Иоанн Дамаскин. О осми частех слова”. Автором вважається псевдо-Іоанн Дамаскін, перекладачем тексту з грецької на церковнослов’янську мову – Іоанн, екзарх Болгарський. Надрукована за списком, отриманим з острозької бібліотеки (“газофілакії” – скарбниці).

Друк складається із 14 нумерованих аркушів. Надруковано форматом в 4°. Набір 17-18 рядків на сторінці. Розміри 10 рядків – 82, 50 мм. Сигнатури позначені кириличними цифрами на першому аркуші зошита.

Зміст видання: арк. [4-14] – текст Граматики; арк. [14] зв. – післямова (“Бга блгаго блгодатію”). Про обставини передачі списку

йдеться в післямові: “А за прозбою жителеи столицы великаго княства литовскаго града Вилни. Сиа кграматыка словенська языка з газофілакїи славного града Острога властное ѿчизны яснѣ велможного княжати и пна пана Константина Константиновича княжати на Острогу, пана на Дѣбнѣ, воеводы Кїевскаго маршалка земли Волынские и прочаа.

З щодробливого его млѣти ласки выдана для наоученя и вырозумѣнѣа бжѣтвеннаго писаѣна а за помочю хвою на несмертнѣю славѣ народѣ домѣ его княжаскоѣ млѣти выдрѣкована в мѣсте Виленскомѣ”.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 100.1-12 (факсиміле арк. [4-14]); Ягич И. М. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке // Исследования по русскому языку. – С.-Петербург, 1885. – Т. 1. – С. 335-342, 959.

Місце зберігання: відомі 2 неповні примірники – Росія, Москва (РДАДА (з б-ки С. Медведева); С.-Петербург (РНБ (кн. П. П. В’яземського)).

Каталоги стародруків: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 91. – С. 31; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 100. – С. 713; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 92. – С. 193-194; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 113. – С. 232-233; Книга Беларусі. 1517-1917. Зводны каталог. – Мінск, 1986. – С. 63-64.

Література: Анушкин А. Во славном месте Виленском. Очерки из истории книгопечатания. – Москва, 1962. – С. 68-69 (фото вихідних даних); Зернова А. С. Типография Мамоничей в Вильне (XVII век) // Книга: Исследования и материалы. – Москва, 1959. – Сб. 1. – С. 184-186; Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. – Київ, 1985. – С. 69-145.

Наталія Бондар

БГА ВЛГАГО БЛГОДАТІН •

ѢЗПРОЗБОМ ЖИТВАШІ СТОЛІЦЫ ВІДНКАГО КНѢ
СІТВА ЛІТОВЪЩАГО ГРАДА ВНАШНІ

СНА ПГРАМАТОНКА СЛОВЕНСКА ІЗУНА • ЗГАВ
ДНАДНІН СЛАВНОГО ГРАДА ОСТРОГА ВЛАСТНІВ
ШУНЗНЫ ІСНІВЪ ВІДЪМОЖНОСІ КНѢЖАТН ІПНА

ПАНА КОНСТАНТИНА КОНСТАНТИНОВИЧА КНѢЖАТН
НА ОСТРОГѢ, ПАНА НАДЪСНІВЪ, ВОЕВОДЫ КІЕВОВСКАГО
МАРШАЛНА ЗОМАН СЛОВЕНСКОГО ІПРОТѢА •

ЗЩОДРОБИТЕСІ ІГО МІАТНІ АЛЕКН ВІДЪНА ДЛА
НА ІУТІНЬА ІВІРІЗЪЛІВНЬА СІЖІТВАНОГО ПІСІА
ѢЗПРОМІІНЪ ХЪНО НАНЕСМЕРТНІМЪ СІІВЪ НАРО
ДУ ДОМУ ІГО КНѢЖАНО МІАТНІ ВІДЪРЪКОВАНА
ВМІБІТІ ВНАШНІКІМЪ •

ВРОКУ НАРОЖІНЬА СЛОВА ІВГА ІСІІА НАШІО

ІІ ХА ДА ФІІІ • МІЦА ОКТЯВРІА

І АНА, НАПАНАІІЪ ПРІПЕНЬА

МІІІІ НАШІА ПІААГІН

ѢШОІВІРІНІА СІВІТІА

Б І І П

БІРІУНІН ДОМУ
ІІАНОНІІІІІ

Кипріан (* ? – † після 1623 р.)

Український церковний та культурний діяч, відомий передусім своїми перекладами з грецької мови. Походив, очевидно, з Острожчини. У списку перекладеного трактату Гавриїла Севера “Синтагматікон...”, здійсненого К., вказано прізвисько перекладача “Розвьяніцький”. Це може бути потрактовано в тому сенсі, що він походив із с. Розваж, що неподалік Острога.

У передмові Захарії Копистенського до “Бесід на 14 послань апостола Павла” Іоана Золотоустого, виданих у друкарні Києво-Печерського монастиря 2 квітня 1623 року, про К. сказано, що він “суща от града Острога” (тобто народився чи жив там) і “любомудрствовавшя” “въ Єнетіихъ же и Патавіи”, тобто Венеції й Падуї. Також у цій передмові відзначено, що він добре знав грецьку мову.

Перед тим, як продовжити студії за кордоном, К. мусив отримати певні знання на батьківщині. Можливо, освіту здобував у ОА, де міг навчитися грецької мови, а потім вдосконалювати свої знання в Італії, оскільки там існували значні осередки грецистики. І. Мицько припускає, що світське ім’я К. – Кирило, і ототожнює його з відомим діячем Львівського ставропігійного братства Кирилом, який зазнав переслідувань з боку єпископа Гедеона Балабана, а потім змушений був перебраться до Вільна. Правда, таке припущення ґрунтується лише на певній “логіці подій” і не має документального підтвердження.

Наступний епізод у житті К. був пов’язаний із *Дерманським монастирем*. К. стає одним із діяльних членів культурно-освітнього осередку, що виник тут. В Дерманському монастирі він здійснив низку важливих перекладів з грецької мови. Першим дерманським перекладом К. вважається переклад збірки “Пчола”, який був завершений 29 березня 1599 року. Ця збірка була складена у Візантії в

XI ст. й містила близько 2 500 висловів античних авторів, отців церкви, візантійських письменників, уривків із Біблії. Існували переклади “Пчоли” з часів Київської держави, однак К. їх проігнорував. Переклад здійснив, імовірно, з грецького видання 1546 р., опублікованого Конрадом Геснером у Цюріху.

Наступний переклад, що теж гіпотетично пов’язується з іменем К., є трактат “Синтагматікон, або про святі сім таїнств церковних...”. Грецький оригінал цього твору належав Гавриїлу Северу, філадельфійському митрополитові з кафедрою у Венеції. Написаний він був останньої чверті XVI ст., а надрукований у Венеції в 1600 р. Враховуючи “венеціанський епізод” у біографії К., стає зрозумілим його інтерес до цього твору.

“Синтагматікон...” репрезентував нове явище в тогочасній грецькій богословській думці – т. зв. релігійний гуманізм, представники якого намагалися відійти від православного традиціоналізму й використовували логічні побудови латинської теології. У “Синтагматіконі...” широко використовувалися не лише біблійні тексти, а й твори східних отців церкви, візантійських богословів й постанови церковних соборів. Перекладений К. “Синтагматікон...” справив помітний вплив на розвиток української богословської думки, зокрема, це виявилось в творах Петра Могили, Тарасія Земки, Сильвестра Косова та інших.

У лютому 1605 р. К. завершив переклад “Бесід на Євангеліє від Іоана”, автором яких був Іоан Золотоустий. Цей текст раніше перекладався старослов’янською мовою Силуяном, учнем Максима Грека. Однак у Силуянівському перекладі були деякі пропуски. К. же переклав твір в повному обсязі. Дещо пізніше здійснив переклад іншого Золотоустового твору “Бесіди на 14 послань апостола Павла”, що був надрукований у Києво-Печерській лаврі. У передмові до цього друку наводяться певні біографічні свідчення про К. Зокрема, говориться про його перебування на Афоні.

У “Совітованії о благочестії”, творі, який з’явився на початку 20-х рр. XVII ст. і, очевидно, належав *Ісакію Борисковичу*, пропонувалося повернути К. з Афона на батьківщину.

Література: Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 94-95; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 274-275; Ясіновський А. Внесок Острозького культурного осередку в розвиток української богословської думки (кінець XVI – початок XVII ст.) // Ковчег. – Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 217-227; Podskalsky G. Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). – München, 1988. – S. 117-180.

Петро Кралюк

Клієнтела князя Василя-Костянтина Острозького

Її творила шляхта, яка визнавала князя *В.-К. Острозького* своїм патроном або лідером, а взамін за свою вірність/лояльність розраховувала на його оборону і милість (фінансову, політичну й іншу підтримку) і була пов’язана з ним у формальний або неформальний спосіб.

Як встановила Н. Яковенко (на прикладі дітей М. Зорі та О. Єрлича), в ОА (а згодом і в Острозькому єзуїтському колегіумі) здійснювалась підготовка кадрів служителів двору *Острозьких*, вочевидь, безкоштовно. Тому цілком вірогідним є навчання багатьох представників клієнтели в цьому навчальному закладі. Її формування розпочалося після смерті батька *В.-К. Острозького*, великого гетьмана литовського Костянтина Івановича (1530). Щоправда, через малолітство княжича, якому на той час виповнилося 4 роки, і активні дії зі збирання спадщини його стар-

шого брата Іллі, при боці останнього опинилася більшість давніх слуг дому. Тільки за два десятиліття після того, внаслідок сприятливих обставин, навколо князя *Василя* почала зосереджуватися потужна група підтримки, і 1550-1570 рр. стали вирішальними для зростання його авторитету і могутності.

Спочатку, після смерті брата Іллі (1539) і поділу батьківщини з його вдовою Беатою Костелецькою і дочкою *Гальшкою* (1541), *В.-К. Острозькому* вдалося повернути половину родових володінь і осілих на них батьківських слуг. У 1550 р. завдяки підтримці всесильного клану Радзивилів князь *Василь*, як маршалок Волинської землі, увійшов до складу великокнязівської ради, а як володимирський староста почав формувати штат місцевого замкового уряду, пізніше трансформованого в гродський суд. Ще один судовий округ – київський – потрапив під контроль *Острозького* у 1559 р., після отримання ним привілею на Київське воєводство. Обіймати уряди в зазначених судах могла виключно місцева шляхта, відтак контингент князівських слуг розширився і вже не обмежувався представниками родів, відданих *Острозьким* з діда-прадіда.

У 1553 р. відбулися знакові події в житті князя, кожна з яких суттєво вплинула на вигляд і розміри його клієнтели. Перша – одруження із Софією Тарновською, дочкою найпотужнішого малопольського магната, великого коронного гетьмана і краківського каштеляна Яна Амора Тарновського († 1561). Несподівана смерть у 1567 р. її брата Яна-Кшиштофа, який не залишив нащадків, дозволила *В.-К. Острозькому* – хоч і не без проблем у вигляді збройної протидії інших претендентів – заволодіти величезними володіннями свого тестя. Клієнтела Тарновських у цей час поділилася на два табори; одна її частина (ймовірно, менша) симпатизувала руському князеві і надалі залишилася йому вірною (Заборовські, Колачковські, Куровські,

Лисаковські, Лонцькі, Менжинські, Щуцькі, дрібна православна шляхта з Підгір'я та ін.).

Друга подія сталася у вересні 1553 р., коли *В.-К. Острозький* спробував прибрати до своїх рук втрачене під час поділу з братовою родове гніздо і встановити контроль над тими спадковими володіннями, що за законом належали сім'ї його брата Іллі. Запланована князем “весільна авантюра”, внаслідок якої Гальшку Іллівну силоміць віддано заміж за Дмитра Сангушка, а її матір вигнано із замку, завершилася загалом невдало. Але в ході її реалізації стало зрозумілим, на чиему боці знаходяться симпатії потомствених ленників дому *Острозьких*. Князь не зустрів особливого опору з боку слуг Беати Острозької, які, попри обов'язок захищати свою пані, поставилися до акції гетьманича лояльно. Після кількох тижнів перебування в Острозі *Василь-Костянтин* таки залишив місто, але разом із ним поїхали і деякі люди Беати, готові полишити служби при дворі чужої їм княжни-польки заради свого, руського пана. Поступовий відтік кадрів у тому ж напрямку продовжився у 60-х і на початку 70-х років XVI ст., коли вдова Іллі Костянтиновича відписала землі “Острозького князівства” своєму другому чоловікові поляку Ольбрахту Лаському, а той, врешті, переказав їх королю Сигизмундові II Августу.

Зростання чисельності клієнти князя в останній третині XVI ст. було запрограмовано декретом королівського суду від 7 квітня 1574 року. Як опікун небоги Гальшки, Острозький отримав право управління належною їй частиною всіх родових добр і, таким чином, став найбільшим землевласником Речі Посполитої. Посідання величезних маєтків на той час гарантувало не лише значні прибутки, але й давало змогу змагатися за статус політичного лідера у власному регіоні чи й у державі. В. Соколовський називає політичне угруповання *В.-К. Острозького* одним з чотирьох найпотужніших у Речі По-

сполитій кінця XVI – початку XVII століття. На перший погляд, це твердження здається дискусійним, адже православний магнат з Русі у розпалі сеймових баталій особливою активністю і красномовством не вирізнявся. Активною, натомість, була позиція і дії його прибічників. Слуги *Острозького* з воївничого середньовічного рицарства перекваліфікувалися у групу його політичної підтримки з огляду на ті зміни, які відбулися в регіоні у другій половині XVI століття.

Після проведення земських реформ 1565-1566 рр. і укладання Люблінської унії 1569 р. на українських землях поширилася політична модель шляхетської демократії, що передбачала делегування частини влади монарха і його найближчого оточення (сенату) шляхетським органам самоврядування (сеймикам), які діяли в провінції. Зібрана на сеймиках шляхта з'ясовувала не лише локальні питання. Відряджаючи своїх представників на загальнодержавний сейм, вона брала участь у вирішенні ключових проблем Речі Посполитої. Усі рішення провінційні сеймики приймали шляхом голосування, право участі в якому мала осіла і навіть неосіла в повіті шляхта, зазвичай поділена за своїми симпатіями на кілька потужних кланів, очолюваних магнатами. Інтереси цих людей і зіштовхувалися на подібних зібраннях. Так, волинські сеймики кінця XVI ст. були своєрідним полем для змагань київського воєводи *В.-К. Острозького*, великого коронного канцлера Я. Замойського і брацлавського воєводи Я. Збарзького. Найзапекліша боротьба на сеймику точилася навколо обрання послів на сейм, депутатів до Люблінського Трибуналу (найвищого апеляційного суду Корони) і кандидатів на ключові в повіті земські уряди (підкоморій, земські суддя, підсудок і писар). З огляду на процедуру прийняття сеймових рішень, велике значення мала чисельність представництва кожного з угруповань. Тут група підтримки *Острозь-*

кого була в Речі Посполитій однією з найбільших, позаяк у розлогих родових маєтках князь утримував на власний кошт кількатисячний “електорат” зі своїх слуг-шляхтичів. Особливо міцні позиції київський воєвода мав в українських воєводствах (Волинському, Київському, Брацлавському і Руському), слабші – в Малій Польщі (Сандомирське і Краківське воєводства) і Білорусі (Берестейське і Новогрудське воєводства).

Роздаючи землі потенційним прибічникам і просуваючи найактивніших представників рицарської братії на земські і навіть сенаторські уряди, князь *В.-К. Острозький* – до того один із волинських магнатів, русин і покровитель “старожитних руських” домів – у 70-90-х рр. XVI ст. поступово перетворився на значну політичну фігуру всього королівства. Служба при ньому стала привабливою для шляхти навіть із найвіддаленіших куточків Речі Посполитої і з-поза її меж (князі Гедройці з Литви, Пересецькі з-під Вітебська, Кандиби, Любовицькі і Свяцькі з Троцького воєводства, Галчиновські і Цетнери з Сілезії, Прущинські з Помор’я, Кшешовські і Хорковські з Ленчицького, Куровські з Каліського воєводства, Богуцькі, Вільги, Гоздзіковські, Мошенські, Риминські, Станішевські з Мазовії і т. д.). Це різноманіття відданої *Острозькому* шляхти з усіх усюд, поєднане з його казковим багатством і князівським / “монаршим” походженням, створювало навколо князя ореол правителя, володаря своєї держави у державі. Зовнішнім проявом можливостей київського воєводи слугували його урочисті в’їзди на сейм у супроводі кількатисячного почту слуг, убраних у парадне вбрання. Витрати патрона на утримання поза межами власних володінь такого числа людей були надзвичайно високими. Ця акція, ілюструючи особливий статус *Острозького*, справляла неабияке враження на присутніх.

Окрім політичної підтримки, князь *Ва-*

силь-Костянтин, як і кожен магнат, потребував слуг-професіоналів: юристів, економістів, архітекторів, лікарів, поміж яких траплялися енергійні вихідці з простоліуду та іноземці (підскарбій Семен Кричевич, степанський урядник Богдан Омелянович, особистий лікар *Острозького* француз Раймунд Каркасон, придворний архітектор німець Ян-Ульріх Франкенштайн і т. д.).

Серед інших шляхів формування клієнтели “некоронованого короля Русі” варто пригадати ще один, рідше згадуваний: до оточення князя на певний час потрапляли слуги тих магнатів, які в заповітах призначали князя опікуном власних родин і маєтків. Так, зокрема, за часів опіки над малолітніми дітьми польного литовського гетьмана Романа Сангушка († 1571) *Острозький* пригорнув під своє крило цілу фракцію відомого полководця, при тому дехто з людей Сангушка (Андрій Заленський, Каспер Лушковський, Мартин Менжинський та ін.) пов’язав із новим покровителем усе життя.

Що стосується розмірів клієнтели *В.-К. Острозького*, то жодних спеціальних досліджень на цю тему не проводилося. Сам князь, розмірковуючи у 1595 р. над мобілізацією свого угруповання на збройний виступ проти “католицької партії”, називав, очевидно, дещо завишену цифру в 15-20 тисяч осіб. Ішлося, насамперед, про ленників князя, його гайдуків, бояр, а також і всіх інших слуг та прибічників.

Відповідно до майнового та соціального статусу членів “фамілії”, рівня їхньої залежності від патрона, характеру взаємних зобов’язань і тривалості стосунків, клієнтелу можна поділити на кілька груп за ієрархією.

1. “ПРИЯТЕЛІ” (клієнти) – земські урядники і сенатори, послані на сейм, депутати до Люблінського трибуналу, що походили із заможних панських (князівських) родів і були зобов’язані своєю кар’єрою чи майновим становищем *Острозьким*. Клієнтами були і

шляхтичі середньої руки, що добровільно йшли на ситуативний союз, підтримували ініціативи князя, надавали йому дрібні послуги (наприклад, супроводжували на сейм). В обох випадках “приятелі” декларували незацікавленість у матеріальному стимулюванні своїх послуг, хоча зазвичай і отримували від *В.-К. Острозького* певну допомогу (протекція у просуванні кар’єрною драбиною, заступництво у конфлікті із сильними суперниками і т. ін.) чи навіть грошову винагороду.

В. Соколовський називає серед клієнтів князя та його синів лише кілька імен: київського хорунжого Щенного і його брата, луцького підкоморія Яна Харленських, київського хорунжого Гаврила Гойського, володимирського войського Василя і його небожа Дем’яна Гулевичів, луцького земського суддю Остафія і його брата Матвія Єловичів-Малинських, Лаврина Древинського, луцького ключника Олександра Жоравницького, луцького войського, а згодом київського каштеляна Івана Чаплича-Шпановського, а також політичних повірників князів Острозьких – кам’янецького каштеляна Якуба Претвича і Єронима Язловецького.

До цього списку слід додати земських урядників і одного сенатора, що починали свою кар’єру у володимирському та київському гродських судах. До фракції *Острозьких* належали майже всі луцькі, володимирські і кременецькі війські другої половини XVI – початку XVII ст., на призначення яких князь мав вплив як маршалок Волинської землі. Цю ж групу у різні часи поповнювали родичі: підляський, згодом волинський воєвода Януш, і його син волинський каштелян Олександр Заславські, володимирський городничий, пізніше брацлавський каштелян Василь Загоровський, а крім того: більшість земських урядників Київського воєводства зазначеного періоду, кременецький підкоморій Адам і його брат волинський стольник Андрій Боговитини-Козерадські, луцький

городничий Іван Волинець-Чернчицький, луцький земський суддя Ярофій Гойський, володимирський земський суддя Андрій Заленський, волинський чашник Федір Урсул-Рудецький, волинський ловчий Якуб Мошенський, брацлавський підкоморій Михайло Шашко-Долбунівський і його син брацлавський хорунжий Василь Шашкович, львівський земський писар Ян Свошовський і багато інших.

2. ДВІРСЬКІ урядники і слуги *Острозького* входили до його найближчого оточення. Перебуваючи поруч із князем в його резиденціях і супроводжуючи його під час подорожей, вони виконували спеціальні завдання, мали певний визначений у двірській ієрархії титул і отримували за свою службу грошову винагороду. Деякі з двірських урядників і слуг київського воєводи мали плебейське походження і вербувалися відповідно до професійних здібностей чи симпатії князя. Найважливіше місце в оточенні київського воєводи займав маршалок, або старший слуга, функції якого нагадували обов’язки підкоморіїв при дворі польських королів. Маршалок опікувався безпекою та облаштуванням апартаментів Острозького, а водночас наглядав за дотриманням при його дворі порядку. Джерела називають імена двох старших слуг князя *Василя-Костянтина*: у 1576 р. ним був колишній київський підвоєвода Василь Рай, а з 1580-х років і, певне, до самої смерті Острозького цей титул носив Гаврило Гойський (Гостський) з Погорини. Єзуїт Каспер Несецький, що жив на початку XVIII ст., переказуючи неймовірні легенди про життя марнотратного руського магната, між іншим нотує: “За старшого слугу і маршалка свого двору, мав [Острозький] поважного воєводу, якому призначив річний юргельт у 70.000 [польських золотих], аби той лише двічі на рік з’явився до нього”. Згадана історія є не більш як вигадкою, хоча князь і міг належно віддячити своїм найближчим

слугам. Так, Гойський отримав у дарунок від патрона низку володінь і завдяки його ж протекції у 1605 р. став київським хорунжим (на схилку життя, вже після згасання роду *Острозьких*, енергійний шляхтич одержав привілей на київське каштелянство, посівши таким чином місце у сенаті).

За наповненням князівської скарбниці і усіма витратами стежив підскарбій. У різний час на цій посаді бачимо Івана Городиського, *Герасима Смотрицького*, Семена Кричевича, ближченевідомих нам Павла і Гліба; притому лише двоє перших згаданих у цьому переліку осіб були шляхтичами. Функції підскарбія іноді перехресувалися з обов'язками секретарів (Станіслав Велицький, Якуб Мошенський, Стефан Смотрицький), які наглядали за архівом Острозького, піклувалися про належний стан збереження маеткових документів і важливої кореспонденції. Канцеляристами київського воєводи, що оформлювали і подавали на підпис князю його листи і розпорядження, були писарі (Мартин Менжинський, Стефан Грабович). Посада ця була дуже важливою, позаяк Острозький рідко писав власноручні листи, а після 1593 р. такий вид кореспонденції взагалі зникає. Помічниками маршалка і секретаря, а водночас слугами зі спеціальних доручень були коморники, імена яких досить часто фігурують у джерелах (Петро Бережницький, Василь Буневський, Гапон Дубицький, Станіслав Крашевський, Филип Круневич і т. д.). Серед інших двірських урядників у 1557 р. згадується конюший Ян Вітинський, який наглядав за князівськими стайнями.

До найближчого оточення князя належали його лікарі Раймунд Каркасон (1570-1584) і Курцій (Курціуш, 1604-1606), сповідники отець Іван (1570) та *Дем'ян Наливайко* (кінець XVI – початок XVII ст.), крайчі, покойові слуги, кухарі, візники та ін. Сам двір князя Василя-Костянтина, залежно від місця перебування патрона і ситуації, міг нарахо-

вувати від кількох десятків до кількох тисяч осіб. У подорожах Острозького супроводжувала його надвірна міліція, ленники, інші слуги і клієнти.

3. УРЯДНИКИ ГРОДСЬКИХ (до 1566 р. замкових) судів, у компетенції яких знаходилися кримінальні і деякі цивільні справи шляхти певного повіту.

Як володимирський староста і київський воєвода, князь формував із числа власних слуг штат володимирського і київського гродських судів, до складу яких входили суддя, підстароста (у Києві підвоєвода – заступники князя під час його відсутності на уряді) та писар. Як власники дідових маєтків, ставленики старости почувалися більш незалежними порівняно з т. зв. рукодайними слугами *Острозького* чи його зем'янами. Однак обранці князя ніколи не чинили всупереч інтересам свого патрона навіть тоді, коли він помилявся. Для більшості з них гродський суд був своєрідною годівницею, що дозволяла поліпшити матеріальне становище, а для декого він став ще й проміжною сходинкою в розвитку кар'єри на шляху до земського уряду і навіть сенаторського крісла. У будь-якому разі, рідко хто з гродських урядників залишався на своєму місці все життя.

Володимирський гродський суд перебував у віданні князя у 1550-1579 рр. і 1588-1603 роках. За згодою короля посаду володимирського старости у 1579-1588 рр. мав середній син князя – Костянтин Костянтинович, а з 1603 р. – брат останнього *Януш*. Серед суддів, підстарост і писарів найчастіше бачимо русинів, представників середньої шляхти, здавна осілої під Володимиром, а також вихідців із сусіднього Луцького повіту. П'ятеро з місцевих урядників завдяки підтримці клану Острозьких змогли зробити добру кар'єру (Михайло Козинський, підстароста 1551-1562 рр., з 1553/54 р. володимирський городничий, 1566-1568 рр. волинський каштелян; Василь Гулевич, під-

староста 1561-1566 рр., володимирський війський 1566-1601 рр.; Михайло Павлович, підстароста 1569-1574 рр., луцький війський 1585 р.; Мацей Стемпковський, гродський суддя 1591-1606 рр., підстароста 1606-1616 рр., волинський підчаший 1616-1624 рр., брацлавський каштелян 1624-1634 рр.; Станіслав Прокшич-Кандиба, гродський писар 1588-1612 рр., володимирський городничий 1613-1615 рр.).

Київський гродський суд формувався з відданих *Острозькому* людей упродовж 1559-1608 рр. (з перервою на початку 70-х рр. XVI ст., коли князь після приїзду до Києва королівських справців фактично втратив владу у воєводстві). Київські урядники *Острозького* були вихідцями з місцевого дрібного і середнього рицарства православного походження, хоча траплялися шляхтичі з тюркським корінням, литовці і поляки. Четверо з десяти відомих підвоєвод походили з Волині: князь Остафій Ружинський, князь Матеуш Воронецький, Тимофій Головинський і Вацлав Вільгорський. Багатьом урядникам завдяки протекції всесильного на Київщині князя та його нащадків вдалося досягти чималих успіхів у просуванні по кар'єрній драбині (Федір Тиша-Биковський, підвоєвода 1565 р., київський земський підсудок 1566-1573 рр.; Богуш Гулькевич-Глібовський, гродський писар 1571-1577 рр., київський городничий 1595 р.; князь Матеуш Воронецький, підвоєвода 1584-1592 рр., київський стольник 1592-1613 рр.; Еразм Стравінський, гродський писар 1588-1590 рр., київський вїт 1593 р., троцький конюший 1603-1625 рр.; Іполит Родкевич, гродський писар 1590-1600 рр., київський мечник 1618-1630 рр.; Філон Стрибиль, підвоєвода 1592, гродський суддя 1595-1605 рр., київський чашник 1594-1633 рр.; Ян Аксак, підвоєвода 1592-1600 рр., київський земський суддя 1599-1627 рр.; Василь Козаревський, гродський суддя 1592-1593 рр., київський чашник 1591-1593 рр.; Вацлав Вільгорський, підвоє-

вода 1600-1609 рр., київський стольник 1613-1618 рр.; Петро Злотопольський, гродський суддя 1605-1609 рр., київський земський підсудок 1614-1629 рр.).

Як київський воєвода, князь посідав Білоцерківське негродове староство, але в 1591 р., за згодою короля, відмовився від нього на користь свого сина *Януша*. Про склад місцевого замкового уряду збереглося обмаль даних; відомі лише імена двох місцевих намісників князя – Остафія Шкаревського (1571-1577 рр.) та волинянина князя Дмитра Булиги-Курцевича (1578-1596 рр.).

4. ЮРИСТИ (адвокати, “практики”, “умоцвані”). До кінця 1580-х рр. представниками *Острозького* в судах різних інстанцій найчастіше були ті його слуги, що пройшли відповідну школу в канцеляріях Володимирського і Київського гродів або урядували в маєтках князя (Петро Бережницький, Петро Білчинський, Богдан Борейко-Кнерутський, Василь і Ждан Боровицькі, Андрій Заленський, Петро Злотопольський, Миколай Зубрик, Матяш Іваницький, Станіслав Прокшич-Кандиба, Філон Котельницький, Дем'ян Павлович та ін.).

Наприкінці XVI ст. при київському воєводі з'являються четверо визнаних фахівців у коронному й литовському праві. Більшість усіх судових справ князя та його родини з цього часу вели вихідці з дрібної шляхти поляки Ян Прилепський, Миколай Гротовський, Кшиштоф Гуйський і литовець Олександр Глебов-Соколдський. Перший – фахівець у коронному праві – відстоював інтереси князя в особливо складних процесах, які точилися поза межами Волині, зокрема, на Люблінському Трибуналі (вищому апеляційному суді Польської Корони). У 1598 р. він захищав у сеймовому суді звинуваченого у шпигунстві учасника Берестейського церковного собору константинопольського протосинкела *Никифора*. Гротовський, Гуйський і Соколдський виступають на Волині, як “умоцвані” князя в місцевих гродських

і земських судах. Усі отримували за службу велику платню, а дехто ще й земельні пожалування. Гуйський тримав на службі село Вілію під Острогом, Соколдський (“старший строїтель Острозького шпиталя”) – усю Суразьку волость. Прилепського князь зробив своїм підстаростою у м. Володимирі. Після 1608 р., коли київський воєвода помер, усі названі вище “практики” залишилися вірними домові *Острозьких*. У 1621 р., через кілька місяців після смерті останнього чоловічого представника роду князя Януша, Миколай Гротовський та Олександр Соколдський отримали від опікунів його спадкоємця Францішка Заславського розпорядження “завідувати усіма справами цього нащадка, які припадатимуть на Волині – в Луцьку, в Кременці, і в підкоморських судах”.

5. УРЯДНИКИ в маєтках – управителі, що резидували в центрах волостей *Василя-Костянтина Острозького*, а також їхні помічники, що виконували за наказом князя наглядові, фіскальні та інші функції.

Очоловав управлінський апарат у волості намісник (“урядник”, або “староста”), яким найчастіше був один з місцевих зем’ян. У його руках зосереджувалися судово-адміністративна влада, яка поширювалася лише на розташовані навколо замку села (на чолі міської громади стояв вїйт, а у містах з магдебурзьким правом ще й бурмистр).

Із найвідоміших управителів Острозького, які тривалий час перебували на своєму уряді і користувалися повною довірою свого патрона, слід назвати багаторічного дубенського старосту Гнівоша Вороновича (1560-1583 рр.), Яцька Бутовича (Кузьмин, Костянтинів, Колодне: 1561-1575 рр.), Яна Змієвського (Здатель: 1566-1580 рр.), Василя Іллінського (Звягель: 1570-1588 рр.), Прокопа Мервицького (Берездів: 1575-1586 рр.), Василя Шашковича (Костянтинів: 1581-1594 рр.), Ждана Боровицького (Острог: 1587-1600 рр.), Богдана Омеляновича (Степань: 1591-1608 рр.). Помічниками намісника були під-

староста (піднамісник) та писар, який відав замковою канцелярією.

Більшу частину грошового податку, що збирався по селах спеціально відрядженими бирчими, урядник мав разом з іншими прибутками пересилати до князівського підскарбія. Заради контролю над місцевою владою до волосних центрів час від часу навідувалися ревізори і справці маєтків *В.-К. Острозького*. Джерела другої половини XVI – початку XVII ст. згадують у володіннях київського воєводи дрібніших урядників та слуг, зокрема, замкових городничих, ключників, бурграбіїв, пушкарів, воротних і наділених владою у волості сінничих, лісничих, фільваркових урядників.

6. ЗЕМ’ЯНИ (у першій половині XVI ст. замкові “бояри”) – слуги, що з руки Острозького володіли у певній волості землею і за право отримувати прибутки з осілих на ній підданих повинні були за викликом пана з’являтися до його військових загонів. Зем’янами могли бути як слуги благородного походження – шляхтичі, так і вихідці з міщанських чи заможних селянських родин. Розміри зем’янської “вислуги” (лену) коливалися від кількох сіл до кількох дворів в одному селі. Це володіння було лише в умовній власності зем’янина, який не міг його вільно продати чи переказати в чужі руки. Разом з тим, поки зем’янин служив *Острозькому*, він забезпечував усім необхідним свою родину та міг сподіватися на протекцію князя. Зв’язок ленника з його паном ґрунтувався на взаємній довірі, а іноді і на давній традиції: відомі випадки, коли представники певного роду впродовж багатьох поколінь тримали якесь сільце і з нього несли службу князям *Острозьким*. Деякі зем’янські фамілії, як Золотолінські з-під Степані, Бейзими, Влашини і Медведівські з-під Шульжинець чи Шашкевичі з околиць Острога, що їли хліб ще зі стола К. І. Острозького († 1530), згадуються в переліках слуг і зем’ян його далекого нащадка Януша Сангушка у 1754 році.

Багато таких залежних родів носили пріз-

вища, утворені від назви спадкової вилуги, наприклад, Білашівські з Білашева, Богдасівські з Богдашева, Гніздицькі з Гніздичного, Драчівські з Драчів, Житинські з Житина, Зарудські з Заруддя, Капустинські з Капустина, Костенецькі з Костенця, Лукарівські з Лукарівки, Мокренські з Мокрого, Ремчицькі з Ремчич, Суємські з Суємець і т. ін.

7. “НЕОСІІІ” слуги – найчисленніша група слуг князя. До неї потрапляли представники дрібної шляхти, що мали у своєму розпорядженні лише один-два двори в якомусь селі чи місті київського воєводи, найчастіше без підданих. Сюди ж слід зарахувати сільське населення: панцирних і путних (листовних) бояр, гайдуків, лісових стрільців, лісних, гайових, побережників, пташників, які, крім окресленої служби, іноді відробляли нарівні з простими селянами певну повинність і платили податки.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004; ЦДІАУК. – Ф. 21, 22, 25, 26, 28; Akta publiczne do interesu Ordynacyi Ostrogskiej należące. – S. I., s.a.; Górnicki Ł. Dzieje w Koronie Polskiej od r. 1538 do r. 1572 / Opr. Henryk Barycz. – Wrocław, 2003. – S. 94-95; Niesiecki K. Herbarz polski. – Lipsk, 1841. – Т. 7. – S. 183; Urzędnicy województw kijowskiego i czerniechowskiego XV-XVIII wieku. Spisy / Opr. Eugeniusz Janas i Witold Klaczewski. – Kórnik, 2002; Urzędnicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy / Opr. Marian Wolski. – Kórnik, 2007.

Література: Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – Київ, 2008. – С. 105-106, 280-281; Задорожна О., Тесленко І. Причинки до генеалогії роду Пересецьких // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 533-549; Його ж. Острозька волость у 1565-1608 роках: формування території, структура землеволодінь та механізм управління: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – Київ, 2006; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 87, 97, 103, 107, 111-112; Соболев Л. В. Князь К.-В. Острожский как лидер “русского народа” Речи Посполитой: Авторефе-

рат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук / Московский Государственный университет им. М. В. Ломоносова. Исторический факультет. – Москва, 2002. – С. 13-14; Старченко Н. Умоцovanі – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2002. – Вип. 1. – С. 111-144; Тесленко І. Боротьба за Острог: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2003. – Вип. 3. – С. 99-120; Яковенко Н. Василь (Костянтин) Острозький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 119-129; Її ж. Нові джерела до історії острозької школи – першого учбового закладу вищого типу у східних слов’ян // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні: Тези республіканської науково-теоретичної конференції. 20-22 квітня 1988 р. – Львів, 1988. – С. 40-42; Її ж. Топос “з’єднаних народів” у панегіриках князем Острозьким і Заславським (біля витоків української ідентичності) // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002. – С. 231-269; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 2008. – С. 92-98, 109-119, 121-127, 271-283; Її ж. Учні Луцького й Острозького єзуїтських колегіумів у першій половині XVII століття (спроба “колективного портрета”) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 163-190; Augustyniak U. Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640). Mechanizmy patronatu. – Warszawa, 2001. – S. 76-83, 88-89, 109-120, 135-137, 141-146; Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII w. – Warszawa, 1976. – S. 56, 71-98; Dworzaczek Wł. Hetman Jan Tarnowski. – Warszawa, 1985. – S. 264-265, 395-405; Góralski Z. Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 2000. – S. 91-92, 112, 130, 141; Ejusdem. Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej. – Wrocław, 2003. – S. 159-207; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 88-90; Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach. – Kraków, 1978. – S. 54-62, 199-201; Mączak A. Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w. – Warszawa, 1994. – S. 7-34, 112-148; Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569-1648. – Warszawa, 2006. –

S. 134-193; Rolle A. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim // [Rolle] Dr. Antoni J. Opowiadania historyczne. – Lwów, 1887. – Serya 6. – S. 61-67; Sokołowski W. Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentaryści w latach 1574-1605. – Warszawa, 1997. – S. 26-28, 138.

Ігор Тесленко

Клірик Острозький (* ? – † ?)

Анонімний письменник, який вів полеміку з *І. Потієм*. Його перу належать: 1) надрукована в Острозі 1598 р. відповідь *І. Потію*; 2) відповідь тому ж *І. Потію* 1599 р., котра відома в рукописах.

Більшість дослідників дотримується думки, що К. змушений був приховувати своє справжнє ім'я, боячись переслідувань з боку прихильників унії.

Правда, в той час анонімність була поширеним у літературі явищем. До того ж К., відповідаючи *І. Потію* від імені князя *В.-К. Острозького* й висловлюючи позицію цього можновладця та його оточення, мав би взяти “узагальнюючий” псевдонім.

Існують різноманітні гіпотези щодо того, хто ховався під іменем К. Називають *І. Борецького*, *Г. Дорофейовича*, *К. Лукаріса*, *В. Суразького*, острозького протопопа *Ігнатія*, молодого *М. Смотрицького*. Існує також думка, що за псевдонімом К. приховувалася група авторів.

І. Потій, котрий був непогано поінформований про те, що робилося в оточенні князя *В.-К. Острозького*, називає К. учнем ОА. Сам К. веде мову про свої молоді літа й алегорично порівнює себе з пастушком, який пасе гуси. Все це може бути потрактоване так, що К. міг бути старшим учнем ОА, якому доручали навчати молодших учнів. Така практика була доволі поширеною в тогочасних школах.

М. Смотрицький писав, що *Д. Наливайко*

розповів йому про обставини випуску першої відповіді *К. І. Потієві*.

Судячи з цієї інформації, твір жваво обговорювався в колі книжників при дворі князя *В.-К. Острозького*. Подібні обговорення, очевидно, були звичним явищем і ще існували з часів Київської Русі.

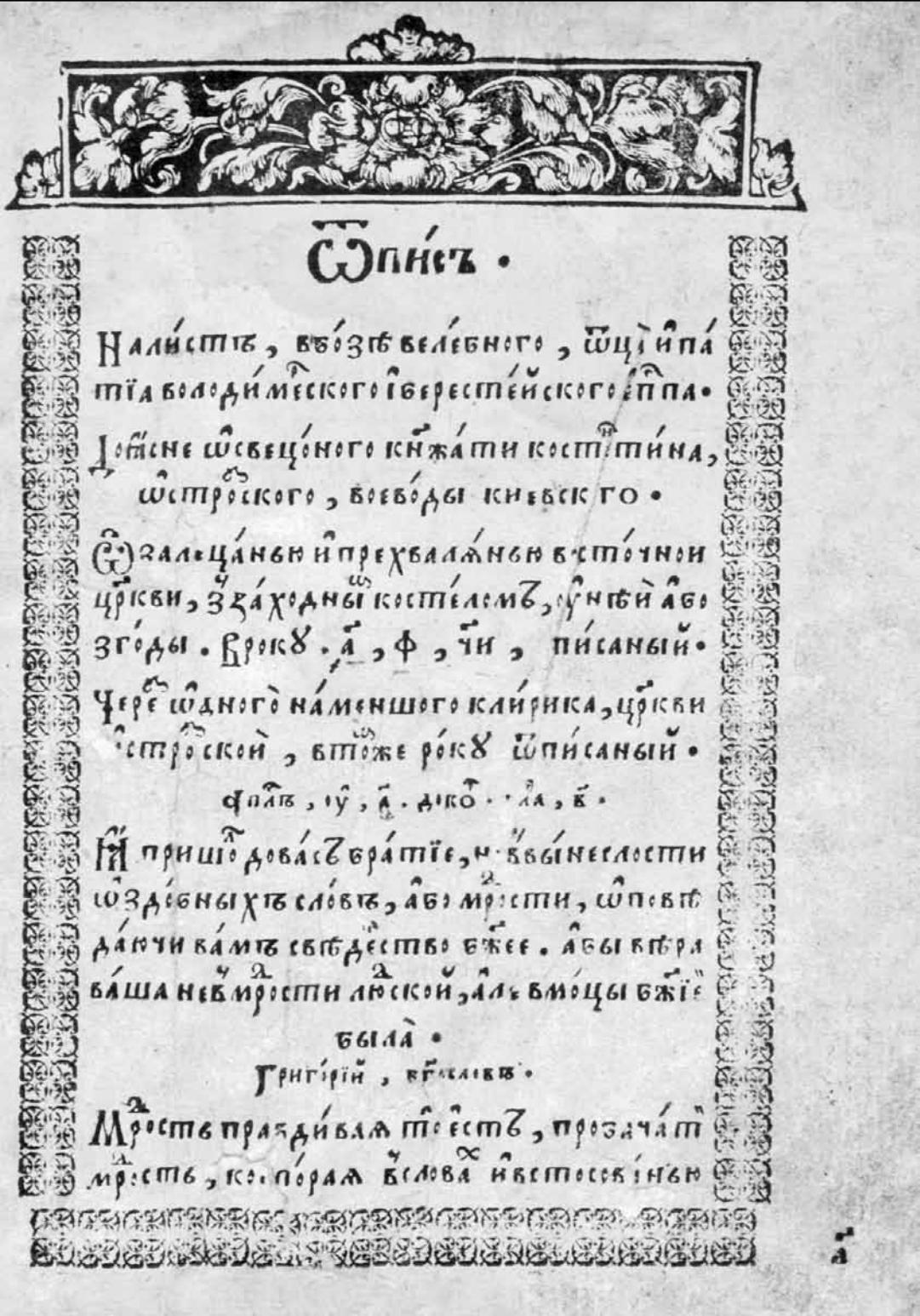
Самого ж *К. М. Смотрицький* у своїх пізніших творах уніатського періоду характеризував украй негативно, називав “схожим до Зизаня дидакалом”.

К. Сакович свідчив, що К. за свою роботу отримав від князя *В.-К. Острозького* якісь села чи містечка. Це може бути цілком імовірним.

Існує гіпотеза, що К. виступав перекладачем з польської на тогочасну книжну українську мову “*Апокрисису*” *Христофора Філалета*, додавши до цього твору “Історію про розбійницький Флорентійський собор”.

Твори: Відпис на листа в Бозі превелебного отця Іпатія... // Слово многоцінне. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 432-459; История о разбойничьем Флорентийском соборе, изд. Клириком Острожским в 1598 году // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – С.-Петербург, 1903. – Кн. 3. – Ствп. 433-476; На другій лист велебного отця Іпатія володимирського і берестейського єпископа, до ясношанованого княжати Костянтина Острозького... // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. 5. – С. 201-229; Ответ Клирика Острожского Ипатию Потею. 1598 // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – С.-Петербург, 1903. – Кн. 3. – Ствп. 377-432.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 475-480; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 177-180; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 186; Завитневич В. “Палинодия”. – С. 56-59; Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995 (перевид.). – С. 124-125; Квасюк Л. В. “Клірик” Острозький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 123-130; Мицько І. З. Острозька слов'яногреко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 95; Його ж. Чар архівних свідчень: Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. – Львів, 1987. – № 3. – С. 87-89;

Титульна сторінка друкованого твору Клірика Острозького
"Отпис на лист...отца Іпатія..." (Острог, 1598)

Полск В. Т. Історія української літератури Х-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 79-82; Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури. – Львів, 1910. – С. 49-59; Яременко П. К. Памфлети Клірика Острозького – українського письменника-полеміста кінця XVI віку // Питання літератури. Наукові записки (Дрогобицький педагогічний інститут). Серія літературознавча. – Дрогобич, 1962. – Вип. 7. – С. 117-179; Його ж. Спроба розкриття псевдоніма Клирика Острозького // Наукові записки Львівського державного педагогічного інституту. – 1960. – Т. 16.

Петро Кралюк

“Ключ царства небесного”, “Календарь римски новы” Герасима Смотрицького (Острог, 1587)

Формат видання – 40. Пагінація – дві нумерації: 16 с. нумерованих і 28 с. нумерованих. Рядків 30, 36, 18. Шрифт (розмір 10 рядків) 50, 41, 82 мм. Дзеркало набору 148x95 мм. Нумерація аркушів кириличними літерами, колонцифри над набірною шпальтою. На берегах дрібним шрифтом надруковано зміст абзаців.

Зміст книги: Посвята “Исне ѡсвецономѡ и вел’мо’жномѡ кнѣжти а пнѡ Алеѡа’дрови Ко’ста’тиновичови, Божию мл’стию кнѣжти Ѡстро’скомѡ, воеводичови кие’вскомѡ” – С. [1-5]; “До нарѡдовѡ рѡскихѡ корѡткаѡ а пилнаѡ пре’ловка” – С. [7-15]; “Ключѡ црѡства небесного и нашеѡ хрѡстиа’ское дховное власти нерешимы’ оузелъ” – С. 1-3; “Што бы са комѡ здало сѡди” – С. 3-8; “Календарь римски новы” – С. 9-28.

У збережених примірниках відсутня відома з літератури XIX ст. післямова. За свідченнями Остафія Киселя з 1632 р., книга надрукована Стефанієм Зизанієм у 1596 році. Можливо, вона побачила світ у Віленській братській друкарні.

Поява полемічних творів *Г. Смотрицького* була спричинена релігійно-політичною си-

туацією в Речі Посполитій. На початку 80-х років XVI ст. посилилась антиправославна діяльність королівської адміністрації та польсько-католицьких кіл. У 1584 р. католицький львівській архієпископ Д. Соліковський спробував насильно ввести серед українців новий Григоріанський календар. Конфлікт набрав загальнодержавного значення. У 1585 р. його вдалося владнати при безпосередній участі *В.-К. Острозького*. У присутності короля, костельної ієрархії та магнатів була укладена угода між католиками і православними про припинення взаємних виступів.

Однак наступного року її порушив ярославський єзуїт Бенедикт Гербест, який видав у Кракові книгу “Wiary kościoła rzymskiego wywody”. У ній автор, зокрема, зневажливо висловлювався про східних слов’ян, їхні традиції. У відповідь на неї *Герасим Смотрицький* написав дві невеличкі статті, які об’єднав разом із передмовами у збірник.

У першій передмові автор звертається до молодшого сина *В.-К. Острозького*, свого учня – князя *Олександра* (*1571 – †1603), який саме тоді досяг повноліття. Глибокий політичний підтекст закладений в її титулі “Иснѡсвецономѡ и вел’мо’жномѡ кнѣжти а пнѡ Алекса’дрови Ко’ста’тиновичови Божию мл’стию кнѣжти Ѡстро’скому”. За середньовічною традицією титулом “Божою милістю” користувались лише незалежні спадкові володарі. І в Речі Посполитій його мав право уживати лише польський король та великий князь литовський. Такий вираз міг бути натяком на обрання того ж року на престол Сигизмунда III, представника молоді, лише столітньої, шведської династії.

Основна ідея передмови – князь *Олександр* є єдиним православним спадкоємцем найблагороднішого і найдавнішого в Речі Посполитій роду *Острозьких*, прямим спадкоємцем хрестителя Русі: “Бл҃гословениемъ почти и оубѡбилъ Бг҃ъ оно҃го великого Владимѡра, прѡсла’но и много чуд’но крѡтивѡшого землю рускую, которого црѡкви

и роду зачнаа линѣя и доинѣ неустала. Въ неѣже истинный наслѣдникъ и властный потомокъ вѣа кна^к. мло^ть есть еси и на мѣсце оны^х великосановны^х и многосл^вны^х пре^дковъ своихъ наступлешъ”.

Правдоподібно, роду *Острозьких* стосувався такий полемічний пасаж: “К тому лихитые зміе, образные шепта^тци, которым^т нѣши Ев^рвы во^лно нахилають ухо, показывают^т имъ сли^чные в поста^ткахъ и слов^вкахъ аблу^тка, а при ни^х мож^тность и славу свѣта того. Зачимъ южь и Адамове даются зводити”. Стосується він, вочевидь, брата князя *Олександра, Костянтина*. Після переходу в католицизм найстаршого брата *Яна* останній склав присягу, що не покине православ’я. Однак 1583 р. таємно від батька, разом з дружиною Олександрю Тишкевич, перейшов у католицизм.

Г. Смотрицький пише про те, що все на цьому світі минає і люди “корот^тко ли долго ли на свѣте побывавѣши, до о^бще^т матере своее ворочаютьса, а иные на мѣстца и^х наступають”. Проте кожна мудра і благочестива людина, яка “собѣ подобно^т ѿ с^вмени и ц^ркви своей наслѣд^тникомъ, тоестъ дѣдиче^т по собѣ зоставляетъ” переходить із земного життя у вічність. Ці люди “только смер^ттію з доча^тного на вѣчное премѣнаютьса, ...а иные па^к акаобы и не умирают”. Тому молодий князь повинен наслідувати князя Володимира, не сумніватися у родинній вірі. “А колеба^та оу вѣре не оустановичного или премененя, Ги, сохрани, кгды^ж з Б^гомъ жа^ттовати у вѣрѣ о немъ ѿмѣнаючиса зле”. Передмова закінчується віршованою кінцівкою, в якій обігрується одна з афористичних сентенцій античного письменника Плутарха (45-127) про те, що треба мати друзів, яким благочестя дорожче за багатство.

“Такіє неха^т у тобе мѣстце мѣвають

Которые неради на все зезволають.

А которым^т ми^тша роскошь, ниж^т цнота,
Пре^д такими кажи замыка^тт ворота”.

У другій передмові йдеться про поси-

лення католицької пропаганди серед православних. “Учителеве костела рим^тского ...з великою пи^тностью а потужнымъ стара^темъ ... оудаютьса до ва^т, народове рускіе, ... выносачи... зви^рхность своихъ папезо^в рим^тски^х и ѿ ни^х оуоставланные законы и вѣры та^кже, а ваши^х патріа^рховъ кгрецки^х, и ѿ нихъ держаную вѣру и зако^н... авне топчут ногами а призываютъ ва^т въ еднотъ”. Бенедикт Гербест – “единъ с таковыхъ учителей” пише “што са ему подобало, еднотъ с пра^вдою далеко са минало”. Багато людей потрапило у тенета його неправдивих писань. Необхідно дати йому належну відповідь, захистити православну церкву, як матір, яка “многосле^тно плачетъ, единыхъ же ѿ нее ѿступуютъ, други^х, же о тое не дбають”. *Г. Смотрицький* закидає Б. Гербесту, що у своєму трактаті він “нѣкоторые слова Х^вы и апо^ловъ его св^ты^х на сво^т млы^т ри^тмскій криво опачиною натага^т, ... з многихъ историковъ и канон^ов соборныхъ письма приводи^т ... папезовъ усѣхъ по^т небо выносачи, а с патріа^рховъ многи^х еретиками оуказуючи”. Єзуїт обмовляє православну церкву, чисту і непорочну, якщо “и мѣжи намѣстниками ап^тольскими же са находили еретикове... иные патріа^рхове св^тїи и увесь д^ховный станъ за то ви^тни не были”. *Г. Смотрицький* виступає проти догмату зверхності та непогрішимості римського папи. Він пише, що Бенедикт Гербест “превѣчную Б^жественную власть и силы без бачена и страху зъ Хр^тста деретъ да на своего папу кладетъ”. Неможливо, щоб серед пап не було грішників і відступників. “Кгды^ж межи десятии чиновъ ан^глскихъ нашо^тса злыи, межи дванадесать особъ ап^толовъ нашолъса недобрый, а межи колко сотъ папезовъ римскихъ жебы не мѣль быти жадень злы^т и ерети^к, то речъ неподобнаа”.

У першій статті збірника розглядається одне з найактуальніших тогочасних питань про колегіальність і одноосібність духовної влади у православній та католицькій церквах.

Не не шкестономѣ, и велмоно
 мѣ, князти лпнѣ. пнѣ Александрѣ
 крестатинѣвичѣ, Божню матню
 князти шитрокомѣ, воеводичѣ ки
 секомѣ. и проча, и дален,
 неще

Не не овецѣномѣ, вѣможное, амапнѣвое княжа.
 И жѣ мало не вѣ рѣчи створѣныѣ шпо амапнѣ свѣта.
 Запредѣныѣ оу створѣннѣмѣ и творца. преходитнѣ днѣ
 ны подругѣ и прѣменлѣтнѣ и гнѣтнѣмѣ. Еднѣ
 вѣ днѣмѣ оу кругѣмѣ лѣта, другѣмѣ вѣкоу, иныѣ вѣкоу
 десѣтѣ и дѣстѣ, и дален. Оу чѣ естество или нѣтѣ
 и не гнѣтѣ. кгдашѣ прошломѣ подобное вѣроуѣтѣ,
 и рѣдѣтѣ еднѣно зѣрѣго. Также и народѣмѣ
 кѣторѣмѣ вѣтѣ рѣчи сѣтѣ подругѣ, и подѣны. вѣ
 сокоуѣтѣ пѣтѣ, глѣбокоуѣ пѣтѣ рѣчи. вѣстро
 екачѣ зѣрѣ, и вѣе иное поногнѣмѣ еѣтѣ покорѣно.
 а вѣдѣ и гнѣтѣ. Также менѣтнѣмѣ поконѣтнѣмѣ
 еднѣныѣ корѣтѣмѣ долѣгѣмѣмѣтѣ по вѣтѣмѣ, до оуѣ
 мѣтѣе своѣе корѣтѣмѣ иныѣ нѣтѣтѣ и нѣтѣтѣ.
 и тѣмѣ вѣтѣмѣ вѣтѣ дѣтѣмѣ и дѣтѣмѣ вѣдѣтѣ
 а жѣ до оуѣтѣ свѣта. Оу вѣдѣ вѣтѣмѣ а до вѣ
 дѣтѣмѣ, толикоуѣ смертѣю зѣдѣтѣмѣмѣтѣ прѣменлѣ
 ютѣмѣ. иныѣ пѣтѣмѣ и не оу мѣрѣю бѣмѣ дѣтѣмѣ

На підтвердження своїх думок письменник залучає тексти Святого Писання. Ієрархія Східної церкви, на чолі якої стоять чотири патріархи, на його погляд, заснована на висловах Христа: “Ижъ кгда бы са з ва^с два зе^зволіли на земли о всакую ре^с, которое бы просили, станется имъ ѿ ѿца моего, которы^с есть на нб^ссѣхъ або вѣмъ, где суть два або три собрани во има мое, та^м естемъ впо^сре^дку ихъ”. Ці слова, на думку публіциста, стверджують колегіальність, а не одноосібність, свідчать про прагнення Христа не виділяти нікого з апостолів, як свого намісника, а урівняти всіх апостолів, як братів. “А ижъ са^м пасты^р нашъ нб^сны^с не хотѣлъ мѣти межѣ ап^тлы и ихъ исти^нными намѣсниками ра^зности и единос^т вмѣсто себе, старшого а всѣмъ головою толко во всемъ ровно бра^тею, якъ были ап^тлове”. Отже, церквою Христовою повинно управляти декілька намісників-апостолів, а не один. Спочатку християни, не відступаючи від слів Христових, “обрали намѣсниками а^нскими и учинили па^п, сообра^зно патерочюственн^с десницы Б^жой, правачи всю по^ннеб^сную”. Така колегіальність давала змогу успішно боротися з ересями. “А если са што нарушало и казило ро^знымъ еретичество^м оного пеке^нного во^тка и ра^тского зміа справою та^к з стороны, яко и посре^дку их^с, они, збираючиса соборно... оные во^тки и зміи ѿгонали”. Проте п’ятий намісник апостольський римський папа “за нада^немъ велики^х па^пствъ и богат^ствъ зведены^с, ѿступи^л дороги правое и оного товары^шства и бра^тства, собѣ ровно, где могъ единъ другого простерегати и направлати”. Він намагається звести православних патріархів “в по^дданство и в мушеное послуше^нство”, прагнучи поклоніння, “протягаєть тле^нные и не несквер^нные ноги в целова^не гордостное всѣмъ, приходачим к нему”, забуваючи, що “б^гу належачи^х поклоновъ пре^д ч^лкомъ чинити не годитса”. Твір закінчується закликком бути вірними Східній церкві, молитися в православних

храмах, якщо навіть вони бідні й убогі і немає в них дзвонів: “...бе^з звоновъ и органовъ Б^га хвалити и ему са молити можемъ. Кгда^ж болше смотри^т на ср^дца, ни^жли на тые гуки”. А “о свободѣ роскоши, можности богатстве и славе свѣта того, тое все якъ за старых^д да^ны^х вѣковъ та^к и теперъ болше межѣ поганыхъ бывало, ни^жли межѣ вѣрными”. Вірність своїй вірі – це і є ключ царства небесного, який відкріє дорогу до вічного життя. Таке твердження, як і назва статті, має місце у зв’язку з висловом *Г. Смотрицького* у першій передмові до *Острозької Біблії*: “Тако и всакъ хотаи виити в сеи градъ ц^ра великаго, въ дворъ овецъ пастыра нб^снаго, бж^ственаго писанія, подобаєть входитьи искусно съ т^шчаніемъ, въземше ключъ совѣсти съ вѣрою, сквозѣ двери”.

У другій статті критикується реформа папи Григорія XIII з приведення церковного календаря у відповідність астрономічному. Зміни були науково обґрунтованими. Але в умовах України православні сприйняли “римський” календар як один із засобів посилення польсько-католицької експансії. Через це ще більше загострились стосунки між Східною і Західною церквами, “великаа васнь и ненависть межѣ лю^дми с того поправлена всчаласа, тагнуци за собою много т^ру^нностей и утратъ бе^зпотребныхъ неви^нне”. *Г. Смотрицький* підкреслює, що таке нововведення ускладнює життя насамперед простій людини, яка “ѿ працы рукъ своих^д и в^т потѣ лица мусить асти хлѣбъ свой. И с тое^ж працы и поту муси^т досы^т чинити и даваті пану, што ему розкажут. Звыклъ бы^л ѿ предковъ своихъ ѿдавати, што належало Б^гу и што належало пану”. Тепер же він не може віддати належне Богу, тому що “па^п ему каже^т оу д^ни свѣтые ... робити”. А “паньское те^ж свато при^деть, радъ бы бѣдны^с убо^ство свое роботою по^ппомогъ, боитса п^на, мусить лишити, а часомъ за тими бедами не толко панского нового свѣта не паматаєть, але и своего старого забываєть”.

Реформа створила незручності і для міщан, і у “справах купецки”. Внесла незгоди в стосунках між чоловіком і жінкою, якщо один із подружжя католик, а інший – православний. “Кгда* единому бываетъ средопостъе, а другому масопусты, пото* единому – жалостное распаматова*с Хр*товы* страстей, а другому – веселые распусты”. На думку автора, “само небо, або на немъ сѣдячий противитса” введенню нового календаря. Саме тим він пояснює, що весна 1587 р. була надзвичайно холодною. За старим календарем Великдень мали святкувати 26 квітня, а за новим – 29 березня, коли знялася велика хуртовина, “такъ бурливое і страшное зимно, з великимъ снегомъ. Же не каждому волно было и колачи до костела сватити отослати”.

У своїй полеміці автор з народним гумором тлумачить деякі відмінності між Східною та Західною церквами, зокрема, безшлюбність латинського кліру. Використовує і псевдоаргументи, які в той час повсюдно використовували супротивники латинян: легенду про папісу, тлумачення ім'я Григорія XIII цифрою “666”, яка вважалась знаком сатани.

Публікації: Архив Юго-Западной России. – Киев, 1887. – Ч. 1. – Т. 7. – С. 235-265; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 104.1-104.23 (факсимільне відтворення тексту); Смотрицкий Г. Ключ царства небесного / Підгот. В. М. Мойсенко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005. – 121 с., 44 с. (цитати наведені за цим виданням); Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 212-235.

Місце зберігання: Відомі два примірники – Україна, Київ (НБУВ, зі збірки С. Т. Голубева); Львів (ЛІННБУС, зі збірки А. С. Петрушевича).

Каталоги стародруків: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 104. – С. 748; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 18. – С. 29; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. –

№ 116. – С. 235-236; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 94. – С. 16; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 27. – С. 7-10; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 439. – С. 106; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 186. – С. 35; Петров С. О., Бірюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 26. – С. 23-24; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 101. – Ствп. 17.

Література: Біблія. – Острог, 1581. – Арк. 3 нн. зв.; Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 395-397; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 60-83; Ісаєвич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 9; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 129; Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. – Харків, 1959. – С. 56-57; Луцик Р. Я. Про один рідкісний друк XVI ст. // Скарбниця знань. – Львів, 1972. – С. 100-108; Микитась В. Л. Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 213-232; Пасічник І. Герасим Смотрицький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 44-55; Полек В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 69; Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 548-550; Diplic G. Antapologia. – S. l., 1632. – S. 623; Kempa T. Konstanty Wasył Ostrogski (ok. 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 127.

Ігор Пасічник

“Книга о постничествѣ” Василия Великого (Острог, 1594)

На титульному аркуші заголовок “Книга иже въ стыхъ ѿца нашего Василіа Великаго, архиепѣпа Кесаріа Каппадокійскіа” “З дрѹкарнѣ остроꙗское выдана естъ в лѣто ѿ съзѣаніа мирѹ ѹзрѣ [7102], а ѿ по плоти рожѣства Га Ба и Спса нашего Іс Ха афѣд [1594] мѣца марта г [3] дна”.

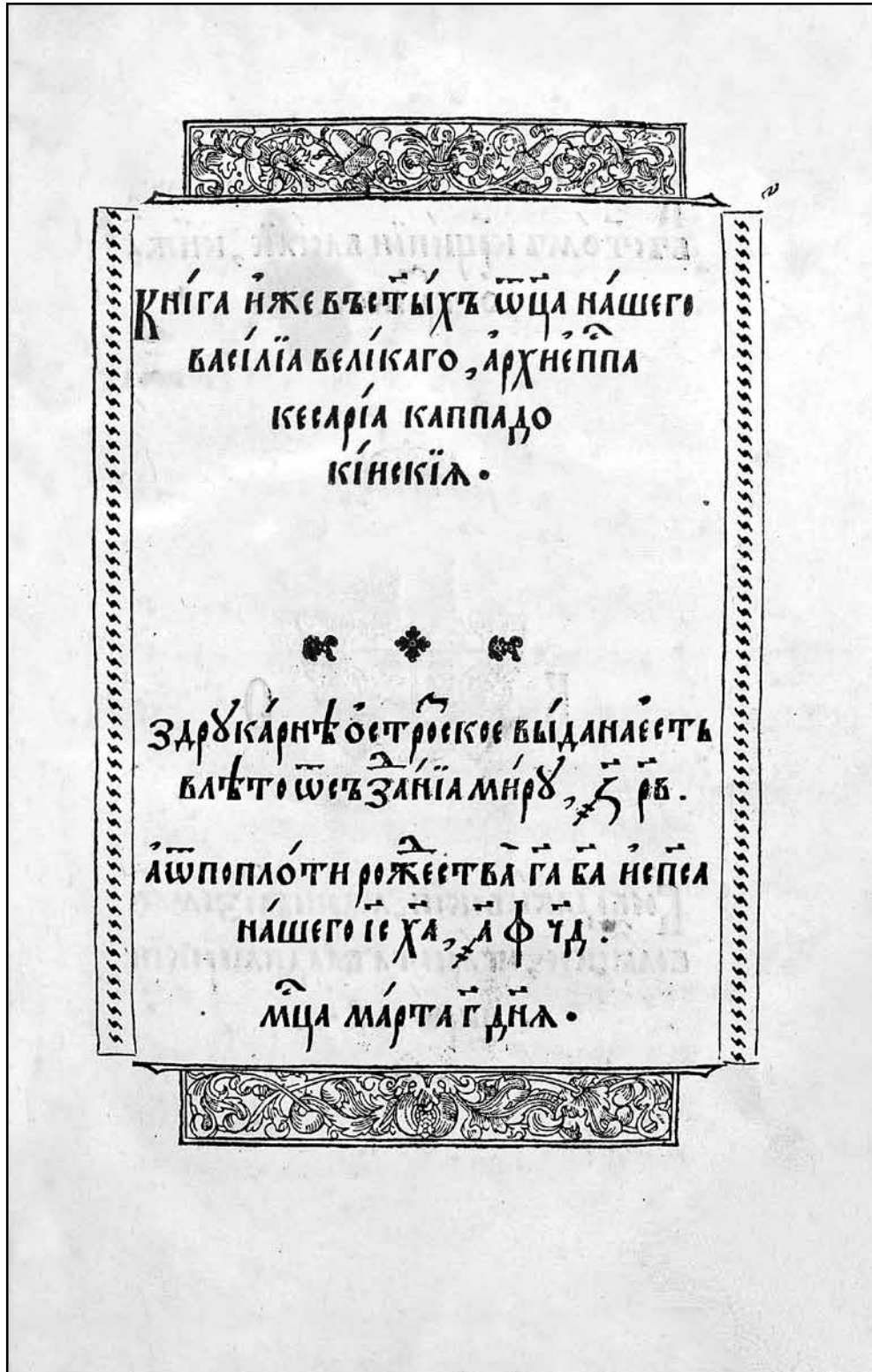
На останньому аркуші післямова. Наприкінці її зазначено “Сіа книга Василіи Великіи, повеленіемі и власнѣм коштомъ и накладомъ. трѹдомъ и промыслом, гаснеосвецоного велможного княжати Константина Константиновича Остроꙗскаго, Воеводы Киевскаго, маршалка земли Волынское, старосты Владимирскаго. в лѣто ѿ созданіа мирѹ ѹзрѣ [7102], а ѿ по плоти рожѣства Га Ба и Спса нашего Іс Ха афѣд [1594] мѣца марта г [3] дна. З дрѹкарнѣ остроꙗское выдана естъ”.

Формат книги – 2°. Друк у дві фарби. Листова формула: (7), 160, 252, 143, (1). Рядків 19. Шрифт: 10 рядків – 120 мм. Дзеркало набору 233x125 мм.

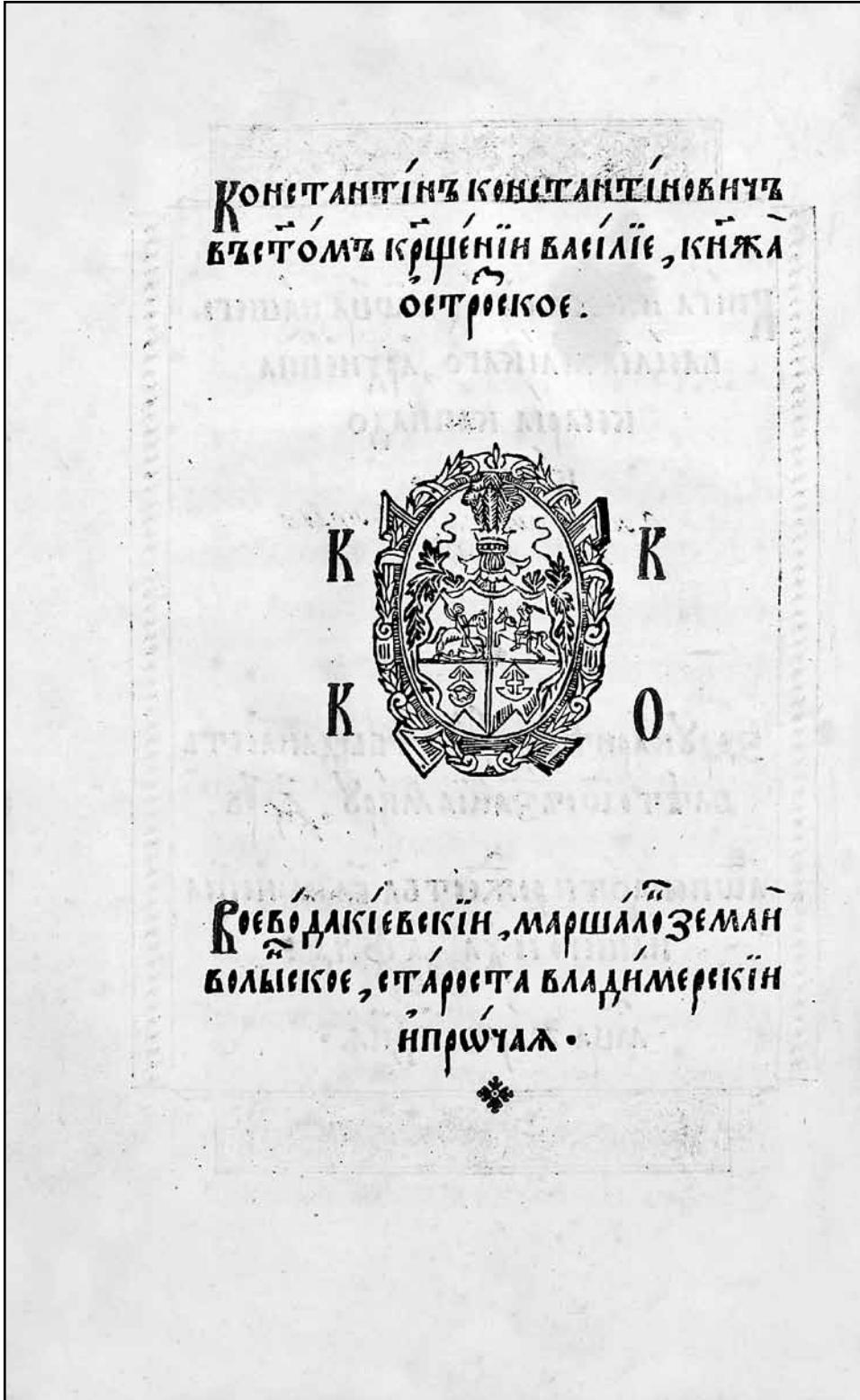
Гравюри дві: 1) на звороті титульного аркуша – герб князя В.-К. Острозького, по боках проставлені розміром 72x49 великі літери: К.К.К.О.; 2) зображення Василя Великого в архітектурній рамці – напис “святый Василий Великий” (арк. 8 нн.). У книзі по чотири ініціали (із 4 дощок) та кінцівки (із 2 дощок) і шість заставок (із 5 дощок). А. С. Зьорнова вважала, що заставки та ініціали – із віленських дощок друкаря Петра Мстиславця. Зміст: “Книга о постничествѣ” Василя Великого складається із трьох частин, перед кожною наведені передмова і зміст. Починаючи із 78 с. 3-ї частини, вміщені статті Василя Великого, що не увійшли до змісту.

Титул; герб В.-К. Острозького на звороті титулу; “Преꙗсловіе” – арк. [2-5]; “Къ чи-

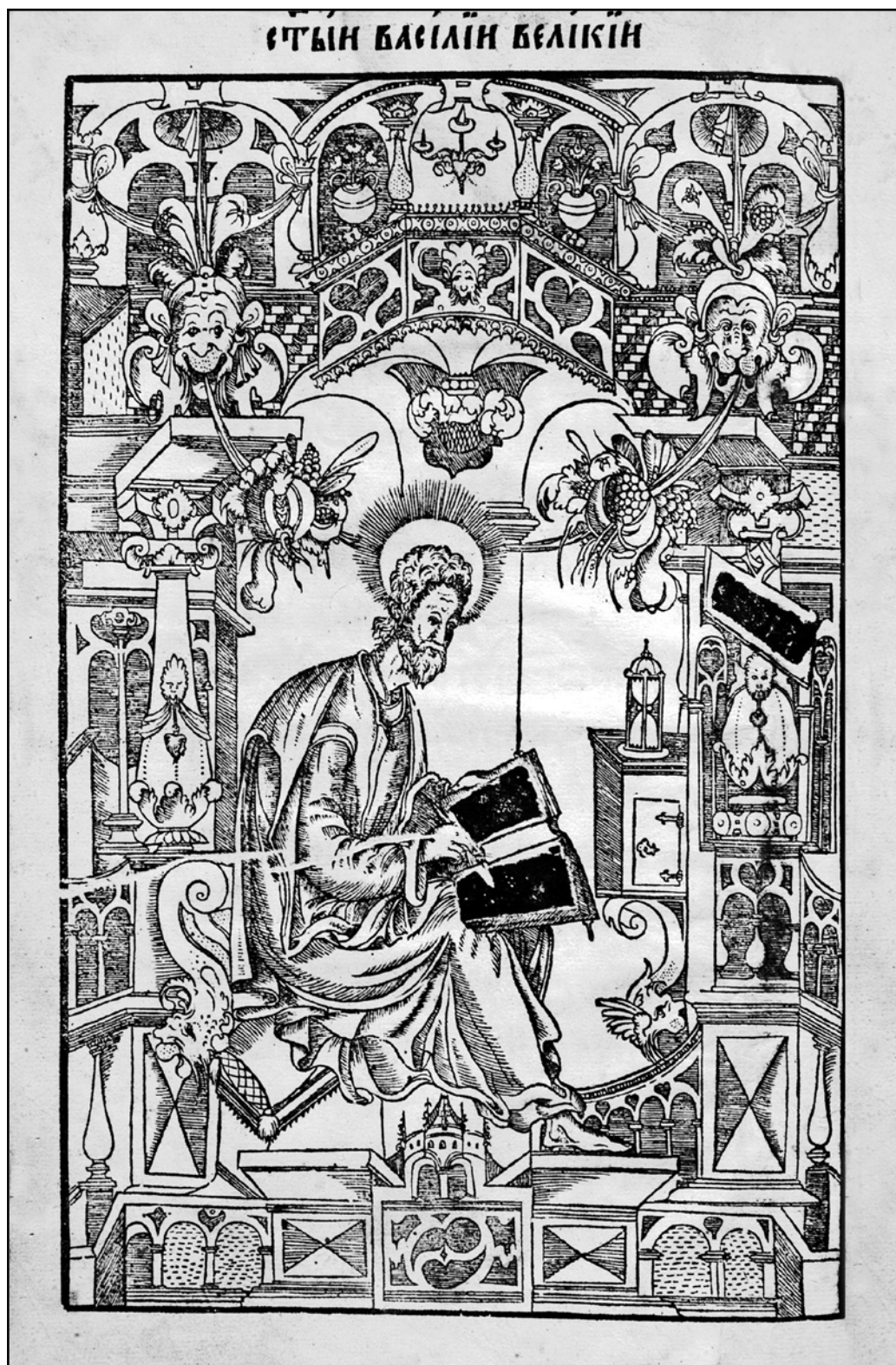
тателеви” – арк. [5 зв.-7 зв.]; Гравюра із зображенням Василя Великого – арк. [8 зв.]; “Преꙗсловіе поꙗническѣм словесем стого Василіа, архиепѣкопа Кесаріа Каппадокійскіа” – арк. 1-6 зв.; “Тогоꙗ въображеніе пѹстничѣства” – арк. 6 зв. – 8 зв.; “Того же преꙗсловіе” – арк. 8 зв. – 27 зв.; “Того же слово о вѣрѣ” – арк. 27 зв. – 39 зв.; “Сѹть же оустави, ко въ главизнахъ рещиꙗсихъ” – арк. 40-43 зв.; “Ико подобает вѣровавшим Гви первѣе каатиса, по проповѣди Іванновѣ, и самого Га нашего Іса Ха” – арк. 44-160 зв.; “Тогоꙗ сѣго ѿца Василіа преꙗсловіе постничесо” – арк. 1-7 зв. II рах., “Того же оуставы по широтѣ” – арк. 7 зв. – 16 II рах., “Главы наꙗписаніи, въпрашаніа поꙗническа. къ иж стго и бꙗлоубезнаго епѣпа Василіа въпросиꙗшимъ к нимѣ жѣ и ѿвѣщаваеꙗ и еꙗ прѣвое въпрошѣніе, сѣ преꙗсловіемъ, сице имѣа” – арк. 16 зв. – 42 II рах., “Вопрашаніа поꙗническа къ иже стаго и бꙗлоубезнаго епѣпа Василіа въпросиꙗшимъ, кѣ нимѣ же и ѿвѣщаваеꙗ. і естъ прѣвое въпрошеніе сѣ преꙗсловіемъ, сице имѣа” – арк. 42 – 292 зв. II рах., “Иже въ стыхъ ѿца нашеꙗ Василіа Великаго архиепѣпа Кесаріа Каппадокійскіа слѹвеса, къ и иноꙗское житіе пѹстничѣствоꙗющимъ, главизнѣ тридесать” – арк. 1-78 III рах.; “Конецъ тридесатемъ главизнаꙗ, Тогоꙗ стго Василіа о постничѣствѣ како подобаеꙗ оукрашенѣ быти иноꙗ” – арк. 78-81 III рах.; “Того жѣ наказаніе о ѿвръженіи житіа, и сѣвршеніи дхѹвнѣм” – арк. 81 зв. – 99 III рах.; “Посланіе Великаго Василіа иноꙗ” – арк. 99-101 III рах.; “Великіи сѣ ѿвѣ око црковное Василіе поꙗническаа своа оученіа, с настоащѣмъ симъ посланіемъ назнаменааше истиннѣише. Иже въ стыхъ оца нашего Василіа Великаꙗ, архиепѣпа Кесаріа Каппадокійскіа, слово, о еже внимаи себѣ” – арк. 101-117 зв. III рах.; “Посланіе Великаꙗ Василіа къ Григоріꙗ Бꙗсловцѣ о мнишьствѣм строеніи” – арк. 117 зв. – 126 зв. III рах.; “Иже въ стыхъ оца нашего Василіа Великаго архиепѣпа Кесаріа Каппадокійскіа, слово о постѣ в неꙗ сѣ” – арк. 126 зв.-142 III рах.; післямова “Сіа книга Василіи Великіи...” – арк. [1].

Титульна сторінка "Книга о постничествѣ" Василія Великого (Острог, 1594)

Герб В.-К. Острозького в "Книзі о постни́чествѣ"

Гравюра "Св. Василий Великий" у "Книзи о постничествѣ"

Як зазначив Я. Ісаєвич, “однакова стислість набору дозволяє припустити, що один і той же майстер відливав шрифти для віленських видань Мстиславця і для острозької “Книги о Постниче” (а також одношрифтного з нею Часослова 1602 р.). Схожість прийомів друку вказують на те, що у 1594 р. (і пізніше у 1602 р.) в Острозі працював сам *Петро Мстиславець* або його учень”.

К. є перекладом праць про філософію аскетичного чернечого життя візантійського богослова Василя Великого (близько 330-379 рр.), вихідця із багатого каппадокійського патриціанського роду, глибокого знавця філософських і природознавчих ідей свого часу, якого справедливо вважають батьком і фундатором чернечих орденів на Сході і Заході. Острозьке видання К. орієнтувалося не лише на східні грецькі списки, а й на нові західноєвропейські.

Як наслідок, К. вийшла сумішню правил Василя Великого, укладених на розсуд упорядника видання. Останнім, на думку В. Фрис, міг бути Василь Малюшицький.

Як свідчить її дослідження покрайніх записів одинадцяти книг К., що зберігаються у львівських збірках, це видання мало значну популярність не лише серед ченців і священників, а й купців, військових, міщан. Мали цю книгу у своїх бібліотеках визначні православні діячі *Іов Княгиницький* та *Іов Борезький*. Відомо також, що цю книгу В.-К. *Острозький* подарував Лжедмитрію I, відсилаючи його в *Дерманський монастир*.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 129.1-129.16 (факсимільне відтворення титулу, передмови та післямови).

Місце зберігання: Відомо більше 100 примірників. В Україні – Київ (НБУВ (9 прим.); ДІБ, КПКЗ); Львів (ЛННБУС (4 прим.); НМЛ; ЛІМ, УБ); Дніпропетровськ (ІМ); Одеса (УБ); Острог (ОДІКЗ); Харків (УБ). Примірники є в Росії, Білорусі, Литві, Естонії, Польщі, Греції, Болгарії, Угорщині, США.

Каталоги стародруків: [Абросимова С. В.] Старопечатные кириллические издания в Днепропетровском историческом музее 1574-1800 гг.: Каталог. – Днепропетровск, 1988. – С. 6-7; Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 9. – С. 25-27; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4. Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 122. – С. 35-36; Варварич Г. Е. Славянские книги кирилловской печати XVI-XX вв.: Каталог книг, хранящихся в Государственной исторической библиотеке УССР. – Киев, 1985. – № 245. – С. 80-81; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 129. – С. 906-908; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 31. – С. 30-31; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 113. – С. 227-229; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 132. – С. 258-259; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 109. – С. 18; Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стратина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 28-31. – С. 10-17; Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. И. Кастерина / Сост. В. Ундольский // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – 1848. – Т. 9. – № 47. – С. 100; Кирилическі стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 441. – С. 107; Кубанська-Попова М. М. Києво-Печерський історико-культурний заповідник: Стародруки XVI-XVIII ст. – Київ, 1971. – № 3. – С. 19-20; Максименко Ф. П. Кирилическі стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 190. – С. 36; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-

XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 31. – С. 26; Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской духовной академии. – С.-Петербург, 1891. – Вып. I. – № 29. – С. 44; Свенцицкий И.С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 465(589). – С. 132; Строев П. М. Описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстова. – Москва, 1829. – № 31. – С. 73-75; Його ж. Описание старопечатных книг славянских, находящихся в библиотеке И. Н. Царского. – Москва, 1836. – № 31. – С. 32-33; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 7. – С. 13; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 117. – Ствп. 19.

Література: Зернова А. С. Первопечатник Петр Мстиславец // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1964. – Сб. 9. – С. 104; Исаевич Я. Д. Преамбулы первопечатника. – Москва, 1981. – С. 10; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 130; Пуцко В. Г. До іконографії фронтисписа Острозького видання 1594 р. // Волинська книга: Історія, дослідження, колекціонування: Наук. зб. – Вип. 1. – Острог, 2005. – С. 116-129; Фрис В. “Книга о Постничестві” Василя Великого (Остріг, 1594) у збірниках м. Львова // Остріг на порозі 900-річчя: Матеріали I-III наук.-краєз. конф. (1990-1992). – Острог, 1993. – Ч. 2. – С. 70-73.

*Наталія Бондар, Микола Ковальський,
Петро Кулаковський*

“Книга... проти різних єретиків, їудеїв та сарацин...” (Острог, 1611)

Повний заголовок книги в перекладі сучасною українською мовою звучить так – “Книга блаженного Федора, названого Авукар, карійського єпископа, проти різних єретиків, їудеїв та сарацинів із новогрецької на слов’янську мову перекладена спудеєм Острозького слов’яно-грецького учили-

ща”. К. існує в рукописному варіанті. Із заголовка видно, що це переклад із грецької. Автор твору Феодор Авукар – православний богослов, учень Іоана Дамаскіна. Збереглися 43 його невеликі твори полемічного характеру, котрі були спрямовані проти несторіан, монофізитів, теопасхистів, яковитів, триїєстів, їудеїв та арабів. В Україні переклад цього твору теж, очевидно, використовувався з полемічною метою. У передмові говориться, що він присвячений *Ісаїї Балабану*, який іменується архімандритом унівським, дерманським та управителем інших острозьких монастирів.

У рукописі також зазначено “в Острозі, в училищі греко-слов’янському, місяця березня, в 23 день, року 1611”, тобто цього дня була завершена робота над перекладом книги. Перекладач зазначає, що за грецьким текстом він подався аж в Аравію. Говорячи про особливості перекладу, зазначав, що намагався точно й дослівно перекладати. Цей переклад складного богословського тексту засвідчує високий рівень кваліфікації спудеїв ОА.

Література: Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 130; Соболевський А. И. Похвала Исаии Балабана 1611 г. – Киев, 1894. – С. 5, 9; Ясіновський А. Внесок Острозького культурного осередку в розвиток української богословської думки (кінець XVI – початок XVII століть) // Ковчег. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 225-226.

Петро Кралюк

Призв рѣчи славенскія шкеліши, тако
 же шца писаніе его преласлати нмаже
 бесѣда . Бѣдливъ мно нене полезна
 его цркви мнѣши бѣдешн . Тѣмже
 молю лювоциі лицемъ его сдѣшво,
 спвое изволивъ себе дати семѣ мѣ
 сто пріими испрочими писаніи таже
 ѿбо дѣхно пенны сиротти . И сего
 нопа, такоже ново дрекна пмѣна
 шца илсвиза . Шаже здравствиди
 отадѣ, поштрозѣ ко оучилищи кѣгре
 ко славенскомъ . Мѣа марта шъ . 11
 днь . Аѣша . Аѣа .

К

а нстодниша любезнѣиши читла
 шело, аще каа шлсвотѣ шти шни шитѣ
 мнѣ штиша неразѣмна бѣши . Се вѣ
 дыи тако пра кѣ рѣчи елминскія послѣ
 дошса . Се бо шн славеншн прево
 дницы сохраниша, да нитпоже пре

Згадка про переклад "в Острозѣ во оучилищи кѣгрекословенскомъ"
 "Книги ... противу различных еретиков" Федора Авукара

“Книжиця” (в 6-ти розділах) (Острог, 1588)

Богословський трактат, виданий в Острозі. Інша назва твору “О єдиной истинной православной вѣре” походить від назви першої частини трактату. Датована 1588 роком. Про це зазначається в К.: “написаса сіа в лѣто ѿ созданія мира ѿзчз [7097] римланѿмъ же пишѣщымъ ѿ по плоти рожства Гна аѿпѿи [1588] ѿщепенстве же их еже ѿ насъ в празднико^х, лѣта, є [5]” (арк. 66 зв.).

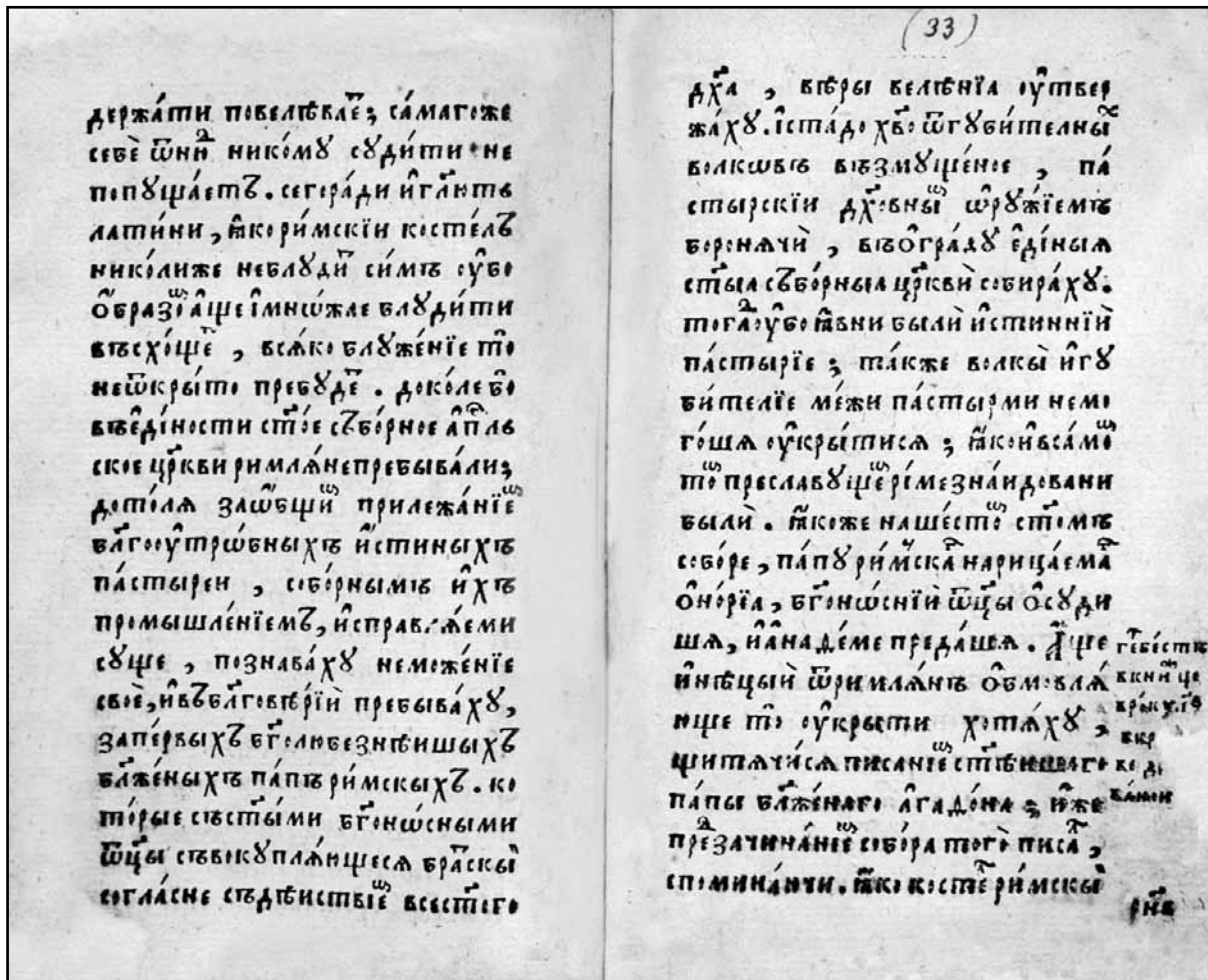
Формула видання – 80 [1-6], 1-240, 1-66, [1-6], 46-53, 9-24, [1-3]. Рядків – 21, 30; друк у 2 фарби; шрифти: 10 рядків – 60, 41, 85 мм (інша – 60, 42, близько 84 мм); орнамент: заставка – із дошки “Часовника” І. Федорова (Москва, жовтень 1565). У частині примірників аркуші четвертого рахунку бувають із помилковою нумерацією (46, 2, 48, 4, 50, 6, 52, 8-24, або 46-53, 9-24). Місце друку визначається за тотожністю шрифту К. до шрифту острозьких видань 1590-х років. Відповідно, існує версія, що К. була надрукована в 90-х рр., найвірогідніше, у 1598 році.

Склад видання: “Сіа книжица содержитъ в собѣ” – арк. [1-4]; “О єдиной истинной православной вѣре, і о стой соборной апѣлской цркви. Ѿкѣдѣ начало принала, і како повсюду распрострѣе. Прѣсловіе” – арк. [5-6]; “Апосто глаголетъ” – арк. 1-27 зв.; “О ісохжѣнію Всѣстого и Животворащего Дѣа” – арк. 28-30; “О ісохжѣнію оутешитѣлна параклита Всѣстаго Животворащаго Дѣа ѿ Оца єдинаго” – арк. 31-108 зв.; “О первѣствѣ римстемъ, і о старшенствѣ епископа ихъ” – арк. 109-181 зв.; “О впрѣснѣкахъ и баранкѣ, ѿже вмѣсто тѣню іудеѿм на врѣма оузаконено было, вбразѣюще сими Хво волное страданіе, и распатіе еже за прегрѣшенія наша, і о истинномъ причастіи бжственаго тѣла Хва, і животворація крови єі” – арк. 182-223 зв.; “О сѣботнѣмъ и^х постѣ, ѿ правиль” –

арк. 223 зв. – 230; “О брацѣ, сирѣѣ, о женивѣ презвитерь и дѣаконѿ” – арк. 230-231; “О нѣакомъ чистьцю, его же римскыи иманѣю^т пѣргаторіоумъ” – арк. 231-240; “О преме-ненію дней и празникѿвѣ” – арк. 1-66; “Сіе первіе таблицею сею обрѣтеніе пасхи” – арк. 66 зв. – [1]; “Крѣгъ, сирѣчъ обыходъ слнчныиє содержаще дванадесать і осмь лѣтъ” – арк. [1] зв.; кириличні числа – арк. [2]; “Сіа таблица, іли ключъ, на обрѣтеніе пасхи хрѣтіа^нское, и жидо^вское” – арк. [3]; “Сіи ключъ правитса крѣго^м солнечны^м...” – арк. [3] зв.; таблица “Крѣгъ слнцѣ, на ки [28] лѣтъ”; “О стыхъ храме^х вѣ млтѿѿ и кѣ пребыва^ю імени Гна сѣз^даны^х, і о почитанію стых икѿ^н, на вѣспомианіе бгѿмѣ^жнаго вѣчлчѣніа спсѿва напѣсаны^х о цркви албо о храмѣ млтвено^м” – арк. 46-47 зв.; “О образѿхъ рекше о икѿнахъ” – арк. 48-53, 9-24; післямова “Вѣ истиннѣ не ѿ лѣкавства, ниж ѿ тшеславіа, сіа книжица написаса” – арк. [1-3].

Автором вважається *Василь Суразький*. Остання нунумерована частина містить дані про авторство: “многѿгрѣшний и худѣшій вѣ хрстіянехъ оубогий Василей”. К. розглядається як твір, що складається з шести розділів, іноді – як збірка з шести творів (трактатів). Твір є значним за обсягом, складним за змістом та структурою.

У першій частині автор, обгрунтовуючи істинність православної віри, переважно звертається до Старого й Нового Заповітів. У другій часто використовує твори Максима Грека, вказуючи, що вдається до таких запозичень. Водночас тут він полемізує зі *П. Скаргою* і *Б. Гербестом*. У третій частині твору, де заперечується першість Римського Папи серед ієрархів християнства, зроблено значні вставки. Це – “Послання Варлаама Калаврійського до якогось Франтишка, учителя римської церкви, про першість папи” (очевидно XIV ст.) та “Скорочене сказання від літописця, сиріч – від кройніки про латинян, які відступили від православних патріархів...”.

Сторінки "Книжиці" (в 6 розділах) Василя Суразького (Острог, 1588)

У четвертій частині обговорюються обрядові питання, які були предметом дискусії між православними й католиками. П'ята частина була присвячена визначенню дат церковних свят. Це питання стало особливо гострим після проведення в римо-католицькій церкві календарної реформи. Остання ж, шоста, частина твору була, очевидно, спрямована проти протестантів, котрі заперечували святість храмів та ікон. Загалом же К. охоплювала широке коло проблем, з яких велася полеміка між православними й адептами католицизму та протестантизму.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный ката-

лог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 108.1-10 (факсиміле арк. зі змістом, передмовою та післямовою); Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Т. 2. – С. 633-938.

Місце зберігання: Відомо близько 40 примірників: Україна – Київ (НБУВ, НІБУ, КПЛ), Львів (ЛННБУС, НМЛ); Росія – Москва (РДБ, ІМ, МДУ УБ та ін.), С.-Петербург (РНБ, БАН, УБ та ін.), Білорусь – Мінськ (НБ), Греція – Афон (Б-ка м-ря Хиландар), Литва – Вільнюс (АБ) та ін.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 8. – С. 24-25; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 99. – С. 32; Варварич Г. Е. Славян-

ские книги кирилловской печати XVI-XX вв.: Каталог книг, хранящихся в Государственной исторической библиотеке УССР. – Киев, 1985. – № 244. – С. 80; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 108. – С. 801; Запаско Я., Исаевич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 19. – С. 29; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 97. – С. 200-203; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 119. – С. 238-241; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 96. – С. 17; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 36. – С. 25-26; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 440. – С. 106; Кубанська-Попова М. М. Києво-Печерський історико-культурний заповідник: Стародруки XVI-XVIII ст. – Київ, 1971. – № 2. – С. 19; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 189. – С. 36; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 27. – С. 24-25; Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской духовной академии. – С.-Петербург, 1891. – Вып. I. – № 22. – С. 37, 38; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 489(424). – С. 137; Строев П. М. Описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстова. – Москва, 1829. – № 26. – С. 63-64; Його ж. Описание старопечатных книг славянских, находящихся в библиотеке И. Н. Царского. – Москва, 1836. – № 26. – С. 21; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. –

№ 4. – С. 12; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 104. – Ствп. 17 (ця книга зазначена, як “Сб. Острожский (О вѣрѣ единой) в 6-ти отделах. Острог, 1588”).

Література: Атаманенко В. Василь Суразький // Острожські просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 98-107; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 85-88; Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995 (перевид.). – С. 121-122; Завитневич В. З. “Палинодия”. – С. 56-59, 90-107; Исаевич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 132; Копержинський К. Український письменник XVI століття. Василь Суразький // Наук. збірник за рік 1926. Записки наук. т-ва в Києві (тепер іст. секція Всеукр. АН). – Київ, 1926. – Т. 21. – С. 38-72; Микитась В. Л. Українська література в боротьбі проти унії. – Київ, 1984. – С. 33-34; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 100, 119-120.

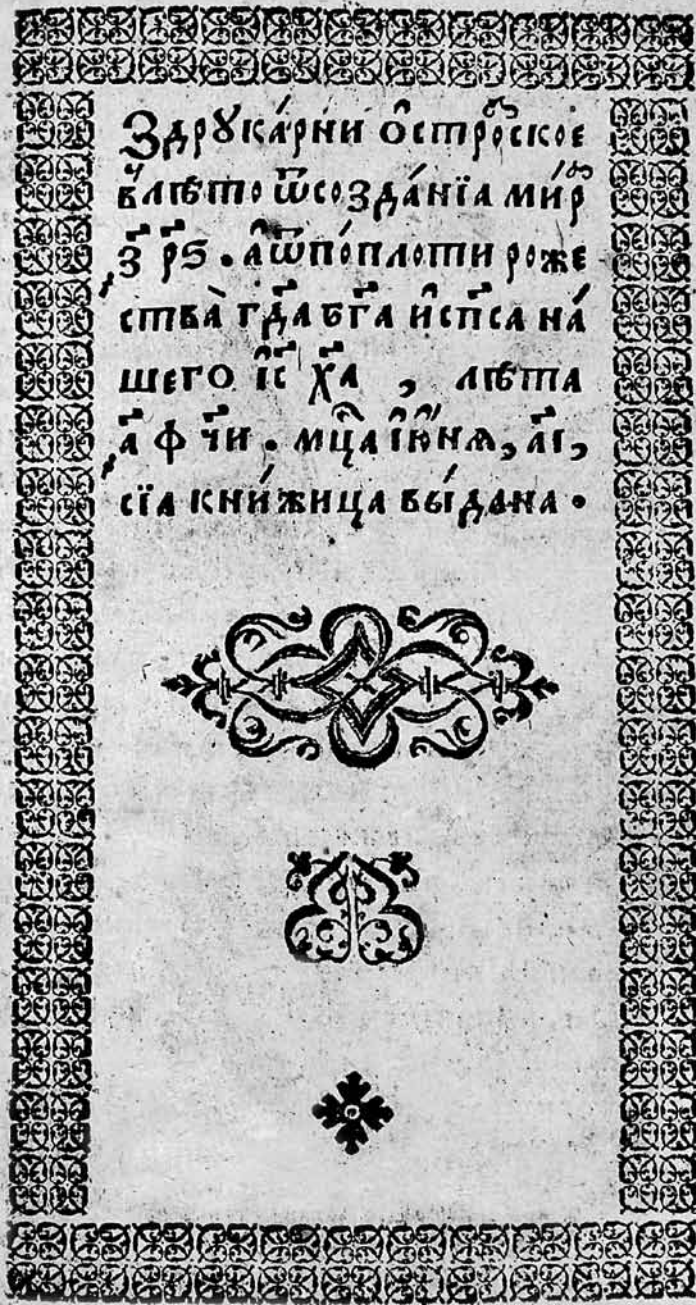
*Віктор Атаманенко, Наталія Бондар,
Петро Кралюк*

“Книжиця” (в 10-ти розділах) (Острог, 1598)

Назва цього видання є умовною. Російські бібліографи XIX-XX ст. визначили її як “Книжица в десяти отделах”. Назва твору за титулом: “З дрѹкарни Остроꙗское в лѣто ѿ созда́нїа ми́ра ꙗ́зꙑс [7106], а а ѿ по́плоти рожества Гда́ Бга и Спса нашего Іс Ха́ аѣчи [1598]. мѣца іюна, аї [11], сїа книжица выдана”.

Формат 8°. 144 нenum. арк. Рядків – 21, 29, 15. Шрифти: 10 рядків – 59, 41, 82 мм. Дзеркало набору 120 x 64 мм.

Відомі три уривки передмови із ранішою датою – травнем 1598 р. – два з них зберігаються у НБУВ (Київ) та один – у Бодлеянській бібліотеці (Оксфорд, Англія). Повного примірника з травневим набором не виявлено.

Титульна сторінка "Книжиці" (в 10 розділах) (Острог, 1598)

Це був, вірогідно, пробний відбиток, що не задовольнив друкарів і був перероблений. Один уривок К. збірки НБУВ (по два примірники аркушів 3-4, 5-6) був виявлений під оправою “*Апокрисусу*” зі збірки відомого книгознавця та бібліофіла П. М. Попова (шифр Кол. Попова 157) і при реставрації примірника був переплетений разом із ним. І. Мицько на основі порівняльного аналізу інтролігаторського матеріалу вказав, що примірник має острозьку видавничу оправу. Окрім згаданих аркушів травневого набору в НБУВ зберігаються сім окремих аркушів 6, видалених, вірогідно, при реставрації із оправи Книжиці червненого набору (шифр Кир. 665).

Гравюри: заставки; кінцівки, виливні прикраси: рамка на титулі.

Зміст видання: титул – арк. [1]; передмова “Гоу нашemu Іс Х҃у повелевающюу, еже рече...” – арк. [1 зв.-2]; зміст “Чинь, или углавление, еже съдержи́т в собѣ́ сіа книжица” – арк. [2 зв.-6]; “Оуказаніе ѿ бгословскихъ писмъ, и вселенскихъ оучителей, ѿ сщєныхъ ихъ писаній... Первое. Иже въ стыхъ ѿца нашего Григоріа архіепкпа Сол҃нскаго, новаго бгослова, еже въ изложеніи православное вѣры” – арк. [7-37]; “Второе, Мелетій мл҃тїю Бжїею папа і патріа҃хъ велика҃ града Але҃ѡдрїи, і с҃дїа вселенскїй...”, в кінці “С Константинопола. марта, в и [8] в лѣто ѿ созданїа мира х҃зрѣ [7102]” – арк. [37-42]; “Третее. Ѡ бгопротивномъ календарѣ. Сильвестрѣ ст҃йшемѣ и блже҃нѣйшему папе і патріа҃хѣ великаго града Але҃ѡдрїа, и с҃дїи вселе҃скомѣ. ѿцоу і вл҃цѣ о Г҃ди должное блгоговѣ҃н҃стїе. Мелетїй великій протосиггелъ, и архимандритъ Але҃ѡдрїйскїй”, – арк. [42 зв.-64]; “Четвертое. Мелетїй мл҃тїю Бжїею папа і патріа҃хъ великаго града Але҃ѡдрїи, і с҃дїа вселенскїй. Всеславномѣ и велелѣпноѣ, блгочестивомѣ же и правосла҃вному г҃дрю і вл҃цѣ Остро҃зскомуу воеводѣ Кїе҃скомѣ

всесвѣтломѣ кнжати Василїю и пр҃чимъ правосла҃внымъ і велеможнымъ кнжатомъ и пано҃м всеа малыа Р҃ссїи”, в кінці “В лѣто ѿ рожества Х҃ва х҃аф҃чс [1596], авг҃ста [30], въ Але҃ѡдрїи” – арк. [64-87]; “Платое. Мелетїй мл҃тїю Бжїею папа і патріа҃хъ великаго града Але҃ѡдрїи, і с҃дїа вселе҃скїй. Блюстителъ вселе҃скаго престол҃а Константинополскаго. Блгочестивымъ и правосла҃внымъ росїѣномъ, иже въ всемъ высочайшемъ началѣ державнаго кролевства полскаго живоуци҃м...”, в кінці “Ѡ Цриграда, к҃г [23], іюла, лѣта ѿ созданїа мир҃а х҃зрѣ [7106]. Мелетїй патріархъ” – арк. [87-108]; “Шестое. Мелетїй мл҃тїю Бжїею папа і патріа҃хъ великаго града Але҃ѡдрїи, і с҃дїа вселенскїй. Блюстителъ вселенской столици Константинополское. Гедїонѣ бгоубезнѣйшомѣ епкпѣ Лвовскомѣ, і съеп҃пѣ. съ блгочестивыми с҃щен҃ники, и свѣтлыми кнжаты, со всѣми правосла҃вными Малоа Р҃ссїа лю҃ми, моужами же і женами, старыми же і штр҃кы”, в кінці “д [4], го дна, авг҃ста лѣта Х҃ва, х҃аф҃чз [1597], го, въ Цариградѣ” – арк. [108 зв.-119]; “Седмое. Мелетїй мл҃тїю Бжїею папа і патріа҃хъ великаго града Але҃ѡдрїи, і с҃дїа вселенскїй. Блюстителъ вселенскаго престола Константинополскаго. Пресвѣтломѣ и блгочестивомѣ кнжати Василїю, г҃дрю і властителю Остро҃зскомѣ, воеводѣ Кїе҃скомѣ, старостѣ Володимерскомуу, съ велможными і правосла҃вными кнжаты, и всѣмъ христоименитымъ мн҃ожествомъ правосла҃вныхъ хр҃тіанъ”, в кінці “д [4], априла, зрѣ [7105], в” Константинополю” – арк. [119 зв.-123]; “Ѡсмѣе. Мелетїй мл҃тїю Бжїю папа и патріа҃хъ великаго града Але҃ѡдрїи, і с҃дїа вселенскїй. Блюстителъ вселенскаго престола Константинопола. Правосла҃внымъ і блгочестивымъ братствамъ, иже в Р҃ссїи обр҃таюци҃са правосла҃вныхъ Р҃ссїй”, в кінці “кд [24], авг҃ста х҃зрѣ [715] ѿ созданїа миру. Въ Цариградѣ” – арк. [123-126]; “Деватое. Константїнъ Бжїю

млѣтїю кнѣжа Остроꙋское воевода Кїевскїй, маршалокъ земли Волынское, староста Володимирскїй”, в кінці “В лѣто ѿ созданїа мира ѡзрд [714], а ѿ по плоти рожества Хва афчс [1595]. мѣца іюла, кд [24], написаса” – арк. [126 зв.-136]; “Десатое. Бл҃гочестивомꙋ кнѣжати Василїю, побоꙋнику цркве соборное православное, восточные вѣры...” – арк. [136 зв.-144].

Останнє послання – єдина прижиттєва публікація твору визначного українського письменника-полемїста *Івана Вишенського*. На арк. 2, 4, 5, 6, 8 наведені дати відправлення послань, що належать до 1594-1597 років. Увесь збірник спрямований проти католицизму, церковної унії і рішень Берестейського собору 1596 року.

Публікації: Гусєва А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 159.1-2 (факсиміле 2 арк. з травневою передмовою); Її ж. – Рис. 161.1-161.7 (факсиміле титулу, передмови та арк. зі змістом). “Лист” четвертий у перекладі на книжну староукраїнську мову наводиться в “Апокрисисі”. – арк. 47-48; І. Малишевський передрукував передмову, зміст під заголовком “Мелетия патриарха александрийского 10 посланий” (Малышевский И. И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – Киев, 1876. – Т. 2. – С. 1-83 [приложение]. Текст “Предисловия” у Строева І. (С. 88-89), а текст детального “Оглавления” – у Сопикова І., 596. Текст послання І. Вишенського неодноразово друкувався у збірках його творів.

Місця зберігання: Відомо більше 20 примірників. В Україні – Київ (НБУВ; ДІБ); Львів (НМЛ), Росія – Москва (РДБ, ДІМ, МДУ та ін.), С.-Петербург (БАНР, РНБ), Саратов (УБ), Литва – Вільнюс (АБ, УБ) та ін. Примірник особливої цінності – Київ (НБУВ, Кир. 665, зі збірки І. Г. Малишевського, із суперекслібрисом кн. В.-К. Острозького, має острозьку оправу.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 12; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4: Предварительный список старопечат-

ных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 151. – С. 40; Варварич Г. Е. Славянские книги кирилловской печати XVI-XX вв.: Каталог книг, хранящихся в Государственной исторической библиотеке УССР. – Киев, 1985. – № 247. – С. 81; Гусєва А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 159. – С. 1081; № 161. – С. 1082-1083; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 38, 39. – С. 31; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 135. – С. 267-268; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 154. – С. 281-282; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 127. – С. 21; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 193. – С. 36; Немировский Е. Л. Славянские старопечатные книги кирилловского шрифта в книгохранилищах Великобритании. – Москва, 1993. – № 44, 45. – С. 224; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 36. – С. 27-28; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 490 (424). – С. 137; Строев П. М. Описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстова. – Москва, 1829. – № 41. – С. 87-89; Його ж. Описание старопечатных книг славянских, находящихся в библиотеке И. Н. Царского. – Москва, 1836. – № 35. – С. 33-34; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1: 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусєва. – Москва, 1976. – № 10. – С. 13-14; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 137. – Ствп. 22 (у цьому каталозі під № 137 зазначено “Мелетия Александрийского послания (чисел 10)... напеч. в Остроге 1598 г.”); Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue. – London, 2000. – № 56, 57. – P. 59-60.

Література: Бондар Н. П. Доробок Острозького культурно-видавничого осередку в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вер-

надського // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Вип. 13. – Острог, 2008. – С. 403-404; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст. – Львів, 1971. – С. 82; Исаевич Я. Д. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 39; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 132-133; Мицько І. З. Острозька слов’яногреко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 122.

*Наталія Бондар,
Микола Ковальський*

“Книжка словенскаа, рекомаа Грамматика” (Буквар) (Острог, 1598)

Складається із 48 нумерованих аркушів. Рядків 15, на деяких сторінках інше число рядків – 5, 9, 10; шрифт (розмір 10 рядків) – 127 мм. Дзеркало набору 212 x 63 мм. Ілюстрації – заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси. Тит. аркуш в рамці із виливних прикрас. На звороті тит. арк. – герб *В.-К. Острозького*.

Титул: “Сіа книжка словенскаа Рекомаа грамматика блговоленієм бжїим состависа. Роꙗ ѡфѣчи [1598]”.

Склад (за публікацією Гусевої): Титул, герб князя *В.-К. Острозького* на звороті тит.; “Начало ѡченїа дѣтемь хотащим разумѣти писанїе. Первѣе дана оучитса гллати сіе” – арк. [2-5]; “Прозодѣа; Строчнаа; Число црковное” – арк. [5]; “А сіа азбѣка ѡ книги осмочастныа, сирѣчь грамматикїи” – арк. [6-10]; “Страдална ж сѣть тако” – арк. [11]; “По прозодїи” – арк. [11 зв. -12]; “По орѡографїи” – арк. [13-23]; Абетковий акровірш – арк. [24-25]; молитви “За млітвѣ стыхъ ѡцѣ нашихъ; Гди Ісе Хе Сне Бжїи помилѡи насъ, аминь” – арк. [26-40]; трактат Чорноризця

Храбра про письмена “Сказанїе, како состави стый Кирилль Философъ азбѣкѣ по ѡзыкѣ словенскѣ, и книги преведе, ѡ греческиѣ на словенскїи ѡзыкѣ” – арк. [40 зв. – 48].

Над датою в назві написано від руки “Russia primer abc...”; внизу напис також від руки: “Ostrog 1518”, що є свідченням неправильного відчитання кириличної цифри. Помилка потрапила до каталога книг Бодлеянської б-ки, де цей стародрукований раритет і було зареєстровано із неправильною датою.

На звороті титульного аркуша видання вміщений герб князів *Острозьких*. Щоправда, він відрізняється від інших зображень такого герба XVI – початку XVII століть. У ньому зміщені сектори цього 4-членного герба, а саме два графічні умовні геральдичні знаки із зображенням вертикальних стріл, перемищені з нижніх секторів таким чином, що нижній лівий знак опинився в правому верхньому секторі, а нижній правий знак – у лівому нижньому. Довкола герба, як і в інших острозьких виданнях, зазначені ініціали князя *В.-К. Острозького*: з лівого боку одна під другою дві літери КК, а з правого – КО. Над гербом вміщений такий текст: “Константин Константинович в божественномъ крещенїи Василие княжа острозское”, а під зображенням герба: “Воевода кїевскїи, маршалок земли Волынское, староста Владїмерскїи, и прѡчаа”. Як і в острозькому “Букварї” (“Азбуцї”) 1578 р., на першій сторінці є заголовок в’язю “НАЧАЛО ОУЧЕНІА ДѣТЕМь, хотащим разумѣти писанїе”. На останній сторінці цієї книжки (формат 8°, 52 нум. аркуші) написано “... иины ѡвѣты ѡже инде речемъ а ннѣ нѣсть врема. Таковъ естъ разоум братїе его же дарова Бѣ слованшмь. Смоу же слава, чѣсть и дер’жава и поклонанїе. Ннѣ и присно и въ вѣкы вѣкшм, аминь”. Фактично ця книга – 2-ге вид. Острозького “*Букваря*” 1578 року.

Публікації: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского

и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 154. – С. 40; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 164.1-164.2 (факсимиле титулу і одного аркуша); Немировский Е. Л. Славянские старопечатные книги кирилловского шрифта в книгохранилищах Великобритании. – Москва, 1993. – № 43. – С. 22; Barnicott D. A., Simmons J. – S. – G. Some unrecorded early printed Slavonic books in English libraries // Oxford Slavonic Papers. – 1951. – Vol. 2. – P. 5; Clemenson R. Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue. – London, 2000. – № 59. – S. 63; Hyde I. Catalogus impressorum librorum Bibliothecae Bodleianae in Academia Oxonii. – 1674. – Pars 2. – P. 150.

Місце зберігання: Відомо 2 примірники: Болгарія – Софія (НБ), Великобританія – Оксфорд, Бодлеянська б-ка (із записом 1602 р.); Наук. б-ка ОА позит. фотоплівка оригіналу примірника стародруку з Бодл. б-ки Оксфорд (Англія).

Література: Зернова А. С. Книги кирилловской печати, хранящиеся в заграничных библиотеках и не известные в русской библиографии // Тр. Гос. Биб-ки СССР им. В. И. Ленина, 1958. – Т. 2. – С. 11; Исаевич Я. Д. Украинське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 133; Лукьяненко В. И. Переиздание первопечатной “Азбуки” Ивана Федорова, 1574 г. // Книгопечатание и книжные собрания в России до середины XIX в. – Ленинград, 1979. – С. 16-17; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 122; Немировский Е. Л. Иван Федоров и его эпоха: Энциклопедия. – Москва, 2007. – С. 53-55.

*Наталя Бондар, Віра Захарчин,
Микола Ковальський*

“Книжка, собрание вещей нужнейших”

**Тимофія Михайловича
(Острог, 1580)**

Назва за титулом “Книжка, собраніе вещей нѣжнѣйшихъ, въкратцѣ скорога ради

обрѣтеніа въ книсе Новаго Завѣта, по словесемъ азбѣки...”. На титулі також зазначено: “Напечатана въ бгѣ спасаемомъ градѣ Острогѣ Іоанномъ Федоровичемъ”. Вміщені в книжці на арк. 1 відомості про час публікації та її автора – “Многогрешнымъ Тимоѳеомъ Михайловичемъ. Лѣта ѿ созданія мирѣ зѣф [7089], а нароженія Спсителя нашеѣ Іс Ха аѣп [1580]”.

Із 19 відомих примірників 15 приплетені до острозького Нового Завіту з Псалтирем 1580 р. Герб князя В.-К. Острозького на звороті.

Це перший в історії кириличного книговидання алфавітно-предметний покажчик. У ньому зібрані фрази і словосполучення із Псалтиря та Нового Завіту з посиланнями до конкретних глав, зачал, кафізм. Вибрані вирази стосуються біблійних героїв та подій.

Надруковано форматом в 8°. Складається із 53 аркушів. Формула – [1], 52 арк. 30 рядків на сторінці. Шрифт (розмір 10 рядків) = 40 мм. Дзеркало набору = 118 x 54 мм або 125 x 54 мм. Художнє оформлення – заставка, кінцівка, в’язь, набірні прикраси. Титул у рамці із виливних прикрас.

Склад: Титул – арк. [1]; Герб В.-К. Острозького – зв. титулу (арк. [1] зв.); “Собраніе вещей нѣжнѣйшихъ скорога ради обрѣтеніа въ книсѣ сеи Новаго Завѣта, по словесемъ азбѣки” – арк. 1-52; “Молитва “Слава Бгѣ дѣйствиющемѣ в насѣ” – арк. 52 зв.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 76.1-76.2 (факсимиле 4 с., в тому числі титулу та зв. титулу з гербом В. К. Острозького); Исаевич Я. Д. Литературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 125 (факсимиле титулу).

Місце зберігання: Україна – Львів (ЛННБУС); Росія – Москва (РДБ, ДІМ, МДУ, РДАДА); С.-Петербург (РНБ), Польща – Варшава (Національна б-ка), Краків (Національний музей), Великобританія – Кембрідж (УБ) та ін.

Каталоги стародруків: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шриф-

та второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабунцев. – Москва, 1979. – № 72. – С. 28; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 76. – С. 536; Запаско Я., Исаевич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – С. 26; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 76. – С. 165-166; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 100 (опис. разом із Новим Завітом). – С. 213.

Література: Євтушенко А. В. Про рідкісний примірник острозького видання Івана Федорова (з фонду Наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Каразіна) // Наукові праці НБУВ. – Вип. 10. – Київ, 2003. – С. 139-149; Исаевич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 124-127; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2 вид., перероб. і доп. – Львів, 1983. – С. 87-90; Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліограф. довідник / Упор. І. З. Мицько. – Київ, 1990. – С. 92; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 118; Немировский Е. Л. Иван Федоров. – С. 440-442; Його ж. Начало книгопечатания на Украине: Иван Федоров. – Москва, 1974. – С. 124-129.

Наталія Бондар

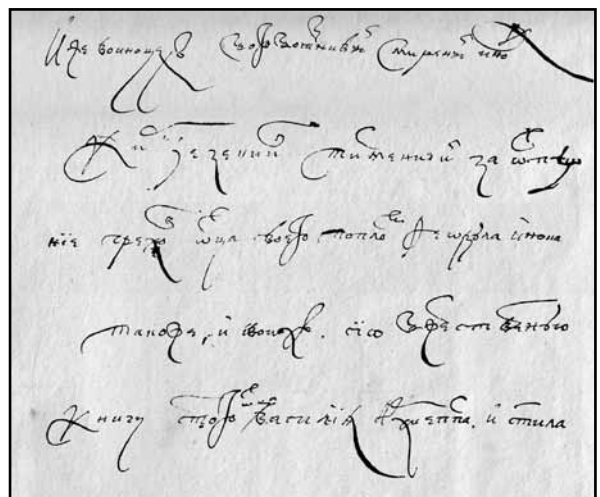
Княгиницький Іов
(* середина XVI ст.,
м. Тисмениця, тепер Івано-Франківської
обл. – † 29.12.1621, Скит Манявський,
Івано-Франківської обл.)

Церковний і культурний діяч. Народився в шляхетській родині. В миру – Іван. Освіту здобув спочатку вдома, потім в Унівському монастирі, а завершував її в ОА. З Острога був посланий на Афон із милостинею. Перед поїздкою, можливо, викладав в Острозі. Прибувши з Афона до Острога, недовго про-

був в Україні і повернувся назад. Під час другого відвідання Афона прийняв постриг під іменем Іезекіїл і пробув там більше 13 років. Після повернення займався реорганізацією низки українських монастирів.

Св. пророк Єзекіїл. Правдоподібно, портрет Іова-Єзекіїла Княгиницького

Фрагмент владного запису Іова Княгиницького (Єзекіїла Тисменицького) на "Книзі о постничествѣ" Василя Великого (Острог, 1594)

На запрошення І. Борисковича прибув у Дермань. Тут разом із ним брав участь у перекладанні й редагуванні "Октоїха", виданого

вѣсащѣ ^мнаказаніи, истраше бжтїи ^{нз}.
 и вдалъ ^{бвѣ}кѣ на оученіе книга. Взниже
 вѣсащѣ ^мпшаніе прилежн, и в скорѣ
 навиче. Баше во повиндаса родителе,
 ꙗко подобаше. Тота родителіе его ꙗ
 ѡбѣкїа и вѣщенїа. ѡсылаю ето к остѣ
 ѡбителіи оунеской, бошато ꙗ на оученїа.
 и прилежаше свѣдѣнїи (вниманїи) смире
 номꙋ оученїа, и црковнато Правла.
 внимла чтенїа бжтвеннато писанїа.
 и ивиче чина монастыскато. ꙗко со
 всѣмъ дивнїса оне. По то оустреми
 къ бго спсїемомъ Градѣ Остротѣ, до сѣ
 вращенїиши на оуче. Тотже сїѣ ꙗро
 княженїа сѣдрѣжашѣ бгго чпвкомъ Кна
 сю Василию, сѣсновы свои. Предъ
 речены же юноша, в да себе вѣоучил
 ше, и прилежаше оученїю, ꙗко во
 скорѣ

вѣскорѣ быти емѣ, въмѣсто оучника оу
 чителе прочіи. Баше бо поксѣмъ крѣпко,
 мочали, имати къ оуботы. къдрѣто лю
 боке. вѣда себе въсѣта въстрѣсѣ Бжнн.
 Баше и блѣтческомъ кнзю, ичѣдо стѣ
 знае село. списа бо и валтырь, кнзю
 младомъ Александрѣ. Баше бо пиць хѣдо
 гѣ бжвенато писаніа. бы же вѣта време
 на, трипти нѣкоемъ вѣлла, іеромонахѣ,
 свѣтыа горы, къ блѣтческомъ кнзю
 василію Млѣтнн рѣ, свѣжнческѣю
 щн тамо стѣ свѣцѣ списаніе. и въскѣ
 рѣ прочѣтѣ, блѣтческѣ кнзѣ василіи. іѣ
 свѣжаше кого бы могѣтѣ просати снми,
 да бы судано было вѣцѣ съ млѣтннею
 вѣнато имрѣто. и да бы, непостыдѣ былѣ
 и тамо прѣ свѣцѣ. и помножѣ испитані.
 посылѣ іѣлана. тако бо прѣвѣтѣ
 баше.

в 1604 році. Близько 1605 р., коли друкарню з Дерманя було переведено знову до Острога, а *Дерманський культурно-освітній осередок* розпався, виїхав у Галичину. Там у цей час перебував, переїхавши з Дубна до Унева, *І. Вишенський*. За ініціативи останнього було засновано Скит Манявський (бл. 1605 р.), який став “іноческою академією”, головним центром аскетичного монашества в Речі Посполитій.

Погляди К. відзначалися традиціоналізмом та консерватизмом. Зокрема, це знайшло вияв у його негативній рецензії на книгу Кирила-Транквіліона Ставровецького “Дзеркало богослов’я”.

Література: Маслов С. И. Кирилл Транквиллион Ставровецкий и его литературная деятельность. – Киев, 1984. – С. 34, 62, 74; Мицько І. З. Дерманський культурно-просветительний центр и его участие в идеологической работе на Украине (70-е годы XVI в. – 30-е годы XVII в.) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 50-51; Його ж. Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліограф. довідник / Упор. І. З. Мицько. – Київ, 1990. – С. 40-41; Його ж. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 96; Його ж. Про Велико-скитську обитель // Іконостас Воздвиженської церкви Скиту Манявського. Каталог виставки. – Львів, 2000. – С. 5-12; [Симонович Ігнатій з Любарова] Житіє і жизнь... // Зоря Галицька яко Альбум на год. 1869. – Львів, 1860. – С. 225-251; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 252-263.

Віктор Атаманенко

Ковальський Микола
(* 19.03.1929, с. Верхів –
† 5.10.2006, м. Острог)

Видатний український історик-джерелознавець. Дитячі роки пройшли у с. Верхові

тодішнього Острозького повіту, де вчителювали батьки Павло Миколайович (1887-1965) та Лідія Олександрівна (1895-1983). Пізніше родина переїхала до Острога. У 1946 р. із золотою медаллю закінчив Острозьку середню школу № 1. У 1947 р. закінчив з відзнакою Острозьке педагогічне училище, здобувши спеціальність учителя початкової школи. У 1947 р. вступив на історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, але у 1950 р. був змушений перевестися на заочну форму навчання і розпочати роботу в Острозькій семирічній школі № 3, де викладав спочатку англійську мову, а пізніше історію, конституцію і географію. У 1952 р., з відзнакою закінчивши університет, отримав скерування до аспірантури на кафедрі вітчизняної історії Львівського університету. У 1958 р. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему “Зв’язки західноукраїнських земель з Російською державою (друга половина XVI-XVII ст.)”.

Із 1956 до 1958 рр. К. працював у Львівському обласному інституті вдосконалення вчителів, з листопада 1959 р. – в Українському державному музеї етнографії та художнього промислу АН України у Львові, де з серпня 1961 р., згідно з конкурсом, був обраний завідувачем відділу етнографії.

У 1963 р. вчений переїхав із родиною до Кривого Рогу, куди був запрошений на роботу в Криворізький загальнонауковий факультет Дніпропетровського державного університету, деканом якого став у грудні 1963 року. За роки роботи в Кривому Розі (1963-1967 рр.) провів дві наукові конференції і став редактором тез доповідей. Його виступи на конференціях свідчать про наукові зацікавлення, пов’язані з історією України XVI-XVII століття. Вже в цей час з’являється перша праця з острогіани, яка пізніше стала одним з основних напрямів досліджень – “До історії Острозької друкарні (кінець XVI – початок XVII ст.)”.

У 1967 р. відомий вчений Дмитро Пой-

да, який очолював кафедру історії СРСР та УРСР у Дніпропетровському державному університеті (ДДУ), запросив Миколу Ковальського стати доцентом цієї кафедри, де він працював з 1967 до 1994 року. У 1970-1971 рр. К. очолював історико-філологічний факультет університету, а з січня 1978 р. до липня 1994 р. був завідувачем створеної у 1972 р. кафедри історіографії та джерелознавства історичного факультету ДДУ.

Микола Ковальський

У доробку К. цього періоду – дослідження з історії українського друкарства, історії міст України (особлива увага приділялась історії Львова та рідного Острога – центрів української культури XVI – першої половини XVII ст.) тощо. Став автором та редактором низки методичних розробок, частину яких було написано у співавторстві з учня-

ми – Ю. А. Мициком, Ю. В. Назаренком, Г. М. Виноградим, О. І. Журбою, В. Б. Атаманенком, Ю. А. Святцем та ін.

Особливе місце в науковому доробку К. цього періоду посідає серія книг з джерелознавства історії України XVI – першої половини XVII ст., що мали характер монографій, але були надруковані у видавництві ДДУ у 1972-1985 рр. як навчальні посібники. Чимале значення для вивчення історії української культури, книгодрукування та острогіани мало дослідження “Джерела про початковий етап друкарства на Україні: Діяльність першодрукаря *І. Федорова* в 70-х – на початку 80-х років XVI ст.”, видане у 1972 р., в якому поряд з аналізом джерел про життя та діяльність *І. Федорова* було вміщено детальний огляд історіографії проблеми, нариси з історії українського друкарства, розглянуто історію видання та тексти книг першодрукаря. Авторіві вдалося реконструювати хронологію основних подій життя та діяльності *І. Федорова*.

У Дніпропетровському університеті К. проявив себе не лише як вчений, а й як організатор численних наукових конференцій, редактор наукових збірників та праць.

У листопаді 1984 р. К. у Московському університеті захистив докторську дисертацію на тему: “Джерела з історії України XVI – першої половини XVII ст.”, яка стала значним внеском у розвиток української історичної науки. За заслуги у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, розвиток і впровадження наукових досліджень 31 липня 1991 року Президією Верховної Ради України К. було присвоєне почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України.

З початку 1990-х рр. став одним із засновників історичного краєзнавчого товариства “Спадщина” ім. князів Острозьких в Острозі, був причетним до започаткування проведення щорічних наукових конференцій “Острог на порозі 900-річчя”, які збирали дослідників Волині з різних міст та містечок України:

Львова, Дніпропетровська, Києва, Кам'янця-Подільського, Полтави, Луцька тощо.

У 1994 р. К. переїхав до Острога, де при його активній участі було відновлено ОА, у якій він став проректором з наукової роботи і започаткував та очолював до осені 1995 р. кафедру історії та культурології. Згодом за заслуги у розвитку науки та Острога став Почесним громадянином міста.

В Острозі значне місце в науковому доробку вченого посідала острогіана. К. став одним з ініціаторів підготовки першого енциклопедичного видання “Острозька академія XVI-XVII ст.”, його науковим редактором, автором передмови і 33-х статей, які ввійшли до енциклопедії. Острогіана К. продовжена виданням збірки “Етюди з історії Острога”, ним написано низку праць про острозьких просвітників, частину яких опубліковано в одноіменній, редакційній ним, збірці.

У 1996 р. К. заснував осередок Українського історичного товариства. З 1999 р. став співредактором міжнародного історичного журналу “Український історик”. Був багатолітнім редактором “Наукових записок університету “Острозька академія”, пізніше – їх історичної серії. У 1998 р. К. був обраний академіком Міжнародної слов'янської академії наук. У 2000 р. за великий внесок у розвиток української історичної науки його було обрано дійсним членом Української вільної академії наук у США, а в 2004 р. вченого було обрано Почесним членом Українського історичного товариства і Почесним головою Острозького осередку УІТ.

Під керівництвом К. захищено 27 кандидатських дисертацій. Серед його учнів – вісім докторів наук. К. присвячено чотири наукових збірники, три з яких опубліковані з нагоди ювілеїв, четвертий – присвячений пам'яті вченого.

Література: Атаманенко А., Атаманенко В. Микола Павлович Ковальський (3 нагоди 70-ліття) // Український Історик. – 1999. – № 2-4 (141-143). – С. 241-255; Дніпропетровський

історико-археографічний збірник. – Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ, 1997; Микола Павлович Ковальський. Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г. К. Швидко. – Дніпропетровськ, 2007; Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії. – Острого, 2002; Мищик Ю. А. Микола Ковальський (До 70-річчя з дня народження) // Український археографічний щорічник. – Київ, 1999. – Нова серія. – Вип. 3-4. – С. 6-14; Наукові записки. Історичні науки. – Вип. 4: Збірник на пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острого, 2004; Осягнення історії: Зб. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острого – Нью-Йорк, 1999.

*Алла Атаманенко,
Віктор Атаманенко*

Колегіум єзуїтів в Острозі

Католицький навчальний заклад, що виник як альтернатива православної ОА.

У 1624-1627 рр. *Анна-Алоїза Ходкевич* записала значні кошти єзуїтам, пожертвувала також земельну площу і матеріали під будівництво К. і костелу св. Ігнатія Лойли та св. Франциска Ксаверія. Тимчасове приміщення К. збудовано в 1625-1626 роках. Перший поверх був мурований, другий – дерев'яний. Розібрано його в 1645 році. Будівництво нового приміщення К. за проектом Джакомо Бріано і Бенедикта Моллі здійснене від 1634 до 1641 року. Після ліквідації ордену єзуїтів у 1773 р. поєзуїтські будівлі перейняли василіани, а мури шляхетського конвікту передано кармелітам.

Свою школу в Острозі єзуїти відкрили вже в 1625 р., але через малу кількість учнів навчання проводилось приватно. У наступному році відкрито публічні класи граматики й поетики, а в 1627 р. – риторики. Із 1629 р. почалось викладання філософії для світських учнів. Філософія також викладалася для кліриків-єзуїтів. А для клиру єпархії читалися

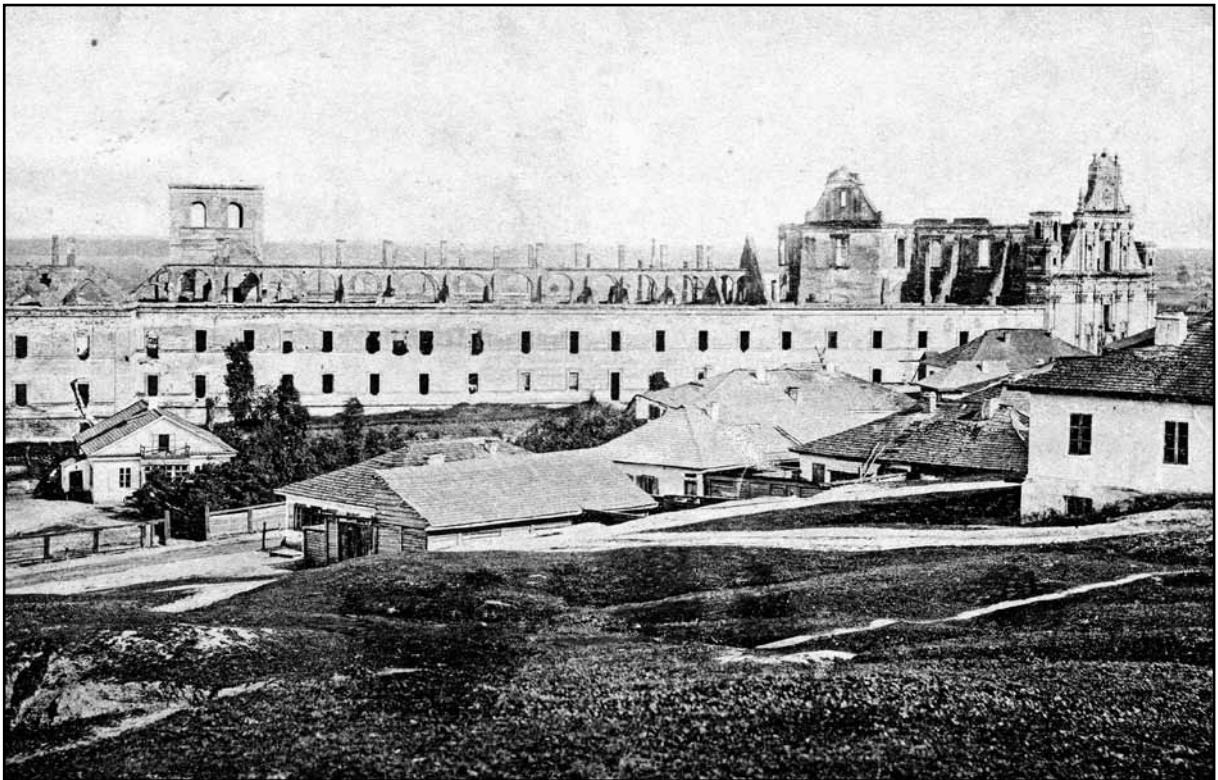
моральне богослов'я та полемічна теологія. Після поділу польської провінції єзуїтів у 1757 р. в Острозі влаштовано новіціат, що діяв до ліквідації ордену єзуїтів у 1773 році.

У період козацьких і шведських війн (1648-1668) єзуїтська школа була закрита, тільки тимчасово в 1666 р. існували класи граматики для світських учнів. Протягом другої половини XVII ст. кількість учнів була незначною. Щойно після Північної війни, з 1714 р., настав спокійніший час для К. і школу відвідувало близько 250 учнів. Після ліквідації ордену єзуїтів у приміщеннях К. планувалось розмістити університет, але через брак коштів ця ідея не була реалізована.

У діяльності острозьких єзуїтів на ниві шкільництва особливо заслуговує на увагу так званий Collegium Nobilium, тобто шляхетський К. Таких закладів, які були під опікою єзуїтів, у тодішній Речі Посполитій було шість: у Варшаві, Вільно (Вільнюсі), Львові, Острозі, Люб-

ліні і Познані. Конвікт, тобто бурса для волинської шляхти, був заснований у 1640 р. *Анною-Алоїзою Ходкевич*. Бурса отримала від фундаторки окремих будинок на 20 осіб. У XVIII ст. в ній перебувало 30 учнів. Конвікт очолював регенс і стежив за утриманням бурси. Він також виконував обов'язки місіонера у фундаційних володіннях у Суражі. У половині XVIII ст. конвікт мав велику незалежність від К., був перетворений у шляхетський конвікт, який мав власну програму навчання. У ньому працювало декілька єзуїтів. Тут були окремі заняття з точних наук, математики. Єзуїти-чужоземці навчали французької та німецької мов. При шляхетському конвікті існувала музична бурса, принаймні від 1640 р.

У 1641 р. вона отримала від *А.-А. Ходкевич* дім із городом під містом, до якого в 1646 р. була перенесена бурса.

Руїни фундованого А.-А. Ходкевич Острозького єзуїтського колегіуму

Джерела: Archiwum prowincji Małopolskiej oo. Jezuitów w Krakowie (APMP): Sygn. 527 [Historia Collegii Ostrogiensis, 1626-1731]; Sygn. 1364. – К. 136-140; Sygn. 1366. – К. 285-333 [Документи колегіуму в Острозі]; Archiwum Romanum Societatis Jesu (ARSJ): Sygn. FG 99. – F. 612-623 [Акт фундації конвікту]; Sygn. Pol. 75. – F. 54 [Origo Conv. Ostrogiensis nob., 1642].

Література: Ковалів В.-Й. Єзуїти в Острозі // Матеріали VI наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог (1996). – С. 84-91; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 65-71; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 141; Ричков П. А. Початковий етап проектування та будівництва єзуїтського монастиря в Острозі // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Остріг, 1993. – С. 140-142; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005. – С. 129-134; Ахер J. Polski teatr jezuicki jako teatr polityczny // Jezuiti a kultura polska / pod red. ks L. Grzebienia SJ, ks. St. Obirka SJ. – Kraków, 1993. – S. 11-22; Bednarski S., Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego. – Kraków, 1933; Dobrowolska W. Chodkewiczowa z hr. Ostrogskich Anna-Alojza // Polski Słownik Biograficzny. – T. 3. – S. 370-371; Jabłonowski A. Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi. – Kraków, 1899-1900; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 183-198; Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Warszawa, 1985; Litak S. Jezuiti na tle innych zakonów męskich w Polsce w XVI-XVIII wieku // Jezuiti a kultura polska... – S. 185-198; Literatura antyjezuicka w Polsce 1578-1625. Antologia / Opracował, wstępem i przypisami opatrzył J. Tazbir. – Warszawa, 1963; Natoński B. Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna w XVII i XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo // Dzieje teologii katolickiej w Polsce / Pod red. b-pa M. Rechowicza. – Lublin, 1975. – T. 2. – Cz. 1; Piechnik L. Akademie i uczelnie jezuickie // Dzieje teologii katolickiej w Polsce. – Lublin, 1975. – T. 2. – Cz. 2. – S. 51-101; Piechnik L. Działalność jezuitów polskich na polu szkolnictwa (1565-1773) // Jezuiti a kultura polska. – S. 243-259; Popłatek J. Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej. – Kraków, 1973; Popłatek J., ks.,

T.J. Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce. – Warszawa, 1957; Szweykowska A. Wkład jezuitów w kulturę muzyczną Rzeczypospolitej w XVII wieku // Jezuiti a kultura polska. – S. 297-310; Załęski S. Historia zniesienia jezuitów w Polsce i ich zachowanie na Białej Rusi. – Lwów, 1875. – T. 2; Załęski S. Jezuiti w Polsce. – Lwów, 1900. – T. 1. – Lwów, 1901. – T. 2. – Lwów, 1902. – T. 3. – Cz. 1, 2; – Kraków, 1905. – T. 4. – Cz. 1. – Kraków, 1904. – T. 4. – Cz. 2; – Kraków, 1905. – T. 4. – Cz. 3 i 4. – Kraków, 1906. – T. 5. – Cz. 1 i 2; Życie ku podziwieniu chwalebne J. O. Xiężny Ostrogskej Anny Aloizy Chodkewiczowej, wojewodziny wileńskiej, hetmanowej W. X. Litewskiej, od kolegium Societatis Jesu Jarosławskiego, od niejże po Ostrogskiem kolegium w polu N. Panny fundowanego, na wzór wysokiej cnoty wydane. – Kraków, 1698.

Вітольд Ковалів

Копинський Ісайя (* ?, с. Копин, нині Республіка Польща – † 5.10.1640, м. Ніжин)

Церковний та культурний діяч. Походив із шляхетської родини, що жила на Підляшші. Навчальний заклад, у якому К. здобув освіти, точно не встановлений. Існує думка, що він навчався в ОА. Принаймні деякі факти його життєпису опосередковано вказують на це. Зокрема, він належав до консервативного напрямку, який був представлений в Острозькому культурному центрі. Також його доля була пов’язана з Межигірським монастирем та Київським братством, біля витоків яких стояли вихованці ОА. Він виступив одним із засновників Київського братства, а в 1619-1620 рр. був межигірським ігуменом.

Велику увагу приділив розбудові монастирів на Задніпров’ї, зокрема, на землях, якими володіли князі Вишневецькі. К. зумів відновити Густинський Прилуцький монастир, заснував Мгарський Лубенський монастир і Підгірський Ладинський скит. У 1620 р. К. став одним із єпископів, висвячених єрусалимським

патріархом Феофаном. Номінально він займав перемишльську кафедру, якою реально керував уніатський єпископ А. Крупецький. У 1628 р. стає таким же номінальним єпископом смоленським та чернігівським.

У 1631 р., після смерті *І. Борецького*, при підтримці козаків був обраний київським митрополитом. На цю ж посаду претендував Петро Могила, який мав підтримку з боку урядових кіл Речі Посполитої. Між ними розгорнулася боротьба, яка тривала до середини 30-х рр. XVII століття. Зрештою, переміг П. Могила.

К. відомий також як письменник. Йому належить “Ліствиця духовна”, перекладена наприкінці XVII ст. з української на церковнослов'янську Дмитром Тупталом. Під назвою “Алфавіт духовний...” твір неодноразово перевидався протягом XVIII – початку XIX століття.

В українському суспільстві XVII ст. було широко відомим його послання до князя Яреми Вишневецького, в якому К. засуджував цього можновладця за відхід від православ'я й прийняття католицизму.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 444-446; Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт церковно-исторического исследования. – Киев, 1882. – Т. 1. – С. 25, 53, 553; Киев, 1898. – Т. 2. – С. 2-46; Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 7. – С. 412, 424, 436, 447, 549-521, 525. – Т. 8. – С. 98, 134, 152, 154, 155, 160, 169, 171, 183, 185-187; Його ж. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 6. – С. 513-555; Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий, перемышльской, самборской и саночкой, от найдавейших времен до 1774 года. – Львов, 1893. – С. 62; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 96; Огієнко І. І. Українська церква. Нарис з історії української православної церкви: У 2-х томах. – Київ, 1993. – Т. 1, 2. – С. 160-161; Українські письменники. Біо-бібліографічний словник: У 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література

(XI-XVIII ст.) / Уклад Л. С. Махновець. – С. 373-376; Филарет (Гумилевский Д.) Обзор русской духовной литературы 862-1720. – Харьков, 1852. – Кн. 1. – С. 256; Харлампович К. В. Малоросийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1. – С. 25.

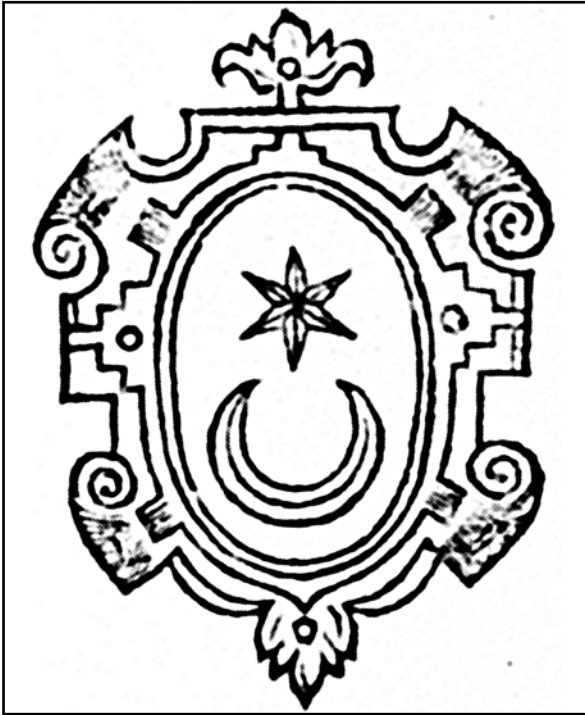
*Петро Кралюк,
Віталій Яремчук*

Копистенський Захарія (* ? – † 1627, м. Київ)

Церковний діяч та письменник-полеміст. Походив, вірогідно, з Перемишльщини, належав до родичів перемишльського православно-єпископа Михайла Копистенського. Судячи з його полемічного твору “Палінодія”, побував у монастирях та церквах Молдавії, Галичини, Вільна (Вільнюса), Кракова, Волині, Підляшшя й Полісся (Берестейщини та Пінщини). Зокрема, був у Дорогобужі та Смідині – володіннях князя *В.-К. Острозького*. Можливо, побував і в Острозі.

*Св. пророк Захарія – правдоподібно,
портрет Захарії Копистенського*

Герб Захарії Копистенського

У 1612 і 1614 рр. виступав як вибраний архімандрит Унівського монастиря. Четвертого січня 1616 року вступив до Київського братства. Брав участь у діяльності вченого гуртка в Києво-Печерській лаврі під керівництвом архімандрита *Єлисея Плетенецького*. Автор низки творів. З 20 листопада 1624 року і до кінця життя був архімандритом Києво-Печерської лаври.

Найбільш відомий твір К. *“Палінодія”* (1621-1622), написаний як полемічна відповідь на трактат Лева Кревзи *“Оборона єдності церковної”* (1617) і вважається одним із найкращих зразків православної полемічної літератури того часу.

Наприкінці *“Палінодії”* була спеціально вміщена апологетична повість про князів *Острозьких*, де основна увага зверталася на князя *В.-К. Острозького*. Про останнього йшла мова як про вірного захисника православ'я. Він порівнювався з князем Володимиром і трактувався як нащадок князя Данила Романовича. Також там йшлося про

те, що при дворі князя були зібрані славні вчені. Ці слова дослідниками трактуються як характеристика ОА. Хоча К. сам термін ОА не використовує.

Публікації: Захарій Копистенський. Палінодія; Lev Krevza's. Obrona iedności cerkiewney and Zaharija Kopystens'kyj's. Palinodia / With an Introduction by Omeljan Pritsak and Bohdan Struminsky. Harvard library of early Ukrainian literature. – Harvard, 1987. – Р. 71-596; Копистенський З. Палинодія // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – С.-Петербург, 1878. – Т. 4: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Столп. 313-1150; Копистенський З. Палінодія (фрагменти) // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – Київ, 1987. – С. 92-107 та ін.; Палінодія Захарія Копистенського // Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. Корпус текстів. – Т. 3. – Лев Кревза. Оборона єдності церковної.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 495-509; Грицай М. С. Література другої половини XVI – першої половини XVII ст. // Грицай М. С., Загайко П. К. – С. 22, 80-85; Грушевський М. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 6. – С. 66-105; Кралюк П. М. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст. – Луцьк, 1996. – С. 88-92; Микитась В. Л., Шолом Ф. Я. Давня українська література. – Київ, 1989. – С. 154-159 та ін.; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Огоновський О. Історія літератури руської. – Львів, 1887. – Ч. 1. – С. 145-147.

Петро Кралюк

“Кормча” (Старокостянтинів, 1599)

Збірник норм канонічного православного права. Із вхідних даних рукопису, які скопіював А. С. Петрушевич, випливало, що цю книгу завершив переписувати 5 грудня 1599 року Петро Станіславович Яневський у володіннях *В.-К. Острозького* м. Костянтинів (нині –

м. Старокостянтинів), в “академії Константиновской” при дидакалі, тобто вчителів, Антонію Єзифовичу. Книжка ця копіювалася за кошт священика Андрея Мишинського. Знаходилася в бібліотеці Львівського університету, куди потрапила із якогось ліквідованого австрійським урядом західноукраїнського монастиря (можливо, Скиту Манявського). Під час Другої світової війни “Кормча” опинилась у Польській Республіці, у Варшавській національній бібліотеці (N Акс. 10.782).

Запис А. С. Петрушевича дає підстави вважати, що в м. Старокостянтиніві могла знаходитися філія ОА або створена за її зразком школа, що теж іменувалася академією. У цій школі не тільки відбувалося навчання, а й переписувалися книги.

Збереглися відомості про ще дві копії “Кормчої” (Номоканону), виготовлені в Острозі. Першу переписав 1593 р. якийсь Григо-

рій Голубников, другу – Герасим Смотрицький, за повелінням князя В.-К. Острозького (1608).

Література: Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 120, 123-124, 129.

Петро Кралюк

Костел фарний в Острозі

Початки католицького костелу в Острозі сягають XV століття. Вважається, що князь Федір Острозький фундував в Острозі латинський костел Успіння Пресвятої Діви Марії і монастир для домініканців між 1440 і 1442 роками. Близько 1452 р., під час навали татар, ченці-домініканці залишили знищений костел. Син князя Федора, Василь Красний, під-

Католицький костел Успіння Пресвятої Діви Марії в м. Острозі

твердив надання батька для домініканців, які, однак, тим не скористалися. У 1582 р. князь *В.-К. Острозький* підняв костел із руїн та віддав світським священикам, підтвердив фундацію (с. Лючин) і записав 2 000 злотих на шпиталь. Він же спровадив із Кракова священика *Войцеха Бежановського*, який став тут першим парохом (1582-1616 рр.). Упорядкуванням костелу й острозької парафії зайнявся її другий парох, священик *Войцех Вітковський* (1619-1623 рр.), який володів старослов'янською мовою, знав літературу православної церкви, колекціонував книги та збирав відомості з історії. К. отримав фундації від княгині *Анни-Алоїзи Острозької* та інших можновладців Острога. При костелі існувала латинська школа. У 1617 р. згаданий учитель Валентин Заклікович. У 1620 р. для школи було зведено нове приміщення.

За час свого існування К. неодноразово перебудовувався. Будівничими нового храму були острожани, італієць за походженням Каспер Дазинт († 1620) та Станіслав Зимно.

Нову декорацію інтер'єру костелу здійснювали протягом 1619-1624 років. Головний вівтар, правдоподібно, був зроблений львівським скульптором Йоганом Пфістером та різьбярем з м. Тучина німцем Якубом. Сучасний вигляд храм отримав наприкінці XIX століття.

Спочатку костел мав форму продовгуватого чотирикутника із закругленим презвітерієм, котрий сьогодні є головним нефом. Пізніше домуровані по боках дві каплиці надали будівлі костелу форму хреста. До реставрації в 1879 р. костел був покритий високим, загостреним дерев'яним дахом із малою банею посередині, оббитою білою бляхою, у якій знаходилася сигнатура.

Література: Александрович В. Мистецьке середовище Острога епохи академії (1570-і - 1630-і рр.) // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. - Вип. 1. - Львів, 1995. - С. 61, 62; Волян. Исторические судьбы юго-западного края. - С. Пе-

тербург, 1888. - С. 66; Ивашкевич А. И. Город Острог в его историческом прошлом и ныне. - Здолбунов, 1918; Качаровська Л. Каплиця // Воляннз з Волині. - 1995. - № 5 (6). - С. 30-31; Ковалів В. Й. Некрополь костела Успіння Пресвятої Діви Марії в Острозі // Матеріали V наук.-краєз. конф. "Остріг на порозі 900-річчя". - Остріг, 1994. - С. 62-64; Ковалів В. Й. Острізький фарний костел XV-XX ст. м. Остріг // Матеріали IV наук.-краєз. конф. "Остріг на порозі 900-річчя". - (Остріг), 1993. - С. 57-61; Ковалів В. Й. Парафія в городі князя Костянтина // Воляннз з Волині. - 1995. - № 2 (3). - С. 16-19; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. - Москва, 1847. - № 4. - С. 141; Рычков П. А. Дорогами южной Ровенщины. - Москва, 1989. - С. 93-95; Рычков П. А. Католицькі храми та монастирі Острога // Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій "Остріг на порозі 900-річчя". - Острог, 1992. - Ч. 2. - С. 17-18; Сендульский А. Город Острог. // Волянские епархиальные ведомости. - 1882. - № 1-2. - С. 1-13; № 3. - С. 39-57; № 4. - С. 73-88; № 5. - С. 107-119; Тучемский М. Город Острог в современном кн. Константину Константиновичу состоянии. - Почаев, 1913. - С. 10; Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis Dioecesis Luceoriansis pro Anno Domini 1939. - S. 74-75; Hoffman J. Akta kościoła farnego ostrogskiego od 1622 roku // Rocznik Wołyński. - Równe, 1934. - T. 3. - S. 192-214; Hoffman J. Przewodnik po Wołyniu. - Warszawa, 1938; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. - Warszawa - Kraków, 1913. - S. 140-141, 158-182; Karwicki J. D. Wędrówka od źródeł do ujścia Horynia. - Kraków, 1891; Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. - Warszawa, 1985; Orda N. Album widoków gubernii Wołyńskiej... - Warszawa, 1878. - I serya; Orłowicz M. Pustrowany przewodnik po Wołyniu. - Łuck, 1929; Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. - Warszawa, 1886. - T. 7. - S. 682-690; Trajdos T. Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386-1434). - Wrocław, 1983. - T. I.

Вітольд Ковалів

Курбський Андрій (* бл. 1528 – † 05.1583, м. Ковель)

Політичний і військовий діяч, публіцист, перекладач. У 1556-1557 рр. К. входив до складу “вибраної ради” – найбільш наближених людей до Івана Грозного. У 1558 р. почалася Лівонська війна. Під керівництвом К. було здійснено низку успішних військових операцій. Проте К. потрапив у немилість до Івана Грозного і в ніч на 30 квітня 1564 року втік до Великого князівства Литовського. Поступивши тут на службу, отримав чимало земельних володінь, зокрема, Ковельську волость.

Вважається, що в розташованому поблизу м. Ковеля с. Миляновичах К. організував лі-

тературно-перекладацький гурток (кінець 1560-х років – 1583), переважно із світським складом співробітників, науково-філологічною програмою. Князь залучив до нього росіян-емігрантів, місцевих волинських діячів, знавців латинської та грецької мов; ченців, священників. Осередок мав виразно православне спрямування. Його перекладацька діяльність зумовлювалась, насамперед, потребами поточної антипротестанської, меншою мірою, антикатолицької ідеологічної боротьби на східних землях Речі Посполитої.

З цією метою підбирались для опрацювання відповідні твори Іоана Золотоустого (більшість із яких були об’єднані в збірник “Новий

Фрагмент сторінки “Нового Маргарита” Андрія Курбського

Маргарит”) Іоана Дамаскіна, Василя Велико-го, Григорія Богослова, можливо, Симеона Метафраста. Велике суспільне значення мали відкриті послання князя. Окрім богословських та полемічних питань, вони містили конкретні поради в справі ведення православної пропаганди та агітації. Ці листи пізніше були сформовані у т.з. “Збірник Курбського”. Їхні адресати – шляхтичі, міщани, ченці. Тут є три недатовані листи до князя *В.-К. Острозького*, в яких йдеться про книгу *П. Скарти* “Про єдність костелу божого...” Написані вони були орієнтовно наприкінці 70-х – на початку 80-х років XVI століття. У них критикується “аріанин” *Мотовило*, якому князь доручив написати відповідь на вказану книгу.

У своєму заповіті К. особливо підкреслював, що “знал по увесь час живота мого милостивую ласку их м[ило]сти вельможного князя Костентина Острозького... и сына его... Костентина”. Князя *В.-К. Острозького* він же призначив виконавцем тестаменту. Тому враховуючи такі близькі взаємини між цими діячами, милянницька бібліотека могла надійти до ОА. Сюди могли перейти і деякі зі співробітників гуртка К.

Американський дослідник Едвард Кінан дотримується думки, що твори, в тому числі листи, приписувані К., йому не належали. Ймовірно, що деякі колективні праці Милянницького гуртка князь справді підписував своїм іменем.

Твори: Курбский А. М. Сочинения князя Курбского // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – С.-Петербург, 1914. – Т. 31; Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. – Москва, 1981; Перепис-

ка с Иваном Грозным: Сказания князя Курбского / Изд. Н. Г. Устрялова. – С.-Петербург, 1833. – Ч. 1-2; Сказания князя Курбского. – С.-Петербург, 1859.

Література: Андреев В. Очерк деятельности князя Курбского на защиту православия в Литве и на Волыни. – Москва, 1873; Бартошевич Ю. Князь Курбский на Волыни // Истор. вестник. – 1881. – № 9. – С. 65-68; Волынь. Исторические судьбы юго-западного края. – С.-Петербург, 1888. – С. 63, 110, 120, 122; Гладкий А. И., Цеханович А. А. Курбский Андрей Михайлович // Словарь книжников и книжности Древней Руси (вторая половина XIV – XVI ст.) / Отв. ред. Д. С. Лихачев. – Ленинград, 1988. – Ч. 1. – С. 494-503; Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 164-165, 173, 184; Замалеєв А. Ф., Зоц В. А. Отечественные мыслители позднего средневековья (кон. XIV – первая треть XVII в.) – Киев, 1990. – С. 104-119; Иванишев В. Д. Жизнь князя Курбского в Литве и на Волыни. – Киев, 1849. – Т. 1-2; Кінан Е. Російські історичні міфи. – Київ, 2001; Кралуєк П. М. Переписка князів Андрія Курбського та Костянтина Острозького: міф чи реальність // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2007. – С. 3-8; Мицько І. Осередки культури при магнатських та шляхетських дворах, Острозька академія // Історія української культури: У п’яти томах. – Т. 2. – Українська культура XIII – I пол. XVII ст. – Київ, 2001. – С. 531-539; Немировский Е. Л. Иван Федоров (около 1510-1583). – Москва, 1985. – С. 33, 45, 122, 127, 142, 143, 158-160, 164; Скрынников Р. Г. Переписка Грозного с Курбским: Парадоксы Эдварда Кинана. – Ленинград, 1973; Шумаков С. Акты Литовской метрики о князе Курбском и его потомках // Книговедение. – 1994. – № 7-8. – С. 17-20; Auerbach I. Andrej Michailowic Kurbiskij. – München, 1985; Keenan E. The Kurbiskii-Groznei Apokrypha. – Cambridge, 1971.

*Петро Кралуєк,
Олександр Скрипнюк*

Л

Лист... до... єпископа Іпатія Потія Мелетія [Пігаса] (Дерманський монастир, 1605)

Останнє відоме дерманське видання. Повна назва твору: “Листъ Мелетіа Стѣйшого патріархи Алеѣандрійского до велебно-го єпископа Іпатіа Потѣа боудочого еще на тотъ часъ епѣпа володимер҃ского. ѡ ѡстѣпленїи его з напомианемъ ѡцевскимъ до него писаный”. Полемічний твір, написаний Александрійським патріархом *Мелетієм Пігасом*, який звертається до Володимирського єпископа Іпатія Потія. Вийшов друком 6.02.1605 р. – “В монастыри Дерманьскомъ выдроукованый, в лѣто ѡ рожества Хва тисачого хѣ [1605] мсца феврала s [6] дна”. Лист був написаний “в Египтѣ з великое Алеѣандрійское патріархіи єї [15] дна ѡктоврїа. Лѣта ѡ створенїа свѣта седмое тисачи ри [7108], а ѡ спасителнаго въплщенїа Сна Бжего, тисачного патьсотъ чѣ [1599]”.

Перекладено з грецької українською літературною мовою “Борецькимъ, наѣдер Апольлови коханымъ, и в Парнасѣ се на лоне моузъ выхованымъ”, тобто Йовом Борецьким, можливо, вихованцем ОА, пізніше православним київським митрополитом. Вірші на герб та передмова українською мовою. Передмова підписана “Даміанъ, недостойный презвитерь”, тобто *Д. Наливайко*.

Склад: титул; герб князя *В.-К. Острозького*, вірш на герб – арк. [2]; передмова “До того, хто будет читати. Ласкавый чителнику того листа...” – арк. [2 зв.-3]; лист “Мелетій бжею милостію папа и патріархъ Александрійское столице, и прочаа. Ипа-

тїеви Потѣеви велебномѣ єпископоу Берестійскомѣ протоѣроноу всеа Россїи спасенїа ѡ Бга Вседержителя и избавителя нашего Іса Христа” – арк. [1-38] II рах.

Складається із 46 нумерованих аркушів. Надруковано форматом у четвірку. Сигнатура починається з другого зошита, позначена кириличними цифрами на першому аркуші. 24 рядки на сторінці, розмір 10 рядків – 59, 82 мм. Художнє оформлення становить набір на рамку на титулі, герб “княжат Острозкихъ” на звороті титулу, одна заставка та одна кінцівка.

Видання збережене в невеликій кількості примірників.

Публікації: Російський переклад листа М. Пігаса – Малышевский. – Т. 2. – Прил. 1. – С. 103-140.

Місця зберігання: Україна – Львів (НМЛ); Росія, Москва (РДБ (3 прим.), С.-Петербург (РНБ (2 прим.); БАНР (1 прим.)).

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 19. – С. 41-42; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1982. – № 18. – С. 26; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 61. – С. 34; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 178. – С. 302-303; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 203. – № 38; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 491 (408). – С. 136; Украинские книги книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1: 1574 – I пол. XVII в. / Сост.

Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 160. – С. 26.

Література: Исаевич Я. Д. Преимущества первопечатника. – Москва, 1981. – С. 17; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 134; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 83, 128.

Наталія Бондар

“Лѣкарство на оспалый оумысл чоловѣчій” Д. Наливайка (Острог, 1607)

Повна назва книги – “Лѣкарство на оспалый оумысл чоловѣчій. А особливе на затверджлые сердца людскіе заведеные свѣтомъ, альбо якими грѣхами. Божественнаго Іоана Златоустаго до Феодора мниха. А в особѣ его до каждого члка, кто в якомъ кольвекъ есть грѣху”. Твір видрукувано форматом 4° на 183 аркушах 29 липня 1607 року в *Острозькій друкарні*. На звороті титулу знаходиться гравюра герба *Василя-Костянтина*, князя *Острозького*, на 4-му нумерованому аркуші – гравюра: хрест зі списом і палицею на тлі стін Єрусалима. Наприкінці передмови (арк. 15) вказується ім'я перекладача з грецької мови – “Даміан недостойний презвитер” (тобто *Дем'ян Наливайко*). До книги-збірки входить вірш на герб *Острозьких*; “Прозьба чителникова о час”; “Предмова до чителника”; вірш “До того, хто доброго сумнѣня”; “Слово о покаяніи к Феодору мниху испадшему” і “Слово о еже обаче всеу мятет ся всяк челоуѣкъ живый” Іоана Златоустаго; “Тестамент... Васылія цесара кгрецкокого... до сына своего, юж коронованого, Льва Филозофа” (у якому І. Мицько вбачає алюзію до заповіту *Василя-Костянтина*, князя *Острозького*, своєму синові Янушу); вірші “До того, хто читал”, “До того ж чителника”.

Текст творів Іоана Златоустаго і Тестаменту подано двома мовами: на лівих сторінках – старослов'янською, на правих – українською. Сам *Д. Наливайко* обумовив причину подібного вибору так: “Которого тестаменту пожитокъ і потребу... абысь... з самого читанья зрозумѣль. Dla того и простою мовою на другой сторонѣ слово в слово догожаючи вырозуменья того пожиткоу и потребности, написати важилемса”.

На думку І. Мицька, випуск двомовного збірника мав дидактичний характер – він призначався для використання спудеями в ОА і домашнього виховання.

Підтвердженням цього може служити рукописний збірник, відомий під назвою однієї з частин як “Лекції словенскіе Златоустаго от бесед евангельских от Іерея Наливайка избраніе”, в яких використані цитати з Біблії та твори патристики.

У завершальному вірші *Д. Наливайко* звертається до батьків, щоб виховували своїх дітей і милостиво ставилися до підданих.

Як свідчить дослідження Л. Гонтарук, *Д. Наливайко* здійснював переклад не дослівно, а художньо опрацьовував текст. Власне, *Д. Наливайкові* твори вирізняються багатожанровістю. Так, “*Лямент*” написаний у жанрі плачу; використав *Д. Наливайко* жанр передмови (“Предмова...”), післямови – як прозової (“До того, хто читал”), так і віршованої (“До того ж чителника”). У частині під назвою “Прозьба чителникова о час” *Д. Наливайко* помістив власний переклад вірша Петрарки. Він широко використав у своїх творах Біблію, деякі крилаті вислови та звороти з байок Езопа і грецької міфології. Л. Гонтарук вважає, що праця *Д. Наливайка* над перекладами богословських книг розкрила великі можливості застосування української мови у літературному життє, сприяла виробленню української богословської термінології, зробила значний внесок у творення тогочасної української літературної мови.

ЛЕКАРСТВО

НАШПЛАМЫН ДУМЫЛЪ ВОЛСВѢТІИ

АЩЕ СОБЛИБЕ НАЗАПВЕРДѢЛЫЕ СРЦА
ЛНДСКІЕ ЗАБѢДЕНЬЕ СВѢТОМЪ,
АЛБО ІАКІМИ ГРѢХАМИ.

ВЖИВІИИГО ІОАННА ЗАТООУСТАГО
ДОДЕСОДОРА МННХА.

АЩЕ СОБѢ ЕГО ДОКОЖДОГО ЧЛКА, КТО
ВІАКОМЪ КОЛБЕКЪ ЕСТЬ ГРѢХУ.

В ДРУКАРНѢ СЕСТРОЗСКОЕ, РОКУ ШРОЖДЕ
СТВА ХБА, А ХЗ. МЦА ІЮЛІА КД ДНМ
ВБІДАНО ЕСТЬ.

Т Е С Т А М Е Н Т Ъ .

В Х Р И С Т Ъ П О Б О Ж Н О Г О Н Е С Л А В Н О Г О
М О Н А Р Х И С В Ъ Т А .

В Л А С К Л І А Ц Е С А Р Я К Р Г Р І Ц К О Г О .

Д О С І Я С В Я Т О Г О Н Ъ Ж Ъ К О Р О Н О В А Н И Г О ,
Л Е В А Ф И Л О З О Ф А
Д Ъ Д Н У Ч А Н Ц Е С А Р Я Т О Г О Ж Ъ Ц Е С А Р С Т В А .

Р О К У П Н А Р О Ж Е Н Ъ С І Я Б Ж І Г О С Ъ М Т Ъ С О Н О Г О
С Ъ М Т Ъ Д Е С Я Т Ъ Ш Е С Т О Г О .

А П А Н О В А Н Ъ С В О Е Г О Р О К У К Ъ Г О .
П О К Р Г Р І Ц К О У Н А П І С А Н Ъ Й .

А П О Т Ъ М Т Ъ В Ъ С П О Л Ъ З Ы Н Ш И М И П І С М Ъ Н А
С Л О В Ъ Н С К І Й М Ъ З Ъ К Ъ П Е Р Е Л О Ж Е Н Ъ Й .

ЛБ

Твір користувався значною популярністю. Так, один із примірників книги знаходився в особистій бібліотеці Петра Могили.

Видання фрагментів книги: Перетц В. Н. Тестамент царя Василя в українських переводах // Сб. ОРЯИС АН СССР. – 1926. – Т. 101. – № 2. – С. 1-76; Українська поезія кінця XVI – початку XVII ст. – Київ, 1978. – С. 156-159.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 20. – С. 42-43; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 70. – С. 34; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 155. – С. 25; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 190. – С. 309-310; Максименко Ф. П. Кирилличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 198. – С. 37; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 50. – С. 32; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 467(630). – С. 132; Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. И. Кастерина / Сост. В. Ундольский // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – 1848. – Т. 9. – № 77. – С. 101; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 18. – С. 15-16.

Література: Гонтарук Л. Народнорозмовна і книжкова фразеологія у творах Д. Наливайка // Матеріали VI острозької наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Остріг, 1995. – С. 31-39; Гонтарук Л. Роль творчості Д. Наливайка в процесі витворення нової української літературної мови XVI – перш. пол. XVII ст. // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 76-84; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 321-324; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст. – Львів, 1971. – С. 86; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 38.

Петро Кулаковський

Література полемічна Українсько-білоруська

Полемічна література (від грец. Πολεμικός – войовничий) – твори українського, білоруського та польського письменства (послання, листи, трактати, памфлети, діалоги, монологи-інвективи), виникнення яких зумовлене релігійним протистоянням між православною та римо-католицькою церквами, неприйняттям православними ієрархами догматики і настанов протестантських церков, культурним і політичним впливом Речі Посполитої в XVI-XVII століттях. Для цієї літератури характерна наявність одного або декількох конкретних чи уявних об'єктів (адресатів), до яких чи проти яких спрямований твір, висока емоційна напруга, пояснення, критика догматико-канонічних і літературних питань, життєвих проблем поточного моменту. Її особливістю є синкретизм богословсько-догматичного документального, історичного, політичного та іншого матеріалу; автори користувалися прийомами публіцистики, сатири, ораторського мистецтва, прислів'ями, приказками, байками, притчами, сентенціями, залучали факти світової історії та літератури. Деяким полемічним творам притаманна публіцистична функція, зокрема наявність елементів релігійного “катарсису” (у перших розділах “Треносу” М. Смотрицького), які, згідно із законами риторичного мистецтва, впливали на рецепієнта і мали виховну мету.

У розвитку білоруської полемічної літератури виділяють три періоди: перший – полемічна література раннього середньовіччя, яка зумовлена офіційним розколом християнства у 1054 р. на західну латинську (католицьку) з центром у Римі (нині Ватикані) та східну грецьку (православну) церкви з центром у Константинополі (Візантія). Відтак релігійна полеміка часів Київської держави виявилася у суперечці з католицькою церк-

вою, зокрема антикатолицькі випадки наявні ще у “Повісті временних літ” (1113); “Вопрошанні князя Ізяслава, сина Ярослава, внука Володимирового, ігумена Печерського Феодосія про латину”, “Повчанні від семи соборів до латини” митрополита Ісидора II (1080-1089); “Послання від Никифора, митрополита Київського...” (XII ст.).

Другий період – доберестейський, початок XVI – 80 рр. XVI століття. Полеміка загострилася у зв’язку з Флорентійською унією (1439), реформаційним рухом у Західній та Центральній Європі. До питань, які переважно розглядалися у полемічних трактатах, належали: питання про походження Св. Духа (догмат католицької церкви про “Філіокве”), чистилище, про форму сповіді і причастя, про піст, хресний знак, пошанування ікон, про статус церковних ієрархів, про відпущення гріхів через купівлю-продаж індульгенцій, непогрішимість папи римського та решти обрядових і догматичних відмінностей між грецькою, римською і протестантською церквами. Відгуки на лютеранство і кальвінізм в українському письменстві присутні у творах “Послання до св. отців Гори Афонської від православних віри руської і землі угорської християн” (1534), т. зв. послання Логофета (підканцлера) “Лацка від Моцеши”, православного румуна, та анонімного автора “Списання проти люторів” (друга половина XVI ст.). Антипапським памфлетом цього етапу є твір “Слово, колись давно на римлян у старих хроніках писане, про їх відступництво та про їх розпусних пап, Петра Гугнивого та як нечиста жінка стала папою” (1580). Усі ці твори були зведені в одну єдину збірку полемічних писань, укладену в Супральському монастирі в 1578-1580 роках. Першим полемічним твором цього періоду проти “русинської віри” з католицького боку постала книга краківського каноніста Яна Сакрана з Освенціма “Elusidarius errorum ritus Ruthenci” (“Висвіт-

лення помилок русинського обряду”) (1500), а також її скорочений варіант у вигляді брошури, яка з’явилася у світ у 1608 р. – “Errores atrocissimorum Ruthenorum” (“Помилки найжорстокіших русинів”). Проти трактатів Сакрана у 1544 р. виступив українсько-польський латиномовний письменник, католик за віросповіданням Станіслав Оріховський у творі “Baptismus Ruthenorum” (“Хрещення Русинів”). У 1566 р. в Кракові ректор Ярославської єзуїтської колегії Бенедикт Гербест висловився проти православних русинів із критикою східних церковних канонів у творі “Wypisanie drogi” (“Опис шляху”). Активізація полеміки в православному середовищі відбувається у 70-80 рр. XVI століття. Приводом для неї стали деякі історичні моменти, зокрема Люблінська унія (1569 р.), календарна реформа папи Григорія XIII та її запровадження в Речі Посполитій, а відтак на українських та білоруських землях (1582 р.). Вважається, що в 80-х рр. XVI ст. Іов Желізо, будучи ігуменом Дубенського монастиря (із 1581 до 1604 рр.), склав збірник полемічних статей і виписок з апологією православ’я і критикою решти християнських конфесій під назвою “Пчела”. Праця була завершена у Почаївському монастирі і дістала загальну назву “Пчела Почаївська”. Своєрідним поштовхом до інтенсифікації розвитку полемічної літератури став трактат польського єзуїта *Петра Скарпи* “O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckiem od tej jedności odstąpieniu” (“Про єдність церкви Божої під єдиним пастирем і про грецьке відтієє єдності відступлення”) (1577). На тривалий час цей твір стає центром полеміки католиків із православними. Праця присвячувалася князю *В.-К. Острозькому*. З огляду на неупереджене ставлення цього українського магната до різних християнських конфесій, знаючи, що князь був прихильний до ідеї інтеграції церков, *П. Скарпа* закликав князя *В.-К. Острозького* сприяти політичній,

культурній і релігійній унії з папським престолом. Твір складається з трьох основних частин – догматичної, історичної та практичної, у яких автор закликає православних русинів відійти від греків і повернутися до “первісної єдності” з Римом. Книга є програмою, яка репрезентувала погляди католиків на потребу та можливість церковної унії у східних регіонах Речі Посполитої. Відповіддю на це видання стала полемічна книга анонімного автора “Послання до латин з їх же книг” (1581). Центром продукування православної полемічної літератури наприкінці XVI ст. стає м. Острог, Острозький літературно-науковий гурток. Звідси у 1587 р. вийшов перший друкований український полемічний твір *Герасима Смотрицького* “Ключ царства небесного” – відповідь на нововведення календаря папи Григорія XIII та на брошуру Бенедикта Гербеста “Wiary kościoła rzymskiego wywody” (“Висновки віри римської церкви”). Другим визначним острозьким полемістом доунійного періоду був *Василь Суразький*. У 1588 р. була укладена збірка його полемічних трактатів “Книжиця” (в 6-ти розділах). Однією з особливостей цього і подальшого періоду є те, що православні полемісти орієнтувалися на досвід протестантсько-католицької полеміки, враховували набутки літератур, репрезентованих опонентами; при цьому продовжували використовувати надбання вітчизняних та візантійських середньовічних книжників. Спостерігався також поступовий відхід від суворо витриманих суто богословських дискусій теоретичного плану. Літературна полеміка дедалі більше набувала публіцистичного характеру. Твори православних полемістів здебільшого були відповіддю на тези і докори, наявні у творах католиків.

Третій період розвитку полемічної літератури викликаний Берестейською церковною унією. Цей період словесної полеміки тривав із 1596 р. до середини XVII століття. Ця по-

дія та її наслідки для східних регіонів Речі Посполитої визначили тематику та зміст полемічних творів для православних і католицьких письменників. До письменницької дискусії долучилися представники унійної церкви, переважно українського та білоруського походження. Отже, Л. католицького та унійного табору репрезентована творами Щасного Жебровського, Іпатія Потія, Каспера Пентковського, Йосафата Кунцевича, Іллі Мораховського, Лева Кревзи, Вельяміна Рутського, Тимотея Симоновича, *Мелетія Смотрицького* (творами кінця 20-х – початку 30-х рр. XVII ст.), Фелікса Коженювського, Войцеха Кіцького, *Касіяна Саковича* (творами 40-х рр. XVII ст.), Теодора Скуминовича, Івана Дубовича, Пахомія Война-Оранського, Івана Кречмера; у другій половині XVII ст. полеміку супроти православних вели, здебільшого, римо-католики та єзуїти – Миколай Уїховський, Павло Бенедикт Бойм, Теофіл Рутка, Кипріян Коховський тощо. У цей період Л. православного табору творилася переважно в кількох культурних центрах – Острозі, Львові, Києві. Вона представлена творами відомих українських письменників та ієрархів української православної церкви: *Івана Вишенського*, Стефана Зизанія, *Христофора Філалета*, *Клірика Острозького*, автора “*Перестороги*”, *Захарії Копистенського*, *Мелетія Смотрицького* (твори поч. XVII ст.), Андрія Мужиловського, Євстахія Кисіля, Петра Могилы, Йоанікія Галятовського, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Варлаама Ясинського, Зосима Согнікевича та ін. Наприкінці XVII ст. дискусії навколо релігійних питань починають поступово згасати. Хоча саме в цей період спостерігалася активізація релігійної полеміки на Закарпатті, пов’язаної з іменем Михайла Андрелли.

Твори. Вишенський Іван. Вибрані твори. – Київ, 1972; Його ж. Твори / Пер. з книжної укр. мови В. Шевчука. – Київ, 1986; Давня українська література. Хрестоматія / Упоряд., передмови та коментарі М. М. Сулими. – Київ, 1991; Українська

література XIV-XVI ст. / Автор вступ. статті і ред. В. П. Микитась. – Київ, 1987; Українська література XVII ст. / Автор вступ. статті, упор. і прим. В. І. Крекотень. – Київ, 1987; Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. – Кн. 1, 2. – Київ, 1995; Хрестоматія давньої укр. літератури (до кінця XVII ст.) / Упоряд. акад. О. І. Білецький. – Київ, 1967.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 461-530; Його ж. Письменницька діяльність І. Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954; Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000; Завитневич В. З. “Палинодия” Захарии Копистенского и её место в истории западнорусской полемики XVI-XVII вв. – Варшава, 1883; Загайко П. К. Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії. – Київ, 1957. – С. 3-60, 80-85; Копержинський К. Український письменник XVI століття. Василь Суразький // Наук. зб. за рік 1926. Записки наук. т-ва в Києві (тепер іст. секція ВУАН). – Київ, 1926. – Т. 21. – С. 38-72; Кравченко О. Полемічна література передунійного періоду: події, проблеми, постанови (православна перспектива) // Зб. праць ювілейного конгресу. – Мюнхен, 1988-1989; Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог, 2007; Махновець Л. С. Сатира і гумор укр. прози XVI-XVII ст. – Київ, 1964; Микитась В. Л. Український письменник-полеміст Михайло Андрелла. – Ужгород, 1960; Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – Київ, 2006; Франко І. Я. Життя й літературна діяльність Іпатія Потія // Збір. творів у 50 т. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 508-533; Його ж. Іван Вишенський і його твори // Збір. творів у 50 тт. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211; Яременко П. К. “Пересторога” – український XVII ст. – Київ, 1963; Його ж. Іван Вишенський. – Київ, 1982; Його ж. Мелетій Смотрицький: Життя і творчість. – Київ, 1986; Його ж. Памфлети Клірика Острозького – українського письменника-полеміста кін. XVI ст. // Наук. зб. Дрогобицького пед. інту. – Дрогобич, 1962. – Вип. 7. – С. 117-122; Його ж. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”. – Львів, 1964.

Сергій Бабич

Літописець острозький

Умовна назва літописного зводу першої половини XVII ст., дійшов до нашого часу в кількох редакціях, охоплює події 1500-1636 рр. (в інших редакціях – 1500-1621 або 1494-1649). На першому аркуші літопису є назва “З кроніки Бельського речі потрібні вибрані...”. Ядро пам’ятки найкраще зберегла харківська редакція. У першій частині (1500-1592) вона ґрунтується на “Хроніці Польщі” М. та Й. Бельських, а в другій (1597-1619) – на власну інформацію автора. Останній був українським православним шляхтичем, який творив в Острополі (маєтності *Острозьких*), нотуючи дані насамперед з історії Волині, частково Галичини, історії Лівонської війни, боротьби українського народу проти турецько-татаро-ногайської агресії. У цій частині виявляється близькість до кількох українських літописів першої половини XVII ст. (Київського, Львівського, Яна Біньвівського), що свідчить про використання ними спільного джерела – очевидно, стислого Галицько-Волинського літопису, створеного не пізніше 1615-1619 років.

Після 1621 р. ядро пам’ятки було доповнене якоюсь духовною православною особою розповіддю про відмінність між православними й католиками у питанні про походження Святого Духа. Тут було використано твір відомого італійського хроніста XVI ст. Ц. Баронія.

Потім, у 30-х рр. XVII ст., пам’ятка була значно перероблена і доповнена, зроблено продовження, яке охоплювало події 1621-1636 років. Новий автор-творець проживав в Острозі, був духовною особою, можливо, вчився або викладав в ОА. Був близьким до відомого церковного та культурного діяча України, острозького протопопа *Івана Бережанського*, який відзначався непримиренною боротьбою проти експансії католицизму та унії.

СВОДНИКЪ ВЪСКОГО РЪЧІИ
 ПОТРЕСНИИ БЫВРАНИ, ЛѢТА ШРОТВА ХВА ДФ. МОСКВА СѢ
 БЕРЬ ЗЕМЛЮ ВЪЗЛА, ПЪТИВЪЛЪ ДАРОГОСЪМЕ, ТАРОПЕЦЬ, ІИ
 НИШИ МѢСТА, РО ДФФ. МЪРЬ ПОЧАЛИ ШКОДИТИ ШКОЛО СІИИИ
 ТОГОЖЕ РОІКЪ КИМЪЗЪ БЕЛИШИ МОСКОВСКИИ, МѢСТА ЗАЦНОГО
 ИСАИЯНО ПЕКОВА ШКОСТИНИЦАМИ ДОСТАЛЪ, ИЗЪВОНЪ БЕ
 ЛИСИИ, КОТРИМЪ НАКЪВАЛТЪ ЗВОМЕНО ДО МОСКВИ ШПРО
 ВАДИЛЪ. ТОГОЖЕ РОІКЪ ДРУТІАМА ЗЕМЛИ БЕЛИКОВЕ ОУЦІИ ГРА
 ДЪ, ИМЕ САУЕТА ЦЕГАРЬ ШРОСІИИ ЗМѢСТА ВЫПРОВАДИШИ
 СА ПОВНАМЕТЫ ВПОЛО МЕШКАЛЪ, ТАКЪ ТЕМЕ ИКЪСОИИ
 ВДАЛМАЦІИ, ИВЕВЛОЩЕХЪ, АМЪ МѢСТА ЗАПАДАЛИСА ЧЕХ
 ДОБАНІЕМЪ, РО ДФІ, ТАТАРЪ ПОРАЖЕНО ПОДЪВІШНЕВЦЕ,
 ДФІ, ПОДАЛСА СМОЛЕНЕСКЪ МОСКВѢ, ТОГОЖЕ РОІКЪ НА
 КРОПІВНИ НАШИ ПОРАЗИЛИ МОСКВЪ П, РО ДФЕ, СКОСТЕЦА
 ЧФРАЦІИ МИРЪ КРОЛЕВОЕ СОНЫ ЗАКЪСА ИЛИЮ ШПРОЗНОГО
 ПОШЛА, РО ДФІ, ТАТАРЕ БЪХІИЕ ШПРОТНИСЕ НАПРИМѢ
 РЕ СЫЛИ, ТОГОЖЕ РОІКЪ МЦА ГРАДНА, ЗНОВЪ ПОМЕТИ БОМЪ, И
 ЗЪНИКОВЪ КЛЕПЧО, ИСАМЕНЕ КЪТАРНИАН, БТОИМЕ ПОТРЕСЪ
 ПОМЕТИКОМЕ ВНИКЪ КИМЪЗЪ КОСЕНТИНАЪ КИМЪЗЪ РОМАНИЪ ЗРИ
 НЪЛЪ, ТОГОЖЕ РОІКЪ ОУВЕЪ ПЕТРИСАВЪ ВЫПОРІВАЛЪ, КЦЕВА
 ШПРОСІИ СЕЛМЕРІИО, ЕГИПЕ, КАРАКІЮ КЪАНШИ, ОУКОСТАНИ
 КОПЛОУЗДО, ТОГОЖЕ РОІКЪ ЦАРЬ ПЕРЕКЪПОСІИ, КАГАНЕСІИ ТА
 ТАРЪ ПОБЕГЕ ПОДЪНАТЪ, РО ДФІ, БИТВА БОСАКАСА, КИМЪЗЪ
 КОСТАНИТИНЪ ЗЪИШИИ ПАНИ ОУХАЛЪ НАЗАМОСЪ СОСАЛЕСІИ
 ПРЕТАТАРИ, НАШИ КАНЕСА БЫЛО Е, АТАТАРЕСОВА П КЪРАІСА
 ПОПЫСАЛЪ, РО ДФІ, КРОЛЬ АНГЕЛЪ РОДНЕСА, РО ДФІ, МА
 ХМЕ ПЕРЕКЪПОСІИ ЦАРЬ, ВЪЗЛА КАЗА ПОВАСИЛІЕ КИМЪЗЪ МОСКВ
 ВЕСИ, ИКЪМОСІИ БОЛШЪ ПЪ КАЗНЕВЪ НАБРАЛЪ, ТОГОЖЕ РО
 ІКЪ ЦЕГАРЬ ШПРОСІИ СЪЛО ГОРСАЪ ЗЕМЛИ БЕНИГЕРЕСОЪ ВЪЗЛА,
 РО ДФІ, ТАТАРИ ИТАТАРЕ ЗЪНИКОВЪ СПАМЛИ, ДФІ, КЦА
 АМТАРА НАДЪ ПОВІНИ, И, ИГ, ИД, ИЕ, СМЦА МАМБЕЪ МЕШ
 КАЗАЛОСА, РО ДФІ, КИМЪЗЪ КОСТАНИТИНЪ РОДНЕСА ЕМЪ ВАСИ
 ЛІИ ВЪХЕНЪ, ТОГОЖЕ РОІКЪ, КИМЪЗЪ КОСТАНИТИНЪ ОУШАМЛИ
 ЦИ ТАТАРЪ ПОБИ, ТОГОЖЕ РОІКЪ КАРЛА ПЛЪТВОГО ЦЕГАРА
 КОНЕСА РИМЪ ВЪЗЛА, А ИМЪ ПАПЕТИ ПЪ КОВА ШКАПНАСА, И
 ШПРО ЧАСОВЪ СЦЕГАРЕ ПРЕСТАВАТИ БЕЦА, ТОГОЖЕ РОІКЪ ДИ
 ТАНИ ОУРОДИЛОСА ДЪГТА, ГОЛОВА ЛЬОВА, ПЕРЕСИ КОСАПТИЕ,
 СЕРЫИСТАЛО ЗЪСАМИ, ГОЛОВО СТРАШНИ РИЧЪЧИ, ЖИВЪ БЪ
 ПОВІ, И, РО ДФІ, БИТВА БЫЛА ЗКОЛОХИ ПОШКЕРТИИО, ФІЕ

Після *Острозької трагедії 1636 р. Бережанський* та чимало інших діячів православної церкви були змушені покинути Острог.

Сам *Бережанський* став київським протопопом і помер у Києві в 1642 році. Разом із ним Острог покинув і невідомий автор Л., через що і припинив свою літописну працю. Цей невідомий автор був талановитим істориком, блискучим письменником-полемістом, творцем яскравих публіцистичних оповідей про київського митрополита св. Петра Могили, полоцького архієпископа *Мелетія Смотрицького*, про вбивство полочанами Йоасафата Кунцевича, про князя Корецького – відступника від православ'я, про гонительку православ'я *Анну-Алоїзу Ходкевич*, княгиню *Острозьку* тощо. Він же виявляє великий інтерес до історії Острога, фіксує різні дивовижні і надприродні явища. Завдяки цьому літописець у цій своїй найповнішій редакції був названий Острозьким. Невідомий автор співчував визвольній боротьбі українського народу і проти гніту Речі Посполитої, і проти агресії Османської імперії. Можна відзначити також близькість автора, який, очевидно, був певний час ченцем монастиря св. Юрія в Любартові, до ігумена цього монастиря – Кирила, пов'язаного з цілою низкою культурних діячів України першої половини XVII століття.

Відома також скорочена редакція Л., яка охоплює події 1494-1649 рр. і має умовну назву “Крехівської кроніки”.

Л. був виданий спочатку в 1951 р. російським істориком, джерелознавцем і археографом М. Тихомировим (1893-1965), а вдруже його видав разом із Львівським літописом як складову частину у двох виданнях своєї джерелознавчої монографії 1971 р. київський дослідник Олександр Бевзо (1901-1981).

Публікації: Бевзо О. А. Львівський літопис та Острозький літописець. – Київ, 1970; Крижановський А. Руська “Кройника” з 17 в. // Записки

Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1904. – Т. 62; Методические указания к изучению курса “Источниковедение истории СССР” / Состав: Н. П. Ковальский, Ю. А. Мыщук. – Днепропетровск, 1984. – С. 49-60; Острожский летописец // Исторический архив. – Москва, 1951. – Т. 7. – С. 236-253; Острозький літописець // Між двох вогнів. – Київ, 1996. – С. 376-393; Розанов С. Кройника 1636 року // Український науковий збірник. – 1915. – Вип. 1. – С. 21-29; Тихомиров М. Н. Малоизвестные летописные памятники.

Література: Кралюк П. Острозький літописець як пам'ятка української релігійної думки початку XVII ст. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2004. – С. 81-94; Його ж. Острозький літописець як українська писемна пам'ятка початку XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2006. – С. 189-199; Мыщук Ю. А. Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978. – С. 39-51.

Юрій Мицик

Лукаріс Кирило (* 6. 11. 1572, м. Кандія, Крит – † 2. 07. 1638, м. Константинополь)

Видатний діяч Східної Церкви, протосингел Александрійського патріарха, Александрійський (1602-1621 рр.) і Константинопольський (1621-1638 рр.) патріарх, учасник православного Берестейського собору 1596 р., після 1596 р. – один із трьох екзархів Київської митрополії, мученик за віру. Відзначився тісними зв'язками з Київською православною митрополією та Московським патріархатом (з 1589 р.), а також із протестантами.

Навчався у Венеції і Падуї, 1593 р. висвятився, 1594 р. посів місце протосингела Александрійського патріарха *Мелетія Пігаса*, який скерував його на Русь. Близько середини 1594 р. Л. із листом *М. Пігаса* до князя *В.-К. Острозького* прибув до Острога, де спочатку отримав посаду вчителя грецької мови. Можливо Л. навчав в Острозі *М. Смотрицького* латинської і грецької мов. За дея-

кими джерелами, виконував функції ректора Академії. У цей період установив тісні контакти з учителем Львівської братської школи *Гаврилом Дорофейовичем*.

Кирило Лукаріс

Близько середини 1595 р. переїжджає до Вільна, де викладає в братській школі при церкві св. Трійці, також стає ректором цієї школи. Віленський період тривав, за деякими свідченнями, до початку 1597 року. З Вільна декілька разів виїжджав до Острога. Разом із протосингелом *Никифором Парасхесом* та іншими представниками православної церкви брав участь у Берестейському православному соборі в жовтні 1596 року. Вважається, що в цей період Л. не відіграв якоїсь видатної ролі у боротьбі проти унії. Наприкінці 1597 чи на початку 1598 р. залишив межі Речі Посполитої.

Навесні 1600 р. патріарх *Мелетій Пігаса* вдруге вислав Л. на Русь. До його місії у 1600-1601 рр., яка вважається таємничою, мав причетність і князь *В.-К. Острозький*. На-

прикінці візиту протосингел залишив у львівського католицького єпископа Д. Соліковського лист (відомий в історіографії як сповідь), датований 24 січня 1601 року, який засвідчував нібито прихильність східних патріархів до ідеї єдності церков і мав відтак резонанс у тогочасному релігійному житті на Сході Європи. Д. Соліковський передав копію листа *П. Скарзі* на краківському сеймі 1603 року. Лист 1610 р. був двічі опублікований П. Скаргою в книгах “*Na threny u lament Theophila Orthologa*” і “*Kazania przygodne*” латинською і польською мовами з розлогими коментарями. *П. Скарга* категорично оголосив листа “визнанням правдивої віри” і подав погляди Л., а також східних патріархів, як “прагнення” до єдності, хоча в листі виразно простежується лише прихильність до ідеї єдності християнства. Можливість будь-якого об’єднання на початку XVII ст. Л. відкидається як нереальна. Відтак, вбачається, що *П. Скарга* сфальсифікував висновки листа. Він навіть заявив, що Л. погодився з католицькою точкою зору на розкол церков, згідно з якою Бог покарав греків за гріхи неволею. Петро Скарга вдався і до іншого полемічного прийому: лист нібито переконував у тому, що спасіння Господне під греками є неможливим.

Під час другої місії Л. перебував у Львові, де його спіткав арешт, він мав також контакти з М.-К. Радзивилом і князем *В.-К. Острозьким*. Йому не вдалося зустрітися з королем Сигизмундом III та лідерами протестантів. Крім протестантів, були привезені листи *Мелетія Пігаса* до Сигизмунда III, *В.-К. Острозького*, Яна Замойського, Яна Абрамовича та ін.

Про приїзд Л. повідомив короля *І. Потій*, а також *В.-К. Острозький*. Як відомо, Сигизмунд III, не з’ясувавши докладно мету візиту діяча православної церкви, зайняв негативну позицію щодо його приїзду. Цьому сприяв і негативізм нунція Клавдія Рангоні, який вимагав від короля заборони візиту. Л.

залишався тривалий час в Острозі під опікою князя (його поїздка до М.-К. Радзивіла в Несвіж, а також перебування у Львові, коли він був арештований, були, вочевидь, короткочасними). При цьому король вимагав від князя, щоб візит не затягувався, а протосингел якомога швидше залишив межі держави. *В.-К. Острозький* намагався захистити Л. перед обвинуваченнями. У листі до Сигизмунда III від 28 липня 1600 року князь скаржився, що прибулого екзарха намагаються заарештувати. *В.-К. Острозький* мав також намір влаштувати зустріч Л. з монархом, якому був привезений лист патріарха. Щобільше, князь був готовий поручитися за екзарха, який, на його думку, нічого злого не замишляв. Князь також обіцяв, що делегат надовго в Речі Посполитій не затримається.

Л. не розвинув на Русі антиунійну діяльність, яка могла б бути сприйнятою як антидержавна. За деякими свідченнями, він встиг втрутитися в боротьбу між Львівським братством і єпископом *Г. Балабаном*, виступивши на боці останнього, і клопотався за вигнаного братчиками *Гаврила Дорофейовича* (січень 1601 р.). Наприкінці місії могла відбутися зустріч з *І. Потієм* (очевидно, на Волині), котрий передав через Л. свою відповідь *Мелетію Пігасу*.

Із привезених листів привертає увагу послання до князя *В.-К. Острозького*, загально датоване 1599 р., у якому патріарх вказує на жалюгідний стан православної церкви після вчинку уніатів-відступників, схвалює мужність і заслуги самого князя у захисті православ'я, а також повідомляє про те, що він передав лист-відповідь *І. Потію*. Досі достеменно не відомо, якою ж була головна мета місії Л.: одні дослідники вказують, що він мав завдання порозуміння з кальвіністами, до яких також віз листи, інші вважають, що в його листі, залишеному львівському єпископові *Д. Соліковському*, міститься заклик до православних приєднатися

до унії. Позаяк ця версія походить лише з латинських джерел, а також у зв'язку з тим, що в листі до *Д. Соліковського* про унію безпосередньо не йдеться, є сумніви щодо однобічного трактування місії Л.

Друга місія Л., загалом, була невдалою, позаяк він змушений був на початку 1601 р. терміново залишити межі Речі Посполитої. Проте вона мала істотне значення для розвитку міжконфесійних стосунків: передовсім, було на практиці поховано ідею релігійної унії між православними та кальвіністами. Відмовився від неї найбільший її прихильник князь *В.-К. Острозький*.

Ставши Александрійським патріархом, Л. у листопаді 1608 р. написав приязного листа папі Павлові V, проте і далі продовжував орієнтуватися на контакти з протестантами.

Джерела: Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – Приложения. – № 6. – С. 592; Мальшевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской церкви. – Т. 2. Приложения. – № 29. – С. 94-95, № 41. – С. 141-144; Documente privitoare la istoria Românilor. Urmare la colectiunea lui L. De Gurmuzaki / Publicate I. Bogdan. – Supl. 2. – Vol. 1: 1510-1600. – București, 1893. – N 335. – P. 628; Legrand E. Bibliografie hellenique ou description raisonnee des ouvrages publies par des Grecs au dix-septieme siecle. – Paris, 1896. – Т. 4. – P. 218, 220; Monumenta Ucrainae Historica / Ed. A. Šeptyckyj. – Vol. 1. – Romae, 1964. – N 281, 282. – P. 192-193; Skarga P. Kazania Przygodne, z innymi drobniejszemi pracami, o roznych rzechách wszelákim stanom należacych. – Kraków, 1610. – S. 378; Skarga P. Na threny y lament Theophilá Orthologá, Do Ruśi Greckiego Nabożeństwa, przestroga. – Kraków, 1610. – S. 107-108, 114-117; Wengerscii A. Libre quator. Slavonie reformatae, Continentes Historiam ecclesiasticam Ecclesiarum Slavonicarum, Inprimis Polonicarum, Bohemicarum, Lothuanicarum, Russicarum, Prussicarum, Moravicarum, etc. – Amstelodami, 1679. – P. 497-498.

Література: Арсеній, арх-т. Патриарх Кирилл Лукарис и его заслуги для православной церкви. – Изд. 2-е. – Симферополь, 1881; Брянцев К. Патриарх Кирилл Лукарис и его заслуги для православной церкви. – С.-Петербург,

1881; Любашенко В. Кирилл Лукарис и протестантизм (Опыт межцерковного диалога). – Одесса, 2001; Ї ж. Пошуки альтернативної унії: православні і протестанти у контексті Берестя (Кирило Лукарис і Україна) // Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz. Materialien des Internationalen Forschungsgesprächs der Stiftung PRO ORIENTE zur Braster Union Drittes Treffen: Lviv, 21-23. August 2006 / Herausgegeben von Johann Marte und Oleh Turij. – Lviv, 2008. – S. 276-296; Савич П. Причинки до правочірності Кирила Лукариса // Богословія. – Львів, 1930. – Кн. 1. – С. 23-41; Тимошенко Л. Другий (таємничий) візит Кирила Лукариса в Україну // Історія релігій в Україні. Матеріали ІХ Міжнар. конфер. 11-15 травня 1999 р. – Кн. 2. – Львів, 1999. – С. 169-172; Його ж. З історії культурних взаємин України у XVII ст. (місія Кирила Лукариса в Україну в 1600-1601 роки) // Збірник на пошану професора Марка Гольберга. До 50-річчя наукової діяльності та 80-річчя від дня народження. – Дрогобич, 2002. – С. 294-298; Ясіновський А. Роль Острога в культурних взаєминах України із слов'янами і греками // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 97-106; Belmont R. Le Patriarche Cyrille Lukaris et l'Union des Eglises // Irenikon. – 1938. – V. 15. – P. 342-362, 535-553; 1939. – V. 16. – P. 127-138, 237-247; Hadjiantoniou G. A. Protestant patriarch. The life of Cyril Lucaris (1572-1638) patriarch of Constantinopl. – Richmond, Virginia, 1961; Hofman G. Griechische Patriarchen und römische Päpste. Patriarch Kyrillos Likaris und die römische Kirche // Orientalia Christiana. – R. 1929. – T. 15. – N 52. – S. 5-46; Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka a unia brzeska // Czasy Nowożytne. – 1997. – T. 2. – S. 54-56; Kempa T. Wizyty protosyngla Cyryla Lukarysa w Rzeczypospolitej // The Orthodox Church in the Balkans and Poland Connections and Common Tradition / Ed. by A. Mironowicz, U. Pawluczuk, W. Walczak. – Białystok, 2007. – S. 87-103.

Леонід Тимошенко

Лук'янович Павло
 (* 1855 чи 1856, с. Щедрогоща
 Ковельського повіту Волинської губернії
 – † 1917, м. Житомир)

Історик-краєзнавець, педагог. Закінчив Волинську духовну семінарію (1877), Київську духовну академію (1881); кандидат богослов'я. Учитель (з 1881) і довголітній доглядач (1889-1917) Мілецького духовного училища на Волині. Автор історико-краєзнавчих нарисів, опублікованих у “Вольнских епархиальных ведомостях”.

Стаття “К вопросу об Острожской школе (XVI в.)” (1881) була підготовлена ним на основі студентської пошукової роботи в духовній академії на здобуття ступеня кандидата богослов'я. Це перша друкована праця, цілком присвячена історії ОА, написана на основі відомих на той час джерел і літератури.

Автор дотримувався думки, що ОА не була вищою школою, аналогічною західноєвропейським університетам, а, радше, “академією наук”, “школою античного порядку”, творчим товариством вчених і літераторів, зібраних в Острозі князем В.-К. Острозьким; вони ж здійснювали викладання в загальноосвітній школі при цьому товаристві (іменованій іноді як “лицей”, “гімназія”, “колегія”), відбирали і готували здібну молодь для подальшого здобуття вищої освіти за межами Острога. Ця думка надалі мала як своїх прихильників, так і опонентів.

Праці: Лук'янович П. И. К вопросу об Острожской школе (XVI в.) // Вольнские епархиальные ведомости. – 1881. – Часть неоф. – № 23 и 24. – С. 767-781; № 25. – С. 813-825; № 26. – С. 849-869; № 27. – С. 885-907.

Микола Манько

Луцька і берестейська Римо-католицька єпархія у XVI-XVII столітті

Структурна адміністративно-територіальна одиниця римо-католицької церкви Речі Посполитої. Заснування католицької єпархії на Волині належить до періоду 1325-1428 рр., причому спочатку кафедра знаходилася у Володимирі. Вважається, що окрема луцько-католицька єпархія була утворена 1404 року. У 1427 р. дозвіл на перенесення кафедри з Володимира до Луцька підтвердив папа Мартин V. Кафедрою луцьких латинських єпископів був костел св. Трійці. При ній у Луцьку функціонувала капітула, в Олиці і Янові Підляському – колегіати. Резиденціями місцевого єпископа були Янів Підляський над Бугом (тут само знаходилася й усипальниця єпископів) і Торчин на Волині. До 1644 р. луцькі єпископи резидували переважно на Підляшші. Із 1620-х рр. вони стали титулуватися єпископами луцькими і берестейськими.

Єпархія обіймала в різні часи різну територію, переважно – Волинське воєводство, частину Берестейського, Підляського і Руського воєводств. У структурі єпархії перебував луцький архідіаконат і Берестейська препозитура (утворена 1602 р.). До складу Луцького архідіаконату входили деканати: Брацлавський, Кременецький, Олицький, Збараський, Заславський і Володимирський. За реформою 1589 р., волинська частина єпархії поділялася на чотири деканати: Базальянський, Кременецький, Олицький і Торчинський.

З огляду на обширність території, процес розвитку польського осадництва, зміни земельної власності, формування та стан парафіяльної мережі єпархії не був сталим. Вважається, що найстарша римо-католицька парафія з'явилася у Володимирі в другій половині XIV ст., у другій половині XV ст. заснова-

на парафія в Олиці. До 1604 р. було засновано 64 парафії, у XVII ст. – ще 25; на Брацлавщині в 1604 р. діяло 11 парафій. Із відомих у 1794 р. 130 парафій близько 50 уфундували магнати, зокрема, князі *Острозькі* і Любомирські були патронами понад 15 костелів; 45 костелами опікувалася шляхта.

Єпископами-ординаріями єпархії були: Войцех Радзивил (1502-1507 рр.), Павло Гольшанський (1507-1536 рр.), Юрій Хвальчевський (1536-1547), Валеріан Протасевич (1549-1556), Ян Андрушевич (1556-1566 рр.), Вікторин Вежбицький (1567-1586 рр.), Бернард Мацейовський (1587-1597 рр.), Станіслав Гомолінський (1600-1604 рр.), Марцін Шишковський (1604-1607 рр.), Генрик Фірлей (1616-1617 рр.), Анджей Ліпський (1617-1623 рр.), Станіслав Любенський (1624-1627 рр.), Ахаци Гроховський (1627-1633 рр.), Богуслав Радошевський (1633-1638 рр.).

Ще в першій третині XVI ст. Ю. Хвальчевський збудував у Луцьку мурований кафедральний собор св. Трійці (освячений 1544 р.), резиденцію єпископів і єпископський замок у Торчині. Б. Мацейовський 1591 р. уфундував капітулу, був учасником унійних змагань, М. Шишковський 1604 р. допустив єзуїтів у Луцьк, надавши їм фундацію. У 1606 р. було засновано луцьку єзуїтську колегію, у 1616-1639 рр. єзуїти збудували тут костел св. Петра й Павла.

Стосунки князів *Острозьких* із місцевими римо-католиками були, назагал, толерантними. Щодо *В.-К. Острозького*, то на формування його позиції впливала низка чинників: становище в католицькій державі одного з найбільших магнатів і впливових державних діячів, одруження на римо-католиці, дружні стосунки з папою римським. У часі підготовки до друку *Острозької Біблії* використовувався примірник *Вульгати*, надісланий до Острога з Риму. Після видання *Біблії* князь пропонував апостольській столиці свою допомогу в справі видання релі-

гійних книг церковнослов'янською мовою. У 1583 р. *В.-К. Острозький* листувався з Римом у справі унії церков. Однак це не перешкодило йому протестувати проти введення Григоріанського календаря в православному середовищі Речі Посполитої. У другій половині 1580-х рр. через різні причини контакти Острога з Римом на деякий час припинились. Водночас, в *Острозькій друкарні* виходять полемічні твори антикатолицького спрямування “Ключ царства небесного”, “Календар римський новий”, “О единой истинной православной вірі...”. Тим більше, в період підготовки і укладення Берестейської унії взаємини князя *В.-К. Острозького* з римо-католиками набули ворожості. В *Острозькій друкарні* були опубліковані широко відомі антиунійні (антикатолицькі) полемічні твори.

Згадана ворожість не набула відкритих форм протистояння. З огляду на низку фактів, й ОА не вела фронтальної боротьби з римо-католицизмом, як це вважалося раніше. Назагал, стосунки православних і римо-католиків в Острозі та Луцьку відзначалися засадами толеранції. В Острозі князь *В.-К. Острозький* відбудував знищений ще в XV ст. татарами єдиний міський костел, а в 1582 р. подбав про скерування до нього з Кракова о. *Войцеха Бежановського* і призначив на утримання святині село Лючин. У Луцьку католицький кафедральний собор св. Трійці розміщувався на території околиного замку, поблизу кафедри православно-го (з 1596 р. – унійного) єпископа. Існують свідчення, що в XVI-XVII ст. сеймики волинської шляхти проходили в Луцьку в приміщенні місцевої латинської кафедри.

Із луцьких римо-католицьких єпископів найбільш відомими є Бернад Мацейовський і Мартин Шишковський. Перший, який став пізніше кардиналом і польським примасом, вважається одним із найактивніших діячів польської Контрреформації і лідерів Берес-

тейської унії. Він був одним із тих, хто схилив до унії православного луцького єпископа *К. Терлецького*. У Торчинській резиденції Б. Мацейовського 2 грудня 1594 року була прийнята одна з найважливіших унійних декларацій. Шостого вересня 1596 року в маєтку єпископа в Кам'янці-Литовському зібралася унійна ієрархія на чолі з митрополитом М. Рогозою. Перед ними виступив Б. Мацейовський, затим владики підписали текст сповіді віри. 10 листопада 1596 року після Берестейського унійного собору в латинській кафедрі св. Трійці в Луцьку відбулася святкова літургія за участю єпископа *К. Терлецького*. Б. Мацейовський був активним у справі схилення до унії князя *В.-К. Острозького*, однак безуспішно. Незважаючи на це, не існує підстав для того, щоб характеризувати взаємини ієрарха і князя ворожими. Назагал, діяльність Б. Мацейовського в Луцькій єпархії була успішною: він відновив кафедру, розширив капітулу, заснував нові прелатури, у 1597 р. провів єпархіальний синод.

Луцький латинський єпископ Мартин Шишковський також доклав зусиль, щоб (вочевидь, востаннє) схилити князя *В.-К. Острозького* до унії з Римом. Використовувалась слушність моменту, позаяк князь 1604 р. написав листа Папі Римському, в якому не заперечував можливості універсальної унії церков. 16 грудня 1604 року в листі до папи Климента VIII М. Шишковський навіть поспішив доповісти, що його старання щодо князя (йшлося про контакти й перемовини на черговому луцькому сеймику) є успішними. 1607 р., за рік до смерті *В.-К. Острозького*, М. Шишковський скликав єпархіальний синод (єпархіальні синоди в XVI-XVII ст. проходили в Янові Підляському), який прийняв ухвалу про підтримку унії, що було єдиним реальним кроком із боку польської ієрархії.

Після смерті князя *В.-К. Острозького* стосунки римо-католиків і православних набули

інших вимірів. У 1623 р. до Острога було допущено єзуїтів, які заснували свою колегію (1625 р.). У 1626 р. тут було посвячено нову каплицю, а в 1626 р. – новий костел св. Ігнатія Лойоли і Франциска Ксаверія. Острозькі єзуїти мали місійні осередки в маєтках колегії Берездові, Губкові, Княгинині, Мощаниці, Новому Острозі, Суражі, Турові і Звягелі. У зв'язку з тим, що острозьким єзуїтам було передано частину церковних маєтків, дії *Анни-Алоїзи Острозької (Ходкевич)* оскаржував православний єпископ Атанасій Пузина, а також київський уніатський митрополит Антоній Селява. Діяльність єзуїтів спричинилася до фактичної ліквідації ОА, а в Острозі були вчинені репресії проти православних. Водночас, католики не змогли суттєво вплинути на місцевий православний соціум, який важко піддавався покатоличенню.

Джерела: Archiwum Domu Sapiehów / Ed. A. Prochaska. – Lwów, 1892. – Т. I; Sawicki J. Synody diecezji łuckiej i ich statuty. – Warszawa, 1949 / Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne. – 3.

Література: Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька. Історико-архітектурне дослідження. – Білий Дунаєць – Остріг, 2002; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005; Budzisz M. Sieć parafii i placówek zakonnych w łacińskiej diecezji łuckiej od r. 1589 do końca XVII w. – Lublin, 1968; Dzięgielewski J., Maciszewski J. Maciejowski Bernard h. Ciołek (1548-1608) // Polski Słownik Biograficzny. – Т. 19. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. – S. 48-52; Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. – Lublin, 1983; Kumor B. Episkopat łaciński wobec unii brzeskiej (1590-1637) // Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość. 1596-1996. – Kraków, 1998. – S. 15-39; Modzelewska B., Osadczy W. Łucka diecezja // Encyklopedia katolicka. – Т. 11. – Lublin, 2006. – S. 589-599; Organizacja dekanalna diecezji łuckiej i brzeskiej w XVII i XVIII wieku / Red. ks. Bolesław Kumor. – Lublin, 1981.

Леонід Тимошенко

Луцька та острозька єпархія у XVI – XVII столітті

Структурна адміністративно-територіальна одиниця Київської православної митрополії, від жовтня 1596 р. – єпархія Київської унійної митрополії, від 1621 р. – існування паралельних унійної і православної єпархій.

За літописними свідченнями, Луцька єпархія вперше згадується під 1288 роком. Місцева кафедра наприкінці 1383 р. – на початку 1384 р. була уфундована князем Любартом. У XVI-XVII ст. луцькими й острозькими єпископами були: 1503-1526 рр. – Кирило; 1526-1528 рр. – Пафнутій; 1528-1534 рр. – Макарій; 1534-1540 рр. – Арсеній; 1541-1548 рр. – Теодосій Гулевич; 1549 р. – Юрій Фалчевський; 1558 р. – Йосиф; 1564 р. – Никифор; 1565-1567 рр. – Марко Журавницький; 1569-1585 рр. – Йона Борзобагатий Красенський; 1585-1607 рр. – *Кирило Терлецький* (з 1596 р. уніат); 1607-1621 рр. – Євстахій Малинський (уніат); 1621-1633 рр. – Ісаакій Борискович (православний); 1621-1637 рр. – Ієремія Почапівський (уніат); 1633-1650 рр. – Атанасій Пузина (православний).

Найбільш відомими єпископами другої половини XVI – першої половини XVII ст. були Йона Борзобагатий Красенський, *Кирило Терлецький*, *Ісаакій Борискович*. Якщо перший відомий своїми “неблаговидними” вчинками, за що потрапив до категорії “недостойних пастирів”, то другий відзначився своїм лідерством в унійному процесі та участю у вирішенні справ загальноцерковного значення. Чимало зробив *К. Терлецький* для зміцнення єпархії, її храмів та маєтностей. Прикметно, що його діяльність на Волині майже цілком збіглася з часом піднесення Острога з його академією. *І. Борискович* був видатним освітнім діячем, одним з організаторів Луцького Хрестовоздвиженського братства. Незважаючи на протиборство уніатів і православних після 1596 р., є підстави говорити про розквіт єпархії в останній чверті XVI – першій половині XVII століття.

У XVI ст. великий вплив на облаштування кафедри мала волинська магнатерія. Так, можна вважати доведеним факт, що у 1585 р. Луцьку та Острозьку кафедри очолював *К. Терлецький* внаслідок протекції князя *В.-К. Острозького*. Чи висував князь свого кандидата на Луцьку кафедру після смерті *К. Терлецького* у 1607 р., невідомо. Протестували проти номінації на кафедру уніата Євстахія Малинського депутати волинського сеймику, серед яких домінували клієнти князя. Супротивником єпископа-уніата був також і *Януш Острозький*. Відтак, справа затвердження Є. Малинського тягнулася до 1609 року.

Межі єпархії періоду аж до кінця XVIII ст. у джерелах чітко не окреслені. Загально вважається, що єпархія знаходилася на території Волинського воєводства Речі Посполитої, а її парафії – у володіннях князів *Острозьких* та інших волинських магнатів. За реляцією П. Боровика, станом на 1647 р. єпархія нараховувала 1 тис. православних і понад 100 уніатських парафій. Приблизно такий же чисельний стан зафіксував 1664 р. єпископ Я. Суша. За пізнішими даними (1772 р.) територія владцтва становила 35 000 км², у ньому налічувалось 1 236 парафій.

Л. єпархія мала, фактично, дві кафедри з єпископськими резиденціями. Про головну резиденцію з кафедральним храмом св. Іоана Богослова в Луцьку збереглися докладні свідчення кінця XVI – початку XVII століття. За інвентарями 1598 і 1600 рр., резиденція була колись збудована троцьким каштеляном Пронським. За даними 1595 р., єпископ *К. Терлецький* “деревом і муром” відбудував резиденцію в Луцькому замку, поставивши безверху муровану вежу (двір біля церкви займав “півзамку”). За описом майна після смерті єпископа, в резиденції був білий будинок із пекарнею і коморою, дерев’яна дзвіниця, дерев’яний будиночок і вежа. В описі єпархії 30 серпня 1607 року змальовано добрий стан кафедральної церкви в Луцьку: у церкві було

три вівтарі, комплект. Такий же стан фіксується в Пречистенському монастирі. Подано також докладний опис церковного одягу і богослужбових книг. За інвентарем 1618 р., стан храмової будівлі був “дуже поганим”. У 1621 р. єпископ Ієремія Почапівський віддав собор св. Іоана в шестирічну оренду ключникові Войцеху Станішевському, в 1625 р. – дворянину Янові Биковському. У 1629 р. соборна церква перебувала в такому стані, що сам владика боявся у ній служити. У другій половині століття церква зазнала інших руйнувань.

Друга резиденція з кафедральним *Богоявленським собором* знаходилася в Острозі. Найдавніша писемна згадка про те, що єпископ посідає дві кафедри, уміщена у сфальсифікованій грамоті галицько-волинського князя Любарта луцькій церкві св. Іоана Богослова від 8 грудня 1322 року, насправді виданій наприкінці 1383 – на початку 1384 років. Перша достовірна згадка про острозьку кафедру вміщена в грамоті архієрейського собору київської митрополії 1509 року. Можливо, напередодні князь К. І. Острозький надав острозькій кафедрі низку маєтків біля Острога. Вважається, що саме він також збудував мурований Богоявленський собор. У часи урядування єпископа *К. Терлецького* в джерелах згадується острозький двір, який розміщувався в окольному замку на давній церковній площі. За документом від 27 липня 1598 року, двір був збудований єпископом *К. Терлецьким* і капітулою. Свідчень про те, що владика тривало перебував у своїй другій резиденції, не збереглося.

Після остаточного визнання і затвердження в 1633 р. православної ієрархії до острозької резиденції повернувся православний владика. Місцем резидування луцького уніатського єпископа був василіанський монастир у Жидичині. У результаті Хмельниччини уніатська церква на Волині була практично знищена. На зламі XVII-XVIII ст., за нових політичних та етно-конфесійних умов, відбувся перехід єпархії до унії.

Її адміністративна структура та організа-

ція окреслена документами православного Берестейського собору 1596 року. Так, на соборі єпархію представляли 22 духовні особи і 29 світських осіб. Духovenство було представлено сімома протопопами (Острог, Луцьк, Звягель, Дубно, Костянтинів, Острополь, Клевань); п'ятьма архімандритами й одним ігуменом (Дорогобуж, Степань, Дубно, Пересопниця, Дермань, Жидичин); сімома священиками (Острог, Чернчиці, Кременеччина, Ковельщина, Коритно, Кам'янець), двома ченцями (Острог, Пересопниця). Світську частину представляв, фактично, увесь цвіт місцевих князів і шляхти, земських урядників і писарів, яких очолював князь *В.-К. Острозький*.

Джерела дозволяють досить чітко обрахувати маєтки луцької та острозької кафедри – однієї з найбагатших у Київській митрополії. У часи урядування єпископа *К. Терлецького* кафедра мала близько 50 одиниць володінь.

Окремі групи маєтків кафедри творили цілі волості, що полегшувало управління ними. Єпископ користувався випробуванням методом: маєтками управляли спеціальні намісники/урядники. Наприклад, *К. Терлецький* призначав на ці посади своїх родичів. Великого нищення єпархія зазнала під час повстання *С. Наливайка* (у літературі дискутується питання про можливу причетність до цих акцій князя *В.-К. Острозького*). За деякими даними, її втрати визначалися сумою в 100 тис. флоринів.

Канонічна влада луцького й острозького єпископа спиралася на інститути церковного життя єпархіального рівня. Серед них помітне місце належало владичому духовному суду і крилосу – органі управління та церковної юрисдикції при єпископові. Як правило, до складу крилоса входило духовенство кафедральної церкви та протопоп і священики найбільших (переважно “столичних”) церков. Найдавніше свідчення про крилос при луцькій кафедрі походить із 1558 року. Місцевий крилос був досить дієвим: крилошани опікувались майном кафедри, оздобленням храмів,

організацією богослужінь, дотриманням канонічного нагляду над діяльністю духовенства. У час урядування *К. Терлецького* крилос набув важливого значення. Єпископ намагався спрямувати його діяльність на виконання канонічних обов'язків, радився з ним у важливих питаннях внутрішньоцерковного життя.

Після соборів 1596 р. ситуація в єпархії була напруженою і канонічно безпорадною. Юрисдикція єпископа-уніата *К. Терлецького* поширювалася, вочевидь, лише на маєтки кафедри. Князь *В.-К. Острозький* ізолював церкви своїх маєтків від владики. Опіку над ними здійснював на Волині учасник православного Берестейського собору белградський митрополит Лукаш, який знайшов собі притулок у Степанському монастирі, що знаходився під протекторатом *В.-К. Острозького*. Митрополит Лукаш (інше ім'я – Лука Сербин) вперше згадується в ухвалі Львівського собору в січні 1595 року. У 1599 р. *В.-К. Острозький* надав йому монастир у Степані, де він перебував близько трьох років. Потім став архімандритом Дорогобужського монастиря, де й помер 1618 року. Існують свідчення, що Лукаш здійснював рукопокладення нових священиків.

Розквіт єпархії в добу князя *В.-К. Острозького* обумовлювався тим, що він виношував ідею перенести патріарший престол із Константинополя до Острога та створити там потужний релігійний і культурний центр. Для цього була заснована ОА та здійснена публікація *Острозької Біблії*.

Джерела: Каманин И. Состояние церквей г. Луцка и имений Луцкой епископии в 1607 году // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 2. – Киев, 1916. – С. 42-45; Кравченко В. М. Найдавніші інвентарі луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 20, 22, 23, 24; Малиновський М. Исторична ведомость о крилосах (капітулах) в восточной церкви загалом, и о крилосах русских в Галиче, потом во Львове и в Пермишле особно //

Рускій Сіон. – 1876. – Ч. 19. – С. 601; Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1: Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М. В. Довбищенко. – Київ, 2001.

Література: Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви (861 – 1996). – Львів, 1996; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Вип. 13: Матеріали міжнародної наукової конференції “Князь Василь-Костянтин Острозький в історії України та Європи” 15-17 жовтня 2008 року. – Острог, 2008. – С. 160-204; Заєць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003; Ісасвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989; Каманин І. Состояние церковей г. Луцка и имении Луцкой епископии в 1607 году // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 2. – Киев, 1916. – С. 42-45; Колосок Б. В. Православні святині Луцька. – Київ, 2003; Кравченко В. М. Найдавніші інвентарі луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 20-24; Леп'явко С. Козацькі війни XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996; Мицько І. Заснування єпископської кафедри в Острозі // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Вип. 13: Матеріали міжнародної наукової конференції “Князь Василь-Костянтин Острозький в історії України та Європи” 15-17 жовтня 2008 року. – Острог, 2008. – С. 151-159; Його ж. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Немировський Е. Л. Иван Федоров и его эпоха: Энциклопедия. – Москва, 2007; Плохий С. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – Киев, 1989; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002; Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині. Збірник наукових праць / Під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 46-56; Його ж. Парафіальний поділ та церковне землеволодіння в Острозькій волості за часів Василя-Костянтина Острозького (1574-1608) // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Вип. 13: Матеріали міжнародної наукової конференції “Князь Василь-Костянтин Острозь-

кий в історії України та Європи” 15-17 жовтня 2008 року. – Острог, 2008. – С. 205-211; Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. – Дрогобич, 2004; Його ж. Діяльність єпископа Кирила Терлецького на уряді Луцько-Острозької кафедри // Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII – XIX wieku / Red. A. Gil / Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej. – Т. 5. – Lublin, 2009. – S. 193-211; Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х кн. – Кн. I: Середина XV – кінець XVI століття. – Київ, 1994; Флоря Б. Две грамоты князя Любарта (о Луцкой епископской кафедре в первой половине XIV ст.) // Древнейшие города Восточной Европы. 1998 г. – Москва, 2000. – С. 250-254; Kempa T. Recepcja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII wieku // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 2005. – R. 3. – S. 166-169; Ejustdem. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997; Kołbuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. – Lublin, 1998; Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r; Modzelewska B., Osadczy W. Łucka diecezja // Encyklopedia katolicka. – Т. 11. – Lublin, 2006. – S. 600-601.

Леонід Тимошенко

Любарський Святогеоргіївський монастир

Монастир виник, вочевидь, за підтримки *В.-К. Острозького*. В *Острозькому літописі* під 1604 р. записано: “начася монастир во граді Любартові святого великомученика Георгія благочастивим ігуменом Кирилом Константиновським, протом (керівником – *І. М.*) святих церковей і дозорцею повіту Волинського святих монастирей”. Як любарський ігумен Кирило Томашевич Костянтинівський згадується ще в 1613, 1618, 1628 та 1643 роках. Він засновує Тригорський монастир на Житомирщині. За *Острозьким літописом*: 1611 р. “начася монастир Тригорський в пустині Трояновській, недалеко от

Денешов над рікою Тетерв'ю, Преображенія Спасителя, отцем Кирилом, любарським ігуменом". Цьому ж ієромонахові був переданий і розташований у володіннях *Острозьких Полонський Святоуспенський монастир*. У 1628 р. Кирило Костянтинівський був протопопом монастирів більшої частини України (Київщини, Волині, Брацлавщини).

Джерела: Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 10. – С. 313, 527; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 130; Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1883. – Т. 1. – С. 313.

Література: Ісаєвич Я., Мицько І. Життя і видавнича діяльність Кирила-Гранквеліона Ставровецького // Бібліотекознавство та бібліографія. – Київ, 1982. – С. 53; Малевич А. Тригорський Преображенський монастирь Житомирского уезда Волынской губернии. – Почаев, 1898. – С. 93-94, 96.

Ігор Мицько

Люткович-Телиця Л. Павло-Домжив (* ? – † між 12.08.1632 і 5.08.1635)

Друкар, культурний діяч. Очевидно, народився на Галичині в дрібношляхетській родині. Наприкінці XVI ст. чи на початку XVII ст. постригся в ченці Києво-Печерської лаври. У 1609 р. виступає активним діячем Віленського братства, соратником *Леонтія Карповича*. Разом з ним друкує "Тренос" *М. Смотрицького*. Щоб уникнути переслідувань за це видання, друкар змушений був утікати з Вільно. Переховувався в Дермані та Острозі. Тоді він міг встановити контакти з деякими острозькими культурними діячами. Простежуються впливи острозького *Часослова* 1612 р. на аналогічні видання Л. Після праці в друкарні Віленського братства стає "мандрівним друкарем". Друкує

свої книги в Угорцях (біля Самбора), потім на Волині – у Четвертні, Луцьку, Чорній.

Література: Ісаєвич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 87; Колосова В. П. Иван Вишенский и Павел Домжив-Люткович // Федоровские чтения. 1979. – Москва, 1982. – С. 24-34; Ї ж. Новые данные к биографии Павла Домжив-Лютковича // Федоровские чтения. 1982. – Москва, 1987. – С. 115-122; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 99-100.

Петро Кралюк

“Лямент дому княжат Острозьких...” (Острог, кінець 1603 – початок 1604)

Назва за титулом: “Ламентъ / домоу княжатъ / Устрѡ^зкихъ на^д зешлы^м с того свѣта / асне усвецонымъ / кнжатемъ Алеѡ^зандромъ / Конъстантиновичомъ / кнжате^м устроскимъ / воеводою волынски^м”.

Формат: складається із 10 нумерованих аркушів. Рядків 18. Ілюстративне оформлення – титул у рамці із виливних прикрас, гравюра із зображенням хреста на Голгофі і знарядь катування – на зв. ост. арк.

Зміст: титул – арк. [1]; “Нѣкгда южь не усвѣтитъ” – арк. [1] зв.; “Ѡ небожчика до жоны” – арк. [2-3]; “До товаришовъ” – арк. [3-4]; “Ѡ шца до сыновъ” – арк. [4-6]; “До слоугъ” – арк. [5 зв.-6]; “До вѣсхъ полсполите” – арк. [6-7]; “Ѡ томъ, по комъ то^т ламен^тъ” – арк. [7-8]; “Ксю^нже йнѣшъ до брата” – арк. [8-9]; герб князів Острозьких – арк. [9 зв.]; “Здавна в домоу моемъ кре^{ст}ъ” – арк. [10]; невелика гравюра “Хрест на Голгофі” – арк. [10] зв.

Твір написаний тогочасною українською книжною мовою. Надрукований у Дермані. На титулі стоїть дата 2 грудня 1603 року – день смерті князя *Олександра Костянтино-*

вичи Острозького. Насправді ж твір з'явився пізніше. Можливо, його вихід був приурочений до дня похорону князя *Олександра*, який відбувся 2 лютого 1604 року. Існує версія, що автором твору був *Д. Наливайко*. “Лямент” належить до поширених у той час творів, які спеціально писалися на смерть тих чи інших осіб, переважно можновладців. У першій частині твору подається умовне звернення князя *Олександра* до дружини, товаришів, синів, слуг, зрештою до всіх посполитих. Далі йде характеристика князя *Олександра*, а завершується твір зверненням його брата *Януша* до нього. “Лямент”, очевидно, варто розглядати як зразок поетичних творів, що писалися в ОА. У творі знайшли відображення певні сподівання, які існували в ревнителів православ'я щодо нащадків князя *Олександра*. У творі акцентується увага на тому, що князь *Олександр*, як і його предки, дотримувався православного віровизнання, і це було основним чинником могутності й благополуччя роду. В уявному зверненні князь *Олександр* закликає своїх синів триматися віри предків.

Публікації: Факсиміле. – Rothe H. Láment dómu knjazát ostrozskich: (Lamentatio des Hauses Ostrog): 1603: Text. Übersetzung. Kommentar. Facsimile. – Giessen, 1977; публікація тексту – Rothe H. Die älteste ostslawische Kunstdichtung. 1575-1647. Erster Halbband. – Giessen, 1976. – S. 118-124 (текст); український переклад – Українська поезія: кінець XVI – початок XVI ст. – Київ, 1978. – С. 151-153; Українська поезія XVII ст. – Київ, 1988. – С. 38-42.

Місце зберігання: Унікальний примірник зберігається в Національній бібліотеці Болгарії в Софії.

Каталоги стародруків: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1982. – № 13. – С. 24.

Література: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – С. 33; Ісаєвич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 16; Його ж. Українське

книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 135; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 126; Соболевский А. И. Две библиографические редкости // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца при Киевском ун-те св. Владимира. – 1898. – № 12. – Отд. 2. – Прибавл. – Киев, 1898. – С. 12-18.

*Наталія Бондар,
Петро Кралюк*

Лятош (Лятос) Ян (**Latosz (Latos) Jan**) (* 1539, м. Краків – † 1608, м. Острог)

Учений-астролог і медик. У джерелах фігурує як Jan Latos, Latonius, Latosinius, Latosinski, Latosz. Закінчив Ягеллонський університет у 1563 р. з ученим ступенем магістра філософії. Із 1565 р. професор Краківської академії. У 1575 р. Л. вступає на медичний факультет Падуанського університету. Після дворічного навчання здобув звання доктора медицини і повернувся до Кракова. У Краківській академії викладав математику і філософію. Одночасно інтенсивно займався астрологічними студіями. У 1580 р. прийнятий членом Товариства докторів медицини Кракова, а в 1582 р. став професором медицини Краківської академії і очолив кафедру медицини, яка була організована у 1565 р. Петром із Познані. У 1583 р. став деканом лікувального відділення Краківської академії. Автор численних праць з астрології та астрономії. Велике значення надавав вивченню ролі астрології у медицині. Вважав, що за розміщенням небесних тіл, планет і зірок можна передбачити поширення хвороб, їх лікування, а також прогнозувати нещастя, врожайність, кількість опадів, зміни погоди, долю окремих індивідів тощо.

Коли у 1582 р. папа Григорій XIII надіслав до Краківської академії новий календар,

PROGNOSTICON,
 DE REGNORVM AC IM-
 PERIORVM MVTATIONI-
 BVS, EX ORBIVM COELI SYDE-
 rumq; motu & lumine vario, in hæc
 tempora incidentibus.

*Maximè verò de Christianorum contra
 Turcas successu.*

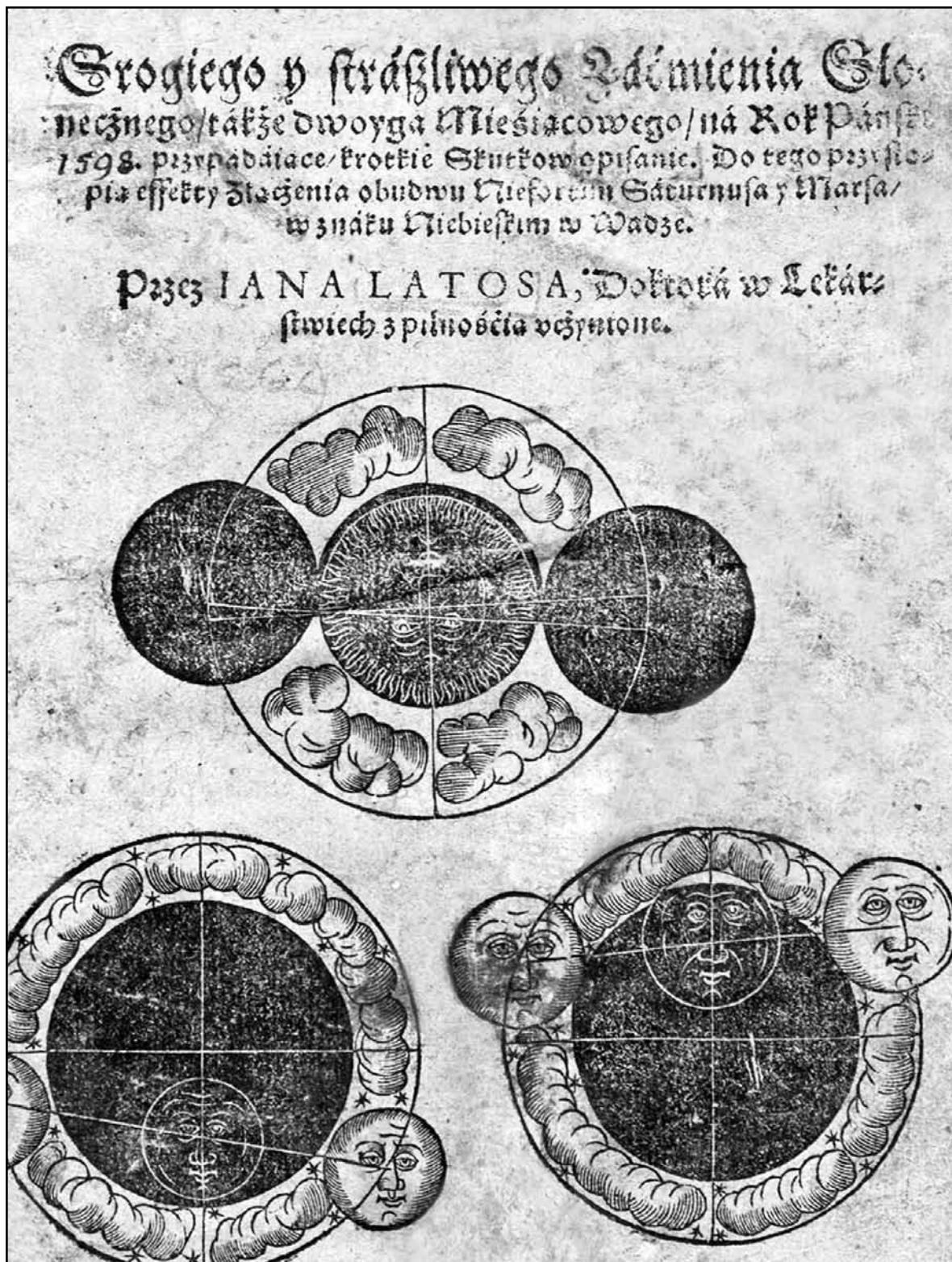
A IOANNE LATOSINIO Medico Phi-
 sico, & Mathematico, diligentissime conscriptum,
 & publicæ utilitatis gratia editum.

*Ioanni Buzii. post eius mortem
 datus Bibliothecæ Cracouensi secretarij cum alijs.*

ANNO 1594.

*Bibliothecæ Maioris Collegij
 Vrinesitatis Cracoue.*

Титульна сторінка прогностика Яна Лятоша на 1597 рік

Л. виступив проти його прийняття у зв'язку з тим, що в ньому було виявлено багато похибок, неточностей у математичних висновках. Прийняття нового календаря Л. вважав неможливим у зв'язку з тим, що це негативно вплине на літочислення, встановлення термінів свята Пасхи та прогнозування багатьох явищ у природі.

Прекрасна підготовка з астрології і математики дозволили Л. розгорнути кампанію проти нового календаря папи Григорія XIII. Л. виступав із публічними лекціями, писав брошури, вступав у дискусії з численними опонентами, надсилав листи видатним вченим із зазначенням виявлених помилок у календарі. Користуючись послугами папського нунція в Польщі, кардинала А. Болоньєтті, Л. передав лист папі Григорію XIII з викладенням усіх виявлених недоліків. Видав календарі і прогнозики уперед аж до 1610 року.

Критика нового календаря папи Григорія XIII, яку широко розгорнув Л., одержала позитивні відгуки у Східній Церкві. У той час Л. почав налагоджувати зв'язки з домом *Острозьких*. Особисто папа Григорій XIII вимагав припинити публічні виступи Л. Активну публіцистичну діяльність Л. засудили католицькі священники Кракова, єзуїти організовували виступи міщан проти Л., докола нього велися інтриги, друкувалися листівки з особистими нападками на вченого, знищувались його праці. У 1598 р. на пропозицію кардинала Бернарда Мацієвського Л. був позбавлений кафедри у Краківській академії, а згодом він був вигнаний із неї.

Із 1594 р. Л. починає присвячувати свої праці членам сім'ї князів *Острозьких*, найбільше *Янушу Острозькому*. Це свідчило про те, що Л. був знайомий із сім'єю князів *Острозьких* і підтримував із ними дружні стосунки. Це мало значення у вирішенні питання про переїзд Л. на проживання до Острога. Точний час його прибуття сюди важко встановити. Дослідники наводять різні дати (1596, 1598 і навіть 1602 рр.).

За свідченнями джерел, Л. проживав недалеко від будинку ОА з дружиною Анною Ожеговською та доньками Анною і Доротою. Можна припустити, що після прибуття до Острога, Л. почав викладати в ОА математику, займався лікуванням хворих, у т.ч. членів родини *Острозьких*. В Острозі Л. продовжує розпочату в минулому критику нового календаря, друкує наукові праці у Вільно. Серед виданих в Острозі творів Л. особливе місце займає книга із календарем на 1602 р., у якій підсумовано все раніше висловлене щодо недоліків та помилок календаря папи Григорія XIII. У трьох виданих у Вільно "мінущіях" Л. доводив значення кожної хвилини у літочисленні та прогнозах, друкував календарі на новий рік, прогнозував погоду, політичні події. На вимогу папи праці Л. знищувались, тому вони є бібліографічною рідкістю. Високу оцінку Л. дав *З. Копистенський* у своєму полемічному творі "*Палінодія*". Л. був похований на польському кладовищі в Острозі. Його могила і надгробний пам'ятник з чорного граніту зберігався до знищення кладовища у 1965 р.

Література: Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 276; Шпизель Р. С., Гудал Р. Р. Научно-общественная деятельность некоторых врачей древнего Острога // Лікарська справа. – 1995. – № 5-6. – С. 198-203; Шпизель Р. Ян Лятош (Лятос) // Острозькі просвітники. – Острог, 2000. – С. 61-66; Baricz H. Historia uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. – Kraków, 1935. – S. 554-589; Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda. – Warszawa, 1864. – T. 16. – S. 410; Estreicher K. Bibliografia polska. – Kraków, 1906. – T. 21. – S. 115-117; Giedroyc Fr. Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce. – Kraków, 1911. – S. 408-412; Kamiński St. Latos Jan // Słownik lekarzów polskich. – Warszawa, 1888. – S. 265; Peszke J. Latos Jan // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1910. – T. 43. – S. 5-6.

Рафаель Шпизель

М

Магдебурзький привілей місту Острогу 1585 року

Як місто, центр волості, Острог відомий із княжих часів, перша згадка про нього датується 1100 роком. У XIV ст. він отримав статус родового поселення князів *Острозьких*, що сприяло його розвитку як значного міського осередка Волині. Відомо про існування в Острозі прав на проведення ярмарків, торгів та деяких інших міських прерогатив. У документах згадуються острозькі вийти Парфен Сахнович (1565), Павло Малишевич Новоселицький (1575-1593). Перший міський привілей міг бути наданий К. І. Острозьким (†1533), чи його сином Іллею (†1539), або ж його вдовою Беатою Костелецькою, чи її другим чоловіком Ольбрахтом Лаським, власником Острога в 1565-1574 роках.

Загальноміська печатка Острога
на документі 1633 року

Із часом наданих міських привілеїв виявилось недостатньо для подальшого розвитку міста, особливо після включення волинських земель до складу Речі Посполитої після

Люблінської унії 1569 р., адже на польських землях повнотою міських прав володіли тільки міста на магдебурзькому праві. Тому логічним підсумком розвитку Острога як міста стало надання, за поданням *В.-К.Острозького*, йому магдебурзького права польським королем Стефаном Баторієм 7 червня 1585 року.

Грамота 1585 р. мала значення локаційного привілею для міста Острога, за яким населений пункт набував правового статусу міста за магдебурзьким правом. Його міщани користувалися автономними судово-адміністративними перевагами, що випливали з цього права. Йшлося про створення у місті самоврядних органів у вигляді ради та лави, на чолі яких ставали “магдебурзькі” урядники: вийт, бурмистри, райці, лавники. Ці органи мали здійснювати безпосереднє керівництво містом, забезпечувати порядок та спокій у ньому, дбати про сплату податків до князівської та королівської скарбниць тощо. Судові прерогативи мав уряд вийта, що очолював лаву, тобто міський суд за магдебурзьким правом. Міський суд теоретично виносив вирок у всіх справах, які могли виникнути у мешканців Острога на теренах міста, разом з кримінальними, що вимагали засудження на смерть. Також певними судовими функціями володіла рада міста, яку становили бурмистри та райці.

Власником міста залишався князь, урядником якого був острозький староста (згадуваний у документах від 1560-х рр. і принаймні впродовж XVII століття).

Привілей 1585 р. також означав і просторову локацію міста, хоча зрозуміло, що Острог був розбудований та існував як міський осередок до цього часу. У документі 1585 р.

йшлося про дозвіл на побудову ратуші, котра мала стояти на головній ринковій площі. Саме ця площа у формі квадратної чи прямокутної забудови вважалася головним містобудівельним атрибутом міста з магдебурзьким правом, а побудована на ній ратуша – символом міського самоврядного статусу. Окрім ратуші, за королівським привілеєм дозволялося побудувати в Острозі торгові крамниці, ятки, вагарню, постригальню, міську лазню та ін. Місто з магдебурзьким правом також мало дбати про стан та укріплення міських фортифікацій, про що не згадувалося у документі 1585 року.

Оригінал міської печатки Острога 1700 року

Острог отримав магдебурзьке право в обмеженому обсязі як приватновласницьке місто, хоча в документі 1585 р. йшлося про взірці головних королівських міст держави Кракова та Львова, що володіли магдебурзькими prerogativami в необмеженому вигляді. Також згадувалося як взірць для Острога приватновласницьке місто Гарнов у Краківському воєводстві (батьківщина дружини князя Софії Тарновської). Обмеження магдебурзького права приватновласницького міс-

та порівняно з королівським містом полягало у залежності вибору та затвердження міських органів влади від власника міста, апеляції до нього щодо вироків міського суду. Міста з обмеженим магдебурзьким правом не розпоряджалися земельними ділянками у місті та на передмістях, а їх міщани не могли вільно покинути міста без дозволу власника чи його старости. У таких містах вїт часто безпосередньо призначався власником міста і залежав від нього. Власник міста особисто чи через своїх урядників міг втручатися у міські справи, порушувати самоврядні права міста, накладати невластиві податки тощо.

Незважаючи на обмежений характер магдебурзького права, наданого Острогу в 1585 р., воно мало позитивний вплив на розвиток правової самосвідомості острожан, сприяло швидшому розвитку міської господарки. Магдебурзьке право, особливо на початках запровадження наприкінці XVI – початку XVII ст., сприяло розбудові інтенсивних торгових зв'язків острожких міщан із містами Речі Посполитої та інших країн, де існували такі ж чи подібні інститути міського самоврядування. За прийнятими в Західній Європі взірцями було впорядковано устрій цехових ремісничих організацій, що дозволяло залучати європейський досвід через мандрівки підмайстрів до інших міст Речі Посполитої та країн регіону Центрально-Східної Європи.

До наукового обігу документ уведений відомим істориком та джерелознавцем *М. П. Ковальським* у 1982 році. До часу виявлення та публікації ним магдебурзького привілею Острога 1585 р. дослідники висловлювали різні припущення, плутали це надання з магдебурзьким привілеєм 1528 р. іншому волинському поселенню Острожцю.

Джерела: Архів Малопольської провінції ордену єзуїтів (Краків). – N1366. – Арк. 289-289 зв. (польськомовна копія); Ковальский Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века:

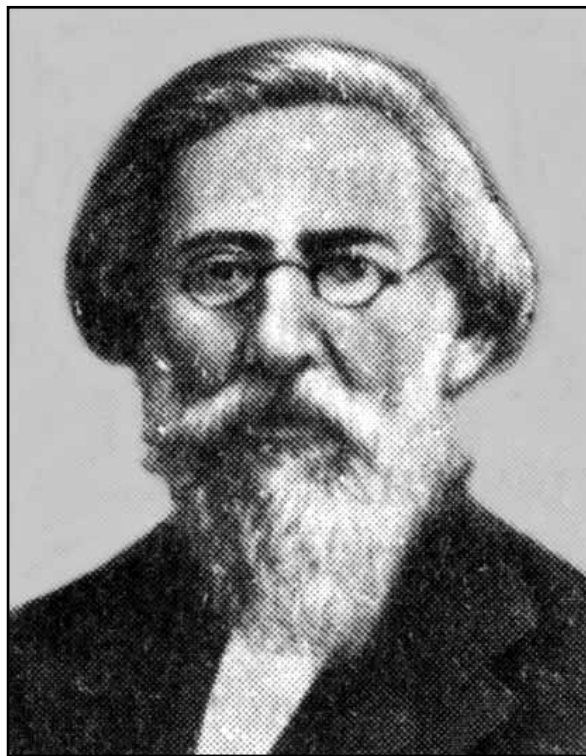
Структура источниковой базы. – Днепропетровск, 1982. – Приложение. – С. 69-71; Описание актовой книги... Киевского центрального архива N2035. Луцкая городская 1565. – Киев, 1885. – С. 12; Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 112-113; РДАДА. – Ф. 389. “Литовська метрика”. – Од. зб. 198 (№ 8 Метрики Волинської (Руської). – Арк. 26 зв. – 37 зв. (україномовна копія привілею).

Література: Заяць А. Є. Острог у XVI – першій половині XVII ст. (економічний розвиток) // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 2008. – С. 253; Його ж. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. – Львів, 2003. – С. 117-118, 149-150; Ковальський М. П. Етюди з історії Острога. Нариси. – Острог, 2000. – С. 25-28; Його ж. Привілеї (“листи”) на магдебурзьке право містам України в книгах Руської (Волинської) метрики XVI-XVII ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоуправління (Історія і сучасність): Тези міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 7-9 квіт. 1993 р.). – Рівне, 1993. – С. 90; Його ж. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая половина XVII в.): Акты о городах. – Днепропетровск, 1983. – С. 9; Його ж. Острог как политико-административный, экономический и культурный центр XVI в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 52-53.

Мирон Капраль

Максимович Михайло
 (* 3(15).09.1804, хутір Тимківщина
 – † 10(22).11.1873, хутір Михайлова Гора)

Український історик, фольклорист, природознавець, освітній діяч. Народився в українській старшинській сім'ї. Початкову освіту здобув у м. Золотоноші, потім навчався в Новгород-Сіверській гімназії. Закінчив Московський університет. З липня 1834 р. М. став першим ректором Київського університету св. Володимира. Погіршення стану здоров'я змусило покинути цю посаду. До 1846 р. М. періодично повертався до викладання в ун-ті, а потім остаточно оселився на

Михайло Максимович

своєму хуторі Михайлова Гора біля с. Прохорівки (тепер Канівський р-н Черкаської обл.) і займався науковими дослідженнями. У 1857 р. М. переїхав до Москви, де йому було запропоновано редагувати слов'янофілський журнал “Русская беседа”. М. помістив декілька статей в українському журналі “Основа”. Крім історичних досліджень, М. цікавився археологією, фольклором, мовознавством, видав низку документів з історії України. Заснував і видавав альманахи “Денница” (1830, 1831, 1834), “Киевлянин” (1840, 1841, 1850), “Украинец” (1859, 1864).

М. цікавився історією Волині, Острога. У 1841 р. в “Киевлянин” видав “Два письма князя Острожского”. У 1847 р. в “Чтениях” ОИДР надрукував статтю *Я. Перлштейна* “Описание города Острога”. У 1866 р. М. написав і видав цикл листів “Письма о кн. Острожских к графине А. Д. Блудовой”, лейтмотивом яких була думка про роль князів *Острозьких* в історії України і значення

м. Острога як політичного і культурного центру середньовіччя. М., звертаючись до графині *А. Будової*, в семи листах, які фактично є її історичними творами, розглянув цілу низку питань, пов'язаних із життям та діяльністю князів *Острозьких*.

У першому листі М. зупинився на питанні генеалогії роду князів *Острозьких*. Він заперечив думку польських вчених про походження роду *Острозьких* від князя Романа Даниловича Галицького. Звертаючись до старих пом'яників (поминальних книг) київських церков, де був записаний “род князя Константина Івановича Острожского”, М. вважав, що імена в них записані ще самим князем Костянтином. Серед перших предків князя Костянтина – князь Георгій та княгиня Варвара, про яких у поминальній книзі Дубенської церкви сказано: “Благовѣрнии князи Туровскіи”. М. виводив рід князів *Острозьких* від князів Туровських та Пінських, вважаючи, що “князья эти произошли отъ Владимира Святаго чрезъ его правнука Святополка Изяславича; внукъ Святополка былъ Юрій Ярославич; а его внукъ былъ Владиміръ князь Пинскій, отецъ Юрія или Георгія, въ которомъ мы узнали, наконецъ, подлиннаго родоначальника князей Острожскихъ”. Згадки про князя Юрія Володимировича, на думку М., містяться й у “Вольнской лѣтописи”. На думку дослідника, “начинаются князья Острожские” з князя Дмитра, сина Юрія Володимировича.

У 2-му листі М. продовжує розповідь про династію князів *Острозьких*. Від князя Дмитра та його дружини Єлизавети, яким відводиться мало місця, він переходить до опису дій їх сина Данила Острозького, відомого своєю перемогою над поляками в 1341 р., що на деякий час зупинило їх просування на землі Галичини та Волині. У цьому ж місці М. описує діяльність князя Федора Даниловича, якому в 1386 р. король Ягайло і великий князь Вітовт підтвердили права на ост-

розькі володіння, що було розширене містами Заславлем і Корцем, і який у 1432-33 рр. прославився, як полководець, а життя завершив в “обители Печерской”, де пізніше був проголошений святим.

У 3-му листі М. коротко повертається до чернецтва князя Федора, його дружини Агафії, брата Олексія. Із синів князя Федора – Данила та Василя – найбільше відомий останній, що прославився ще за життя батька дипломатичними здібностями, захищаючи інтереси князя Свидригайла. Після князя Василя землі, що належали князям *Острозьким*, були поділені між його синами Юрієм та Іваном. Найбільше ж місця в листі відводиться синові князя Івана Костянтину, який уславив себе діяльністю на користь батьківщини.

У 4-му листі йдеться про князя Іллю, долю його дочки Альжбети (*Гальшки*) та дружини Беати Костелецької. Містяться тут характеристики Кревської, Люблінської та Берестейської уній. Багато місця відводиться опису діяльності князя *В.-К. Острозького*.

5-й лист містить інформацію про просвітницьку діяльність цього князя, про ОА, *друкарню*. М. позитивно оцінив просвітницьку діяльність православних монастирів, братств та братських шкіл.

6-й лист присвячений книгам, виданим в Острозі. Тут також розповідається про розвиток друкарства, діяльність *Івана Федорова* та *Петра Мстиславця*.

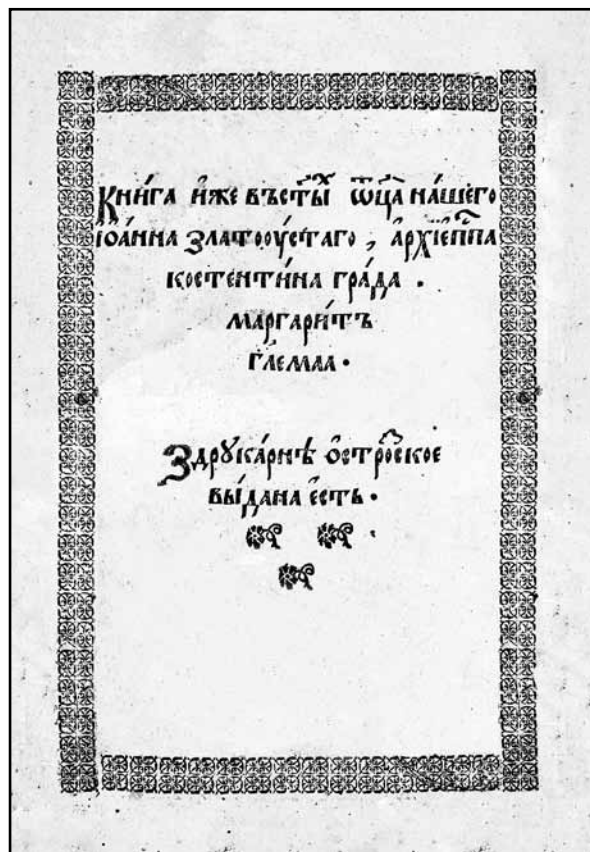
У 7-му листі йдеться про нащадків князя *В.-К. Острозького* – синів *Олександра*, *Костянтина* та *Януша*, дружину князя *Олександра* *Анну* та його дочку *Анну-Алоїзу Ходкевич*, яка відкрила в Острозі *єзуїтський колеґіум* і багато майна передала в руки єзуїтів.

Твори: Максимович М. Два письма князя Острожского // Киевлянин. – 1841. – Кн. 2. – С. 298-301; Його ж. Письма о князьях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Київ, 1866. // Киев. епарх. ведомости. – 1866. – № 3, 4, 6, 7, 9, 10 (є окреме видання. – Київ, 1866); Його ж. Автобиография // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – С. 322-356; Його ж. Киевъ явился градомъ великимъ...

Вибр. українознавчі твори. – Київ, 1994. – С. 388-404; Його ж. Собрание сочинений. – Київ, 1876. – Т. 1. – Київ, 1877. – Т. 2. – 1880. – Т. 3.

Література: Грушевський А. С. М. А. Максимович (1804-1873) // Известия ОРИЯС АН. – 1906. – Т. 11. – Кн. I. – С. 375-416; Дорошенко Д. Нарис історії України. – 2-е вид. – Мюнхен, 1966 (1-е вид., Варшава, 1932. – репринт. вид., 1991). – Т. 1. (до пол. XVII ст.). – С. 98, 145, 150, 202; Його ж. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – Київ, 1996. – С. 83-86; Житецький Г. Життя М. О. Максимовича // Україна. – 1927. – Кн. 6. – С. 23; Марков П. Г. М. О. Максимович – видатний історик XIX ст. – Київ, 1973; Його ж. Общественно-политические и исторические взгляды М. А. Максимовича. – Киев, 1986; Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – Київ, 1959. – С. 104-246, 254; Михайл Александрович Максимович: К 100-летию годовщины его рождения // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – № (місяць). – С. 347-377; Століття “Малоросійских пѣсен” М. О. Максимовича. – Київ, 1927.

Алла Атаманенко

*Титульна сторінка “Маргарита”
Іоана Золотоустого (Острого, 1595)*

“Маргарит” Іоана Золотоустого (Острого, 16.06.1595)

Назва за титулом “Книга иже въ стыхъ шца нашего Іоанна Златоустаго, архієпіпа Костентина града. Маргаритъ глемаа. З друкарнѣ остроꙗское выдана естъ”.

Маргарит – збірка слів одного з найвідоміших отців церкви Іоана Золотоустого стабільного складу – містить шість слів “О непостижимом” проти аноміів, шість слів на іудеїв, шість слів про серафимів, п’ять слів про багатого і Лазаря; три слова про Давида та Саула; три слова про Іова. Твір відомий у численних списках; перевидавався в Москві в 1641, 1698, 1764 і 1773 роках.

Аркуші мають дві нумерації, крім того, на початку, в середині та наприкінці книги є нумеровані аркуші.

Формула має такий вигляд [8], 330, [3], 203, [2] арк., всього в книзі 546 арк. Рядків 25, 17, бл. 14. 10 рядків – 60, 84, бл. 112 мм. Дзеркало набору 142 x 100 мм.

Зміст: тит. арк., герб князя В.-К. Острозького на зв. титулу, “Бесѣда о непостижимѣмъ”, (арк. [1-54 зв.] II рах.: Слово а [1] – арк. 1-7 зв. II рах.; Слово в [2] – арк. 7 зв.-17 зв. II рах.; Слово г [3] – арк. 17 зв.-27 II рах.; Слово д [4] – арк. 27-36 зв. II рах.; Слово є [5] – арк. 36 зв.-48 II рах.; Слово с [6] – арк. 48-54 зв. II рах.); “[Бесѣда] на іудеа” – арк. 55-147зв. II рах.: (Слово а [1] – арк. 55-70 зв. II рах.; Слово в [2] – арк. 70 зв.-82 II рах.; Слово г [3] – арк. 82-104 з в. II рах.; Слово д [4] – арк. 104 зв. – 118 II рах.;

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВИЧ
 ВЪЕТО КРЩЕНІИ ВАСИЛІЕ,
 КНЯЖА ОСТРОСКОЕ .

БОЕВОДАКІЕВСКІИ, МАРШАЛОКЪ
 ЗЕМЛНВОЛЫСКОЕ, СТАРОСТА
 ВЛАДЫМЕСКІИ, ИПРОА .

Герб В.-К. Острозького з "Маргарита" Іоана Золотоустого

БЖІЮ ПОМОЦІЮ , ПРОМЫШЛЕНІЕМЪ
 НВѢМЪ НАКЛАДО БЛГОУСЕТНВАГО НХРТО
 ЛЮБНВА КНЗА КОСТАНТИНА , ВЪТОМЪ
 КРЩЕНІИ НАРЕЧЕНАГО ВАЕНІА . КНЖАТИ
 ОСТРОСКАГО , ВОЕВОДЫ КІЕВСКО , МАРШАЛКА
 ЗЕЛН БОЛЫЕКОЕ , СТАРОЕТЫ ВЛАДН МЕРЕСКА ,
 НПРОУЛА . ВЫДОУКОВАСА НЪВЕРШЕНА
 КНИГА СІА , БЛЖЕНА ІОАННА ЗЛАТОУЧЕТА ,
 ГЛЕМАА МАРГАРИТЪ , СПРОУНМН ДШЕ
 ПОЛЕНМН СЛѠВЫ КНЕН ПРИЛЖЕНМН .
 ВЪБГОСПЕЛЕМЪ ГРАДЪ ОСТРОЗЪ . ВЛѢТО
 ТВОЗДАНІА МІРА СЕМЫА ТЫСЯЦИ , РА
 АШПОПЛОТН РОЖЕЕТВА , ГАБГА ІСПЕА НАШЕ
 ІЕХА , ТЫСЯЦА ФУЕ . МЦА ІНЛА , ДНЛА СІ .
 ДАВШЕМЪЖЕ БГЪ НАЧАТИ , ІЕЗВЕРШНТИ
 БЛГОИЗВОЛНВШЕМЪ , УТЬ НПОКЛАНАНІЕ ,
 СЛѠВА НДЕРЖАВА ВЪВѢКЫ , АМІНЬ .

Слово $\tilde{\epsilon}$ [5] – арк. 118-130 II рах.; Слово \tilde{s} [6] – арк. 130-147зв. II рах.); “Бесѣда в сѣраѳимѣхъ” – арк. [148-194 зв.] II рах.; (Слово \tilde{a} [1] – арк. 148-153 II рах.; Слово \tilde{v} [2] – арк. 153 зв.-164 II рах.; Слово \tilde{g} [3] – арк. 164-174 II рах.; Слово \tilde{d} [4] – арк. 174-182 зв. II рах.; Слово $\tilde{\epsilon}$ [5] – арк. 182 зв.-188 II рах.; Слово \tilde{s} [6] – арк. 188 зв.-194 зв. II рах.); “Слово покаландвхъ” – арк. 195-262 зв. II рах. (Слово \tilde{a} [1] – арк. 195-214 зв. II рах.; Слово \tilde{v} [2] – арк. 214зв. – 224 II рах.; Слово \tilde{g} [3] – арк. 224-241 II рах.; Слово \tilde{d} [4] – арк. 241-252 II рах.; Слово $\tilde{\epsilon}$ [5] – арк. 253-262 зв. II рах.); “... о Двѣдѣ і о Саулѣ” – арк. 263 зв. – 299 зв. II рах. (Слово \tilde{a} [1] – арк. 263 зв.-275 II рах.; Слово \tilde{v} [2] – арк. 275-283 II рах.; Слово \tilde{g} [3] – арк. 284-299 зв. II рах.); “... о беспорочне^м і блженѣмъ Іовѣ” – арк. 300-330 II рах. (Слово \tilde{a} [1] – арк. 300-305 зв. II рах.; Слово \tilde{v} [2] – арк. 305зв. -309 зв.; Слово \tilde{g} [3] – арк. 309 зв.-319 II рах.; Слово \tilde{d} [4] – арк. 320-330 II рах.); “Слово оглашеніе, к^ѣ хотащимъ крещатиса і о притчи винограда наатыхъ дѣлателей” (слово \tilde{a} [1]) – арк. 1-9 зв. III рах.; “Слово о покааніи, в немже въспоманѹ и вса страсти члвєскыа” (слово \tilde{v} [2]) – арк. 10-35 III рах.; “Слово о стомѣ и спсеном кршеніи, і искѹшеніи, і о разбоиницѣ на аріаны” (слово \tilde{g} [3]) – арк. 36-54 зв. III рах.; “Слово и насади бгъ рай прамо востокѹ і введе члка тѹ, его жєсь твори” (слово \tilde{d} [4]) – арк. 54 зв.-60 зв. III рах.; “Слово в мѹкахъ” (слово $\tilde{\epsilon}$ [5]) – арк. 61-68 зв. III рах.; “Слово, ако вѣчна єсть мѹка” (слово \tilde{s} [6]) – арк. 69-74 зв. III рах.; “Слово, о вочлченіи Га нашего Іс Ха” (слово \tilde{z} [7]) – арк. 74 зв.-93 зв. III рах.; “Слово о покааніи, і о оумилєніи, и ѹко скорѣ Бгъ въ спѣніе, икосєнъ на мченѣе, в не^м же повѣсты о ара^б блѹдници” (слово \tilde{i} [8]) – арк. 94-106 зв. III рах.; “О распатіи Гни” (слово $\tilde{\theta}$ [9]) – арк. 106-117 зв. III рах.; “Слово єгда внѣ цркви обрѣтєса євтропії ѡторженъ бысть, і о єже пре^дста црица одєснѹ тебе, в ризахъ позлащєнахъ” (слово \tilde{i} [10]) – арк. 117 зв.-138 III рах.; [“Слово в

памат оусопши^х] (слово \tilde{ai} [11]) – арк. 138-148 зв. III рах.; “Похвала о стємъ Павле, і о оумилєніи, і о слєза^х” (слово \tilde{vi} [12]) – арк. 148-164 III рах.; “Слово в л^жєпр^{рк}ѹ^х, и лѹжны^х оучитєлє^х, и о безбѹжныхъ скверны^х єретикѹ^х, и о знаменіахъ скончаніа вѣка сєго” (слово \tilde{gi} [13]) – арк. 164 зв.-182 III рах.; “Слово на рожєство прєч^{ст}гыа вл^чцы нашєа Бца Пр^сно Дѹы Мрїа” (слово \tilde{di} [14]) – арк. 182-203 зв. III рах.

Друк у двѣ фарби; гравюри: герб князя В.-К. Острозького (фамільний герб князів Острозьких) розміром 70 x 80, довкола герба кіновар’ю великі літери: К.К.К.О.; прикраси набірні; орнамент у книзі: ініціал один, заставка сім із чотирьох дощок, кінцівка одна. Частина заставок із віленських (вільнюських) дощок Петра Мстиславця. Кустоди відсутні. На першому нумерованому аркуші перед цифрою аркуша надруковано слово “лист”.

На останньому нунумерованому аркуші вказано двѣ дати – від “створєння свѣту” 7104 рік (помилкова!), а від Рїздѹа Христова 16 липня 1595 року.

Публікації: Гусєва А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 132.1-132.9 (факсимільне відтворєння титулу, звороту титулу, передмови; змісту, післямови (всього 12 с.).
Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог издания Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 10. – С. 27-29; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указание. – Вып. 4. Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 124. – С. 36; Варварич Г. Е. Славянские книги кирилловской печати XVI-XX вв.: Каталог книг, хранящихся в Государственной исторической библиотеке УССР. – Киев, 1985. – № 246. – С. 81; Гусєва А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 132. – С. 910-913; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 32. – С. 31; Издания кирилличес-

кой печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 117. – С. 234-237; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 139. – С. 262-263; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 114. – С. 19; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 32-36. – С. 18-24; Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. И. Кастерина / Сост. В. Ундольский // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – 1848. – Т. 9. – № 50. – С. 100; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. С. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 442. – С. 107; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 191. – С. 36; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 33. – С. 26-27; Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской духовной академии. – С.-Петербург, 1891. – Вып. I. – № 81. – С. 45-47; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 466 (637). – С. 132; Строев П. М. Описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстова. – Москва, 1829. – № 33. – С. 76-79; Його ж. Описание старопечатных книг славянских, находящихся в библиотеке И. Н. Царского. – Москва, 1836. – № 82. – С. 32-33; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 8. – С. 13; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 130. – Ствп. 21; Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue. – London, 2000. – № 46. – S. 48-49.

Література: Зернова А. С. Первопечатник Пётр Мстиславец // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1964. – Т. 5-9. – С. 104; Исаев

вич Я. Д. Преёмники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 10; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 130; Копержинський К. Український письменник XVI століття Василь Суразький // Наук. збірник за рік 1926. Записки наук. т-ва в Києві (тепер іст. секції ВУАН). – Київ, 1926. – Т. 21. – С. 42, 43.

*Наталія Бондар,
Микола Ковальський*

Меморіальні пам'ятники **К**нязів Острозьких **XVI-XVII століття**

Меморіальна пластика – одне з найбільш цікавих та значних явищ у мистецтві України XVI-XVII століття. На території Польщі перші скульптурні надгробки з'явилися ще в XII ст., але найбільшого поширення набули в добу Відродження. З другої половини XVI ст. вони значно поширилися на території України, що було зумовлено поширенням ренесансного світогляду, який, стверджуючи гармонійне єднання ідеального та матеріального начала, загострив трагічне переживання смерті, адже смерть руйнувала гармонію людського цілого, зв'язок матеріальної та духовної субстанції, душі та тіла. Щоб не бути переможеним невблаганним часом і залишитися у вічній пам'яті, люди Відродження прагнули до безперервної плідної діяльності. Одним із засобів подолання забуття та прославлення людини були скульптурні надгробки. Із пам'ятників смерті вони перетворилися на світські монументи, що служили возвеличенню людини. Вагому роль у поширенні цього специфічного виду скульптури відіграли представники роду князів *Острозьких*, на замовлення яких було створено низку визначних меморіальних пам'ятників.

Князь *В.-К. Острозький* (1525-1608) по-

чав увічнювати пам'ять покійних членів своєї родини у 1560-ті роки. Приводом до цього стала смерть його тестя – гетьмана Яна Тарновського, який помер у 1561 році. За дорученням князя *В.-К. Острозького* надгробок гетьмана був виконаний одним із талановитих і відомих італійських скульпторів, що працювали на той час у Польщі, Джованні Марія Падовано і встановлений у кафедральному костелі м. Тарнува – родовій усипальниці князів Тарновських.

За архітектурною композицією цей меморіальний пам'ятник належить до типу пристінних надгробків, який сформувався в Італії наприкінці XIII століття. Це монументальна споруда, яка загалом нагадує собою стіну ренесансного будинку, оздобленого колонами, пілястрами, карнизми, алегоричними скульптурами та завершеного фронтоном, у центрі якого розміщений герб князів Тарновських. Майстер використовує білий, чорний та червоний мармур, уміло чергуючи ці кольори, а в деяких деталях уводить позолоту, що робить пам'ятник особливо виразним і урочистим.

Коли в 1567 році помер син Яна Тарновського Ян Криштоф, у цокольну частину пам'ятника був уставлений його надгробок, також виконаний Джованні Марія Падовано. Таким чином, пам'ятник став двоярусним. Скульптури небіжчиків, вирізьблені з червоного мармуру, чітко виділяються на тлі білих завіс, розмішених за ними. Вони дуже подібні між собою. Обидва князі в лицарському обладунку ніби спокійно сплять у вільних невимушених позах: ноги, зігнуті в колінах, перекинуті одна за одну, голова та плечі покояться на подушці, правиця зігнута в лікті, а ліва рука вільно лежить на тілі. Чорні саркофаги мають позолочені грані та підставки, які вирізьблені у вигляді звірячих лап.

У ренесансних пам'ятниках людину ніколи не зображували мертвою, не було акцентування моментів смерті, але натяк на неї все ж зали-

шався від середньовіччя через те, що людей зображували сплячими, на відміну від античних надгробків, у яких небіжчиків завжди зображували бадьорими, з розплющеними очима. Мотив сну посилював світський зміст пам'ятника і разом з тим залишав натяк на смерть, на потойбічну містику. Філософи Відродження, наслідуючи вчення античних авторів про тісний союз між смертю та сном, знаходили між ними чимало спільного: і той, і інший стан є звільненням душі від оман та помилок життя. Ідею перехідності смерті та сну нескладно відшукати і в творах українських мислителів, зокрема, учня ОА – *М. Смотрицького*.

На відміну від застигlosti та заціпеніння вічного сну смерті, сон живої людини виявлявся в надгробній пластиці рухомістю по статі. Виразний рух тіла ренесансна теорія розуміла як маніфест життя.

Першого липня 1570 року, після народження своєї п'ятої дитини, сина Олександра, померла дружина князя *В.-К. Острозького* – Софія Тарновська. У 1579 р. невідомим місцевим майстром був виконаний її надгробок і встановлений над її могилою в Тарновському костелі, біля пам'ятника її батька та брата. Надгробок Софії має більш скромний, непришнний, інтимний характер. Він належить до типу так званих “вітринних” надгробків, у яких постать померлого вирізьблювалась у високому рельєфі, на плиті, яку вставляли скісно, під нахилом, як вітрину, у прямокутну нішу. Так само, як її батько та брат, Софія ніби спокійно спить на широкій подушці, підклавши праву руку під щоку. З-під припіднятої довгої накидки видно другу руку. Нога вільно перекинута за ногу. Довге одіяння та плащ, що огортають її постать, то вільно лягають спокійними рівними збірками, то, плавно обтікаючи тіло, закривають його. Весь образ виражає спокій та умиротворення. Цей настрій посилює просте обрамування ніші з білого мармуру, оздоблене витонченим орнаментом

та фланковане пілястрами. Пам'ятник завершує рельєфний герб Тарновських, увінчаний хрестом. По обидва боки гербового картушу розміщені завитки-волюти, які плавно спускаються на горизонтальну плиту карнизу. У нижній частині пам'ятника, під скульптурним зображенням померлої, майстер встановив меморіальну плиту червоного мармуру з епітафією, що передавала глибоку любов князя Острозького до своєї дружини: “Найпрекрасніша душею та обличчям, а насамперед величчю духу, мудрістю, шляхетністю, ласкавістю, любов'ю до Бога та милосердям до людей”. Плита з епітафією обрамлена рамою, оздобленою орнаментом із скручених сувоїв та двома декоративними завитками волут. Цокольна частина пам'ятника оздоблена різьбленням у вигляді гірлянди квітів, перевитої стрічками.

У серпні 1579 р. в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, над місцем поховання свого батька, князя Костянтина Івановича Острозького, *Василь-Костянтин Острозький* встановив величний надгробок. Зведення грандіозного монумента через 49 років після смерті батька було для *Василя-Костянтина* не лише обов'язком синівської любові, але й наслідком далекосяжних політичних розрахунків. Адже його могутність ґрунтувалась не тільки на видатних дипломатичних, господарських і військових здібностях, багатстві та меценатстві, але й на ореолі слави його батька.

Поховання К. І. Острозького в Успенському соборі не було випадковим. У свій час князь багато оздобив храм. Найзначнішими заходами князя були роботи щодо створення вівтарної огорожі у вигляді багатоярусного тяблогового іконостасу, який він встановив поперед мармурового темплону XI століття.

Авторство пам'ятника К. І. Острозького не визначено остаточно. Польський мистецтвознавець Мечислав Гембарович вважав надгробок Острозького роботою львівського скульптора Себастьяна Чешека, за походжен-

ням краков'янина, який приїхав до Львова на початку 1570-х рр. і прожив у цьому місті до 1612 року. Порівняння пам'ятника К. І. Острозькому з першою підписною роботою скульптора – надгробком Катерини Ромултової, на антаблементі якого майстер залишив свій підпис: “Nos opus Sebastiani Czeszek krakowiensis Ciwis Leopoliensis 1573”, дозволило М. Гембаровичу зробити припущення, що автором обох творів був один і той самий майстер. Про це свідчать як подібність композиційних схем обох постатей, так і дрібні деталі, зокрема, не дуже вправне виконання рук із короткими товстими пальцями, та спосіб трактування заплосчених очей, які скульптор розміщує в глибокі зиниці, підкреслюючи повіки однією лінією.

Композиція та ракурс постаті К. І. Острозького, що підіймається, спершись на праву руку, запозичена скульптором із польських надгробків, виконаних італійськими майстрами. Вона дещо нагадує скульптури Сигизмунда I роботи Бартоломео Береччі (1529-1531) та Сигизмунда II Августа роботи Санті Гуччі (1574-1575), проте позбавлена болісної напруги та надмірного зусилля, притаманних цим ман'єристичним пам'ятникам, які зображували померлих у надривному прагненні звільнитись від пут смертного сну. Українському суспільству не були властивими ідеї трагічної невірності та дисгармонії буття, характерні для ман'єристичного напрямку, що поширився в Польщі в останній чверті XVI століття.

Постать К. І. Острозького – величаво-спокійна та умиростворена. Голова не відкинута в неймовірному напруженні на руку, як в пам'ятнику Сигизмунда II, а спокійно лежить на подушці. За своєю композицією постать князя особливо подібна до скульптур гетьмана Яна Тарновського та його сина Криштофа в їх подвійному надгробку в Тарнувському костелі, а також до скульптури Альбрехта Криського у його монументаль-

ному пам'ятнику, виконаному невідомим автором у 1575 р. у костелі в Дробині. Обличчя князя, очевидно, робилось з його прижиттєвого портрета, копія якого знаходиться в Острозькому краєзнавчому музеї. Високий ступінь ідеалізації та героїзації не затіняють індивідуальних рис портрета, в якому рішучість і владність сильної вольової особистості сполучаються із шляхетністю та духовністю. Значимість та велич особистості К. І. Острозького розкривали деталі архітектурного обрамування пам'ятника. Саркофаг розміщувався в тріумфальній арці, обрамленій знаменами, гарматами, мечами, списками та іншими атрибутами, які розповідали про військову славу князя.

У мистецтвознавчій літературі існує думка про те, що первісне архітектурне обрамування надгробка загинуло під час пожежі Успенської церкви 1718 року, а те, яке ми бачимо на світлині пам'ятника, було створене під час реставрації храму в 1722-1729 роках. Проте детальний опис монумента, що залишив Павло Алеппський, член посольства Антіохійського патріарха Макарія, яке 26 червня 1654 року відвідало монастир, свідчить, що надгробок князя мав величну архітектурну композицію, яка лише в деталях відрізняється від обрамлення, зафіксованого на світлині надгробка. “У другому відділенні нартекса, – писав архідиякон, – праворуч від присутніх дуже висока, велика арка, яка заходить за архієрейське місце, всередині вона вся з мармуру із письменами; відкоти з того та іншого боку вкриті блискучим мармуром із різьбленими прикрасами (барельєфами); на них зображені люди, коні, битви, колісниці і гармати тонкої чіткої роботи, що вражає подивом розум. На половині цієї арки присутні обриси продовгуватого столу, на якому спить людина з бородою, у залізних лаштунках; вона зроблена з твердого червоного каменю, схожого на порфір, і нічим не відрізняється від повної людської фігури.

Вона лежить на боці, обіпершись на лікоть, підклавши правицю під голову; одне коліно її покладено на друге; на голові визолочена корона, на грудях золочені ж ланцюги”.

На наш погляд, більш правомірною є думка Василя Ульяновського про те, що під час реставрації храму в 1722-1729 рр. артіль “алебастрового майстра” Йосифа Зілінського, очевидно, поновила й дещо доповнила на надгробку князя попередню схему. Тому твердження про нове виготовлення декору в XVIII ст. є необґрунтованим. В описі Успенського собору останньої чверті XVIII ст., де йдеться про реставраційні роботи 1720-х та 1770-х рр., про поновлення надгробку чи заміну декору нічого не говориться. Поряд з цим при описі розписів побіжно вказується, що цей надгробок стоїть зліва. Це, безумовно, свідчить про його добре збереження після пожежі.

На верхній частині арки пам'ятника зображена завіса, яку відсувають два маленьких путті. Ця деталь у надгробку Острозького не була випадковою. Подібні завіси трапляються в багатьох пам'ятниках тієї доби. Арка із завісою асоціювалась із входом у вівтарну частину церкви, отже, символізувала врата раю, через які увійде небіжчик, щоб зайняти гідне місце серед святих. Таким чином, тема земної діяльності князя синтезувалась у надгробку з темою його спасіння.

Одним із найбільш важливих та семантично навантажених атрибутів скульптурного зображення князя, що розкриває значення його непересічної особистості, є королівська корона. Цей атрибут передусім наявний у надгробках королів. Магнати та шляхтичі зображувались простоволосі, а коло їх ніг, або, рідше, біля голови, стояв шолом. За традицією, князі *Острозькі* вважали своїм родоначальником внука Данила Галицького, князя Василька Романовича, який народився близько 1256-1260 рр. і помер на початку XIV століття. Сама корона – кілька продо-

вгугато-круглих валиків, стягнутих перетинками і об'єднаних між собою широким обрусом, декорованим скупими рельєфними прикрасами простої квадратної та круглої форми – є оригінальною та відрізняється від корон XVI ст., зокрема від корони Стефана Баторія. Вона була явно несучасною і нагадувала корони польських королів XIII-XV століття. Зображення подібної корони на голові К. І. Острозького підтверджувало винятковий авторитет князя, якого називали “некоронованим королем Русі”. Його меморіальний пам'ятник у головному храмі тогочасної України возвеличував увесь рід князів *Острозьких*. Це був характерний надгробок доби Відродження, у якому середньовічна традиція втілення безсмертя (спасіння) людини синтезувалась із ренесансним прагненням до відображення її земної діяльності та слави. Пам'ятник загинув під час знищення Успенської церкви в 1941 році. Нині в Києво-Печерському заповіднику зберігається гіпсова копія саркофага з постаттю князя.

У грудні 1603 р., коли помер молодший син *В.-К. Острозького* – *Олександр*, який активно допомагав своєму батькові відстоювати права православної церкви, над могилою улюбленого сина в *Богоявленському соборі* князь збудував величний пам'ятник із мармуру, у якому постав *Олександр* у вигляді лицаря, що спочиває. У 1636 р. дочка князя *Олександра*, *Анна-Алоїза Ходкевич*, за намовою єзуїтів перенесла поховання свого батька до костелу. Згодом прах князя був перенесений до костелу Ігнатія Лойоли та Франциска Ксаверія єзуїтського колегіуму. Туди ж був перенесений надгробок. Він згадується в описах собору Острозького Преображенського монастиря, який з 1796 р. займав приміщення костелу св. Ігнатія Лойоли та Франциска Ксаверія єзуїтського колегіуму, зведеного в 1626-1648 роках. Біля північної стіни вівтаря стояв виготовлений з темно-коричневого мармуру надгробок князя *Олександра*. Над

скульптурою були розміщені різні відзнаки його князівського походження та панегричний напис латинською мовою. Біля південного боку вівтаря, згідно з описом храму 1796 р., був розміщений величний надгробок під балдахіном *Анни-Алоїзи Ходкевич*, зроблений із чорного мармуру. Можна припустити, що він був виконаний на замовлення *Анни-Алоїзи* до її від'їзду з Острога в 1648 році, перед приходом військ Богдана Хмельницького. Виїхавши з Острога, княгиня більше не повернулася у своє родове гніздо і померла 27 січня 1654 року у Великопольщі, в місті Рацаті. У центрі композиції надгробка було розміщено алебастрове погруддя княгині, яке підтримували два генії. З обох боків стояли скульптури католицьких духовних осіб. Вірогідно, це були постаті засновників ордену єзуїтів – Ігнатія Лойоли та Франциска Ксаверія, на честь яких був названий костел. Під портретом княгині був також розміщений напис.

У 1815 р. в Острозькому єзуїтському монастирі, перетвореному в православну обитель, у колишній ризниці під час ремонту були виявлені в стіні дві мідні труни. Вважалося, що в них поховані *Анна-Алоїза Ходкевич* та її чоловік. Над трунами знаходилися два портрети – *Анни-Алоїзи* в одязі католицької черниці та гетьмана короля Ходкевича у військовому обладунку. Під час пожежі 1820 р. пам'ятки остаточно були знищені.

Старший син *Василя-Костянтина Острозького*, *Януш*, ще за свого життя розпочав у тарновському кафедральному костелі будівництво грандіозного меморіального пам'ятника для себе і своєї першої дружини Сюзанни (Зузанни) Середі. Надгробок був зведений у 1612-1624 рр. архітектором Вільгельмом ван ден Блоке та скульптором Яном Пфістером. Цей пам'ятник відобразив кризу гуманістичного світосприйняття Відродження і перехід суспільства на нову сходинку духовності, до доби бароко. У цей час осо-

бливо загострюється успадковане від середньовіччя, напружене чекання неминучого і близького “кінця світу” зі страшним судом. Тяжка атмосфера нестабільності призвела до поширення в мистецтві напружених, позбавлених простоти та рівноваги, образів, у яких переважали ідеї недосконалості та безсилля людини, містичний страх перед смертю та майбутньою розплатою за гріхи. Найпоширенішими на території Речі Посполитої стають надгробки, у яких небіжчика зображують стоячим на колінах у момент, коли він помирає і перед смертю молиться за своє спасіння. Одним із найбільших таких монументів і є надгробок *Януша Острозького* та його дружини *Сюзанни (Зузанни) Середі*. Автор пам'ятника Ян Пфістер був одним із найталановитіших майстрів, що працювали в першій чверті XVII ст. в Україні. У центрі композиції пам'ятника *Острозьких* Ян Пфістер розмістив скульптури князя *Януша* та його дружини, які, стоячи на колінах перед вітварем, просять Бога за спасіння своїх душ. Скульптор трактував їх реалістично, не намагаючись згладити негарні риси їхніх облич та недоліки важких неповоротких постатей. Відсутність найменшої ідеалізації та героїзації образів, характерних для Ренесансу, була наслідком повернення до середньовічних поглядів на людину, яка без допомоги Бога позбавлена власного внутрішнього змісту, є тільки “прах і черв у владі гріха”. Мізерність людини та її безсилля перед смертю підкреслюють численні символи тлінності та скороминучості життя, що домінують у декоративній скульптурі надгробку. Це черепи, коси смерті, лопати могильщиків, маленькі путті та генії смерті, що плачуть із погаслими факелами в руках. Як кульмінація смертельного жаху, над ключем архівольта розміщений людський кістяк, який, сидячи на завитку, тримає в руках косу та оголошення про смерть.

Проте надгробок *Острозьких* був не тільки нагромадженням похмурих символів

кінця без порятунку. За постатями *Януша* та *Зузанни*, в едікулі, розміщено Розп'яття. Шлях до спасіння відкриває людині віра в Христа, її добрі якості і справи. Добрі якості померлих передавались у ренесансних надгробках із допомогою алегорій. У композиції пам'ятника *Острозьких* включено чимало алегоричних скульптур: Віри, Надії, Справедливості, Мужності, які відображають цноти *Януша* та його дружини і возвеличують рід князів *Острозьких*. Додаткові скульптури в композиції пам'ятника не знівельовують головної ролі постатей *Острозьких*, а лише розкривають і підкреслюють сенс їхнього життя. В архітектурній частині надгробка простежується значний вплив нідерландського Ренесансу. Безпосереднім зразком для пам'ятника стало архітектурне обрамування надгробка Альбрехта Пруського в Кенінзберзі, виконаного в 1568-1570 рр. Корнелісом Флорісом, та надгробка княжни Ельжбети, створеного в 1573 р. Вільгельмом ван ден Блоке. Незважаючи на багатство скульптурних та декоративних деталей, у ньому чітко виділена архітектурна конструкція, основою якої є арка з едікулою, фланкована колонами з антаблементом. Разом з тим у деякій динамізації форм, контрастах світла та тіні, можна вбачати риси маньєризму і бароко. Про перехід до нової стилістичної системи говорять і численні декоративні мотиви, які майстер щедро розкидає по архітектурній основі, ніби заглушуючи страх порожнечі. Розглянуті надгробки відображають два етапи розвитку меморіальної пластики в Україні. Це характерні твори ренесансного та маньєристичного стилю. Поклоніння перед Господом синтезувалось у них із прославленням особистості, усвідомлення вищого ідеалу ставало не приводом для приниження, а умовою довершеності та возвеличення людини.

Література: Козакевич Х., Козакевич С. Ренесанс в Польше. – Варшава, 1977. – С. 154; Нельговсь-

кий Ю. П. Скульптура та різьблення др. пол. XVI – п. пол. XVII ст. // Історія українського мистецтва. – Київ, 1967. – Т. 3. – С. 138-139; Рафальський Л. Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864-65 гг. – Почаев, 1872. – С. 15-19; Ревуненкова Н. В. Ренессансное свободомыслие и идеология Реформации. – Москва, 1988. – С. 68; Сидор-Габелінда О. Надгробок князя Костянтина Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської лаври // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Т. 236. – С. 279-293; Ульяновський В. І. Пам'ятник Костянтину Острозькому в Києво-Печерській лаврі // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 112-121, 117; Холостенко М. В. Нові дослідження Іоанно-Предтеченської церкви та реконструкція собору Києво-Печерської лаври // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – Київ, 1976. – С. 152; Gębarowicz M. Studia renesansowe nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce. – Torun, 1962. – Т. 13. – R. 2. – S. 842; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 75; Tatarkiewicz W. Nagrobki z figurami klęczącymi // Studia renesansowe. – Wrocław, 1956. – S. 280-295; Złat M. Leżące figury zmarłych w polskich nagrobkach XVI wieku // Treści dzieła sztuki. – Warszawa, 1969. – S. 162.

*Ярослава Бондарчук,
Микола Бендюк*

Метрика Литовська

Реєстрові книги канцелярії Великого князівства Литовського, які велися протягом XV-XVIII століть. Це своєрідний архів державної канцелярії, який містить документи, зібрані у понад 550 книг. Залежно від змісту вони поділяються на посольські, данин, записів, судових справ, публічних справ, оренд, хоча назви книг не завжди відповідали змісту записаних до них документів. Загалом до книг М. заносилися копії документів вихідного та вхідного характеру, що стосувалися економічного, культурного, зовнішньо- та внутрішньополітичного життя князівства,

зокрема, устави волостей, документи на заставу господарських маєтків, відкуп мит та інших державних статей, ухвали сеймиків, конфедерацій, інструкцій послам, листування і договори з іноземними державами, судові справи тощо. Зокрема, вписано акт про Люблінську унію, підтвердження магдебурзького права Києву, Львову та іншим.

Щодо Волині та Острога, то найбільший інтерес становлять книги, які охоплюють період із середини XV ст. до 1569 р., тобто до Люблінської унії. Інформація про історію Острога головним чином зосереджена у книгах записів та книгах судових справ. Вона висвітлює найважливіші аспекти з життя Острога: устрій та адміністративне управління, розвиток торгівлі, соціальну структуру і т. д. Документи М. свідчать, що Острог був значним осередком не лише внутрішньодержавної, а й транзитної торгівлі, зокрема, торгівлі сіллю. Цими ж документами значно уточнюється поширена в літературі інформація *С. Кардашевича* щодо дат проведення острожких ярмарків та їх зміни протягом XVI століття.

Особливий інтерес серед “острожких” документів М. викликають акти, які висвітлюють перипетії боротьби між Беатою Костелецькою, дружиною Іллі Острозького, та князем *В.-К. Острозьким* за право успадкування розлогих острожких володінь. Вони засвідчують густу заселеність Острозької волості, високу її загосподареність, наявність розвинених патронатно-клієнтурних зв'язків між князем та боярами-власниками дрібних сіл на території волості. У цих же документах знаходимо цілу низку давніших, ніж досі вважалося в літературі, згадок про села Острозької волості: Плоску, Хорів, Вільбівне, Кривин, Нетішин та ін. “Перлиною” “острожких” документів М. ще з минулого століття вважається судовий вирок 1554 р. про “взятье замку Острога... и княжни Гальшки змордованье”, який став основою для чис-

ленних історичних розвідок та літературних творів про трагічну долю фундаторки ОА – Гальшки Острозької.

Документи М., що стосуються Острога та князів *Острозьких*, широко використовували такі дослідники, як О. Пшездецький, Ю. Вольфф, А. Бонецький та ін. Документи М. записані “руською” (українсько-білоруською) книжною мовою, а починаючи з XVII ст. – переважно польською мовою з великим запозиченням латинських і німецьких слів, навіть цілих речень.

М. – важливе джерело з історії Литви, України й Білорусі. Спочатку вона зберігалася в м. Троки, потім у Вільнюсі в Литві, тепер – у Російському архіві давніх актів у Москві. Матеріали М. частково опубліковані.

Публікації документів і книг Метрики Литовської:

Русская историческая библиотека / Изд. Археологической комиссией. – С.-Петербург – Юрьев – Пг., 1903, 1910, 1914, 1915. – Т. 20, 27, 30, 33; Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie / Przyg. Z.-L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak. – Lwów, 1887-1897. – Т. 1-5; Lietuvos Metrika. – Vilnius, 1993, 1994, 1995. – Кн. 5, 6, 7.

Література: Абросимова С. В. Остріг у документах Литовської метрики пер. пол. XVI ст. // Матеріали І-ІІІ наук.-крас. конф. “Остріг на порозі 900-річчя” (1990-1992 рр.) – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 9-10; Бережков Н. Литовская метрика как исторический источник. – Москва – Ленинград, 1946. – Ч. 1; Ковальский Н. П. Источники по истории Украины XVI-XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА. – Днепропетровск, 1979. – С. 3-33, 48-50; О первоначальном составе книг ЛМ по 1522 год; Пташицкий С. Описание книг и актов Литовской метрики. – С.-Петербург, 1887; Хорошкевич А. К истории издания и изучения Литовской метрики // Acta Baltico-Slavica. – 1973. – Т. 8. – С. 69-94; Kennedy-Grimsted P. What is and what was the “Lithuanian Metrika”? Contents, History and Organisation of the Chancery Archives of the Grand Duchy of Lithuania // Harvard Ukrainian Studies. – 1982. – Vol. 6. – № 3. – P. 269-338; Sułkowska-Kurasiowa I. Metryka Litewska-charakterystyka i dzieje // Archeion. – 1977. – Т. 65. – С. 91-118.

*Петро Кулаковський,
Олександр Скрипнюк*

Метрика Руська (Волинська)

Офіційні копії документів Руської канцелярії – структурного підрозділу польської Коронної канцелярії українських територій: Волинського, Київського, Брацлавського (з 1569) та Чернігівського (з 1635) воєводств. Записані вони “руською” книжною (староукраїнською) та польською мовами в актових книгах, які велися протягом 1569-1673 рр. і збереглися дотепер. Практика ведення книг для фіксації офіційних копій більшості документів, що видавалися державними канцелярями та підканцелярями, стала регулярною в Польському королівстві та Великому князівстві Литовському з середини XV століття. М. виникла як реакція на вимогу українських, переважно волинських князів (*Острозьких*, Вишневецьких, Сангушків, Збаразьких) та шляхти зберегти чинними звичаєве право, базоване на 2-му Литовському статуті (так зване “Волинське право”), і “руську” мову як діловодну при інкорпорації до складу Польської Корони Волинського, Київського і Брацлавського воєводств після Люблінської унії 1569 року. Визначальна роль волинської шляхти в утворенні та функціонуванні цих книг (майже всі руські писарі були родом із Волині, зокрема, С. К. Ганкевич з Острога, а Л. Пісочинський в Острозі мав свій двір) спричинилася до того, що вони спочатку отримали назву “Волинська метрика” і лише згодом – “Руська”. До складу М. входить 29 книг записово-декретового характеру з незначним вкрапленням дипломатичного листування. 28 із них зберігаються у РДАДА (м. Москва), одна – у бібліотеці Польської академії наук у Курніку.

Книги М. є надзвичайно цінним і вірогідним джерельним комплексом. У них вміщені вписи документів, що безпосередньо стосуються історії Острога, Острожчини, князів *Острозьких*, опосередковано – ОА та її діячів. Так, група записів 1574 р. висвіт-

лює процес юридичного повернення батьківських володінь, у тому числі й Острога, князю *В.-К. Острозькому*. Серед записів М. знаходиться поки що єдина виявлена українськомовна копія надання Острогу 7 червня 1585 року магдебурзького права. Низка документів, зокрема підтвердження 1635 р. королем Владиславом права на безмитну торгівлю острозьким міщанам на території всієї Речі Посполитої, свідчать про важливе торговельне значення Острога.

Вміщує М. і фактичний матеріал до біографії осіб, що були безпосередньо пов'язані з ОА: *Є. Плетенецького, І. Княгиницького, П. Сагайдачного* та інших. Інформацію М. досить широко використовували у своїх працях, присвячених Острогу, академії та князям *Острозьким, М. Грушевський, Ю. Вольфф, М. Ковальський, П. Кулаковський*. Попри це, книги М. переховують у собі багато невідомих даних і фактів з окресленої проблематики, здатних скоригувати інтерпретацію історії ОА.

Найважливіші публікації документів Метрики Руської: Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. – С.-Петербург, 1863. – Т. 1. – С. 169-196; Архив Юго-Западной России. – Київ, 1907. – Ч. 8. – Т. 5. – С. 182-453; Записки НТШ. – Львів, 1899. – Т. 31-32. – С. 1-30; Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – Київ, 1900. – Кн. 14. – Вып. 2. – Отд. 3. – С. 84-192.

Описи: Пташицкий С. Описание книг и актов Литовской метрики. – С.-Петербург, 1887.

Література: Кеннеді Грімстед П. Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569-1673) // УІЖ. – 1989. – № 5. – С. 52-62; Ковальський Н. П. Источниковедение социально-экономической истории Украины (16 – перв. пол. 17 в.): Акты о городах. – Днепропетровск, 1983. – С. 9-31, 67-69; Кулаковський П. М. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острого – Львів, 2002; Його ж. Руська (Волинська) Метрика (1569-1673 рр.) як джерело до історії Київського та Брацлавського воєводства. Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1992; Його ж. Руська (Волинська) метрика: назва, склад, характер //

Вісник Дніпропетровського держ. ун-ту. – Дніпропетровськ, 1996. – Історія та археологія. – Вип. 1. – С. 58-71; Його ж. Уродженець Острога Стефан Казимир Ганкевич // Матеріали V наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острого, 1994. – С. 67-69; Kennedy Grimsted P. A Missing volume of the Ruthenian Metrica: Crown Chancery Documents for Ukrainian Lands, 1609-1612, from the Kyrnik Library of the Polish Academy of Sciences // Harvard Ukrainian Studies. – 1987. – Vol. 11. – № 3/4. – P. 487-520; Kennedy Grimsted P. The Ruthenian (Volhynian) Metrica: Polish Crown Chancery Records for Ukrainian Lands // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. 14. – № 1/2. – P. 7-83.

*Петро Кулаковський,
Олександр Скрипнюк*

Мечеть мусульманська (татарська) в Острозі

Час появи та зникнення М. невідомий. Знаходилася по вулиці Татарській на Зарванському передмісті та належала осілим в Острозі татарам. За *С. Кардашевичем*, князь К. І. Острозький, перемігши татар у 1508 р. під Слуцьком та в 1512 р. під Вишнівцем, осадив полонених в Острозі на Зарванському передмісті. У 1565 р. папський нунцій Фульвіуш Руджієрі в реляції зазначав: “У місті, названому Острого, є татарська мечеть для татар, поселень яких немало на Волині і в Литві”. Про мечеть згадує і *Симон Пекалід* у своєму творі “Про Острозьку війну під П'яткою проти низових”. В *акті поділу володінь К.-В. Острозького* між його синами у 1603 р. на Зарванському передмісті згадується “мечеть татарська” та “Волька піп”, можливо, священнослужитель М. Про мечеть на Татарській вулиці говорить також при описі Острога в інвентарі ординацької частини міста та Острозької волості 1621 року. За *С. Кардашевичем*, польський король М. Вишневецький привілеєм від 9 листопада 1669 року підтвердив острозькому муллі й

іншим острозьким татарам певні шляхетські права. Ймовірно, М. припинила своє існування у другій половині XVII ст., бо інвентар ординацької частини Острога від 1708 р. про неї вже не згадує. Зовнішній вигляд споруди невідомий.

Джерела: Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. – Вильно, 1906. – Т. 31: Акты о литовских татарах. – С. XIX; про вигляд татарських мечетей див. тут само с. XXV-XXVI; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 77, 300; Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987. – Кн. 1; Osiałość miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Wołyński. – Równe, 1938. – Т. 7. – S. 190-191; Relacje nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690 / Wyd. E. Rykaczewski. – Berlin, Poznań, 1864. – Т. 1. – S. 161.

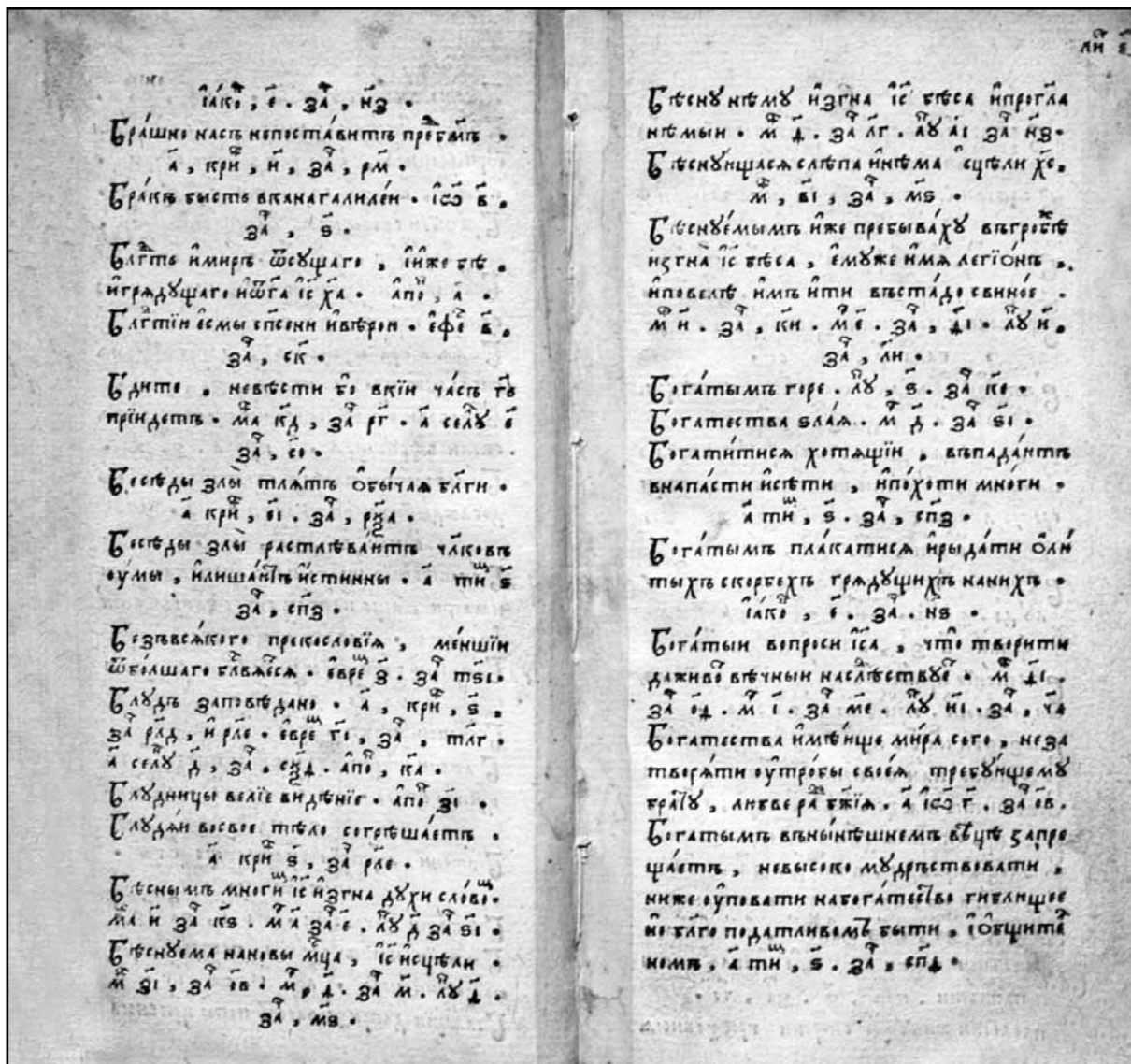
Література: Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 196-197; Заяць А. Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 34; Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 26; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 120-122; Krawiec L. Zarys dziejów ludności tatarskiej w Rzeczypospolitej Polskiej // Tatarzy w Polsce. – Wilno, 1936. – № 19. – S. 9; Kryczyński S. Tatarzy litewscy // Rocznik tatarski. – Warszawa, 1938. – Т. 3. – S. 18, 26, 185.

Тарас Вихованець

Михайлович Тимофій (* ? – † ?)

Автор алфавітно-предметного покажчика до Нового Завіту “*Книжка собраніе вещей нужнійших...*”, яка була надрукована в Острозі у 1580 році. Про М. збереглося небагато відомостей. У заяві друкаря Івана Федорова, яку він дав 5 березня 1578 року в Луцькому гродському уряді, надавалося право М., слугі королівського писаря Михайла Гарабурди, стягнути борг із міщанина Якова Максимовича у Вільно. При цьому І. Федоров іменував М. своїм приятелем. Цей документ дає нам право припустити, що оскільки М. знаходився з І. Федоровим у довірливих, дружніх стосунках, то можливо, що саме друкар запропонував взяти йому участь у редагуванні *Острозької Біблії*. Важливою є й вказівка на те, що М. був слугою М. Гарабурди. Останній, як відомо, був причетний до виходу *Острозької Біблії*, оскільки на прохання князя В.-К. Острозького привіз із Москви примірник *Геннадієвої Біблії*. Є. Немировський ототожнював М. з Тимофієм Анничем, “дяком школи руської острозької”, який 16 травня 1584 року разом із дерманським боярином Федором Наумовичем Гарабурдою купив і подарував *Дерманському монастиреві* Четвероєвангеліє. Зберігся примірник “*Книги про постніцтво*” Василя Великого, виданий в Острозі в 1594 р., де є напис півуставом “Тимофей Михайлович священник полоцький”. Якщо ця книга справді належала авторові покажчика до Нового Завіту, то є підстави вважати, що він був священиком у Полоцьку. На початку XVII ст. у Львові був священиком якийсь Тимофій, також бібліофіл (червоним чорнилом наносив есклібрис на свої книжки).

Література: Кралюк П. М., Торконяк Р., Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006;

Сторінки "Книжки..." Тимофія Михайловича (Острог, 1580)

Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 101-102; Немировский Е. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. – Москва, 1964; Першодрукар Иван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) Збірник документів. – Київ, 1975.

Петро Кралюк

“Місяцеслов” (Острог, 1612)

Надрукований форматом в 8°. Кількість аркушів: 3 нenum., 135 арк. Рядків 52. Друк у 2 фарби. Шрифт: 10 рядків – 59 мм. Дзеркало набору 118 x 66 мм.

Видання відоме у варіанті, що має свою окрему нумерацію аркушів, в іншому варіанті – загальну нумерацію Часослова та Місяцеслова.

Склад видання (за каталогом Фрис, що відповідає примірнику ЛННБУС): титул – арк. [1]; “Мѣсацословъ” – арк. [1-104]; “Оуказъ како достоит разумѣти” – арк. [104-107 зв.]; “Возследованіе стѣа м, цы” – арк. [108-163 зв.]; “Возследованіе стѣа н, цы” – арк. [163-176 зв.]; “Молебникъ” – арк. [177-223 зв.]; “Правило молебнo” – арк. [224-232 зв.]; “Исповеданіе повседневно грѣхов” – арк. [233-249 зв.]; “Послѣдованіе еже къ прищаченію” – арк. [249-294]; “Канонъ молебень къ Гоу Бгу” – арк. [294-249 зв.]; “Пасхаліа е юже движиміи празники исправляются” – арк. [310-319 зв.]; “Лѣта ѿ сѣтвореніа мирѣ, лѣтописца вкратце избраный” – арк. [319-320 зв.]; “Слоужба повсія дни къ Гдѣ нашему Іс Хѣ” – арк. [1-16].

Складова частина Часослова, виданого 25.05.1612 р. (арк. 176-351). Надрукований з окремим титульним аркушем. Заголовок – “Месяцесловъ сиречь последованіе месяцем по преданію церковному, по уставу ж иже в Иерусалиме святѣя лавры”. Датування в заголовку: “Повеленіемъ пресвятлаго и богохранимого княжети Януша Острозского каштеляна Краковского изобразися в Острозѣ. Лѣто о воплощенія Христова 1612 Мая 25”. Таким чином, ця книга була надрукована за вказівкою і підтримкою сина князя В.-К. Острозького Януша. Гравюра: герб князя Януша Острозького на зв. тит. арк. (розм. 97 x 71 мм.). На звороті 2-го арк. текст: “На старожитный клейноть ясне освещенныхъ и велможныхъ княжат Острозскихъ”. Ті ж вірші, що і в “Часослові” 1612 р. (текст: – Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ, 1978. – С. 180).

Місця зберігання: Україна – Львів: ЛННБУС; Росія – С.-Петербург: РНБ (деф. примірник).

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 22. – С. 45, 46; Бычков А. Ф. Заметки о некоторых церковнославянских старопечатных книгах // Отчет импер. Публичной библиотеки.

– С.-Петербург, 1886. – № 1. – С. 23; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1982. – № 43. – С. 31; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 88. – С. 36; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стрятина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 43. – С. 37-39; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 200. – С. 37.

Література: Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 136; Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та Дермані після Берестейської унії (1596 р.), її видання і діячі // Бібліологічні вісті. До 350-річчя друкарства 1571-1924. – Київ, 1924. – Ч. 1-3. – С. 81.

Наталія Бондар,
Микола Ковальський

Міщанські і шляхетські Мроди в Острозі часів Академії (спроба реконструкції персонального каталогу студентів)

Як засвідчують відомі альбоми та списки вихованців Замоїської академії, Київської братської школи, Луцького й Острозького єзуїтських колегіумів, чимало студентів походили з теренів міста, у якому розташовувався навчальний заклад. Тому цілком вірогідно, що вихідці з осілої в Острозі шляхти і міщанських родин становили помітну частку спудейської братії ОА. В історіографії небезпідставно висувуються припущення про навчання в ОА острожан *Афанасія Китайчича*,

Ігнатія Старушича, Сави Фляки, Йоакима (Яна) Єрлича, Дем'яна та Семерія Наливайків, Мелетія і Стефана Смотрицьких.

Виходячи із зібраних нами генеалогічних даних, інформації про володіння нерухомістю в Острозі, проживання в цьому місті, а також патронально-клієнтарні взаємини представників міщанських і шляхетських сімей православного віросповідання з князями *Острозькими*, вдалося встановити імена 101 особи, що могла навчатися в ОА у період з 1576 до 1636 року. Ймовірно, подальші просопографічні дослідження підтвердять це припущення.

Вихованцями ОА могли бути й інші острожани, які через певні причини не потрапили до наведеного нижче переліку. По-перше, можливо, що наші відомості про родовід перерахованих сімей є неповними, а відтак перелік потенційних студентів може бути продовжений. Окрім того, брак генеалогічних даних унеможливорює встановлення потенційних учнів ОА з деяких відомих острозьких родів (Кокорик, Красовських, Плєскачів, Росомах, Щуровичів та ін.).

По-друге, більшість мешканців Острога описаного періоду не мали прізвищ взагалі, а тому встановити родинні зв'язки в міщанському середовищі є надзвичайно складно. Наявність у міщанина прізвища може свідчити про його належність до міської еліти (представники якої були членами магістрату, займаючи помітні місця в ремісничих та купецьких об'єднаннях).

Врешті, по-третє, деякі шляхетські родини місцевого походження, що володіли нерухомістю в Острозі, на межі XVI та XVII ст. змінили конфесійну належність, а відтак навряд чи віддавали своїх нащадків на навчання до "руської школи" (Бронницькі, Ободенські, Єловицькі). З іншого боку, повністю виключати те, що діти католиків і протестантів таки студіювали в ОА, не можна.

БІЛЧИНСЬКІ (БИЛЧИНСЬКІ) [2 особи]

– шляхетський рід, потомствені слуги князів *Острозьких* (див. *Клієнтела кн. В.-К. Острозького*). Тримали на вислугі с. Білчин Острозької волості (зг. 1584-1588), володіли нерухомістю в Острозі (дім на Загородді перед замком, зг. 1621). В ОА могли навчатися: Стефан Ієвович (син острозького підстарости) та Миколай Васильович (син острозького сінничого) Білчинські, у першій половині XVII ст. землевласники Кременецького повіту Волинського воєводства.

БОЛГАРИНИ [1 особа] – шляхетський рід. Михайло Болгарин, слуга князя *В.-К. Острозького*, мав у заставі с. Шекеринці Острозької волості (з 1596, зг. як "державця" ще 1603) і володів нерухомістю в острозькому *Пригородку* (зг. 1603). В ОА міг вчитися його син Ян Михайлович Болгарин, що згадується в 1610-1620-х рр. як землевласник Гродненського і Новогородського повітів Великого князівства Литовського.

БОРОВИЦЬКІ з Малої Боровиці [7 осіб] – шляхетський рід, потомствені слуги князів *Острозьких* та їхніх спадкоємців князів *Заславських*. Мали в Острозькій волості на вислугі села Малу Боровицю (зг. 1583-1605) та Зозулинці (зг. 1620-ті), володіли двором в острозькому *Пригородку* (зг. 1603). В ОА могли навчатися: Андрій, Федір, Григорій, Максим, Мартин та Іван Юрійовичі і Томаш-Ждан Васильович (син острозького підстарости і бирчого) Боровицькі. Усі вони згодом були землевласниками Кременецького повіту Волинського воєводства, а Томаш-Ждан Боровицький відомий ще як слуга та острозький зем'янин кн. *Заславських*.

БУЧАЙСЬКІ [1 особа] – шляхетський рід, слуги князів *Острозьких* та *Заславських*. В Острозькій волості володіли на ленному праві селом Білчин (зг. 1594-1614), а в Острозі – двором на *Пригородку* (зг. 1603-1634). В ОА міг навчатися син католика Петра Бучайського та православної Марії Єловичівни-Кунівської Лаврин (Вавжинець), староста

литовизький і фалимицький (1612-1615) кн. Януша Острозького, острозький (1620) кн. Олександра Заславського, степанський (зг. 1629) кн. Владислава-Домініка Заславського.

ВІЛЬГОРСЬКІ [4 особи] – шляхетський рід, який походив з Погорини і з якого у XVI – на початку XVII ст. вийшло кілька слуг та клієнтів князів *Острозьких*. У 1620 р. хтось із Вільгорських (очевидно, Олександр Романович) був власником двора в Острозі на *Пригородку*. В ОА могли навчатися сини Романа Львовича, володимирського підстарости *В.-К. Острозького*, Олександр, Роман і Петро, а також їхній двоюрідний брат Криштоф Федорович Вільгорські (усі вони згадуються в першій половині XVII ст. як землевласники Луцького повіту Волинського воєводства). З них Олександр Романович у 1625-1642 рр. очолював уряд луцького войського.

ДЕРЕВЕНЕЦЬКІ (ПРОМЧЕЙКИ-ДЕРЕВЕНЕЦЬКІ, ПРОМЧЕЙКИ-ДЯДКІВСЬКІ) [3 особи] – шляхетський рід, нащадки Грицька Промчейка; потомствені слуги князів *Острозьких* і Заславських. У 1577-1606 рр. Богущ Деревенецький і його сини Михайло та Іван згадуються як “державці” с. Дерев’янче Острозької волості. Водночас у 1603 р. хтось із них володів нерухомістю на *Пригородку*. В ОА могли вчитися: Михайло та Іван Богушевичі і Григорій Іванович Промчейки-Деревенецькі (в першій половині XVII ст. шляхтичі Луцького і Кременецького повітів Волинського воєводства).

ДОЛОТЕЦЬКІ (ПРОМЧЕЙКИ-ДОЛОТЕЦЬКІ) [1 особа] – шляхетський рід, слуги князів *Острозьких*. Вислугою Долотецьких і, водночас, їхнім родовим гніздом було село Долоче (Долотче) Острозької волості. Іван Долотецький (або його рідний брат Ждан) був власником двора на *Пригородку* (зг. 1603). В ОА міг вчитися Ярош Іванович – останній представник роду “по мечу” (вбитий Олександром Бронницьким та Миколаєм Олешею в Острозі восени 1615 р.).

ЄРЛИЧІ [1 особа] – шляхетський рід, потомствені слуги князів *Острозьких*. Матвій Васильович Єрлич володів двором в острозькому *Пригородку* (зг. 1603-1622), а його рідний брат Олізар тримав на службі села Колимлі (зг. 1587-1604) і Крупець (зг. 1603-1604), частини Кривина, Вельбівного і Нетішина (зг. 1593-1594) під Острогом. В ОА міг навчатися Ян (*Яким*) Олізарович Єрлич, в майбутньому шляхтич Київського і Волинського воєводств, автор “Літописця, або хронічки”.

КИТАЙЧИЧІ [5 осіб] – острозький міщанський рід львівського походження; на Волині з початку XVII ст. видавали себе за шляхту. Відомо, що міщанин Марко Семенович Китайчич був зятем острозького вїта Павла Малишевича Новоселецького (локалізувати нерухомість цієї особи в місті не вдалося). В ОА могли навчатися його діти: Стефан, Олександр, Петро, Роман та *Афанасій* Марковичі Китайчичі.

КРАЇВСЬКІ [2 особи] – шляхетський рід з Луцького повіту Волинського воєводства. На початку XVII ст. двоюрідні брати Остафій та Богдан Краївські володіли на службі від князя *В.-К. Острозького* села Країв (зг. 1603) та Плоску (1603-1606) Острозької волості. В ОА могли вчитися сини Богдана: Костянтин та Андрій Краївські (перший з них згодом став слугою кн. Корецьких, а другий залишився вірним князям *Острозьким*, служив *Анні-Алоїзі* *Ходкевич*).

ЛИСИЧИНСЬКІ (ЛИСИЦЬКІ) [2 особи] – шляхетський рід, нащадки острозького замкового писаря (зг. 1578-1583) Василя Григоровича, який володів на ленному праві селом Лисиче (Лисичин) Острозької волості. Його нащадки володіли нерухомістю також і в Острозі (у 1603 р. згадується “двір Лисичинського” на *Пригородку*, а 1621 р. дім “пана Лисичинського” на поперечній вулиці на Красній Горі). В ОА могли навчатися пасерби писаря: Костянтин і Данило Романовичі Лисичинські.

ЛОБОСИ [4 особи] – шляхетський рід, слуги князів *Острозьких*. У 1542-1616 рр. згадуються як “державці” с. Мишківці Острозької волості. У 1621 р. один із Лобосів, очевидно, Петро Жданович, був власником дому на острозькому Загородді. В ОА могли навчатися його діти: Мартин, Гаврило, Ян та Ілля, шляхтичі Луцького повіту Волинського воєводства (зг. 1650-1670-ті).

МАЛЮШИЦЬКІ [5 осіб] – шляхетський рід, походження якого до кінця не з’ясоване. Родоначальником традиційно вважають королівського секретаря і новгородського підкоморія (1567-1576) Андрія Івановича Обринського. Його сином, народженим від кн. Марини Іванівни Масальської, начебто був Василь Андрійович Малюшицький. Припущення про родинний зв’язок між Обринськими та Малюшицьким ґрунтується на відомостях про те, що Суразький маєток, у якому урядовав Василь Андрійович, тривалий час належав родині підкоморія. У 1580 р. Обринський продав свої володіння князю *В.-К. Острозькому*, який, своєю чергою, записав їх на ОА (1585), а через 10 років призначив суразьким управителем саме В. Малюшицького. Останній був слугою князя; в документах кінця XVI ст. відомий як “старший строїтель і патрон Острозького шпиталю” (див. *Суразький Василь*). У 1621 р. один із його нащадків (гіпотетично, Сила-Силуян) був власником дому на Сухій Волі в Острозі. В ОА могли навчатися: Андрій, Семен та Сила-Силуян Васильовичі (?), а також Ілля і Костянтин Силуяновичі Малюшицькі.

МОЛОЧКИ [1 особа] – острозький міщанський рід. У 1570-х роках Степан Гаврилович Молочко був власником дому на острозькому ринку, а Левко Молочкович посідав нерухомість на Гнилій вулиці (зг. 1620). В ОА міг вчитися син (?) Степана Андрій Молочко, що згадується в 1602-1604 рр. як острозький бурмистр.

НАЛИВАЙКИ [1 особа] – острозький міщанський (боярський ?) рід, походження

якого до кінця не з’ясоване (гіпотетично – міщани з подільського Гусятина або бояри з його околиць). Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в Острозі (на Загородді перед замком) жила велика родина Наливайків, найвідомішими представниками якої є настоятель острозької *Богоявленської церкви Дем’ян Наливайко* та його брат, сотник надвірної хоругви Острозьких Семерій. В ОА міг вчитися Іван (Іоан, Ян) Дем’янович Наливайко-Берковський (Бирковський) – син богоявленського священика і слуга кн. Заславських, у 1633-1634 рр. луцький гродський регент, 1636 р. намісник луцького підстарости кн. Павла Друцького-Любецького.

НОВОСЕЛЕЦЬКІ (ЧЕЧЕЛІ-НОВОСЕЛЕЦЬКІ) [9 осіб] – шляхетський рід, нащадки острозького вїйта (зг. 1574-1593) Павла Малишевича. Вїйт та його діти мали на службі села Новосілки (зг. 1575-1603) та Шатерники (зг. 1595-1613) Острозької волості, володіли нерухомістю в місті (дім на ринковій площі?). В ОА могли вчитися діти та онуки вїйта: Яків (Яцько), Петро, Андрій та Іван Павловичі, Ян, Андрій та Юрій Яковичі, Юрій та Василь Андрійовичі Новоселецькі (у першій половині XVII ст. землевласники Луцького та Кременецького повітів Волинського воєводства).

ПАВЛОВИЧІ [13 осіб] – шляхетський рід, потомствені слуги князів *Острозьких*. Упродовж XVI – першої половини XVII ст. (у різний час) володіли на ленному праві та у заставі селами Хорів, Довжок, Скнить, Рівки, Клепачі, Котівку, Глинники, Убільці, Ледавку, Капустин і Цурків Острозької волості. В Острозі володіли двором на *Пригородку* (зг. 1602-1622) та будинком на Зарванській вулиці (зг. 1621). В ОА могли навчатися нащадки острозького старости і луцького воєвського Михайла Павловича: його діти Прокіп, Григорій і Симон (Шимон) та онуки Миколай (Михайло), Іван, Олександр, Василь (Вацлав) і Костянтин Прокоповичі, Олек-

сандр, Юрій, Самійло, Онаній та Данило Симоновичі Павловичі (в першій половині XVII ст. зем'яни Луцького повіту Волинського воєводства).

ПІСОЧИНСЬКІ [2 особи] – шляхетський рід, представники якого мали земельні володіння у Брацлавському та Волинському воєводствах. Королівський писар (1569-1593) і секретар (1601-1606), брацлавський підкоморій (1582-1606) Лаврин Гнівошевич Пісочинський був клієнтом *В.-К. Острозького*. На діничному праві володів Кунівським маєтком неподалік від Острога, а в самому Острозі йому належав двір на *Пригородку* (зг. 1603). В ОА могли вчитися його сини: Яків (Якуб) та Олександр Пісочинські. З них Олександр, що на зламі XVI та XVII ст. студіював у Краківській академії, міг здобути початкову освіту в Острозі. Згодом був королівським дворянином (зг. 1620), сурогатором вінницького староства (зг. 1620), кам'янецьким (1631-1635) і київським (1635-1646) каштеляном, новгородсіверським старостою (1633-1641). Незадовго до смерті отримав привілей на уряд польного коронного гетьмана (1645). Брат Олександра Якуб Пісочинський у 1621-1632 рр. згадується як брацлавський чашник.

СЕНЮТИ-РАДОГОСЬКІ [11 осіб] – шляхетський рід, нащадки Сенюти Кобаковича, який жив на початку XV століття. Станом на другу половину XVI ст. рід вже мав дві гілки, започатковані дітьми Яцька Патрикійовича Радогоського – Богданом та Миколаєм Сенютами. З Острожчиною була тісно пов'язана родина останнього з них. Миколай Яцькович на ленному праві посідав с. Малу Радогощу Острозької волості і володів двором у нижньому острозькому замку, поруч з яким розташовувався двір його брата Івана (зг. 1603). У 1621 р. згадується двір Дмитра Миколайовича Радогоського на Загородді. В ОА могли вчитися: Василь, Дмитро, Клим, Гаврило, Ярош та Іван Миколайовичі, а також представники наступного покоління:

Семен Васильович, Петро і Ян Дмитровичі, Григорій і Миколай Климентовичі Сенюти-Радогоські – зем'яни Кременецького повіту Волинського воєводства (зг. 1630-1650-ті рр.). З них Дмитро та Клим Миколайовичі у 1621 р. володіли нерухомістю на острозькому Загородді, розташованому у місті поруч із *Пригородком*.

СКРАГИ [2 особи] – острозький міщанський рід. Сергій (Юрій) Кононович Скрага – острозький купець, орендар Литовської і Київської митних комор (зг. 1583-1584), орендар чопового і шосового податків Волинського воєводства (зг. 1594). На початку 1580-х рр. Скрага переїхав з родиною до іншого міста *В.-К. Острозького* – Костянтінова, в якому довгий час, очевидно до смерті, обіймав вітківський уряд (зг. 1593-1599). Незважаючи на цю обставину, певна власність в Острозі у Скраги залишилася (дім на Зарванській вулиці, зг. 1603 р.). В ОА могли вчитися сини Сергія Кононовича Гапон та Василь Скраги (костянтинівські міщани у 1620-1630-х рр.).

СОКОРИ [4 особи] – шляхетський рід, що походив з Полоцького воєводства Великого князівства Литовського; слуги князів *Острозьких*. За даниною Ольбрахта Ласького Григорій Матвійович Сокор посідав на службі с. Глинники під Острогом (з 1568). Від *В.-К. Острозького* Сокори отримали села Убільці та Хоняків (зг. 1594-1605). У 1621 р. їм належав дім на Загородді поруч з острозьким *Пригородком*. В ОА могли вчитися: Григорій Григорович та його сини Самуель, Томаш і Миколай Сокори (у першій половині XVII ст. землевласники Луцького повіту Волинського воєводства та Житомирського повіту Київського воєводства).

СТАРУШИЧІ [3 особи] – острозькі міщани, власники нерухомості на ринковій площі (зг. 1577-1622). Серед помітних представників цього великого роду, що належав до острозької міської еліти, слід виділити купців Радка (Радивона) Старушича (зг. 1577) та

його сина Оксена (помер у 1616 або 1617 р.). В ОА могли вчитися: Фока, *Ігнатій (Гнат)* та Климентій Оксеновичі Старушичі. З них Фока – старший з братів – у 1646 р. був острозьким бурмистром, а його обидва брати зробили чудову церковну кар'єру. Так, відомо, що *Ігнатій Старушич* був настоятелем Успенської церкви Києво-Печерської лаври (зг. 1637), ігуменом Гойського Святомихайлівського монастиря і ректором облаштованої при ньому школи (зг. 1639), пізніше ігуменом Київського Богоявленського братського монастиря і ректором Київського колегіуму (1640-1642), ігуменом Видубицького монастиря (зг. у 1640-х) і, врешті, моголівським єпископом (1650). Молодший з братів Оксеновичів Климентій у 1650-1660-х роках згадується як ігумен Києво-Видубицького монастиря.

СТРАХНИ (СТРАХНОВИЧІ) [2 особи] – острозький міщанський рід, представники якого на початку XVII ст. володіли нерухомістю в Острозі на ринковій площі та на Заріччі. В ОА могли вчитися: Михайло (Мисько, Мишко) та Микита Петровичі Страхни. Останній з них у 1626 р. був острозьким бурмистром.

УЇЗДЕЦЬКІ [3 особи] – шляхетський рід, слуги князів *Острозьких*. Григорій Гнівшевич Уїздецький у 1601-1608 р. згадується як “державця” с. Уїздці Острозької волості, був власником двора в Острозі на *Пригородку* (зг. 1596-1622). В ОА могли вчитися його сини Павло, Мартин та Василь (у другій третині XVII ст. землевласники Луцького повіту Волинського воєводства).

ХОРИВСЬКІ (ПРОМЧЕЙКИ-ХОРИВСЬКІ, ВОЙНИЛОВИЧІ-ХОРИВСЬКІ) [3 особи] – шляхетський рід, слуги князів *Острозьких*. Іван та Дем'ян Ждановичі посідали на ленному праві села Хорів, Зозулинці і Користь Острозької волості (зг. 1577-1604). Хтось із них (імовірно, Дем'ян) у 1603 р. володів двором на острозькому *Пригородку*, який піз-

ніше потрапив до рук одного з Дем'янових синів (зг. 1620). В ОА могли вчитися: Ян, Юрій та Андрій Дем'яновичі Промчейки-Хорівські, зем'яни Кременецького повіту Волинського воєводства (зг. 1610-1630-ті).

ФЛЯКИ (ФЛЯЧИЧІ, ХЛЯЧИЧІ) [6 осіб] – острозький міщанський рід, власники нерухомості на передмістях Острога (зг. 1577-1603). У джерелах XVI ст. згадуються імена острозьких купців і ремісників Антона, Ждана, Романа та Яська Фляк. В ОА могли навчатися *Сава* (майбутній ректор цього ж навчального закладу), Андрій, Яцько, Ждан, Данило, ще один Андрій (власники будинків на острозькому Застав'ї, зг. 1620 р.) Фляки.

ЦУРКІВСЬКІ (ПРОМЧЕЙКИ-ЦУРКІВСЬКІ) [3 особи] – шляхетський рід, нащадки Несміяна Цурківського. Григорій та Ян Несміяновичі тримали на службі с. Цурків Острозької волості (зг. 1580-1590-ті), а перший з них володів ще й двором в острозькому *Пригородку* (зг. 1577-1603). В ОА міг вчитися онук пана Несміяна Миколай Васильович, а також двоюрідні брати останнього Філон та Юрій (Григоровичі ?) Цурківські (у першій половині XVII ст. землевласники Луцького повіту Волинського воєводства та Брацлавського повіту Брацлавського воєводства).

Джерела: ЦДАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 245-245 зв.; Спр. 57. – Арк. 43 зв.; Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 527 зв.; Спр. 14. – Арк. 155-155 зв., 555-555 зв., 559 зв.; Спр. 35. – Арк. 59 зв., 61 зв.-62; Спр. 39. – Арк. 136 зв.-137; Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 526-526 зв.; Спр. 15. – Арк. 407 зв.; Спр. 30. – Арк. 740-741; Спр. 31. – Арк. 222-224 зв., 427-428 зв.; Спр. 34. – Арк. 179 зв.-180; Спр. 59. – Арк. 784-785 зв.; Спр. 67. – Арк. 793; Спр. 71. – Арк. 348 зв.-349 зв.; Спр. 76. – Арк. 1076 зв.; Спр. 89. – Арк. 177; Спр. 95. – Арк. 364, 473 зв.; Спр. 103. – Арк. 52-52 зв., 676 зв.-677, 763 зв.-764; Спр. 127. – Арк. 963 зв.; Спр. 133. – Арк. 666 зв.; Спр. 139. – Арк. 761, 939; Спр. 193. – Арк. 1044; Спр. 198. – Арк. 1011, 1070 зв.; Спр. 229. – Арк. 654 зв.-655 зв.; Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1041-1042 зв.; Спр. 16. – Арк. 48-50; Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 13 зв.-16 зв., 314 зв.-315 зв., 335 зв.-337, 339-339 зв.;

Спр. 45. – Арк. 105 зв., 115, 119, 128, 324; Спр. 46. – Арк. 556 зв.; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Спр. 375/374 С. – Арк. 214, 337 зв.; Спр. 537 п/1743. – Арк. 111 зв.; Biblioteka ks. Czartoryskich w Krakowie. – Sygn. 3454 IV. – S. 70, 73-74; Хроніка Острозької парафії / Відчитав Тарас Вихованець // Воляння з Волині. Релігійно-суспільне видання Римо-католицької Луцької Дієцезії. – Остріг, 2004. – Ч. 3 (58). – С. 45; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упор. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 19-20, 34-36, 47-52, 74-82, 88-98, 185, 188-202, 296-300; Trepka Walerian Nekanda. Liber Generationis Plebeianorum (“Liber Chamorum”) / Opracował Rafał Leszczyński. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1995. – S. 200; Nomina parochianorum ex Visitatione Anni 1622 [в статті]: Akta kościoła farnego ostrogskiego od r. 1622 co ważniejsze wydał Jakób Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 192-214; Urzędnicy województw kijowskiego i czerniechowskiego XV-XVIII wieku. Spisy / Opr. Eugeniusz Janas i Witold Kłaczewski. – Kórnik, 2002. – S. 30; Urzędnicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy / Opr. Marian Wolski. – Kórnik, 2007. – S. 101.

Література: Горін С.М. Гоцанський монастир святого Михаїла Архангела на початку свого існування (1640-ві) // Національний університет “Києво-Могилянська академія”. Наукові записки. – Київ, 2009. – Т. 91 [Історичні науки]. – С. 18; Довбищенко М. Реалії та міфи релігійного протистояння на Волині в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2003. – С. 77; Крикун М. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI – першої половини XVII століття в архіві шляхетського роду Пісочинських // Крикун М. Брацлавське воєводство у XVI-XVIII століттях. – Львів, 2008. – С. 67-68; Леп’явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996. – С. 134-136; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 89, 95, 98, 100, 111-113, 115; Тесленко І. Роди острозьких міщан у пом’янику Межигірського монастиря // Сангушківські читання. Збірник наукових праць. – Львів, 2004. – С. 210-212; Його ж. Родинний клан Єрличів // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2004. – Вип. 4. – С. 135-188; Його ж. Чечелі-Новоселецькі та їхнє родове гніздо // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. Матеріали наукової конференції 21-22 грудня 2006 року. – Ізяслав, Острог, 2006. – С. 28-

31; Його ж. Шата “презацного уроження” отця Ігнатія Старушича (нові матеріали про походження та волинську рідню ректора Київського колегіуму) // Київська Академія. – Київ, 2007. – Вип. 4. – С. 180-185; Його ж. Хто є хто в імперії “старого” князя. “Острозька шляхта” // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2008. – Вип. 8. – С. 119-133; Його ж. Шляхетська нерухома власність у “нижньому” острозькому замку (“пригородку”) наприкінці XVI – на початку XVII ст. // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 / Під. ред. Володимира Собчука. – Кременець, 2009. – С. 192-225; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005. – С. 263-275; Яковенко Н. Матеріали до персонального складу канцелярій Волині, Наддніпрянщини та Східного Поділля (Остання третина XVI – середина XVII століть) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ-Львів, 2004. – Т. 1. – С. 352; Boniecki A. Herbarz polski. – Warszawa, 1900. – Т. 2. – S. 249; Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. – Warszawa, 1991. – Т. 2. – S. 133-141, 150; Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1905. – Т. 2. – S. 82.

Ігор Тесленко

Монастир Чесного Хреста (біля м. Острога)

Ймовірно, виник у першій половині XVI ст. або й раніше, бо в “Акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких 1542 р.” згадується “монастир Чесного Хреста з тим же селом”. У “Підтвердженні прав Беати Острозької на маєтки покійного чоловіка з вписанням акту їх поділу в 1542 р. між нею та її дочкою Гальшкою” іменується “село з манастирем Чесного креста”. Ця ж обитель згадується й в акті розподілу володінь *Острозьких* між *Янушем та Олександром Костянтиновичами* від 1603 р., де говориться про “Монастирок (“Manasterzecz”) село ченців Чесного Хреста”, а в “Первинному поборовому реєстрі

Острозької волості 1604 р.” у “Селі Чесного Хреста” згадується “монастир” та перераховуються імена семи підданих. У київські гродські книги 28 липня 1605 року було зроблено запис, котрий гласив, що 24 липня урядовці ввели отця Василя (йдеться про Василя Красовського Чорнобривку, ігумена Острозького монастиря Святого Хреста) за вказівкою *К.-В. Острозького* у володіння Кирилівським монастирем у Києві. Можливо, згадані обителі Чесного Хреста і Святого Хреста – це один і той самий монастир. В інвентарі ординацької частини Острозької волості від 1621 р. є згадка про те, що “Чесний Хрест під Острогом ченці тримають”. Вірогідно, він знаходився у місцевості Монастирок між Острогом та с. Розважем. Зовнішній вигляд споруди та її доля невідомі.

Джерела: ЛННБУС. – В.р. – Ф. Радзимицьких 181/VI, 4. – Ч. 1 а. – Арк. 9а, 26а; Описи Острозької другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 19, 34, 122, 308.

Література: Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 170; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 97; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 156-157.

Тарас Вихованець

Мосхопуло Еммануїл (* ? – † ?)

Учений грек, наближений до князя *В.-К. Острозького*. Згадується в листі папського нунція в Польщі А. Болоньєті до кардинала Комо від 25 червня 1583 року, де йдеться про заснований в Острозі колегіум, власне, ОА. А. Болоньєті пише, що про М. йому розповідав *Януш Острозький*. Судячи з цієї розповіді, М. був росіянином, але ви-

давав себе за грека і навіть нащадка візантійських імператорів. Йому вдалося здобути добру освіту в Римі, в т. з. Німецькому колегіумі. Прибувши на Волинь, М. увійшов у довіру до князя *В.-К. Острозького*. Була надія, що він наверне князя на католицизм. Але М., навпаки, всіляко відраджував його від католицької віри. На цьому ґрунті в нього виникли конфлікти з *Діонісієм Раллі*, який теж знаходився в оточенні князя *В.-К. Острозького*. Про М. є згадка в листі *Д. Раллі* до А. Болоньєті від 8 листопада 1583 року. Там йдеться про те, що М. вирушив до Росії з листом від константинопольського патріарха. Його схопили за королівським наказом (очевидно, як шпигуна). Із російських документів відомо про “Мануїла Москопуловича”, родича “грецьких царів”, який перейшов на службу до царя Федора Івановича (1584-1598). Можливо, М. виконував якісь таємні дипломатичні доручення. Як вчена людина, перебуваючи при дворі князя *В.-К. Острозького*, міг залучатися до роботи наукового гуртка й ОА.

Література: Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 83-84; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 102; Флоря Б. Н. Молдавская, влашская и греческая эмиграция в Русском государстве второй половины XVI – начале XVII в. (по данным русских источников) // Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализма. – Кишинев, 1983. – С. 77, 79.

Петро Кралюк

Мотовило Іван (Ян, Яцько) (* до 1540 – † між 1590 та 1597)

Волинський шляхтич власного герба, слуга князя *В.-К. Острозького*. На замовлення свого патрона М. написав відповідь на

трактат Петра Скарги “Про єдність церкви” (1577), яка не була надрукована. Про нього, як “Мотовила”, “інославного і прилукавого, любимого слугу” князя *Острозького*, “Ивана многоученого”, згадує у своїх листах князь *Андрій Курбський*. На користь того, що йдеться саме про М., вказує та обставина, що з усіх представників роду Мотovilів, які жили в другій половині XVI ст., Іван Григорович був єдиним наближеним слугою *В.-К. Острозького*. Зі слів *А. Курбського*, ознайомленого з текстом відповіді, дізнаємося, що М. належав до течії аріан (антитринітаріїв), про що свідчить його заперечення Трійці, церковного інституту, шанування ікон, а також проголошення папи римського антихристом. На думку Наталі Яковенко, перший кваліфікований полемічний твір, написаний від імені православних (“Послання до латин із їх же книг”, близько 1582), також належить перу М.

Про М. відомо, що він народився в сім’ї Григорія Мотовила та Ганни Яцьківни Ледухівської. Тримав з руки *В.-К. Острозького* половину с. Лазучина Кузьминської волості (1569), був власником частини с. Ледухова Кременецького повіту Волинського воєводства, у 1580 р. взяв у заставу в князя Януша Янушовича Заславського село Закриниччя Новозаславської волості. Можливо, М. слід ототожнювати з “Іваном Мотовидловцем”, що в 1560 р. отримав від *В.-К. Острозького* на ленному праві спустошений татарами маєток Гуляники в Київському повіті. Після смерті шляхтича це село за королівським привілеєм дісталось клієнту князя *В.-К. Острозького* київському земському судді Яну Аксаку і від початку XVII ст. називалося Мотовилівкою.

М. був двічі одружений. Від першого шлюбу із Софією (Немилкою) Лосятинською народилися Василь, Маруша і Раїна; від другого – з Марією (Мариною) Олехнівною Білостоцькою – Ян, Самуель, Ганна, Зузанна, Уляна і Василь. Нащадки М., почина-

ючи з першої половини XVII ст., іменувалися Беневичами-Мотовидлами.

Джерела: ЛННБУС. – Відділ рукописів. – Ф. 91. – Спр. 181/VI. – 4. – Ч. IV. – Арк. 16-16 зв., 18-18 зв., 20-20 зв.; Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. – С.-Петербург, 1913. – Ствп. 103-110; ЦДІАУК. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 199 зв. – 200 зв., 234-234 зв., 246-247, 395 зв.-396, 482-483, 657-657 зв., 657 зв.-658, 754 зв.-755, 755 зв.-756; Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 98; Спр. 25. – Арк. 41; Спр. 38. – Арк. 97-99 зв.; Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 460. – Арк. 415; Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 139-140; Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział na Wawelu. – Archiwum Sanguszków. – TeKa rzymska XXIII. – № 52. – S. 239; XXVII. – № 49. – S. 309-310, 313-314; № 50. – 317-318, 321-322; № 51. – S. 325-326, 329-330; XXIX. – № 10. – S. 47-48.

Література: Любашенко В. І. Єретичні течії // Історія української культури у п’яти томах. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 379; Мицько І. З. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія // Там само. – С. 534-535, 546; Його ж. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 102-103; Яковенко Н. М. Реформа “грецької” церкви: унія, оновлення православ’я // Історія української культури у п’яти томах. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 512; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa, 2000. – S. 192; Rulikowski E. Opis powiatu wasylkowskiego. – Warszawa, 1853. – S. 134.

Ігор Тесленко

Мстиславець Петро (* ? – † ?)

Білоруський та російський друкар. Правдоподібно, народився в білоруському місті Мстиславлі. Разом з *І. Федоровим* працював у московській анонімній друкарні. Спільно з ним надрукував першу точно датовану в Москві книгу “Апостол” (19 квітня 1563 року – 1 березня 1564 року), а також у 1565 р. – два видання “Часовника” (I – 7 серпня – 29 вересня, II – 2 вересня – 29 жовтня). Близько

1566 р., після вимушеного від'їзду з Москви, друкарі переїхали в м. Заблудів (тепер у Білостоцькому воєводстві Республіки Польщі) до гетьмана Великого князівства Литовського Григорія Ходкевича, який мав намір видавати книги в перекладі на “просту” мову. Правда, задум Ходкевича не був здійснений через супротив “людей мудрих в тому письмі”. Там з 8 липня 1568 року до 17 березня 1569 року в заснованій друкарні видали збірку повчань церковнослов'янською мовою на теми євангельських текстів, які читали по неділях та святах – “Євангеліє учительне”. У цій книзі, крім заставок, кінцівок та ініціалів, шрифту, вперше в їхній практиці використаний титульний аркуш, на якому вказано місце, назву і час видання, прізвище видавця, а на звороті – герб Ходкевича.

У 1569 р. М. переїжджає до Вільна, а *І. Федоров* самостійно приступає до друкування “Псалтиря з Часословом”. Історики по-різному пояснюють причину цього розриву. Одні вважають, що *І. Федоров* та М. мали незгоди особистого характеру. Однак можливе й інше пояснення. У той час у Вільно з ініціативи Івана Зарецького та його брата віленського бурмістра Зеновія Зарецького при фінансовій допомозі віленських купців Кузьми та Лукаша Мамоничів створювалася друкарня. Для неї був потрібний досвідчений друкар. Велися переговори з М., а можливо, й з *І. Федоровим*. М. переїхав до Вільна, де став технічним керівником і співвласником (разом із К. Мамоничем) друкарні. Він надрукував там “Євангеліє” (1575), “Псалтир” (закінчений у січні 1576 р.), можливо, “Часовник” (1575-1576).

Віленські видання М. відзначаються великим чітким шрифтом, червоною в'яззю на початку глав, високохудожніми заставками, титулами, гравюрами (зображення євангелістів, царя Давида). Книги, надруковані М. у Вільно, помітно вплинули на подальший розвиток білоруського друкарства (друкар-

ні Мамоничів і Святодухівського братства у Вільно). У березні 1576 р. унаслідок конфлікту між Мамоничами і М., який затягнувся до 1579 р., всі непродані книги залишились у Мамоничів, а друкарське устаткування – за М.

Подальша доля друкаря невідома. Виходячи з того, що друкарський матеріал М. трапляється в острозьких виданнях (Василій Великий “*Книга о постничествѣ*” (1594); *Іоан Золотоустий “Маргарит”* (1595); “*Буквар*” (“Книжка словенскаа, рекомаа грамматика”) (1598); “*Отпис на лист... Іпатія Потія*” (1598); “*Часослов*” (1602); “*Лѣкарство на оспалий умисл чоловічий*” (1607), А. С. Зернова висловила припущення про можливий його переїзд до Острога. Нею також простежено використання дощок М. іншими українськими друкарями: Кирилом Транквіліоном Ставровецьким (“*Зерцало богослов'я*”. Почаїв, 1618), Тимофієм Вербицьким (два Часослови, Псалтир 1628), українсько-білоруським друкарем Спиридоном Сободем, румунськими друкарями в Говорському і Дяльському монастирях.

Література: Зернова А. С. Первопечатник Петр Тимофеев Мстиславец // Книга. Исследования и материалы. – Москва, 1964. – Сб. 9. – С. 77-111; Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2-е вид., допов. – Львів, 1983. – С. 40-43; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 103; Немировський Е. Л. Новий документ о Петре Тимофееве Мстиславце // Федоровские чтения. 1982. – Москва, 1987. – С. 33-41.

Олександр Позіховський

Музей книги та друкарства в Острозі

Відкрито 10 грудня 1985 року. Його експозицію розміщено в Луцькій надбрамній вежі XVI століття. Автором проекту архітектурно-художнього оформлення музею став художник живописно-оформлювального комбінату з Ленінграда Є. Є. Шаповалов. Експозиція музею створена на кошти Товариства любителів книги України. В основу побудови експозиції було покладено книжкову колекцію краєзнавчого музею, започатковану в 1902-1912 рр. *Братством ім. князів Острозьких*. Серед перших експонатів колекції – рукописні книги: Четвероевангеліє XVI ст., Євангеліє апракос XVI ст., Апостол XVI ст., Служебник XVI ст. та ін. За час існування М. в Острозі колекція комплектувалась з обмінно-резервних фондів РДБ у Москві, РНБ у Санкт-Петербурзі, Державної історичної б-ки України, НБУВ, ЛННБУС, у результаті обстеження культових споруд під час експедицій по Рівненській, Хмельницькій, Тернопільській областях, із приватних збірок.

Сьогодні книжкова колекція нараховує близько 3 000 експонатів, в т. ч. майже 1500 рукописів, західноєвропейських та кириличних стародруків XVI-XVIII століття. Серед рукописів – Євангеліє початку XVI ст., два Пом'яники князів *Острозьких* – Дерманський початку XVII ст. та Суботник 1696 р., збірник конспектів 1696 р. невідомого студента Києво-Могилянської академії, колекція нотних ірмолоїв XVII-XVIII ст. тощо.

У колекції стародруків є низка рідкісних видань: “Декреталії” папи Григорія IX (Париж, 1511), глаголичний “Бревіарій хорватський” (Венеція, 1561), анонімне середньошрифтне Євангеліє (Москва, бл. 1555), першодрукований Псалтир *П. Мстиславця* (Вільно, 1576), *Острозька Біблія* (Острог, 1581), перше видання греко-латинського словника А. Калепіна (Базель, 1562),

“Трагедії” Евріпіда (Базель, 1551), “Хроніка історії давнього суспільства” Каріона (Франкфурт, 1572), “Основи грецької мови” (Франкфурт, 1591) з автографом *М. Смотрицького*, два московських видання (1648, 1721) граматики *М. Смотрицького*, “Арифметика Магницького” (Москва, 1703), видання друкарень Львівського ставропігійного братства, М. Сльозки, Києво-Печерської лаври, Почаївської лаври, чернігівської, новгород-сіверської, унівської друкарень XVI-XVIII ст., перше видання “Енеїди” І. Котляревського (С.-Петербург, 1796). Згадане московське анонімне Євангеліє подарували в 1620-х рр. на Острожчину в пам'ять про гетьмана *Петра Конашевича-Сагайдачного* його товариші-запорожці.

Олекса Фридрих
(1921-1976)

М. в Острозі комплектує різноманітні колекції. Це, насамперед, колекція кирилических рукописів і стародруків XVI – початку XIX ст., колекція західноєвропейських стародруків XVI-XVIII ст., колекція книг, друкованих “гражданкою”, українські видання XIX – початку XX ст., колекція Біблій, букварів народів світу, “Кобзарів” Т. Шевченка, мініатюрні видання, зразки сучасної української поліграфії, колекції екслібрисів та книжкової графіки.

Література: Забаштанський. Музей книги в Острозі: Путівник. – Київ, 1987; Кирильчук С. Музей в Остроге // Альманах бібліофіла. – 1984. – Вып. 16. – С. 179-183; Позиховская С. В. Острожский музей книги // Русская речь. – 1988. – № 5. – С. 120-123; Позиховская С. В., Позиховский А. Л. Некоторые проблемы создания и оформления музея книги // Визуальная пропаганда книжных памятников: Сб. науч. тр. – Москва, 1989. – С. 132-134; Позиховська С. Музей книги і друкарства в Острозі // Українська літературна енциклопедія. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 493-494.

Світлана Позиховська

“На другій листь велебного Отця Ипатія...” (Острог, 1599)

Твір, який з’явився в результаті полеміки між супротивниками й прихильниками унії як своєрідне публічне листування між єпископом володимирським та берестейським *Ипатієм Потієм*, з одного боку, та князем *В.-К. Острозьким* і його оточенням – з іншого. Повна назва твору звучить так: – “На другій листь велебного ѿца Ипатія Володыме^рского и бересте^ско^{го} еп^спа, до яснеосвецоно^г кнежати Коста^нтина Остр^зского, воеводы кіє^вского (просачи абы гнѣвъ сво^и е^ст^и м^и опустити рачи^и. А поведаючи, и^ж они вла^чкове, нѣчего в^с цркви вѣсто^чно^ст не нарушали, то^лко для непора^чку патріарха ѿступили) писаны^и”.

Вказаний твір не був надрукований, поширювався лише в списках. Автор у творі не зазначений, проте немає сумніву, що він належав до середовища діячів Острозького культурного центру і ОА. Тим більше, що в творі є вказівка “писа^н у Острогу в шко^ли гре^чко^с”¹. Дослідники приписують цей твір перу невідомого автора, що фігурував під псевдонімом *Клірика Острозького*.

У творі, як і в більшості тогочасних православних полемічних писань, ідеться про непотрібність унії. Автор, насміхаючись, іменує унію “архісінагою згоди”, яка заснована “на піску легкодушної впертості”. Звертається увага на те, що унія порушує мир, який існував між польським та руським народами ще з часів їхнього хрещення. Також говориться про ті нещастя, які принесла унія в православну церкву.

Варто відзначити художньо-літературну вартість твору. Автор уміло використовує в окремих місцях гумор, іронію, водночас вдаючись до високого стилю.

Публікації: На другій листь велебного отця Ипатія володимирського і берестейського єпископа, до ясношанованого княжати Костянтина Острозького... // Пам’ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. 5. – С. 201-229.

Місце зберігання: Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 4726. – С. 52-116; ЛННБУС. – Відділ рідкісної книги. – № 4453. – Арк. 521-572.

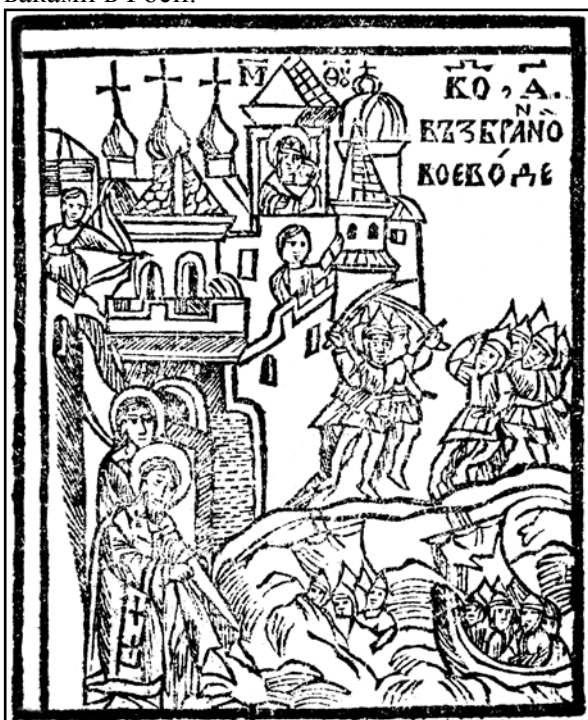
Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 478-479; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 175-188; Квасюк Л. В. “Клірик” Острозький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 123-130; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 124; Яременко П. К. Памфлети Клірика Острозького – українського письменника-полеміста кінця XVI ст. // Питання літератури. Наук. записки. – Дрогобич, 1962. – Вип. 7. – С. 117-179; Його ж. Спроба розкриття псевдоніма Клірика Острозького // Наук. зап. Львів. держ. педін-ту. – 1960. – Т. 16.

Петро Крालюк

Наспів острозький

Нова ренесансно-барокова редакція деяких гімнографічних співів давньої України, зосереджених у нотолінійному збірнику Ірмолой (Ірмологіон). Н. склався, ймовірно, в останній чверті XVI ст. у час розквіту Острозького культурно-освітнього центру, яко-

му й завдячує своєю назвою. У рукописних ірмологіонах простежується близько ста позначень “острозький наспів”, “острозькое”. Переважно це окремі співи, як-от: “Блажен муж”, “Возбранной воеводи”, “О тебѣ радується”, “С нами Бог”, “Ісповідайтеся Господеві”, “Хваліте Господа со небес”, “Достойно єсть”; однак трапляються і багаточастинні цикли служб, наприклад, “Всеношне бденіє”, “Літургія”. Окремі зразки Н. міцно вкоренились у співочій практиці, інші – вживалися лише в певний період. У XVII-XVIII ст. Н. поширився по всій території України, частково по Білорусі, окремі зразки траплялись в ірмологіонах, укладених українськими співаками в Росії.

Графічна ілюстрація до кондака
“Возбранной воеводи...”

Н. – явище нового часу, що характеризується, зокрема, переходом музичної писемності України в XVI ст. з безлінійної, візантійського типу нотації до латинської, західноєвропейської моделі лінійного письма та формуванням нового, нотолінійного Ірмологіона. Назва “острозький” стосується творів різно-

го походження: так позначали і нову редакцію давніх співів, т. зв. руського або простого наспіву [як-от “Блажен муж”, “Возбранной воеводи”]; ця назва була присвоєна і зукраїнізованому болгарському наспівові “О тебѣ радується”; вона ж застосовувалася і до запозиченого візантійсько-болгарського наспіву “Достойно єсть” – винятково віртуозного твору, який міцно вкорінився у виконавській практиці Острога. Псалом “Блажен муж” та кондак Богородиці “Возбранной воеводи” острозького наспіву стали класичними зразками української гімнографічної спадщини. Музично-віршова форма цих творів розвинулася з мелодизованого проголошення канонічного тексту, яке переходить в аріозо та завершується експресивним вокалізмом.

Острозькі редакції обох співів домінують у нотних рукописах; саме вони увійшли до львівських першодруків Ірмологіона 1700 та 1709 років. Кондак “Возбранной воеводи” стилістично споріднений одночасно і з середньовічними, і з ренесансно-бароковими пластами професійного та народного співу – з голосіннями, епічними піснями, думами. Острозький варіант кондака виступає в ірмологіонах постійно у парі з контрастною болгарською інтерпретацією того ж самого тексту; при цьому болгарський наспів представляє урочистий, тріумфальний образ Богородиці, тоді як острозький розкриває його глибоко інтимний, лірико-драматичний аспект і є зразком високомистецького розв’язання теми.

Задостойник “О тебѣ радується” – музична паралель до образу Одиґітрії, Богородиці з Дітям. Малий острозький варіант, на відміну від великого монастирського кийвського наспіву, вживався у міських та сільських парафіяльних церквах; інколи його іменували волинським або волинсько-острозьким наспівом. Своєю художньою довершеністю він виділявся серед інших етнолокальних варіантів малого наспіву – т. зв. мирського, простого, зокрема, глібовицького.

1. Возбран- ной во-є-во-ді по-бі-ди-тель- на- я,

2. я- ко із-бавл-ше-ся от бід, бла-го- дар- ствен- на- я.

3. Во- спи-су-єм ти ра- би тво-ї, Бо- го- ро- ди- це...

4. Да зо-вем ти! Ра- дуй- ся, не- віс- то, не не-віст-на- я, А-ли-пу- і- я.

“Возбранной воеводи...” острозького наспіву в сучасній транскрипції

О те - бѣ ра - ду - ет - ся, об -
 ра - до - ван - на - я, вся твар.
 Ан - гел - ский со - бор и род
 че - ло - вѣ - че - ский. О свя - щен - на - я
 цер - кви ра - ю сло - ве - сный
 двѣ - ствен - на - я по - хва - ло
 из - не - я же бог во - плот - ся
 и мла - да - не - цы быст преж -
 де вѣк сый бог наш ло -
 же сна бо тво - я пре - стои со -
 тво - ры, и чре - во тво - е
 про - стра - кѣи - ши не - бес
 со - дѣ - ла. О те - бѣ ра -
 ду - ет - ся, о - бра - до - ван -
 на - я, вся твар. Сла -
 ва те - бѣ.

"О тебѣ радується..." острозького наспіву в сучасній транскрипції

Троїца єдинъ, а ми въ бѣдѣхъ не остави насъ. Троїца, стана въ свѣтѣхъ, на облацехъ седѣши. Троїца, на три соудѣна е, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши. Троїца, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши. Троїца, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши. Троїца, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши. Троїца, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши. Троїца, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши. Троїца, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши. Троїца, на члвчехъ се рабѣи, на не молча сѣдѣши.

"Блажен муж..." острозького наспіву (Ірмологіон. XVII ст.)

Хрѣсто: Похвалѣна:

а ли лѣ а ѿ ли лѣ

в кра но бо

е во дѣ по ет дн тѣ

на а га ко и збавль

ше га ш злы бл

га дѣ кле на бо спн

сѣ

ми ра бы тво и ко

На пѣтѣхъ
когда сѣво:

“Блажен муж...” острозького наспіву (Ірмологіон. XVII ст.)

Обидва варіанти задостойника виникли в результаті оригінального синтезу болгарського та давнього руського наспівів на текст “О тебѣ радується”. При цьому мелодика й форма болгарської першооснови зазнали суттєвої трансформації. Так, мелізматичне фразування болгарського співу змінилось в українських варіантах вокалізацією, експресія й драматизм поєдналися з пісенністю. Аналіз засвідчує, що переробка болгарської основи почалась на Волині, в Острозі. У Києві, на Подніпров’ї, відбувся вже вторинний етап асиміляції. Українські, зокрема острозький, варіанти наспіву “О тебѣ радується” створюють монументальний, цілісний, і, водночас, глибоко ліричний образ Одигітрії; соковите плетиво мелодії викликає асоціації весняного пробудження, цвітіння, гармонії людини і природи. Острозький варіант виділявся при цьому ще й особливою стрункістю форм. Завдяки компактності, лаконічності та художній довершеності саме острозький варіант задостойника включався інколи у болгарську Літургію Василя Великого.

Загалом зразки Н. зажили широкої популярності завдяки своїм високим мистецьким якостям, що сформувалися на ґрунті синтезування слов’янських, греко-візантійських та латинських музичних традицій. Стиль Н. визначають вокальність мелосу, опора на змішану модально-тональну ладову основу, врівноважене співвідношення слова і музики. Сучасники сприймали Н. як еталонний західноукраїнський, волинський стиль церковного співу і на рівних зіставляли його зі знаменитим київським співом східноукраїнської традиції. При цьому окремі зразки Н. вийшли за свої етнолокальні межі, репрезентуючи в колі гімнографічних культур православної ареалу загальноукраїнський національний стиль.

Література: Цалай-Якименко О., Ясиновський Ю. Музичне мистецтво давнього Острога // Острозька старовина. – С. 74-89; Ясиновський Ю.

Музика в давньому Острозі // Матеріали І-ІІІ науково-краснознавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя” (1990-1992 рр.). – Остріг, 1992. – Ч. 2. – С. 116-118; Його ж. Українські та білоруські Ірмолої XVI-XVIII ст. Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. – Львів, 1996.

*Олександра Цалай-Якименко,
Юрій Ясиновський*

Наливайко Дем’ян (Даміан) (* 50-ті рр. XVI ст. – † 1627)

Український церковний, освітній, культурний діяч. Народився в Гусятині в міщанській родині. Після смерті батька, що вмер від побоїв власника міста М. Калиновського, виїхав звідти з родиною в 1567 р., згодом осівши в Острозі (на Новому місті). Ймовірно, був пов’язаний з ОА: міг там навчатися й працювати. У документах згадується як священник в Острозі. Ревно відстоював права православ’я (польські історики називали його фанатиком). Був умілим проповідником; супротивники вважали його виступи і проповіді однією з причин міжрелігійних сутичок в Острозі. Виступав учасником Берестейського антиуніатського собору 1596 року. Був сповідником князя *В.-К. Острозького*. Про повагу до нього князя свідчить той факт, що за порадою Н. той відмовився від наміру випустити “*Отпис...*” на лист *І. Потія* (1598) під своїм іменем. Брав участь у повстанні, яке очолив його брат Семерій, та збройній боротьбі проти прихильників унії на Волині на початку 1596 р. (керував загонами, які здійснювали напади на маєтки К. Терлецького та О. Семашка). Ця обставина, а також непримиренна позиція в питанні про унію дали підстави *К. Саковичу* писати, що багато злого Польщі зробив Северин Наливайко-ватажок, “а ще більше Дем’ян – піп, ворог унії”.

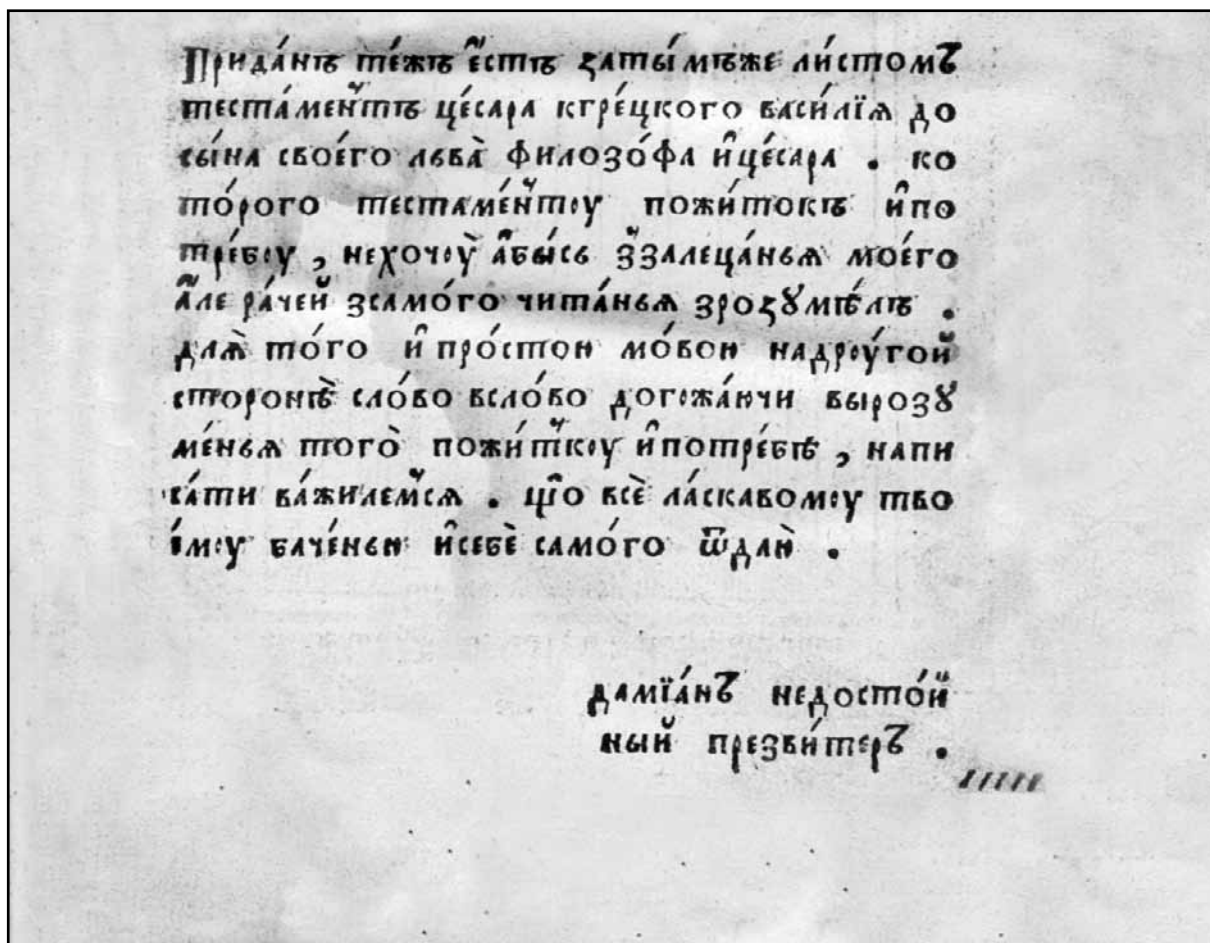
ЛЕКЦІЇ СЛОВЕСКІЄ ЗЛАГОУ
 ШОВО. СЪ ВЕСЪ КЪ ВЪЛЫСКИ СЪ ПЕРЕ
 НАЛИ КАКИЯ ВЪКРАНИЕ . . .
 НѢКЪ СЪ ПЖИМЪШЬ РАБАСВОЕГО
 КЛІГО ПОГЛЖИМОЕМЪ СМ ПРАМЪ . . .
 ІАКО КЪ ПЖИМЪШЬ СЪ ПМОИ СТИІ ЕТВО
 ЕЖЕ Е ПМОГО ПМО КЪ П ПРІА ПЖИМЪ КЪ
 ЛЮДИНЪ. СЪ КЪ КЪ СЪ П РОВЕНІИ ПЪЗЫ
 КОМЪ. ПЕЛЪ КО ПМО ДЕНТЪ КО ПІМА . . .
 ЧО. НѢКЪ КЪЗКО ЛМЪШЬ СЪ ПЖЕ
 КН ПКА СВОЕГО ПАНЪ. ВЕДУТЬ
 СЪ КЪ ПЖИМЪШЬ ПМОЕ П ПМОЮ . . .
 ЛКОВЪ МЪ СЪ ПДА П СЪ ПМОИ
 ЗЪ ПКЛЕНІЕ ПМОЕ. КО ПМО Е П
 СТО ПМО КЛЪ ПРІ СЪ П ПМО С ПМО
 ВЕ ПМОДИНЪ. СЪ КЪ ПМО С ПМО НА СЪ
 ПМО ПКЛЕНІЕ ПМО АРОДОМЪ. ПЕЛЪ КЪ

Це знайшло відображення і в переказах про заповіт Н. не ховати його тіла “у церкві чи біля неї, бо прийдуть ляхи і повідбирають церкви, а він не хоче, щоб навіть його останки лежали біля них”.

Найбільш плідним періодом у творчому житті Н. є кінець XVI – початок XVII століття. Після переведення *Острозької друкарні* до Дерманя і створення там культурно-освітнього осередку (1602) Н. працює там. У Дермані він був керівником друкарні, редагував твори, призначені до друку, перекладав і писав. У 1605 р. у Дермані був опублікований лист *Мелетія Пігаса* до єпископа *І. Потія*. Передмова до цього листа була подана за підписом Даміана, тобто Н.

Його перу також приписують “*Лямент дому княжат Острозьких*” (Дермань, 1604), передмову до “*Требника*” (Острог, 1606), передмову та, можливо, переклад “*Лькарства на оспалый умысл челоуьчій*” (Острог, 1607), упорядкування збірки висловів із Біблії та праць отців церкви “*Лекції словенскїи Златоустого от бесїд евангельських от іерея Наливайка вибраніе*” (Острог, перед 1627).

Н. був автором низки поетичних творів. Крім згаданого “*Ляменту...*”, написав низку віршів, вміщених у “*Лькарстві*”, та вірш “*На старожитний клейнод...* князів *Острозьких*” з острозького “*Часослова*” 1612 р., де він також є автором передмови. *С. Кардашевич* вказує, що Н. переклав якусь “*Бі-*

Підпис Даміана Наливайка під передмовою до “*Лікарства...*” (Острог, 1607)

блію візантійську”, котра була надрукована в Острозі в 1607 році. Але про це видання немає ніякої інформації. Часто підписувався як “Даміан недостойний презвітер”, не вказуючи місце настоятельства. Лише раз, перебуваючи у Вільно в 1605 р., підписався “презвітер Богоявленський Острозький”, тобто замкової церкви. *С. Кардашевич* вказує, що Н. був пресвітером Онуфрійської церкви на Новому місті та *Миколаївської* (на Пригородку) церков. *Акт поділу маєтків князя В.-К. Острозького 1603 р.* згадує села пана Наливайка Ігната, а інвентар 1621 р. – дім отця Наливайка на Загородді. *М. Смотрицький* у своєму творі “Паранезис” називає дату смерті Н. 1627 рік. Точне місце його смерті і поховання невідомі. Більшість дослідників називає Острог.

Твори Наливайка Дем'яна: Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречетень. – Київ, 1978. – С. 151-159; Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія / Упоряд., вступ. стаття та примітки В. В. Яременко. – Київ, 1988. – С. 31-42.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 346-347; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 188-193; Исаевич Я. Д. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 39, 44; Копержинський К. “Лекції славенскія Златоустого от бесед евангельских от иерея Наливайка выбраніе” // Сб. ОРЯИС. – 1928. – Т. 101. – № 3. – С. 381-385; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 103-104; Харлампович К. Острожская православная школа // Киевская старина. – 1897. – (5) Май. – С. 177-207; – (6) Іюнь. – С. 363-388; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 127, 128, 131, 151-154, 248.

Віктор Атаманенко

Наливайко Семерій (* ? – † 21.04.1597, м. Варшава)

Видатний військовий та політичний діяч. Час і місце народження невідомі. За свідченням самого Н., магнат М. Калиновський до смерті побив його батька і забрав у нього ґрунти. Це дало підстави дослідникам вважати, що сім'я Наливайків походила з Поділля, зокрема, з містечка Гусятин. Правда, є свідчення сучасників про те, що Н. народився в Острозі чи Кам'янці-Подільському. Значна частина життя Н. була пов'язана з Острогом. Імовірно, він навчався в ОА. Освіченість Н. демонструють його листи. До кола острозьких інтелектуалів належав його старший брат *Дем'ян*, який міг навчатися й працювати в цьому навчальному закладі.

У молоді роки Н. був на Запоріжжі. Потім повернувся додому й пішов на службу до князя *В.-К. Острозького*, ставши сотником його надвірних козаків. Брав участь у розгромі козацького повстання під проводом К. Косинського.

У 1594 р. формально полишив службу в князя *В.-К. Острозького* й зорганізував на Брацлавщині загін нереєстрових козаків. На чолі козацьких загонів Н. у 1594-1595 рр. здійснив походи в Молдавію, а також на землі у гирлі Подунав'я, які контролювалися турками. Здійснювалися ці походи при домовленостях з австрійським імператором Рудольфом II і мали на меті відвернути експансію татар і турків на землі України й Подунав'я. Імовірно, що ці походи підтримував князь *В.-К. Острозький*, який об'єктивно був зацікавлений у таких діях свого колишнього сотника.

Між походами на чужі території козаки Н. перебували на українських землях, зокрема, на Поділлі. Тут вони робили наїзди на шляхетські маєтки. Наприкінці 1595 – на початку 1596 рр. Н. зі своїми загонами здійснив рейд Волиню та Поліссям. Можливо, під

час цього рейду Н. виконував деякі завдання *В.-К. Острозького*. Є відомості, що його козаки розграбували поліські мастки луцько-острозького єпископа *К. Терлецького*, який, всупереч бажанню князя, готував унію православних із католиками.

Перебуваючи на Поліссі, у січні 1596 р. Н. написав листа королю Сигизмунду III, пропонуючи створити своєрідну буферну зону між Південним Бугом та Дністром, де б могли проживати козаки й будувати свої оборонні твердині. Така зона могла б стати заборолом від наїздів татар на Галичину й Волинь. Подібні плани цілком відповідали інтересам *В.-К. Острозького*.

Але Сигизмунд III та його оточення не пішли на таке. Проти Н. та козаків були спрямовані війська під командуванням С. Жолкевського, які розгромили повстанців 7 червня 1596 року в урочищі Солониця поблизу Лубен. Тривалий час Н. знаходився в ув'язненні у Варшаві, де його допитували, намагаючись довідатися про зв'язки козацького ватажка з австрійським імператорським двором та *В.-К. Острозьким*. Зрештою, його стратили у Варшаві, відрубавши голову.

Відразу після смерті Н. його діяння були міфологізовані. Він став одним із найголовніших та найулюбленіших героїв українського козацького фольклору. Його в позитивному плані неодноразово згадував у своїх творах Т. Шевченко. К. Рилєєв присвятив цьому героєві поему, зобразивши його борцем за свободу. У радянські часи з'явилися як художні, так і наукові твори, в яких Н. зображувався як вождь повстанців, борець проти польських феодалів. При цьому не лише тенденційно трактувалися моменти його біографії, а й спотворювалося ім'я. Н. називали Северином, хоча в більшості автентичних документів його ім'я звучить як Семерій.

Джерела: Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х років // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1899. – Т. 31-32. –

С. 1-30; Наливайко С. Лист до короля Зигмунда Третього 1596 року // Україна: антологія пам'яток державотворення, Х-XX ст.: у 10 т. – Київ, 2008. – Т. 3. – С. 33-39.

Література: Антонович М. Студії з часів Наливайка // Праці Українського історико-філологічного товариства. – Прага, 1942; Грабовецький В. В. Нові документи про визвольні походи Наливайка в Галичину // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 1; Заклинський К. Зношення цесаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні угорсько-турецькій в р. 1594 і 1595 // Sprawozdane дирекции гимназии академической во Львове. – Львів, 1882; Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996; Мищик Ю. Незнаний лист Наливайка // Старожитності. – 1995. – № 5-6; Мишко Д. Северин Наливайко. – Київ, 1962; Франко І. Я. Наливайко у мідянім бику // Науковий збірник, присвячений професору Михайлу Грушевському. – Львів, 1906.

Петро Кралюк

Натаніель Євстахій (* ? – † 1579/83)

Один з учених греків, який перебував при дворі князя *В.-К. Острозького*. Походив із з м. Кандії на о. Криті. У передмові до *Острозької Біблії* говориться, що князь *В.-К. Острозький* посилав збирати тексти Біблії у різні краї, в т. ч. й на Кандійські острови. Правдоподібно, що певну роль у цьому відіграв Н. Був налаштований прокатолицьки, тому відмовився готувати відповідь на книгу *П. Скарги* "Про єдність церкви Божої під єдиним пастирем", яка була присвячена князю *В.-К. Острозькому*. Близько 1579 р. Н. був учителем дітей князя *В.-К. Острозького*. Міг перекладати біблійні тексти з грецької мови на старослов'янську і брати участь у редагуванні *Острозької Біблії*. Можна припустити, що працював у *ОА*, викладаючи тут грецьку мову.

Література: Кралюк П. М., Торконяк Р.,

Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 103; Острозька Біблія: Вступи, гравюри, дослідження / Опрацював та приготував до друку ермнх. архимандрит др. Рафаїл (Роман Горконяк). – Львів, 2005.

Петро Кралюк

Новий Завіт із Псалтирем (Острог, 1580)

Назва “Книга Новаго Завета. В ней же напереді ψалмы блженнаго Дѣда прорка и цра”. Рядків 30, 24, Шрифт (розмір 10 рядків) – 42, 50, 86. Нумерація кириличними цифрами в правому верхньому кутку, сигнатури літерні в правому нижньому кутку аркуша. Перший зошит без сигнатури. Всього складається із 62 чотирьохаркушних зошитів і останнього двохаркушного.

Друге відоме острозьке видання. Тривалий час (до початку 1960-х рр., коли в німецькому місті Гота була знайдена “Азбука” 1578 р., надрукована Іваном Федоровим в Острозі) вважалася першим острозьким виданням, бо у передмові до неї зазначалось, що вона – “пръвый овощъ ѿ дому печатнаго своего острозскаго...”.

Видання призначалося не для літургійного застосування, а головним чином для індивідуального домашнього читання. У колофоні зазначено, що книга “начата и совершена” за вказівкою В.-К. Острозького “Іоанномъ Федоровымъ сномъ з Москвы”; сигнет із літерами І. Ф. і написом “Іоаннь Федоровичъ печатникъ зъ Москвы”(арк. 490). У передмові книги визначена також мета цього видання. Вона збігається з ідеєю післямови львівського “Букваря” Івана Федорова 1574.: “...и сіе желасмоє бытійскоє дѣло еже начахомъ съвершити... въ наслажденіе всему народу рускому...”.

Титульна сторінка Нового Завіту з Псалтирем (Острог, 1580)

Видавці сподівалися, що Н. стане підручною книжкою для українського духовенства і навчальним посібником для молоді. Книга була найчастіше вживана й здавна існувала в Україні в добрих списках; ареал її практичного вжитку був досить значний: нею користувалися не тільки в церковній службі, а й у релігійних дискусіях того часу. З метою полегшити користування книгою до неї додавався своєрідний абетковий покажчик осіб і окремих висловів “Книжка, собраніе вещи нужнѣйшихъ, въкратцѣ, скорога ради обрѣтенія въ книсѣ Новаго завета, по

словесемъ асбуки”. Цей покажчик був видрукований також у 1580 р. і мав 53 арк. Він був складений відомим діячем ОА Тимофієм Михайловичем і став першою в українському друкарстві бібліографічною працею. На титулі *Іван Федорович (Федоров)* вмістив дереворитну рамку із зображенням оленя й однорога. Цей титул є творчою копією, що її зробив *Іван Федорович (Федоров)* із титульного аркуша “Книги повчань Сирахових”, надрукованої Георгом Рау у Віттенберзі у 1533 та 1535 роках. На звороті титульного аркуша острозького видання *Н. Федорович (Федоров)* вмістив герб князя *В.-К. Острозького*, а на звороті 490-го арк. – свою друкарську марку (знак). Окрім того, художнє оздоблення цієї книги містить більше 30 дереворитних заставок й ініціалів. Сьогодні науковцям відомо майже 80 примірників цього видання.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 77.1-77.3 (факсиміле 5 арк., в тому числі титулу і герба *В.-К. Острозького*); Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 117-121, 123 (факсиміле арк. з передмовою і післямовою).

Місце зберігання: Україна – Київ (НБУВ, НІБУ), Львів (ЛННБУС (3 прим.), ЛІМ, НМЛ), Одеса (ОДНБ), Харків (ХДНБ, УБ); є примірники в Росії – Москва – С.-Петербург – Саратов – Нижній Новгород; Білорусі – Мінськ; Польщі – Варшава; Литві – Вільнюс; Великобританії – Кембридж; Словенії – Любляна; США – Чикаго, Кембридж.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 1. – С. 13-15. – № 2. – С. 15; Варварич Г. Е. Славянские книги кирилловской печати XVI-XX вв.: Каталог книг, хранящихся в Государственной исторической библиотеке УССР. – Киев, 1985. – № 242. – С. 79; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 77. – С. 561-563; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 10. – С. 26; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими

буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 100. – С. 211-213; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 80. – С. 15; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України. – Вип. 1. Видання І. Федорова / Укл. Я. Д. Ісаєвич, В. Я. Фрис. – Львів, 1993. – № 10-12. – С. 28-33; Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. И. Кастерина / Сост. В. Ундольский // Чтения ОИДР. – 1848. – Т. 9. – № 29. – С. 99; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 437. – С. 106; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 181. – С. 34. – № 182; Немировский Е. Л. Славянские старопечатные книги кирилловского шрифта в книгохранилищах Великобритании. – Москва, 1993. – № 25. – С. 20; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 31(417). – С. 12; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574–I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 2. – С. 11-12; Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue. – London, 2000. – № 34. – S. 30.

Література: Видашенко М. Б., Ісаєвич Я. Д., Мацюк О. Я. Місцями Івана Федорова на Україні. – Львів, 1982. – С. 61; Зернова А. С. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. – Москва, 1947. – С. 55; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 116-127, 157-159; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 83-90; Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на поч. 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С. 31; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 118; Немировский Е. Л. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. – Москва, 1974. – С. 113-125; Його ж. По следам первопечатника. – Москва, 1983. – С. 39; Огієнко І. І. Історія українського друкарства. – Київ, 1994. – С. 194-195.

*Наталія Бондар,
Світлана Абросимова*

Новий Заповіт Валентина Негалевського

Переклад волинським шляхтичем Валентином Негалевським Нового Заповіту мовою, наближеною до тогочасної української. Зроблений 1581 р. в селі Хорошеві, неподалік від Острога.

Про самого перекладача маємо небагато інформації. Зберігся документ, який свідчить, що В. Негалевський у 1582 р. виступав у Кременецькому гродському уряді як приятель і повірений шляхтянки Настасії Воронецької у справі вбивства її чоловіка людьми князя *Андрія Курбського*. В. Негалевський, імовірно, бував в Острозі, мусив знати, що острозькі книжники готували до друку повний корпус біблійних книг старослов'янською мовою. У 1580 р. в Острозі був виданий *Новий Заповіт із Псалтирем* як частина майбутньої повної Біблії, а також *“Книжка...” Тимофія Михайловича*, алфавітно-предметний покажчик до Нового Завіту. В. Негалевський міг бути ознайомлений із цими виданнями і дійти висновку, що мова книги не зовсім зрозуміла навіть для освічених людей. Це могло спонукати його до перекладу новозавітних текстів, які в Україні того часу мали найбільше поширення. Тим більше, що на Волині існувала вже традиція перекладу новозавітних текстів розмовною мовою. Зокрема, неподалік від Хорошева, у Дворецькому Свято-Троїцькому монастирі, у 1556 р. почалася робота над перекладом євангельських текстів, який із часом став відомий під назвою Пересопницького євангелії.

Переклад В. Негалевського був розрахований не лише на священнослужителів, а й на світських людей.

У роботі В. Негалевський користувався польським перекладом Нового Завіту, який зробив та видав протестант-антитринітарій Марцін Чеховиц. Це дало підстави деяким

дослідникам вважати, що перекладач теж був протестантом. Однак оформлення роботи свідчить, що вона була розрахована на українських православних читачів.

У передмові до свого перекладу В. Негалевський писав, що здійснив свою роботу “...за намовою й наполяганням багатьох вчених, богобоязливих, слово Боже милуючих людей, які по-польськи читати не вміють, а, читаючи по-слов'янськи письмом руського викладу, слів не розуміють”. Перекладач також зазначав, що віддає цю працю на “розсудок інших”, більш учених людей. Із передмови можемо зробити висновок, що в той час в Україні й, зокрема, на Волині було чимало грамотних людей, які користувалися “письмом руського викладу”, тогочасною книжною українською мовою. Вони не знали польської мови, погано розуміли старослов'янську. Саме на них і був розрахований переклад В. Негалевського.

В. Негалевський, здійснюючи переклад, вважав, що самостійне опанування змісту Біблії – важливий крок у пізнанні Бога. Тому свою працю адресував “кожному побожному християнину, бажаючи його зробити учасником властивого розуміння слова Божого”. Із маргінальних записів на сторінках збереженого примірника цієї книги видно, що її читали православні віруючі – пресвітер Леонтій, священник Гапон, запорізький козак із Канева Гавриїл Крутневич.

Переклад Негалевського став своєрідною відповіддю на *Острозьку Біблію*. Перекладач свідомо користувався розмовною мовою, певним чином протиставляючи свій твір перекладам біблійних книг мовою старослов'янською.

Література: Кралюк П. М., Торконяк Р., Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006; Кралюк П. Новий Завіт В. Негалевського як “альтернатива” Острозької Біблії // Історія музейництва та пам'ятникоохоронної справи в Острозі та на Волині. – Острог, 2006. –

С. 149-152; Левицкий О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси в XVI и XVII веках. – Київ, 1882; Огієнко І. Новий Завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581. – Тарнов, 1921.

Петро Кралюк

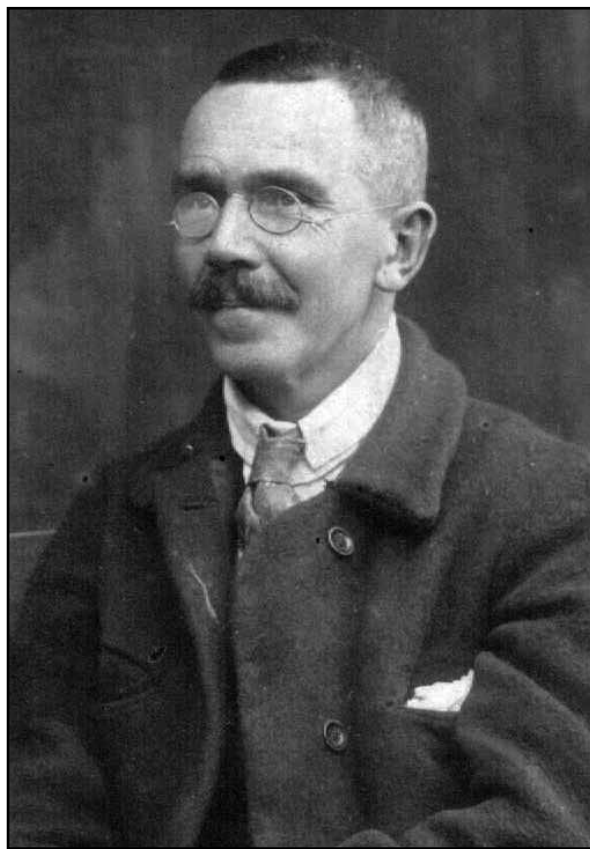
Новицький Йосиф (* 1.01.1878, с. Сермаки Подільської губернії – † 24.11.1964, м. Острог)

Народився в старовинній дворянській сім'ї Новицьких. У 1895 р. сім'я переїхала до Острога. У 1896 р. Н. закінчив Острозьку гімназію, після чого – повний курс Київського комерційного училища П. М. Натансона. На початку 1900-х рр. викладав у міському училищі м. Золотоноші (Полтавської губ.), згодом переїхав до Острога і почав працювати домашнім учителем.

Проте педагогічна діяльність не дуже приваблювала молодого репетитора, його захоплювала історія й археологія. Тому Н. вступає на археологічне відділення Московського археологічного інституту ім. Миколи II, який закінчив у березні 1916 р. зі званням вченого археолога, захистивши дисертацію “Східне питання. Аналіз формул та їх вирішення” і склавши іспити з усіх 30 предметів, які викладалися в інституті, на відмінно.

У 1917 р. Н. повернувся до Острога й очолив музей *Братства ім. князів Острозьких*. 18 червня 1919 р. при Острозькому ревкомі був створений “Тимчасовий повітовий комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини”, очолював який Н. Музей знаходився під опікою комітету. На виділені ревкомом кошти комітет упорядковував музей, робив водозливи, розчищав зали, ремонтував дах, розкопував підвали. Із ревізійного відділу ревкому в музей були передані книги, картини, гравюри, фарфорові та бронзові речі.

За списком, складеним 19 липня 1919 року, музей отримав 577 експонатів. Комітет, очолений Н., взяв на облік усі архітектурні споруди Острога, яким було більше 100 років, розчищав та упорядковував їх, проводив розкопки курганів, працював у Славутському архіві.

Йосиф Новицький

У вересні 1920 р. в Острог вступили польські війська. У цей час, не порозумівшись із владою, Н. не зміг працювати у музеї в замку. Він створив власний “Региональний руський музей И. В. Новицкого”, який розміщувався в невеликому будиночку біля приміщення Російського благодійного т-ва. У Російському благодійному т-ві Н. часто виступав із лекціями на найрізноманітнішу тематику. У 1920-1930 рр. Н. намагався займатись і археологічними дослідженнями, зокрема розкопував деякі підземні ходи в Острозі, а також кургани в навколишніх селах.

Вивчав документальні джерела, що стосуються історії Острога. Це дало йому змогу написати “Хронологію історії міста Острога та князів Острозьких”. У 1938 р. в “Річнику Волинському” (“Rocznik Wołyński”), який видавав Я. Гоффман, Н. опублікував до того часу невідомий історикам документ “Осідливість міста Острога 1708” (“Osiedłość miasta Ostroga anno 1708”), складений острозьким старостою Яном Вільгельмом Ротаріушем. У 1939 р. в журналі “Ziemia Wołyńska” була опублікована стаття Н. про пошуки й віднайдення могили відомого історика Острога *Станіслава Кардашевича*.

Після вступу радянських військ до Острога у вересні 1939 р. Н. знову почав працювати в музеї. Деякий час викладав у СШ № 1. Коли на початку липня 1941 р. Острог був окупований німецькими військами, Н. призначили острозьким міським головою, оскільки досконало володів німецькою мовою. Однак німецька окупаційна влада звільнила його з цієї посади за те, що він самовільно роздав населенню зерно та борошно з казенних складів. Велика заслуга Н. у врятуванні під час війни цінних речей із *єврейської синагоги*. Після розстрілів євреїв у 1941 р. Н. вивіз із опустошеної синагоги старовинні сувої Тори, світильники, підсвічники та зберіг їх у музеї.

Після звільнення Острога від німецьких окупантів музей відвідувало багато школярів, студентів, офіцерів та солдатів, які поверталися з фронту. У книзі відгуків вони дякували Н. за проведені екскурсії. У 1951 р. Н. був звільнений з роботи за неприхильне ставлення до радянського ладу.

Велика заслуга Н. у врятуванні для Острозького музею двох безцінних творів мистецтва – мармурових скульптур “Мадонна з немовлям” та “Христос на смертному одрі” визначного польського скульптора Т.-О. Соновського. Він не дозволив вивезти за кордон скульптуру Христа у 1947 році. Саме до нього зверталися члени громади римо-

католицького костелу з проханням захистити і зберегти цінні костельні речі перед закриттям храму в 1963 році.

Н. був художньо обдарованою людиною. Грав на різних музичних інструментах, зокрема, на цитрі, малював аквареллю й олійними фарбами, точно визначав монети і печатки, був фахівцем у галузі історії мистецтва і архітектури, музеологом та археологом. Був похований на П’ятницькому кладовищі по вул. Бельмаж. Будинок Н. знесли під час зведення в Острозі адміністративної будівлі.

Статті Новицького Й.: Исторические экскурсии // Воскресное чтение (Варшава). – 1929. – № 39. – 29 сентября. – С. 533; К вопросу о происхождении названия “Польша” // Воскресное чтение (Варшава). – 1929. – № 21 апреля – С. 260; Лжедмитрий I в Дерманском монастыре // Воскресное чтение (Варшава). – 1928. – № 40. – 30 сентября. – С. 607-608; Острожские легенды (К 400-летию юбилея кн. К. I. Острожского) // Воскресное чтение (Варшава). – 1933. – № 42-43. – 15-20 октября; Острожский Богоявленский собор // Воскресное чтение (Варшава). – 1929. – № 30. – 28 июля. – С. 482-483; Церковное древнехранилище // Воскресное чтение (Варшава). – 1929. – № 19. – 17 мая. – С. 308; Церковь св. Троицы в с. Межиричах под Острогом // Воскресное чтение (Варшава). – 1929. – № 15. – 14 апреля. – С. 237.

Інші публікації Новицького Й.: (Музейный листок). История города Острога Волынской губернии. (Б.м., б.р.). – 4 с. (нenum.); Nowicki J. Odnalezienie grobu historyka Stanisława Kardaszewicza w Ostrogu // Ziemia Wołyńska. – 1939 (28 luty). – № 2; [Nowicki J.] Osiedłość miasta Ostroga anno 1708 // Rocznik Wołyński. – Równe. – 1938. – Т. 7. – S. 179-228.

Література: Бондарчук Я. В. Дослідник Острозького краю // Життя і слово. – 1991. – 8, 12 і 22 жовтня; Її ж. Дослідник острозької старовини // Місто (Острог). – 1996. – 23 серпня; Її ж. Йосиф Новицький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 193-202; Її ж. І. Новицький – засновник Острозького музею // Матеріали I-III наук.-краєзн. конф. “Остріг на порозі 900-річчя” (1990-1992). – Острог, 1992. – С. 30-32; Ковальський М. Острозькі краєзнавці. Йосиф Новицький і Станіслав Кардашевич // Життя і слово. – 1992. – 17 травня.

Ярослава Бондарчук

О

Оборонні споруди Острога

Першою оборонною спорудою Острога X-XI ст. був земляний вал із дерев'яним частоколом (острогом) на гребені цього валу, що оточував поселення княжих часів і дав назву місту. У середині XIV ст. князь Данило Острозький звів першу кам'яну споруду на Замковій горі – Вежу Муровану, яка, крім оборонної, виконувала також ще житлову та господарську функції.

Наприкінці XV – на початку XVI ст. за часів князя Василя Красного земляний вал із частоколом на Замковій горі замінено кам'яною стіною, яка була поставлена на внутрішній схил земляного валу, складалася з блоків піщаника. Товщина стіни становила – 2,3 м, висота – 5 м. До складу нової оборонної системи входили три нові кам'яні башти: башта Нова (Кругла), північна в'їзна брама та невелика башта, розташована між Новою баштою та Вежею Мурованою, ближче до першої. У

Вежа Мурована

систему оборонних споруд Замкової гори був включений *Богоявленський собор*. Північна його стіна була потовщена, на ній створили галерею бойового ходу, зробили амбразури для фальконетів та бійниці для гармат.

Башта Нова – могутня циліндрична, трьох'ярусна споруда, що посилювала кут оборонних стін на південно-західному боці Замкової гори, була найважливішою ланкою в оборонній системі Замкової гори. Її захисники могли обстрілювати ворога одночасно майже із сорока бійниць, причому зона обстрілу дорівнювала 270°. Відмінність матеріалу та характеру кладки стін перших двох ярусів башти від третього свідчить про те, що третій ярус башти був зведений пізніше, наприкінці XVI – на початку XVII століття. Спочатку башта завершувалась зубцями. Коли звели третій ярус, між зубцями були прилаштовані навісні бійниці – машикулі, призначені для обстрілу підосви стін.

У той же час завершення третього ярусу отримало пишній ренесансовий аттік. За своїми архітектурними та оборонними якостями Нова башта була однією з найвизначніших оборонних споруд України.

У 30-40-х рр. XV ст. князь Василь Красний почав будівництво кам'яної оборонної стіни, призначеної для захисту “Старого города”. Її споруда перетворила Острог в одне з найбільш укріплених міст Волині, яке відіграло важливу роль у боротьбі з татарами. Перша спроба дослідити, де проходила кам'яна оборонна стіна, належить дослідникові *Я. Перлиштейну*. Спираючись на акт поділу володінь князя *В.-К. Острозького 1603 р. між його синами Янушем і Олександром*, він докладно описав місто і склав його план. За цим планом кам'яна оборонна стіна міста тягнулась від Замкової надбрамної башти до дерев'яної брами, що стояла біля мосту. Обігнувши приміщення шля-

Богоявленський собор та Кругла вежа

хетського колегіуму єзуїтів, стіна йшла над річкою Вілією, оточуючи Старожидівську та перерізуючи Вельбовенську вулиці, навколо *колегіуму єзуїтів* до Татарської башти. Від неї – до дерев'яної башти на Красній горі, а далі до Луцької башти і від неї – до дерев'яної башти на розі *Пригородку*. Як видно на плані 1790-х рр., значна частина оборонної стіни міста ще існувала в той час. Пізніше, на початку XIX ст., вона була розібрана. Залишилось тільки дві надбрамні башти – Луцька та Татарська з невеличкими фрагментами стін, які примикали до їх фасадів.

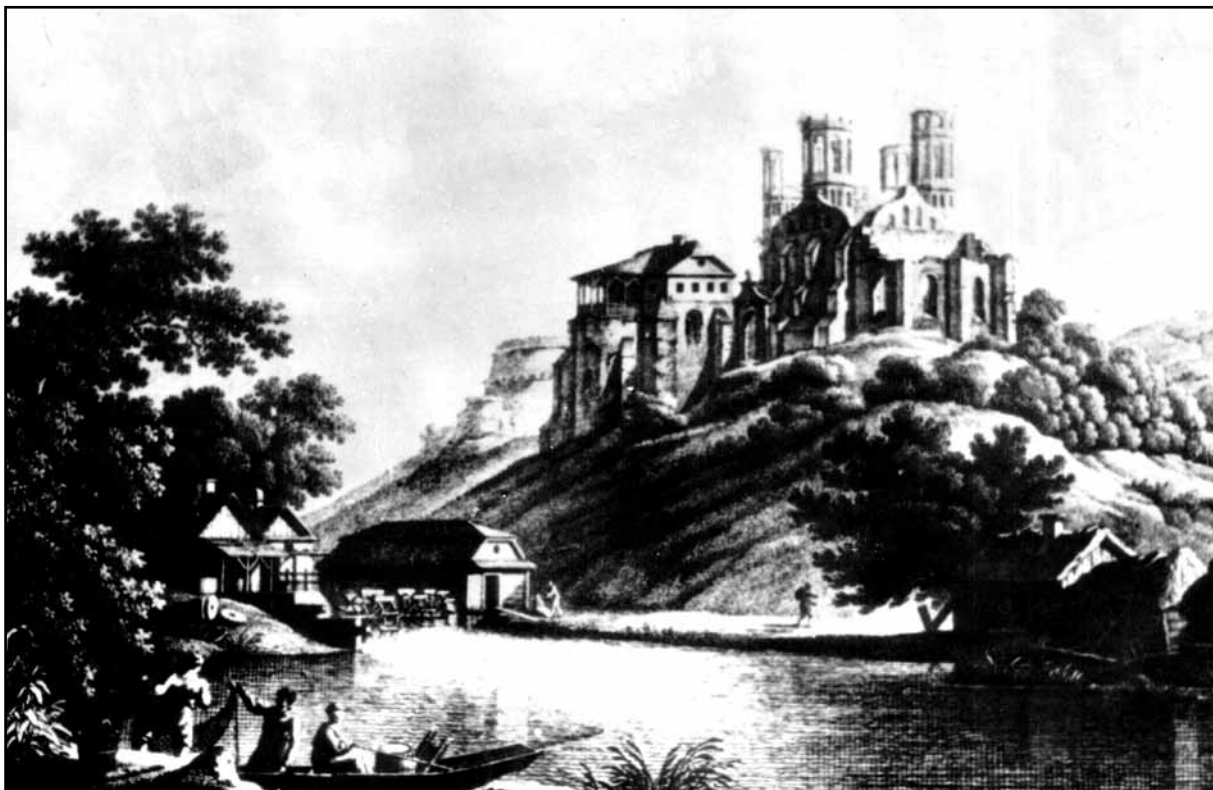
Луцька брама

Луцька та Татарська башти, видатні пам'ятки оборонного зодчества XV-XVI ст., були найважливішими ланками в оборонній системі міста. Внаслідок того, що башти виконували одні і ті ж самі функції (оборонної башти та міської брами) вони дуже подібні. План кожної складається з поєднання овалу та прямокутника. Весь об'єм кожної башти

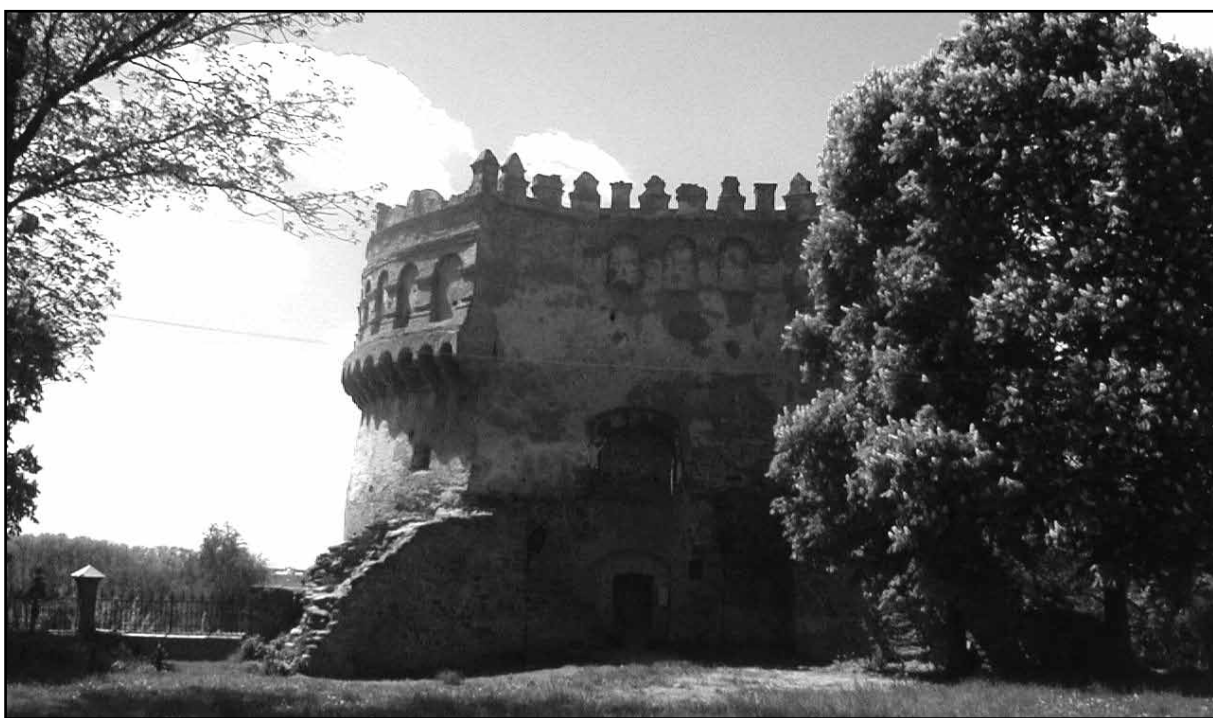
виступав за межі кам'яної стіни, яка була пов'язана з торцевою стіною прямокутного об'єму башти, направленою до центру міста. Таке планове та об'ємне вирішення давало можливість максимально збільшити зону фланкуючого обстрілу з бійниць, розміщених в овальних частинах споруд та бокових фасадах прямокутних об'ємів башти.

Територія між Замковою горою та “Старим городом” – *Пригородок* – була обнесена дерев'яною оборонною стіною-“парканом”. В *акті поділу володінь князя В.-К. Острозького 1603 р.* позначені такі башти паркана: башта без верху, яка стояла на розі *Пригородка*, від неї стіна тягнулась до брами, якою з *Пригородка* виїжджали на ринок, далі – до башти дерев'яної, що стоїть над мостом проти шпиталю, від неї паркан тягнувся над водою до брами, яка стояла в рові та якою виїжджали до млинів, а від неї через рів паркан тягнувся до Дитинця. У другий бік від башти без верху, що стояла на північно-західному розі *Пригородка*, паркан тягнувся до брами, якою з *Пригородка* виїжджали на Загороддя, а від неї – до башти Великої дерев'яної, що стояла тоді на розі *Пригородка* біля ставу. Ця башта була з'єднана муром із Новою баштою Замкової гори.

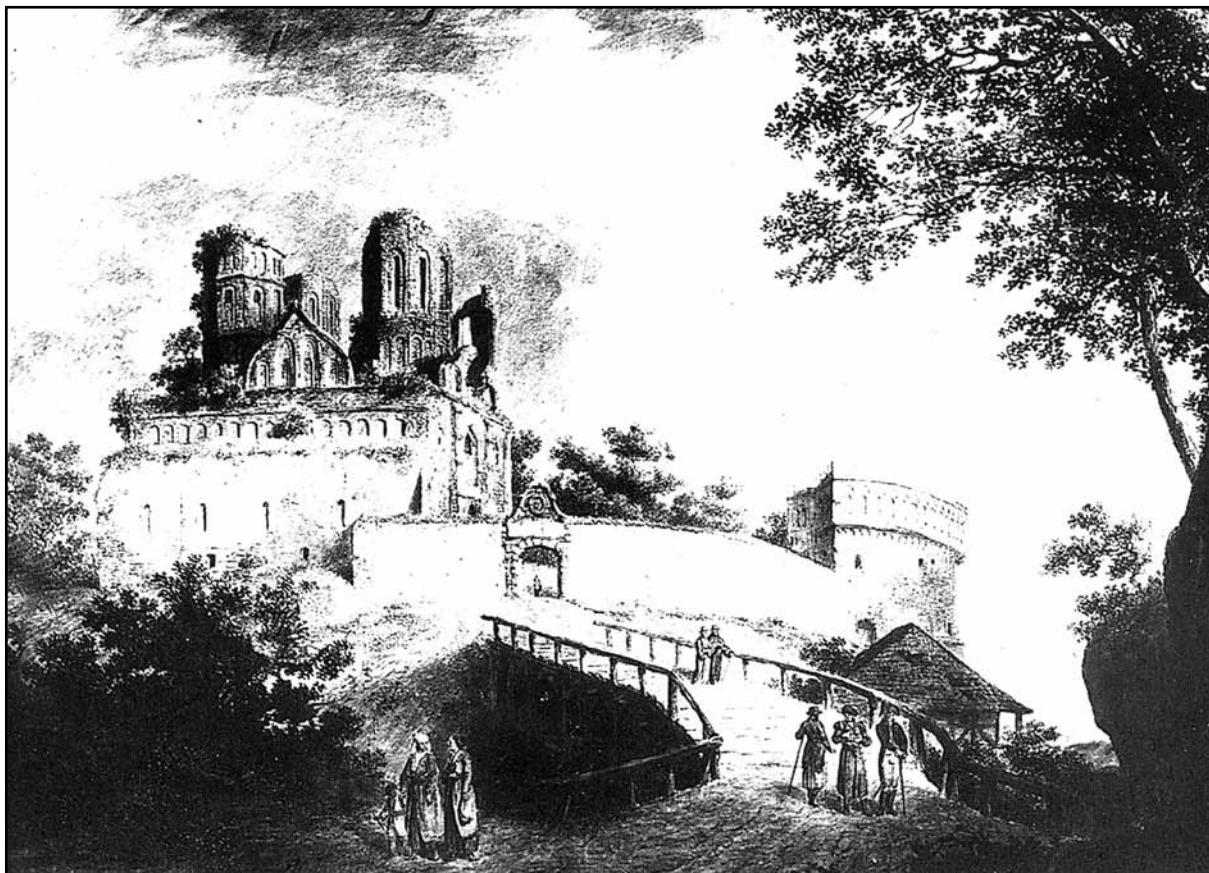
На початку XVII ст. для захисту північно-західної території Острога була зведена друга лінія міських укріплень. Вона захищала територію, позбавлену природних кордонів, починалась на півночі біля яру і закінчувалась на півдні біля схилу пагорба. Укріплення складалося з рову, земляного валу та чотирьох земляних бастионів, призначених для гармат. Як видно на планах міста XVIII-XIX ст., два крайніх бастиони – південний та північний – мали п'ятикутну форму, а середні – чотирикутну. Друга лінія міських укріплень розміщувалась майже паралельно північно-західному відрізку кам'яної оборонної стіни, на відстані від неї близько кілометра.

Острозький замок у 1820 році. Гравюра за малюнком З. Фогеля

Вигляд Круглої вежі з дитинця

Вид Острозького замку в 1799 році. Акварель П. Раслера.

Завдяки таким укріпленням Острог наприкінці XVI – на початку XVII ст. став майже неприступним для нападників містом, що стало важливим чинником його економічного й культурного розвитку.

Література: Годованюк Е. М. Надвратные башни городских укреплений Острога и Дубно // Строительство и архитектура. – Киев, 1969. – № 5. – С. 33-36; Її ж. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острогу // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 40-56; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 4; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 92-111.

*Ярослава Бондарчук,
Олександр Бондарчук*

Огієнко Іван
(митрополит Іларіон)
(* 2(15).01.1882, м. Брусилів –
† 29.03.1972, м. Вінніпег)

Видатний український вчений, релігійознавець, мовознавець, славіст, історик укр. церкви і культури. З молодості – національно свідомою людиною, церковний, політичний, державний і культурний діяч, організатор української вищої (університетської) освіти. Спочатку – доцент, а потім професор низки університетів.

Народився в бідній селянській родині в м. Брусиліві на Волині. 1903 р. приїхав до Острога, де екстерном закінчив чоловічу класичну гімназію. Мабуть, із часу перебування О. в Острозі і виник інтерес його до

Острозької старовини, історії Острога, князів *Острозьких*, особливо князя *В.-К. Острозького*, острозького культурно-освітнього центру XVI-XVII ст., ОА. Згодом вступив до університету св. Володимира (у Києві).

Іван Огієнко

Навчання в університі в 1903-1909 роках. О. поєднував із науковою діяльністю. Після Лютневої революції і падіння Російської імперії брав активну участь у державній, політичній і освітній роботі, будівництві Української держави доби Центральної ради, УНР, Директорії; проводив значну роботу щодо створення Української автокефальної православної церкви, становлення та розбудови національної університетської освіти в Україні. У 1918 р. заснував Український державний університет у м. Кам'янці-Подільському. Разом із Директорією поки-

нув Кам'янець-Подільський та емігрував у Польщу. Свою науково-педагогічну роботу О. продовжив як професор Варшавського університету. Під час окупації Німеччиною Польщі О. зосередив зусилля на церковних справах, формуванні структур української православної церкви. У 1940 р. прийняв чернецтво, наречений іменем Іларіона. О. був висвячений на ієромонаха, одержав сан архієпископа Холмсько-Підляського з катедрою в старовинному українському м. Холмі. 16 вересня 1944 року архієпископ Іларіон удостоєний звання холмсько-підляського митрополита. Згодом із наближенням радянських військ переїхав до Словаччини, потім до Швейцарії, а 19 вересня 1947 року до м. Вінніпега в Канаді. Восьмого серпня 1951 року надзвичайний собор Української греко-православної церкви в Канаді обрав митрополита Іларіона своїм першоієрархом.

У низці праць О. неодноразово звертався до історії князів *Острозьких* і ОА. У популярній концентрованій формі О. подав відомості про ОА у своїй останній монографії про князя *В.-К. Острозького* “Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Історична монографія” (видання української православної громади в Кенора, Онтаріо, для відзначення 75-ліття життя митрополита Іларіона, Вінніпег, 1958). У розділі “Освітня праця князя Костянтина” зазначено, що він “заклав десь у другій половині 1570-х рр. і вищу школу в самому Острозі. Ця найперша вища школа, Острізька академія, мала величезне значення в історії культури України. Тоді якраз з’явилося друкарство в Європі і князь Костянтин Острозький не пожалів своїх коштів, щоб відкрити друкарню в м. Острозі... І місто Остріг стало центром освіти й культури для всієї України, на що князь Костянтин не шкодував матеріальних засобів. Діяльність Острозького була дуже широка і сильно корисна, бо справді реально рятувала український народ” (с. 46-47). Належ-

ним чином підкреслив значення діяльності князя *В.-К. Острозького* у концентрації в Острозі “всіх видатних вчених, яких ставить на працю у своїй академії, у своїй друкарні, або на працю перекладів з чужих мов, або виготовлення біблійних текстів” (с. 47). Принципово важливі положення О. розкрив у розділі “Навчання в Острозькій академії”, відзначивши, що це був навчальний заклад т. зв. вільних наук, поділений на дві частини – молодшу і старшу. У молодшій викладались три науки: граматики, риторика і діалектика, а в старшій – чотири: арифметика, геометрія, музика й астрономія. “Таким чином, – писав О., – Острозька школа мала характер європейської вищої школи” (с. 108). Велика увага зверталась на викладання мов – слов’янської, грецької та латинської, тому “Острозька школа звичайно називалась “триязычним ліцеєм” (с. 108). Підкреслив, що “латинська мова викладалася в Острозі дуже поважно” (с. 110). Поряд із цим зазначив, що про “повстання і життя Острозької школи маємо дуже мало фактичних даних. Яка саме була ця школа, не відомо, але у всякому разі була школа вищого типу... Дійсно, князь Костянтин Острозький пильно старався, щоб його школа стала університетом і звалася Академією..., тому й ми маємо право звати її так, як хотів князь Костянтин, і як звали самі професори: академія” (с. 111-112).

О. розглянув питання про збирання вчених до м. Острога, грецькі впливи в Острозі, про острозький гурт учених, учнів ОА (називає тільки найвидатніших із них: *Петра Сагайдачного*, *Максима (Мелетія) Смотрицького*, сина Герасима, *Іова Княгиницького*, *Кипріяна*, “родом з Острога”, “спудея” Федора “з України”). Історичне значення ОА в тому, як підкреслив О., що: “це була перша висока наша школа, школа “вільних наук” в Україні. Школа від свого початку ясно поставила собі за головну ціль оборону Православія перед наступом розкладових католицтва та унії, і

цю ціль повно виконала... Остріг став культурним осередком великого розміру. Осередком був справді широкий своєю працею: була академія, була друкарня, появилися полемічні твори на оборону Православія, появилася перша Біблія, вийшли нові виправлені Богослужбові Книги. Справді, уперше постав великий культурний осередок в Україні!.. Взагалі, усе найцінніше, що вийшло в Україні за роки 1577-1608..., вийшло з Острога, вийшло за впливом князя Костянтина Острозького” (с. 122-123).

У книзі “Українська культура”, що мала популярний характер і була складена після революції 1917 р. для студентів Київського українського народного університету (1918 р.), коротко визначена теза: “Закладаються у нас нові вогнища, що боронять рідну культуру і старобатьківську віру од унії, а в місті Острозі, незабутнім патріотом українцем князем В.-К. Острозьким (1526-1608) у другій половині XVI віку зароджується славна Академія острозька, і коло цієї академії згуртувалися кращі сили України, їх кращі наукові сили, що повели вперед і рідну літературу, і рідну культуру” (с. 24).

З усіх монографічних праць О. найбільш важливою та інформативною щодо *Острозької друкарні* відзначається “Історія українського друкарства”, видана у 1925 р. (останнє перевидання у Києві здійснене в 1994 р. в заснованій у 1989 р. серії бібліотеки “Пам’ятки історичної думки України”). Повідомляються численні вірогідні і документальні матеріали про *Острозьку друкарню*, визначення ролі Острога у пізньому середньовіччі: “...своєю силою особливо славився Остріг в другій половині XV віку, ціле XVI та самий початок XVII віку. Остріг став в кінці справжнім культурним центром, осередком цілої Волині, і в справах культури був першим містом на всю Україну, значно перевищуючи навіть Львів... Виступив князь Костянтин на оборону прав свого на-

роду українського, а перед усім на оборону його батьківської віри... і князь вирішив попрацювати головно для підняття культурного рівня свого народу – князь заснував в себе в Острозі найкращу для свого часу школу і друкарню при ній” (с. 188). Проблематичною є думка О. про істотний вплив *А. Курбського* на князя *В.-К. Острозького* щодо заснування в Острозі вищої школи і друкарні. До того ж таке його твердження є безапеляційним: “Безумовно, князь Курбський, гарячий оборонець православної віри, помітно впливав на Острозького, і це він перший прищепив йому думку закладати в Острозі добру школу і друкарню. Про те саме нагадували князеві вищі східні ієрархи, греки, що взагалі мали добрий вплив на розвиток культури українського народу...” (с. 189). Як пише О., “потроху в Острозі збиралися кращі вчені свого часу і місто ставало найкращим освітнім осередком на Волині” (с. 192). Особливість жанру цього видання – поєднання суворой документації, зведеної систематизації свідчень та бібліографічних позицій щодо друкарства і частково освіти в Україні. Значення ОА в історії України нерозривно пов’язується з роллю *Острозької друкарні*, яка “була найперша постійна друкарня на українській землі”. Твердо висловлено переконання, що увесь той час Острог був “найсвітлішим центром української культури та його діяльність – це окрема доба в нашій історії”, а “видання остріжські увесь час користувались на Україні заслуженою пошаною” (с. 205).

Вартою уваги є гіпотеза О.: “Можливо..., князь Костянтин вважав увесь центр культурно-освітньої праці перенести з Острога до Дермані, бо Остріг з його галасливим характером княжої столиці був менше придатний для цього, ніж тиха та спокійна Дермань” і мотивував це тим, що “і справді бачимо, що по 1602 р. в Острозі на якийсь час видавнича діяльність вспиняється”. На дум-

ку О., “цілу Остріжську друкарню десь в кінці 1602 р. чи на початку 1603 р. перевезли з Острога до Дермані...” (с. 212-213).

У цій же монографії О. є відомості про культурних діячів, що працювали в Острозі наприкінці XVI – початку XVIII століття. Серед них *І. Федорович (Федоров)*, який називався іноді Хведорович, *З. Копистенський*, *Герасим Смотрицький*, пресвітер *Василь*, вчений “*Клірик Остріжський*”, священник *Дем’ян Наливайко*, перекладач ієромонах *Кипріян*, *Бронський (Броневський)*, *Мелетій Смотрицький*, *Тимофій Михайлович*. Проте О. не робить спроби ідентифікації особистостей деяких із них, що виступали під псевдонімами. Названі також греки *Кирило Лукаріс* і вселенський патріарх Єремія (с. 193).

Уже посмертно в 1991 р. у Вінніпезі Інститутом дослідів Волині опублікований збірник творів митрополита Іларіона “Українська культура і наша церква. Ідеологія української православної церкви. Життєпис”. Щодо ОА, то на неї звернута увага в перших двох студіях цього збірника. У розділі “Наука” він говорить про “граматику” учня ОА *М. Смотрицького* 1619 р., що вона “стала на довгий час шкільним підручником..., а правопис Мелетія Смотрицького, за його Граматикою 1619 р., тримався в українському письменстві почасти аж до кінця XVIII віку, а його коріння знати ще й тепер, особливо в правописові російському” (с. 16).

Загалом О. сприяв популяризації свідчень про ОА серед широких кіл громадськості, університетської молоді в Україні і в західній українській діаспорі.

Твори І. Огієнка: Вікові наші рани. – Вінніпег. – 1960; Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965; Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVII в. – 3-є вид. – Київ, 1994 (1-ше вид. – Львів, 1925., 2-є вид. – Вінніпег, 1983); Історія церковнослов’янської мови. – Вінніпег, 1970. – Т. 1, 2 (передрук з 1-го видання. – Варшава, 1927); Князь Костянтин

Острозький і його культурна праця. Історична монографія. – Вінніпег, 1958; Нариси з історії української мови. Система українського правопису: популярно-науковий курс з історичним освітленням. – 2-е вид. – Вінніпег, 1990 (1-е вид. – Варшава, 1927); Релігійність Т. Шевченка. – Вінніпег, 1964; Рятування України. На тяжкій службі своєму народові [Спогади]. – 2-е вид., допов. – Вінніпег, 1968; Св. Почаївська Лавра. – Вінніпег, 1961; “Слово про Ігорів похід” – найвеличніша пам’ятка української культури XII ст. – 2-е доп. вид. – Вінніпег, 1967; Українська культура і наша церква. Ідеологія української православної церкви. Життєпис. – Вінніпег, 1991; Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в українським народнім ун-ті. – Київ, 1991 (1-е вид. – Київ, 1918); Українська церква за Богдана Хмельницького 1647-1657. – Вінніпег, 1955; Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2-х т. – Київ, 1993. – Т. 1-2 (передрук. з вид. Прага, 1942. – Т. 1-2).

Джерела: Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo wuznań religijnych i oswiecenia publicznego. – № 46-92. – Ogijenko Jan.

Література: Бобровницька Т. Вчений, дослідник, громадський діяч // Життя і слово. – 1994. – 24 вересня; Данилюк П. Нова праця митрополита Іларіона [Українська культура і наша церква – Ідеологія української православної церкви – Життєпис. – Вінніпег, Канада, 1991] // Літопис Волині. – Вінніпег, 1992. – Ч. 17-18. – С. 192-193; Жалобна книга в пам’ять митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1973; (Жулинський М.) “Людина невсипущої праці й обов’язку” // Огієнко Іван. Українська культура. – Київ, 1992. – С. 5-10; Задорожній В. Іван Іванович Огієнко – мовознавець // Митрополит Іларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія української православної церкви. Життєпис. – Вінніпег, 1991. – С. 73-81; Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві // Український історик. – 1995. – № 1-4 (124-127). – С. 259-267; Костриця М. Ю. Іван Огієнко – випускник Острозької гімназії // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993. – С. 61-63; Кушнір М. Іван Огієнко // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 244-252; Літопис Волині. – Вінніпег. – 1992. – Ч. 17-18; Мулик-Луцик Ю. Наукова праця митрополита Іларіона // Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1958; Науковий збірник в 30 річницю наукової праці професора, доктора Івана Огієнка. – Варшава, 1937;

Нестеренко А. Митрополит Іларіон – служитель Богові і народові // Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона. – Вінніпег, 1958; Онуфрійчук М. Служив народові й Богові // Літопис Волині. – Вінніпег. – 1992. – Ч. 17-18. – С. 28-34; Поляшук Я. Острогіана митрополита Іларіона // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. – Вип. 4. – Кам’янець-Подільський, 2009. – С. 139-144; Савчук П. О. Остріг у дослідженнях І. І. Огієнка // Матеріали VI-ї Острозької наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”, 1995. – Остріг (1996). – С. 189-190; Степовик Д. Іван Огієнко // Літ. Україна. – 1992. – 16 січня; Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конф., присвяченої 110-роковинам від дня народження професора Івана Огієнка. – Львів, 1992; Тимошик М. Невтомний сівач на українознавчій ниві // Огієнко І. І. Українська культура (серія “Пам’ятки історичної думки України”). – Київ, 1994. – С. 7-33; Чуб Д. Нове видання “Історія українського друкарства” // Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – Ч. 15. – С. 227-228; Чуб Д. Словник проф. І. Огієнка // Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – Ч. 15. – С. 229-230; Gerus O. W. Iwan Ohienko and founding of Kamianets-Podilsky Ukrainian state University // Український історик. – 1990, Ч. 1-4 (104-107). – С. 78-92.

Микола Ковальський

“Октоїх” (Дермань, 1604)

“Октоїх” (дослівний переклад із грецької “Осьмогласник”) – одне з літургійних видань, що включає чинопослідування вечірні, повечір’я, вранішньої та літургії, змінні впродовж року. Всі піснеспіви розділені на 8 гласів, звідки утворилася й назва. Легендарним автором вважається Іоан Золотоустий.

Назва за титулом: “Охтаикъ, сирѣчь ѡсмогласникъ, твореніє ѡчасти прпѣбнаго ѡца нашего Іванна Дамаскина”. На титулі зазначено початок друкування книги 12 квітня 1603 року; в післямові – дату закінчення друкування 12 вересня 1604 року. На звороті титулу вміщено герб князя В.-К. Острозь-

кого та вірші на герб українською книжною мовою. Передмова без підпису надрукована паралельно церковнослов'янською та українською мовами. У післямові зазначено місце видання: “въ ѡбщомъ манастыри Дермани, коштомъ и накладомъ манастыр'скимъ при игоуменѣ Исаакіи, протосингелѣ Александрійскомъ”. Післямова підписана “Даміанъ недостойныи прозвितеръ”, тобто Даміан Наливайко. Вочевидь, саме він у Дерманській друкарні керував роботою над Октоїхом та іншими виданнями. Під підписом букви “І Ф Д”. На останній сторінці післямови йдеться про смерть князя *Олександра Острозького* 2 грудня 1602 року.

Склад видання: титул – арк. 1 І рах., вірш на герб *К. Острозького* – арк. 1 зв. І рах.; вірш “Кр[ѣ]сте господствоуй” та “Чаломъ жи [68] / Нила постника ѡ главизнь” – арк. 2 І рах., паралельно “Предословіе оуказател'но кый разѣм' съдер'жиѣ в себѣ книга сіа” та “Предмова оуказючи що за розѣм замыкаеть в собѣ таа книга” – арк. 2 зв. – 13 І рах.; [Октоїх]. Гла^ѣ а [1] – арк. 2-41 ІІ рах.; Гла^ѣ в [2] – арк. 42-79 ІІ рах.; Гла^ѣ г [3] – арк. 80-119 ІІ рах.; Гла^ѣ д [4] – арк. 120-160 ІІ рах.; Гла^ѣ є [5] – арк. 1 – 40 зв. ІІІ рах.; Гла^ѣ з [6] – арк. 41-7 ІІІ рах.; Гла^ѣ з [7] – арк. 79-99, 60-78 ІІІ рах.; Гла^ѣ и [8] – арк. 76-80, 111-146 ІІІ рах.; “Свѣтилны въскресны” – арк. 1-3 зв. ІV рах.; “Троичны дневнїи” – арк. 4-5 зв. ІV рах.; “Свѣтилны дневнїи по всю седмицѣ” – арк. 6-6 зв. ІV рах.

Видання збереглося у великій кількості примірників. Складається із 336 аркушів, організованих у 54 зошити переважно по 6 аркушів. Поаркушна формула – арк. 1-13, 1-160, 1-99, 60-80, 111-146, 1-6, [1]. Друк в дві фарби. Рядків на сторінці 39, 29, бл. 53. Розмір 10 рядків – 59, 84, 43 мм. Дзеркало набору 225 x 120 мм. Художнє оформлення – 2 гравюри із зображенням хреста на Голгофі – більша – арк. 79 ІІ рах., невелика – арк. 80 зв. ІІ рах., а також 18 заставок із 14 дощок, 3 кінцівки із 3 дощок, виливні прикраси.

Публікації: Вірші Д. Наливайка “На герб... княжати

Острозького” та “Кресте, господствуй” // Українська література XIV-XVI ст. – Київ, 1988. – С. 514-515.

Місце зберігання: Україна – Київ, НБУВ (4 прим.); НІБУ, Б-ка КПЛ, ЛННБУС (11 прим.), ІМ (3 прим.); УБ; Харків, ХДНБ; Росія – Москва, С.-Петербург, Саратов, Варшава та ін.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 17. – С. 37-38; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабунцев. – Москва, 1982. – № 16. – С. 25; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 64. – С. 33; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 176. – С. 301-302; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стратина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 44-54. – С. 40-61; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. С. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 48. – С. 45; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 44. – С. 30-31; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 14. – С. 14-15; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 154. – С. 23.

Література: Ісаєвич Я. Д. Преємники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 16; Його ж. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 135; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 126.

Наталія Бондар

Олексій (* ? – † ?)

Культурний діяч. Згадується в двох листах до князя *В.-К. Острозького*, які приписуються князю *А. Курбському*. Ці листи атрибууються 1578 р., коли вже виникла ОА і здійснювалася підготовка до видання *Острозької Біблії*. У них О. характеризується як особа, наближена до князя *В.-К. Острозького*. Він, судячи з цих згадок, був добре освіченою людиною, займався публіцистичною діяльністю й оригінально коментував Біблію. Міг брати участь у роботі вченого гуртка, що сформувався тоді в Острозі, щодо підготовки до друку *Острозької Біблії*, а також у роботі ОА.

На думку І. Мицька, О. може бути тотожний краківському протестантському друкареві Олексію Родецькому.

Література: Мицько І. Іван Федоров. Життя в еміграції. – Острого, 2008. – С. 96; Його ж. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 104-105; Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. – С.-Петербург, 1913. – С. 53, 108.

Петро Кралюк

Описи (інвентарі) Острога XVI – середини XVII століття

Документи, які склалися за різних обставин і з різною метою. Відомі такі інвентарі Острога й Острожчини: 1) акт (подавчий) уведення у володіння Острогом і навколишніми селами Беати Костелецької, вдови князя Іллі Острозького, у 1542 році; 2) акт поділу володінь князя Іллі Острозького між його вдовою та дочкою 1542 року; 3) *акт розподілу володінь князя К.-В. Острозького між його дітьми Олександром і Янушем 1603 року*; 4) акт поділу володінь князя *Олександр*

ра Острозького між його дочками Софією Любомирською, Катериною Замойською та *Анною-Аллоїзою Ходкевич* 1620 р. (січень); 5) опис володінь князя *Януша* після його смерті і передачі створеної на їх основі Острозької ординації князю Заславському (липень 1621 р.); 6) опис острозьких володінь 1654 р., в якому фіксувалися спустошення, викликані війною під проводом Б. Хмельницького. Два описи датуються початком XVIII ст. і є своєрідною точкою відліку історії Острога нового історичного етапу.

Подавчий акт 1542 р. є поденними записами (30.01.-6.02.1542) королівського дворянина Яна Лютомирського про передачу вдові та дочці князя Іллі Острозького сіл волості та Острозького замку. Найдетальнішим описом Острога є *акт поділу володінь князя В.-К. Острозького* між його синами Янушем і Олександром. Створено його було 10-17.03.1603 року. Зберігся у значній кількості копій. Інвентар Олександрової частини (1621) створено на основі тривалої підготовки, в ході якої в 1619-1620 рр. ревізори, очолені литовським підскарбієм М. Тризною, описали маєтності (на всій території Речі Посполитої), тому цей опис точніше було б називати ревізією. Острого і Острожчина відійшли до *Анни-Алоїзи Ходкевич*. Опис 1621 р. володінь *Януша Острозького* дає можливість повністю охарактеризувати Острого і Острожчину того періоду. Винятковість опису 1654 р., що пов'язана з реєстрацією спустошень і збитків, знайшла відображення і в самій назві – “Ревізія...”. Описами (у значенні описово-статистичні джерела) можна вважати також первинні (1576, 1604 та 1635 рр.) та підсумкові (1570, 1577, 1583, 1589 рр.) реєстри збирання державних податків.

Збереглися також інвентарі окремих складових частин Острожчини – церковних володінь (1571), Дерманського монастиря (1627), Межиріцького ключа (1640, 1643) та окремих сіл (1593, 1595).

Найбільш детальний опис Острозького замку міститься в інвентарі 1621 р.; описано замок також в актах 1603 та 1654 років. У 1542 р. зафіксовано було лише майно, що знаходилось у замку (в т. ч. 21 книга). Опис міста відсутній в акті 1542 р.; у ревізії 1654 р. він незначний, що пов'язано зі станом і спустошеністю Острога. Значне місце опису міста, його вулиць та мешканців відведено в інвентарях 1603 та 1621 років.

Усі інвентарі XVII ст. фіксують стан сільських населених пунктів на час створення, а акт 1654 р. подає характеристики (розміри, кількість селянських господарств) як на момент ревізії, так і на 1648 рік.

Серединою XVII ст. датується ще один опис Острога. Порівнявши його з ревізією 1654 р. і виявивши між ними спільні риси, М. Ковальський відніс його до 1651-1653 років. До кінця XVII ст. належить, на думку М. Ковальського, ще один опис Острога, точніше його фрагменти, підшиті до опису Межиріччя. Інвентарні описи м. Острога й Острожчини містять свідчення із соціальних, економічних, демографічних, історико-культурних питань.

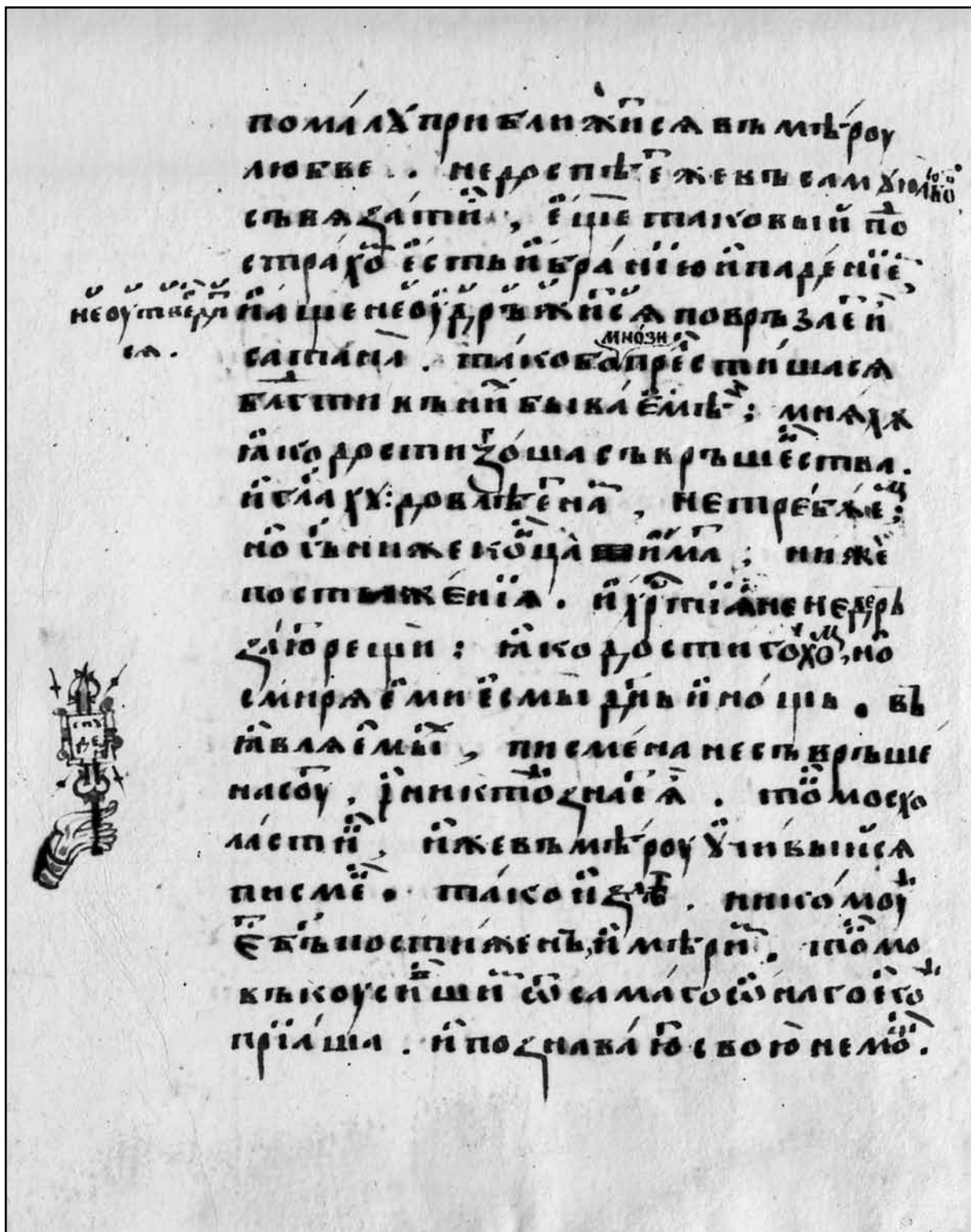
Публікації: Акти 1542 р. (підгот. В. Атаманенко, Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів (Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського). – Київ, 2005. – С. 57-79); Дільчий акт 1542 р. (підгот. І. Тесленко, Архівознавство. Археологія. Джерелознавство. – Київ, 2003. – Вип. 3. – С. 109-123); Інвентар частини замку в Острозі 1620 р. (Підгот. М. Боянівська); Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острого – Нью-Йорк, 2004; Ревізія 1654 р. (підготув. В. Атаманенко, Український археологічний щорічник. – Київ – Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 410-528); Ревізія частини замку 1654 р. (Підгот. М. Ковальський), // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 122-124, 139-145; Частина ревізії 1620 р. (підгот. І. Ворончук, Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 р.). – Київ – Старокосянтинів, 2001. – С. 140-204).

Література: Атаманенко В. Інвентарні описи Межиріччя XVII століття // Український археологічний щорічник. – Київ – Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 71-83; Його ж. Найдавніші описи Острозької волості як джерело з соціально-економічної історії // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Київ, 2005. – С. 44-79; Ковальський М. П. Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини, виявлені в головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві // Матеріали IV наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острого, 1993. – С. 65-74; Його ж. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вип. 2. – С. 113-137; Його ж. Острог как политико-административный, экономический и культурный центр XVI в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 49-56; Його ж. Острожский инвентарь 1654 г. // Исследования по археологии и источниковедению отечественной истории XVI-XX вв. – Днепропетровск, 1990. – С. 32-40; Перлштейн Я. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 33-48; Його ж. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-142; Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 р. як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // Архівознавство. Археологія. Джерелознавство. – Київ, 2003. – Вип. 3. – С. 109-123.

Віктор Атаманенко

Освітня система Острозької академії

Відсутність необхідних джерел (статутів, навчальних програм) не дають змоги повністю реконструювати освітню систему й педагогічний процес у ОА. Частково це можна зробити на основі фрагментарних згадок, що є в джерелах, які стосуються цього навчального закладу.

Зображення школярської дощечки з написом "Спудей" у рукописі, скопійованому в Острозі 1598 року

Приклад 33.

Ітем купити в Кіеві 700 рублів, сучасні
 Ісх. Копе в тачити по 132. Забувають
 гу прісудати по 202. Копе вступити,
 в тачити Бискупі,

Копе	132	сучасні.
1	-----	700
	700	
	9100	

Копе	20	Бискупі
1	-----	700
		20
		14000

17000
 9100

 Бискупі 9000

Бискупі

700	-----	9100	Копе
		30	1
		273000	

$\begin{matrix} 6 \\ 273000 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix} \begin{matrix} 132 \\ 132 \end{matrix}$

Немає визначеності щодо того, школою якого типу можна вважати ОА. Якщо низка дослідників (І. Огієнко, О. Дзюба, Я. Ісаєвич, М. Ковальський, І. Мицько та ін.) схильні трактувати її як вищий навчальний заклад, то інші (К. Харлампович, В. Ульяновський, Т. Кемпа, Н. Яковенко) більш обережні в цьому плані і вважають, що це була, за критеріями того часу, школа середнього типу. Проте ні перша, ні друга точки зору не є достатньо обґрунтованими через брак джерел.

Православна школа в Острозі наприкінці XVI – початку XVII ст. фігурує під різними назвами – просто як школа, училище, ліцей, гімназія, колеґіум, академія. У першій згадці про цю школу, яка з’явилася в “*Азбуці*” (“*Букварі*”), надрукованій Іваном Федоровичем 15 червня 1578 року, вона іменувалася “дитячим училищем”.

Що собою являла тоді традиційна школа, маємо не багато даних. Із заповіту Василя Загоровського (1577) впливало, що для тогочасних волинських шляхтичів бажаною була триступенева система освіти. На першому, початковому етапі відбувалося навчання руської грамоти (на основі старослов’янської) та порядку служб православної церкви. Здійснювалося це, здебільшого, при церквах та монастирях дяками. На другому етапі відбувалося вивчення латинської мови під керівництвом “бакаляра”, тобто людини, яка закінчила університет і знала латинську мову. Третім етапом була освіта підвищеного типу. Вона здобувалася переважно в католицьких навчальних закладах, зокрема, єзуїтських колеґіумах. В українських школах-дяківках навчання здійснювалося з допомогою букварів. Очевидно, таким букварем і була вищезгадувана “*Азбука*”, видана в Острозі 1578 року. Поряд із цим, у навчальних цілях у школах-дяківках використовувалися як своєрідні підручники окремі біблійні книги, зокрема, Псалтир. На це вказував Ф. Скорина в передмовах до

своїх біблійних видань. Підручником такого типу, очевидно, виступав виданий в Острозі в 1580 р. *Новий Завіт із Псалтирем*.

Однак окремі згадки про “дитяче училище” в Острозі, які є в “*Азбуці*” 1578 р., все-таки дають підстави вважати, що це не була школа початкового типу. Адже для цього “училища” будувався окремий дім. Воно також функціонувало разом із друкарнею, приміщення якої знаходилося поряд. А до “училища” князь В.-К. *Острозький* приставив мужів, що знали в божественному писанні, володіли грецькою, латинською й руською мовами. Вивчення латинської й особливо грецької мов у тогочасних українських умовах – це вже був рівень “середньої” освіти. А вказівка на те, що мужі, приставлені до “училища”, знаються на божественному писанні, дає підстави говорити, що тут здійснювалася богословська (за мірками того часу – вища) освіта.

Те, що Острозьку школу могли тоді вважати навчальним закладом вищого типу, засвідчує заповіт *Гальшки Острозької* (1579). Тут вона іменує цей навчальний заклад академією. Проте в цьому випадку треба мати на увазі, що сам термін “академія” набув поширення серед західноєвропейських гуманістів. Під ним (за аналогією з Платонівською академією) початково розуміли гурток вчених людей. І лише з часом почали трактувати академію як навчальний заклад. Правда, навчальний заклад дещо іншого типу, ніж традиційний університет. Це мало бути об’єднання вчених, які, вільно спілкуючись зі своїми учнями, навчали їх. І при цьому реалізовували спільні наукові проекти, де брали участь як вчителі, так і учні. Таким, очевидно, й замислювався навчальний заклад в Острозі. Це були вчені люди, які знали класичні мови, а також мову руську, могли здійснювати богословські студії, працювати з біблійними текстами й водночас навчати в школі. Саме на це вказує передмова до “*Азбуки*” 1578 року.

Починаючи з 80-х рр. у різних документах Острозька школа фігурує як навчальний заклад вищого чи підвищеного типу. Православні схильні були іменувати її просто школою та академією, а католики (й, можливо, протестанти) – колегіумом, ліцеєм і гімназією. Термін “грецький колегіум” має місце в листуванні Альберто Болоньєтті, який був папським нунцієм у Польщі в 1581-1584 роках. Так, у листі від 21 березня 1583 року А. Болоньєтті до *Януша Острозького* говориться, що “для цього великого колегіуму, який тепер з великою побожністю і майже з королівським розмахом споруджується в Острозі, потрібні будуть грецькі священники, а можливо, й латинські, які б взяли на себе турботу про навчання молоді” (Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 78). Як бачимо з цього листа, в Польщі добре знали про існування православної школи в Острозі, а А. Болоньєтті називає її “великим колегіумом”. Тобто це можна сприйняти в тому сенсі, що він розглядав цей навчальний заклад як школу підвищеного типу. Православну школу в Острозі колегіумом іменували у 1587 р. секретар папського нунція в Польщі Горацій Спаноцці (*Relacje puncijuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548-1690.* – Т. 1. – Berlin, Poznań, 1864. – S. 460), а також у 1620 р. у своєму щоденнику ксьондз *Острозького фарного костелу* (Краківський воєводський архів. Відділ на Вавелі. Архів Сангушків. – № 1031. – С. 153). Острозьку школу “тримовною гімназією” (*Trilingue Gymnasium Ostrogianum*), а також ліцеєм іменував *Симон Пекалід* у поемі “*Про Острозьку війну*” (1600). У цьому творі зазначалося, що “славу античних часів” Острогу принесли “вільні науки”, які тут викладаються. Це можна зрозуміти так, що в цій “тримовній гімназії” або ліцеї відбувалося вивчення т.з. семи вільних наук – гра-

матики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики. У Західній Європі вивчення цих дисциплін трактувалося як середня освіта чи початковий етап вищої. Принаймні значна частина людей, які студіювали в західноєвропейських університетах, отримували звання бакалавра “вільних наук”. *С. Пекалід* не розшифровує, які три мови вивчалися в Острозькій гімназії чи то ліцеї. Однак не важко здогадатися, що ними були латинська, грецька та старослов’янська, чи, можливо, також тогочасна українська (руська) книжна мова. Про те, що тут працювали знавці вказаних мов, свідчила вищезгадана “*Азбука*” 1578 року.

Є підстави вважати, що творці ОА запозичили гуманістичну концепцію тримовного навчального закладу, яка набула в той час поширення в Західній Європі. Прихильники цієї концепції виходили з того, що знання трьох класичних мов – старосврейської, грецької та латинської, є необхідною умовою для кваліфікованих богословських студій над Святим Письмом. Тримовні навчальні заклади в Західній Європі стали альтернативою традиційних університетських структур. Запозичуючи вищевказану концепцію тримовного навчального закладу, творці ОА видозмінили її відповідно до наявних культурних традицій Східної Європи. Як зазначає Я. Ісаєвич, “західноєвропейська концепція гебрейсько-грецько-латинської освіти в Україні трансформувалася в засаду греко-латинсько-слов’янської тримовності” (Ісаєвич Я. “*Lusaem trilingue*”: концепція тримовної школи в Європі в XVI ст. // *Острозька давнина: Дослідження і матеріали* / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 11).

Автор поеми “*Про Острозьку війну*” також говорить, що в Острозі існувала бібліотека, тут побачила світ Біблія (мається на увазі *Острозька Біблія*), а також друкується чимало інших книжок. Цю культурну діяльність він пов’язував із “тримовною гімназі-

єю” (Симон Пекалід. Про острозьку війну під П’яткою проти низових / Пер. В. Маслюка // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987. – С. 203, 214). Хоча вищезгадувані католицькі автори й С. Пекалід не використовували для характеристики навчального закладу в Острозі терміна “академія”, все-таки вказували, що тут давався високий рівень знань. І, фактично, ставили цей навчальний заклад на рівень з іншими навчальними закладами вищого типу.

Те, що в ОА відбувалося викладання семи “вільних наук”, засвідчують твори православних авторів-полемістів. Так, у “*Пересторозі*” (близько 1605 р.) є згадка, що грек Никифор їздив у Острог для викладання “вільних наук”. Також там ідеться мова про те, що князь В.-К. Острозький, збудувавши в Острозі школу, старався, щоб константинопольський патріарх прислав сюди вчителів, учених богословів і що тут процвітали “словенські та грецькі науки” (Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 34). В іншому полемічному творі “*Палінодія*” (1619-1622) Захарії Копистенського сказано, що в Острозі знаходилися оратори, рівні Демосфенові, інші любомудри, були доктори, що володіли грецькою, слов’янською та латинською мовами, математики й астрологи, зокрема, Ян Лятос (Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1878. – Т. 4. – С. 1136).

Свідчення “*Перестороги*” й “*Палінодії*” дають підстави говорити, що в ОА вивчалися не лише сім “вільних наук”, мови старослов’янська (чи руська), грецька й латинська, а й були студії вищого типу, зокрема, студіювалося богослів’я. Показовою в цьому плані була робота над *Острозькою Біблією*, яка потребувала високої філологічної та богословської кваліфікації. До цієї роботи залучалися як викладачі академії, так і її учні.

Про високий статус навчального закла-

ду в Острозі вказували православні, католицькі й уніатські джерела кінця XVI – початку XVII ст. У збірці полемічних творів Герасима Смотрицького “*Ключ царства небесного*” й “*Календар римський новий*” говорилося, що вони написані в “Академии Острозькой”. Цю вказівку можна розуміти в тому сенсі, що академія була місцем, де здійснювалися богословські студії. Про це фактично говорить Інатій Потій, який у “*Відписі на лист якогось Клірика Острозького*” (1599) характеризує свого суперника, з котрим полемізує, як “учня академії Острозької” (Потій І. Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Київ: Основи, 1995. – С. 150). Тобто в ОА готували людей, здатних вести богословську полеміку. Острозьку школу академією іменував Йосип Вельямин Рутський у своєму листі від 15 лютого 1603 року до князя Миколая Радзивілла “Сирітки”, при цьому вказував, що для неї князь В.-К. Острозький шукав професорів аж у Греції (Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Т. 1. – Киев, 1883. – Приложение. – № 23. – С. 180-181). Про існування академії в Острозі як оплоту православ’я писав єзуїт Я. Велевіцький у щоденниковому записі від 1623 р. (Wielewicz J. Dziennik spraw domu zakonnego oo jezuitow u sw.Barbary w Krakowie // Scriptorum rerum Polonicarum. – Krakow, 1899. – Т. 17. – S. 151). Цей запис можна розуміти в тому сенсі, що в ОА мусили бути певні богословські студії. Інакше Я. Велевіцький не трактував би її оплотом православ’я і не вбачав у ній серйозної небезпеки для поширення католицизму на українських землях.

В акті поділу володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем та Олександром 1603 р. йдеться про друкарню і школу в Острозі, які, судячи з контексту документу, розглядаються в комплексі. До початку XVII ст. належить недатований документ

польською мовою “*Постанова на Острозьку академію*”, де, зокрема, говориться про оплату “панам бакалярам” – окремо греко-слов’янському й латинському, а також їхнім помічникам “підбакалярам”. Тобто, спираючись на цей документ, можемо говорити, що в ОА відбувалося вивчення грецької, старослов’янської та латинської мов. У цій же “*Постанові...*” згадується й про співаків. Отже, в ОА відбувалося й навчання музики. Згадки про Острозьку школу, яку називають академією, є під 1617 р. у хроніці *Острозького фарного римо-католицького костелу* та в описі Острога 1620 р. А інформація про те, що після пожежі 1617 р. учнів із школи при *фарному костелі* перевели до “академії руської”, свідчить про відносно високий рівень викладання в цьому навчальному закладі латинської мови.

Виходячи з вищезгаданих документів, можна дійти висновку, що ОА, з одного боку, виступала як гурток вчених (переважно богословів та філологів), а з іншого, як навчальний заклад, де реалізовувалася концепція гуманістичного навчання. Вона була багатоступеневою школою, яка включала початковий, середній та вищий рівні. Пізніше приблизно така сама схема багатоступеневого навчання існувала в Києво-Могилянській академії. На першому етапі учні оволодівали руською грамотою, що мала старослов’янську основу. Для навчальних потреб учнів-початківців у Острозі було здійснено кілька видань букварів (нам відомі видання 1578 р., початку 80-х рр., 1598 р., після 1598 р.). Можливо, були інші видання навчальних посібників для початкового навчання, але вони не дійшли до нас, оскільки такі книги завдяки інтенсивному використанню швидко зношувалися та знищувалися. Уже зазначалося, що як підручник міг використовуватися Новий Завіт із Псалтирем 1580 року. На наступному, середньому етапі відбувалося вивчення грецької та латинської мов. При чому рівень

їхнього викладання був достатньо високий. Відбувалося також вивчення семи “вільних наук”. Принаймні в нас є прямі й непрямі свідчення того, що тут вивчалися граматика, риторика, арифметика, музика, астрономія. Не викликає сумнівів студіювання й інших предметів із комплексу семи “вільних наук”. На вищому етапі відбувалися богословські студії. У перші роки існування школи вони були пов’язані з підготовкою тексту Біблії, до чого залучалися й окремі учні академії. Пізніше, у 80-90-х рр., актуальною для ОА стає богословська полеміка з католиками й прихильниками унії. З’являється низка богословських творів полемічного спрямування. Передусім варто відзначити “*Книжицю Василя Суразького*, відому під назвою “Про єдину істинну православну віру” (написана в 1588 р., опублікована в 1598 р.). У той час в Острозі було підготовлено низка перекладів богословських праць із грецької мови. Про високий рівень викладання богослів’я в ОА засвідчує твір її учня *Мелетія Смотрицького* “Тренос” (1610), де основна увага приділялася теологічним питанням щодо відмінностей між римо-католицькою й православною церквами.

Деякі дослідники, зокрема, В. Ульяновський, звертають увагу на те, що ОА не мала офіційного статусу ні вищого навчального закладу, ні навіть середнього (Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 2. – Київ, 1994. – С. 83-86). Проте в цьому випадку варто враховувати принаймні два моменти. По-перше, цей навчальний заклад існував у приватному місті. У його власника, князя *В.-К. Острозького*, не було потреби добиватися для школи офіційного статусу. Вона могла функціонувати і без нього. По-друге, в умовах Речі Посполитої такий статус надавався переважно школам католицьким. Православним чи протестантським у тогочасних умовах конфесійного протистояння зробити це було складно.

Тому сумнівно, що ОА, котра сприймалася католиками як оплот православ'я, могла отримати такий статус. Характеризуючи ОА, визначаючи її статус, потрібно виходити з того соціокультурного контексту, в якому вона знаходилася. Академія стала нетрадиційним навчальним закладом на теренах Східної Європи, де домінувало православ'я. Вона, враховуючи давні руські освітні традиції, намагалася синтезувати їх з надбаннями тогочасного західноєвропейського ренесансного гуманізму. Це знайшло вияв у специфічній реалізації концепції “тримовного” навчального закладу. Тут вивчалися нетрадиційні для давньоукраїнської освіти сім “вільних наук”, а також латинська мова. Можна говорити про існування в академії богословських студій. Тоді це на Заході і на Сході Європи трактувалося як найвищий освітній рівень. Все це і дає підстави вважати ОА вищим навчальним закладом. ОА дала значний імпульс для розвитку освіти на теренах України, наблизивши існуючу тут школу до європейських зразків. Зрештою, вона послужила зразком для братських шкіл, а також стала предтечею Києво-Могилянської академії.

Джерела і література: Азбука Івана Федорова 1578 / факс. изд. подг. Е. Л. Немировским. – Москва, 1983; Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988; Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954; Голубев С. Археологические заметки, о памятниках старины, находящихся в некоторых местностях Волынской епархии // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. 1; Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т. 4; Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579, 16 березня / Підгот. Л. Демченко // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 110-111; Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.). – Київ, 1987; Ковальський М. П.

Острозька “Азбука” – невідома книга Івана Федорова // Пам'ятки України. – 1970. – № 1; Мицик Ю. “Postanowienie na Akademię Ostrogską” // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 120-121; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 25-26; Поссевино А. Исторические сочинения о России XVI в. – Москва, 1983; Потій І. Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Київ, 1995; Симон Пекалід. Про острозьку війну під П'яткою проти низових / Пер. В. Маслока // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987; Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Київ, 2001; Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – Кн. 2. – Київ, 1994; Яковенко Н. Цікавий документ // Жовтень. – 1985. – № 2; Ї ж. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002; Acta kościoła farnego ostrogskiego // Rocznik wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 210; Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440-1600). – Kraków, 1938; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913; Kempa T. Konstancy Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997; Monumenta Poloniae Vaticana. – Cracoviae, 1938. – Т. 6; Relacje nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548-1690. – Т. 1. – Berlin – Poznań, 1864; Wielewiczki J. Dziennik spraw domu zakonnego oo jezuitów u sw. Barbary w Krakowie // Scriptorum rerum Polonicarum. – Kraków, 1899. – Т. 17.

Петро Кралюк

Острог (архітектурно-планувальний розвиток міста)

Сучасне місто розташоване на р. Вілії неподалік її злиття з р. Горинню. Ландшафтно-топографічна ситуація характеризується підвищеними лівобережними пагорбами домінуючого територіального ареалу та правобережного пониззя, переважно рівнинного (Нове місто). На обширі міста археологічними

розкопками виявлено сліди давніх стоянок комарівської культури. Важливими письмовими джерелами для вивчення топографії, демографії та архітектури міста є *описи (інвентарі) міста XVI-XVIII століть*. Перша літописна згадка про О. міститься в Іпатському списку під 1100 р., у зв'язку з передачею його згідно з рішенням князівського з'їзду у Вітичах Давиду Ігоровичу, позбавленому володимирського престолу за осліплення теребовлянського князя Василька. Назва міста походить від розповсюдженого на Русі конструктивного прийому оборонного будівництва: “острог” – захисна огорожа навколо поселення у вигляді суцільної стіни з вертикально вкопаних, загострених догори дерев'яних колод. Протягом XII-XIII ст. О., очевидно, відігравав роль одного з опорних пунктів в оборонній системі князівських володінь. Первісним планувальним ядром поселення слугував дитинець (нині територія замку) з невеликим *Пригородком* із західного, напольного боку.

Дитинець площею близько 0,7 га відділявся від материкової частини штучним ровом у вигляді півкільця, утвореного поєднанням двох прияроків. Перепад висотних позначок горішнього плато дитинця та водного дзеркала Вілії близько 21 м. В'їзд на територію дитинця від *Пригородка* здійснювався через дерев'яний міст, який мав, ймовірно, підйомну частину (в XIX ст. замінено земляним насипом).

Із часом *Пригородок* отримав власну лінію зовнішніх дерево-земляних укріплень спрощеного типу, що проходила приблизно по напрямку сучасних вулиць князів *Острозьких* і проспекту Незалежності. Загальна площа *Пригородка* не перевищувала 4 га.

Схоже на те, що після монгольської навали поселення довгий час стояло пустою. У 1340 р. Волинь перейшла у володіння литовського князя Любарта. На 1341 р. припадає перша згадка про князів *Острозьких*. Перший відомий нам князь Данило сприяв роз-

будові О. Зокрема, відомою є його пожертва земельних маєтностей “Святому Николе Острозкому, в паркане ж”. Тобто вже у XIV ст. існувала, мабуть, найдавніша Микільська (*Миколаївська*) церква та фортифікаційна лінія нових або поновлених давніх дерев'яних укріплень (“паркан”) навколо *Пригородка*, що відповідала тій території, яка сформувалася ще у XII ст. Однак практично всі споруди як самого дитинця, так і *Пригородка*, залишалися дерев'яними. Лише на Замковій горі починається спорудження мурованого князівського житла типу донжону, котре пізніше увійшло до потужного замкового оборонного комплексу під назвою “Вежі мурованої”. Початок її будівництва звичайно приписується саме Данилу Острозькому.

У 1386 р. Владислав II підтвердив права Федора Острозького (сина Данила) на місто О., окрім того, дав йому ще й Корець, Заслав та багато сіл. З діяльністю саме цього князя пов'язується спорудження на *Пригородку* першої мурованої Пречистенської церкви, а згодом заснування тут у 1425 р. костелу Успіння Богородиці та монастиря домініканців. Пожвавлення в місті торгівлі та ремісничого виробництва в XV ст., постійне зростання майнових статків князів *Острозьких* зумовили помітний підйом у заселенні та розбудові міста. Нове будівництво виходить за межі давнього *Пригородка* і поширюється на нові ділянки прилеглої території в північному та північно-східному напрямках. Через ландшафтні особливості та як протиставлення давнім міським фортифікаціям нові території отримали назву “окольного”, нижнього замку (термін “замок” використовувався тоді ще й в адміністративно-територіальному значенні). На перехресті чотирьох головних під'їзних доріг (з Луцька, Рівного, Звягеля та Заславля) починає формуватися новий планувальний центр міста з домінуючими торгово-ремісничими функціями. Згодом він набуває рис ринкової площі, наближеної в

плані до форми квадрата з обширом близько 0,9 га. Після отримання О. магдебурзького права на ринковій площі була побудована ратуша, згодом цей планувальний вузол стає ще й центром самоврядного управління.

Нова забудова Нижнього замку гостро потребувала власних зовнішніх фортифікацій. Для цього князь Василь Федорович з прізвиськом “Красний” († 1453 р.) розпочав створення нової лінії міських укріплень у вигляді мурованої стіни. На ті часи це був розповсюджений тип оборонної споруди, хоча здебільшого вони зводилися з дерев'яних конструкцій. В Острозі стіна мала декілька башт, бойові хідники з бійницями для стрільби. Висота її становила в середньому 5 метрів, а товщина сягала двох і більше метрів. Башти були виставлені на найвідповідальніших напрямках, виконуючи водночас функції міських брам. До наших часів дійшли муровані башти – Луцька (тепер Музей книги) та Татарська. Решта башт, точна кількість яких залишається нез'ясованою, були дерев'яними. Відомо, що одна з них слугувала в'ізною брамою з боку Заславля. Ще одна розташовувалася на дорозі зі Звягеля.

У XVI ст. вже практично завершилося формування відцентрової планувальної структури міста з чотирма головними променями доріг, що виходили з кутів ринкової площі і зорієнтовані були на головні міські брами. Ці вулиці мали такі назви: Татарська, Заславська, Дубенська, Старожидівська (ще раніше йменувалася Грецькою). Окрім того, можна згадати вулиці Зарванську, Передзамкову, Луцьку (нині не існує, йшла від Луцької брами до ринкової площі).

Князю Василю Красному приписується також спорудження найважливішої архітектурної доміанти в архітектурному силуеті міста – замкової Богоявленської церкви. З його ім'ям пов'язується також будівництво типологічно подібного храму Святої Трійці в Межирічі.

Наступний етап у планувальному розвої міста пов'язаний із діяльністю князя Костянтина Івановича Острозького (1460-1530). У першій половині XVI ст. вже починається заселення тих територій, які знаходилися за межами міських оборонних стін, перш за все поблизу головних в'їздів до міста. На північній околиці формується Зарванське (Татарське) передмістя. Тут з'явилися оселі 50 сімей т. зв. “хизників” – бійців татарської кінноти, взятих у полон у 1512 р. і розселених в О. з умовою захищати землі, ліси та кордони князівських володінь під час наїздів та бути завжди напоготові, на випадок появи неприятеля. Із дозволу князя тут навіть була споруджена мечеть (не збереглася).

Поблизу Зарванського передмістя знаходилася т. зв. Губина Воля. На схід від міста біля брами Жидівської або Зарецької за старим, нині зовсім зниклим руслом Вілії, знаходилося передмістя Заріччя. У західному напрямку поблизу Луцької брами сформувалося передмістя під назвою Загороддя, яке “починаєт от долини што ест з брамы Луцькой вышодши по левой стороне”. Уздовж дороги на Межиріч утворилося передмістя Більмаж (Бельмаж).

У другій половині XIV ст. починає освоюватися територія, що знаходилася на правому березі Вілії навпроти Замкової гори. Тут засновується Нове місто, зв'язок із яким здійснювався через штучну греблю, завдяки якій виник досить значний став. Водойма ця мала оборонне й господарське значення для міста (тут працювали млини, папірня, розводилася риба). Мешканці Нового міста отримали право власного самоврядування, податкові пільги, натомість повинні були брати участь у захисті Острога на випадок нападу ворога. Із півдня та сходу Нове місто оточувалося земляними укріпленнями, рештки яких ще можна простежити на фіксаційних планах Острога кінця XVIII – початку XIX століття. Тут нараховувалось вісім вулиць,

що радіально розходилися від правобережного в'їзду на греблю, серед них дві головні – Турецька та Кам'янецька.

На Новому місті, яке іноді також називалося Застав'ям, існували колись дві дерев'яні церкви – Воскресіння Христового та Онуріївська. У 1910 р. на місці старої дерев'яної церкви Воскресіння збудовано новий мурований храм у псевдовізантійському стилі.

Ще у XVI ст. Острог стає в один ряд із найбільшими містами України, поступаючись лише Києву, Львову, Луцьку та Кам'янцю. За актами 1577 р. тут нараховувалося 269 “димів”, а населення становило 3 тис. чоловік. І все ж відносно пізно, лише в 1585 р., місто отримує магдебурзьке право, згідно з яким спеціальним королівським привілеєм дозволялося “в мєстє Острозском ратуш будовати, крамы, вагу, постригальню, ятки всякие, лазню посполитую меть, гандли вести и корчмы волные держати питєм вшеляким и речами из живности в домах гостиных потребными шинковат”. Отримання магдебургії справило суттєвий вплив на упорядкування міської забудови, перш за все через уніфікацію розмірів та просторової локації земельних ділянок під забудову (“пляців”). У місті з'явилися нові типи громадських споруд.

У XVI ст. помітної розбудови зазнав сам князівський замок (колишній “дитинець”). Згідно з актом 1603 р., до його складу входили три головні споруди, поєднані в довершений архітектурний ансамбль. Це – т. зв. “Вежа мурована”, що є найдавнішою спорудою замкового комплексу, Нова башта – одна з найбільш самотніх та виразних споруд українського оборонного зодчества, храм Богоявлення. З усіх боків замкова територія була оточена кам'яною стіною (“муром”), що не збереглася до наших днів. Вона поєднувала поміж собою всі вище згадані будівлі, а також дерев'яну башту поблизу в'їзду частини храму, який теж був пристосований до оборони. В'їзд на територію зам-

ку здійснювався через невелику муровану браму. Поблизу “Вежі мурованої” знаходився також “дом увес деревянный”, а неподалік – городні та колодязь (“студня мурованная”). Як і раніше, в описах фіксуються укріплення *Пригородка* у вигляді паркану з трьома дерев'яними баштами. Однією з найбільших споруд XVI ст. в Острозі стала мурована синагога з високим виразним аттиком, побудована в південно-східних кварталах міста, де переважало єврейське населення. Вже на початку XVII ст. до основної будівлі синагоги з північного боку було прибудовано жіноче відділення.

Під 1604 р. літописець зафіксував пожежу, що завдала великої шкоди: “Того же року в Острозі пожога великая була, всі міста (тобто *Пригородок*, “нижній замок”, Нове місто – *П. Р.*) разом горіли, неможная речей рятувати, аж сами мусили з міста або утікати, а скрині і інше металі у воду, бо по землі горіли тріски, мости аж до самої води, і млини”. Ця та інші пожежі, які періодично завдавали великої шкоди досить щільній, переважно дерев'яній забудові міста, були одним із головних чинників еволюційної трансформації вуличної мережі старого міста з поступовою втратою первісних засад регулярного розпланування земельних пляців.

Ще в 1612 р. в Острозі вперше з'явилися місіонери єзуїтського ордену. У процесі розбудови костелу та *колегіуму єзуїтів*, що тривала аж до ліквідації ордену в 1773 р., брали участь архітектори Себастьян Браун, Джакомо Бріано, Мацей Маїк, Бенедикт Моллі та ін. Останньому належить вирішальна роль у розробці та фактичній реалізації проекту будівництва (1634-1648). Унікальний бароковий ансамбль єзуїтського колегіуму виявився найбільшою архітектурною спорудою Острога, посів чільне місце серед усіх єзуїтських комплексів на західноукраїнських землях. Після декількох пожеж та поступового занепаду споруди єзуїтського колегіуму

остаточно розібрані на будівельний матеріал у 1887 році.

У першій половині XVII ст. для захисту передмістя Загороддя та, зрештою, і всього міста з північно-західного напрямку створюється ще одна, остання лінія міських фортифікацій у вигляді земляних укріплень бастіонного типу з високими валами від міста та ровом попереду. Загальна протяжність валу досягала 1,3 км. Починався він від північної частини Татарського передмістя біля урвищ лівобережних пагорбів (у районі православного цвинтаря) і, охоплюючи міську забудову, величезною дугою виходив до крутосхилів на передмісті Більмаж. На початку, в кінці, а також у місцях заломів валу було влаштовано п'ять земляних бастіонів, з яких найпотужніший розташовувався поблизу Дубенської брами (не збереглася). Вона була розміщена в товщі самого валу навпроти старої Луцької башти на відстані близько 350 метрів. Окремі фрагменти цього фортифікаційного кордону, що досить швидко втратив свої функції, збереглися до наших часів.

У 1654 р. після смерті *Анни-Алоїзи Ходкевич*, княгині *Острозької*, Острог переходить у власність князів Заславських, згодом, у другій половині XVII ст., – Любомирських, пізніше – Сангушків. Внаслідок воєнних подій та політичної нестабільності третьої чверті XVII ст. місто занепадає. Для відновлення міста на польському сеймі 1678 р. підтверджено його колишні права та привілеї, після чого розпочинається поступове відродження громадського життя та господарства Острога, збільшується населення. Однак місту так і не вдалося відродити того свого значення, яке воно мало в суспільно-політичному та культурному житті кінця XVI – першої половини XVII століття. У середині XVIII ст. вже за межами земляного валу, в західній частині міста створюється останній католицький монастир, цього разу ордену капучинів. Будівництво здійснювалося за

проектом італійського архітектора Антоніо Фонтани.

Архітектурна спадщина міста зберігає історичну вартість і з 1981 р. є складовою частиною Державного історико-культурного заповідника.

Джерела: РДІА (С.-Петербург). – Ф. 1374. – Оп. 1. – Од. зб. 188 б. – Арк. 2-3 зв., 5; – Ф. 1350. – Оп. 312. – Од. зб. 9. – Арк. 27; – Ф. 1287. – Оп. 39. – Од. зб. 151. – Арк. 1-34; – Ф. 1293. – Оп. 160 (Волинська). – Од. зб. 63-75; – Ф. 1287. – Оп. 40. – Од. зб. 2160. – Арк. 1-10; РДВІА (Москва). – Ф. ВУА. – Од. зб. 19558. – Арк. 9; – Од. зб. 18661. – Арк. 15 зв.; – Од. зб. 2154 (Волинська). – Ч. 5. – Арк. 69; – Од. зб. 21546. – Арк. 1; – Од. зб. 21551. – Арк. 25-26; РДБ ВР. – Ф. 342. – Од. зб. карт. мат. № 370; – Ф. 608. – Од. зб. 113. – Арк. 12; ЦДІА України (Київ). – Ф. 2072. – Од. зб. 64. – Арк. 2 зв. – 21; Держархів Рівн. обл. – Ф. 545. – Оп. 1. – Од. зб. 512. – Арк. 1.

Література: Абліцов В. Дбаймо про духовні мечі (рубрика – Фортеці України: Острозька) // Голос України. – 1995. – 11 березня; Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – Київ, 1930. – С. 131; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971; Быков Н. Князья Острожские и Вольнь. – Петроград, 1915. – С. 31; Видашенко М. В., Ісаєвич Я. Д., Мацюк О. Я. Місяцями Івана Федорова на Україні. – Львів, 1982. – С. 53-67; Витте Я. Город Острог. – Почаев, 1913; Волинь. Исторические судьбы юго-западного края. – С.-Петербург, 1888. – С. 60, 62, 63-64, 104-105, 109 та ін. (пояснення до мал.: № 49-53. – С. 89-91); Годованюк С. М. Навратные башни городских укреплений Острога и Дубно // Строительство и архитектура. – 1969. – № 5. – С. 33-36; Дем'ячук Г. Над Горинь-рікою. – Львів, 1977. – С. 24-31; Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137; Його ж. Острог как политико-административный, экономический и культурный центр // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 49-56; Левицкий О. Анна-Алоиза княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – Ноябрь. – С. 344; Логвин Г. М. Замок в Острозі. – Київ, 1959. – С. 3-5; Максимович М. Письма о князьях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Київ, 1866. // Собрание сочинений М. А. Максимовича. – Киев, 1876. –

Т. 1. – С. 164-195; Матеріали I-VI наук-красн. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993-1995; Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 33-48; Його ж. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-142; Равчук Г. Р. Острог і його околиці. – Львів, 1969; Равчук Г. Р., Ткач І. О. Острог // Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – Київ, 1973. – С. 431-446; Рычков П. А. Дорогами южной Ровенщины. – Москва, 1989. – С. 74-97; Сендульский А. Город Острог. – Пochaев, 1882; Сербін Г. П. Ровенщина туристська. – Львів, 1980. – С. 114-120; Струменський М. И. Из Острожской старины. – Сергиев Посад, 1916; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. В 5-ти томах. – Пochaев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 631-678; Його ж. Краткое обозрение истории и исторических достопримечательностей средней части Волыни. – С.-Петербург, 1890. – С. 17-25; Тучемский М. Город Острог в современном Константине Константиновичу Острожскому состоянии. – Пochaев, 1913; Хведась А. О. Острожський державний історико-культурний заповідник. – Львів, 1985; Ярушевич А. Ревнитель православия князь Константин Константинович Острожский... – Смоленск, 1896.

Петро Ричков

Острог у XVI – першій половині XVII ст. (економічний розвиток)

Місто Острог досягло в XVI – першій половині XVII ст. свого найвищого розвитку. Завдяки вигідному географічному розташуванню, сприянню власників міста і, найперше, князя *В.-К. Острозького*, воно перетворилося у розвинений економічний та культурний осередок, найбільший на Волині і один з найбільших в Україні. Недарма поет Симон Пекалід у творі “Про острозьку війну під П’яткою” (1600), описуючи Острог, на-

звав його “місто прекрасне” й не шкодував високих слів для його звеличення.

Дослідників Острог цікавив передовсім як освітньо-культурний та релігійний центр тогочасної України. Економічний розвиток міста здебільшого залишався поза увагою істориків. Збережені джерела дають змогу пролити світло на цю проблему. Це насамперед статистичні джерела: поборові реєстри 70-80-х рр. XVI ст., *акт поділу маєтків князів Острозьких за 1603 р., інвентар Острога 1620 р.* і дуже важливий присяжний список ремісників міста 1635 року. Велике значення мають публічно-правові акти, які стосуються Острога і, звичайно, актовий матеріал судово-адміністративних установ. На жаль, не збереглися замкові острозькі книги, згадка про ведення яких міститься під 1566 роком. Разом ці джерела дають змогу загальними рисами змалювати картину економічного розвитку міста.

Період 40 – початку 70-х рр. XVI ст. був важким у житті Острога, з огляду на внутрішньодинастичну боротьбу. Лише з 1574 р., коли місто було повернуте у фактичне володіння князя *В.-К. Острозького*, для нього настали кращі часи. Важливим у житті Острога був 1585 рік. Саме тоді на прохання князя *В.-К. Острозького* король Стефан Баторій надав місту привілей на магдебурзьке право. Цей документ датований 7 червня 1585 року. Однак певним правом на самоврядування місто, очевидно, користувалося і раніше; принаймні вїт в Острозі згадується ще під 1575 роком. Ним був шляхтич Павло Малишевич Новоселецький, який фігурує в джерелах як вїт до 1593 р., тобто він перебував на цій посаді не менше 18 років. Інститут вїтівства був надзвичайно прибутковим шматком, оскільки, окрім влади, давав чималі матеріальні надходження. А що такі надходження мав Павло Малишевич-Новоселецький, свідчать позики грошей, які він надавав різним особам. Так, у 1586 р. острозький вїт разом із дружиною Пелагеєю

Красовською позичили князю Якимові Богусевичу Корецькому і його дружині Ганні Ходкевичівні 1000 кіп грошів литовських, отримавши замість того в заставу села Крилів, Бриків, Богданівщину. За два роки перед тим Павло Малишевич Новоселецький позичив під проценти гроші кременецькому войському Федорові Сенюті.

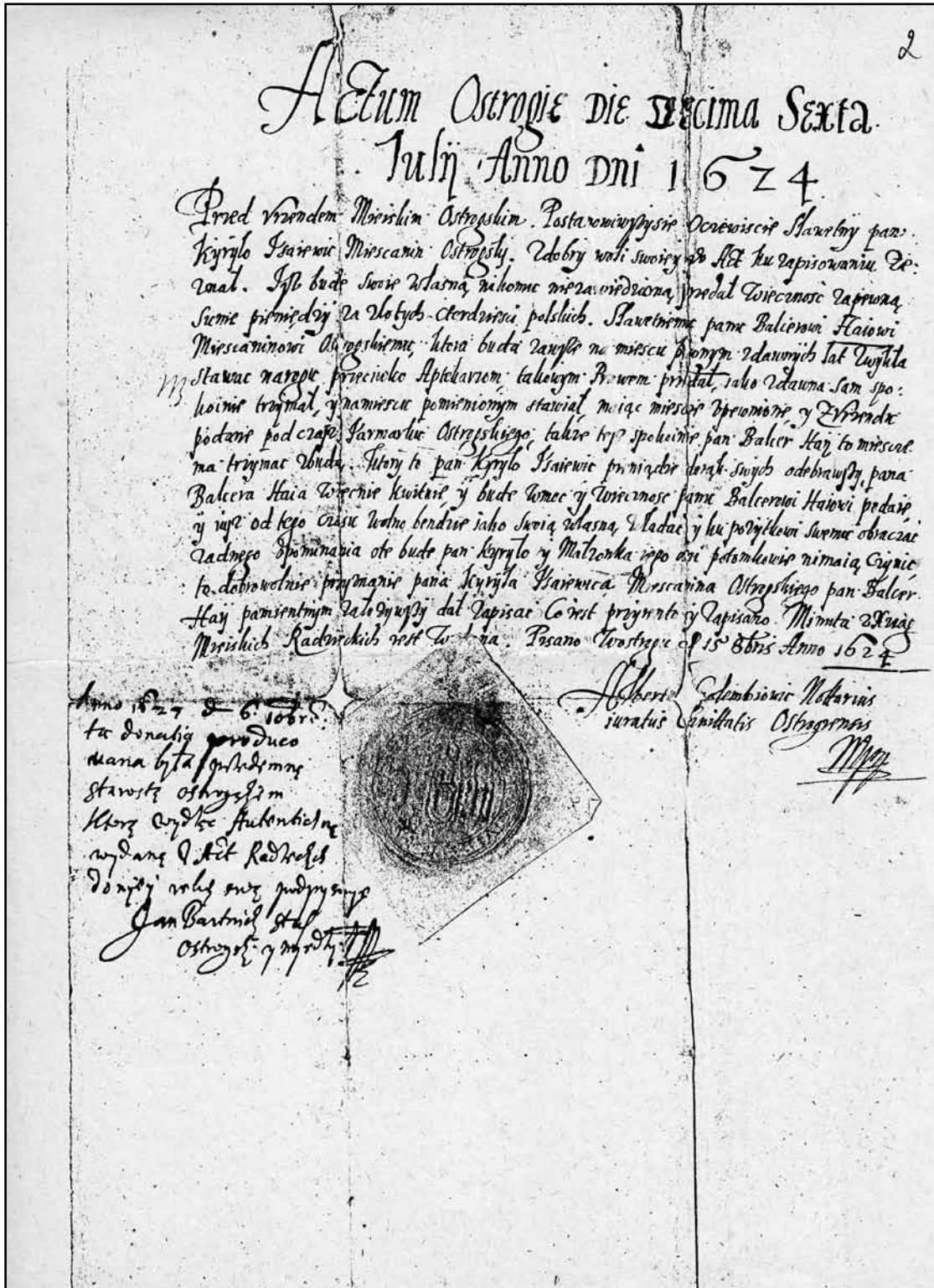
Королівський привілей місту на самоврядування дав поштовх до ще швидшого економічного розвитку. Король дозволяв "...ратуш будувати, крами, вагу, постригалню, ятки всякие, лазню посполитую меть, гандли вести и корчмы волные держати, питем вшеляким и речами ку живности в домех гостинных потребными шинковати, ремесла цеховые порядком инших таковых мест спорядивши во всем ся справовати..." Згідно із засадами магдебурзького права, в центрі міста, на ринку, було збудовано ратушу, з'явилася й лазня. Острог збільшувався просторово, обростав передмістями – їх у 1603 р. нараховувалося п'ять (Загороддя, Завалля, Заріччя, Зарванське, "Губина Воля за мостом Плескачовим"). Тут функціонував міський уряд, який обирали щороку.

Місто притягувало до себе селян, які втікали від своїх власників. Так, у 1610 р. до Острога з села Гудчого Броду утекло кілька селян "з жонами, з детми и зо всею маетністю", із села Ватина – три родини з майном. Але Острог поповнюється не тільки селянами. Приходили й мешканці інших міст. Так, у 1583 р. в Острозі оселилося кілька міщан з Дубровиці; те саме зробили в 1630 р. деякі мешканці Ляхівців. Правда, і самі острожани переселялися до нових міст. Так, у 1594 р. до Львова переселився Лука Войтович, син Василя, вїйта з Нового Острога.

Поруч із сприятливими для розвитку міста чинниками діяли і несприятливі: поділи міста між різними власниками, пожежі та пошесті, напади татар тощо. У місті було багато шляхетських будинків, власники яких, ко-

ристуючись благами, що їх надавало місто, звільнялися від допомоги йому. Не оминали міста і звичні для тих часів пошесті. Одна з таких – так зване "поветрие моровое", мала місце в 1573 році. У 1523 р. сталася пожежа в замку. У 1634 і 1635 рр. горіло саме місто: за першим разом згоріло 20, а за другим – 235 будинків. Значних збитків зазнав Острог від татарських набігів. У другій половині XVI – першій половині XVII ст. татари понад тридцять разів нападали на Волинь. Особливо дошкульним для Острога був, зокрема, 1578 р., коли татари мали свій кіш під містом, і 1617 р., коли уцент сплюндрували маєтки князя *Я. Острозького*. Принагідно зазначимо, що в Острозі жила колонія татар. Ще у 1565 р. папський нунцій Ф. Руджієрі у реляції писав: "У місті, названому Острог, є татарська мечеть для татар, поселень яких немало по Волині". Законодавство Великого князівства Литовського передбачало низку поступок і пільг татарам, осілим на землях князівства. Князь *В.-К. Острозький* утримував загін озброєних татар, яких неодноразово використовував у своїх цілях.

Оцінювати ремісничий розвиток Острога ми можемо насамперед завдяки статистичним джерелам, які збереглися до нашого часу. На жаль, вони не дають повної картини, проте дозволяють скласти уявлення про стан ремесла у місті. Згідно з поборовим реєстром 1577 р., у місті налічувалося 129 ремісників, із них 28 були підмайстрами. Ця цифра подана сумарно, що не дає можливості говорити про неї детальніше, але допомогти може поборовий реєстр за попередній 1576 р., який, подаючи таку ж цифру ремісників, вказує їхній фах. За згаданим реєстром, у місті працювали ремісники 24 спеціальностей. Найбільше було шевців (21), слюсарів (15), кравців (12), римарів (9), сагайдачників і столярів (по 6). Цей реєстр, треба думати, теж не є повним, бо важко, наприклад, повірити, що в місті був лише один-єдиний гончар.

Випис з острозьких міських книг у справі між острожанами Кирилом Ісаєвичем та шотландцем Бальцером Гайом (1624)

Розкриваються цим поборовим реєстром і фахи підмайстрів: 6 – шевців, 4 – римарів, 2 – кравців, 2 – ковалів, 2 – золотарів, по одному сагайдачнику, кушніреві, шаповалу, дуботовкові. Загалом, спеціальності, де були підмайстри, становлять 46% від 24, зазначених у реєстрі. Можливо, що й тут враховані не всі підмайстри, бо виходило б, що в половини майстрів їх не було, а таке теж мало ймовірно. Практично ідентичними та мало інформаційними є поборові реєстри 1579 та 1583 років. У них йдеться про 46 ремісників, число яких вказано сумарно, без зазначення осіб та спеціальностей. Чим викликаний такий перепад чисельності ремісників (1577 р. – 129 осіб; 1579 р. – 46 осіб) – сказати важко. Можливо, далися взнаки набіги татар у 1577 та 1578 рр., а, можливо, перепис ремісників був необ'єктивним. Важливим є опис Острога 1603 р. під час поділу латифундій князя *В.-К. Острозького*. У цьому документі є відомості принаймні про 190 ремісників п'ятдесяти спеціальностей. Згідно з цим переписом, найбільше в місті було шевців (25), кравців (21), римарів (14), гарбарів (11), ковалів, дуботовків (по 7), різників, котлярів, кушнірів, столярів (по 6), сідлярів, мулярів, слюсарів (по 5). Цей документ засвідчив зростання чисельності ремісничого люду Острога порівняно з попередніми роками. Далеко не повними вбачаються інвентарні описи Острога 1620 та 1622 років. Ревізія 1620 р. дає відомості лише про 32 ремісників шістнадцяти спеціальностей, що, очевидно, не зовсім узгоджується з дійсністю. Картину, подібну до попередньої, дає інвентар 1622 р., у якому подано відомості про 74 ремісники двадцяти двох спеціальностей. Найповнішим щодо кількості ремісників в Острозі є так званий “юрамент”, тобто присяга, яку зробив у луцькому гродському суді острозький бурмистр Ониско Романович (1635 р.). У присязі йдеться про 551 ремісника тридцяти шести спеціальностей. Згідно

з переписом 1629 р. (так зване “подимне”), в Острозі було 1 655 будинків, тобто число ремісничих сімей у місті мало б становити щонайменше третину. Маємо відомості про існування в Острозі ремісничих цехів. У 1624 р. їх було 16: ковалів, кравців, пекарів, шевців, різників, кушнірів, римарів, шаповалів, теслярів, скрипкарів, гончарів, оліярів, сідлярів, малярів, золотарів. Однак не всі ремісники міста були охоплені цеховою організацією, про що маємо звістку під 1635 р.: у документі йдеться про двох кравців, “котрые не сут в цеху”. Займатися ремеслом багатьох міщан спонукала життєва необхідність. Це ілюструє документ 1576 р., в якому читаємо: “За Мащаківим мостом халупки убогие на болони мешкають. При халупках ничего не мают, ремеслом се живет”.

Славився Острог виробництвом зброї, про що з пієтетом писав уже згадуваний С. Пекалід: “Тут виробляють всю зброю: кольчуги, і стріли, і мідні / Панцири, списи, шоломи з султаном, щити різнорідні, / Луки криві та роги, розмаїті прикраси з металу. / В кожній господі у місті сагайдака знайти можеш, / Де тільки глянеш, то скрізь на ковадлі у русів, з заліза / Зброю кують смертоносу: усюди палає Мульцібер...”.

Шляхта із задоволенням купувала в місті зброю для своїх потреб. У 1596 р. Логвин Яневський придбав в Острозі для батькового зверхника Яна Паца такі речі “на войну до Литви”: 5 сідел, 5 сагайдаків зі стрілами звичайних та один сагайдак зі стрілами, “оправный сребром”, а також дещо з одягу. Зброю вивозили з Острога до інших міст, зокрема до Любліна.

Острог був осередком друкарства, а тому, окрім друкарні, в місті з кінця XVI ст. діяла папірня. Під 1603 р. згадується будинок паперового майстра Войцеха. Під містом, у пушах, виробляли попіл. Доволі прибутковим для міщан було рибальство. Острозький вїт Павло Новоселецький орендував

у І. Чаплича-Шпановського (1593) два стави на чотиримісячний термін; прибуток мав становити 100%. Острозькі міщани орендували стави в інших містах. Прокіп Жданович і Василь Нула взяли в оренду два стави у м. Мильську (1645). Степан Гаврилович Молочко разом із заславським євреєм Ахелієм Іллічем орендували в литовського підстоля Андрія Ходкевича став під м. Муравицею для вилову риби (1575).

Острожани вкладали свої капітали в оренду мит. У цьому, зокрема, робив успіхи Сергій Скрага. У 1583 р. він орендував митну комору в с. Литва (Луцький повіт) у луцького єврея Галела Ізаковича за 500 кіп грошів литовських, будучи при тому орендарем київських мит.

Значними коштами диспонували острозькі євреї. У документах вони фігурують як орендарі млинів, корчем і шинків. Острозькі євреї Зелман і Борох орендували на три роки у князя Якіма Корецького с. Черницю “зо всима пожитками” (1598). У тому ж таки році в їх руках в оренді опинилося м. Ярунь. Виступають євреї і лихварями. Яцько Давидович і Фраїм Докторович позичили 6 000 злотих шляхтичу Гаврилові Гойському (1593). Гершин Афраїлович та Яцько Давидович стали кредиторами шляхтича Боровецького (1603), а боржником єврея Абрама Бубки зробився князь С. Корецький, який позичив у нього 1 500 злотих (1615).

Острог був великим торговим осередком тогочасної України. Через місто проходило кілька важливих торговельних шляхів. Один із них ішов у північно-західному напрямку. Виходячи з Острога, цей шлях проходив через Жорновно, Рівне, Білів, Олику (варіант: через Хорлуп), Крупу, Луцьк, Торчин, Турійськ, Миляновичі і далі – через Мацеїв та Любомль на Люблін. Інше відгалуження цієї дороги йшло від Торчина на Володимир, а з нього одним рукавом через Городло до Любліна, іншим через Хотячин і Черників на Грубешів і до Замостя. Цей шлях мав

продовження, але у зворотному, південно-східному напрямку. Одна його гілка виходила з Острога, йдучи на Заслав, Полонне, Любартів, на Хмельник у межі Подільського воєводства. Друга гілка, виходячи з Острога, пролягала через Заслав, Гриців, Старий Костянтинів і далі – через Поділля на Білу Церкву (варіант: із Заслава на Полонне, Романів). Третя гілка шляху на південь, виходячи з Острога, йшла через Заслав, Сульжин, Старий Костянтинів, Красилів і далі на Чорний Острів у межі Подільського воєводства. Ще одна дорога з Острога виходила на південь, йдучи через Сураж, Шумськ, Кременець і Вишнівець на Зборів та Тернопіль у межі Руського воєводства, далі – на Кам’янець-Подільський.

Згідно з королівським привілеєм в Острозі відбувалося два торги на тиждень: у п’ятницю і в неділю (1527). Проводились у місті і ярмарки. Було їх три: на день св. Онуфрія (12 червня), на Покрову (1 жовтня) та св. Миколая (6 грудня). І хоча в привілеї йшлося про вільний приїзд і від’їзд купців з ярмарків, траплялись випадки насилля. Так було у 1542 р., коли шість підданих князя Кузьми Івановича Заславського в часі ярмарку були схоплені та посаджені до в’язниці.

В Острозі щонайраніше з початку XVI ст. функціонувала митниця, яку зазвичай здавали в оренду. Королівський привілей (1589 р.) звільняв острозьких міщан від оплати мита на території всієї держави, хоч інколи ці привілеї порушувалися. З початку XVI ст. (1508 р.) міщан Острога було звільнено від оплати податку “воловщини”.

Про кількість торгового люду важко робити висновки, бо поборові реєстри другої половини XVI ст. дають, мабуть, занижені дані. Так, згідно з поборовими реєстрами 1576 та 1577 рр., у місті нараховувалося 19 торговців, реєстри 1579 та 1583 рр. називають цифру 32.

Для шляхти острозькі ринки були місцем

збуту продукції з її фільварків. Так, Микола Сенюта послав дев'ятьох осіб дворової челяді до Острога "...на продаж пшона мерок осмьнадцат, а овса мерок осмьнадцат меры крямянецкое" (1603). На острозький ринок вчашали луцькі купці, які везли туди найрізноманітніші товари. Прикладом цього є приїзд до Острога на червневий ярмарок луцького купця Дахна Горайновича, який привіз широкий асортимент товарів: оксамит, шовк барвистий та чорний, мухояр, бакгазка блакитна і чорна, бархат різних гатунків, полотно колєнське тонке, середнє та ткацьке, пряжу, пояси золотоголові та оксамитові, шапки, магерки, сап'ян жовтий, опанчі, фарби, кіновар, папір, ладан, лавровий лист, імбир, шафран, перець, кмин, різноманітні ножі, кінську зброю, селітру, олово, цинк, цвяхи, голки, шпильки, дзвінки, наперсники, замки, сталь та залізо, струни, шнурки і, як записано, "иншии речи дробньи". Крім того, в купця було по два фунти золота та срібла. Документи фіксують функціонування поруч з іншими місцевими ще й острозької міри.

Відвідували острозькі ринки й купці з далеких країн. Є згадка (1563) про приїзд до Острога на ярмарок турецького купця з Кафи Тімера Гречанина. Під 1631 р. є згадка про те, що купці з Гданська закупили в Острозі партію зерна, яку везли через Львів. У Львові (1622) вів торгівлю острозький купець Бальтазар Гей. Найчастіше острозькі купці відвідували сусідній луцький ярмарок. З острозьких пущ на захід вивозили попіл. За контрактом, укладеним між Яном Балманом та Іоною Борзобогатим-Красенським, останній зобов'язувався доставити до берега р. Вєпра 200 лаштів попелу (1573). Острозькі міщани на чолі зі Степаном Молочком підписали контракт на доставку 40 бочок риби луцькому єврею Аврамові Песаховичу (1579). Тісними були торговельні контакти між Острогом та Любліню. Часто бував у Любліні острозький купець Іван

Плескач, який возив туди "сагайдаки, седла коштовные, сабли острозское работы" (1565). Із подібним товаром їздили до Любліна Кирило Ісаєвич та Михайло Петрович (1613). Традиційним товаром, який постачали до Любліна, були лій та віск. Із Любліна привозили різноманітні тканини, коштовності, метал. Інколи польські купці доручали довіз своїх товарів до Острога місцевим купцям. Так було у 1646 р., коли острозький купець Петро Шанць супроводжував із Любліна до Острога два вози товарів замойського купця Якуба Берні. Маємо досить підстав твердити, що Острог в часи існування академії був важливим економічним осередком Волині й тогочасної України. Поступальний економічний розвиток міста став базою для перетворення його й у великий культурно-просвітницький осередок України.

Джерела: Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Укл. І. Ворончук. – Київ – Старокосятинів, 2001; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004.

Література: Заяць А. Є. Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 32-36; Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения: Сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1975. – Вип. 2. – С. 113-137; Його ж. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998; Його ж. Острог как политико-административный, экономический и культурный центр XVI в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 52-53; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1846. – Год 3. – Кн. 4. – С. 137-142; Тесленко І. Боротьба за Остріг: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. – Київ, 2003. – Вип. 3. – С. 99-120; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913.

Андрій Заяць

Острозька академія в історіографічній традиції

Історію ОА вперше всебічно почав вивчати відомий український вчений XIX ст., перший ректор університету св. Володимира у Києві *М. Максимович*. Про *Острозьку друкарню* та її продукцію йде мова в його “Книжной старине южнорусской” (Временник Имп. Московського об-ва истории и древностей российских. – 1849. – Кн. 2. – 1-4. – Ч. 1-3; 1850. – Кн. 2). У 1866 р. *М. Максимович* опублікував свої “Письма о князьях Острожских к графине А. Д. Блудовой” (Киевские епархиальные ведомости. – № 3, 4, 6, 7, 9, 10), де вперше стисло виклав історію ОА та друкарні, торкався й інших питань, дотично пов’язаних з ОА. З часу публікації “Листів” *М. Максимовича* розгорнулася дискусія про час утворення ОА. Сам вчений відносив її появу до 1570-х років.

У 1867 р. в статті “Две надгробные надписи конца XVI века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу Острожским” (Вольнские епархиальные ведомости. – 1875. – № 22) російський історик *Н. Петров* на підставі епітафії князю *Костянтину Івановичу Острозькому* визначив час заснування культурно-освітнього осередку в Острозі 1498 роком. У статті *П. Лук’яновича* “К вопросу об Острожской школе (XVI в.)” (Вольнские епархиальные ведомости. – 1881. – № 23-27) аргументовано вказувалось на формування центру освіти і науки у волинському місті не *Костянтином Івановичем*, а князем *В.-К. Острозьким*. Проте інші тези розвідки *П. Лук’яновича* – про час заснування ОА в 1554-1564 рр., початковий рівень цього закладу, трактування його як придворного гуртка – не знайшли підтримки пізніших дослідників ОА.

Окремі свідчення, що стосуються ОА, з середини XIX ст. з’являлися в краєзнавчій літературі. Першим такого типу досліджен-

ням була стаття “Описание города Острога” (“Чтения Императорского Общества истории и древностей Российских”. – 1847. – Кн. 4) волинського краєзнавця *А. Перлиштейна*. Базовою історичною інформацією про ОА, Острозький науково-видавничий гурток та друкарню забезпечувала читачів книга польського краєзнавця, жителя Острога *С. Кардашевича* “Dzieje dawniejsze miasta Ostroga” (“Давня історія міста Острога”), надрукована вже після смерті автора в 1913 р. Правда, інформація, що наводилася в цьому виданні, не завжди була адекватно інтерпретована. *С. Кардашевич*, зокрема, датував виникнення ОА кінцем XVI ст., відзначав внесок князя *В.-К. Острозького* у справу утворення і функціонування ОА, подав відомості про локалізацію приміщень ОА, пов’язував припинення існування ОА з початком “розбоїв козацьких” у 1648 році.

У другій половині XIX – на початку XX ст. було опубліковано майже всі твори острозьких діячів – учасників літературної полеміки, пов’язаної з релігійним протистоянням кінця XVI – початку XVII ст., вийшли біографічні нариси про окремих представників Острозького культурно-освітнього осередку. Проблеми його розвитку обговорювались у монографіях, дотичних до проблематики історії ОА, російських істориків *С. Голубєва*, *А. Архангельського*, *В. Завітневича*. Наукові зацікавлення культурницькою діяльністю князя *В.-К. Острозького*, письменників, філософів, теологів, учених, об’єднаних навколо ОА (насамперед, *І. Вишенського*), знайшли відображення у низці праць, що побачили світ у 1880 – на початку 1900-х рр., *І. Франка*.

Своєрідним підсумком попередніх студій з історії ОА, виконаним на основі використання відомих на той час джерел, врахування і критичного ставлення до попередньої історіографічної традиції, стало ґрунтовне узагальнююче дослідження *К. Харламповича* (“Острожская православная школа (Истори-

ко-критический очерк). // Киевская старина, 1897. – Май-Июнь), опубліковане через рік як один із підрозділів його фундаментальної монографії “Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви” (Казань, 1898). *К. Харлампович* вважав, що однією з основних причин організації ОА була потреба Острозької друкарні у підготовці людей “зі знанням мов і православними переконаннями”. Полемізуючи з П. Лук’яновичем, історик вважав, що ОА почала діяти “не раніше 1576-1580 рр.”. Він зараховував її до навчальних закладів середнього типу. *К. Харлампович* припускав, що ОА зазнала впливу аналогічних грецьких освітніх установ, оскільки її першими викладачами і керівниками були “грецькі дидакаси”. Що стосується католицьких і протестантських шкіл, то їхній вплив позначився не з самого початку, коли в діяльності ОА велику роль відігравали греки, а згодом, коли князь *В.-К. Острозький* став більш лояльним до західних просвітницьких ідей, які йшли з католицького і реформаційного табору. Але, як зауважував історик, вплив іноземних педагогів міг виявитись лише в розширенні навчальної програми на користь світських наук, а “внутрішнього ладу, православного духу і спрямування училища він не торкнувся”. Найвищий розквіт ОА, як гадав *К. Харлампович*, припав на кінець 1580-х років. У 1590-ті рр. діяльність школи пішла на спад через нестачу наукових сил і засобів. Припинила ж своє існування ОА в 1624 році. Вчений припускав, що тоді приміщення цього закладу були віддані єзуїтській колегії, заснованій *Анною-Алоїзою Ходкевич*. Друкарня, на його думку, існувала до 1640 року. *К. Харлампович* високо оцінював діяльність князя *В.-К. Острозького* як фундатора освітнього осередку в Острозі, зокрема, спростовував думку П. Куліша про релігійну

безпринципність князя, його бажання сподобатись усім – і католикам, і протестантам, і православним. Дослідник вважав контакти князя з представниками різних конфесій виявом його віротерпимості. Крім загальних питань, пов’язаних із функціонуванням ОА, у своїх працях *К. Харлампович* проаналізував літературну спадщину найбільш відомих діячів острозького науково-видавничого гуртка.

Загальний нарис історії ОА та погляди на її чільних діячів викладено в синтетичних студіях *М. Грушевського* – “Історія України-Руси” (Київ, Львів, 1907. – Т. 6), “Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII в.” (Київ, 1912), “Історія української літератури” (Київ, 1927. – Т. 5; Київ, 1995. – Т. 6). “Острозький епізод” в історії духовного життя XVI століття видатний вчений вважав “недовговічним” та “ефемерним”. Пояснення цього він знаходив в особистих прикметах князя *В.-К. Острозького* як фундатора острозького науково-освітнього осередку. На думку *М. Грушевського*, князь був типовим представником українського магнатства XVI ст., для якого приватні інтереси стояли вище від публічних. Але навіть і в приватних справах князь *В.-К. Острозький*, як вважав історик, “не показував енергії, рішучості, ініціативи”. Така його вада виявилась навіть у тій царині, де він зробив найбільше – культурно-релігійній. До певної “дріб’язковості і слабкості характеру”, “вродженого індиферентизму” прилучались тісні зв’язки князя *В.-К. Острозького* з польською і литовською аристократією та культурою, що ще більше унеможливило якусь тверду і послідовну його позицію в питаннях культурно-національної політики. Все це, за *М. Грушевським*, наклало відбиток на діяльність князя з організації друкарні і школи в Острозі. Поряд з тим, саме заснування ОА, як вважав історик, перебувало в тісному зв’язку з потребою видання слов’янської

Біблії, організації друкарні і зосередженням в Острозі освічених, “книжних” людей для літературної і видавничої діяльності. На думку *М. Грушевського*, ОА була відкрита в 1570-х роках. Історик, напевно, не мав чіткої позиції з приводу питання про тип цього навчального закладу. Хоча і називав його “першою школою вищого типу на Україні”, але при цьому й зазначав, що її фундатори і провідники лише “хотіли зробити з неї школу вищого академічного типу”, але це не вдалося, тому що постійно бракувало наукових сил. І тут *М. Грушевський* дорікав князю *В.-К. Острозькому*, який, на його погляд, при таких величезних засобах, якими володів, міг би “постягати найкращі наукові сили сучасної Європи”. Крім того, певну роль тут відіграло небажання князя вводити “неправовірні елементи в школу”. Очевидно, історик відводив ОА місце десь посередині між “старою школою, яка не сягала понад науку русько-слов’янського читання і письма”, і школою вищого типу. Незважаючи на недоліки в діяльності ОА, зумовлені, за *М. Грушевським*, вищезгаданими суб’єктивними чинниками, цей навчальний заклад відіграв важливу роль у культурно-національному русі кінця XVI – початку XVII століття. Насамперед, ОА “своїм живим прикладом збила гадки, мовби при православної вірі неможлива ніяка організована школа, ніяка освіта, ніяка наука”. По-друге, ОА, як припускав *М. Грушевський*, була певним взірцем для організації подібних навчальних закладів в інших містах України. Нарешті, головною заслугою ОА дослідник вважав її літературну продукцію.

Поглибленню вивчення видавничої діяльності острозького науково-видавничого гуртка сприяло святкування в УСРР в 1924 р. 350-річчя українського книгодрукування. Тоді вийшли ювілейний випуск часопису “Бібліологічні вісті” (1924. – Ч. 1-3) та збірник “Українська книга XVI-XVII-XVIII вв.”

(Київ, 1924), в яких значне місце відведено книгодрукуванню в Острозі. Творчості відомих острозьких літераторів *Дем’яна Наливайка* та *Василя Суразького* присвячено докладні розвідки дослідників давньої української літератури *В. Перетца* (“Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVII вв.” (Ленинград, 1926. – Вып. I) та *К. Копержинського* (“Український письменник XVI ст. Василь Суразький” (Науковий збірник [ВУАН] за рік 1926. – Київ, 1926), “Лекции словенские Златоустога от бесед евангельских от иерея Наливайка вибраные” (Сб. статей в честь акад. А. И. Соболевского. – Ленинград, 1928)).

У 1950-1960-ті рр. в радянському літературознавстві посилювався інтерес (певним чином з ідеологічних причин – необхідності висвітлення “антикатолицької та антиуніатської боротьби”, поборювання “клерикалізму”) до пам’яток української полемічної літератури. Низка українських дослідників (насамперед, *П. Загайко*, *Л. Махновець*, *Г. Коляда*) розглядали твори українських письменників-полемістів, в т. ч. і діячів острозького осередку. Особливо плідно в цій ділянці працював *П. Яременко*, який опублікував у 1960-ті рр. літературознавчі праці про *Герасима Смотрицького*, *Клірика Острозького*, *Христофора Філарета*.

Поза межами СРСР дослідження з історії ОА фактично не проводилися. Лише в деяких узагальнюючих працях відомого українського громадського і церковного діяча, вченого *І. Огієнка* (*митрополита Гларіона*) розглядалися проблеми острозького культурно-освітнього центру – це, зокрема, “Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVII в.в.” (Львів, 1925), “Князь Костянтин Острозький і його культурна праця” (Вінніпег, 1958). Хоча вони мають, швидше, науково-популярний, а не фаховий характер, однак тут висунуто деякі цікаві (проте, на

жаль, не підкріплені документально) гіпотези щодо функціонування ОА.

Помітне зростання дослідницького інтересу до історії ОА спостерігалось в 1970-1980-ті роках. Це пов'язано, по-перше, з відзначенням у науковому світі 400-річчя початку українського книгодрукування (1974), 400-річчя заснування ОА (1978) і 400-річчя виходу в світ *Острозької Біблії* (1981). Важливим стимулом до активізації студій над минулим ОА стало введення до наукового обігу і джерелознавче опрацювання наприкінці 1960 – на початку 1990-х рр. раніше невідомих джерел. Це, зокрема, *острозькі буквари* 1578 р. та 90-х рр. XVI ст., заповіт княжни *Гальшки Острозької* (1579) з фундацією на користь ОА, запис “На академію Острозьку” (прибл. після 1608), у якому міститься інформація про матеріальну базу ОА та її повсякденне життя. Важливу роль у розширенні джерельної бази досліджень з історії ОА відіграли опубліковані наприкінці 1960-х – на початку 1990-х рр. джерелознавчі, археографічні і книгознавчі студії українських дослідників Я. Ісаєвича, М. Ковальського, Я. Запаса, Н. Яковенко, Ю. Мицика, І. Мицька, росіянина Є. Немировського, німця Х. Грасгоффа, англійця Дж. І. Г. Сіммонса, болгарина П. Атанасова.

Однією з ключових тем, якою займалися дослідники української культури й освіти в 1970-1980-ті рр., була видавнича і літературна діяльність, мистецька спадщина *Івана Федорова*, у т. ч. “острозького” періоду його життя. Це пояснювалося, не в останню чергу, пріоритетністю для радянської історіографії тематики російсько-українських історичних зв'язків. Найгрунтовніше такі питання висвітлено в монографіях Я. Ісаєвича “Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні” (2-е вид., Львів, 1983), “Літературна спадщина Івана Федорова” (Львів, 1989), Я. Запаса “Мистецька спадщина Івана Федорова” (Львів, 1974),

Є. Немировського “Іван Федоров (около 1510-1583)” (Москва, 1985). Вичерпний аналіз острозьких друків “післяфедорівського” періоду здійснено Я. Ісаєвичем у праці “Премники первопечатника” (Москва, 1981). З кінця 1970-х рр. починається дослідження філософських поглядів острозьких вчених, полемістів (дослідження А. Пашука, І. Паславського, Я. Стратій).

Якісно нова історіографічна ситуація, що витворювалася з кінця 1980-х рр. і остаточно сформувалася після здобуття Україною незалежності, дала новий поштовх для студіювання минулого ОА, на яке тепер не накладалися обов'язкові для радянських часів ідеологічні мотиви і штампи. Певною мірою чинниками пошвавлення (хоча й не такого, як, можливо, слід було очікувати) інтересу до історії ОА стали підготовка до святкування 900-річчя Острога, розгортання краєзнавчої роботи в місті під егідою науково-краєзнавчого товариства “*Спадщина*” і відновлення в місті у 1994 р. вищого навчального закладу. Проблематика історії ОА стає однією з головних у доповідях і опублікованих матеріалах щорічних історико-краєзнавчих конференцій, які відбувались під гаслом “Острог на порозі 900-річчя” впродовж 1990-х років у м. Острозі. Вона ж розглянута у виданнях довідкового й енциклопедичного характеру, підготовлених науковцями Національного університету “Острозька академія” – “Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедичне видання” (Острог, 1997) та “Острозькі просвітники XVI-XX ст.” (Острог, 2000), на сторінках монографії М. Ковальського “Етюди з історії Острога: нариси” (Острог, 1998). Значне місце питання історії освітнього закладу в Острозі посідає в публікаціях видання “*Острозька давнина*” (Львів, 1995).

В останні роки здобула свій вияв і розробка деяких спеціальних питань. Зокрема, в працях Я. Ісаєвича та Я. Стратій досліджується ідейно-духовний контекст функціону-

вання ОА та загалом культурно-освітнього осередку в місті. Відповідно до висновків останньої, в Острозькому центрі “сфокусувався цілісний процес розвитку тогочасної думки на Україні”, оскільки тут, “незважаючи на переважну увагу до обґрунтування православного вчення [...], розвивалися реформаційні та ренесансно-гуманістичні ідеї”, тут “вперше відбулося перехрещення давньоукраїнських, візантійських і західноєвропейських традицій, незважаючи на взаємну упередженість їх представників і неминучу між ними конфронтацію за тих соціально-політичних умов” (Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI-XVII ст. // *Острозька давнина: Дослідження і матеріали* / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 96).

Я. Ісаєвич вперше звернув увагу на своєрідну інтерпретацію в ОА гуманістичної за своєю природою концепції “тримовного лицю” (тобто гебрайсько-греко-латинського), коли відповідно до культурних та політично-релігійних потреб України іврит було замінено церковнослов'янською мовою. Саме заснування ОА, на думку вченого, “засвідчило перехід до нового етапу культурного синтезу – усвідомленого прагнення поєднати слов'яно-грецьку спадщину з досягненнями “латинськими”, тобто з культурними надбаннями Західної і Центральної Європи”. Мову викладання, в т.ч. й в ОА, слід розуміти, як “культурний код, як систему цінностей і символів, властиву кожній з трьох культурних традицій” (статті “Greek Culture in the Ukraine. 1550-1650” в зб. “Modern Greek Studies Yearbook” (Minneapolis, 1990. – Vol. 6), “Lycaeum trilingue”: концепція тримовної школи у Європі в XVI ст.” в зб. “Острозька давнина”).

У 1990-і рр. українським дослідником І. Мицьком опубліковано синтетичні праці

про ОА, в яких враховано найновіші досягнення історичної думки та виявлені автором численні джерельні матеріали. Це біобібліографічний довідник “Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636)” (Київ, 1990), який став частиною монографії “Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636)” (Київ, 1990), стаття під такою ж назвою у зб. “Острозька давнина” (Львів, 1995). У працях І. Мицька аргументовано час заснування і час припинення діяльності закладу – відповідно 1576 і 1636 рр., визначено періоди його функціонування (перший період – 1576-1586 рр.; другий (час найвищого розквіту ОА) – 1587 – початок 1620-х рр.; третій – 1621-1636 рр. – час занепаду академії). Заснування ОА вчений пов'язує з об'єктивною потребою тогочасної української еліти у більш високому освітньо-культурному рівні, ніж той, який давала традиційна для України “долюблінської” доби система освіти, зацікавленістю особисто князя *В.-К. Острозького* в організації школи, що мотивувалося як згаданими вище загальнокультурними потребами, так і прагненням князя відігравати роль лідера православної опозиції у Речі Посполитій. І. Мицько висловив своє бачення проблеми рівня ОА – він вважає його “першою школою вищого типу в православному регіоні Європи”. Але, з іншого боку, “фактично [...] вона була середньою школою, хоч в окремі періоди, коли залучалися висококваліфіковані спеціалісти, могли впроваджуватись окремі курси академічного рівня”. Унікальність ОА І. Мицько вбачає у виробленні тут типу національного вищого навчального закладу православного спрямування, який поєднав в собі “українсько-візантійські традиції та певні досягнення європейської педагогіки і науки”, у подоланні в Острозі монополії церкви в українській освіті – створенні “вперше в Україні світської публічної школи”, залученні до співпраці в Острозькому культурно-освітньому центрі “діячів різних

конфесій, ідеологічних і політичних орієнтацій”. На думку історика, “порівняно високий інтелектуальний рівень академії втримувався насамперед завдяки співпраці з нею іноземних діячів та посиленню міжнародних контактів”, адже “в жодному з культурно-ідеологічних центрів України XVI-XVII ст. не перебувало стільки впливових, здебільшого високоосвічених особистостей православного Сходу та Балкан”. В Острозі з другої половини 1590-х рр. завдяки об’єднанню блискучих інтелектуальних сил України та з-поза її меж “сформувалася перша наукова установа України (філологічного профілю), постало найпотужніше тогочасне українське видавництво”. Занепад ОА, як гадає І. Мицько, був “прямим наслідком діяльності єзуїтів”, які “мали на меті знищити впливовий український антикатолицький осередок”. Значення ОА історик вбачає у виробленні в Острозі системи шкільництва, яка згодом була перенесена в інші навчальні заклади України, Молдавії, Росії, у підготовці значної частини тогочасних інтелектуалів України та Білорусі, у протидії колонізаторському впливові на молодь католицько-єзуїтських навчальних установ, у внеску у становлення вітчизняного мовознавства як науки, у поглибленні міжнародного культурного спілкування України.

Таким чином, за понад сто п’ятдесят років дослідження минулого ОА відтворено головні аспекти її функціонування. Поза тим, в історії першого освітнього закладу вищого типу у Східній Європі все ще залишається більше прогалів і “білих плям”, ніж достеменно відомих фактів. Передусім, бракує відомостей про інституційну, дидактичну, наукову, кадрову площину діяльності ОА. Така ситуація, коли значний масив знань про ОА є гіпотетичним, пояснюється відносною бідністю джерельної бази. Тому подальше серйозне просування в студіюванні історії цього освітнього центру неможливе без пошуків

лення архівної евристики і залучення нової історичної інформації.

Джерела: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 6; Його ж. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610); Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 136-255; Ісаєвич Я. Д. “Lusaeum trilinguae”: концепція тримовної школи в Європі в XVI ст. // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 308-318; Його ж. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI-XVIII ст. – Київ, 1972. – С. 53-58, 111 та ін.; Його ж. История книгопечатания на Украине и его роль в межславянских культурных связях (XVI – первая половина XVII в.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Москва, 1977. – С. 18, 19, 21-23; Його ж. Місцями Івана Федорова на Україні. – Путівник. – Львів, 1982 (співавт. М. Б. Видащенко, І. Я. Мацюк). – С. 46-67 (укр. мова), 100-122 (рос. мова); Його ж. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 34-46; Його ж. Острожський Буквар Івана Федорова // Україна. – 1968. – № 9. – С. 8-9; рос. переклад цієї статті – див.: Книга. – Москва, 1968. – Сб. 16. – С. 237-238; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975. – С. 68-108; 2-е вид., перероб., допов. – Львів, 1983. – С. 66-106; Його ж. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 6-20; Максимович М. Автобіографія // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – С. 322-356; Його ж. Два письма князя Острожского // Киевлянин. – 1841. – Кн. 2. – С. 298-301; Його ж. Киевъ явился градомъ великимъ... Вибр. українознавчі твори. – Київ, 1994. – С. 388-404; Його ж. Письма о князьях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Київ, 1866 // Киев. епарх. ведомости. – 1866. – № 3, 4, 6, 7, 9, 10 (є окреме видання. – Киев, 1866); Його ж. Собрание сочинений. – Київ, 1876. – Т. 1; – Київ, 1877. – Т. 2; – 1880. – Т. 3; Мицько І. З. Острожська слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Огієнко І. Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVII в. – 3-є вид. – Київ, 1994 (1-е вид. – Львів, 1925; 2-е вид. – Вінніпег, 1983); Його ж. Князь Костянтин Острожський і його культурна праця. Історична монографія. – Вінніпег, 1958; Його ж. Українська культура і

наша церква. Идеологія української православної церкви. Житєпис. – Вінніпег, 1991; Його ж. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в українським народнім ун-ті. – Київ, 1991 (1-е вид. – Київ, 1918); Його ж. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2-х т. – Київ, 1993. – Т. 1-2 (передрук. з вид. Прага, 1942. – Т. 1-2), 1955; Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – 152 с.; Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник Общества истории и древностей русских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 33-48; Його ж. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей русских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-142; Франко І. Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Франко І. Збір. тв. у 50-ти т. – Київ, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 583-588; Його ж. Іван Вишенський і його твори // Там само. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211; Його ж. Причинок до студій над Острозькою Біблією // Там само. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 388-404; Його ж. Сучасні досліди над святим письмом // Там само. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 493-495; Його ж. Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р. 1535-1540 // Там само. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 144-160 (Рец. на кн.); Описание документов архива западно-русских митрополитов // Там само. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 158-167; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898; Його ж. Острожская православная школа (Историко критический очерк) // Киевская старина. – 1897. – Май. – С. 177-207; Июнь. – С. 363-388; Books and book printing in Ukraine in the sixteens and the first half of the seventeenth centuries // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 214-240; Cultural relations between Belarusians, Rusians, and Ukrainians (late sixteenth through early eighteenth centuries) // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 198-213; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913.

Віталій Яремчук

Острозька академія: Основні етапи розвитку

Відсутність документів не дає змоги встановити точну дату заснування ОА й чітко простежити етапи її становлення та розвитку. Перша згадка про неї з'являється в “Азбуці” (“Букварі”), яка була надрукована Іваном Федоровим 15 червня 1578 року. На титульному аркуші читаємо, що князь В.-К. Острозький із Божого повеління влаштував будинок для справи друкування книг, а також дім дітям для навчання в Острозі. При цьому князь вибрав мужів, що знаються в божественному писанні, володіють грецькою, латинською й руською мовами та приставив їх до “дитячого училища”. Інформація, подана в “Азбуці” 1578 р., має неоднозначне трактування. Так, польський дослідник Т. Кемпа, звертаючи увагу, що це видання було призначене для початкової школи і в ньому ведеться мова про “дитяче училище”, вважав, що в той час в Острозі школи вищого типу ще не існувало. Вона з'явилася пізніше в результаті підбору князем В.-К. Острозьким відповідних викладачів (Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 101). Протилежного погляду дотримується І. Мицько, О. Дзюба, М. Ковальський та деякі інші українські дослідники. Вони вважають, що надана в “Азбуці” 1578 р. інформація дає підстави вести мову про існування в Острозі вищої школи. При цьому ця школа могла мати багатоступеневу структуру, починаючи від школи початкової й закінчуючи вищою (Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.). – Киев, 1987. – С. 59; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 28).

Вказана інформація про училище, що містилася в “Азбуці” 1578 р., хоч і непрямо, а все-таки дає підстави говорити про існування в тогочасному Острозі школи підвищеного типу. Так з неї випливає, що ця школа існувала в комплексі з друкарнею. Подібний комплекс передбачав не лише функціонування початкової освіти, а й середньої і навіть вищої. Викладачі школи редагували й готували до друку певні видання. Водночас друкарня видавала необхідні для навчання книги, в т.ч. й азбуки. Також в “Азбуці” 1578 р. однозначно вказано, що князь *В.-К. Острозький* вибрав мужів, які знали на божественному писанні, володіли грецькою, латинською та руською мовами, і приставив їх викладати в школі. “Мужі, що знаються в божественному писанні” – це богослови, які володіли класичними мовами (грецькою й латинською), а також руською. Ці люди, приставлені до “дитячого училища”, в тогочасних умовах могли забезпечувати освіту вищого типу. Аналіз текстів *Острозької Біблії* дає підстави допустити, що не лише вчителі, а й учні згадуваної школи в Острозі були залучені до перекладу біблійних текстів. А це також свідчить про існування в ній якщо не повністю сформованої системи вищого навчання, то принаймні певних її елементів.

Про те, що наприкінці 70-х рр. XVI ст. школу в Острозі вважали не просто початковим, а вищим навчальним закладом, свідчить заповіт княгині *Гальшки Острозької* від 16 березня 1579 року. Цей важливий для історії ОА документ був уведений до наукового обігу Н. Яковенко. Саме в ньому цей навчальний заклад був названий академією. У заповіті сказано, що шість тисяч грошів литовських вона віддає на шпиталь і академію Острозьку, а також на монастир Святого Спаса біля Луцька (Заповіт княгині *Гальшки Острозької* 1579, 16 березня/Підгот. Л. Демченко // *Острозька данина: дослідження і матеріали*. – Львів, 1995. – Вип. 1.

– С. 110-111). Видання “Азбуки” 1578 р., де згадується училище в Острозі як чинний навчальний заклад, і заповіт *Гальшки Острозької*, в якому він іменується академією, дає підстави вважати, що остання уже проіснувала певний час.

Дослідники, здебільшого, відносили заснування ОА до другої половини 70-х чи початку 80-х рр. XVI століття. Я. Ісаєвич, виходячи з того, що для організації школи, яка існувала в комплексі з друкарнею, потрібно було рік-півтора, зараховує створення цих інституцій до 1576 чи 1577 року. І. Мицько вважає ймовірною датою заснування ОА – кінець 1576 року. Так, лише в листопаді князь *В.-К. Острозький* отримав від короля Стефана Баторія привілей, за яким Острог ставав його спадковим володінням. Із того часу князь міг зайнятися організацією школи в Острозі. Далі цей автор посилається на заповіт православного шляхтича Василя Загоровського, в якому той пропонує своїх дітей віддати навчатися в єзуїтську колегію у Вільно. Як відомо, В. Загоровський потрапив у татарський полон навесні 1576 року. Будучи ревнителем православ'я, за логікою І. Мицька, він мав би віддати своїх дітей навчатися до православної вищої школи. Але такої, очевидно, не існувало в той час. Отже, весною 1576 р. ОА ще не почала функціонувати. Крім того, І. Мицько посилається на трактат єзуїтського ідеолога *Петра Скарпи* “Про єдність церкви Божої”, який був виданий у лютому 1577 року. У ньому автор спеціально наголошує, що в світі не існувало жодної академії й колегії, де б теологія, філософія та “вільні науки” вивчалися іншими мовами, окрім латинської й грецької. “Створюється враження, – ніби П. Скарпа відраджує когось від заснування саме такого навчального закладу. Ці слова поряд з присвятою книги *В.-К. Острозького*, на нашу думку, вказують якраз на Острозьку академію, де велика увага приділялася вивчен-

ню старослов'янської мови і православним культурним традиціям” (Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 28-29).

Додатковим аргументом на користь того, що заснування ОА належить орієнтовно до 1576 р., є й те, що в березні 1575 р. управителем *Дерманського монастиря* князь *В.-К. Острозький* призначив *Івана Федоровича (Федорова)*. Судячи з усього, вже тоді князь почав виношувати план створення своєрідного культурного комплексу, де б поєднувалися друкарня, гурток учених-богословів, що готували до друку відповідні книги, а також школа, де вони викладали. Для організації друкарні і був запрошений *Іван Федорович*, якому надавався в управління багатий *Дерманський монастир*. Тоді почалася робота над виданням *Острозької Біблії*, підготовка якої потребувала багато зусиль. Тому вже в 1575 чи 1576 рр. виник гурток учених-богословів, які працювали над підготовкою до друку *Острозької Біблії*. Паралельно з цим вони викладали в школі підвищеного типу, готуючи для себе заміну і залучаючи учнів для перекладу й редагування біблійних текстів (можливо, для коректури листків видань).

Початкова робота щодо організації такого центру могла здійснюватися за межами Острога – у *Дерманському монастирі* або в Дубні, де до 1576 р. в основному перебував князь *В.-К. Острозький*. Коли ж Острог став його володінням, робота щодо організації друкарні, гуртка вчених-богословів і школи вищого типу була завершена в цьому місті.

Окрім коштів, переказаних на академію *Г. Острозькою*, фундатором цього навчального закладу виступив князь *В.-К. Острозький*. У лютому 1585 р. він створив постійний фондуш, переказавши на потреби школи, а також церкву Св.Трійці та шпиталь доходи від міста Сураж і сіл Старий Сураж, Турова, Онишківці, Ходаки, Зіньки, Ізерне й Тетерівка, що входили до Суразької волості. Пізні-

ше окремим актом, який не зберігся, частина прибутків від Суразької волості перейшла на утримання ОА. В “*Острозькому літописці*”, де є згадка про смерть князя *В.-К. Острозького*, сказано, що він “на шпиталь і на школи місто надав Сурож з селами”.

Починаючи з 80-х рр. згадки про Острозьку школу як навчальний заклад вищого типу трапляються в різних документах. Єзуїт Антоніо Поссевіно, який був посланий римською курією на Схід Європи для вивчення релігійних проблем, у 1581 р. писав, що “деякі князі, як, наприклад, в Острозі і Слуцьку, мають друкарні і школи, в яких підтримується схизма” (Поссевіно А. Исторические сочинения о России XVI в. – Москва, 1983. – С. 39). Тобто вказувалося, що в Острозі існувала школа, яка готувала ревних прихильників православ'я (до того ж, судячи з усього, достатньо кваліфікованих). Згадуючи навчальний заклад в Острозі, православні схильні були іменувати його школою та академією, а католики (й, можливо, протестанти) – також колегіумом, ліцеєм і гімназією. Термін “грецький колегіум” фігурує в листуванні Альберто Болоньєтті, який був папським нунцієм у Польщі в 1581-1584 роках. Останній, судячи з неї, в 1583 р. здійснив низку кроків, щоб зробити князя *В.-К. Острозького* прихильником унії, а засновану ним школу в Острозі перетворити в навчальний заклад католицького типу. При цьому намагався використати сина князя *Януша Острозького*, який прийняв католицизм, і *Діонісія Раллі (Палеолога)*, котрий у той час був наближений до князя *В.-К. Острозького* і виступав його радником у релігійних питаннях. У листі від 21 березня 1583 року А. Болоньєтті до *Я. Острозького* говориться, що “для цього великого колегіуму, який тепер з великою побожністю і майже з королівським розмахом споруджується в Острозі, потрібні будуть грецькі священники, а можливо, й латинські, які б взяли на себе

турботу про навчання молоді. І в цій справі я міг би найбільше допомогти, якщо при-
слав їх або з грецького колегіуму, що зна-
ходиться в Римі, або з іншого міста Італії
(оскільки в цьому королівстві нелегко мож-
на їх відшукати). Я ж за цю справу візьмуся
з найбільшою охотою, якщо б тільки найсла-
ветніший пан, князь Костянтин, батько вашої
світлості, повідомив мене письмово про своє
бажання щодо цієї справи. Якщо він це зро-
бить, то я докладу зусиль і мене не треба про-
сити про старання і завзятість у цій справі”
(Боротьба Південно-Західної Русі і України
проти експансії Ватікану та унії (X – початок
XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. –
Київ, 1988. – С. 78). Із цього листа бачимо,
що в Польщі добре знали про існування пра-
вославної школи в Острозі. А. Болоньєтті на-
зиває її “великим колегіумом”, говорить, що
вона споруджується з “королівським розма-
хом”. Тобто в його очах це був грандіозний
проект. Тому він звертає прискіпливу увагу
на цей навчальний заклад і пропонує свої по-
слуги, зокрема, висловлює намір прислати
до Острога “грецьких священників” з Італії.

У цьому випадку варто враховувати те, що
в Римі майже паралельно із заснуванням ОА,
в 1576 р. була створена Грецька колегія імені
св. Афанасія. Вона мала готувати прокато-
лицьки налаштованих священнослужителів
східного обряду для православних земель.
Тому А. Болоньєтті сподівався, що йому
вдасться з допомогою її вихованців запрова-
дити в Острозі католицизм. Папський нунцій
хотів провести перемовини щодо цих питань
з князем *В.-К. Острозьким* під час його учас-
ті в сеймових засіданнях влітку 1583 року. У
доповідній записці А. Болоньєтті кардина-
лові Комо від 11 червня 1583 року той по-
відомляє, що князь *В.-К. Острозький* прибув
разом зі своїми синами, *Янушем* та *Костян-
тином*, до Кракова на сейм. Далі папський
нунцій пише, що в нього буде нагода досяг-
нути позитивної домовленості щодо направ-

лення на навчання добрих католицьких свя-
щеників до “грецького колегіума” в Острозі.
У листі А. Болоньєтті до того ж кардинала
Комо від 25 червня 1583 року оповідається,
що 16 червня він мав довгу розмову із
Я. Острозьким щодо відрядження священни-
ків і викладачів у новий колегіум, який ство-
рюється в Острозі. *Януш* сказав, що в цій
справі говорив із батьком і зрозумів, що той
був проти цього. Натомість, секретар *Я. Ост-
розького*, Христофор Казимирський, твердив
протилежне. Мовляв, князю *В.-К. Острозь-
кому* було б приємно запросити вчителів із
Риму. Тому він буде добиватися, щоб глава
князівської родини *Острозьких* звернувся із
листом до Римського Папи, в якому б просив
отримати від його святості цих викладачів.
А. Болоньєтті вважає, що це цілком реаль-
на справа, оскільки князь *В.-К. Острозький*
виявляв до нього прихильність, а також до
Римського Папи. Нунцій спеціально звертає
увагу на важливість цієї справи, вважає, що
“якби отримати в свої руки за посередни-
цтвом надійних католиків цей колегіум, то це
дало б можливість розсівати насіння найваж-
ливіших справ на цих землях” (Боротьба Пів-
денно-Західної Русі і України проти експансії
Ватікану та унії (X – початок XVII ст.). Збір-
ник документів і матеріалів. – Київ, 1988. –
С. 83-84). Князь *В.-К. Острозький*, ведучи
листування з Римським Папою Григорієм
XIII, у листі від 8 липня 1583 року звертався з
проханням, щоб до Острога прислали із Риму
вчених богословів: “людей грецьких тієї ж
[грецької] віри для колегіуму в Острозі, по-
рядних і освічених, які б перекладали грецькі
книжки на слов’янську, а якщо це можливо,
то й на латинську мову” (Боротьба Півден-
но-Західної Русі і України проти експансії
Ватікану та унії (X – початок XVII ст.). Збір-
ник документів і матеріалів. – Київ, 1988. –
С. 94). Також у листі папського нунція
А. Болоньєтті до кардинала Комо від 6-8 лип-
ня 1583 року повідомляється, ніби князь

В.-К. Острозький вважав, що йому для колегії потрібні духовні особи грецької національності, до того ж такі, що здатні перекладати з грецької мови на латинську, а також на слов'янську. Судячи з цих слів, князь прагнув зберегти православний характер заснованої ним академії. Щодо пропозиції А. Болоньєтті послати до Острога вчителів від єзуїтів та Краківського університету, то представники князя *В.-К. Острозького* (його секретар та генеральний управитель) відповіли, що приїзд єзуїтів викличе підозру. При цьому вони не дали ніяких певних гарантій щодо їхнього забезпечення. Перемовини князя *В.-К. Острозького* з римським папою та його представниками, що велися в 1583 р., закінчилися нічим. Як і слід було сподіватися, в Римі не знайшли вчених людей, котрі б могли перекладати з грецької на старослов'янську й латинську мови та забажали поїхати до Острога. Про це і повідомив Римський Папа Григорій XIII князя *В.-К. Острозькому* в своєму листі від 3 вересня 1583 року.

І все ж існує думка, ніби князь *В.-К. Острозький* був не проти використати освітній потенціал Риму для своїх потреб. Г. Барич, спираючись на певні документи, вважав, що князь посилав своїх дворян навчатися в Грецькому колегіумі імені св. Афанасія (Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w eposie Odrodzenia (1440-1600). – Kraków, 1938. – S. 180.). Можливо, це мав на увазі А. Болоньєтті, коли в одному зі своїх листів писав, що *Я. Острозький* говорив йому про підступних людей, які “прибувши до Риму, де вони, очевидно, видавали себе за завзятих католиків, заради тих вигод, на які вони розраховували, повернувшись потім до себе, проявили себе як найгірші вороги католицької церкви” (Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988. – С. 84). Об'єктивний аналіз

документів, що стосуються перемовин князя *В.-К. Острозького* та А. Болоньєтті, засвідчує, що саме римо-католики виступили з ініціативою послати своїх учителів до Острога. Вони мали конкретну мету: надати католицької спрямованості навчальному закладові, що вже існував у цьому місті й активно розвивався. Вони розуміли, що Острог перетворюється в потужний оплот православ'я, тому хотіли запобігти цьому. Зі свого боку, князь *В.-К. Острозький* прекрасно знав ці плани і намагався їм протидіяти. Сумнівно, що князь *В.-К. Острозький* у той час, на початку 80-х рр., мав великі проблеми із кадрами вчителів у своїй академії. Видання *Острозької Біблії*, яке було здійснене незадовго перед тим, свідчить, що йому вдалося зібрати вчених людей, які добре знали не лише старослов'янську мову, грецьку та латинську, а й інші мови. Також в Острозі жили освічені греки, які знали латину. Ці люди могли бути вчителями, тому не було потреби запрошувати вчителів із Риму. Зрештою, самі католики визнавали, що в Острозі уже в 80-х рр. був сформований навчальний заклад підвищеного типу. Так, у 1587 р. секретар папського нунція в Польщі Горацій Спаноцці твердив, що князю *В.-К. Острозькому* вдалося створити колегіум (Relacje nuncjuszów apostolskich I innych osób o Polsce od roku 1548-1690. – Т. 1. – Berlin-Poznań, 1864. – S. 460). Колегіумом називали Острозьку школу деякі інші католицькі автори. Наприклад, так його іменував у 1620 р. у своєму щоденнику ксьондз *Острозького фарного костелу* (Краківський воєводський архів. Відділ на Вавелі. Архів Сангушків. – № 1031. – С. 153). Острозьку школу “тримовною гімназією” (Trilingue Gymnasium Ostrogianum) називав *Симон Пекалід* у поемі “*Про Острозьку війну*”, яка була видрукувана в Краківі в 1600 р. У цьому творі автор зазначає, що “славу античних часів” Острогу принесли “вільні науки”. Це можна зрозуміти

так, що в цій “тримовній гімназії” відбувалося вивчення т. з. семи вільних наук – граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики. Ці дисципліни в Західній Європі розглядалися як своєрідний вступ для вищої освіти. Хоча *С. Пекалід* не розшифровує, які три мови вивчалися в Острозькій гімназії, утім, не важко здогадатися, що це були латинська, грецька й старослов’янська мови. Поет розглядає Острог як осередок, де процвітає культура й наука: “Славиться бібліотека – достойний плід спільної праці, / Біблія світ тут побачила, швидко зростає видання / Інших книжок в Острозі, Аполлон-Феб Гринейський радіє: / Він же Тенед залишив, став байдужим йому острів Делос, / Ось він і лук, і кіфару, і теж сагайдак стрілоносний – / Все забирає в Острог, побажали ж так музи священні”.

Ще в одному місці *С. Пекалід* прославляє Острог як осередок культури і називає місцеву школу “ліцеєм”, де відбувається викладання вільних мистецтв: “Радуйся, наша Волинь войовнича, ти, Марсова дочко, / Саме тобі дім острозьких дарує лицей той тримовний. / Отже, приймай ці основи, а більші плоди, може, будуть. / Не зневажай ти учених богинь, оцих муз не цурайся, / Кращого в світі від вільних мистецтв ти нічого не знайдеш” (Симон Пекалід. Про острозьку війну під П’яткою проти низових / Пер. В. Маслюка // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987. – С. 203, 214).

Поема відображає певні тогочасні реалії. Ведучи мову про “тримовну гімназію”, автор акцентував увагу на “незвичний” розвиток культури в Острозі. Із контексту випливало, що Острог випереджав інші культурні осередки (принаймні у східноєвропейському регіоні). Хоча вищезгадувані католицькі автори і *С. Пекалід* не використовують для характеристики навчального закладу в Острозі терміна “академія”, все-таки з їхніх слів можна зрозуміти, що це була школа вищо-

го типу. Називаючи її чи то колегіумом, чи тримовною гімназією, або ліцеєм, вони вказували на те, що тут давався високий рівень знань.

Приблизно в такому ж плані, як і *С. Пекалід*, характеризували школу в Острозі автори деяких православних полемічних творів. Зокрема, у “*Пересторозі*”, яка з’явилася близько 1605 р., є згадка, що грек Никифор їздив до Острога для викладання “вільних наук”. Отже, це ще раз підтверджує, що в ОА здійснювалося викладання семи вільних мистецтв. У цьому ж творі високо оцінюється культурно-освітня діяльність князя *В.-К. Острозького* на користь православної церкви. Мовляв, він старався, щоб константинопольський патріарх до Острога прислав учителів, збудував тут школу, заклав друкарню, обдарував їх маєтностями (Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 34). Автор “*Перестороги*” розповідає, як відбувалося становлення ОА (хоча й не вживає в цьому випадку такого терміна). Говорить про заснування в Острозі школи, шпиталю й друкарні, котрі існували в комплексі й були наділені фундацією від князя. Акцентується увага також на тому, що князь *В.-К. Острозький* намагався запрошувати до Острога учених богословів із Греції. І що тут розвивалися “словенські та грецькі науки”.

Така ж висока оцінка острозькому культурному осередку дається в “*Палінодії*” (1619-1622) *Захарії Копистенського*. У цьому полемічному творі сказано, що в Острозі знаходилися оратори, рівні Демосфенові та Сафонові, й інші любомудри. Були тут і доктори, що володіли грецькою, слов’янською та латинською мовами, математики й астрономи, зокрема, Ян Лятос (Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1878. – Т. 4. – Ствп. 1136).

Для назви навчального закладу в Острозі православні часто використовували термін

“школа” чи “школи”. Наприклад, *Тимофій Анич* у 1584 р. підписувався як “дьяк школи руской острозской” (Голубев С. Археологические заметки, о памятниках старины, находящихся в некоторых местностях Волынской епархии // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. 1. – С. 626). Цей термін часто фігурує в офіційних та неофіційних документах. У ті часи цим словом називалася як початкова школа, так і відділи, класи середнього та вищого навчального закладу. Однак православні і навіть їхні конфесійні супротивники, католики й уніати, часом називали навчальний заклад в Острозі академією, вказуючи на його особливий статус. Так, у 1587 р. *Герасим Смотрицький*, якого вважають першим ректором ОА, видав у одній збірці два полемічні твори “*Ключ царства небесного*” й “*Календар римський новий*”. У книзі зазначалося, що вказані твори написані в “Академии Острозькой”.

Про високу оцінку православного навчального закладу в Острозі засвідчує й те, що його іменували академією конфесійні суперники православних. Один з ініціаторів Берестейської унії *Іпатій Потій* у “*Відписі на лист якогось Клірика Острозького*” (1599) характеризує свого суперника, з яким полемізує, як “учня академії Острозької” (Потій І. Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Київ, 1995. – С. 150). Із цих слів випливало, що в Острозі готували достатньо освічених людей, які могли вести полеміку на високому рівні.

Також про ОА веде мову ще один адепт унії *Йосип Вельямин Рутський* у своєму листі від 15 лютого 1603 року до князя Миколая Радзивіла “Сирітки”. У той час *Й. В. Рутський*, перебуваючи на студіях у Римі, писав, що князь *В.-К. Острозький* “якусь академію на Волині хоче фундувати, послав до Греції за професорами, але там зараз зі свічкою їх не знайдеш” (Голубев С. Киевский митро-

полит Петр Могила и его сподвижники. – Т. 1. – Киев, 1883. – Приложение, № 23. – С. 180-181). Про існування православної академії в Острозі пише єзуїт Я. Велевіцький у своєму щоденниковому записі від 1623 р. Зокрема, зазначає, що “дідичі цієї місцевості були найактивнішими покровителями грецьких схизматиків. Тому й спорудили в цьому місті схизматицьку академію як оплот своєї релігії” (Wielewicki J. Dziennik spraw domu zakonnego oo jezuitów u sw. Barbary w Krakowie // Scriptores rerum Polonicarum. – Kraków, 1899. – Т. 17. – S. 151). Така характеристика Острозької школи як академії є дуже цінною. Адже належала вона не лише відвертому супротивнику православ'я, а й людині, котра була непогано обізнана зі справами шкільництва.

Згадки про школу чи академію в Острозі трапляються на початку XVII ст. в низці документів. Зокрема, в *акті поділу володіння князя В.-К. Острозького* між його синами *Янушем* та *Олександром* 1603 р. Там є згадка про “друкарню і школу”, які знаходилися на території т. з. Пригородка, біля Замкової гори в напрямку до міста (з північного боку). Отже, друкарня та школа розглядалися в одному комплексі. Існує також недатований документ польською мовою “*Постанова на Острозьку академію*”, який, імовірно, з'явився після смерті князя *В.-К. Острозького*. Тут йдеться про те, що тисяча польських злотих доходу від Суразької волості надавалися “на школу й співаків острозьких”. На їхні потреби йшли доходи від “фільварку Бельмазького”, що знаходився поряд з Острогом, й від села Завидова під Степанем. Встановлювався розмір плати на квартал “панам бакалярам” – окремо греко-слов'янському й латинському, також їхнім помічникам “підбакалярам”. У документі йшлося про постачання, харчування та обслуговування працівників академії. У хроніці *Острозького фарного римо-католицького*

костелу вказано, що після пожежі 1617 р. учні школи, яка існувала при ньому, навчалися “при академії руській під керівництвом руського ректора”. А в описі Острога 1620 р. говориться, що в *Пригородку* існують “академія, школи та інші приміщення колегіатські, польські та руські”.

Точно невідомо, до якого часу функціонувала ОА. Т. Кемпа вважає, що вона почала занепадати в останні роки життя князя *В.-К. Острозького*, особливо після 1603 р., коли князь був частково паралізований (Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 105). Подібні думки висловлювали й інші автори. Однак не можна однозначно прив'язувати функціонування академії до діяльності князя *В.-К. Острозького*. Цей навчальний заклад, існуючи з кінця 70-х рр. XVI ст., мав уже певні традиції, був забезпечений фондушем, який давав йому можливості для самостійного існування. Також згадки про Острозьку школу, яку називають академією, трапляються в 1617 та 1620 роках. А інформація про те, що після пожежі 1617 р. учнів із школи при фарному костелі перевели до “академії руської”, може бути свідченням її відносно високого рівня. На користь цього говорить і згадка про академію в “*Палінодії*” *З. Копитенського* (хоча тут про освітню славу Острога, радше, говориться в минулому часі). І. Мицько пов'язує занепад академії з діяльністю дочки князя *Олександра Острозького* *Анною-Алоїзою Ходкевич* (Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 65-71), завдяки якій у 1623 р. почала діяти в Острозі єзуїтська місія. В “*Острозькому літописці*” сказано, що *Анна-Алоїза* напустила в місто єзуїтів. І вже через них багато злого сотворила православним” (Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Київ, 1971. – С. 135).

Я. Велевіцький у своєму щоденнику зазначав, що раніше мешканцями Острога були “самі лише русини-схизматики, бо дідичі цієї місцевості були найактивнішими покровителями грецьких схизматиків. Тому й спорудили в цьому місті схизматицьку академію як оплот своєї релігії”. І лише активне сприяння *Анни-Алоїзи*, яка не лише підтримувала єзуїтів, а й зробила значний фондуш на їхню користь, дали можливість їм утвердитися в цьому місті. Однак єзуїтам було важко “через схизматиків, які правильно передбачили, що їхні юнаки, яких покійні князі утверджували в схизмі, можуть бути відвернуті від неї нашими (тобто єзуїтськими – авт.) школами” (Wielewicki J. Dziennik. – S. 151).

Від початку 20-х рр. XVII ст. навчальний заклад не мав перспектив для свого розвитку. Так, гетьман *Петро Конашевич-Сагайдачний*, який навчався в ОА, у своєму передсмертному заповіті в 1622 р. не захотів пожертвувати на неї якісь кошти. Хоча зробив значні пожертви на користь Київського Богоявленського братства, його школи й монастиря, а також на школу Львівського братства.

Ще в 1621 р. *Анна-Алоїза* спробувала віддати Суразьку волость для потреб єзуїтів. Це викликало обурення православних. Наступного, 1622 р., вона вчинила більш продумано, викупивши в О. Пузини оренду Суразької волості й пообіцявши виплачувати на шпиталь дві тисячі злотих щорічно. *Анна-Алоїза*, позбавляючи ОА фінансової підтримки, намагалася звести її до рівня початкової школи. 22 січня 1623 року вона пише листа “до руських бакалярів, щоб не викладали по-польськи і по-латинські, лише по-руськи” (Acta kościoła farnego ostrogskiego // Rocznik wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 210). Тобто їм пропонувалося давати учням лише елементарну освіту, яка зводилася до навчання грамоти. При цьому княгиня, фальсифікуючи волю свого діда, князя

В.-К. Острозького, твердила, ніби той заповідав, щоб розповсюдження наук латинською та грецькою в католицькій школі не мало перешкод з боку школи руської. *Анна-Алоїза*, схоже, знайшла якийсь привід, щоб передати гроші з фондушу свого діда на потреби прикостельної школи в Острозі. У фундаційній грамоті княгині від 25 жовтня 1624 року було записано: "...а для виховання дітей в християнській побожності і визволених науках згідно з волею... князя Костянтина... з фундації на Суражу, призначеній на школи грецьку і латинську, дозволяю і надаю прикостельній католицькій школі половину тієї фундації, тобто 180 злотих" (Kardaszewicz S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia*. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 140-141). Заручившись підтримкою папи Урабана III, *Анна-Алоїза* в 1633 р. спробувала забрати Суразький фондуш. Однак це викликало заперечення з боку православного луцько-острозького єпископа А. Пузини, який подав протест до Луцького гродського суду (Архів Юго-Западної Росії. – Київ, 1883. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 672-674.). Остаточним ударом для академії стали події 1636 року. Під час Пасхи того року *Анна-Алоїза* спровокувала повстання православних острозьких міщан. Його жорстоко придушили, а в місті були ліквідовані православні інституції і введена унія. ОА, штучно перетворена на початкову школу, саме тоді перестала функціонувати. Фондуш, призначений на її потреби, у 1640 р. перейшов до *єзуїтського колегіуму*.

Джерела і література: Азбука Івана Федорова 1578 / Факс. изд. подг. Е. Л. Немировским. – Москва, 1983; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Вид. друге – Київ, 1971; Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1988; Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954; Голубев С. Археологические заметки, о памятниках старины,

находящихся в некоторых местностях Волынской епархии // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – Т. 1; Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.). – Київ, 1987; Довбищенко М. В. Волинська шляхта в релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – Київ, 2008; Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579, 16 березня / Підгот. Л. Демченко // Острозька данина: дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 1; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989; Ковальський М. П. Етюди з історії Острога. Нариси. – Острог, 1998; Його ж. Острозька "Азбука" – невідома книга Івана Федорова // Пам'ятки України. – 1970. – № 1; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): Збірник документів. – Київ, 1975; Поссевино А. Исторические сочинения о России XVI в. – Москва, 1983; Потій І. Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. – Київ, Основи, 1995; Симон Пекалід. Про острозьку війну під П'яткою проти низових / Пер. В. Маслюка // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987; Яковенко Н. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002; Ї ж. Цікавий документ // Жовтень. – 1985. – № 2; Acta kościoła farnego ostrogskiego // Rocznik wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 210; Barycz H. Polacy na studiach w Rzymie w eposie Odrodzenia (1440-1600). – Kraków, 1938; Kardaszewicz S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia*. – Warszawa – Kraków, 1913; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997; Monumenta Poloniae Vaticana. – Cracoviae, 1938. – Т. 6; Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548-1690. – Т. 1. – Berlin-Poznań, 1864; Wielewiczki J. Dziennik spraw domu zakonnego oo jezuitów u sw. Barbary w Krakowie // Scriptorum rerum Polonicarum. – Kraków, 1899. – Т. 17.

Петро Кралюк

Острозька давнина

Періодичне наукове видання, започатко-

ване 1995 р. Львівським інститутом українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. Планувалося, що О. максимально подасть матеріали, що стосуватимуться історії Острога кінця XVI – початку XVII ст., коли це місто відіграло важливу роль у культурно-національному розвитку українського народу. Було заявлено про намір випустити 23 збірники, які стосувалися різних тем – життя й діяльності князя *В.-К. Острозького*, інвентарів Острога й Острожчини, матеріалів із політичної й культурної історії Острога тощо. Передбачалося також публікація різноманітних джерел. Вийшов лише один випуск О., де були вміщені статті, що стосувалися різних аспектів історії Острога зазначеного періоду, а також опубліковані деякі джерела, в т. ч. й ті, які мали причетність до історії ОА, зокрема, заповіт Гальшки Острозької та “Постанова на академію Острозьку”.

Публікації: Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – 152 с.

Петро Кралюк

Острозька друкарня

Друга в Україні за часом виникнення кирилична друкарня. Створена в 70-х рр. XVI ст. на кошти та з ініціативи князя *В.-К. Острозького* друкарем *Іваном Федоровим (Федоровичем)*. Перша дотепер відома книга О. – “*Буквар*” (або “*Азбука*”) 1578 року. Останні точно датовані й атрибутовані видання О. – “*Часослов*” – 25.05.1612 року і “*Місяцеслов*” (“*Мѣсяцеслов*”) – 25.05.1612 року. Діяльність О. поділяється на два періоди – фєдорівський, пов’язаний з діяльністю *І. Федорова* в 1578-1581 рр., і післяфєдорівський (з кінця XVI ст. до 1612 року). За під-

рахунками акад. Я. Ісаєвича, тепер відомо 28 видань О. за весь час її існування загальним обсягом 1527 др. арк. (Ісаєвич Я. Д. Премники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 19). Найбільш знаним друком фєдорівського періоду була *Острозька Біблія* (1580-1581) – шедевр тогочасного поліграфічного мистецтва. Унікальними є також *Новий Завіт із Псалтирем*, покажчик до нього, складений *Тимофієм Михайловичем*, “*Хронологія*” *Андрія Римши* 5.05.1581 року, оригінальна назва якої “Которого са месца што за старых вековъ дѣло короткое (“описание”).

У післяфєдорівський період видання О. становлять такі групи: навчальні книги: “*Грамматика*” (фактично 2-ге видання острозького “*Букваря*” (1578), його неповний примірник знаходиться в Народній бібліотеці ім. св. Кирила і Мефодія у Софії без вихідних даних), “*Книжиця словенская рекома граматика*” (Буквар), (Острог, 1598), (примірник знаходиться в Бодлеянській бібліотеці в Оксфорді – Англія), “*Часослов*” (Острог – ?) 8.06.1598 року (єдиний примірник знаходиться в Санкт-Петербурзі, РНБ), “*Часослов*” 1602 р., надрукований “учения ради отрочат”, і остання, що не викликає сумніву в атрибутованні книги О., “*Часослов*” 25.05.1612 року; літургійні тексти: “*Требник*” (“*Молитовник*”) 1606 року; теологічні трактати: праці візантійських богословів *Василія Великого* “*Книга о постничествѣ*” (8.03.1594), *Іоана Золотоустого* “*Маргарит*” (10.06.1595); унікальний твір “*Правило истинаго живота христіанского*” (*Псалтир з возслідуванням*) (25.12.1598); оригінальна праця, видана *Даміаном (Наливайком)* “*Лѣкарство на оспалый оумысл чоловічий*” (29.07.1607); оригінальні твори полемічної літератури *Герасима Смотрицького* “*Ключ царства небесного*” і “*Календарь римски новы*” із зазначенням, що “Написано у Академии Острозькой” (1587); “*Апокрисисъ або отповѣдь на книжкы о съборѣ Берестейскомъ... Хрис-*

тофора Филалета...”, що вважається виданим в Острозі 1598-1599 рр.; дві “книжиці” – “Книжиця” у 6-ти розділах Василя Суразького (1588) і в 10 розділах (11.06.1598); послання – “Отпис на лист Іпатія володимирського і берестейського єпископа” Клірика Острозького (1598). На думку акад. Я. Ісаєвича, острозькі видання післяфедорівського періоду, “крім “Книги о постничестве” і “Маргарита”, за поліграфічним рівнем значно нижчі від рівня книг, надрукованих Іваном Федоровим” (Ісаєвич Я. Д. Преемники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 19). В острозьких друкованих виданнях вміщені гравюри, зокрема із зображенням герба князів Острозьких, рідше поліграфічні прикраси. Лише частково відомі прізвища чи імена друкарів, видавців або укладачів текстів. Це – Д. Наливайко, Василій Суразький, зафіксовані в акті поділу володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р. імена трьох друкарів, що тоді проживали в Острозі – Іван, Тишко і Федір, прізвища яких залишаються до цього часу невідомими. Авторство вміщених в одному томі двох творів “Ключь царства небесного...” і “Календарь римски новы...” належить Г. Смотрицькому. Листи-відповіді І. Потію склав культурний і церковний діяч, ім’я якого приховане під псевдонімом Клірик Острозький. О. відіграла важливу роль у культурі, освіті й друкарстві України.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 1-16, 18, 20, 20-22. – С. 13-37, 39, 42-46; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 3, 4, 10-13, 16-21, 31-33, 36-42, 44, 61, 68, 70, 87, 88. – С. 25-26, 26-27, 29, 30-36; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 100-103, 107, 109, 116, 119, 132, 139, 151-152, 154-155, 158, 169, 184-185. – С. 211-219, 224-227, 235-236, 238-241, 258-259, 262-263, 287-280, 281-283, 286-288, 298, 307; Його ж. Хронологическая роспись

славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 80-83, 88, 94, 96, 109, 114, 124-125, 127-130, 139, 151-152, 155, 175. – С. 15-21, 24-25, 27; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 179-200. – С. 34-37; Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 24, 26, 27, 31, 33, 36-38, 48, 50. – С. 23-28, 31, 32; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 2(82), 31(417), 163(402), 244(185), 465(589), 466(637), 467(639), 488(687), 489(424). – С. 1-2, 12, 46-47, 72, 132, 137; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 2-4, 7-11, 18, 19, 48, 50. – С. 11-16, 31, 32; C. Simmons I.S.G. Russian printing to 1917. – Cambridge, 1974. – № 5, 6. – P. 5.

Джерела: Азбука Ивана Федорова 1578 / Факс. изд. – Москва, 1983; Акты, относящиеся к истории Западной России. – С.-Петербург, 1851. – Т. 4. – С. 203; Архив Юго-Западной России. – Киев, 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 48-52; – 1904. – Ч. 1. – Т. 10. – С. 430-433; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 111, 117, 118, 121, 123, 125, 129-132, 134, 136, 137, 156-172; Ковальський Н. П., Атаманенко В. Б. Новые сведения о пребывании Ивана Федорова в Дермани // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI-XX вв. – Днепропетровск, 1990. – С. 60-64. Приложение (публ. акт.). – С. 62-63; Малышевский И. И. Новые данные для биографии Ивана Федорова, русского первопечатника // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца при Киевском ун-те св. Владимира. – 1893. – Кн. 7. – С. 95-116; Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні XVI – перш. пол. XVII ст.: Зб. док-тів / Упоряд. Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. Я. Мацюк, Е. Й. Ружинський. – Київ, 1975. – № 8, 14, 23, 27, 45, 51, 75; Романовський В. О. Друкар Іван Федоров, його життя і діяльність // Українська книга XV-XVII-XVIII ст. – Київ, 1926. – С. 54-55; Bostel F. Przyczynek do dziejów pierwszej ruskiej drukarni we Lwowie // Pamiętnik literacki. – Lwów, 1902. – Т. 1. – S. 299-230; Gębarowicz M. Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569-1583 na tle epoki // Roczniki Biblioteczne. – Wrocław – Warszawa, 1962. – Т. 13. – Zesz. 3-4. – Aneksy № 3. – S. 472; Monumenta Contraternitatis

Stauropigianae Leopoliensis. – Leopoli, 1895. – P. 855-856; Ptaszycki St. Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI wieku // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności. – Kraków, 1886. – T. 11. – S. 30-33, 38.

Література: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 6. – С. 439-441, 479-498; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст. – Львів, 1971. – С. 37-78, 81-88; Його ж. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Львів, 1974. – С. 26-40, 42-49, 56-63, 76-78, 88-91, 96, 176-179, 214-220 та ін.; Ісаєвич Я. Д. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 47-56; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 66-106; Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. – Харків, 1959. – С. 50-59; Ковальський Н. П. Акт 1603 г. раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной истории. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137; Його ж. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С. 21, 23, 27-36, 51-54, 67-69; Його ж. До історії Острозької друкарні (кінець XVI – початок XVII ст.) // Тези доповідей другої наук. конф. Криворізького загальнонаукового ф-ту (Дніпропетров. ун-т). – Кривий Ріг, 1965. – С. 31-33; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Його ж. Острожский культурно-просветительский центр // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 57-60; Немировский Е. Л. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. – Москва, 1964. – С. 113-134; Його ж. Острожские издания Ивана Федорова – выдающиеся памятники восточнославянской культуры // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 5-12; Огієнко І. Історія українського друкарства. – 2-ге вид. – Вінніпег, 1983. – С. 160-185; Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острожском // Временник Ощества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 39; Полек В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 69; Селицкий А. К. Острожская типография и ее издания // Волынские епархиальные ведомости. – Неоф. ч. – 1884. – № 26. – С. 825-836; № 30. – 849-867; № 31. – С. 875-884; № 32. – С. 895-907; № 33. – С. 925-935; № 34. – С. 957-966; № 35. – С. 933-1006;

1885. – № 7. – С. 229-243; № 8. – С. 289-296; № 9. – С. 334-341; № 10 і 11. – С. 420-436; № 21. – С. 691-700; № 22. – С. 713-729; № 23. – С. 749-764; № 24. – С. 777-789; № 25. – С. 799-822; № 26. – С. 835-848; Тучемский М. Город Острог. – Почаев, 1913. – С. 10; Харлампович К. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 239-240, 245-250, 260; Шамрай М. А. Провінієнції у виданнях Острозької та Дерманської друкарень (За матеріалами фонду Відділів рукописів ЦНБ АН України) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Кн. 2. – Український археографічний збірник. – Київ, 1993. – Т. 5. – С. 48-53.

*Микола Ковальський,
Ігор Пасічник*

Острозька Анна-Алоїза (у заміжжі – Ходкевич) (* 1600 – † 27.01.1654)

Наймолодша донька *Олександра Острозького* і Ганни Костчанки. Вже з дитячих років О. відзначалася надзвичайною побожністю, полюбляла читати релігійні книги та життя святих. Очевидно, дуже рано прийняла рішення присвятити себе служінню Богу, оскільки довго відмовлялася виходити заміж. Але під тиском рідні 24.IX.1620 р. побралася з віленським воєводою, великим литовським гетьманом Яном Каролем Ходкевичем. Обоє вирізнялися відданістю католицькому віровизнанню, що межувала з релігійним фанатизмом. Весілля О. майже збіглося із смертю її дядька *Януша*, що опікувався частиною володінь князів *Острозьких*, відведених за *актом поділу 1603 р. Олександру Острозькому*. У 1621 р. відбувся поділ колишніх володінь *Олександра* між трьома його доньками: Катериною – дружиною Томаша Замойського, Софією – дружиною Станіслава Любомирського, і О. Останній,

зокрема, дісталися половина Острога (інша половина входила до ординації), де розміщувалась ОА. Цього ж 1621 р. О. овдовіла, її чоловік, поранений під час Хотинської битви, помер. Після смерті Ходкевича О. майже постійно мешкала в Острозі, зрідка на певний час виїжджаючи до Звягельського замку.

В Острозі О. утримувала великий двір. Його устрій нагадував монастирський: чоловіки і жінки мешкали в окремих будинках. Перебувало в них багато шляхтянок на виданні, виховувалось чимало сиріт у католицькому дусі, серед них російські, єврейські, турецькі і татарські діти. Значно сприяла О. поширенню католицизму на Волині; звела своїм коштом католицькі костели у Рівному, Звягелі, Хлапотині, Берездові, Острозі і Турові, острозьку Троїцьку церкву передала єзуїтам, а в 1624 р. в Острозі фундувала *єзуїтський колегіум*, поступово відписавши йому близько 20 сіл, землі під костел, будинки ОА, папірню, 30 тисяч польських злотих виділила ректору Янові Барчинському та його наступникам тощо. Для побудови приміщень колегіуму був викликаний з Рима архітектор, член єзуїтського ордену Бенедикт Моллі. До будівництва із навколишніх сіл залучались селяни, завозились будівельні матеріали.

Крім будівель, О. 1633 р. передала *колегіуму єзуїтів* багату шпитальну фундацію (Суразькі маєтності), надану *В.-К. Острозьким* ОА як осередку православ'я. У колегіумі постійно перебувало 50 єзуїтів, існувала тут також музична бурса. Ще раніше (1623) О. заборонила "руським бакалаврам" ОА викладати польською і латинською мовами, що в тодішніх умовах зводило її до рівня школи початкової писемності. Скориставшись із того, що у приміщеннях ОА на 1624 р. тимчасово перебувала прикостельна польська школа, О. передала їй половину фундаційної суми (180 злотих), призначену князем *В.-К. Острозьким* цілковито на ОА. Релік-

ти ОА, ймовірно, були ліквідовані 1636 р., коли О. своїми провокативними діями викликала вибух гніву острозьких міщан. Наслідком цього стала розправа з православними на Острожчині.

Згодом фундація ОА, Суразька волость, перейшла в руки єзуїтів. Під час війни 1648 – 1654 рр. під проводом Б. Хмельницького О., втікаючи від неминучої розправи, з усім своїм двором спішно виїхала до Великопольщі, де мешкала в Ковалеві, Кошарові, Гніні й, зрештою, в Рацаті. Померла О. в 1654 р., залишивши заповіт, згідно з яким значна частина її маєтків і грошей переходила на користь ордену єзуїтів. Інша частина (16 міст, 153 села, третина м. Ярослава) дісталася її родичам – коронному підчашому Костянтину Любомирському та київському воєводі Янові Замойському. Похована була остання представниця роду князів *Острозьких* спочатку у Кракові. У 1722 р. її тіло єзуїти перевезли до Ярослава, а потім до Острога, де поховали разом із рештками Я.-К. Ходкевича у новозбудованому єзуїтському костелі Божої Матері (Матки Боскої).

Література: Житецький П. Острозька трагедія // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1903. – Т. 51. – С. 1-24; Левицький О. Анна-Алоїза, княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – Ноябрь. – С. 329-373; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 65-71, 105; Barydło J. Chodkiewiczowa Anna Alojza // Encyklopedia katolicka. – Lublin, 1989. – Т. 3. – С. 205; Dobrowolska W. Chodkiewiczowa z ks. Ostrogskich Anna-Alojza // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1937. – Т. 3. – С. 370-371; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – С. 54-64, 185-189; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – С. 358; Życie ku podziwieniu chwalebne J.O.X. Ostrogskiej Anny Alojzyi Chodkiewiczowej i t. d. – Kraków, 1698.

Петро Кулаковський

Острозька Гальшка (Єлизавета, Ельжбета, Алжбета) (* 1539 – † грудень, 1582)

Дочка князя Іллі Костянтиновича Острозького, яка народилася вже після його смерті, і Беати Костелецької. 16 серпня 1539 року, за три дні до смерті, князь *І. К. Острозький* склав заповіт, центральне місце в якому займали майнові справи. Він підкреслив, що, якщо його дружина Беата “мъла породити сына або дѣвку, тогды то оповѣдаю и обявляю, иж то есть властный плод мой”. Після його кончини вдова “с тым дитятем маєт седити на всих именьях... по половицы... выслуженных и купленых” від його батька князя Костянтина Івановича “и так теж тых имень материстых”. Повинна була Беата “тую половицу всих имень... держати до лет дитяти”, тобто до повноліття дитини. Беата взяла під контроль володіння не лише свого чоловіка, а й малолітнього князя *В.-К. Острозького*. Під кінець 1539 р. Беата народила дочку, мабуть, у день святої Єлизавети, тобто 19 листопада. В офіційних документах, зокрема, в книгах *Литовської метрики*, вона називається під ім'ям Альжбети, Ельжбети, Гальшки. Саме під останнім іменем вона увійшла в літературу.

20 грудня 1541 року королівські комісари у Вільні на вимогу князя *В.-К. Острозького* і його матері княгині Олександри Слуцької склали акт про розподіл володінь князів Острозьких. *Василію-Костянтину* переходили Дубно, Дорогобуж, Здесель, Звягель, Крупа, Здовбиця, Беаті з Гальшкою – Острог, Полонне, Красилів, Чуднів та ін. За додатковим розподілом королівськими комісарами нерухомого майна 12 травня 1542 року між Беатою і Гальшкою, останній дістались Полонне, Красилів, Чуднів, тобто дві третини володінь, а Беаті – одна третина, включаючи Острог із прилеглими володіннями (Рівне та ін.). З цього часу зберігся опис Острозь-

кого замку (січень – лютий 1542), у цехгаузі якого було 10 гармат, селітра, сірка, порох, віск, запаси продуктів харчування. Прибутки княгині “Ілліної” становили на рік 436 кіп грошей.

Надгробна плита Дмитра Сангушка
в костелі м. Яромира

Не тільки краса, а й величезні багатства, нерухоме майно Гальшки стали причиною

домагань багатьох претендентів її руки. В інтригах навколо одруження Гальшки брали участь її дядько князь *В.-К. Острозький*, мати, король Сигізмунд-Август.

Трагічні події у житті та долі Гальшки, пов'язані з намаганнями представників різних феодалних родів (магнатських і шляхетських) породичатись із впливовою й економічно потужною династією князів *Острозьких*, припали на 50-ті роки XVI століття. *В.-К. Острозький* мав власні плани щодо одруження небоги, підтримав кандидатуру родича князів *Острозьких*, князя Дмитра Федоровича Сангушка, канівського й черкаського старости. Він відзначався відвагою й мужністю у військових справах. Приблизно в 1552 р. відбулось сватання Гальшки, якій тоді було не більше 13 років. Беата дала згоду на цей шлюб, проте король був проти такого поєднання двох магнатських родів. Під впливом короля Беата змінила своє рішення. *В.-К. Острозький* та Д. Сангушко з допомогою озброєних людей зайняли Острог, і, всупереч волі Беати, у вересні 1553 р. Гальшка була одружена з Д. Сангушком. Беата подала скаргу королю на Сангушка і князя *В.-К. Острозького*. Королівський суд над ними відбувся в Книшині 20 січня 1554 року. Д. Сангушко був засуджений до позбавлення честі, маєтностей та життя, тобто до страти. Відповідно, він та Гальшка покинули Острог і рятувалися втечею в Чехію, прямуючи до Раудицького (Рудицького) замку, який був у володінні тестя *В.-К. Острозького* Яна Тарновського. Слідом за втікачами вирушив збройний загін на чолі з Мартином Зборовським. Д. Сангушка з його невеликим загоном вони наздогнали в м. Німбурзі. Тут Д. Сангушко був захоплений, відвезений до сусіднього міста Яромира (Яромєж), де його було вбито 3 лютого 1554 року і поховано в костелі св. Миколи. М. Зборовський із сином і збройним загоном відвіз молоду вдову до матері.

Повернена матері Гальшка проти своєї волі була видана королем заміж за графа Лукаша Гурку, брестсько-куявського воєводу. Беаті вдалось перешкодити цьому шлюбові, вона відвезла Гальшку до Львова. Поселились вони у домініканському монастирі, де у квітні 1559 р. відбувся шлюб (вже третій) Гальшки із Семеном Юрійовичем Слуцьким, якого Беата обрала чоловіком для своєї доньки. Гурка не відмовився від претензій на Гальшку і після збройної облоги монастиря захопив її і відвіз у свій замок у Шамотулах. Тут вона перебувала до його смерті фактично в ізоляції. Люди, які оточували Гальшку, називали її “чорною княгинею” через жалобний одяг. Гальшка відмовилась підкорятись чоловікові. Башту, де вона провела 14 років, сучасники назвали “вежею чорної княгині”. Гурка, будучи познанським воєводою, помер на початку 1573 р. Син *В.-К. Острозького Януш* повернув Гальшку на її батьківщину, спочатку до Дубна, потім до Острога, де вона проживала до кінця життя.

Гальшка була фундаторкою ОА, що офіційно зафіксовано в її тестаменті (заповіті), складеному в 1579 р. у м. Турові і занесеному до Луцької земської книги (кн. 2057 нумерації сер. XIX ст. або т. 4 за сучасною нумерацією) ЦДІА України в Києві (ф. 26. Луцький земський суд). У заповіті “досыт ѡписом, варунком і обовазком моим на шпитал и академию Острозскую, на монастырь свтго Спса недалеко Луцка над рекою Стыром и на сели Дорогынню шест тысячеи грошей личбы литовскои – тыи з я вси листы доброволне с печатю моею и с подписом властное руки и под печатми людеи добрых... остатнею волею моею утвержам и умоцнам во всем вцале заховывам...”. Гальшка все своє рухоме майно заповіла своїм слугам, простим людям, що її оточували. У заповіті декілька разів згадується князь *В.-К. Острозький*, якому доручила як “доброеєви” і своє майно, і його розподіл, а його сини – *Януш* і *Костянтин* назва-

ні Г. – “брати крєвные”. Оригінал документа був скріплений “печатю и подписом” Г. “власне руки... по полску”. Названі юридичні особи, присутні у Турові під час складання цього заповіту: владика туровський і пінський Кирило, війський мозирський і суддя земський пінський Іван Фурс та два білоруських шляхтичі брати Онуфрій та Федір Коштюшковичі, що скріпили заповіт Г. своїми підписами і названі нею – “приятелі мої”. Ще на початку грудня 1582 р. Г. була жива, бо 2 грудня 1582 року канцлер Волович від імені крєвних Гальшки по бабці княгині Тетяни Гольшанської викликав київського воєводу князя *В.-К. Острозького* і “його братанку воєвину познанську пані Лукашову Гуркову княжну Гальшку Іліну Острозьку” у справі про третю частину Степаня, Горбатовя, Золотуїва. Натомість вже 29 грудня князь *Януш Острозький* у листі до імператора Рудольфа повідомив, що не може прибути до нього з приводу необхідності розпоряджатись справами по сестрі своїй княжні Гальшці, “познанській воєвудині”.

Образ Гальшки приваблював багатьох письменників. Їй присвятили свої твори поляки І.-Ю. Крашевський, Ю. Шуйський, І. Войцеховський, росіянин В. Соловійов, українець І. Савчин та ін.

Народна традиція передала до наших днів багато легенд про Гальшку, княжну Острозьку, про її виняткову красу, хоч її оригінального портрета або малюнка із сучасним зображенням не вдалось відшукати. Загальнопоширеним є уявне зображення Гальшки, створене польським художником Яном Матейком (1838-1893). Він зобразив Беату Костелецьку разом із дочкою Гальшкою на картині “Проповідь Петра Скарги”.

Джерела і література: Заповіт Гальшки Острозької. 1579 // ЦДІАУК. – Ф. 26. – Луцьк. зем. суд. – Кн. 4 (2057). – Арк. 38-39; Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579, 16 березня / Підгот. Л. Демченко // Острозька давнина: Дослідження

і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 110-111; Ковальський М. Гальшка, княжна Острозька // Острозькі просвітники. – Острог, 2000. – С. 17-23; Його ж. Гальшка. Іст. повість // Зоря комунізму. – 1990. – 8, 3, 15, 17, 20, 22, 24, 27, 28, 31 березня, 3 і 5 квітня; Його ж. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – С. 29-81; Перлштейн А. Нескільки слов о княжестве Острогском // Временник ОИДР. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 41-43; Шараневич І. Гальшка княгиня острожская: Оповіданіє історичне. – Львів, 1880; Яковенко Н. Цікавий документ // Жовтень. – 1985. – № 2. – С. 128; Caro. Beata und Halszka, eine polnisch – russische Geschichte aus dem XVI Jhr. – 1883; Deiches E. Halszka z Ostroga w dramacie i historyi. – Kraków, 1891; Halszka z Ostroga // S. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna. – Warszawa, 1900. – Т. 6. – С. 485; Przeździecki – Nakeske. – Elżabieta ks. Ostrogska // Biblioteka Warszawska. – 1862. – IV; Rzeździecki A. Przygody księżnej Halszki Ostrogskiej // Jagiellonki Polskie w XVI wieku. Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta królów Polskich. – Kraków, 1868. – Т. 6.

Микола Ковальський

Острозька ординація

Польське або коронне право не дозволяло розпоряджатися за тестаментом (заповітом) земельними володіннями, які після смерті власника йшли у рівний поділ між синами. Тому деякі магнати Речі Посполитої, бажаючи забезпечити назавжди могутність своїх родів, намагалися отримати королівський дозвіл, щоб їхня власність у майбутньому не могла бути поділеною чи забраною в борг. Розпорядження щодо такого дозволу від латинського слова “ordinatio” (приведення в порядок, влаштування) отримало назву ординації чи майорату, а вказаний таким правом власник став називатися ординатом чи майоратом.

Князь *Януш Острозький*, який довго не мав прямого спадкоємця і не бажав, щоб його маєтності перейшли до нащадків бра-

та Олександра, порушив перед королем питання про створення на його землях майорату (ординації) і отримав на це дозвіл сейму в 1609 р. Майже десять років по тому побачила світ устава цієї ординації, вписана 1618 р. до книг Люблінського трибуналу після смерті малолітнього сина Януша Яна-Володимира. Коронний сейм затвердив цю уставу 1624 року. Згідно із заповітом *Януша Острозького* († 1620 р.), ординація (майорат) мала перейти у власність до представників чоловічої лінії князів Заславських, синів його дочки Єфросинії. Першим ординатом із Заславських став Франциск, потім – Владислав-Домінік.

Ординація включала 24 міста і 593 села. Ординат мав виставляти на “кожну потребу вітчизни” 300 кіннотників і стільки ж піхоти, утримувати в бойовому порядку Острозький та ін. замки на території майорату, використовувати як військові регалії герб князів *Острозьких*. Після смерті Владислава-Домініка ординатом став його єдиний син Олександр. Після смерті Олександра в 1673 р. чоловіча лінія князів Заславських перервалася, і знову постало питання про чергового ордината.

Згідно з уставою ординації після вигасання князів *Острозьких* і князів Заславських вона мала дістатися кавалерові Мальтійського ордену, обраному на коронному сеймі більшістю голосів. Однак, оскільки сейм після 1673 р. згоди в цьому питанні не досягнув, то ординація перейшла у власність Юзефа Любомирського, чоловіка Теофілії Заславської, рідної сестри Олександра. Далі ординація дісталася доньці Любомирських Юзефі Марії і, нарешті, її сину Янушові Сангушкові. Сангушко нащадків не мав і 7.12.1753 р. поділив землі ординації між різними родинами. Половина Острога, що належала до майорату, і Межирич із прилеглистями стали власністю великого коронного канцлера Яна Малаховського.

Хоч ОА і не знаходилася на території ординації, однак, згідно з *актом поділу воло-*

дінь В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р., перебувала у спільному управлінні обох синів Василя-Костянтина: *Олександра і Януша*. Формально цей принцип зберігався після смерті князя *Януша Острозького*, проте, фактично, ні Франциск, ні Владислав-Домінік Заславський ніякого інтересу до згасаючої ОА не виявляли.

Джерела: Існують численні брошури і публікації про ОО, зокрема, у ВР ЛННБУС.

Література: К-ій. г. Острогь, Острожские князья и Острожская ординация // Волинские Губернские Ведомости. – 1864. – № 14-18, 20-23; Крушинский Л. Острожская ординация. Исторический очерк // Волинские Губернские Ведомости. – 1866. – № 1-2; Острожская ординация // Волинские Губернские Ведомости. – 1866. – № 49; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 216-237, 270-280; Niesiołowski. Uwagi w sprawie ordynacji ostrojskiej. – Kraków, 1754; Zielińska T. Ordynacje w dawnej Polsce // Przegląd historyczny. – 1977. – Т. 68. – З. 1. – S. 17-30.

Петро Кулаковський

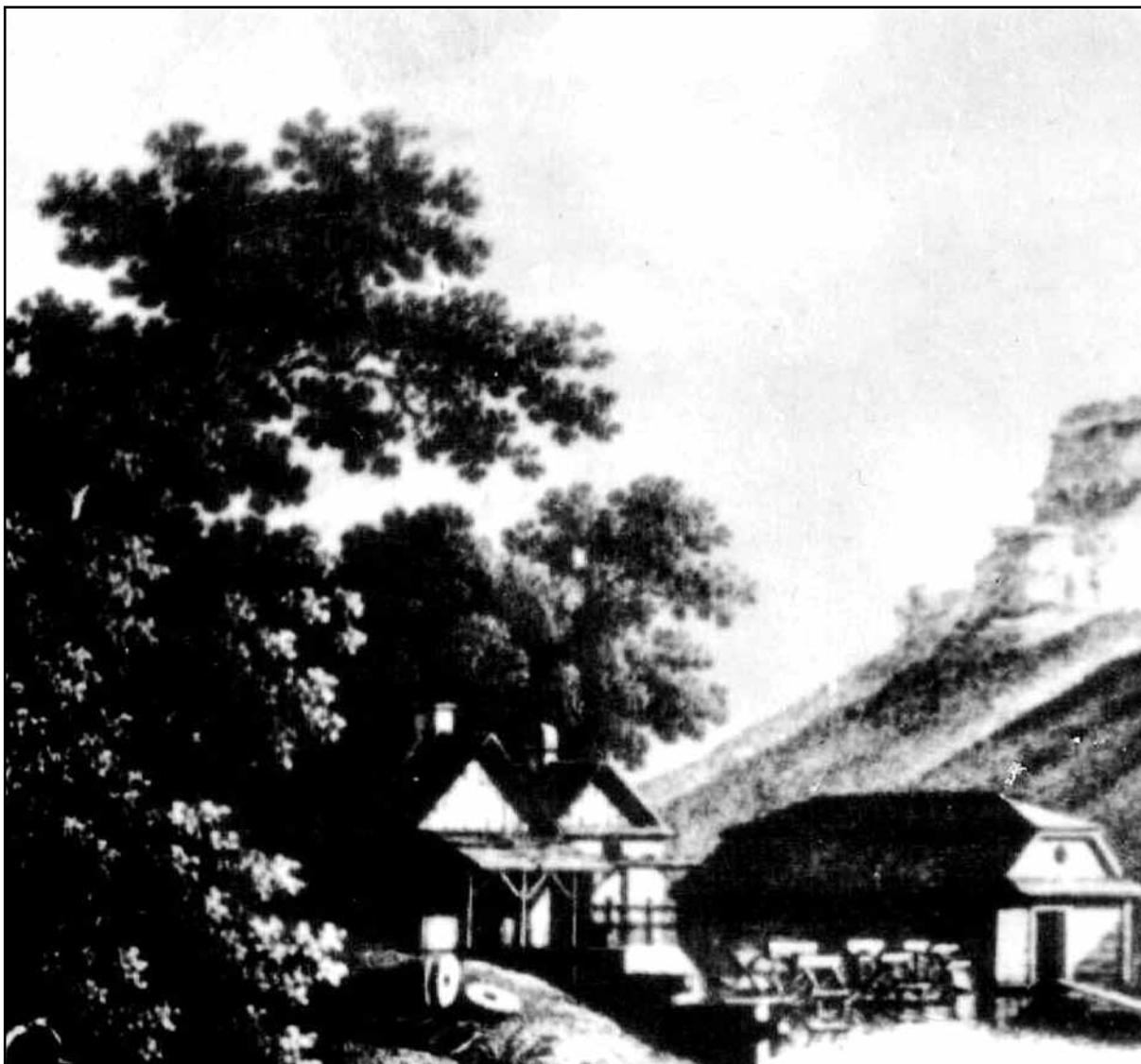
Острозька папірня

Паперова мануфактура другої половини XVI – першої половини XVII ст. забезпечувала папером *Острозьку друкарню* та друкарню Києво-Печерської лаври. Вивчали історію О. і її філіграней І. Каманін (1850-1921), О. Вітвіцька, О. Мацюк і визначний польський дослідник М. Гембарович (Mieczysław Gębarowicz) (1893-1984). Час заснування О. на основі вже відомих письмових історичних джерел точно встановити немає змоги. М. Гембарович і О. Мацюк на основі аналізу філіграней (водяних знаків) виявили марку О. у виданому в Острозі 1595-1596 рр. “*Margarum*” Іоана Златоустого. Саме ця дата умовно вважається точкою відрахунку функ-

ціонування О. М. Гембарович вважав, що продукція О. використовувалася лише для місцевої друкарні. На його думку, О. була малим підприємством з обмеженою сферою продукції. Різні водяні знаки, які вживалися князями *Острозькими* і *Слуцькими*, спочатку систематично з'явилися у стародруках, а пізніше і в низці документів.

Перша документальна згадка про О. зафіксована в *акті поділу князів Острозьких між синами В.-К. Острозького Янушем і Олександром у 1603 р.*

У ньому зазначено: “Гребля ку Застав’ю. Доми на ній всі ку Новому місту ідучи... при мості ж до папірні”. На цій греблі серед 23 імен міщан вказаний “Войцех Папірник”. Після цього переліку осіб вказано: “До того папірня, порохівня до тієї ж греблі і млини під Новим містом”. Пізніше О. згадується також разом із порохівнею в інвентарі острозьких маєностей 1620 року. Український історик Орест Левицький (1848-1922) увів до наукового обігу джерельне свідчення, що прибутки від О. у 1636 р. йшли на заснова-

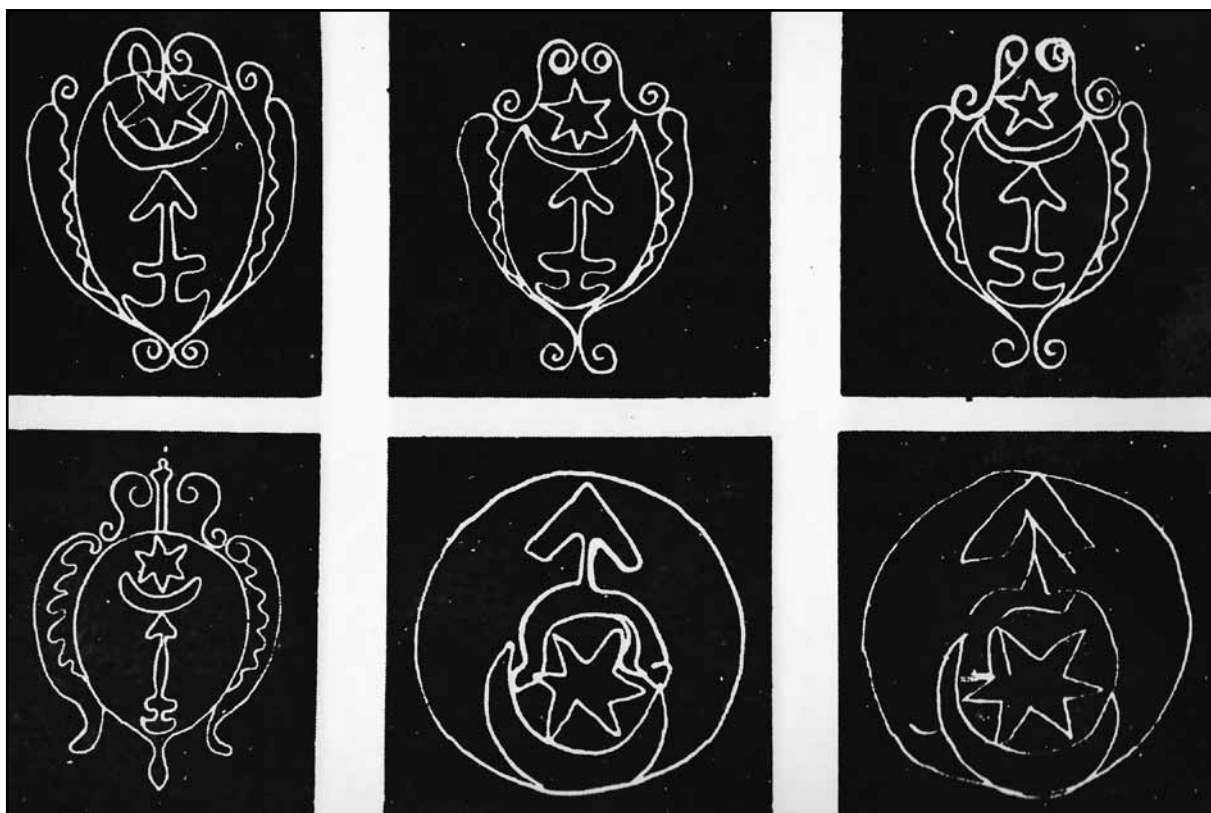

Місце розташування папірні (з гравюри 1820 року)

ний княгинею *Анною-Алоїзою Ходкевич-Острозькою* шпиталь. О. існувала ще в 1654 р., вже після закінчення Хмельниччини: “Папірня при Старому місті з якої бувало прибуток на шпиталь острозький дають 50 злотих”. На думку О. Мацюка, час припинення роботи О. не відомий, але сталося це в середині 50-х рр. XVII століття.

О. Мацюком виділено 17 типів та різновидностей філіграней О., що датуються 1596-1647 роками. Він же стверджує, що острозький папір – низької якості, грубий, темно-сірого кольору. Значні труднощі в його дослідженні створює та обставина, що кожен аркуш густо задрукований. У публікаціях опису і розшифрування філіграней О. Мацюком (зокрема в 1995 р.) виділені такі п’ять варіантів схем герба князів *Острозьких*: Конча, Леліва і Конча, Огончик і Леліва.

Крім того, два малюнки герба князів *Острозьких* – зі щитами тридільним (на ньому зображені Юрій-Зміборець, герби Огончик, Леліва і Конча) і чотиридільним (в орнаменті Юрій-Зміборець і герби Огончик, Леліва і Конча). М. Гембарович у 1966 р. виділив 4 типи філіграней О. Як він зазначив, свідченням діяльності О. є філігрань із гербом Конча в наведеному варіанті у Славутському архіві (Сангушків) 1617 р. і деформованому при друці зображенні в 1619 р. у Почаєві в книзі “Дзеркало богослів’я” Кирила Транквіліона-Ставровецького. В актових книгах 1646 р. і 1677 р. в Київському архіві (тепер ЦДІАУК) виявлений герб Острога в альбомі філіграней (1923), зафіксованих І. Каманіним і О. Вітвицькою.

Зразки філіграней острозької папірні 1595-1647 років

Джерела: РДІА (С.-Петербург). – Ф. 823. – Оп. 1. Канцелярія митрополита греко-уніатських церков. – Од. зб. 262; ЛННБУС. – ВР. – Ф. Радзимицького. – Од. зб. 181 (VI, 4). – Ч. 1; ЦДІАУК. – Ф. 223. Колекція “Серія “Б””. – Од. зб. 332; Ф. 2072. – Од. зб. 64; AGAD. – Zb. Lubomirskich z Małej Wsi. – № 495, 496; Państwowe archiwum m. Krakowa i województwa Krakowskiego. – Sekcja 1. Wydział na Wawelu. – № 63.

Література: Каманін І., Вітвицька О. Водяні знаки на папері України, датовані XVI і XVII ст. (1566-1651). – Київ, 1923 (Зб. іст.-філолог. відділу УАН. – № 41). – № 918-920, 1236-1238. – С. 100, 132-133; Левицкий О. Анна-Алоиза – княжна Острожская // Киевская старина. – 1885. – Т. 7. – С. 343-354; Мацюк О. Я. Історія паперу в Україні та його філіграні (джерелознавче дослідження): Доповідь про друк. праці... вчен. ступ. д-ра іст. наук. – Київ, 1995. – С. 16; Його ж. Історія українського паперу. – Київ, 1994. – С. 54-56, 171; Його ж. К истории острожской бумажной мельницы // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 144-148; Його ж. Острозька папірня (кін. XVI – поч. XVII ст.) // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 37-39; Його ж. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – Київ, 1974. – С. 60-61; філіграні 361, 362; Budka W. O najstarszych papierniach na ziemiach ruskich dawnej Polski w związku z pracą: Мацюк О. До історії українських папірень XVI ст. та їх водяних знаків // Наук.-інформ. бюлетень Архівн. упр-ня УРСР. – 1962. – № 5. – С. 10-22; Gębarowicz M. Z dziejów papiernictwa XVI-XVIII w. // Roczniki biblioteczne. – 1966. – Т. 6. – S. 55-62.

Микола Ковальський

Острозька трагедія 1636 року

Спровокований *Анною-Алоїзою Острозькою* виступ острожан. Метою княгині було закрити ОА, передати єзуїтам фундацію Острозької академії, ліквідувати у своїх володіннях православні осередки. За привілеєм 1585 р. її діда *К.-В. Острозького*, багата Суразька волость записувалась острозькому українському шпиталеві, Святотроїцькій церкві, а дещо згодом окремим актом, ще й

ОА. Надання призначалося саме православної інституції. Можливих порушників своєї волі князь наперед піддавав анафемі. Після невдалої спроби 1621 р. забрати ці маєтності для єзуїтів, княгиня наступного року викупила їх оренду, не виконуючи зобов'язання щороку передавати шпиталеві 2000 зл.

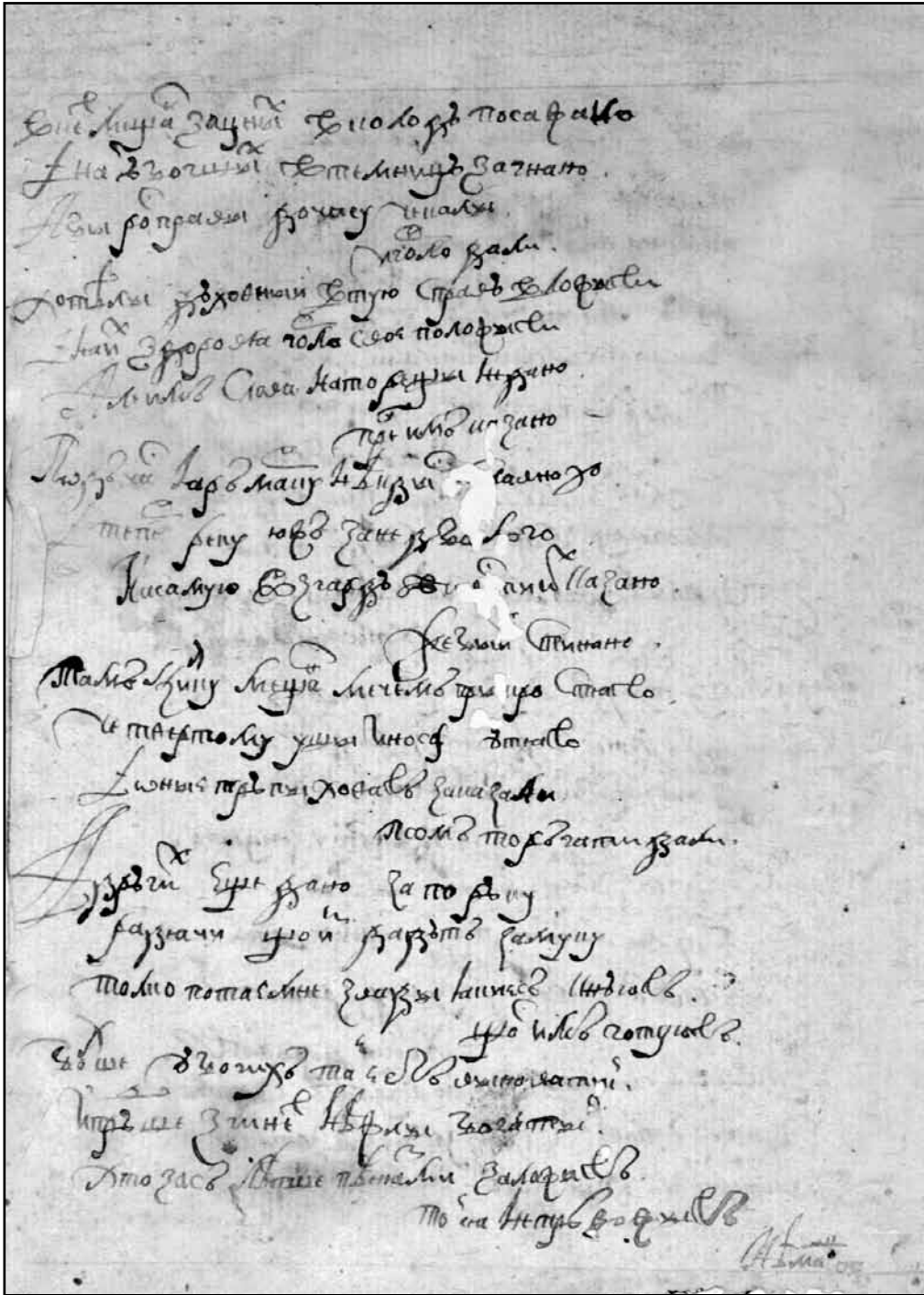
А.-А. Острозька 1624 р. відібрала кошти, призначені “латинському бакалаврові” ОА і передала їх учителеві прикостельної школи. Вона заборонила викладати в ОА польською і латинською мовами. 1624 р. княгиня засновує в Острозі *єзуїтський колегіум*, відомий згодом як полонізаторський центр Волині. Щоб передати їм Суразькі маєтності, вона заручилася авторитетом Папи Римського. Урбан III 20.12.1633 р. звільнив її від дідовського прокляття за привласнення маєтностей “схизматичної церкви і шпиталю”.

Звернення до папи саме тоді було наслідком легалізації в 1632 р. православної церкви в Речі Посполитій. 14.08.1633 р. король Владислав IV, під тиском політичних обставин, підтвердив надання своїх попередників православним “братства, школи, семінарії, друкарні і шпиталю їх”. Луцько-острозький православний владика Афанасій Пузина, колишній орендар Суражчини, спробував реалізувати своє право опікунства над осередками Острожчини, зокрема, Троїцьким шпиталем, його маєтностями та, посередньо, і ОА.

Дії княгині збіглися із загальнодержавними акціями проти православного шкільництва. Владислав IV 14.03.1635 р. з політичних міркувань змушений був дозволити “в київських та вільнюських школах неунітам грецькою та латинською мовами навчати”. Король, однак, застеріг, “щоб гуманістичні науки не викладалися даліше діалектики й логіки”. Він же, віддаючи 1635 р. український Новгород-Сіверський монастир єзуїтам та засновуючи там єзуїтську колегію, наголошував, що в цьому місті “духовні грецької релігії на перешкоду згаданим єзуї-

там і їхнім школам не мають мати інші школи, в яких би латинською мовою проводилось навчання”. Того ж року Л. Жулкевський фундував єзуїтський колегіум і в Переяславі.

Не маючи правових підстав для передачі Суражчини протегованому ордену, А.-А. Острозька пішла на незаконні дії. Через спровокований нею кровопролитний ви-

Опис страти острожан під час трагічних подій 1636 року

ступ міщан вона добилася підтримки родини, світських та духовних властей. У ніч зі Страстної п'ятниці на суботу 1636 р. разом з єзуїтами княгиня забрала з Богоявленського собору кості свого померлого в православії батька *Олександра Острозького* (†1603). У єзуїтському монастирі вони були “перехрещані” за католицьким обрядом, а “перехрещений” отримав ім'я Станіслава. За свідченням *Острозького літописця*, у пасхальну неділю люди у великому хресному ході “почали сходити з міста на мост к шпиталю. А она, незбожня, каретою шістьма коньми наїхала на тот гмін людей, на мосту прудко женучи, бичем затинаячи по людях. Коньми потрутила людей, а інії з мосту попадали в ріку... Міщани, не терпячи збитков, ну по возницах і паню осталося мало не убили на смерть. І дано знати гайдукам і іним слугам, і було ранених не мало з обох сторін... Потом бул тому суд і мучено. Інії не витримали, померли в муках, і покидано за містом на сніденіє псом. Не вольно і проводу отпраляти, тільки так загребли в пісок без трум. А іних на паль позбивано” (Бевзо О. А. Львівський літопис та Острозький літописець. – Київ, 1971. – С.138). Були закриті замкова *Богоявленська*, *Святовоскресенська* та *Святоонуфрійська церкви* в частині міста, належній *А.-А. Острозькій*. Їхні парохі *Іван Бережанський*, Марко та Кирило виїхали, не прийнявши унії. Наступного року змушені були прийняти унію священники на половині Острога князя Домініка Заславського та у всіх володіннях княгині. Богослужіння в *Богоявленському соборі* були заборонені. *А.-А. Острозька* забрала звідти для єзуїтів два великі металеві свічники та казальницю.

У ювілейному для єзуїтів 1640 р. княжна передає єзуїтському колегіуму та бурсі при ній Суражчину. Також передає нею бурси “разом з площею, на якій будинки і церква св. Трійці, мною на католицький храм перетворена... для двадцяти молодих людей по

крові польських шляхтичів”. Будівлі шпиталю єзуїти розібрали і поставили тут латинську каплицю. “Обурення українців було через це таке велике, що хроніст (острозького єзуїтського монастиря – *І. М.*)... приписав чудові, що натовп не розвалив тоді колегіум і не повбивав єзуїтів” (Załęski S. Jezuiści w Polsce. – Kraków, 1905. – Т. 4. – С. 1269).

Подіям 1636 р. присвячений віршований “Лямент о утрапеню міщан острожких...”, написаний учителем рівненської школи, який заховався під ініціалами “М. Н.”. Ці події також описані у Львівському та *Острозькому літописах*, згадані в православному полемічному творі “Індіціум” (1638).

У 1695 р. єзуїти надрукували біографію княгині. Вони зобразили свою покровительку як невинну жертву збунтованих схизматиків, яка нібито помилювала засуджених до страти, нагодувала їх і відправила додому.

Острозький замковий храм протягом 250 років стояв пустою і став поступово розвалюватися. Проти такої профанації християнської святині виступили навіть волинські депутати на своєму сеймику 1688 року. Ще наприкінці XVIII ст. біля цієї своєрідної пам'ятки трагедії 1636 р. острожани переповідали правдиву версію тих подій.

На іконі “Страшний суд”, що наприкінці XIX ст. була в острозькій кладовищній каплиці, у пеклі були зображені *А.-А. Ходкевич* та її чоловік *Я.-К. Ходкевич*. Над їх головою поміщений був напис: “пани немилостивии”.

Література: Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 672-677, 696; Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – С. 797-798; Архив Юго-Западной России. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 226; Архив Юго-Западной России. – Ч. 2. – Т. 2. – С. 466; Бевзо О. А. Львівський літопис та Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 115, 135, 137-139; Житецький П. Острозька трагедія // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 51. – С. 1-24; Кузьмин Е. М. Археологический съезд в Киеве // Искусство и художественная промышленность. – 1899. – № 14. – Ноябрь. – С. 72, 73; Мицько І. З. Острозька

слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 66-67, 70-71, 80; Chmielowski B. Nove Ateny... – Lwów, 1754. – Cz. 2. – S. 316; Ibidem. – Cz. 3. – Supplement. – Lwów, 1756. – S. 146; Stebelski I. Przydatek do Chronologii. – T. 3: Genealogia starożytnego domu xiążąt na Ostrogu Ostrogskich. – Wilno, 1783. – S. 139-142; Załęski S. Jezuici w Polsce. – Kraków, 1905. – T. 4. – S. 1250, 1269; Życie Anny Alojzy xiężny Ostrogskiej. – Kraków, 1695. – S. 41-45.

Ігор Мицько

Острозький Адам-Костянтин Олександрович

(* 1596 або 25.03.1597, м. Ярослав (?),
Польща – † 10.04.1618, м. Люблін, Польща)

Син волинського воєводи *Острозького Олександра Костянтиновича* та Анни Костчанки зі Штернбергу Острозької. Народився, ймовірно, в маєтності матері – м. Ярославі. Дата народження – 25.03.1597 р. – відома з *Актив (хроніки) Острозького парафіяльного костелу*, хоча Ю. Кус та Н. Яковенко як рік народження подають 1596; остання дата постає також і з напису на труні О., де вказувалося, що він помер у віці 22 років (aetatis 22). Ази освіти здобував у *Лаврентія Зизанія Тустановського*, котрий стояв на чолі ярославської православної парафії.

У молодому віці, в 1610 р., О. навернувся до католицизму, того ж року, за С. Заленським та Ю. Кусом, розпочав навчання в Ярославському єзуїтському колегіумі. Згодом вирушив у закордонну мандрівку до Німеччини (за Ю. Кусом, разом із рідним братом – *Острозьким Янушем-Павлом Олександровичем*). Невдовзі, після короткочасного повернення, відбув, ймовірно, вже разом зі згаданим вище братом (за Ю. Кусом – сам) у подорож до Італії. Ім'я О. внесене до альбому польської нації Падуанського університету, куди його 16 жовтня 1613 р., за два

тижні перед початком нового академічного року, вписав Петро Кохановський. Повернулися брати, мабуть, у середині 1615 р. (за Ю. Кусом, лише О.; проте їх дядько, краківський каштелян *Острозький Януш Костянтинович*, в листі до польного гетьмана Великого князівства Литовського Криштофа Радзивила від 29 травня 1615 року зазначав, що племінники першого на той час вже верталися з “чужих країв”, відтак міркуємо, що вони подорожували вдвох). Після повернення на честь О. було виголошено віршований твір “CHARISTERION”.

Брав участь у боротьбі з татарами, відзначився в битві під Тернополем. Мав відношення до молдавських справ. Як віднотував Каспер Несецький: “ці (тобто, О. з братом. – Т. В.) підтримувані дядьком (*Острозьким Янушем Костянтиновичем*. – Т. В.), Волохи своїм коштом до Корони відбирати хотіли”.

У 1616 р. вийшла друком присвячена О. праця Лукаша Гурницького “Розмова про вибори, про свободу, про право й польські звичаї”. У 1616 р. бачимо О. в протитурецькій кампанії на півдні. “*Острозький літописець*”, зокрема, містить такий пасаж: “Того же року (1616. – Т. В.) Адам Костантин князь Острозький под Каменцем на Смотричі обозом стоял”. Мабуть, про ту ж подію згадав у своєму “Казанні” й фамільний священник, сповідник Анни Острозької – Якуб Сливський, зазначаючи, що князь Костянтин “три тисячі на той час людей своїх, для тієї справи дуже потрібних, виставив”.

О. був серед тих, хто вітав на шляху до Любліна королевича Владислава під час його походу на Москву в 1617 році. У лютому 1618 р. О. з братом уперше прибули до Варшави на сейм, де, крім іншого, заприятнилися з сином канцлера Яна Замойського – Томашем Замойським. Повертаючись додому, дорогою до Ярослава О. несподівано захворів і помер в Любліні. Похований 7 червня 1618 року у Ярославській ко-

легіаті в родинному мавзолеї. Поховальну промову підготував Я. Сливський. На дубовій труні О. знаходилася срібна позолочена табличка, текст напису з якої відомий за візитацією біскупа Вацлава Сераковського від 1755 р.: “Ill. Dnus Dnus Adamus Constantinus Dux in Ostrog Comes in Tarnov obiit Lublini 10 Aprilis hora decima aetatis 22. Anno salutis humanae 1618 R. in s. pace”.

Як зазначають *Акти (хроніка) Острозького парафіяльного костелу*, був “зросту і вроди гарної, але сили і міцності рідкісної”. Несподівана смерть молодого князя стала психологічним шоком для рідних, особливо для матері та брата. Дядько, *Острозький Януш Костянтинович*, за тим самим джерелом, “плакав від його смерті, пам’ятаючи про дієвість (“dzielność”) його, котрою мав прикрасити дім князів Острозьких”. Шануючи пам’ять про брата, *Острозький Януш-Павло Олександрович* фундував 15 травня 1619 року при каплиці св. Анни, Станіслава і Миколая в Ярославській колегіаті, де спочивали тіла його предків, колегіум мансіонаріїв. На втраченому надгробку Анни Костчанки Острозької в Ярославському єзуїтському костелі про О. та його брата мовлено як про “великі, але нетривалі (“krótko trwałe”) вітчизни надії”.

Джерела: ЛННБУС. – ВР. – Ф.: Радзими́нських, 181/VI, 4 (ч.2). – Арк.3; ЦДІАУК. – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 5-6 зв.; Там само. – Спр. 1911. – Арк. 3-3 зв.; АЮЗР. – Киев, 1887. – Ч. 1. – Т. 7. – С. 93-98; Там само. – Киев, 1876. – Ч. 6. – Т. 1. – С. 383-387; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 134; Описание документов Архива западно-русских униатских митрополитов. 1470 – 1700. – С.-Петербург, 1907. – Т. I. – С. 123; Описание документов Архива западно-русских униатских митрополитов. 1701 – 1839. – С.-Петербург, 1907. – Т. 2. – С. 209-210, 228, 239; Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упор. Г. В. Боряк та ін. – Київ, 1993. – С. 142, 432-433, 435, 441-442; AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 11077. – S. 88, 90, 92; 94; Ibidem. – Sygn. 11084. – S. 1; Ibidem. –

Archiwum Zamojskich. – Sygn. 2901. – S. 30, 31, 39, 40; Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 1031. – S. 116, 118-121; Akta kościoła farnego Ostrogskiego od roku 1622 / Wyd. J. Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 206; Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie Padewskim. – Т. I: Metryka nacji polskiej w uniwersytecie Padewskim (1592-1745) / Wyd. H. Barycz. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1971. – S. 49; Bohomolec F., ks. Życie Jerzego Ossolińskiego, kanclerza wielkiego koronnego, lubelskiego, lubomskiego, lubaczowskiego, bogusławskiego, brodnickiego, ryckiego, derpskiego, adzielskiego, stanisławowskiego i bydgoskiego starosty / Wyd. K. Z. Turowski. – Kraków, 1860. – S. 24; Pisma Ł. Górnickiego. – Т. 3 // Zbiór pisarzy polskich. Część pierwsza. – Warszawa, 1828. – S. 689-696; Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza / Wyd. K. Wł. Wójcicki. – Warszawa, 1853. – Т. 1. – S. 33; Sliwski J. Chleb duchowny albo kazanie... na anniwersarzu Jasnie Oswieconego Alexandra Xiążęcia Ostrogskiego... – Kraków, 1615 (з присвятою Костянтину Олександровичу Острозькому); Ejusdem. Na jasnie oświeconego Adama Konstantego, xiążęcia Ostrogskiego, wojewodzica wołyńskiego żalosny pogrzeb kazanie. – Kraków, 1618; [Rok Pański 1618] Śmierć Xiążęcia Konstantego / Підгот. Т. Вихованець // Воляннн з Волині=Wołanie z Wołynia. – 1999. – Ч. 6 (31). – Листопад-Грудень. – С. 46-47; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1894. – Т. 21. – S. 106, 145 i in; Żurkowski S. Żywot Tomasza Zamojskiego, kanclerza w. kor. / Wyd. A. Batowski. – Lwów, 1860. – S. 33-34.

Література: Викторовский П. Г. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв. – Киев, 1912. – Вып. 1. – С. 40-44; Вихованець Т. Джерела до біографії Костянтина і Януша Олександровичів Острозьких в Головному архіві давніх актів у Варшаві // Записки Наукового товариства ім. О. Оглоблина. – Острог, 2002. – Т. I. – С. 13-18; Його ж. “Казання” Якуба Собеського при похованні Анни Костчанки Острозької // Записки Наукового товариства ім. О. Оглоблина. – Острог, 2003. – Вип. 2. – С. 91; Його ж. Костянтин і Януш Олександровичі Острозькі // Studia historica res gestas Ostrogliae illustrantia. – Острог, 2001. – Vol. 2. – Острог, 2001; Його ж. Остання чоловіча генерація Острозьких: князі Олександровичі // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Біла Церква, 2001. – С. 33-48; Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008.

– Вип. 13. – С. 54; Його ж. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 367; Ворончук І. Родина князів Острозьких у публічному житті польсько-литовської держави // Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова І. Ворончук. – Київ – Старокостянтинів, 2001. – С. 47-50; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 6. – Ч. 2. – С. 605-610; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – К., 2008. – С. 324-325, 350, 358-360, 795, 809; Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137; Максимович М. А. Письма о князьях Острожских (К графине А. Д. Блудовой) // Собрание сочинений. – Киев, 1876. – Т. 1: Отдел исторический. – С. 191-192; Острозька академія XVI – XVII ст.: енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 75; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – Киев, 2002. – С. 23, 55-56, 175, 252, 261-262, 284, 287; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Киев, 2008. – С. 98, 308; Barycz H. Studia i wędrówki włoskie Piotra Kochanowskiego na tle kulturalnych i różnowierczych tradycji tego rodu // Z epoki renesansu, reformacji i baroku: Prądy – idee – ludzi – książki. – Warszawa, 1971. – S. 213-214; Długosz J. Podział latyfundiów Ostrogskich w roku 1621 // Acta universitatis Wratislaviensis: Historia XVI. – Wrocław, 1969. – № 108. – S. 4-5; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 44-48; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – S. 133-134; Ejusdem. Konstancy Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 187; Kowalska H. Ostrogski Aleksander // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979. – T. 24. – S. 480; Ejusdem. Ostrogska z Kostków Anna // PSB. – T. 24. – S. 478-479; Kus J. “Wielkie, ale krótko trwałe oyczyzny nadzieie...” Adam Konstancy i Janusz Paweł książęta Ostrogscy, wojewodzie wołyńscy // Muzeum w Jarosławiu. Zeszyty muzealne. – Jarosław, 1998. – S. 7-21; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569 – 1648. – Warszawa, 2000. – S. 52; Łódź-

Czarniecki K. Herbarz Polski podług Niesieckiego, treściwie ułożony i wypisami z późniejszych autorów, z różnych akt grodzkich i ziemskich, z ksiąg i akt kościelnych oraz z dokumentów familijnych powiększony i wydany. – Gniezno, 1881-1882. – T. 2. – S. 267; Makara J. Dzieje parafii jarosławskiej od początku do 1772 r. – Jarosław, 1936. – S. 190; Niesiecki K. Herbarz Polski. – Lipsk, 1841. – T. 7. – S. 189; Ejusdem. Korona Polska przy złotey wolności. – Lwów, 1740. – T. 3. – S. 519; Rychlik I. Kolegiata Wszystkich Świętych w Jarosławiu. – Jarosław, 1893. – S. 35, 76; Stecki T. J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888. – S. 19; Uruski S. Kosiński A. Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1916. – T. 13. – S. 77; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 358; Załęski S. Jezuici w Polsce. – Kraków, 1905. – T. 4. – Cz. I. – S. 161-162; Ejusdem. Jezuici w Polsce. W skróceniu, 5 tomów w jednym, z dwoma mapami. – Kraków, 1908. – S. 160.

Тарас Вихованець

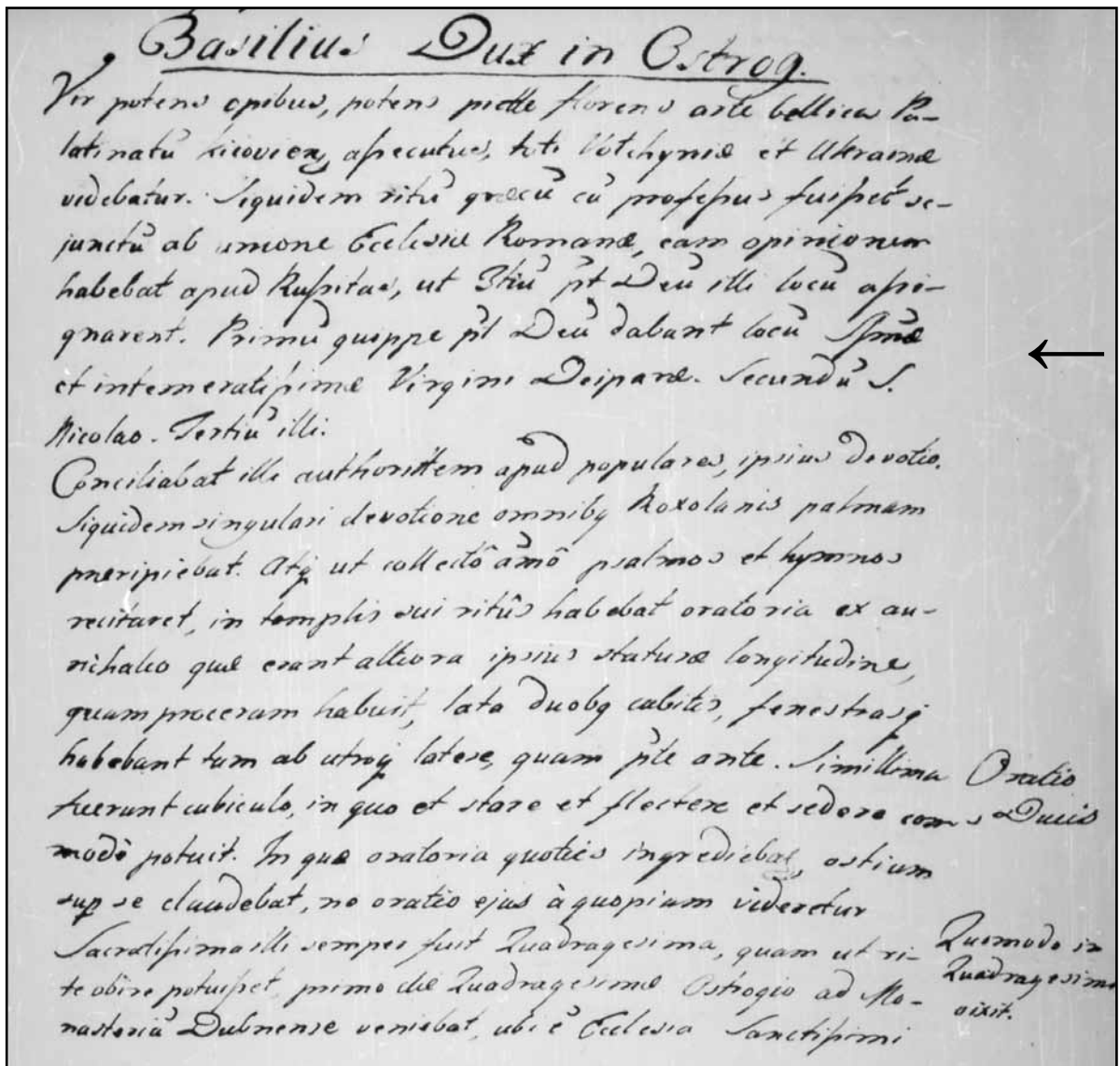
Острозький Василь-Костянтин (* 2.02.1526, м. Дубно ? – † 13.02.1608, м. Острог)

Воєнний, політичний і культурний діяч. Молодший син гетьмана Великого князівства Литовського Костянтина Івановича Острозького від другого шлюбу з князівною Олександрою Семенівною Слуцькою. Названий при народженні Василем. Із 40-х років став уживати “князівське” ім’я Костянтин, тому в літературі фігурує під подвійним ім’ям Василь-Костянтин.

Після смерті батька (1530 р.) виховувався під материнською опікою в м. Турові. Визнаний королем повнолітнім у 15 років (1541 р.), вступив у публічне життя. Після смерті старшого брата по батькові – Іллі (1539 р.) розпочав багаторічну виснажливу боротьбу за повернення батькової спадщини спочатку з братовою дружиною Беатою Костелецькою, а потім її другим чоловіком – Ольбрахтом Лаським, котрому вона записала (1565 р.) не тіль-

ки маєтки, що дістались їй від першого чоловіка, але й маєтки своєї дочки від першого шлюбу – Гальшки. Боротьба завершилася 1574 р., коли за декретом короля Генріха Валуа за Гальшкою були визнані спадкові права як на її власні, так і на материнські маєтки, а вона на знак вдячності за моральні та матеріальні збитки, завдані дядькові під час їх повернення, відписала всі маєтки йому та його синові Янушу. Значні володіння в перемишльській, галицькій, львівській землях, Тарнів із селами у Малопольщі та маєток Рауденіца в Чехії перейшли до О. після смерті дружини.

Незважаючи на те, що йому не вдалося вступити у володіння чеською спадщиною через захоплення її іншими претендентами, він зосереджував у своїх руках найбільший домен, до котрого лише на Волині входила 1/3 її поселень. Як володимирському старості йому належали маєтки цього староства (із 1559 р.), за винятком 1580-1588 рр., коли уряд володимирського старости очолював його син Костянтин. Наприкінці XVI – початку XVII ст. придбавав маєтки на Київщині. Вважався одним із найбагатших магнатів українських земель Речі Посполитої. Сам на-

Згадка в рукописі єзуїта Р. Янчинського про особливу пошану українців до В.-К. Острозького

зивав себе як самостійним правителем “*Dei gratia in Volinia dux Ostrocensis*” (Божією Милістю на Волині Острозький князь).

*Печатка та зразок підпису
В.-К. Острозького*

У 18-річному віці розпочав військову службу під началом маршалка Волинської землі, князя Федора Сангушка, загартовуючись і набуваючи військового ремесла. У 1543 і 1544 рр. брав участь у битвах із татарами. Наприкінці 1550 р. був призначений володимирським старостою і маршалком Волинської землі. Зосереджував у своїх руках велику владу: йому підлягали місцеві старости, він очолював посполите рушення, керував шляхетськими з'їздами Волинської землі та Брацлавщини, територія якої до 1569 р. входила до Волині. Наприкінці 1559 р. (за офіційною номінацією 5.XII) дістав уряд київського воєводи, на котрому залишався до кінця свого життя. Протягом майже п'ятдесяти років, будучи київським воєводою стояв на захисті південно-східних кордонів українських земель і виявив неабиякі дипломатичні та військові здібності в боротьбі з татарами. Неодноразово, особливо взимку 1562/3 рр., чекаючи нападу московського війська, порушував питання перед королем і литовською радою про виділення коштів для укріплення Київського замку.

Був речником створення європейської антитурецької ліги для ліквідації турецької небезпеки. Брав участь у походах на Москву.

Очолював шляхетське ополчення під час повстання козаків на чолі з Криштофом Косинським (1591-1593 рр.). На конвокаційному сеймі (1587 р.) називався в числі можливих претендентів на королівський престол.

Виступив проти Люблінської унії (1569 р.), підтримуючи позицію більшості литовських панів ради. Незважаючи на те, що залишився в Любліні після від'їзду литовських послів, відмовився від запрошення короля прибути до сенату і незабаром виїхав до Тарнова. Після ухвали сейму про приєднання Волині, Київщини і Брацлавщини до Корони Польської тричі відмовлявся через хворобу від приїзду для складення присяги. Лише 24 травня, тобто за два дні до остаточного терміна, визначеного для складення присяги, під загрозою втрати власних маєтків змушений був приїхати до Любліна і підписати акт про приєднання Волині до Польщі. Трохи пізніше, 6 червня, як київський воєвода, склав присягу щодо приєднання Київщини. А вже будучи коронним сенатором підписав унію Польщі з Великим князівством Литовським.

Протягом 1567-1570 рр. О. боровся за тарновські маєтки, які дісталися його дружині після смерті її рідного брата Яна Амора Тарновського. Ще в 1568 р. Софія Тарновська надала князю, як своєму чоловікові, дожиттєвий запис на всі маєтки. Проте на них заявили свої претензії представники бічної лінії Тарновських: сандомирський воєвода Станіслав Спитек і його син – чеховський каштелян Станіслав. Їх підтримували давні вороги князя – Ольбрахт Ласький та Зборовські. Супротивникам князя вдалося штурмом захопити Тарнов, проте за королівським вироком величезні тарновські добра були повернені О.

Після смерті короля Сигізмунда Августа брав участь в елекційному сеймі 1573 р., підтримуючи кандидатуру Генріха Валуа, а після обрання його королем подарував йому п'ятьох верблюдів. Після втечі Генріха з

Польщі О. належав до прихильників обрання на польський трон імператора Максиміліана Габсбурга. Але після обрання королем Стефана Баторія влаштував йому 18 квітня 1576 року пишній прийом у Тарнові, через який той проїздив на коронацію до Кракова.

Протягом 70-90-х рр. (1574, 1575, 1577, 1578, 1589, 1593, 1594) брав активну участь у боротьбі з татарами, неодноразово відбиваючи їх напади. Під час татарського нападу у 1578 р., оточений в Острозі, не діставши жодної допомоги, маючи лише своє власне, недостатнє для відсічі військо, змушений був домовлятися з ханом. Аби врятувати від погрому Київ, сплатив ханові викуп 3000 дукатів власних грошей.

Протягом Лівонської війни охороняв південно-східні кордони Речі Посполитої. Під час полоцької компанії в 1578 р. разом із сином *Янушем* та черкаським старостою князем Михайлом Вишневецьким узяв участь у сіверському поході, дійшовши до Стародуба і Почепа. Саме під час цього походу було спалено Чернігів.

Після смерті короля Стефана Баторія, зайнятий обороною прикордонних земель, не брав участь у конвокаційному сеймі. Але під час елекційного сейму підтримав обрання на королівський престол Сигизмунда Вази.

На початку 90-х років був зайнятий боротьбою з козацьким повстанням під керівництвом Криштофа Косинського, головною причиною якого були маєткові непорозуміння. Лише в лютому 1593 р. об'єднані сили *Острозьких*, Януша Вишневецького та інших волинських князів і магнатів завдали поразки Косинському в битві під П'яткою, після чого повсталі склали зброю, а Косинський, за переказами, мав тричі вклонитись і перепросити князя за свою провину.

Князь О. був меценатом освіти і культури, протектором православ'я: мав вплив на заміщення високих церковних посад, надав багато фундушів на православні церкви і мо-

настирі, виступав за необхідність внутрішньої реформи православної церкви. Саме за його протекцією у 1585 р. Стефан Баторій номінував на Луцьке єпископство *Кирила Терлецького*, а в 1593 р. знову ж таки на прохання князя король Сигизмунд III затвердив володимирським єпископом *Іпатія Потія*, які з часом стали активними провідниками церковної унії.

Для підвищення рівня освітньої підготовки православного духовенства князь заснував у родовому маєтку Острозі перший в Україні вищий навчальний заклад – слов'яно-греко-латинську школу (1576 р.), першим ректором якої був *Герасим Смотрицький*. У ній навчали руської, грецької, латинської мов, викладали діалектику, граматику, риторику. Плануючи видання Біблії, князь запросив до Острога друкаря *Івана Федорова*, за допомогою якого відкрив друкарню (1578-1608 рр.), перетворивши Острог на справжній науково-культурний осередок. Друкарнею було підготовлено 29 видань, у тому числі *Острозьку Біблію* (1581 р.).

Враховуючи роль князя *В.-К. Острозького* у православної церкви та розраховуючи на допомогу в справі поєднання Східної і Західної церков, відомий єзуїт *Петро Скарта* присвятив йому перше видання книжки “*O jedności Kościoła Bożego*”. О. відзначався толеранцією в питаннях віри і, загалом, був за об'єднання католицької і православної церков, але уявляв собі церковну унію у вселенському (всесвітньому) масштабі, тому рішуче виступив проти Берестейської унії (1596 р.), котра об'єднувала церкви лише в межах однієї держави. 24.06.1595 р. у відозві до православних викривав дії митрополита і єпископів, які в Римі підписали унію, як відступників від віри батьків і закликав до опору унії. На Берестейському синоді 1596 р., на якому прихильники унії та її супротивники засідали окремо, завдяки участі О. було прийнято протестацію проти унії. У 1590-х роках

в *Острозькій друкарні* було опубліковано низку творів, автори яких полемізували з постановами Берестейського синоду. Загально-визнаний рішучим оборонцем православ'я, постійно виступав проти унії. Зокрема, в травні 1599 р. взяв участь в антиуніатському з'їзді протестантів і православних у Вільні і підписав акт конфедерації.

Помер 28 (13 за с.с.) лютого 1608 року в Острозі і був похований у замковій церкві.

Від шлюбу (1553 р.) з дочкою великого коронного гетьмана Яна Тарновського – Софією († 1570 р.) мав трьох синів: *Януша* (1554-1620 рр.), *Костянтина* (1555?-1588 рр.), *Олександра* (1570-1603 рр.) та двох дочок: *Єлизавету* († 1599 р.) та *Катерину* (1560-1579 рр.).

Джерела: Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk. Dział Rękopisów. – № 3669/II; Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 4.

Література: Быков Н. П. Князя Острожские и Вольтынь. – Петроград, 1915; Власовський І. Князь К. К. Острозький – знаменитий патрон і оборонець православ'я в історії українського народу. – Нью-Йорк, 1958; Власев Г. А. Князя Острожские и Друцкие // Известия Русского генеалогического общества. – С.-Петербург, 1911. – Вып. 4. – С. 3-30; Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року). – Київ – Старокостянтинів, 2001. – С. 28-41; Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т.6. – С. 479-488, 497-498; Т. 7. – С. 151, 153-154, 161, 180-183, 185-189, 193-197, 211-212, 217; Домбровский В. Острожская старина // Киевлянини, 1840. – С. 81-118; Іларіон, митр. (Огієнко). Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. – Вінніпег, 1958; Костомаров М. Князь Константин Константинович Острожський // Історія України в життєписях визначніших її діячів. – Львів, 1918. – С. 160-192; Лебединцев К. К. портрету князя К. Острожского // Киевская Старина, 1883. – № 11. – С. 523-528; Максимович М. Письма о князях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Київ, 1866; Уманец Ф. М. Князь Константин-Василий Острожский // Русский архив, 1904. – № 4. – Кн. 1. – С. 625-634; Четыркин Ф. Деятельность князя Константина Константиновича Острожского в пользу православия в

Юго-Западной Руси // Волынские епархиальные ведомости. – 1872. Часть неофициальная. – № 8. – С. 275-285; № 9. – С. 317-329; № 10. – С. 364-376; Яковенко Н. Василь (Костянтин) Острозький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 119-129; Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewkiem w XV-XVI wieku. – Warszawa, 1883 – S. 235-236; Chynczewska-Hennel T. Ostrogski Konstancy Wasyl // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979. – Т. 24/1. – Zesz. 100. – S. 489-495; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913; Kempa T. Konstancy Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997; Lewicki K. Książęta Ostrogscy a unia brzeska. – Lwów, 1933; Ejusdem. Książęta Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej // Rocznik Wołyński. – Równe, 1938. – Т. 7. – S. 30-67; Niesiecki K. Herbarz Polski. – Lipsk, 1841. – Т.7. – S. 183-189; Wolff J. Senatorowie i dignitarze Wielkiego księstwa Litewskiego. 1386-1795. – Kraków, 1885. – S. 24, 90, 227, 291; Ejusdem. Książęta litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 350-356; Znosko P. K. Knjaz Konstantin Ostroskij. – Warszawa, 1933.

Ірина Ворончук

Острозький Костянтин Костянтинович

(* 1555-1556, Дубно (?) – † 10(?).04.1588,
Базалія)

Син *Острозького Василя-Костянтина Костянтиновича* та Софії Тарновської. Точна дата народження О. невідома. За Т. Кемпою, а також виходячи з повідомлення Каспера Несецького про те, що О. на момент смерті було 33 роки, можна вважати роком народження 1555 або 1556. Початкову освіту здобував удома. Одним з учителів О. був *Натаніель Євстахій*. Згодом удвох зі старшим братом, *Острозьким Янушем Костянтиновичем*, певний час перебував при імператорському дворі у Відні. Разом із ним та батьком

був серед осіб, що вітали в Баліцах нового короля Генріха Валуа, а в лютому 1574 р., за Т. Кемпою, з тими ж родичами брав участь у коронаційному сеймі.

Імовірно, 1578 (за Т. Кемпою) чи 1579 р. (за Н. Яковенко) одружився з донькою смоленського воєводи Василя Тишкевича – Олександрю. 1579 р. брав участь у полоцькій кампанії Стефана Баторія під час польсько-московського протистояння. З цього приводу королівський секретар Рейнольд Гейденштейн зазначив: “Прибули теж охочі аж із Поділля, та з інших віддалених земель Королівства, що було причиною їх запізнення. Між ними відзначався син Костянтина князя *Острозького* (Костянтин. – Т. В.) із добірним почтом кінноти та багато інших”. Ці ж відомості повторив у своїй праці Альбертранді.

Батько між 13 вересня та 27 жовтня 1579 року передав О. уряд володимирського старости. За Ю. Вольффом – 1579 р., за Т. Кемпою – 1580 р. О. отримав уряд крайчого Великого князівства Литовського. Підтримував близькі стосунки з князем *Курбським Андрієм*. Останній призначив у своєму заповіті від 24 квітня 1583 року, серед інших, О. та його батька опікунами своєї третьої дружини, Олександри Петрівни Семашківни, та дітей. Серед утрачених матеріалів Бібліотеки ординації Красинських зберігався лист О. від 26 вересня 1586 року до невідомої нам на ім'я, ймовірно згаданої Олександри Семашківни, “кн. Андрійової Курбської”.

Під час перебування у Кракові влітку 1583 р. попросив у папського нунція Альберто Болоньєтті собі та дружині благословення, що розцінюється як перехід від православ'я до католицизму. Т. Кемпа стверджує, що публічно про зміну віровизнання О. заявив на початку листопада того ж року.

За Т. Шевченко, разом із дружиною відомий як донатор ярославських єзуїтів. За Н. Яковенко, з 1585 р. обіймав також уряд переяславського старости. У 1587 р. О. ра-

зом із батьком та старшим братом прибув до Варшави на елекційний сейм. Шостого серпня того ж року князь виголосив від імені шляхти промову, в якій закликав до спокою в державі та швидкого обрання короля. Виявляв активність і під час роботи сейму. Разом із батьком підтримував кандидатуру Сигизмунда Вази, а потім увійшов до грона тих, котрі мали привітати нового короля у Гданську. Ім'я О. як крайчого зустрічаємо серед осіб, підписаних у документі “*Confirmatio generalis iurium*” новообраного короля від 8 січня 1588 року. Певно, між 8 січня та початком квітня 1588 року князь отримав уряд підчасого Великого князівства Литовського.

Вочевидь, як і інші представники родини *Острозьких*, брав участь у боротьбі з татарами. Бартош Папроцький зазначив, що О., “наслідуючи своїх предків, значне військо (“*wielkie poszty*”) проти того ж неприятеля, як пан приграничний, утримував, і немалим коштом”. На конвокаційному сеймі 1587 р. ім'я О. називалося серед можливих кандидатів на окремого гетьмана для оборони від татар південно-східних кордонів.

Володів містами Дорогобужем та Межириччям у Луцькому, Черняхом і Колодним – у Кременецькому повітах Волинського воєводства та Здєнцолем у Литві.

За Ю. Вольффом, помер у квітні 1588 р., очевидно, так і не обійнявши уряду підчасого (про це додатково свідчить іменування в реєстрі вибраного побору від 1589 р. його вдови як “крайчиня Великого князівства Литовського”, а не підчашина). Якщо довіряти К. Несецькому, смерть князя настала у квітню неділю, що того року припадала на 10 квітня. Про відхід князя “*Острозький літописець*” занотував: “1588. Князь Константин, крайчий, син князя Василя Острозького, у Базалії умер, похован ув Острозі”. Ще перебуваючи у Пшеворську, 24 жовтня 1587 року О. уклав заповіт, зафіксований згодом у львівських актових книгах. Судячи з теста-

менту, за І. Мицьком, в останні роки життя О. став горливим католиком. Деякі історики ХІХ – початку ХХ ст. (М. Максимович, П. Вікторовський), припускаючи низку помилок, стверджували, що О. помер православним, хоча відомостей про його повторне навернення не маємо. Поховано князя, як постає з тестаменту його небожа, *Острозького Януша-Павла Олександровича*, від 6 серпня 1619 року, у *фарному костелі в Острозі*. Подружжя нащадків не залишило. Вдова О. вдруге вийшла заміж за снятинського старосту Миколая Язловецького.

Джерела: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 129, 156-157; Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673 / Передм. П. Кеннеді Грімстед. – Київ, 2002. – С. 314; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1884. – Т. 10. – С. 153. – № 2357; Albertrandi. Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego królów polskich. – Kraków, 1860. – С. 131; Hejdensteyn R. Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. – Petersburg, 1857. – Т. I. – С. 315; Kus J. Testament księcia Janusza Pawła Ostrogi z 1619 r. // Muzeum w Jarosławiu. Zeszyty muzealne. – Jarosław, 1998. – С. 116; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego / Wyd. K. J. Turowski. – Kraków, 1858. – С. 452; Pułaski F. Opis 815 rękopisów Biblioteki Ord. Krasińskich. – Warszawa, 1915. – С. 338; Volumina legum. – Petersburg, 1859. – Т. 2. – С. 250; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – С. 130, 153.

Література: Вікторовський П. Г. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв. – Киев, 1912. – Вып. 1. – С. 26-29; Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острого, 2008. – Вип. 13. – С. 53; Його ж. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 366; Іванишев Н. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. – Киев, 1849. – Т. 1. – С. 231-232; Максимович М. А. Письма о князях Острожских (К графине А. Д. Блудовой) // Собрание сочинений. – Киев, 1876. – Т. 1: От-

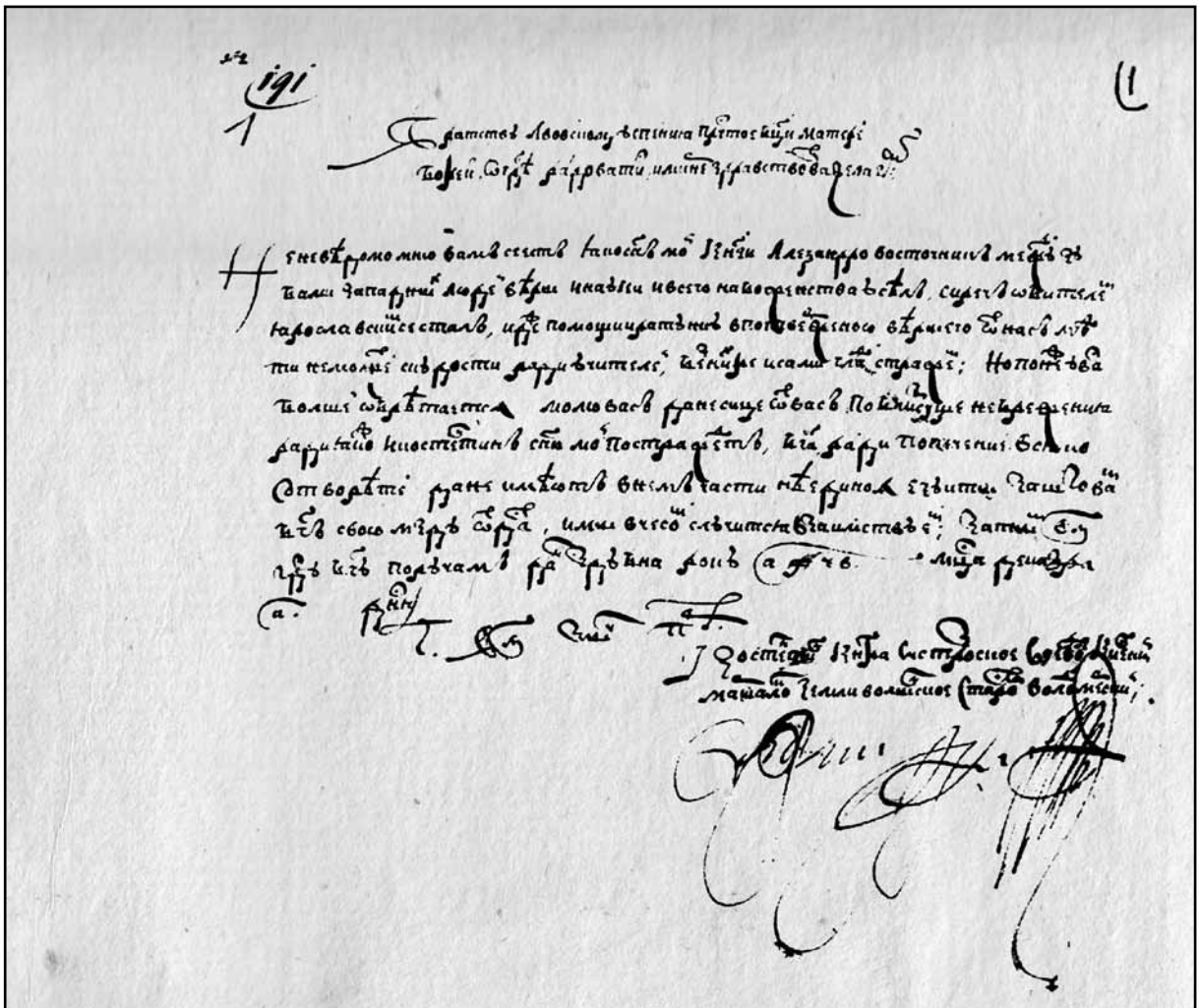
дел исторический. – С. 190; Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576 – 1636). – Київ, 1990. – С. 105; Тимошенко Л. Князь В.-К. Острозький і укладення Берестейської унії // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острого, 2008. – Вип. 13. – С. 109; Устрялов Н. Сказания князя Курбского. – С.-Петербург, 1868. – С. 30; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005. – С. 104; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – Київ, 2002. – С. 64, 284; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 2008. – С. 97, 308; Chynczewska-Hennel T. Ostrogski Konstanty Wasyl // Polski słownik biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979. – Т. 24. – С. 495; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – С. 42; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – С. 123-126; Ejustdem. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – С. 76, 80-81, 91-92, 113, 122-123, 127, 130, 178, 182, 187, 196, 198, 202; Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno, 1840. – Т. 2. – С. 185-186; Lewicki K. Ks. Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 7. – С. 36, 40-41; Łódź-Czarniecki K. Herbarz Polski podług Niesieckiego, treściwie ułożony i wypisami z późniejszych autorów, z różnych akt grodzkich i ziemskich, z ksiąg i akt kościelnych oraz z dokumentów familijnych powiększony i wydany. – Gniezno, 1881-1882. – Т. 2. – С. 267; Niesiecki K. Herbarz Polski. – Lipsk, 1841. – Т. 7. – С. 188-189; Ejustdem. Korona Polska przy złotej wolności. – Lwów, 1740. – Т. 3. – С. 519; Stebelski I. Przydatek do chronologii. – Lwów, 1867. – Т. 3. – Wydanie drugie. – С. 76-78; Uruski S., Kosiński A., Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1916. – Т. 13. – С. 78; Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba. – Kórnik, 1994. – С. 58, 144; Urzędnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. M. Wolski. – Kórnik, 2007. – С. 121, 174; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – С. 357; Ejustdem. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386 – 1795. – Kraków, 1883. – С. 227, 291.

Тарас Вихованець

Острозький Олександр (* бл. 1.07.1570 – † 2.12.1603)

Волинський воєвода, молодший син князя Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького і Софії Тарновської, яка померла незабаром після його народження. Народився у Вевюрці поблизу Тарнова не пізніше 1 липня 1570 року, рідний брат Януша і Костянтина. Виховувався у православному дусі на батьківському дворі в Дубні, де здобув добру освіту. Потім пройшов вишкіл при королівському дворі. У 1589 р. перебував у почті короля Сигизмунда III, супроводжуючи його

під час подорожі до Ревеля. Третього травня 1593 року одержав уряд волинського воєводи. Під час очікуваного татарського походу 1594 р. на Угорщину через Польщу брав активну участь у підготовці до відсічі татарам. Зокрема, був учасником військової ради в Любліні, скликаної великим коронним гетьманом Яном Замойським. На відміну від своїх старших братів Януша і Костянтина, які перейшли у католицизм, залишився у православної вірі і разом із батьком брав участь в антиунійній боротьбі. Під час Берестейського собору 1596 р. обстоював інтереси православних. Разом із батьком взяв участь у з'їзді

Лист В.-К. Острозького до Львівського ставропігійного братства з проханням протидіяти впливам єзуїтів на сина Олександра

православних і протестантів у Вільні в 1599 році. Виступав головним оборонцем православної віри також на сеймі 1603 року.

Печатка та зразок підпису
Олександра Острозького

У 1592 р. одружився з Анною Костчанкою, яка походила з польської аристократичної родини. Батько Анни Ян Костка був підскарбієм пруських земель, гданським каштеляном і сандомирським воєводою, мати, Софія з Одровонжів, по жіночій лінії походила з мазовецьких князів Пястів. Від своїх батьків Анна Костка отримала великі маєтності, серед них місто Ярослав, де оселилося подружжя після шлюбу. У 1603 р. О. з братом *Янушем* поділили батьківську спадщину. До Олександра відійшли волості: Полонська, Любартівська, Янушпільська, Тернопільська, Дорогобузька, Рівненська, Жорнівська, Острозька (частина з половиною м. Острога), Звягольська, Берездівська, Хлапотинська, Турівська, Смідинська, Суразька, Смолдирівська, Тарасівська, Княгининська на Волині, Норинська, Барашівська, Білгородська – на Київщині та Здительська волость у Литві, а також будинки у Луцьку, Мінську, Кракові.

У 1603 р. О. раптово за нез'ясованих обставин помер (за однією з версій від отруєння) і був похований в Острозі у замковій Богоявленській церкві. У 1636 р. наймолодша дочка князя О. *Анна-Алоїза*, прихильниця єзуїтів, перенесла останки батька з церкви

Богоявлення до збудованого нею костелу.

У шлюбі з Анною Косткою мав вісьмох дітей: п'ятьох синів Олександра, *Адама-Костянтина*, *Януша-Павла*, Криштофа, Василя та трьох дочок Софію, видану за краківського воєводу і старосту Станіслава Любомирського, Катерину, дружину київського воєводи Томаша Замоїського, та *Анну-Алоїзу*, видану за гетьмана Яна Кароля Ходкевича.

Джерела: Острозький літописець // Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 130; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk. – Dział Rękopisów. – № 3669/II.

Література: Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року). – Київ – Старокостянтинів, 2001. – С. 38-59, 73-74; Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem księstwie Litewskiem w XV-XVI wieku. – Warszawa, 1883. – S. 231-234; Chodyncki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. – Warszawa, 1934; Gottfried K. Anna Ostrogska wojewodzina wołyńska. – Jarosław, 1939; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913; Kempa T. Konstany Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997; Kocowski B. Wyprawa Tatarów na Węgry przez Polskę w 1594 r. – Lublin, 1948. – S. 61, 68; Kowalska H. Ostrogski Aleksander // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979. – T. 24/1. – Z. 100. – S. 480; Makara J. Dzieje parafii jarosławskiej. – Jarosław, 1936. – S. 109-111; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 347-351.

Ірина Ворончук,
Микола Ковальський

Острозький Януш (* 1554 – † 12.09.1620)

Син князя *В.-К. Острозького* та *С. Тарновської*. Початкову освіту здобув при дворі батька в Дубні. З молодих років

проявилися у О. надзвичайні військові здібності. Так, у 1577 р. О. на чолі війська зумів розгромити татар, які тримали в облозі Дубенський замок, де перебувала з великими скарбами його сестра Катерина. Вражений цим фактом, батько відіслав О. у Відень до двору імператора Священної Римської імперії Максиміліана II для набуття військового і політичного досвіду. Повернувшись із-за кордону, О. на чолі власної хоругви з 800 чоловік 1579 р. взяв участь у Лівонській війні і здобув низку перемог під Черніговим і Великими Луками. За ці успіхи О. у 30-річному віці був удостоєний Стефаном Баторієм посади волинського воєводи, а 1593 р. Сигізмундом III – посади краківського каштеляна, тобто став першим світським сенатором у Речі Посполитій.

Печатки та зразок підпису
Януша Острозького

Рано став О. і земельним власником: уже 1583 р. володів Шульжинцями й Полонним із навколишніми селами. У різні роки за королівськими привілеями отримав в управління такі українські староства: Білоцерківське, Богуславське, Черкаське, Переяславське, Канівське, Володимирське. Згідно з гіпотезою С. Леп'явка, О. підтримував активні стосунки з козаками, маючи при цьому якісь далекосяжні особисті плани політичного характеру. Але претензії козаччини на самостійну політичну роль та розходження з їхніми лідерами щодо економічних інтересів у прикордонних українських староствах призвели до того, що О. взяв активну участь у придушен-

ні повстання К. Косинського (1591-1593), зокрема у битві під П'яткою. Неодноразово О. громив татар: під Острогом (1576), біля села Редьки (1578), біля річки Собачі і т. ін.

В акції Лжедмитрія I та в поході на Москву О., на відміну від багатьох магнатів Речі Посполитої, участі не взяв. 1606 р. підтримав рокош, очолюваний краківським воєводою М. Зебжидовським, котрий був спрямований проти нетолерантної релігійної політики Сигізмунда III, виставивши тисячний збройний загін. Однак будучи невдоволений роллю, яку відвели йому рокошани, О. перейшов на бік короля і виступив посередником у переговорах між обома сторонами.

Під час повторної подорожі до Відня в 1579 р. О. перейшов у католицтво. Побутувала легенда, очевидно поширювана католиками, що князь *В.-К. Острозький* за це його ув'язнив на деякий час у Дубенському замку. О. заснував (зафундував) цілий ряд костелів і кляшторів (монастирів) на Волині, зокрема у Старому Костянтинові – монастир домініканів, у Дубні – монастир бернардинів, у Межирічі (під Острогом) – монастир францисканців, а також костели у Степані, Деревні, Березниці. Незважаючи на таку протекцію католикам, О. відзначався відносною толерантністю щодо православних. Так, на коронному сеймі 1605 р. О. домогся підтвердження на становищі киево-печерського архімандрита несимпатичного католикам *Єлисея Плетенецького*.

До унії краківський каштелян ставився стримано. Подібна позиція, на думку С. Плохія, визначалася тим, що О., претендуючи після смерті батька стати лідером волинської шляхти, в основному православної, намагався зміцнити її прихильність і підтримку. *Захарія Копистенський* у своїй “*Палінодії*” вже після смерті О. відзначив, що той православним “утисков і гвалтов жадних не чинил”.

За життя батька жив переважно у Дубні, а коли приїжджав до князя *В.-К. Острозького*,

то зупинявся у *Межирічі*, де мав свій “малий замок”. На дворі О., як правило, “бавилося” (служило) декілька тисяч шляхтичів. Так, 1610 р. у Замості на похоронах Барбари з Тарновських Замойської, дружини Яна Замойського, з О. було близько двох тисяч шляхтичів. Коли в 1613 р. Томаш Замойський відвідував О. в Острозі, то його зустрічало більше 2-х тисяч кінних і піших шляхтичів.

О. тричі одружувався: із Сюзанною Середі, Катажиною Любомирською і Теофілею Тарлувною. Останній шлюб брав, коли йому було 58 років, а його новій дружині – 17. Від першого шлюбу О. мав двох дочок – Елеонору і Єфросинію, від третього – 1617 р. народився син Ян – Володимир, який помер в однорічному віці.

Оскільки О. довго не мав прямого нащадка і не бажав передавати свою частину володінь *Острозьких* (визначену згідно з *актом поділу 1603 р.*) синам свого брата *Олександра*, з яким перебував у напружених стосунках, то порушив питання перед королем Сигізмундом III про створення на його землях майорату, що й було реалізовано згідно з рішенням коронного сейму 1609 року.

Відомо, що 1612 р. в *Острозькій друкарні* “повеленієм пресвѣтлаго и Богохранимаго княжати Януша Острозького” з’явився друком “*Часослов*”, а в березні 1611 р. “во Острозѣ, во ущилищѣ кгреко-словенськомъ” у перекладі Федора Абукара була записана похвала *Ісаї Балабану*.

Публікації джерел: Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів. – Київ, 1988 (публ. док. з Ватикан. арх.; вперше надр. у перекл. на укр. мову зі збірника: Monumenta Polonia Vaticana. – Kraków, 1938. – Т. 6). – № 75-77, 81. – С. 78-85, 90-94.

Література: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 6. – С. 394-396, 481, 498; Леп’явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996. – С. 8, 52, 55, 57-59, 70, 73-75, 82, 89, 90, 97, 98, 107, 129, 163, 186, 188, 189,

195; Плохий С. Н. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – Київ, 1989. – С. 12, 31, 32, 58, 62, 70, 80, 86, 89, 90, 92, 96; Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 1993. – С. 80, 92-94, 113, 217, 277; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 46-54; Chynczewska-Hennel T. Ostrogski Janusz // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1980. – Т. 25. – S. 481-486; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 357.

Петро Кулаковський

Острозький Януш-Павло Олександрович

(*1598, м. Ярослав (?), Польща –
† 6.08.1619, м. Люблін, Польща)

Син волинського воєводи *Острозького Олександра Костянтиновича* та Анни Костчанки зі Штернбергу Острозької. Народився, ймовірно, в Ярославі – маєтності своєї матері. Точна дата народження невідома. Ази освіти здобував у *Лаврентія Зизанія Тустановського*, котрий стояв на чолі ярославської православної парафії.

У молодому віці, в 1610 р., О. навернувся до католицтва. Восени 1613 р. удвох із рідним братом, *Острозьким Адамом-Костянтином Олександровичем*, відбув у подорож до Італії. (За Ю. Кусом, до Італії відбув тільки *Адам Костянтин*, натомість перед цим О. разом із братом їздили в подорож до Німеччини. Див.: *Острозький Адам-Костянтин Олександрович*). Повернулися брати, ймовірно, у середині 1615 р. (їх дядько, краківський каштелян *Острозький Януш Костянтинович*, у листі до польного гетьмана Великого князівства Литовського Криштофа Радзивіла від 29 травня 1615 року зазначав, що племінники першого на той час вже верталися з

“чужих країв”, відтак міркуємо, що в подорож вони вирушили вдвох).

Мав відношення до молдавських справ. Як відзначив Каспер Несецький: “ці (тобто, О. з братом. – *Т. В.*) підтримувані дядьком (*Острозьким Янушем Костянтиновичем. – Т. В.*), Волохи своїм коштом до Корони відбирати хотіли”. В серпні 1617 р. кордони Речі Посполитої перетнула потужна татарська армія – форпост турецьких сил. Станіслав Жулкевський був у змозі протиставити їй всього 2-2,5 тис. коронних жовнірів. Гетьмана підтримала магнатерія, яка надала близько 15 тис. приватного війська. Серед них прибув і почет “їх милостей князів Острозьких молодих (О. та його брата. – *Т. В.*)”.

У лютому 1618 р. О. із братом уперше прибули до Варшави на сейм, де, крім іншого, заприятнилися з сином канцлера Яна Замоїського – Томашем Замоїським. Повертаючись із сейму, дорогою додому захворів та помер у Любліні старший брат О. – *Острозький Адам-Костянтин Олександрович*.

У 1618 р. над Річчю Посполитою знову нависла загроза турецько-татарського вторгнення. Перед обличчям небезпеки держава консолідувала потужні сили, що зібралися під Оринином поблизу Кам’янця-Подільського. У польському таборі, як подає біограф Томаша Замоїського – Станіслав Журковський, була “сила панят зі своїми значними почтами, як от: Станіслав Любомирський (...), Криштоф, князь Збаразький, коронний конюший, брат його Єжи, краківський каштелян (ним він став у 1620 р. – *Т. В.*), князь *Януш Острозький*, волинський воєводич, князь Заславський Юрій, котрі мали на десять тисяч війська свого власного люду доброго...”.

Після Орининської кампанії О. вів перемовини щодо одруження з Ізабелою, донькою коронного підскарбія Миколая Даниловича, та отримав запрошення прибути для розмови до Уханів у Хелмській землі. Справа, однак, не дійшла вирішення через

хворобу та смерть О. в Любліні. “Острозький літописець” зазначив: “1619. Князь Януш Острозький Александрович умер”. Дата смерті, 6 серпня 1619 р., відома з натрунного напису О., а також з інших джерел. Щоправда, Т. Кемпа зазначає, що О. помер 21 серпня. Згідно з тестаментом, О. заповідав поховати себе в Ярославській колегіаті. *Костелу фарному в Острозі* князь дарував с. Мощаницю в Острозькому повіті. Люблінським кармелітам заповідалося 2 тис. злотих, ярославським єзуїтам – 1 тис. тощо. Для православних церков підтверджувалися всі права, на які буде показано відповідний документ. Тестаментом надавалися суми грошей та маєтності для слуг. День поховання О. призначався родиною на 29 жовтня 1619 року. Покладено князя в Ярославській колегіаті у фамільному склепі. (За Ю. Вольффом, О. поховано 4 травня 1620 року в Тарнові.) Жалобну месу відправив уніатський перемишльський єпископ Атаназій Крупецький; промову виголосив ректор Ярославського колегіуму Миколай Цировський. “Короткою тренодією” прощалися з князем учні ярославської школи. На дубовій труні О. знаходилася срібна позолочена табличка, текст напису з якої відомий за візитацією біскупа Вацлава Сераковського від 1755 р.: “Janussius Paulus dux in Ostrog, Comes in Tarnov, Capitaneus Pereaslavensis, genere clarissimus, virtute ornatissimus, moribus et literis cultissimus, marte invictissimus dum pro patria arma ciet, ipso aetatis flore et rerum gerendarum cursu medio immatura morte peremptus vivis exessit Lublini Anno Xti 1619, aetatis 21. 6 Augusti hora 14 haec depositus in urna vivit Deo”. На втраченому надгробку Анни Костчанки Острозької в Ярославському єзуїтському костелі про О. та його брата говорено як про “великі, але нетривалі (“krótko trwałe”) вітчизни надії”.

Джерела: ЛННБУС. – ВР. – Ф.: Радзимінських, 181/VI, 4 (ч. 2). – Арк. 4 зв. – 6 зв.; ЦДІАУК.

– Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 5-8; Спр. 98. – Арк. 5; Спр. 1911. – Арк. 3 – 3 зв.; Там само. – Ф. 2227. – Оп. 1. – Спр. 710. – Арк. 13 зв.; Архив Юго-Западной России. – Киев, 1876. – Ч. 6. – Т. 1. – С. 383-387, 390-393, 417-419; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 134; Описание документов Архива западно-русских униатских митрополитов. 1470–1700. – С.-Петербург, 1907. – Т. I. – С. 123; Описание документов Архива западно-русских униатских митрополитов. 1701 – 1839. – С.-Петербург, 1907. – Т. 2. – С. 209-210, 228, 239; Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упор. Г. В. Боряк та ін. – Київ, 1993. – С. 142, 432-433, 435, 441-442; AGAD. – Archiwum Potockich z Łańcuta. – Sygn. 1544. – S. 1-2; Ibidem. – Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V. – Sygn. 433; sygn. 11077. – S. 88, 90, 92, 94; sygn. 11077 (a). – S. 1; sygn. 11084. – S. 1, 4, 6; Ibidem. – Archiwum Zamojskich. – Sygn. 2901. – S. 29, 35-36, 38, 43, 54; Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 1031. – S. 123, 130, 132-136, 137-138; Bohomolec F., ks. Życie Jerzego Ossolińskiego, kanclerza wielkiego koronnego, lubelskiego, lubomskiego, lubaczowskiego, bogusławskiego, brodnickiego, ryckiego, derpskiego, adzielskiego, stanisławowskiego i bydgoskiego starosty / Wyd. K. Z. Turowski. – Kraków, 1860. – S. 81-82; Kronika parafii Ostrojskiej. [Rok Pański 1619] Śmierć i testament X. Janusza. Testament X. Janusza / Opr. T. Wychowaneć // Воляння з Волині=Wołanie z Wołynia. – 2000. – Nr. 1 (32). – Styczeń-Luty. – S. 44-47; Kus J. Testament księcia Janusza Pawła Ostrojskiego z 1619 r. // Muzeum w Jarosławiu. Zeszyty muzealne. – Jarosław, 1998. – S. 19-21, 116-119; Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza / Wyd. K. Wł. Wójcicki. – Warszawa, 1853. – Т. I. – S. 33; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1894. – Т. 21. – S. 106, 145 і in; Żurkowski S. Żywot Tomasza Zamojskiego, kanclerza w. kor. / Wyd. A. Batowski. – Lwów, 1860. – S. 36.

Література: Викторовский П. Г. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII вв. – К., 1912. – Вып. 1. – С. 40-44; Вихованець Т. Джерела до біографії Костянтина і Януша Олександровичів Острозьких в Головному архіві давніх актів у Варшаві // Записки Наукового товариства ім. О. Оглоблина. – Острог, 2002. – Т. I. – С. 13-18; Його ж. “Казання” Якуба Собеського при похованні Анни Костчанки Острозької // Записки Наукового товариства ім. О. Оглоблина. – Острог, 2003. – Вып. 2. – С. 91; Його ж. Костянтин і Януш Олександровичі Острозькі // Studia historica gestas Ostrogiae illustrantia. – Острог, 2001. –

Vol. 2. – Острог, 2001; Його ж. Остання чоловіча генерація Острозьких: князі Олександровичі // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Біла Церква, 2001. – С. 33-48; Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вып. 13. – С. 54; Його ж. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 241: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 367; Ворончук І. Родина князів Острозьких у публічному житті польсько-литовської держави // Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова І. Ворончук. – Київ – Старокостянтинів, 2001. – С. 47-50; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995. – Т. 6. – Ч. 2. – С. 605-610; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – Київ, 2008. – С. 324-325, 358-360; Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137; Кулаковський П. Епізод з історії клієнтури князів Острозьких // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 58-59; Його ж. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569 – 1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог; Львів, 2002. – С. 163; Максимович М. А. Письма о князьях Острожских (К графине А. Д. Блудовой) // Собрание сочинений. – Київ, 1876. – Т. 1: Отдел исторический. – С. 191-192; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – Київ, 2002. – С. 23, 55-56, 251-252, 262, 284; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 2008. – С. 98, 308; Długosz J. Podział latyfundiów Ostrogskich w roku 1621 // Acta universitatis Wratislaviensis: Historia XVI. – Wrocław, 1969. – № 108. – S. 4-5; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 44-48; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – S. 133-134; Ejusdem. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 187; Kowalska H. Ostrogski Aleksander // Polski słownik biograficzny (PSB). – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979. – Т. 24. – S. 480; Ejusdem. Ostrogska z Kostków Anna // PSB.

– Т. 24. – С. 478-479; Kus J. “Wielkie, ale krótko trwałe oyczyzny nadzieie...” Adam Konstanty i Janusz Paweł księżęta Ostrogscy, wojewodzice wołyńscy // Muzeum w Jarosławiu. Zeszyty muzealne. – Jarosław, 1998. – S. 7-21; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569 – 1648. – Warszawa, 2000. – S. 52; Łódź-Czarniecki K. Herbarz Polski podług Niesieckiego, treściwie ułożony i wypisami z późniejszych autorów, z różnych akt grodzkich i ziemskich, z ksiąg i akt kościelnych oraz z dokumentów familijnych powiększony i wydany. – Gniezno, 1881-1882. – Т. 2. – S. 267; Niesiecki K. Herbarz Polski. – Lipsk, 1841. – Т. 7. – S. 189; Ejusdem. Korona Polska przy złotey wolności. – Lwów, 1740. – Т. 3. – S. 519; Rychlik I. Kolegiata Wszystkich Świętych w Jarosławiu. – Jarosław, 1893. – S. 35-36; Stecki T. J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888. – S. 19; Uruski S., Kosiński A., Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1916. – Т. 13. – S. 77; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 358; Załęski S. Jezuici w Polsce. – Kraków, 1905. – Т. 4. – Cz. I. – S. 161-162; Ejusdem. Jezuici w Polsce. W skróceniu, 5 tomów w jednym, z dwoma mapami. – Kraków, 1908. – S. 160.

Тарас Вихованець

Острозькі, князівський рід

Документальних джерел, які дали б змогу простежити діяльність родини О., збереглося недостатньо. Переважно вони стосуються пізніших часів – XVI та XVII століть. Дискусійним залишається питання щодо походження цього князівського роду.

За часів князя *В.-К. Острозького* спостерігалось намагання утвердити думку, що цей рід веде свій початок від Рюриковичів. Зокрема, така думка була висловлена в панегіричній поемі придворного поета князя *В.-К. Острозького Симона Пекаліда* “*Про Острозьку війну...*” (1600). У цьому творі навіть вміщена своєрідна міфопоетична генеалогія цього роду.

О. як продовжувачів справи Рюриковичів розглядав автор ще однієї латиномовної поеми “*Дніпрові камени*” (1618), який, імовірно,

був людиною, наближеною до князів Заславських, що знаходилися в близьких родинних стосунках з О.

Захарія Копистенський в апології “Про пресвітлого та преславного Василя, князя Острозького, воєводу Київського”, що ввійшла до його полемічного твору “*Палінодія*”, проводить думку, що цей рід веде свій початок від Володимира Святославовича і Данила Романовича. О. як потомки князя Данила представлені в “Хроніці” Феодосія Софоновича – одному з найвизначніших джерел та пам’яток української історіографії другої половини XVII століття.

Показово, що нащадками Рюриковичів О. вважали також польські хроністи М. Стрийковський (через князів Данила Романовича та рід Друцьких), О. Гваньїні і Б. Папроцький. Такий погляд був загальнопоширеним наприкінці XVI – на початку XVII ст., про що свідчив австрійський дипломат Е. Лясота у 1594 році.

Про О., як нащадків Рюриковичів, писали також українські й польські історики XIX століття. Зокрема, *М. Максимович* у своїх “Листах про князів Острозьких до графині А. Д. Блудової” відстоював думку, що цей рід веде свій початок від князів Пінських та Турівських, які мали предками Володимира Святого й Данила Романовича. Цю версію підтримували польські історики Ю. Вольф, О. Яблонський, О. Галецький. Проте існували й інші міркування щодо походження О. Так, польський дослідник Ю. Пузина, використовуючи деякі писемні пам’ятки, висловив думку, ніби цей рід започаткований був сином великого литовського князя Гедиміна – Наримунтом, котрий заволодів у 1316-1317 рр. Пінськом і Туровим. Таку версію підтримала українська дослідниця Н. Яковенко. Були й фантастичні версії, що О. походять від якоїсь “бічної лінії” Рюриковичів, представники якої прибули на Русь із півночі разом з Рюриком; що їхній рід був започаткований простими волинськими боярами.

O Książetach Ruskich /

O których w daw-
nych historykach czytamy / że
z Lechem y z Czechem od iedne-
go Przodka początek mają. Od
tych mamy w tym wieku wła-
sne Potomki Książetá z Ostro-
gá: Używali za Herb Męzá ná
Komu á on Smoká bje: A iáko
potym ten Herb sobie wzmięził
Potomek ich Konstantyn Książ-
e / o tym niżej czytać będzieś.
Tu ná ten czas obacz ywśy wo-
łasność Herbu / czytać będzieś o
Przodkach / á potym o Potom-
stwie własnem ich w tem wieku.

☞ Kromer zacząyna początek Książat Ruskich tym spo-
sobem: Per hæc tempora tres fratres Varaj, Ruricus, Sienieus,
& Trubor, dñari apud Russos septētriāales cepisse memoratur. &c
A to było po stworzeniu świata według liczby Ruskiej / 6 3 7 0. A we-
ług liczby Bościolá Powśechnego od zbawienia nášego 8 6 1. O czym
czytamy pomienionego historyka Księgi Wtore.

☞ Tenże historyk wspomina Ruskie Książetá którzy ná
południe pánowali / Rija / Scieka / Chorewa / y czwarto siostre Libide / či
wśyśy od Imion swych pánstwa zakładali / á potym ie seroko Potomstwo
ich / v drugich przyległych sąsiad przez móce wydzierali / rospřestrzeniáli.

☞ Jor Syn Ruryków Jedynowládecz / miał Syná
Swátosláwá Jedynowlácezá / Książę Rjowstkie waleczné / ktory Grekom
wśiał ná Dunáiem zamków siedm dżesiat / umári w Roku 9 7 1. Zo-
stáwíl synow trzech. Czytamy v Kromerá w Księgách 3. List 49.

Járopelká Tyrana / ktory bratá Kolge dla pánowania zabił /
zabił potym sam od Wlodymírá Książęciá Nowogrodzkiego / ktory potym
gdy zabił bratá / sam był Jedynowlácezem / ten Rusko siemie okřzićć dal.
Umári w Rjowie / v Pámny Máryey pochowan / w Roku 1 0 0 6.
Miał synow dwánaście. Kromer w Księgách 3. List 57.

Wyśosláwá Książę Nowogrodzkie / Jzosláwá Polockie /
Swentopeiká Turowstkie / Járosláwá Kostowstkie / potym Nowogrodzkie /
potym Rjowstkie / Jedynowlácezem umári w roku 1 0 5 2. Miał synow
pięć / o których będzieś miał niżej.

Swátoslav Syn Wladymirow / Książę Drewláńskie /
Mścisław Tymirukáńskie / Borys Kostowstkie gdy Jároslaw Nowogro-
dzkim zostal / zleb Morosńkie Książę.

Stámsław / Poświsł / y Sudyślaw / či trzy ostatni Rjo-
wstkie y Brestowstkie Księstwa działem bráli.

Záslaw

Záslaw Syn Járosláwów / Ksiaże Kijowstie / w Roku /
 1076. W wojsku od brata zábit / w Kijowie v Preczyskej pochowan /
 miał Syná Swátopelká / ktory téz w Kijowie leży. Tego byl Holeslaw ná
 pánsktwo Kijowstie wprowadził. O czym Kromer w Księgách 3. Zostá-
 wil syná Járosláwá Ksiaże Włodymierskie / ktory zábit pod Kijowem / w ro-
 ku 1123. O czym Kromer w Księgách 5. List 125.

**Hreory Włodymierskie Ksiaże / miał Syná Dawidá / o kto-
 rym będzie niżej.**

**Wšewold brát Hreorów / Ksiaże Pereásláwstie / vmárt po-
 wietrzem / Roku 1083. W Kijowie pochowan v swietey Zophiey.**

Wenczeslaw Ksiaże Smoleńskie / piaty syn Járosláwów.

**Dawid syn Hreorów / ktoremu Ksiażetá wydáty Ksiestwo
 Włodymierskie y Wolynskie / á dáty mu zamki / Ostrog / Dubin / Drohobuz /
 Czárchorzysk / Borzesko / y sto grzywien srebrá z Kijowá / á sto z Pereáslá-
 wia dáwać ná každý rok postapili / ná Seymie Wietciách / w roku 1099.
 Był to waleczny Pan. O czym Kromer w Księgách 5.**

**Mścisław syn Dawidów / Ksiaże Ostrogstie / miał Syná
 Mścisławá / ktory byl osiągnal Kijow / vmárt w Roku 1158. Pocho-
 wan w Kijowie v swietego Fedora.**

**Tenże zostáwil syná Mścisławá / Włodymierskie / Wołyń-
 skie y Belskie Ksiaże.**

**Roman syn Mścisławów Włodymierskie Ksiaże / potym
 zálicie / ktory stolec z Kijowá ná zálicie przemiost / zábit v záwichostá od
 Polaków / w Roku 1205.**

**Dánił brát iego Krol Ruski / od Opisoná z Mezeanu / Le-
 gatá Stolicé Apostolskiej / w Drogięynie ná Krolestwo Ruskie pomázan
 y Koronowan / miał dwu synów / Lwá / y Romaná. O czym czyta Krome-
 rá Księgi Diewiate / List 239.**

**Wasilko syn Romanów / Ksiaże Ostrogstie / zostáwil syná
 Dániłá Ksiaże Ostrogstie / ktory potym zostáwil syná Fedorá Ksiaże Ostrog-
 stie. Kromer w Księgách 20. ták o nim czyni wzmiankę: Theodoretus siue
 Ferko, Ostrogus Dux Rulsus, vir strenuus & bellicosus.**

**Fedor zostáwil syná Wasilá / od ktorego byl Iwan Ksiaże
 ná Ostrogu.**

**Od Iwaná byl Konstántyn / Vir omni saeculo memoria di-
 gnus, Ksiaże waleczny / o ktorym Kromer in Oratione sua wzmiankę czyni
 w te słowa. Atq; vt a Tartaricis perpetuis nostris hostibus incipiam, ho-
 rum quidem non contemnendos tres exercitus apud Sluscum tribus praelijs
 duce Constantino Ostrogio Principe, omni saeculorum memoria dignissis-
 mo, ad interneccionem pœnae cecidit.**

**Tenże ná tey Kárcie niżej tegoż Konstántyná wspomina / kiedy v
 Wiśniowcá cztery y dwádziestá tyścicy tákże Tatarów ná glows porážil
 z Mikołáiem Kamienieckim.**

**Tegoż ná trzecim miejscu opowiada w teyże Oracii thymi stowy:
 Non ne omnibus saeculis memorabilis est victoria, qua viginti sex millia Tar-
 tarorum eodem illo Constantino Duce parua manu profligata sunt. &c.**

**Był pochym w więzieniu v Moskiewskiego / gdy byl pogimant ná
 Wiedruskiej bitwie zwiela Pánów Litewskiego Ksiestwa / ták z Zlebówi-
 czem / z Litaworem / y z innymi. Tam go skad Kniáz Wielki Moskiewski
 wypuścić dlugo niechcial / chce to ná nim wyćisnąć / żeby mu byl przysięgi
 posluŃenstwo wieczne y potomkom iego / czego przewiesić nie mogl ná nim.**

Wszakże gdy wyszedł/oddawał to znacznie Mostkiewskiemu y ludziom tego/ co wspomina Kromer in oratione sua na Liście 700. thymi słowy: Orissem autem illam celeritatem, & cum omnibus ferè omnium gentium atq; seculorum victorijs comparandam victoriam; Constantino Ostrogio Principe & Ioanne Suirzouio Ducibus. &c. Ośmiesziesiąt tysięcy Mostkiewskich ludzi Kycerstich/ którzy ono wojsko ich/ nie tylko żeby byli mogli porażać/ ale tak iako by dlo bieżni zagnać by byli do swej ziemi mogli / wszakoż za pomocą Boża/ a za sprawą tego Książęcia/ iedni klada że czterdziestci tysięcy na placu ich polego/ drudzy tylko trzydziestci tysięcy y dwa / Hetmani wojsk onego pogimani byli/ Oboz obfity wybrali / Wązylego Książę ono walecznie/ktory Tatarzy y insey przyległe/osiadły swe porażał/ aż do Mostkowi miastá tego glownego zapłofyli/ sto y dwadziescia mil od onego miejsca gdzie był porażon wiekal/ y tam sie z strachu wielkiego ledwie wysiedzial. Tak wielka trwoga był w Mostkowi onym pogromem to Książę weźmił / iż Smoleński/ Nowogrod w Siewierskiej ziemi/ y insey miasta ktore był przed tym ten nieprzyiaciel prawie iako zdrada pobral od Książstwa Litewskiego/ czescia za tego Krola Zygmuntá pánowánia/ czescia od Przodkow tego/ bierzoby byli snadnie odebrali by byli zrazu po onym zwycięstwie w ziemie sie obrociłi. Ale pobawszy/rozgromiwszy/oboz wybrawszy/ więziow z Hetmany ctery tysiac znacznych do Polski sie obrociłi. A to bylo roku 1502. Tenże Konstantyn/okazuiac to Tyrannowi onemu/ze ani sam/ani potomstwo tego nie miało być nigdy zyciawe narodowi tego. Ono powinność weznął/ herb ktorego iefese od Przodkow rownego z nimi wzywál/ Mieszana koniu on Smoká bje/stari/ a insey sobie wynalazł / tak iakos wyszley wiedzial. Wszakzem go ia tu w ten sposob polozył/ze sa własnego narodu tych Książat Ruskich wyszley pomienionych/ y iedney quondam dzielnicy z Mostkiewskimi Książkami.

¶ Tenże Konstantyn miał za soba Książę Slucko/ z ktora zostawil dwu Synow.

Książá Książę Ostrogski/ ktory był tylko iedyna corka zostawil z Biciato Roscielecka/ Podstarbiego Boronnego corka/ Batarzyny/ Zrabino Zgorki/ Woiewodzina Poznanskiá/ o ktora byly wielkie trudności y zamięstania między stany wielkimi. O te był zabít Dymitr Sangusko/ Mostkiewskiny y godny pamieci / o cymes cyscal pod Jastrzebecem. Potym była dana od Matki Książęcia Siemionowi Sluckiemu / bzdac zmorwioná od Krola za wyszley pomienionego Zrabie/ktory nárechawszy moca wielka do Lwowa/ wziął ia przez moc/zaledwie y Książę na ten czas wstlo/ o cym potym w historycy serzey miec bédziesz/ tu sie trockości folgwie. Nie miała potomstwa/ byla potym mente capta.

Konstantyn wtory Syn w yzshy pomienionego Konstantyna/ Książę Ostrogski / Woiewoda Kiiowski/ Pan był Ruskich kráiw wielkumego wielkim obrońca przeciwko Pogánom/ coł ná potym historysa seroko powie / y tu sie ná troce przypomni/ iako wielkie škody podial od Pogán/ ktore on przed tym czasto á stráslawie gromil.

¶ W Roku 1577. Miesiacá Lutego/ Dnia dwudziestego / przy cymech sam był w onych kráinách / gdy mu dano znać z Dzialley Cerkwie/ od Skarzewskiego Podstaroskiego tego z domu Kadwan/ o wielkości Tatar/ktory sie przeprawiwszy przez Niepr / do Wolyniá y ná Podole wtárgnacé myslili. Książę Konstantyn wyprawiwszy Poslá z thym do Krola Stephána/ dwudziestego czwartego dnia tegoż Miesiacá. Rusyli sie sam z Dubná do Ostroga/ obestawszy kráiny przyległe/ slugi y Wojárzy swe/ aby sie do niego bez omiejkánia ściągali. Tam stód wyprawil Solgiemá Piechychorá sluge swego/ dnia 25. tegoż Miesiacá pod one ludzie. Ktorey strza-

stiem onegoż

Останнім часом знову набуває популярності думка про походження О. від Рюриків. Її спробував обґрунтувати І. Мицько на основі власних досліджень монастирських синодиків та історичної долі деяких земельних володінь, які належали представникам цього роду. Дослідник дійшов висновку, що протопластом роду О. був син князя Данила Романовича – Мстислав-Гліб. Останній, судячи зі свідчень Галицько-Волинського літопису, володів землями південно-східної Волині, до складу яких входив Острог.

Проте яким би не було реальне походження дому О., важливо те, що останні представники цього роду усвідомлювали себе саме нащадками правителів Київської держави й, відповідно, продовжувачами їх політичних, релігійних та культурних традицій.

Першою відомою особою з роду О. вважається князь Данило з Острога (помер між 1366 та 1370 рр.). Старший його син Федько (Федір) успадкував по батькові Острог. Тому він та його нащадки почали іменуватися Острозькими. Відповідно до грамот, наданих йому королем Ягайлом у 1386 та 1390 рр., а також королевою Ядвігою у 1393 р., Федору, окрім Острога, належали волості на південно-східній Волині – Корець, Заслав, Хлапотин, Іванин, Крестовичі, Красне та Крупа. В останній роки життя цей князь відійшов від мирських справ, прийнявши чернечий постриг під іменем Феодосія у Києво-Печерському монастирі. Вів праведне життя, став схимником. Був похований у дальніх монастирських печерах. Після смерті його канонізували як преподобного Феодосія. У тропарі преподобному було сказано, що він “перетворив земного княжіння славу в чернечий образ смирення і замість ворогів видимих на невидимі ополчився”. Ікона із зображенням преподобного знаходилася в *П’ятницькій церкві* Острога. Хоча у відносно численній проправославній літературі кінця XVI – початку XVII ст., де прославляються князі О.,

ім’я преподобного Феодосія не фігурує, проте той факт, що серед представників цієї князівської родини була людина, яка стала відомою завдяки своїм чернечим подвигам, не міг не впливати на їхню свідомість. Багато представників цього роду виступали ревнителями православ’я, зокрема, це стосувалося князя *В.-К. Острозького*.

Федір залишив після себе численне потомство – синів Дашка, Андрушка, Федька, Василя, а також дочок Федору, Анну. Однак успадкував Острог і фактично продовжив князівський родовід його наймолодший син Василь на прізвисько Красний (тобто гарний, красивий). Йому приписують укріплення Острозького замку кам’яними мурами, будівництво на його території церкви, а також спорудження інших замків, зокрема Заславської фортеці та оборонних споруд у Дубні. Така діяльність давала можливість захистити землі Волині від нападів татар. Василь прагнув розбудовувати свій князівський домен. Він отримав низку маєтків від князя Вітовта. Щоправда, у боротьбі між князем Свидригайлом та королем Казимиром Ягеллоном, ставши на бік останнього, втратив Корець. Зате король компенсував йому цю втрату, надавши у володіння Лопатин, Красне, Тростянець, підтвердив набуття Осташина. Вважається, що Василь був одружений із родичкою Вітовта княгинею Агафією. Від цього шлюбу він мав двох синів, Івана та Юрія, а також дочку Агрипину-Катерину. Старший син Іван, залишившись князювати в Острозі, продовжив рід Острозьких. А його брат Юрій, отримавши Заслав, започаткував рід Заславських.

Князь Іван Острозький, одружений із княжною Бельською, мав дочку й двох синів, Михайла й Костянтина. Йому вдалося розширити свої володіння, придбати нові села. Оскільки Михайло помер бл. 1500-1501 рр. бездітним, рід продовжив Костянтин (бл. 1460-1530). Він зробив блискучу вій-

ськову кар'єру. Сучасники характеризували його як видатного полководця. Йому приписують участь у більш ніж 60 битвах, із яких 33 він виграв. В основному йому доводилося воювати з татарами, які починаючи з кінця XV ст. стали постійно нападати на українські землі. Ці наїзди становили основну проблему для місцевого населення, оскільки вели до великих руйнацій, втрати людських та матеріальних ресурсів. Займаючи посади брацлавського, вінницького, звенигородського старост, Костянтину Івановичу Острозькому постійно доводилося обороняти українські землі від татарських нападів. У 1497 р. князь зайняв посаду великого литовського гетьмана, що стало свідченням визнання його військових заслуг. Велике значення князь надавав побудові оборонних споруд. Задяки його старанням у 1498 р. поселення Дубне отримало статус міста, а в 1507 р. – магдебурзьке право. Місто стало однією з найбільших фортець південно-східної Волині, стримуючи татарські наїзди. Воно зі своїм міцним замком виступало як одна із “столиць” князів О. Фактично Костянтин Іванович, отримавши за свої військові заслуги значні володіння в південно-східній Волині, вибудував оборонну систему із замків, до складу яких, окрім Дубна, входили Острог, що був значно зміцнений, Рівне, Дорогобуж, Полонне, Звягель, Чуднів та інші.

Князь отримав низку блискучих перемог над переважаючими силами татар. Найбільш резонансними були перемоги у битві на Лопушнянському полі під Вишнівцем (28 квітня 1512 року) та біля річки Ольшаниці на Київщині (6 лютого 1527 року). У першому й другому випадку, за свідченням сучасників, були розбиті орди численністю понад 20 тис. чоловік. І це при тому, що війська, якими командував Костянтин Іванович, були значно меншими. Також князь чимало зробив для відвернення російських нападів на землі Великого князівства Литовського. Йому

доводилося неодноразово вступати в битву з росіянами. Деякий час, з 1500 до 1507 рр., знаходився у московському полоні. Восьмого вересня 1514 року князь, маючи під своїм командуванням близько 30 тис. чоловік, розгромив 80-тисячну російську армію на річці Кропивні під Оршею. Ця битва врятувала Велике князівство Литовське від окупації.

До кінця життя Костянтин Іванович залишався гетьманом Великого князівства Литовського. У 1511 р. став каштеляном Віленського замку, а в 1522 р. – троцьким воєводою. Це були найвищі пости у владній ієрархії Великого князівства Литовського, які могли обіймати лише католики. Те, що їх, всупереч наявним правилам, отримав православний, свідчило про неабиякі здібності й здобутки князя. Йому навіть надали право користуватися печаткою з червоного воску, що на той час вважалося прерогативою самостійних правителів.

Костянтину Івановичу, завдяки великокнязівським пожалуванням за військові заслуги, вдалося значно збільшити володіння свого домена. Він став одним із найбільших землевласників Великого князівства Литовського. Однак свої великі статки віддавав на військові потреби. Лікар польської королеви Бони А. Валентіно так писав про нього і його смерть: “Його оплакували в усіх королівських володіннях. Був той муж таким цнотливим, мужнім та везучим, що заслужив те, щоб називатися отцем короля, а Його Королівська Милість шанував його понад усіма. ...був таким побожним у своїй грецькій вірі, що його русини вважали святим. Мав доходи близько 26 тисяч дукатів, а також доходи надзвичайні, дуже щедрі від короля. Однак бідний пан все віддавав на утримання воїнів і подарунки для них. Тому після нього лишилися великі борги й він сподівався, що король їх виплатить” (Pociecha W. Krolowa Bona (1494-1557). Czasy i ludzie Odrodzenia. – Poznań, 1958. – Т. 3. – С. 94).

Окрім військових справ, Костянтин Іванович велику увагу приділяв справам церковним та культурним. Завдяки його сприянням були значно зміцнені позиції православної церкви у Великому князівстві Литовському, фундовано чимало православних храмів та монстирів у Вільно, Новогрудку, Дубні, Острозі, Турові, Межиричах, Дермані та інших містах і селах. Особливо велику увагу князь приділяв Києво-Печерському монастирю. Судячи з деяких фрагментарних повідомлень, він намагався створити при великих монастирях культурні осередки.

Костянтин Іванович залишив двох синів – Іллю (від першого шлюбу з Тетяною Семівною Гольшанською) та Василя (від другого шлюбу з Олександрою Слуцькою). Ілля помер у молодому віці, залишивши після себе дочку *Гальшку Острозьку*.

Рід О. продовжив молодший син Костянтина Івановича – Василь. Молоді роки цей князь присвятив збиранню батьківських земель і розширенню свого домена. Зрештою, на середину 70-х рр. в його руках опинилися величезні володіння, які охоплювали значну частину території сучасної України. Йому належала третина земель історичної Волині (зараз це переважно землі Рівненської, Хмельницької та Тернопільської областей), 14 міст і більших поселень з округами на Київщині, 8 – на Брацлавщині, 4 – на Галичині, 32 – на території Польщі. Про прибутки князя розповідали легенди, вважаючи чи найбагатшою людиною тодішньої Речі Посполитої. Його статки дозволяли виставити військо чисельністю 15-20 тис. чоловік. Не кожен європейський правитель мав таку армію в той час. Двір князя *В.-К. Острозького* багато в чому нагадував інституцію незалежного правителя. У його резиденціях в Дубні й Острозі перебувало близько двох тисяч слуг, переважно молодих людей. Для них це була своєрідна школа управління, де вони набували потрібного досвіду. Пізніше ці люди ста-

вали до служби в надвірному війську, канцеляріях, їх призначали управителями маєтків, опинялися й на церковних становищах.

Велику увагу, як і його батько, князь *В.-К. Острозький* приділяв обороні земель від татарських наїздів. Князь власним коштом утримував кількатисячний загін вершників для оборони від татар. Він неодноразово в 70-90-х рр. успішно відбивав напади ординців. Саме в обороні українських земель князь *В.-К. Острозький* продемонстрував військові і дипломатичні здібності, а його боротьба проти “поган” була високо оцінена в тогочасних хроніках та поетичних творах. “Великим оборонцем руських та подільських країн від поганих” називав його відомий хроніст О. Гваньїні, відзначаючи, що з “поганими він через своїх старост чимало й мужньо воював, посилаючи проти ворогів і двір свій, і шляхту, і бояр” (Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – Київ, 2007. – С. 407). Коштом князя було засновано й побудовано чимало міст і оборонних фортець, передусім на південно-східній Волині та Київщині. При його старанні були збудовані замки на межі з Диким полем – у Білій Церкві, Переяславі, Богуславі. Завдяки цим діям стала більш інтенсивною колонізація українцями нинішніх центрально-українських земель.

Будучи київським воєводою, князь *В.-К. Острозький* посприяв відродженню Київської землі, культурному розвитку Києва, зокрема, такого його релігійного центру, як Києво-Печерська лавра. Саме вихованці двору князя *В.-К. Острозького* (*Єлисей Плетенецький, Мелетій Смотрицький, П. Конашевич-Сагайдачний* та інші) продовжили справу свого патрона з культурного відродження Києва. Є підстави говорити, що без князя *В.-К. Острозького* не було б ні “Могиланського ренесансу”, ні піднесення Києва в XVII ст., ні перетворення його в духовну столицю України.

Взагалі завдяки діянням князя українські землі наприкінці XVI ст., будучи хоча б частково захищені від татарських нападів, отримали змогу відносно нормально розвиватися як у плані господарському, так і культурному. Саме в таких умовах стало можливим т.з. українське відродження кінця XVI – початку XVII ст. Однак сумнівно, щоб це відродження відбулося без князя *В.-К. Острозького*, який заснував ОА, *Острозьку друкарню*, надрукував *Острозьку Біблію* й здійснив чимало інших важливих справ на полі культурному.

Князь *В.-К. Острозький*, виступаючи покровителем православ'я в Речі Посполитій, чимало уваги звертав на розбудову церковних структур. Виступав фундатором численних церков, монастирів. Навіть виношував амбітний план створення патріархату на українських землях. Фактично князь *В.-К. Острозький* і в господарській, і політичній, і культурній сферах творив незалежну державну структуру. І хоча він визнавав зверхність над собою короля Речі Посполитої, проте часто поведився незалежно. Навіть у листах писав “Ми, Костянтин, з Божої ласки князь на Волині”. У той час так себе іменували суверенні правителі.

На жаль, справи князя *В.-К. Острозького* не знайшли належного продовження. Його син, *Олександр*, на якого великі надії покладали православні України, помер ще за життя свого батька. Його сини, які дожили до повноліття, *Костянтин* і *Януш*, померли в молодому віці при загадкових обставинах. Перший – у 1618 р., другий – у 1619 році. Інший син князя *В.-К. Острозького*, *Януш*, котрий зарекомендував себе як талановитий полководець і державний діяч, прийняв католицьке віровизнання. Він помер у 1620 р., не залишивши після себе спадкоємців по чоловічій лінії. На ньому й припинився князівський рід О. Їхні величезні володіння перейшли до інших князівських родів.

Література: Витязевский С. Преподобный Феодор, князь Острожский // Воскресное чтение. – 1930. – № 34; Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 355-367; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996; Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова Ірини Ворончук. – Київ – Старокостянтинів, 2001; Галасливий Святослав [Мицько І.] Князі Острозькі – нащадки короля Данила Галицького // Галицька брама. Острог. – Львів, 2000. – № 9. – С. 4-10; Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упор. та перек. польс. О. Ю. Мицика. – Київ, 2007; Домбровський Іван (Ян). Дніпрові камени // Українська поезія XVII століття (перша половина). – Київ, 1988; Зноско К. Князь Константин Константинович Острожский и его деятельность в пользу православия. – Варшава, 1933; Копистенский З. Палинодия // Русская историческая библиотека: Памятники полемической литературы в Западной Руси – С.-Петербург, 1878. – Т. 4; Левицький О. Анна-Алоиза, княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Т. 7-11. – Ноябрь; Максимович М. Письма о князьях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Київ, 1866; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Його ж. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Мицько І. Статті. – Львів, 2000; Огієнко І. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. – Вінніпег, 1958; Пасічник І. Д. Князь Василь-Костянтин Острозький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000; Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою // Українська поезія XVII ст. – Київ, 1987; Романовский Л. М. О Константине Ивановиче князе Острожском // Труды Третьего археологического съезда в России. – Киев, 1878. – Т. II; Саух П. Ю Князь Василь-Костянтин Острозький. – Рівне, 2002; Сендульский А. Преподобный Феодор, князь Острожский // Волинские епархиальные ведомости. – 1871. – Часть неофициальная. – № 9; Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Підг. тексту до друку, передмова, коментарі Ю. А. Мицика – Київ, 1992; Тучемский М. Преподобный Федор, князь Острожский. – Почаев, 1911; Ульяновський В. І. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – 152 с.; Його ж. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х

кн. – Кн. 2: Середина XV – кінець XVI століття. – Київ, 1994; Франко І. Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р. 1535-1540 // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1983. – Т. 39; Яковенко Н. М. Василь (Костянтин) Острозький // Там само; Її ж. М. Костянтин Острозький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 2008; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002; Puzyna J. Danilo, ks. Turowski, ostrogski, chełmski i jego potomstwo // Miesięcznik Heraldyczny. – 1931. – R. 10; Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudska i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. 1.

Петро Кралюк

“Отпис на лист... Ипатия володимерского и берестейского епископа...” (Острог, 1598)

Назва книги – “Отпис на лист... Ипатия володимерского и берестейского епископа... до... кн. Костентина Острозского воеводы Киевского... в року 1598 писаний. Через одного найменшого клирика церкви Острожской в том же року отписаний”. На сьогодні багато вчених дотримується погляду, що авторство твору належить *Дорофейовичу Гаврилові* (інші гіпотези – *Суразький Василь*, *Смотрицький Мелетій*, *Борецький Іов*, *Лукаріс Кирило*). І. Мицько вважає, що під цим псевдонімом приховувався острозький протопоп Ігнатій. Вказане точно місце написання – “у школь кгрецкой Острозской”.

Характеристика книги: 4^о; (57 арк. нумер.). Рядків – 26. Шрифт: 10 рядків – 59,81 мм (60, близько 81 мм). Орнамент: заставки 2 з 1-ї дошки; кінцівки 3 з 3-х дошок. Виливні прикраси – рамка з набірних

прикрас. Рамка на титулі. Структура твору: 1) “До чителника” (арк. 2-3 зв. нумер.); 2) “Передмова листу до отца епископа” (арк. 3зв.–4зв. нум.); 3) “Лист” (арк. 5-32 нум.); 4) “История о листрикийском то есть о разбойническом ферарском синодѣ, вкоротцѣ правдиве, списаная” (арк. 33-57 нум.).

Приводом для написання твору послужив лист *І. Потія* (1598), до князя *В.-К. Острозького*, де простежувалася спроба схилити його до унії. Князь *В.-К. Острозький* не став сам відповідати, а доручив це *Клирику Острозькому*. Останній із цим завданням вправся дуже швидко. Так само швидко *О.* був надрукований. Головна увага автора звернена на унію та її наслідки. Він підкреслив, що її результатом стала не згода між церквами і конфесіями, а поглиблення ворожнечі – між братами, між паном та селянином.

Клирик Острозький звернув увагу на поведінку і моральне обличчя ініціаторів та прибічників унії. При цьому наголосив не на зраді своїх єдиновірців, а на облудності, нечесності дій щодо Риму. Так, у його висвітленні, ієрархи – ініціатори унії – зламали клятву; обманули папу, не виконавши даного йому слова; присягали за всіх православних, не маючи на те повноважень; вели перемовини від імені православних, використовуючи підроблені листи (“про які нам і не снилося”). Не обійшов увагою автор *О.* і традиційного питання про зверхність римських пап. Завершується твір зверненням до Бога з молитвою про істинну справжню унію.

Публікації: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Т. 3. – С. 377-432, 433-476; Слово многоцінне. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 432-459.

Місце зберігання: Україна – Київ: НБУВ; Росія – Москва: РДБ, ІМ, РДАДА; С.-Петербург: БАНР, РНБ; Литва – Вільнюс: БАН Литви; Польща – Варшава: Нац. б-ка (Варшава), Б-ка Люблін. католицьк. ун-ту (список XVII ст. з відмінностями).

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех пере-

движных типографий. – Ленинград, 1972. – № 14. – С. 34-35; Запаско Я., Исаевич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 37. – С. 31; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 155. – С. 282-283; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 128. – С. 21; Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. И. Кастерина / Сост. В. Ундольский // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – 1848. – Т. 9. – № 58. – С. 100; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 195. – С. 37; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 92; Його ж. Чар архівних свідчень: Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. – 1987. – № 3. – С. 87-88; Петров С. О.,

Бирюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 37. – С. 28; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 138. – Ствп. 22.

Література: Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 175-188; Завитневич В. Палинодия... – С. 163-165; Микитась В. А. Українська література в боротьбі проти унії. – Київ, 1984. – С. 42-43; Полек В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 79-82; Яременко П. К. Памфлети Клірика Острозького – українського письменника-полеміста кінця XVI ст. // Питання літератури: Наук. записки. – Дрогобич, 1962. – Вип. 7. – С. 117-179; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 127.

Віктор Атаманенко

II

“Палінодія” Захарії Копистенського 1621 р.

Заголовок цього трактату – “Палінодія сирѣчь книга обороны святой апостольской всходнѣй церкви кафолической и святых патриарховъ и о грекохъ и о роксоланахъ христианехъ в ласце Божой”. Авторство цієї книги зазначено таким чином: “През архимандрита Захарію Копыстенского ... написана из ревизією учителей выдана”. Є дата – 1621 рік.

П. – багатоінформативний твір-пам’ятка української публіцистики (полемічної літератури), суспільної і політичної думки. Фактично це перший огляд вітчизняної історії із давніх часів до початку XVII ст. і одночасно важливе нарративне (оповідне) джерело з історії України кінця XVI – початку XVII ст. П. поділяється на частини, розділи, артикули. Розпочинається з переліку змісту (“Описание Палінодії”). Після цього подається алфавітний перелік прізвищ і назв джерел: “Каталог книгъ и учителей, которыхъ до тоей книги уживало” – всього 185 позицій церковних і світських творів. З. Копистенський виявив велику обізнаність із творами польських хроністів. Серед них були М. Кромер, Я. Длугош, М. Меховський, М. Стрийковський, О. Іваніні (Івагнін). Посилається на польську хроніку М. Бельського, твори Ботеро (Ботеруша) і Баронія (Бароніуша), а також Титмара (Мерзебурзького), якого називає “историк нѣмецкій”. Простежуються посилання на анонімні хроніки, хронографи і літописи: “Маргвард хронолог”, “Кройника грецкая и словенская”, “Кройника сербская”, “Кройника словенская”, “Чешская история”,

“Летописец російській зри кроника”, “Росские летописци”. Використаний Київський Патерик, “орація” Станіслава Ориховського, “Требник словенский... з друкарьни страгинской”. Широко залучені твори українських полемістів як православної конфесії, “Апокрисис” Христофора Філалета, “Ектезис”, твори *Мелетія Смотрицького*, так і уніатів (“Оборона” Л. Кревзи).

П. – одне із важливих розповідних джерел про острозький культурно-освітній центр, ОА і її діячів. Висока оцінка дається першому ректорові ОА *Г. Смотрицькому*. Він називається: “годной памяти муж Герасим Данилович Смотрицкий”. Згадується збірник полемічних трактатів, виданих в Острозі наприкінці XVI ст., так звана “Книжица”: “а выразней и доводней... в книжице в Острозѣ друкованой...” 1588 р. і “Книжица” (в 10 розділах) 1598 року. Найбільша увага надається острозьким культурним діячам і князю *В.-К. Острозькому*, який називається “пресвятлим князем”. Останньому присвячений окремий артикул “О пресвѣтлом и православномъ Василии княжати Острозкомъ воеводѣ киѣвскомъ”. Про цього князя в П. говориться: “... княжа острозкое Василий Константинович... сын пресвѣтлого Константина, княжати острозского, а великого гетмана великого княжства литовського, воеводи троцкого... в дѣльности и правовѣрии, – первый межи княжати роскими, великій заступ и потѣха всего народу роского; мур желѣзный на Украйнах, страх и трепет татаром...”.

Важливим свідченням великого значення Острога як культурного центру є слова автора П. про те, що при дворі князя *В.-К. Острозького* “найдовалися... и мовцы

оному Димосфенесови ровнии, и Сафанове и иные розличнии любуудрцы. Найдовалися и докторове славнии, в греческом, славенском и латинском языках выцвѣчонии. Найдовалися и математикове и астрологове превыборнии, межи которыми он презацный математик, философ и астролог, Ян Лятос, который календар новый славне зганил и пером доводне през друк показал, же ест омылный”.

Публікації: Палинодія // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией – 1878. – Т. 4 / Под. ред. П. А. Гильтебранта. – Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 1. – Стовп. 313-1150; Палинодія Захарія Копистенського // Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. Корпус текстів. – Т. 3. Лев Кревза. Оборона єдності церковної і Захарій Копистенський Палинодія; Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / Упоряд. О. І. Білецький. – Київ, 1967. – С. 169-173; Lev Krevza's Obrona jedności cerkiewney and Zaharija Kopystens'kyj's Palinodia / With an Introduction by Omeljan Pritsak and Bohdan Struminsky. Harvard library of early Ukrainian literature. – Harvard, 1987. – P. 71-596 (в цій публікації є дефект – випущений 3-й арт. 2-го розділу 4-ої частини стосовно оцінки ОА і наявності тоді в Острозі корти вчених).

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 337-338, 495-509; Завитневич В. З. “Палинодія” Захарія Копыстенского и её место в истории западно-русской полемике XVI-XVII вв. – Варшава, 1883; Загайко П. К. Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватікану і унії. – Київ, 1957. – С. 80-85; Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. – Харків, 1959. – С. 55-56; Полек В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 88-90; Франко І. Увага про назву “Палинодія” // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1903. – Т. 54. – Miscellanea. – С. 1-3.

Микола Ковальський

Парасхес-Кантакузен Никофор (* ? – † 1599, м. Мальборк, Польща)

Церковний діяч, учений-грецист. Навчався в Падуанському університеті, проповідував у Венеції при грецькій церкві св. Марка. Переїхавши до Константинополя, у 1592 р. став протосингелом патріарха, двічі призначався місцеблюстителем патріаршого престолу. Близько 1595 р. переїхав до Острога. Працював у ОА. Його характеризують як ректора “наук еллинских і грецких”. За свідченням “*Перестороги*”, в Острозі викладав “вільні науки”. Брав активну участь у Берестейському антиуніатському соборі 1596 року. Був звинувачений у шпигунстві на користь Туреччини, засуджений 1597 р. і засланий у Мальборкську фортецю, де й скінчилося його життя.

Література: Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским. Вторая половина XVI – первая половина XVII в. – Київ, 1987. – С. 61, 121; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 106; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 268-269.

Петро Кралюк

ВЫВОД ПО ТЕБЕ ИСКУССТВО ВЛАДЫИИ.

Насаме Варшавиоу року 1798

Винават и дивинска Попоскушанко Патрарху Константина Колмоу, аит и е патр канни и сподан и патр того ренко Кри ставашо, нарочи причино, ико зано во нхитатти патра сьхити, иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са ми патр нарховт, иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са. На патр нхити сьхити иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са пораиде. томо похороно иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са.

Мику Еуб, иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са. **В**инават и дивинска Попоскушанко Патрарху Константина Колмоу, аит и е патр канни и сподан и патр того ренко Кри ставашо, нарочи причино, ико зано во нхитатти патра сьхити, иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са ми патр нарховт, иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са. На патр нхити сьхити иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са пораиде. томо похороно иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са. **В**инават и дивинска Попоскушанко Патрарху Константина Колмоу, аит и е патр канни и сподан и патр того ренко Кри ставашо, нарочи причино, ико зано во нхитатти патра сьхити, иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са ми патр нарховт, иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са. На патр нхити сьхити иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са пораиде. томо похороно иици тат зано во нхотко сьхити, ико ржи мѣ са.

Згадка в "Пересторозі" про викладання Никифора Парасхеса в Острозькій академії

**Пекалід (Пенкаля,
Пенкальський) Симон**
(Pekala, Pekalski Szymon)
(* бл. 1567 – † після 1601)

Латиномовний поет. Народився в сім'ї міського радника Тобіаша Пенкалі та міщанки Ганни Старчиновської у м. Олькуші (Польща). У 1585-1589 рр. П. навчався у Краківському університеті, де здобув ступінь бакалавра мистецтв і, як свідчить книга реєстрації присудження вчених ступенів цього університету, “став русином” (ruthenus factus). Правдоподібно, у роки навчання в університеті П. налагодив тісні контакти спочатку з князем *Янушем Острозьким*, а потім і з князем *В.-К. Острозьким*, ставши їх придворним поетом. Йому належить випущений ним 1601 р. у Львові поетичний твір “*Epithalamium*” на честь шлюбу відомого протектора православ'я на Перемишльщині Яна Щасного Гербурта з Єлизаветою Заславською. Однак найбільш відомим твором П. є латиномовна поема “Про Острозьку війну” (“*De bello Ostrogiano*”), яка вийшла друком 1600 р. у Кракові. Поема адресується князям *В.-К. і Я. Острозьким* і описує конфлікт 1593 р. між ними, з одного боку, і козацьким військом Криштофа Косинського, з іншого.

Політичним ідеалом автора є шляхетська Річ Посполита, базована на зміцненні єдності трьох її складових: Польщі (Корони), Литви і Русі. Необхідними умовами реалізації цього ідеалу П. вважає досягнення злагоди між народами, що населяють Річ Посполиту, та утвердження релігійної толерантності.

Як свідчить поема, її автор безпосередньо брав участь у придушенні повстання К. Косинського, тривалий час жив в Острозі, знайомився з діяльністю ОА та її бібліотеки. П. відзначає м'який клімат Острожчини, велику кількість лук і високу врожайність навколишніх земель, що дозволяє місцевим жителям розводити великі стада худоби, ко-

ней, свиней, кіз, овець, займатися бджільництвом, вирощувати зернові, навіть виноград. Славився Острог, на думку П., і ремісничими виробами, особливо зброєю. З особливим піететом описав автор Острозьку “тримовну гімназію”, власне ОА, її бібліотеку, храми та фортечні мури Острога.

Зупинився П. у поемі на генеалогії князів *Острозьких*, вважаючи їх нащадками міфічного Руса та князя Кия. Прославляючи рід *Острозьких*, П. детально зосередився на особистостях. Автор поеми “Про Острозьку війну” відзначив їх воєнні подвиги, державну мудрість і т. ін. Вони надихають своїми промовами військо на перемогу перед битвою (зокрема, *Януш*), гуманно ставляться до переможених (зокрема, *Василь-Костянтин* до К. Косинського).

П. з повагою говорить про високе військове мистецтво козаків, але негативно ставиться до їхніх спроб порушити соціальний спокій у Речі Посполитій.

Наприкінці поеми П. заявляє про своє бажання написати ще низку творів “на ладаонійський”, але доля їх, якщо вони були написані, залишається невідомою. Після 1601 р. жодних даних про життя П. поки що не віднайдено.

Твори: Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових // Українська поезія XVI ст. – Київ, 1987. – С. 195-242; Його ж. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. – Київ, 1995. – Ч. 2. – С. 40-77; Його ж. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових // Слово многоцінне. – Київ, 2006. – Т. I. – С. 291-338; *De bello Ostrogiano ad Pianctos cum Nisoviis libri quattuor a Simone Pecalidis Artium Vaccalaureo conscripti.* Cracoviae, 1600.

Література: Литвинов В. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття. – Київ, 2000. – С. 20, 187-235; Литвинов В. Католицька Русь. – Київ, 2005. – С. 21-22; Мицько І. З. Острозька слов'яногреко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – 106; Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської

думки на зламі XVI-XVII ст. // *Острозька давнина: Дослідження і матеріали* / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 95-96; Її ж. Реформаційні і гуманістичні ідеї в Острозькому культурно-освітньому центрі в контексті міжслов'янських впливів // *Історія і культура слов'ян*. – Київ, 1993. – С. 93-95; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002. – С. 157-188; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 138-139; Wos K. Pękala Szymon // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1980. – T. 25. – S. 728-729.

Петро Кулаковський

Передмови Острозької Біблії

Перед першою передмовою *Острозької Біблії*, на звороті титульного аркуша розміщено зображення герба князя *В.-К. Острозького* і вірш про нього, автором якого був *Г. Смотрицький*. Цей вірш “Зри сіа знаменіа...” – своєрідна присвята, звернення до князя. Кожний символ герба знаменує вірність князя *В.-К. Острозького* православній вірі. У верхній правій частині гербового картуша зображений Юрій Зміборець, який долає нечисту силу списом “Въоружень воинъ зміа поправъ мужественно, копіємъ сего посредѣ пронъзе ѣвственно”. Князь *В.-К. Острозький* перемагає “мысльнаго сопостата”, захищає чистоту православної віри з допомогою іншого “непобѣдимо оружје”, використовуючи Біблію – “острѣйшее меча обоюду остра слово б[о]жіе”. *Г. Смотрицький* порівнює князя і з іншим лицарем – вершником, зображеним у лівій верхній частині герба *Острозьких*. Подібно до цього воїна з мечем Костянтин відсікає “мракъ идоleskia лести”, відганяє “еретиковъ полки оумовредныа, придоша бо в миръ волки нещадныа”. Зірка в нижній частині герба нагадує про зорю, що засяяла над Ви-

флеємом, сповіщаючи про народження Спасителя; хрест – розіп'ятого Христа, який “на кр[е]стѣ руцѣ прострѣ, всѣх к себѣ приємла”. Пафос хреста домінує у вірші. Поет порівнює *В.-К. Острозького* з візантійським імператором Костянтином Великим, який у 313 р. легалізував християнство: “И ты крестное знаменіе не туне носиши, / Великому Константину им са сподобиши. / Онъ бо на н[е]б[е]си сіе видѣвъ, побѣдилъ съпостаты, / Ты же побѣждай еретикъ и бѣсовъ тристаты” (Тит. зв.).

Після вірша, на новій сторінці, розпочинається перша передмова. *Острозька Біблія* містить дві передмови, які розташовані відповідно на аркушах 2 нн-3 нн зв., 4 нн-7 нн зв. Перша з них написана від імені князя *В.-К. Острозького*, другу, згідно з вказівкою в самому тексті, написав *Г. Смотрицький*. Щодо авторства першої передмови думки дослідників розділились. *В. Колосова* приписує її *Г. Смотрицькому*, *Я. Ісаєвич* – *Іванові Федорову*, лише допускаючи участь ректора ОА у написанні її третьої частини.

Перша передмова є декларацією видавця-мецената князя *К.-В. Острозького* і складається з трьох частин. Першу творить молитва-подяка князя Богові за завершення запланованої справи. Друга частина – відкритий лист князя до православних Речі Посполитої, у якому сповіщається про час, 12 серпня 1581 року, і місце видання – “въ б[о]госп[а]саемом и домоначалном градѣ моем Острозѣ”. Полемічно забарвлена третя частина спрямована проти ворогів православної церкви.

У передмові повідомляється, що головна мета Біблії – посилення авторитету православної церкви, яка переживає не найкращі часи, “такъ волци тяжцы нещадно расхищают и распужают овчее стадо Х[ристо]во различные бо съпостаты” (2 нн зв. стародруку). “Кто бо есть ѿ бл[а]говѣрныхъ и б[о] горазумныхъ, его же не подвиже жалость,

зраще ветхость ц[е]ркве х[ристо]вы нападеніе клонашуса?” (Там само) – патетично запитує автор. На його думку, порятунок може дати Святе Писання, бо “яко неудобно ч[ел]о[в]ѣкомъ сп[а]стиса токмо храненіемъ заповѣдей твоихъ с[в]ѣрою. Ихъ же роду ч[ел]о[в]ѣч[е]скому бл[а]гоизволилъ еси предложити и възвѣстити б[о]жественнымъ своимъ и всесвѣтлымъ писаніемъ” (Арк. 2 нн.). *Г. Смотрицький* просить читачів прийняти Біблію “не яко вещи ч[ел]о[в]еческіа, но яко съвыше съходящее дарованіе д[у]ховное” (Арк. 3 нн зв.).

У третій частині розповідається про велику підготовчу роботу, яка передувала виданню *Острозької Біблії*. До Острога привезли багато Біблій “различныхъ письменъ и языковъ”, але не в одній країні “языка словенскаго” повного церковнослов’янського тексту Біблії не було. Від царя *Іоана Васильовича* писарем Великого князівства Литовського *Михайлом Гарабурдою* (який неодноразово їздив до Москви у складі посольства в 1571 та 1573 рр.) був привезений церковнослов’янський переклад Біблії з грецької мови. До нього в Острозі поставилися з великою пошаною, вважаючи його перекладом “седмьдесятъ и двѣма преводники множає пати соть лѣтъ... еще за великаго Владимира кр[е]стившаго землю рускую” (Арк. 3 нн.). Тепер відомо, що з Москви був привезений не переклад княжої доби, а один із списків *Геннадієвої Біблії*, опрацьований наприкінці XV ст. в Новгороді при митрополиті Геннадії. Джерелом помилки про давність рукопису була, очевидно, відтворена в *Геннадієвій Біблії* приписка Упира Лихого в кінці книги Даниїла про переписання цієї книги за князя Володимира Ярославича, сина Ярослава Мудрого.

При порівнянні текстів Біблії “различныхъ письменъ и языковъ” виявилися “не токмо разньствіа, но и развращеніа”, настільки великі, що виник сумнів у можливості здій-

снити слов’янське видання. Проте вирішили не відступати, для цього розпочали нові пошуки текстів по всій Європі, “много странъ далекихъ вселенныхъ прохода, яко римскіа предѣлы, тако и кандійскіа островы, паче же много монастырей грецкихъ, сербскихъ и болгарскихъ, даже и до самага ...prech[е]стнаг[о] Іереміа архієп[и]с[ко]па Константина града, ...доидохъ, треба съ тщаніемъ и моленіемъ прилежнымъ тако людій, наказаныхъ въ писаніахъ св[а]тыхъ еллинскихъ и словенскихъ, якоже изводовъ добрѣисправленыхъ” (Арк.3 нн.). Після придбання додаткових текстів князь багато радився із зібраними в Острозі книжниками. Одностайно було вирішено “неизмѣнно” йти за традиційним перекладом 72-х “богомудрыхъ преводниковъ” книг Старого Завіту з єврейської мови на грецьку (за часів єгипетського царя Птолемея Філадельфа) – так званою Септуагінтою. Наприкінці передмови йдеться про те, яке величезне значення має Святе Писання для навернення людини до істинної віри, і закликає читачів “в сей градъ ц[а]ра великаго и въ дворъ овецъ пастыра н[е]беснаго Б[о]ж[е]ственаго Писанія подобаєть входити искусно съ тщаніемъ, въземше ключъ совѣсти съ вѣрою, сквозь двери сего предсловаго възвѣщанія” (Арк. 3 нн зв.).

Якщо перша передмова присвячена в основному історії видання та надрукування Біблії, то другу передмову “Пр[е]дсловіє къ благовѣрному и православному всакаго чина, возраста же и сана читателей” *Г. Смотрицький* присвячує боротьбі з ересю т. зв. антитринітаріїв. Він пише, що “в настоящее се время послѣднее по грѣхомъ нераденія и не наказанія нашего разгорѣса велик пламень злочитрыхъ и многоглавныхъ ересей” (Арк. 5 нн. зв.). Найстрашніша з них ересь послідовників Арія – антитринітаріїв, які “тресъставнаго б[о]жества коснутиса дерзнуша” (Там само); антитринітарії виступали проти головного догмату христии-

янства – єдиносутності Святої Трійці, вони вважали, що існує тільки один Бог, а Христос – створена Богом істота нижчого ступеня. *Г. Смотрицький* доводить неправильність цього твердження словами пророка Ісайї: “так отроча родиса нам с[ѣ]нь и дастьса намъ. Єму же власть быст на рамѣ его и миру его нѣсть предѣла. И нарицаетса има его велика совѣта а[н]гелъ, чудень совѣтник, б[о]гъ крѣпок, вл[а]д[и]ка, князь сміренія, от[е]ц будущаго вѣка” (Арк. 4 нн. зв.). Захищаючи догмат про єдиносутність Бога-Отця, Бога-Сина і Бога Святого Духа, *Г. Смотрицький* пише, що Христос мав дві природи: людську і божественну. Апостол Фома, доторкаючись до тіла Христа, бачив його людську сутність, яку ми пізнаємо “виденіємъ съ осазаніємъ” (Там само). Божественна природа Христа полягає в єдиносутності Св. Трійці. Тому на вигук апостола Фоми: “Бог мой” Христос заперечив: “Что ма г[лаго]леши Б[о]га, никто же бо Бог, токмо єдинъ иже на небесехъ” (Арк. 4 нн. зв.). Вищу трансцендентну сутність Бога можна пізнавати тільки “ѡ помышленія съ вѣрою”, “блажени невидѣшей и веровавшей” (Там само). *Герасим Данилович* закликає благовірних читачів не піддаватися на бісівські підступи ересей, глибоко розуміти “божество Христово”, що Христос не тільки “син Давидов”, як відповіли йому законоучителі, а “самъ же с[и]н – Б[о]гъ, сый истиненъ ѡцу же и с[ва]таму д[у]ху єдино сушенъ” (Арк. 5 нн.). Потрібно “іспитати” Писання, тобто знайти в ньому суть про Христа, яка приведе до життя вічного, читаючи Біблію, намагатися зрозуміти її духовний зміст, вмістити його в собі, пам’ятати слово Христово: “Могій вѣстити, да вѣститъ” (Арк. 6 нн.). Потрібно жити за заповідями Христа “иже аще кто вѣсть волю г[о]с[по]дина свого, и не творить, болшее осужденіе приємлетъ, нежели невѣдущій” (Арк. 6 нн.). Наприкінці передмови *Г. Смотрицький* сми-

ренно просить не судити його суворо за недосконалість передмови, яку він написав, як міг, захищаючи істину, “понеже людіє молчать, каменіє вопити понудиса” (Арк. 7 нн.).

Закінчується передмова таким зверненням до читача: “Писанія испытуй, могущаа вѣмѣстити вѣщай, творити прилѣжно не престай” (Там само). Тим самим благовірний читач покаже приклад еретикам і поганам, “они же, видѣвши наша добраа дѣла въ православной вѣрѣ, с нами прослават ѡца нашего, иже на н[е] бес[а]хъ, купно съ єдинороднымъ его с[ы]номъ и все[в]я[т]ымъ бл[а]гимъ и животворящимъ его д[у]хомъ, въ трехъ съставѣхъ, въ єдиномъ же существѣ” (Там само).

Друга передмова закінчується віршем *Г. Смотрицького* “Всякаго чина православный читателю”. У ній поет прославляє князя *В.-К. Острозького*, який рятує народ “въ се время люто и плача достойно” від “бѣсовскихъ наважденій”, “еретическихъ полков” Святим Писанням – Біблією. Він порівнює князя з великими князями Київської Русі – Володимиром і Ярославом: “Владимеръ бо свой народ кр[е]щеніємъ просватиль. / Коньстантинъ же б[ла]горазумія писаніємъ освѣтиль... / Ерславъ зиданіємъ ц[е]рковнымъ Києвъ и Черниговъ оукраси, / Костантинъ же єдину съборную ц[е]рковь писаніємъ възвыси” (Арк. 7 нн. зв.).

Вірші “Зри сіа знаменія...” та “Всякого чина православный читателю” – характерні зразки нерівноскладової поезії. Амплітуда коливань кількості складів змінюється в них від 5 до 21. А у вірші “Зри сіа знаменія...” амплітуда коливань виявилась системною: два останніх коротких рядки завершують кожену з шести строф. На відміну від ізосилабічного, нерівноскладовий вірш був більш пластичним, гнучким, придатним для імпровізації і дозволяв легко трансформувати текст на потребу автора. Отже, *Г. Смотрицькому* належить вагоме місце в українській літературі як одному із зачинателів нерівноскладової поезії.

Онѣже плѣчи нѣ множае воевренскою
 и слаженскою вѣглашашеся . н сего
 вѣвсемѣ нѣзмѣнно , н неуменно
 повелѣдвати повелѣхъ . н нѣже
 влгстію нцедротамн бѣ бесдржн
 спела ствртшеніе сподвнхса вн
 рѣтн . емдже сіе прѣпое рѣло стѣ
 благодареніемъ , н моленіемъ прѣ
 лагаю , нко всевнцѣ , нгдѣтпелю
 жнзнн нашса . Потомже влмѣ
 благочпнвымъ , н православынмъ
 хрстіанмъ побсудѣ . еже пріемлн
 те , н нко бѣщн земноа , н нко
 даробаніе нное . творцѣ нхранѣ

ще вѣлзлпавѣдн гнѣ непорочнѣ
 расподбнса достпгнхтн вѣвчннѣ
 его поскн непркосновеннѣмъ слабы .
 ндеже вудетпѣ жнтіе вѣсмѣ вѣрзю
 цнмѣ вѣнмѣ гѣ бѣ нспса нашса
 іс хл . нгпзлмбншнмѣ хвалнне
 бакленіе прншеітлїаго . емдже вудн
 чпѣ нслава , црѣтво , ндрѣжаба .
 н вслко покленіе нлнбн нназе
 мам ствбкначалнѣ его шцѣмѣ
 нпрѣтымѣ блгымѣ нжно
 творцнмѣ рхомѣ .
 ннѣ нбсгдѣ вѣвсѣ
 конетнѣмъ вѣскн , амннѣ .

Вступая крѣпко невожно бнпн , рлзѣ враты .
 н вѣдѣрѣ обчнн неростнпѣ входнпн , поісмо дѣрнн .
 Злко нвсакѣ хотлн бнпн бсн грдѣ црѣ блнкнго ,
 н вѣдѣрѣ обѣцѣ плѣтнрѣ ннѣго , вжткѣнѣго пнсннѣ .
 пдоблѣтѣ входнпн нскдѣно ствѣцнннѣмѣ . вѣзѣмшс
 клнчѣ совѣстн стѣвѣроу , сквозѣ дѣрнн , сего прѣслобнѣго
 вѣзѣвѣщнѣнѣ . днлвнѣтсѣ гнжднннннѣннѣнн . н оѣца знѣ
 юца гласѣ плѣтнрѣ своѣго .
 н нлкоже входлцнхѣ , вѣждѣ кскѣ нлмѣвѣтѣ пнсннѣ .

ПРЕСЛОВІЕ

КЪ БЛАГОВѢРНОМУ, И ПРАВОСЛАВНОМУ. БЕЛКАГОУИНА, ВОРАСТАЖЕНСАНА, ЧИТАТЕЛСКИ

Испытайте писанія, яко вы мните в нихъ имѣти животоу вѣчныи. и чюдотъ свидѣтель ствѣнща о мнѣ.

И пакѣ.

Могѣи възмѣстити, да возмѣстятъ.

Ище.

Не великъ гл҃ан мнѣ г҃и, видѣ въцр҃тво не мое, но творѣн болю ѿца моего иже есть на небесахъ.

КѢ ТРИ КОРИИНА КОРАБЛА ХВА ОБЛОГОУСТАВИИ ЧИТАТЕЛЮ, ПЪКІСАИЩЕСА НА МОРЕ НЕИСПРАВИМОУ ПУЧНИИ, БЖІТКЕНЫХЪ, ІБВЕ СВѢТАЛИ ОБОЕГО ЗАВѢТА ПИСАНИИ. ПОТРЕБА ВОУМЫСЛОВНЫХЪ РАДИСХЪ ОПАСНО, І ПЕРВІ ПКО СЪДЕРЖАТИ. ІНЕБЕЩЕСТВЕННЫМИ ЗВѢНЦАМИ НЕПОМИЗАА НАДІРАТИ. ДА КСЪЖО ШНІХЪ НАСТАЮЩЕЕ СЕВЪ СПРОБЕНІЕ НЕІЗМѢНИО СЪДРЖИТИ. ХОЩЕМЪ ІАИ ІЗЪБЛАВИТИ СЪБЛАТНІІА ПРІТІВННЫХЪ ВЪПРОСЪ ЕРЕТІИЧЕ КАКА ОУХИЩЕНІА, САМО МНИТИЕНІА ПРАВЕСТИ ІАИ ПХРИСТОВА ДВІСТВА. ПЕРАДЕНІА ЖЕ, ІНЕБРЕЖЕНІА СЪОУНОІ ПЕМЪ СВОБОДИТИСА САМОБЛАГО НЕ РАГА. ІДОСТИГІТИ СТИ ВЪПРИСТАНИЩЕ ТОРНАГО ІЕРАИМА. МОЛЩЕСА ПРАВЕНО МОРЕМЪ, ІВЪТРИ ОБЛАДИЮЩЕМЪ. АМИНЬ.

Отъ рѣтеле законѣ, ібелчестенмъ творецъ х҃е. едіно сынъ стѣшцемъ не стѣмъ а хомѣ. стѣдан одендію прѣтла белчествѣа нависокныхъ. Онемже іаммы ізбавленіе кровію его, іоставленіе грѣхомъ. иже е образъ бл небидиимаго. прѣборожѣ всеа пѣарн. іако онемъ стѣдла

воша вачестеса. іаже на нбсн, і іаже на земан. видимаа, іневидимаа. іще прѣтан, іще гдѣствѣа, іще начала, іще власти. всеа чеса пѣмѣ, іонемъ стѣдлаша са. ітѣи естѣ прѣже всехъ. ібелчестеса онемъ стѣстѣлѣа. іаже грѣхъ не стѣтворн, іа естѣ не обрѣтѣса въ оустѣхъ его. Сего ітѣа, іпрѣ ітѣнаа оустѣа рекоша, іповелѣша възбавленныи читателю, іспѣито вати писаніа, іоврѣтати внемъ животоу вѣчному. іаплѣмъ бо верхоу аныи, въспомнила вѣрѣ, іспеніе, рече. Онемже епсннн възвѣсаа, іиспытѣша прѣци. Осемже неіспѣтѣро аргѣланнн прѣств а хл епго ісполнѣ, се прѣварла гла. вразѣ мнѣа, рече, іиспытѣю законѣ тѣан. не прѣдоже, іа не сѣхраню іа кѣс ерѣмѣ мѣмѣ. Знаменан еіа сло всеа стѣанннмѣмъ, інеісѣсно разѣ мѣн. ішѣргеіа оумннѣа звѣнца ерѣа твоего, іоставн ітѣсалаіе, ісламомннпѣланне мѣрѣваніе. Земѣа ішѣсно, істѣсовѣско, не стѣкѣи стѣхѣдѣще. іа грѣнла мѣрѣваніе іоще, разѣмѣнн слоуесемъ тѣннмѣ. іако не прѣсто читати повелѣблѣствѣ

іако
34
іако
34
іако
34
іако
34

іако
34
іако
34
іако
34
іако
34

іако
34
іако
34
іако
34
іако
34

іако
34
іако
34
іако
34
іако
34

но испытавати . Испытавшим же ,
 не храниати . могуща же въ мѣ-
 стнхъ вѣствовати . не вѣдѣти
 малже церкви еи вѣстроу предлагати ,
 она же необыче заблудити . чм
 планіе бо пнемѣнное оумръщвалетъ ,
 испытани же дховное ожнвалетъ .
 инакоже мударствдюще прелесть
 шася мнози , инахти погнбелн
 етлаша . сіе же , маю данногоже
 шчтдцихъ , не слышацихъ оже
 етнпте . не кувѣтмъ бо речеся . но
 тоікмо ісвнмаказанои мѣ , инеоу
 тврженымъ . прннїкшн законѣ
 гню оумро , вѣвѣтерже оучнтелн
 зватнса и зволжшн . не кденыже
 нбо раздмнхъ , вѣпснїахъ
 бжтвеныхъ , и бдобрдѣтелехъ ,
 прлбжно маю . да ндзт недостпн
 ныи шнхъ наказанїе , и неправен
 будъ . іакже бо здравїи не требдѣ
 а врачя . тако іскднїи еце влго въ
 звѣщенїа . но понеже не вси іскд-
 снї . нже вси чнпїаютъ етнпн
 планїемъ , и внмаїемъ , шнхъ же
 и заблуднша мнози . аще оубо не
 вѣржшнмъ побелѣ хе испытати
 пнснїа . обанїа нхїа бездмїе
 неслїпнтъ . іакже безсрдсїдженїа
 дховнаго чнпїаютъ телесе , мнѣ
 бпснїахъ жнво вѣчнмъ нмѣтн .
 нерадмїемъ же пнснїн жнвоптл
 шмѣтїатса . глетъ бо нптл едтѣ
 свѣднтелствдюща о мнѣ . ертѣ
 ожнвотѣ вѣчнмѣ . іакже и нде
 рече . азъ е сїе пхїтѣ , ісктннннннн ,
 и жнвотѣ . н вѣржшн бмн нматѣ
 жнвотѣ вѣчнмъ . аще же онн вѣвѣ
 стмѣ етнпнїа пнснїн , нерадмїе
 помратнїи едїе , мнѣ же жнвотѣ
 нмѣтн , не вѣржшн жнвотл вѣ-
 чнаго . обанїемн , ноуікордемн
 шжнвотл іавлїютса . Ромѣ оупо-
 доблєа сїн , нже вновѣн паче снцл
 сілїуцен влїтнн , пїще славїемъ ,
 не само мнѣнїе ослѣпше . хї едїно
 едшнн , неспртана шїцїе , нестѣ
 мѣ дхъ , прежде всѣхъ вѣкѣв едшн
 прелїценнхъ оухнїренїемъ , по-
 лѣтѣ тоікмо , нтварїю слухдн

б. крн г
 24 107
 ма
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24

стварїемъ не повїдїти дргзїаютѣ .
 иакоблжнѣ не оутвѣрженымъ , на
 евоюже погнбел . она же оубо оутѣ
 горлїце втвостл прїемн прїстѣ
 рхъ провїдѣтѣ , іакно прѣвозвѣстн
 гла . іакже остроча роднєа намъ етѣ ,
 и дастса намѣ . едмѣ же влїстѣ бѣ
 нарлїмѣ етѣ . нмнрѣ етѣ нвѣтѣ прѣ-
 дѣла . и нарцїатса нма етѣ велнкѣ
 едѣптл агглат . чїодент едѣптннї .
 етѣ крѣпѣ . влїк . кнѣзѣ емнрѣнїа .
 шїцѣ буддшцаго вѣкїа . едмѣ же етѣ
 роу црїе дары прннесша , іакже стрл-
 шномѣ , н шемлющемѣ дхн кн сѣ ,
 нестрлшнмѣ паче црїн земннхъ .
 она же не вѣснїенн пречїо рно до
 трїтїаго нбсе , достпвїренн свѣ
 днтелъ , н бжтвеныхъ тлїннѣ сіа
 злїтелъ велнкїн . едїшлвон тлїмо
 мензреченннннн гла . нхже не вѣржшн
 етѣ тлїк глатн . едн оубѣржшн ,
 но оутвѣржшн црїево гнїю , ісктнннн
 дею еце нпнєа . влїстннннннннннн
 етѣ блгочїтїа тлїннн , етѣ іавнєа
 вѣплотн . о правдїєа вѣрѣтѣ . по
 казїєа агглат . проповѣдїантѣ бѣ
 втїзвїцѣ х . вѣрєвлжєа втлнрѣтѣ ,
 вѣзнєєєа втєлїєтѣ . едїннже шобѣю
 надєєатѣ глїемн вандзєцѣ , по
 ємотрѣнїю бжїю не обрѣтїнєа етѣ
 оучнїн етѣа вндѣшлгѣ . по ємннже
 днєхъ , пїкн іавнєа н хє , хтїа
 нсєго оубѣрїтн , паче же нлїєтѣ . нрѣ
 мнрѣ влїтѣ . потїомѣ глї дѣмѣтѣ .
 прннесн прєєтѣ тлїєн етѣмо . нкн
 ждѣ рѣцѣ мѣн . н прннесн рѣцѣ тлїєю
 нєвлжн втєрєвѣра мол . н нєвдн не вѣ-
 реннѣ , но вѣрїеннѣ . она же оєєлєвѣ
 нрече , тѣ мѣн , н бѣт мѣн . етѣ рече
 тѣ мѣн , тлїєнєє єєтїко поєєлєвѣ
 аєтѣ рече бѣт мѣн , вѣтѣвєнєє єєтїє
 етїєо іавлїєтѣ . едїнагоже того глї
 нѣєа не повїдѣєтѣ дѣмїє . глї бо вн-
 дѣнїемѣ етѣ оєєлєанїемѣ , бѣже
 ємшлєнїемѣ етѣ вѣстроу . флїомєсн
 глї , бѣ вѣзвїєєлїхъ рѣсїєа мѣннн
 ннєпрелїценнѣ вѣхѣ . потїтѣ не вѣ-
 цїа едѣ хє поєєлєвѣрєннхъ слѣоу
 мїю , чїо мѣ глїшн бѣ . ннєтїєо бо
 бѣт , тоікмо едїннѣ нже нлїєєхѣтѣ .

б. крн г
 24 107
 ма
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24
 104
 24

еанко мѡщно поєхѣтѣ творѣтн .
 4 при 4 снмѣ бо образомѣ мнѡга пожнвѣшн
 лѣтѣ , и приложѣтн нѣ лѣтѣ жи
 вѡтѣ . ꙗкоже и пррксѣ рече , кѣто ѣ
 члѣкѣ хѡстѣм жнкоѣтѣ , и мѡбѣм днн
 вн дѣтн блгн . оу дрѣжн нѡзѡи свѡн
 ѡзлѣ , но оуѣтн свѡн неглѣтн лѡспн
 оу клоннѣл ѡзлѣ и пѡврн блго .
 реалѣ вѣнѣстннѣм ѡбращеніе , и нѣтѣ
 мѣненіе . нѣ вѣчнѡхѣтѣ блгѣ прнѡбрѣ
 тненіе . ꙗче кѣто оу клоннѣл ѡзлѣго
 вѣблѣтѣ . ѡне чѣстнѣ вѣблѣгѡчнѣтѣ ,
 2 пр 11 ѡпрегрѣшннѣн вѣпоклѣннѣ . ѡсемѣ
 34 он бо нмнѡжестѡ агглѣ рѣдѣютѣ
 нлѡбѣтѣхѣтѣ , ѡе днѡмѡ вѣтѡвѣкѡн
 сѣ ѡпогнѣелн грѣхѡвнѣм . ѡсѣрѣтн
 вѣтѣжнѡтѣ . ѡнѣстлѣнѣл вѣнѣтлѣ
 нѣе . ѡмнѡго ѡбразнѡхѣтѣ нмнѡго
 рѡзлѣчнѡхѣтѣ мѡксѣкѣ не прѣстлѣннѣ
 внѣнзглѣннѡнѣ , и прѣко прѣвѣвѣлѣмѣл
 вѣтѣвореннѣл рѣдѣстн нѣнѣмѣл . и хѣ
 4 пр 5 34 рѣз 5 Око не вѣдѣтѣ , но оухѣ не слѡшнѣ . нмѣ
 срѣчѣ члѣкѣ не вѣзѡндѣ , ꙗже оу гѡтѡбѣ
 вѣтѣ лѡблѣчннѣтѣ ѣго . ѣже все нѣщѣ
 ѡбрѣщѣшн , вѣтѣрѣлѣннѣн чнѣтлѣ
 тѣлѡ , вѣтѣрѣлѣщнхѣтѣ тнѣ ѡбогѡ
 злѡвѣтѣ бжтѡвѣнѣхѣтѣ кннѣглѣхѣ . ѣже
 вѣтѣмѣтѣ тѡвѣо рѣкѣтѣ творѣнію дѡрѣннѣ
 полѡчнѣтн , ѡ мнѡго мѡстѣкѣ , мѡ
 лнмѣл прнѣтѣжнѡ , влѣко члѣко лѡбѣчѣ
 вѣ нѣшнѣ . ꙗко тѡвѣ ѣстѣ блгѡволе
 ннѣ , вѣтѣчнѣ члѣкѡнѣ спнѣнѣл . нѣтѣ
 пѣзнѣннѣ тѡвѣлѣ нѣспнннѣ прнѣтн .
 ѡмннѣ .
 внѣдѣтѣже мнѡго рѡзлѣчнѡ вѣпнѣлнѣл
 ннѡл црѣкѣ нѣтѣзѣкѣ . внѣцѣвѡхѣтѣ
 прѣслѡвнѣхѣтѣ , ѡзѡчнѡстн нѣпѡжнѣкѣ
 слѡвѣ бжтѣл пнѣшѡщнхѣтѣ мнѡго . ꙗже
 мнѡго грѣшннѣн , ннѣрѡстѡннѣн ,
 сѣгѡ злѣчнѡстн нѣпѡжнѣтѣкѣ , спрѣчѣтѣ
 велнчѣлѣ нѣпѡлѡзѣ , нѣзрѣчннѣ мѡгѣлѣ .
 нн прѣслѡвнѡмѣл сѣзѡзннѣю вѣтѣмѣтѣтн
 4 пр 11 34 рѣн тн нещѡдѡ . ꙗкоже бо ѡснѡвѣннѣл
 ннѡго ннѣстѡже полѡжнѣтн мѡжѣтѣтѣ
 пѣчѣ лѣжѣщѡгѡ , нѣже ѣстѣтѣ іс хѣ .
 тѣко нѣстѡ нѣнѣ зндѣннѣл сѣстѡлѣннѣ
 тн ннѣстѡже мѡжѣтѣтѣ , пѣчѣ сѣтѣ
 стѡвлѣнѡгѡ , нѣже ѣстѣтѣ бжтѡвѣнѡе пн
 сѣннѣ , вѣтѣхѡгѡ злѡвѣтѣл ннѡвнѣл
 блгѣтн . пѡдѡвнѡ бо ѣстѣ мѡртѡ ѡблѣ

жѣщѣмѣл вселѣннѣю , ѡнегѡже нѣхѣ
 дѣтѣтѣ вѣл мѡрѣ . ннѣстѣкѣлѡстѣтѣ рѣ
 злѣчнѣмѣл рѣкнѣ ннѣстѡчннѣкн , нѣпѡлѣ
 тн члѣкѣ нѣкѡтѣ , нѣвѣл рѣнѣжѡщѣл
 сѣл пѡземѣн . тѣко нѣсѣ мѡре пѣчннѣннѣ
 нѣнѣсѣлѣднѣмѣл ѡвѣемлѣтн , ннѣпѡлѣ
 ѣстѣтѣ , нестѡкѣмѡ вселѣннѣю . нѣ нѣвѣл
 прѣвѣспрѣнѣлѣл , ннѣпрѣспѡнѣлѣл . тѣ
 нѣслѣмѣгѡ прѣтѣлѣ велнчѣстѣлѣл кѣслѣ
 сѣл нѣлѡвѣснѣнхѣтѣ , еанко блгѡволѣннѣтѣ
 сѣтѣрѣлн нѣнѣмѣтѣ . вѣслѡбѡлѡвнѣе свѡе
 вѣспннѣеже нѣшнѣ . ѡеже ѣе оумѡлѣлѣ
 оумѣтѣ члѣкѣ ннѣкѣлѡже дрѣтѣзндѣтн мѡ
 жѣтѣтѣ . нѣже бо слѡшнѣл нѣнѣзрѣчѣннѣмѣл
 глѡвѣ , сѣм рече ꙗко снхѣтѣ нѣлѣтѣтѣ ѣтѣ
 члѣкѣглѣтн . сѣтѣрѣнѡ бо ѣвнѣл ѡгнѡвѡе
 прнѣкѡснѡвеннѣе . нѣ ꙗкоже вѣтѣ ѣстѣтѣ .
 пѣворѣлн агглѣ слѡлѣ рѣхѣ , нѣслѣдн
 свѡл ѡгнѣ пѣлѣлѣщѣ . тѣко нѣслѡвѡ ѣтѡ
 жнѡ , нѣдѣнѣстѣвѣнѡ . нѣ ѡстѣрѣннѣше
 пѣчѣ вѣслѣкѡгѡ мѣчѣ ѡбѡнѣлѣ ѡстѣрѣлѣ
 ннѣпрѡхѣдѣл дѡрѣзѣдѣлѣннѣл рѣшнѣ
 нѣрѣхѣлѣ , члѣнѡвѣже ннѣмѡзгѡвѣтѣ . нѣсѣл
 днѣтѣлѣнѡ пѡмѡшлѣннѣемѣтѣ , нѣмѡслѣ
 сѣрѣчнѣмѣтѣ . ннѣвѣтѣтѣ тѡвѣрѣ нѣвѣвлѣнѣ
 прѣнннѣтѣ . вѣслѣже нѣлѣгѣ , нѣ ѡбѡнѣлѣ
 нѣл прѣ очнѣмѣ ѣго . нѣл злѣлѡтѣже нѣ
 сѣрѣвѡ , нѣкѣлѣмѣннѣе чѣтнѡ ѣстѣтѣ дрѣлѣннѣ
 шѣ . нѣслѣчѣннѣше пѣчѣ мѣдѣ нѣвѣслѡкѡ
 сѣлѣдѡстн . Крѣтѣкоже речецн , ꙗко
 гѡспѡдннѣтѣ , тѣкобѡ нѣспрѡеннѣл ѣго .
 неспрѡвѣдѣтѣ мнѡгѡ пѡхѡлѣннѣлѣ , ѣе
 бо сѣмѡ все блгѡе хѣлѣлннѣтѣ . рѣзгнн
 кннѣгн прѣлѣжѣщѣлѣл . нѣ вѣтѣзрн сѣтѣрѣлѣ
 хѡмѣтѣ бжтѣнѣмѣлѣ , нѣтѣсннѣрнѡю мѡдѣрѡ
 стнѡ , ннѣспытѣн бжтѣкѣнѣлѣл пнѣсн
 нѣлѣ сѣбѣннѣмѣннѣемѣтѣ , нѣнѣрѣднѣвѡ .
 нѣ ѡбрѣщѣшн вѣкѡемѣждѡ лнѣстѣтѣ велнчѣл
 чѣлѣ , ннѣпѡхѡлѣл бжтѣвѣнѣл пнѣснѣлѣ .
 пѡлѡзѣже , ннѣпѡдѣтѣ прѣлѣвѣтѣ свѡѣгѡ спѣсѣ
 ннѣл . ннѣмнѡго рѡзлѣчнѡ вѣтѣчнѣ блгѣтѣ
 вѣспрѣлѣтѣлѣл внѣзлѣннѣе . сѣмѡ бо
 прѣлѣвѣлѣлѣтѣтѣ нѣспнннѣлѣ . нѣ ѡблн
 члѣстѣтѣ нѣзлѣкѣстѣнѡ прѡтнѣвлѣщѣлѣлѣ
 ѣн . тѡксѡ чѣтѣщѣ рѣзлѣчнѣн . нѣ
 блгѡдѣлрн прнѣлѣжнѡ нѣзлѡннѣшлѡгѡ тѣбѣ
 внѣдѣтн сѣ . ннѣзлѡвѣлѣн дѡстѡпнѣл
 дѣлѣтѣлѣл нѣзлѡвѣ свѡѣл . нѣже бо ннѣкѡ
 лнѣже ннѣкѡтѣже мнѡмѡ шѣтѣшн врѣмѣнѣ
 ѡчрѣнѣ , ннѣкѣлѣзѣн блгѡчѣстнѣнѣхѣтѣ

такого епископстве, паче тыи мце
вселиишхъ епископствъ мира егю,
вспочини прѣложити потщиса,
неисповнса. тако внастолице вре
мѣ, сен благочестивыи князѣ,
егоже има горѣ и долѣ, падоиста
нию втзвѣстиса. иже всѣ бжтве
наи писаніа обого збвѣста, вѣсѣ
повсюду православыи хртіаномъ
прѣдаде. такоже иныи книги,
и хже напечатта, но и хже еще по
печеніе имаю. молишиса бѣ при
лжно достопитъ, како да него има
написано бѣдетъ вкнига жижи,
кдпко ствпрежде благочестно оуспши
ли родителми, и прародителми
его, такоже стблвеныи шра
вими шрѣда бѣо втвѣчное время,
аминь.

Оіе прѣсловоице прозрѣвъ мѣн гостю
дне чптателю благочестивыи,
прѣмаи такоже хощеш. спѣмо
молю, мене недостѣннаго ненау
ченіа ради, невезненавди, ни
помогн. но паче тако прѣвенникъ,
покази мѣтию, и обачи. готѣ
еемо прѣлти паче неже и грѣшникъ
ѣло главо мою мастаца. вѣмъ
оубо влестини вѣмъ, тако сіа
всѣ прѣвсеходѣща вѣсѣ, трѣво
вѣше крапшнхъ глѣ, множанша
рѣзвѣма. ѡзже ствѣлвхъ ѣлико
мгохъ оумаленіемъ си смѣсла,

и бо оуманица никдѣиже вкнѣхъ,
но помѣже люде молчати, каменіа
вонити пондѣса. и аще своєю во
лею архидиакѣбѣхъ насіе, безѣ
шкѣтнѣ оубо бѣмъ выхъ. но по
велекіа благочестиваго князѣ шре
щиса шндѣ невезметохъ. ова
же еице вѣла кѣсѣ, неседенохъ пон
жѣлетъ показати образъ лѣчша.
ненаказанныхъ же влече ктѣ оуцѣнїю,
нерадѣбѣхъ же неамомнибѣхъ
ничюже ползѣетъ.

Слово еѣ хѣ втмачѣлѣ, втмѣстѣ
ознованіа прѣожениа, и мѣи вт
ѣрѣи воиѣ. еирѣчѣ, писаніа не по
спѣи. мотѣща втмѣстнѣти вт
мѣщан, створити прѣлѣжно не прѣ
етлѣ. доблѣшиса оубо еи ми,
иными образъ вѣтѣ показеш.
паче же еретникомъ, и поганомъ,
ониже вѣдѣвшѣ наша добра дѣла
виправославномъ вѣрѣ. еи ми прѣ
славѣ шцѣ нашего иже на бѣсѣхъ,
кдпко ствѣднорѣныи егю еи мѣтѣ,
и всестѣимъ влгнми и жвѣтѣворѣци
его дхѣмъ, вттрѣхъ ствѣлвѣхъ
втѣднѣмъже едѣстѣлѣ. еи мѣже
бѣи благодареніе подѣстѣнїю,
слава чѣстѣ и рѣгѣла,
и нѣ и всѣгда и вѣвѣки
вѣкомъ,
аминь.

Сіа прѣсловоица сказаніа, и недостѣрѣное ствѣлѣе, много
грѣшныи гѣрѣшномъ даннѣвчѣмъ ствѣлѣвѣнѣ вѣ.

Всѣаго чина православыи чптателю,
Гѣ бѣ благодареніе вѣздѣнїю тако блгдѣтелю.
Спадобнѣ оубо насѣ аще и напѣлѣ доіѣ лѣтѣмъ,
Прѣлти болю свою стблгнми швѣтѣмъ.
Втскрѣмѣ люто и плача достѣнно,
Оужлетѣса сіе зрѣ ерѣе втѣ бѣннѣ.
И кнхѣ много ствѣстѣлѣтѣ, іакѣ хнѣныи воіковѣ,
бѣсѣвѣснхъ на вѣдѣнїи еретичѣснхъ поіковѣ,
Ктѣ же положи вкѣрѣе блгвѣрѣниа князѣ,
дѣи мѣ іванѣи нѣмѣ дѣше стѣны стѣзѣ.
Востѣнѣиа црѣкѣ вѣрѣснѣскомъ народѣ,
Еи же вѣстѣлѣстѣ сіа стѣлѣ впоганѣскомъ негѣрѣ.

У першій передмові присутній певний політичний підтекст. Тут підкреслюється (і це в час війни Речі Посполитої з Росією), що найкращий текст Святого Писання для друку був отриманий від російського царя. З таких же міркувань в *Острозькій Біблії* згадано лише українських діячів, князя-мецената *В.-К. Острозького*, письменника *Г. Смотрицького* та друкаря *Івана Федорова* (у післямові). Заїжджі грецькі діячі були проігноровані. У той же час, грецькі тексти перших двох частин першої передмови та післямови, вочевидь, мали показати високий рівень Острозького осередку. Крім того, за їх допомогою європейці мали можливість ознайомитись з обставинами виходу православно-слов'янського варіанту основоположної книги християнства.

Джерела: Біблія. – Острог, 1581. – Арк. 2 нн.-7 нн. зв.
Література: Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 133, 135, 138-140; Колосова В. П. Идеологические предпосылки деятельности Острожского кружка (Герасим Смотрицкий как редактор-полемист) // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 84-90; Мицько І. Нові сторінки з життя першодрукаря. До 400-річчя від дня смерті Івана Федорова // Жовтень. – Львів, 1983. – № 11. – С. 194; Сазонова Л. И. Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (борьба за национальное единство) // Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII). Тематика и стилистика предисловий и послесловий. – Москва, 1981. – С. 129-152; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVIII ст. / Упор. В. Колосова, В. Креко-тень. – Київ, 1978. – С. 61-65, 372-373.

Ігор Пасічник

“Пересторога”

Анонімний полемічний антикатолицький твір, створений після 10 липня 1605 року – в 1606 році. Збереглися одна рукописна копія

повного тексту та одна – фрагмента. Текстологічний аналіз пам'ятки свідчить, що її автор був шляхтичем, досить освіченою особою. Він близько стояв до Львівського ставропігійного та Віленського братств, князівського двору *В.-К. Острозького* та ОА. Існують три гіпотези про автора “Перестороги”. А. Попов та П. Яременко вбачали в ньому шляхтича, львівського священика Андрія Літинського († після 21.11.1628), І. Франко та І. Коляда – львівського сідляра, керівника Львівського братства Юрка Рогатинця († між 20.5. та 1.9.1605). Найбільше аргументів говорить на користь *І. Борецького*, шляхтича, керівника школи Львівського ставропігійного братства, співробітника *Дерманського культурно-освітнього осередку*.

Головна мета твору – розповісти про підготовку та введення унії; застерегти від неї українців та білорусів. Автор намагається показати її причини, зокрема, духовний занепад тогочасного українського суспільства. Для цього він звертається до історії, розповідає про занепад Київської держави XI століття. Головну причину бачить у відсутності освіти, в тому, що “великі ревнителі” після прийняття християнства тільки монастирі і церкви будували, а того, що “было напотребнѣшое, школь посполитых не фундавали” (С. 25-26 за: Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954). Відсутність освіти породила “грубость поганскую”, через яку руські князі почали воювати між собою. Із цих міжусобиць скористались сусіди, угорці, поляки, литовці, які захопили наші землі. Латинську освіту автор відкидає, подібно до того, як це робив у своїх творах *Іван Вишенський*. Адже, захопившись чужою освітою і культурою, потомки давніх князів “з вѣры православное на рымскую викрестилися и назвиска и имена собѣ поотмѣняли” (С. 26). На думку автора, в ситуації загострення боротьби з уні-

єю, яка склалася після Берестейського собору 1596 р., надзвичайно велика роль належить освіті. Письменник схвально ставиться до культурно-освітньої діяльності братств і засуджує їх супротивників, уніатських владик – володимиро-берестейського єпископа *Іпатія Потія* та луцько-острозького єпископа *Кирила Терлецького*. Автор докладно зупиняється на описі дій останнього, спрямованих на організацію серед єпископів групи прихильників унії. Описує і злочини *К. Терлецького*, який поводить себе як феодал, морально спустошена людина. Нагадує “о двоженствѣ, о забитію Филиппа маляра, о мешканю в чужолозствѣ з братовою роженою и о іншихъ сквернодѣйствах, о обцованю з злодѣями, што ему воли до кухнѣ его вожовали, о ѣдѣню мяса, о кованю фальшивих червоных золотых и проч” (С. 31). Не зупинявся владика і перед вбивством. Так, його слуги втопили православного священника Стефана Добрянського, пароха у прилуцькому Святоспаському монастирі, власності *В.-К. Острозького*.

Негативно змальований у “*Пересторозі*” *Іпатій Потій*. На думку полеміста, він енергійно домагався прийняття унії, бо хотів уникнути контролю з боку братств, членами яких були простолюдини. До них *Іпатій Потій* ставився з відкритим презирством: “Хлопство с простоты своеи таковую зверхность собѣ привлащают, же ани єпископов ани поповъ самыхъ слухати не хочет, овшем, ростирки, васнь кровопролитіе чинят и люд посполитый ламлют” (С. 42). Сам же єпископ “великого непокоя и замѣшаня” наробив, насильно захопивши православні церкви у Вільно.

Коротко розповідається про Берестейський собор 1596 р., підкреслюється всенародна підтримка, якою користувався антиуніатський табір, викривається поведінка Київського митрополита Михайла Рогози, який, на думку полеміста, був сліпим

знаряддям у руках *К. Терлецького та І. Потія*. Автор наводить аргументи з канонічного права на доказ незаконності проголошення унії. Щоб підкреслити її шкідливість для українців, наводяться приклади переслідування уніатською церковною верхівкою православного населення, особливо братств. “Так оные отступници церковь Божию почали воевати. А и первой ударили на братство виленское и берестецкое взаем, муками, отбираниям добръ, недопущаням робити, ремесла уживаня, торгованя и вшелякого гандлю, такъ власне, же хто нѣ малъ знаку на челѣ albo на руках отступленя и сполкованя з ними, жадному не было вольно ни купити, ни продати, а найбарзѣй у Берестю Потей помучиль, так же мусѣли от домовъ своих пречъ розбѣгнутися” (С. 35). Свої злочини єпископи-уніати роблять при активній підтримці Ватикану та польського королівського уряду. “Отступници, маючи по себе власть духовную рымскую и тежъ власть королевскую... чинили великое насилуване людем убогимъ” (С. 41).

Боротьбу з відступниками від православної віри очолили міщанські братства. Автор особливо схвально відгукується про діяльність Віленського братства, яке у боротьбі з уніатами і римо-католиками об’єднало свої сили з протестантами. Не без впливу творів *Івана Вишенського* він, захищаючи простолюття братств, згадує, що і Христос засудив “архієреов” і вибрав собі учнів із простих людей.

Із великою повагою автор пише про *В.-К. Острозького*, засновника ОА. Правда, ініціативу в цій справі він приписує константинопольському патріархові (аби підкреслити його великі заслуги перед українським народом). Князь “умислилъ утвердити православную вѣру, продками своїми везде уфундованую. Напервѣй старался у святѣйшого патрѣархи, абы ся zde дидакаловъ ку розмноженю наукъ вѣрѣ православной зослалъ.

А он на то маетностями своими ратовати надолуженя на то не жалует. Якъ юж збудоваль школу, шпиталѣ, маетностями их надарил. И такъ науки словенскіе и грецкіе у Острогу заложилъ, друкарню собралъ, со благословеніем и зосланям патріарха вселенского тое все заложилъ” (С. 27). Устами *В.-К. Острозького* письменник висловлює протест королю проти національно-релігійного гноблення. “За вѣру православную наступаеш на права нашѣ, ламаеш вольности нашѣ а наконец на сумнене налѣгаеш, чим присягу свою ламаеш... вижу, же то ку остатней згубе всей Короны Польское идет, бо за тым никто своего права ани вольности беспечен уже не будет и в коротком часѣ придет до великого замешаня, а бодай не домышлятся чого иншого” (С. 39).

Значна увага в творі приділена судові над патріаршим протосингелом Никифором Парасхесом. Оскільки він, згідно з наданими йому повноваженнями, відлучив від церкви ініціаторів унії, то тим самим підважувалася законність самої Берестейської унії 1596 року. Через це католицькі кола сфальсифікували проти нього процес із вигаданими обвинуваченнями в шпигунстві на користь Османської імперії. Полеміст підкреслював ту обставину, що цей діяч приїхав “у справах духовных до Руси ... и мешканя у Острогу для отправованя наукъ вызволеных”, плануючи “дидакаломъ быти у Острогу еще от кильканасту лѣт” (С. 34).

Автор намагається довести, що св. Петро ніколи не був єпископом у Римі, тим самим намагаючись підважити твердження латинян про першість Папи Римського.

Наприкінці автор звертається до православного люду: “... Можеш собѣ на приклад взятти братство виленское, якъ его превратити не могут от православія ни огонь, ни мечъ. Але тым барзѣ Богъ ихъ подкрѣпляет, такъ иж в нихъ найдуются люде учоные, годные, терпливые, смиренномудрые” (С. 56).

Стилістично близькими до цього твору є “Книга о вірі” (Вільно, друкарня братства, 1596), коментарі до польськомовного перекладу (між 1597-1600 рр.) листа патріарха *Мелетія Пігаса* 1592 р., проект виступу шляхтича, члена віленського братства на сеймику (між 1603-1605 рр.), шкільний катихизис “Банкет душевний”, Послання Львівського ставропігійного братства до усіх православних (1608), “Лямент албо мова до короля его милости”, “Епистолия, которую братство Ставропигион... року 1609 мешаном Новаго Костянтинова послали”, вірші до випущеної 1609 р. у Львівській Ставропігії книги Іоана Златоустого “Бесѣда избранныа въспитанія чадъ”.

Актуальність порушених проблем, відображення близьких читачеві життєвих ситуацій і подій, безкомпромісність у критиці прихильників унії і палка пристрасть у захисті поборників православної віри та вітчизняної культури і освіти роблять “Пересторогу” одним із кращих творів давньої української полемічної літератури.

Публікації: Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 25-56; Дзюба О. Невідомий уривок з “Перестороги” // Український археологічний щорічник. – Київ, 1999. – Вип. 3/4. – С. 434-442; Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітиель І. М. Борецький (лекції з історії педагогіки для студентів університету). – Львів, 1963. – С. 73-116; Памятники, изданные комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1898. – Т. 3. – С. 35-36; Справа братства церковного виленскаго... // Чтения Общества истории и древностей российских. – Москва, 1859. – Кн. 3. – С. 1-22.

Місце зберігання: НБУВ. – Ф. Колеція рукописів у-ту св. Володимира. – N 206(27). – С. 99-131; Там само. – 476/1736 П. – Арк. 44-47.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 438-444; Його ж. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 3-24; Загайко П. К. Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії. – Київ, 1957. – С. 64-68; Коляда І. До питання про авторство “Перестороги” в світлі гіпотези Івана

Франка // Львівський держуніверситет: Збірник статей. – Львів, 1968. – С. 247-256; Мицько І. Авторство “Перестороги” в світлі українсько-білоруських взаємин // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні: Тези конференції. – Львів, 1988. – С. 133-135; Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітителі І. М. Борецький (лекції з історії педагогіки для студентів університету). – Львів, 1963. – С. 3-70; Попов А. Матеріали для історії церковної унії в Юго-Западной Русі // Чтения Московского общества истории древностей российских. – Москва, 1879. – Т. 1. – С. IV-V; Франко І. “Банкет духовный” // Франко І. Повне зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ, 1975. – Т. 28. – С. 365-374; Яременко П. К. Пересторога-український антиуніатський памфлет початку XVII ст. – Київ, 1963; Franko I. Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVIII wieku // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1892. – S. 705; Franko I. Z dziejów synodu brzeskiego 1596 r. // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1895. – S. 901-904.

Ігор Пасічник

Перлштейн Яким (* ? – † ?)

Один із перших істориків і археографів м. Острога, краснавець, учитель Острозького дворянського училища, у 50-х рр. XIX ст. редактор “Волынских губернских ведомостей” (Житомир). П. редагував це видання з 1854 року. Обраний 1845 р. членом-кореспондентом Київської Археографічної комісії – “Временной (Киевской) Комиссии для разбора древних актов”. Тісні творчі зв’язки мав П. з іншим археографічним, науково-історичним центром – ОИДР при Московському університеті, спочатку був його кореспондентом, а в 1850 р. обраний “сореволюционером”. П. підтримували визначні діячі української історіографії і культури О. Бодяньський і М. Максимович, який цікавився історією Острога. З історії Острога П. опублікував

1847 р. в органі ОИДР “Чтениях” ґрунтовану на неопублікованому документі *акті поділу острозьких володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р.* статтю “Описание города Острога” (Чтения ОИДР. – 1847. – Кн. 4. – С. 137-142) зі схематичним планом міста. Продовженням цієї публікації є стаття П. “Несколько слов о княжестве Острожском” (Временник ОИДР. – 1852. – Кн. 14. – С. 33-48). Невдовзі у “Волынских губернских ведомостях” (1855, № 4) була опублікована його ж стаття “Очерк истории типографий на Волыни”, де вміщені відомості про *Острозьку друкарню XVI – початку XVII ст.* Опублікував низку статей про Луцьк і Луцьке братство. У 1854-1857 рр. у “Волынских губернских ведомостях” було надруковано 15 статей П., причому найбільш плідним був 1856 р., коли він там надрукував 7 статей.

Листування Перлштейна з Обществом истории и древностей российских при Московском университете: у Рукописному відділі РДБ (РДБ) – Ф. 203. – Кн. 10. – Арк. 233; Кн. 11. – № 6. – Арк. 82, 145; Кн. 12. – № 10. – Арк. 18; Кн. 13. – № 7. – Арк. 269.

Публікації: Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-142; Його ж. Несколько слов о княжестве Острожском // Временник Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 33-48.

Література: Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843-1921. Нарис історії і діяльності. – Київ, 1993. – С. 41, 46, 73, 177; Ковальський М. П. Яким Перлштейн – дослідник Острога і Волині // Матеріали V наук.-краєзн. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острого, 1994. – С. 64-67; Лященко А. Волынские Губернские Ведомости в 1838-1887 гг. [бібліографія Волынских губернских ведомостей” за роки 1838-1887] // Живая старина. – С.-Петербург, 1893. – Вып. II. – С. 265-266 (вступна стаття), 266-278 (перелік назв статей).

Микола Ковальський

Пігас Мелетій
(* 1535/1540, о. Кріт –
† 1601, м. Александрія Єгипетська)

Церковний та культурний діяч. Обіймав становище Александрійського патріарха. Вищу освіту здобував в Італії, зокрема в Падуанському університеті. Вважався одним із найосвіченіших діячів православної церкви кінця XVI століття. У 90-х рр. налагодив контакти з діячами культурного осередку в Острозі, ведучи з ними листування. Серед його адресатів були князь *В.-К. Острозький*, його син *Олександр*, *Кипріан* та інші. Сім послань П. до “всіх православних Речі Посполитої” було опубліковано в “*Книжиці*” (в десяти розділах). Один із цих листів широко цитувався в “*Апокрисисі*”. У листах, адресованих *В.-К. Острозькому* (усі вони належать до 1597 р.), П. високо оцінює діяльність князя на користь православної церкви, навіть порівнює його з імператором Костянтином Великим. У цих листах згадується архідиякон *Кипріан*, підкреслюється його старанність і прагнення до науки. *В.-К. Острозький* запрошував П. відвідати Острог. Проте той не міг цього зробити. Зате послав до Острога свого протосингела *Кирила Лукаріса*.

Література: Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 189, 198, 213, 241, 305, 322, 352; Малышевский И. Александрійский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской Церкви: у 2-х т. – Киев, 1872; Ясіновський А. Роль Острога в культурних взаєминах України із слов'янами і греками // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 100-101.

Петро Кралюк

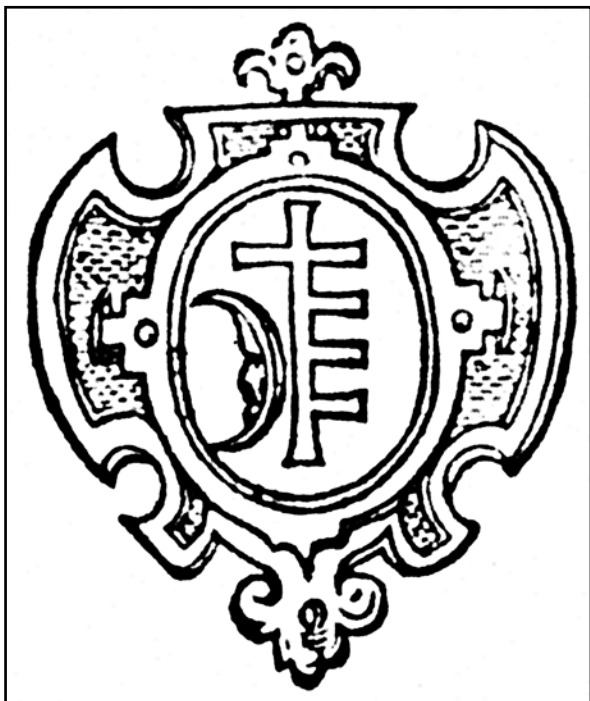
Плетенецький Олександр
(малосхимницьке ім'я Єлисей,
великосхимницьке – Євфимій)
(* бл. 1554, м. Львів – † 29.10.1624,
м. Київ)

Церковний та культурний діяч. Його батько, “*дяк Хома-русин*” із дрібношляхетського роду, переїхав до Львова з Рогатина. Брати П., Єронім, Панас та Ярош, служили у князя *В.-К. Острозького*. За сприяння князя П. у 1595 р. став архимандритом пінського Ліщинського монастиря. Князь *В.-К. Острозький* характеризує його як “землянина нашого”.

*Св. пророк Єлисей – правдоподібно,
портрет Єлисея Плетенецького*

Перебуваючи при дворі князя *В.-К. Острозького*, П. мав змогу навчатися або хоча б ознайомитися з діяльністю ОА, спілкувався з її діячами. Тим більше, що брав активну участь у Берестейському антиуніатському соборі, був одним з основних його діячів.

Герб Єлисея Плетенецького

Після смерті Никофора Тура в 1599 р., П. обрали архімандритом Києво-Печерської лаври. Правда, офіційно затверджений він був королем Сигізмундом III лише в 1605 році. П. зумів перетворити Києво-Печерську лавру в один із значних релігійно-культурних центрів України. Запросив до Києва письменників, проповідників, перекладачів, друкарів, художників. Створив культурний осередок, який мав на меті захист православ'я й багато в чому нагадував подібні осередки в Острозі та Дермані. До його складу входили деякі діячі, що раніше були пов'язані з Острогом. Також у Києво-Печерській лаврі П. відкрив друкарню, яка випускала богослужбову літературу, богословські праці, книги світського характеру. Деякі з цих видань, наприклад, "Бесіди на 14 послань апостола Павла" Іоана Золотоустого, були підготовлені в Дермані. У певному сенсі осередок, створений П., продовжив традиції Острозького культурного осередку й ОА.

Література: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1883. – Т. 1; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 106-107; Огієнко І. Історія українського друкарства. – Київ, 1994; Хижняк З. Плетенецький Олександр Хомович // Києво-Могилянська академія в іменах. – Київ, 2001. – С. 428.

Петро Кралюк

Полонський Святоуспенський монастир

За часів панування *Януша Острозького* в 1610 р. "начася монастир Успенія Пресвятія Богородица во граді Полонном Леонтієм, архимандритом Палагойським, сербином. Потом, от'їжчаючи во свою страну, спустил отцу Кирилу Любарському" (Острозький літопис). Був цей монах книжником, про що свідчить низка збережених рукописних книг. Так, Мінею на шість місяців подарував 7 грудня 1612 року "леотіє архимадриґ прилескиґ и пелагѡски з ласки Бжіи і полѡскѡго монастира зовомого Хомора на прѣмѣстіє нового мѣста Полвноґ". Напис на Службенику з того ж року засвідчує, що книга постала "троудом многогрішн Леонтія архимандрита Пелагонского и Прилепского в монастире глаголемомъ Потоце ... господаря Александра Оугровалаского". Перебуваючи вже на Балканах, він заново опрацював Євангеліє XIV ст. та подарував його 27 червня 1623 року до монастиря св. Юрія (Любарського?).

Землю під монастир, фільварок (1612) надав обителі священик полонської Воскресенської церкви Герасим Войнетох (згодом ієромонах *Любарського Святогеоргіївського монастиря*). Через деякий час монахи перейшли до Любара, віддавши монастир черницям.

Джерела: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 132; Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. – Київ, 2005. – С. 106; ІР НБУВ. – N 90/ 736С. – Арк. 1 зв.-16; Леонид. Славяно-сербское книгохранилище на Святой Афонской горе в монастырях Хиландаре и святого Павле // Чтения Общества истории и древностей российских. – 1875. – Кн. 1. – Ч. 5. – Смесь. – С. 40.

Література: Волинские епархиальные ведомости. – 1868. – Часть неофициальная. – № 22. – С. 681.

Ігор Мицько

Портретний живопис Острозького осередку XVI – першої половини XVII століття

На початку XVI ст. на західноукраїнських землях під впливом низки чинників (росту прошарку міщанства і шляхти, поширення гуманістичних ідей та ін.) відбувається процес становлення портрета, виділення його з іконопису і перетворення на самостійний жанр. Одними з перших українських портретів ренесансної доби були портрети князів *Острозьких*. На жаль, майже всі з них існують нині в копіях XVII – XIX століть.

Збереглося декілька портретів великого гетьмана литовського князя Костянтина Івановича Острозького (1460-1530). Але тільки одне зображення князя в картині “Битва під Оршею” є прижиттєвим. На думку багатьох дослідників, картина була створена невдовзі після битви, у 1515 році, невідомим художником школи Луки Кранаха Молодшого. Острозький – головнокомандувач об'єднаних польсько-литовських військ зображений на першому плані невеликим сивобородим чоловіком із продовгуватим обличчям, орлиним носом, високим похилим чолом. Під

час битви князю було 54 роки, але вигляд він має значно старший. За сучасним йому свідченням, князь був невеликої статури, але благородного серця, усім доступний, із лицарськими людьми щедрий, із полоненими милосердний, такий, що виділявся військовим талантом. Він сидить на коні і, розмовляючи з воєначальниками, показує правою рукою на поле битви. Одягнутий у пурпурну ферязь, розшиту спереду золотом; на шії два золотих ланцюги з широкими ланками, на голові тканий золотом берет, подібний до того, що був у короля Сигізмунда I. За князем прапороносець, який тримає на довгому тонкому древку прапор із гербом Острозьких.

У краєзнавчому музеї Острога експонується портрет Костянтина Івановича, котрий, як зазначено у каталозі *Братства ім. князів Острозьких*, надійшов до музею в 1915 році як подарунок від російського офіцера. Це менш ніж погрудне зображення князя в чорному одязі та глибокому чорному береті, що майже зливаються з темним тлом. Із лівого боку внизу є напис “Konsnt.X.Ostrogski” і під ними літери, які неможливо прочитати. Порівнюючи його з попереднім, потрібно відзначити певну ідеалізацію рис обличчя: щезають зморшки під очима, запалі щоки, більш правильним стає ніс. Але загалом портретні риси збережені, переданий сильний вольовий характер князя, усвідомлення значимості власної особи. Зазвичай цей портрет вважається копією XVII ст. з прижиттєвого портрета князя К. І. Острозького. Він дуже подібний до його скульптурного портрета на його надгробку, поставленому його сином Василем-Костянтином у 1579 р. в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Дослідники “Битви під Оршею” відзначали несхожість портрета К.І. Острозького на картині і в його надгробку. Можливо, що був ще один портрет князя, копія якого зберігається в Острозі.

В історичному музеї м. Львова є копія

XIX ст. з портрета К. І. Острозького, дуже подібна і до його острозького портрета і до портрета сина К. І. Острозького – *Василя-Костянтина* з приватної збірки в Кошицях. На ній чітко видно напис, ідентичний із написом на острозькому портреті: “Kon. X. Ostrogski HWL” (“Костянтин князь Острозький гетьман великий литовський”). Ще один портрет магната, майже ідентичний з острозьким, опублікований в “Історії українського мистецтва”.

Найдавнішими збереженими оригінальними портретами представників роду *Острозьких* (і споріднених із ними *Заславських*) є гравюри в книжці Бартоша Папроцького 1578 року. Хоча вони мають вигляд дещо схематичний, все ж портретні риси в них чітко простежують, і до того ж, портрети багатьох князів – прижиттєві.

Різьблячи їх, гравер допустився помилок у підписах. Насправді тут відповідно зображені такі князі *Острозькі*: Ілля Костянтинович, *Гальшка* (“*Катерина*”), Костянтин Іванович (“*Костянтин*” *Костянтинович*), Василь-Костянтин (“*Януш*”), *Костянтин Васильович*, *Олександр Васильович*, Єлизавета Василівна, Катерина Василівна.

На початку XVII ст. в князівських замках поширюється мода на родові портретні галереї. Очевидно, портрети Костянтина Івановича були призначені саме для них. Автором одного з таких портретів був художник Ян Косинський, який у другому десятилітті XVII ст. працював для чоловіка онуки *Василя-Костянтина Острозького* Катерини – Томаша Замойського. В одному зі своїх листів до Замойського Ян Косинський пише: “Діда її милості, пана отця князя Костянтина ще не написав. Але все ще надіюся швидко закінчити”. На портреті Косинського князь одягнутий у металевий панцир, але на голові так само – берет, і риси обличчя дуже подібні до *Василя-Костянтина Острозького*. Поверх металевих лат одягнута шуба з ши-

роким хутряним коміром, така, як на портреті *Василя-Костянтина* на золотій медалі в Ермітажі. Зображення вписане в овал, по периметру якого йде напис: “Konstanty rex Ostrozky zye Anna 1531”.

Поширення родових галерей у замках магнатів сприяло створенню шаблону парадного портрета, яскравим прикладом якого є портрет К. Острозького, намальований на замовлення Радзивілів для їх галереї у Несвіжі. Можна припустити, що замовником цього портрета був Ян-Кшиштоф Радзивил, який двічі був зятем В.-К. Острозького, почергово одружений спочатку з його старшою дочкою Катериною в 1578 р., а після її смерті – з її сестрою Єлизаветою в 1593 році. Проте, хто зображений на портреті – *Василь-Костянтин* чи його батько Костянтин Іванович – визначити важко, оскільки обличчя батька і сина майже ідентичні між собою. Портретований стоїть біля столу, вкритого червоною скатертиною. На ньому жупан насиченого фіолетового кольору із золотими гудзиками. В одній руці булава, оздоблена дорогоцінним камінням. Інша рука лежить на позолоченому ефесі шаблі. Яскраві локальні фарби створюють могутній кольоровий акорд, який ще більше посилює парадність портрета.

Збереглося декілька портретів сина Костянтина Івановича – *Василя-Костянтина Острозького* (1525-1608). На користь того, що при дворі *Василя-Костянтина* були свої портретисти, свідчить і той факт, що у Свято-Троїцькому францисканському монастирі в с. Межирічі біля Острога до його закриття в 1866 р. зберігались портрети не тільки князів Острозьких, але навіть портрет придворного Яна Богдана Сусли – секретаря *В.-К. Острозького* і прославленого ненажерли. За реєстром ремісників Острога 1579 р. в місті нараховувалось 6 малярів: Харитон, Лазко Гаврилович, Дашко, Духніч, Богдан і Федір. Очевидно, це були церковні живописці з широким колом діяльності, які могли

малювати і портрети, що, на жаль, не дійшли до нас в оригіналах. Прижиттєвим зображенням князя *Василя-Костянтина Острозького* є його рельєфний портрет на золотій медалі, що нині зберігається в Ермітажі. Князь зображений схожим на свого батька старцем із в'ялими, вкритими зморшками щоками, запалими в зіницях очима, над якими нависають складки шкіри, високим похилим чолом із зализинами, довгою бородою. На плечах князя шуба з великим відлогим коміром. Відсутність будь-якої ідеалізації рис обличчя, які передані дуже індивідуально, глибока психологічна характеристика князя, що багато вже пережив на своєму віку, свідчить про те, що портрет виконувався з живої натури, очевидно, десь наприкінці XVI – на початку XVII ст., в кінці життя *Василя-Костянтина Острозького*. Навкруги зображення напис: “CONSTANTININ, CO D: G. DUX, OSTROGIE. P.KIO. M.T. WO: C.W”, тобто “Constantinus Constantinowicz, Dei Gratia Dux Ostrogiae, Palatinus Kiowiensis, Marechalculus Terrae Wolhyniae, Capitaneus Wolodiniriensis” (“Костянтин Костянтинович Божою милістю князь Острозький, київський воєвода, маршалок Волинської землі, володимирський староста”). З якого приводу була відлита медаль на честь *В.-К. Острозького*, невідомо. Можливо, вона була виконана на замовлення старшого сина князя – *Януша*. У літературі є згадка про те, що *Януш* носив золоту “по-смертну маску” свого батька. Деякі дослідники припускають, що йшлося саме про цю золоту медаль із зображенням *В.-К. Острозького*.

Традиції виготовлення іменних медалей здавна існували в роді *Острозьких*. Так, відомо, що в *Дерманському монастирі* ще в XIX ст. знаходився дерев'яний хрест, у який була вмонтована медаль 1516 р. з портретом батька князя *Василя* – гетьмана Великого князівства Литовського *Костянтина Івановича*. Ця медаль, мабуть, була відлита

в честь перемоги, яку отримав гетьман 8 вересня 1514 року в битві під Оршею. Медаль “Князів Острозьких” пропала з Острозького музею після відвідування замку польськими солдатами 7-8 липня 1920 року.

Найбільш близьким до ермітажного зображення є портрет *В.-К. Острозького*, що зберігається у Львівському національному музеї українського мистецтва. Він майже повністю повторює ермітажний, тільки князь вже не в шубі, а в чорному простому одязі, контури якого поступово розчиняються у півтімі. Це сивобородий старець. У нього подовгувате обличчя з високим похилим чолом із зализинами, великий ніс, худі щоки. Портрет відзначається глибоким психологізмом. Глибокі зморшки на перенісці, сумні очі, у яких глибоко прихований біль і втома свідчать про його нелегке життя. Ні краплини ідеалізації, ні натяку на парадність та імпазантність немає в цьому образі. Найвищою цінністю для художника була складна особистість, яку він передав правдиво і неупереджено, створивши портрет вражаючої об'єктивної сили та трагічності.

Близьким за своєю іконографією до цього портрета є портрет *В.-К. Острозького* із приватної збірки з м. Кошиць. Це погрудне зображення князя в темному одязі та темному береті. Риси обличчя передані тонкими неспокійними лініями, промодельовані мерехтливою світлотінню. Враження напруження та динаміки підсилюють динамічні пасма бороди, намальовані енергійними мазками з різкими контрастами світла і тіні. Різко припіднята права брова, вольовий розумний погляд, твердо стиснуті губи свідчать про неординарність особистості портретованого.

У 1883 р. в замку Сосновських у с. Новомалині біля Острога М. Кітіцин виявив портрет князя *Василя-Костянтина Острозького* та його дружини Софії Тарновської (1534-1570). Портрети належали колекціо-

нерові А. Лазаревському, про них були зроблені публікації в журналі “Киевская старина” (1883) із світлиною портрета Острозького. Згодом портрет *В.-К. Острозького* потрапив до Житомирського краєзнавчого музею, а портрет Софії був утрачений.

У тому ж 1883 р. учитель малювання Острозької прогімназії Сваричевський зробив копію портрета *В.-К. Острозького*, яка нині експонується в краєзнавчому музеї м. Острога. Крім того, залишилася світлина з портрета *В.-К. Острозького* фотографа Мартвіха. На ній портрет не прямокутної, а овальної форми. Очевидно, це пізня копія з прижиттєвого портрета князя. Майже ідентичними з нею за формою, розмірами і композицією є копії з портретів *Януша Острозького* та Беати Костелецької в Острозькому краєзнавчому музеї, які свідчать про те, що вони створювались для однієї галереї, яка, можливо, була у тому ж Новомалинському замку. Існує ще дві копії XIX ст. з того самого портрета *В.-К. Острозького* в історичних музеях Москви і Львова.

На портреті з Новомалинського замку *В.-К. Острозький* має вигляд набагато молодший, ніж на портретах із Львівського національного музею українського мистецтва та на ермітажній медалі. Це пояснює, ідеально типізоване зображення, характерне для портретів доби Відродження. У ньому особистість сприймалась як універсальний носій чеснот людства взагалі, ширший від будь-якої соціальної групи. Тому ідеальне узагальнення образу, поєднане з виявленням індивідуальних рис, переважали над соціальною характеристикою. Портрет *В.-К. Острозького* тісно пов'язаний із таким західноєвропейським ренесансним еталоном, його композиція подібна до портрета Сигізмунда Августа школи Луки Кранаха Молодшого (у зібранні Чарторійських у Кракові). Проте в ньому є одна деталь, на яку не натрапить в жодному портреті того часу. Князь пе-

ресипає з руки в руку золоті монети. Цю деталь по-різному намагались пояснити мистецтвознавці. На думку П. Білецького, гроші в руках князя означали, що він офірував церкві якусь певну суму, на думку Р. Михайлової, гроші привнесли від себе копіїсти, а насправді князь тримав у руках чотки або якусь іншу річ. Що б не тримав у руках князь – чотки або монети – ця деталь була головною в характеристиці портретованого. Вона розповідала про сутність його особистості – особливу набожність, релігійність або ж активну економічну діяльність, розбудову князівства.

У 1987 р. на стіні Троїцької церкви Старокостянтинівського замку, заснованого *В.-К. Острозьким* у 1561 р., було виявлене темперне зображення *Василя-Костянтина Острозького*, який стоїть біля ліжка свого умираючого сина Олександра, отруєного 2 грудня 1603 року. Цей твір є унікальним у давньому українському портретному живописі тим, що портрети фундаторів храму об'єднані реальним сюжетом, сповненим глибокого трагічного змісту. Зображення *В.-К. Острозького* молодшим, ніж на ермітажній медалі, свідчить про те, що художник не знав, який той насправді мав вигляд. У своїй роботі він, очевидно, користувався більш ранніми портретами князя.

Портрет дружини князя *В.-К. Острозького* – Софії Тарновської (1534-1570), який бачимо на світлині Мартвіха, очевидно, також є пізньою копією з прижиттєвого портрета. Портрет дружини старшого брата *В.-К. Острозького* Іллі – Беати Костелецької (1515-1569) зберігся в копії XVII ст. Ці портрети дають уяву про жіночий ренесансний портрет, у якому домінує синтетична ідеальна типізація образів. Портрет Беати міг бути написаний для Рівненського костелу, заснованого нею в 1548 р., або до дня її весілля з князем Іллею Острозьким, що відбулося 14 лютого 1539 року. Сукню Беати прикрашає намисто з перлів, які в день весілля подару-

вав їй Ілля. У своєму заповіті він просив дружину не віддавати і не дарувати це намисто нікому, а передати їхній ще ненародженій дитині.

Портрет Софії Тарновської міг бути створеним між 1553-м роком її шлюбу з *Василем-Костянтином Острозьким* та 1570 р. її смерті (ідеалізація зовнішності не дає можливості визначити вік портретованої). Портрети княгинь Острозьких за своєю композицією подібні до портретів дочок Сигизмунда I (Ізабелли та Анни), Ельжбети Габсбург, Барбари Радзивіл, написаних на краківському дворі невідомим художником школи Луки Кранаха Молодшого. Очевидно, той самий майстер є автором і портретів острозьких княгинь. Постаті зображених зрізані нижнім краєм рами по пояс, руки їх покладені на нижній брусок рами. Такі композиції доволі часто трапляються в західноєвропейському мистецтві. Портретовані зображені ніби у вікні будинку, а їх руки покладені на підвіконня. Тут простежується ренесансна концепція “картини – вікна”, пов’язана зі створенням реального вікна, закритого прозорим склом. Картина сприймалась як вікно, у якому художник розглядав все, що там намальовано.

Портрети княгинь приваблюють своєю красою. У них втілилось ідеальне синтетичне уявлення гуманістів про прекрасну жінку, в якій шляхетна стрункість постаті з розвинутими, але не надто підкресленими формами поєднується з витонченістю рис обличчя. Загальногуманістичний ідеал не позбавлений соціальної конкретності. Беата та Софія – зразкові придворні дами, для яких характерні багате вбрання, гідна постава, витончені риси. Але соціальна характеристика не переважає над гуманістичним ідеалом.

Портрети нащадків *В.-К. Острозького* розкривають особливості українського портретного малярства початку XVII століття. Криза ренесансної концепції особистості як ідеального носія добродетелей всього

людства, втрата віри в досконалість людини вимагали компенсації її вартості за рахунок високого соціального статусу. Якщо в період розквіту Ренесансу особистість розуміли як індивідуальний вияв універсальної людської натури, то тепер загальногуманістичний ідеал людини соціально конкретизується. Якщо раніше увага концентрувалась на ідеальній природі людини, її духовному багатстві, то тепер наголос переноситься на її соціальну характеристику. У портреті відбувається перехід від ідеальної загальнолюдської до соціальної типізації. Чим більше падає цінність неповторності кожної людини як такої, тим більше зростає вартість її соціального становища, багатства, тим більше цінується належність її до вищого класу. Для більшості гуманістів пізнього Відродження, особистість – це, насамперед, частинка соціуму, а не всього людства, представник вищої соціальної та політичної верстви.

На формування нового стилю портрета в Речі Посполитій істотно вплинуло утвердження нової офіційної ідеології сарматизму – походження шляхти від войовничого легендарного племені сарматів. Постійна загроза нападу татар та турків формувала ідеал доброго лицаря-християнина. На основі цього ідеалу героя, що уславив себе в боях, виникла теорія “*Homo militaris*”, яка воскресила стереотипи мислення лицарських середньовічних орденів і ставала стрижнем лицарського сарматського портрета. У ньому головним критерієм вартості людини вважалась войовничість, належність до нащадків мужнього племені сарматів. Портретований сприймався насамперед як носій лицарського статусу, захисник вітчизни, віри та “золотої шляхетської вольниці”.

Головні риси сарматського парадного портрета: родовий герб, панегіричні написи, тверда, впевнена постава, гонорові жести рук, що завзято тримаються в боки або держать атрибути влади чи зброю. Характерною

деталлю стає рука, покладена на ефесі шаблі. Фізіономічна точність, навіть підкреслення до гротеску індивідуальних особливостей обличчя, не розкривали індивідуальних характеристик, тому що головним в оцінці людини були не її особливі риси, а спільність із войовничим плем'ям нащадків сарматів. За таким зразком були намальовані портрети дітей і онуків *В.-К. Острозького*.

У *красназавчому музеї Острога* експонуються копії з портретів синів *В.-К. Острозького* – *Януша* та *Олександра*. Портрет *Януша* (1554-1620), очевидно, був скопійований з його портрета, що висів у Острозькому костелі. У музейному каталозі згадується копія олійними фарбами з костельного портрета *Януша*, виконана художником В. Жолтовським і закуплена в нього в 1922 році. На цьому портреті *Януш* представлений ще досить молодим. На ньому яскравий червоний каптан, на плечі накинутий темно-синій плащ із широким горностаєвим коміром. Одна рука на поясі. В іншій він тримає пірнач і торкається нею кутка столу. Справа, на темному тлі – герб *Острозьких*, навкруги якого латинські літери: “I, P, D, O, S, I, F”.

У музеї м. Дембна, що біля Тарнова (колишні володіння князів *Острозьких*) є портрет *Януша Острозького* початку XVII ст., на якому князь зображений у похилому віці. Портрет поколінний, написаний на полотні олійними фарбами. Князь із непокритою лисою головою, із сивою бородою в довгому чорному кунтуші, підтримує правою рукою шаблю або меч із закритим ефесом, а в лівій руці тримає рукавички. Постаць *Януша* розміщена біля столу, на якому стоїть княжа корона. На тлі – зображення княжого герба і нечитабельний тепер напис. У Межиріцькому монастирі до його закриття в 1866 р. був подібний до цього портрет *Януша*. Є свідчення, що копія з портрета *Януша* із Межиріччя була передана після закриття монастиря С. Голубевим до музею Київської духовної

академії, а тепер зберігається в Національному історичному музеї України. На ній читаємо напис: “Xiąge Janusz Ostrogski. Z obrazu starego znajdujacego sie w Kosciele X.X. Franciszkanuw w Miedzyrzeczu Ostrogskim na Wołyniu”. Портрет повноростовий; *Януш* зображений у шапці. В одній руці він так само тримає меч, а в іншій – рукавички.

У літературі опублікований портрет, дуже подібний до цієї копії, але намальований більш талановитим майстром. Витончено прописане поважне обличчя князя, його руки та різні деталі: плащ, стіл, княжа корона. Складається враження, що це і був оригінал з Межиріцького монастиря. Копіює не розібрав деяких деталей. Замість тонкої облямівки одягу намалював грубий білий шарфік, що звисає з шиї князя, наче рушничок. Замість жезла в правій руці намалював довгий двосічний меч. Незрозуміло, де лежить ліва рука князя, бо столу не видно. Очевидно, з межиріцького портрета *Януша Острозького* була виконана гравюра Зубчанінова 1888 року.

Портрет другої дружини князя *Януша* – Катерини Любомирської, що експонується в Національному музеї у Варшаві – характерний зразок жіночого парадного портрета доби сарматизму, намальований за звичною схемою. Катерина стоїть біля столу, поклавши на нього руку. На ній розкішне весільне плаття, суцільно загаптоване складним орнаментом. У руках вона тримає фату. Очевидно, портрет був намальований близько 1587 р., до весілля Катерини з *Янушем*. Якщо в ренесансних портретах княгинь *Острозьких* (Софії Тарновської та Беати Костелецької) розкішність та декоративність одягу не могли відсунути на другий план живих жіночих облич, сповнених власної гідності та шляхетності, то в цьому портреті обличчя Катерини – застигле і непроникливо холодне – фактично перетворюється на маску і стає ніби частинкою орнаменту її вбрання.

У музеї Дембна експонуються також парні портрети молодшого сина *В.-К. Острозького* – *Олександра* (1570-1603) та його дочки *Анни-Алоїзи Ходкевич*.

Це поясні зображення, зроблені олійними фарбами на дошках складної конфігурації, рами яких покриті левкасом та розмальовані під мрамур. Очевидно, автором обох портретів можна вважати маляра Яна, який був запрошений *Анною-Алоїзою* в 1624 р. з Ярослава до Острога для поліхромії вітваря в острозькому костелі. На думку В. Александровича, “ярославський маляр Ян, який проживав в Острозі кілька місяців у 1624 р., очевидно є тим самим малярем Яном, який, за свідченням акту розподілу Ярослава 1636 р., жив на ринковій площі”. Виконуючи роботи в костелі, проживаючи в Острозі кілька місяців, він одночасно намалював портрет *Анни-Алоїзи* та зробив копію з прижиттєвого портрета князя *Олександра* (†1603). Обидва портрети були написані у зв’язку з фундацією княгині для костелу, яку вона зробила 25 жовтня 1624 року. Це підтверджує написи на них. На портреті Анни написано: “Anna Aloysia Kostkowna Dux in Ostrog Chodkiewiczowa. Ostrogiensis Ecclisiae Parochialis Antiqua Atavoru suorū Fundatione Noviter Erexit Antiquis Auxit. Ano Dni 1624”, що можна перекласти: “Анна-Алоїза Костковна княгиня в Острозі Ходкевичова. Острозький старий парафіяльний храм щедрою фундацією своєю обновила. Року Божого 1624”. Під другим портретом напис: “Alexander dux in Ostrog Palatinus Volhinia Parens Fundatricis” (“Олександр князь в Острозі Воєвода волинський, батько фундаторки”). Батько *Анни-Алоїзи* – князь *Олександр* – був православним, але, як відомо з джерел, у 1636 р. за вказівкою Анни його останки були перенесені з Богоявленської церкви до костелу і перехрещені на католика.

Олександр зображений біля столу, на якому лежить княжа корона. Права рука його на

поясі. Лівою він тримає ефес шаблі. На ньому червоний жупан та червоний плащ з чорною хутряною підкладкою та широким чорним коміром. У лівому кутку – герб *Острозьких*, увінчаний княжою короною. Можливо, портрети *Олександра* і *Анни-Алоїзи* були вивезені нею самою до Польщі, коли до Острога в 1648 р. підходили війська Хмельницького, а можливо, пізніше.

У краєзнавчому музеї Острога експонується копія портрета *Олександра*, подарована, як свідчить на ній напис, Кирило-Мефодіївському братству братчиком Олександром Тарновським. В інвентарних музейних книгах зазначено, що якийсь портрет *Олександра* був закуплений до Острозького музею у художника Ф. Гудова в 1915 р. Можливо, тут йдеться саме про цей портрет.

Є декілька копій портрета *Анни-Алоїзи Ходкевич*. Найбільш точна зберігається в Житомирському краєзнавчому музеї. Вона повторює складну раму оригіналу і латинський напис. Копія з портрета *Анни-Алоїзи*, закомпонована в овальну барокову раму, була розміщена в 1722 р. над її надгробком в *Острозькому колегіумі єзуїтів*. Ще одну копію з портрета *Анни-Алоїзи* зробив акварельними фарбами на папері у 1922 р. острожанин – студент варшавської академії мистецтв Владислав Жолтовський і подарував її до музею, про що є запис в інвентарній книзі.

Майже одночасно з портретом *Анни-Алоїзи* в 1625-1630 рр. був створений портрет її старшої сестри – Катерини Замойської (дружини коронного канцлера Томаша Замойського). Намальований він Яном Косинським у той самий час, коли він малював портрет К. І. Острозького; очевидно, для родової картинної галереї Замойських у Замості. Нині він експонується в окружному музеї цього міста. Молода жінка у чорному чернечому вбранні стоїть біля столу, положивши праву руку на молитовник, а в іншій руці тримає чотки. Із чорним вбранням різ-

ко контрастує бліде обличчя, білі руки, білі манжети та комірці її одягу. На темно-сірому, майже чорному тлі ледь видно тяжке драпування над її головою. Портрет вражає траурним колоритом. Автор робить лише два яскравих акценти, виділяючи червоним кольором чотки і родовий герб, що свідчать про високе походження портретованої та її набожність.

У музеї Ярослава зберігаються портрети матері *Анни-Алоїзи* і Катерини – Анни Костчанки зі Штемберку (дружини *Олександра Острозького*), та бабці – Софії Одровонж. Портрети цих жінок розкривають ще одну характерну рису жіночих портретів доби сарматизму – підкреслення набожності та аскетизму, які у період наступу контрреформації і відродження середньовічних поглядів на духовне життя стають головними цнотами жінок.

Ярославський музей має також портрети синів *Олександра Острозького* та Анни Костчанки – *Костянтина-Адама* та *Януша-Павла*. Усі ці твори розкривають характерні риси портретного малярства початку XVII століття. Вони намальовані за стандартною схемою, коли портретовані стоять біля столу, поклавши на нього руку, а в іншій тримають ефес шаблі: за постатями – драпування, герб і написи.

Портрет *Олександра Заславського* пензля гданського майстра Анджея Стеха та портрет *Владислава-Домініка Заславського-Острозького* (внука *Януша* від його молодшої дочки Єфросинії та князя *Олександра Заславського*) пензля Бартоломія Стробеля, що експонуються в Національному музеї мистецтва в Мінську (репліка портрета В.-Д. Заславського є в музеї Вілянува) – свідчать про те, наскільки відрізнявся від сарматського західноєвропейський портрет XVII ст., значно випереджаючи його і віртуозною технікою живопису в передачі зовнішніх аксесуарів, і глибиною психологічної характерис-

тики портретованих. Західноєвропейські живописці могли досконало передавали не тільки складний орнамент мережива чи матовий блиск шовкових тканин розкішного одягу, але за зовнішньою багатою обстановкою та пишністю розкривали характери своїх героїв, які були зовсім несхожі на нащадків воїновничих сарматів.

Пересичений життям, байдужий до всього товстун *Владислав-Домінік Заславський* дивиться на глядача ледь посміхаючись, поблажливо і ліниво. Худорлявий юнак *Олександр Заславський* замкнувся в собі та застиг у мовчанні. Довге чорне волосся підкреслює хворобливу блідість обличчя, а яскрава життерадісність барв одягу контрастує із сумною напруженістю постаті. На відміну від західноєвропейських художників, українські та польські живописці частіше активізували в портреті не семантичний і психологічний пласт, а чисто декоративний.

До портретів *Острозького* осередку можна віднести портрет *Мелетія Смотрицького* – сина першого ректора *Острозької академії Герасима Смотрицького*. Цей маловідомий втрачений портрет був уведений у науковий обіг *Василем Пуцком*. Як пише автор, портрет перебував у *Дерманському монастирі*, де жив останні роки *Смотрицький*, де він помер та був похований. Згодом портрет передали до *Волинського єпархіального давньосховища*, у складі збірок якого в роки Першої світової війни евакуювали до *Харкова*. Там він потрапив до *Музею українського мистецтва*. За офіційною версією, портрет був утрачений у роки Другої світової війни. А за неофіційною версією – був знищений, як і інші волинські твори, після арешту директора музею *С. Таранушенка* в 1933 році. Проте вчений встиг його сфотографувати. На портреті зображений блідий аскетичний старець, замучений не стільки пригніченням власної плоти, скільки душевними терзаннями. Він застиг у духовній безвиході, притискаючи до

грудей папську буллу. Його худе обличчя з тонкими безкровними губами та глибокими запалими очима, сповненими внутрішнього болю, свідчить про муки сумління, переживання своєї зради і вагання. На столі стоїть рясно обсипана перлинами митра уніатського типу, а над нею висить ікона з розп'яттям. Розміри портрета (82 x 79 см) та репрезентативний вигляд свідчили на користь його призначення – знаходиться в церкві над місцем поховання *М. Смотрицького*. Оскільки він зберігся лише у фотографії, неможливо оцінити його живописні якості, але за глибиною психологічної характеристики портрет один із найкращих у давньому українському живописі. Він є дуже схожим до графічного портрета *Мелетія Смотрицького* в книзі Якова Суші (1665). З цієї ж гравюри написаний портрет *М. Смотрицького* XVIII ст.

Із колом острозьких живописців можна пов'язати портрет невідомого магната в червоній шубі, що нині експонується в краєзнавчому музеї Острога. Походить він, за однією з версій, із збірки князів Сангушків у м. Славуті, а за іншою – із замку с. Новомалина Острозького району. У музейному каталозі зазначено тільки, що портрет надійшов до музею у 1916 році, але не вказано звідки.

Могутня постать магната ледь втискується у відведену їй площину полотна. Навіть у поясну зображенні відчуються його могутність і ріст. Жести рук, одна з яких лежить на ефесі шаблі, а друга стискує пернач – знак влади полковника, спокійні та урівноважені. Виразні риси обличчя передають силу волі, розум, впевненість у собі. Портрет втілює героїчну індивідуальність, піднесену до певного історичного типу людей тієї доби. Проте в характеристиці людини художник підкреслює не тільки типові риси шляхтича, представника войовничих сарматів, що було притаманно для портретів того часу, але й індивідуальні риси особи (спокійну силу, врівноваженість, задумливість, уважність, жи-

вий розум), що вигідно вирізняє його з інших портретів початку XVII століття. Зображення невідомого магната відзначається не тільки глибиною характеристики людини, а й високими живописними якостями. Коричнево-рудуватий тон обличчя урізноманітнюється тонкими кольоровими нюансами. Художник віртуозно варіює градації фарб, передаючи відтінки шкіри – м'якої рожевої на щоках та жорсткої сіруватої на оголених місцях голови і підборіддя. Шуба магната намальована дуже пластично завдяки вмілому посиленню і послабленню червоного кольору, який художник збагачує різноманітними відтінками. Митець передає форму виключно живописними мазками, майже уникаючи лінійних графічних засобів.

Очевидно, що багато портретів, пов'язаних із колом діячів Острозького осередку XVI-XVII ст., не збереглося до нашого часу. Але й ті, що дійшли, нехай у копіях, свідчать про нові тенденції в українському малярстві. Вони дозволяють простежити еволюцію цього жанру від ренесансного портрета XVI ст., у якому ідеальне узагальнення особистості переважало над її соціальною характеристикою, до "сарматського" портрета початку XVII ст., у якому навпаки, акцент робився на соціальних характеристиках.

Література: Александрович В. Г. Мистецьке середовище Острога епохи академії (1570-і – 1630-і рр.) // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 59-68; Бендюк М. Нововіднайдні портрети кн. Острозьких // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2008. – Вип. 3. – С. 48-52; Його ж. Портрети князів Острозьких в гравюрах із гербовника Бартоша Папроцького // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. – Острог, 2009. – Вип. 2. – С. 353-354; Білецький П. О. Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. – Ленинград, 1981; Його ж. Український живописний портрет XVI-XVIII ст. Проблеми становлення та розвитку. – Київ, 1969; Бондарчук Я. В. Синтез засад середньовічної та ренесансної самосвідомості у

портретному мистецтві Острозького осередку XVI-XVII ст. // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 219-230; Жолтовський П. М. Український живопис XVII-XVIII ст. – Київ, 1978. – С. 120, 125, 128, 132, 133, 139; Завадська О. Сторінками історії Острозького краєзнавчого музею в 1919-1920 рр. // Острозький краєзнавчий збірник. (Фонди ОДІКЗ. Збірник документів за 1919-1920 рр.). – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 44; Кращенко Л., Осадчий Є. За життя Костянтина Острозького // Образотворче мистецтво. – 1991. – № 4. – С. 37-38; Лукомський В. К. Медаль Костянтина Костянтиновича Острозького // Науковий збірник за 1925 рік. Записки українського Наукового товариства в Києві. – Київ, 1926. – Т. 20. – С. 43-49; Михайлова Р. Д. Портрети князів Острозьких та їх доба (до постановки проблеми) // Острогіана в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозиуму (Велика Волинь). – Старокостянтинів, 2001. – С. 118-134; Мицько І. Іван Федоров: життя в еміграції. – Острог, 2008. – С. 77; Овсійчук В. А. Українське мистецтво другої пол. XVI – першої пол. XVII ст. – Київ, 1985. – С. 161-165; Острожская София княгиня (портрет и статья) // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – Декабрь. – С. 714-716; Острожский Константин (портрет и статья) // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – Ноябрь. – С. 523-528; Пуцко В. Г. Волинські портрети // Дзвін. – Львів, 1993. – № 4-6. – С. 117-120; Його ж. Дерманський портрет Мелетія Смотрицького // Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій “Острог на порозі 900-річчя”. – Ч. II. – Острог, 1992. – С. 14-16; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002. – С. 143; Тананаева Л. И. Портретные формы в Польше и России в XVII веке. Некоторые связи и параллели // Советское искусствознание. – 1981. – № 1. – С. 85-125; Її ж. Сарматский портрет. – Москва, 1979; Ярушевич А. Ревнитель православ'я князь К. И. Острожский. – Смоленск, 1896; Gąbarowicz M. Portret XVI-XVIII wieku we Lwowie. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1969. – S. 110; Herbst S., Walicki M. Obraz bitwy pod Orszą. Dokument historii sztuki i wojskowości XVI w. // Rozprawy Komisji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. – 1949. – Т. 1. – S. 33-68; Paprocki B. Gniazdo cnoty. – Kraków, 1578. – S. 77; Rostawicki E. Słownik malarzów polskich. – Warszawa, 1950. – S. 217-218; Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – [P.B2].

Микола Бендюк,
Ярослава Бондарчук

“Послання до православного населення Речі Посполитої” Ієремїї (Траноса)

Заголовок: “Иєремѣа Бжїєю мл̄стью, архієпископъ Конѣста^нтина града Нового Рима I вселе^нскі^н патріархъ”. Початок тексту: “Многа и различна слышахъ бывающа волненїа на ва^с тамо благо вѣрно живѹщихъ и хр̄сто именитыхъ чадахъ”.

Місце і дата друку точно не встановлені. На підставі аналізу шрифтів та оформлення вважається, що книга була надрукована в Острозі після 1583 року.

Характеристика книги: 4°; 12 с. Рядків 28, 29. Посторінкові кустоди. Дзеркало набору 137 x 107 та 143 x 107 мм.

Шрифт: 10 рядків – 50-51 мм (шрифт Острозької Біблії), виливні прикраси.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 94.1-94.7; Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – Киев, 1872. – Т. 2. – С. 84.

Місце зберігання: Відомо 3 примірники (в конволютах із наступним виданням послань патріарха): Польща – Варшава (Національна бібліотека); Росія – Нижній Новгород (НДОУНБ), С.-Петербург (РНБ, зі збірки І. П. Каратаєва).

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 6. – С. 21-22; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 94. – С. 678; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 17. – С. 29; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 89. – С. 190-191; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 109. – С. 224-227; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими бук-

вами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 88. – С. 15-16; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 188. – С. 35; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 95. – Ствп. 16.

Віктор Атаманенко,
Наталія Бондар

“Послання до світських та церковних кіл Речі Посполитої” патріарха Ієремії (Траноса)

Час та місце видання на книжці не зазначені. На арк. [5] зазначено: “Писань, во Асехъ мѣа апрѣла, кѣ [28] го дна. Рокъ а, ф, пг [1583]”. Характеристика книги: 4°; (6) арк. Рядків – 29; шрифт: 10 рядків – 50-51 мм. (шрифт Острозької Біблії); орнамент: ініціал, виливні прикраси; герб князів Острозьких на останній сторінці. Посторінкові кустоди. Дзеркало набору 143 x 108 мм.

На підставі аналізу шрифтів та оформлення вважається, що книга була надрукована в Острозі після 1583 року. Зміст: 1. “Послання Ієремії до князя В.-К. Острозького”, підпис “Блгодатию Бжїєю, Іремеиа архієпископъ ко^нста^нтинопольски Новаго Рима, и вселеньски^и патріархъ. Селивестръ Блгодатиєю Бжїєю, папа и патріархъ, славнаго града Александрьскаго, и сѣдѣ вселе^нский” – арк. [1-3]; 2. Послання патріарха Єремії Онисифору, митрополиту Київському “Иеремеа. и прочее... сѣщемъ архієпископъ севернаго страны града Києва, ки^р Онисифоръ, вѣсѣмъ поручнымъ его епископомъ... а понеже слышахомъ ѿтамо блговѣрно живѣщаго кнза Васильа, быти волнению на церковь хрестіанскѣю, ѿ латино мѣдрьныхъ, и прочі^х еретикъ. И сего ради потщавшеса

послахомъ к вамъ, да известите намъ вины бывающаа ѿ нихъ, двѣхъ ексарховъ нашихъ именемъ Никиѳора, и Дионисиа, съ ними же толкованна ради и Ѳеодора спѣдеа... мѣа генвара аї [12] го дна. рокъ а, ф, пг. [1583]” – арк. [4]; 3. Послання екзархів Никифора протосингела та Діонісія архимандрита Кирилу (Терлецькому), єпископу пинському і туровському (“Ѵсвеще^нномъ, Бгомъ избра^нномъ пречестномъ, и предобромъ Епископъ пинскомъ и тѣро^нскомъ киръ Кирилъ”), підпис “Великиа церкви смиренны^и, протоси^нкѣль, Никиѳоръ, и ексархъ. Великиа церкви смиренны^и, протосинкѣль, Никиѳоръ, и ексархъ. Великиа церкви смиренны^и архиманѣдрить, Дионисие, и ексархъ) – арк. [4 зв.-5]; 4. Послання патріарха Ієремії до правосланого населення Вільно (Ієремеиа. и прочее. Всимъ православнымъ хрестіаномъ, страны севернаго. на^паче же подвизающимса по благочестию, гражаномъ Вилни града). – арк. [5 зв.-6].

“Послання” були написані з приводу календарної реформи 1582 р. у відповідь на звернення князя В.-К. Острозького до константинопольського патріарха. У наступному, 1583 р., Ієремія звернувся до владик Київської митрополії щодо справи введення нового календаря.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 93.1-93.6; Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. – Киев, 1872. – Т. 2. – С. 92, 98-101.

Місце зберігання: відомо 4 примірники: Польща – Варшава (Національна б-ка), Вроцлав (Б-ка нац. ін-та ім. Оссолінських); Росія – Нижній Новгород (НДОУНБ), С.-Петербург (РНБ, зі збірки І. П. Каратаєва).

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 5. – С. 21-22; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 93. – С. 677-678; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки

книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 16. – С. 29; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 88. – С. 187-189; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 109. – С. 224-227; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 88. – С. 15-16; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 187. – С. 35; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 95. – Ствп. 16.

Віктор Атаманенко,
Наталія Бондар

Постанова на академію Острозьку (Postanowienie na akademię ostrozska)

Довідка про надання ОА та співакам острозького кафедрального *Богоявленського храму*. Вона підготовлена на підставі відповідних привілеїв *В.-К. Острозького* (не збереглися і не відомі за іншими документами), із зазначенням незаконних конфіскацій спадкоємцями князя та їхніх слуг. Автор довідки не вказаний. Судячи з тексту, ним був “Сава Флячич, ректор і дозорця добр Суража і шпиталя Острозького”. Він разом із священником острозького *Святотроїцького* шпитального храму Никандром та настоятелем *Святомиколаївської* церкви Василем передав 1618 р. в оренду Суразьку волость князеві Олександрові Пузині. Довідка складена три роки після цього, правдоподібно, для комісії, яка 24.01.1621 р. здійснила перерозподіл спадщини *Олександра Острозького* між його доньками Софією Любомирською, Катериною Замойською та *Анною-Алоїзою Ходке-*

вич. Цей перерозподіл проводився у зв’язку з отриманням прав власності останньої з дочок та зі смертю її братів *Адама-Костянтина* († 10.04.1618) та *Януша* († 10.04.1619), дядька *Януша Острозького* († 12.9.01620). *А.-А. Ходкевич* отримала половину Острога та Острожчини (включно з Суражчиною), іншу перебрали спадкоємці її дядька *Януша*. Справи церковних та харитативних установ вони повинні були вирішувати спільно.

У зв’язку з надзвичайною вагою документа для історії та побуту ОА, наводимо його повністю, у перекладі з польської на сучасну українську мову із відповідними уточненнями, наведеними у квадратних дужках.

“Постанова на Острозьку академію.

Відповідно із фундушем і письмовим наданням святої пам’яті князя Їх Милості небіжчика старого [*В.-К. Острозького*] із Суразької оренди на Острозьку школу і на всіх співаків мало приходить щороку готівкою 1000 польських злотих.

Окремим наданням для мене, дозорці [шпиталю], належала маєтність під Степаном – село Звиждже з усім.

До того ж також в нагороду фільварку Бельмазького під Острогом, здавна на школу наданого і в частину князя Його Милості [*Януша Острозького*] вписаного, окремих листом наказано було для перевезення дров і всякої допомоги і при дрібних ремонтах – у с. Завидові під Острогом 6 подворищних чоловік.

Також Пустовські городи та сіножаті. Їх після смерті князя їх милості небіжчика [*Януша Острозького?*] забрано паном Літинським [старостою острозьким] відразу до замку [Острозького]. А в селі М’якотах, на частині княжат їх милості молодих [*Адама-Костянтина* та *Януша*] було надано декілька чоловік. Їх теж відразу паном Яханем Їм Милостями від школи було забрано. При тому також забрано все бортне дерево, яке віддавна належало [школі].

Окремим наданням 10 підданих у підострозькій маєтності Борисові [фактично – Буші. – *I. М.*], старшому співакові наданих – забрано.

Тепер вже три роки, як не залишилося жодного підданого, крім готівки від їх милості князя Олександра Пузини. Спершу вона надходила через пана Семена [Кричевича, підскарбія]. Потім нам самим з отцем Троїцьким [Никандром?] вже від двох з половиною років передається. Тобто на кожну чверть [квартал] є по 500 злотих, з яких отець Троїцький на шпиталь для убогих бере 250 зл. А при мені ж на школу і на співаків залишається 250 зл.

Які гроші на що [школу і співаків] завжди видається:

на кожний квартал двом панам бакалаврам, слов'янському і латинському з підбакалаврами – 50 зл.;

на свої ж потреби – 15 зл.;

челяді, яка співає в церкві – двом басам, шістьом (часом вісьмом) тенорам, двом старшим альтам, старшому дисканту; шкільному шафареві [ключникові, економу, управителеві], кухареві з дружиною, шкільному рибалці виходить до 90 зл.;

підросткам і меншим хлоп'ятам, альтові і дисканту, на кафтани, вбрання, хутра, шапки, чоботи, черевики, сорочки та інші потреби виходить до 10 зл.

Для їх всіх готовий стіл, без жодної звідкись найменшої допомоги, з готівки, на збіжжя, м'ясо, кури, рибу, масло, сир, сало, пшоно, крупи, горох, городню ярину і на різні стравні речі, також на столи і завжди на пива до столу виходить з ошадливістю на чверть до 100 зл.

У кожній чверті, як в платні співакам, так і закупівлі на ринку, часом більше, часом менше, може видаватися грошей.

До того ж, без жодного від трьох років підданого, до 7 [4?] кімнат зимою і до пекарні з кухнею [протягом року] лише за самі дрова, куплені в місті до 15 зл.

Направа ж печей, шибок всюди в школі та кімнатах, на різні потреби та начиння до кухні, наймання [робітників] до млина для мелення збіжжя і збирання солоду до бровару, на злив пива та його принесення до 10 зл.”

Джерела: Головний архів давніх актів у Варшаві. – Ф. Збірка Браніцьких із Сухої. – N 323/409. – С. 638-639; *Postanowienie na akademię ostrozką / Підготовка тексту В. Щербака // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 120-121.*

Література: Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 676; Ковальський М. Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини, виявлені в Головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя”. – Остріг, 1993. – С. 66-69; Мицик Ю. *Postanowienie na akademię ostrozką // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 120; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 115; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 149, 164, 194, 298, 318.*

Ігор Мицько

Потій (Адам) Іпатій (* 1541, с. Рожанці Володавського повіту (зараз Польща) – † 18.07.1613, м. Володимир-Волинський)

Один із найяскравіших українських полемістів уніатського табору, церковний і політичний діяч. Походив із сім'ї православних українців, що жили у Володавському повіті на Берестейщині. Його світське ім'я Адам. Навчався в кальвіністській школі князя М. Радзивіла, пізніше в Краківському університеті. До 33 років був сповідником кальвінізму. Але повернувся до православ'я. П. зробив блискучу кар'єру – став королівським секретарем, потім земським суддею

в Бересті, зрештою берестейським каштеляном та сенатром Речі Посполитої.

Підтримував добрі стосунки з князем *В.-К. Острозьким*. Саме за наполяганням та при підтримці останнього П. у 1593 р. став єпископом володимирським та берестейським. Князь *В.-К. Острозький* розраховував, що така особа, як П., з його ерудицією та зв'язками, сприятиме поліпшенню становища православної церкви в Україні та Білорусі. Ці сподівання були пов'язані з певними унійними планами князя. У листі до П. в 1593 р. князь *В.-К. Острозький* виклав свою програму унії, яка мала на меті зрівняти православних у правах із католиками. Ця унія мала універсальний характер і поширювалася на весь православний Схід, передбачаючи також реформування православної церкви шляхом розвитку освіти і книгодрукування, збереження православного обряду і заборону переходу з православ'я у католицизм. Така унійна програма з її політичною лояльністю й прозахідною орієнтацією, з одного боку, і водночас певний традиціоналізм, з другого, не могли не імпонувати П. Проте він швидко переконався в неможливості універсальної унії й почав орієнтуватися на її регіональний характер. Це стало однією з причин розходження єпископа і князя.

Будучи активним прихильником унії, П. написав низку творів на її оборону. Деякі з них писані тогочасною українською книжною мовою, деякі – польською, а окремі, найбільш значні й актуальні, – і однією, і другою. Основна їхня тема – довести законність унії та її потрібність для України й Білорусі. Найбільший твір П. “*Антиризис*” – полемічна відповідь на “*Апокрисис*” Христофора Філалета.

П. виступав одним із головних організаторів Берестейської унії та Берестейського уніатського собору 1596 року. Після смерті київського митрополита Михайла Рогози в 1599 р. обійняв митрополичий престіл. Вів полеміку з князем *В.-К. Острозьким* щодо унії.

Портрет, підпис і печатка Іпатія Потія

Його твори висвітлюють різноманітні аспекти церковного й культурного життя України кінця XVI – початку XVII століття. Деякі з них, “*Антиризис*”, “*Лист до князя Костянтина Костянтиновича Острозького*”, “*Відповідь клірику Острозькому*”, стосуються як діяльності князя *В.-К. Острозького*, так і ОА.

Джерела: Відповідь Клірику Острозькому // Українські гуманісти епохи Відродження. – Київ, 1995. – Ч. 2. – С. 101-171; Потей І. Антиризис // Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1903. – Т. 19; Його ж. Унія греків з костелом римським 1595 року; Лист до князя Костянтина Костянтиновича Острозького.

Література: Атаманюк Л. Постать волинського уніатського єпископа Іпатія Потія в історичній літературі // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острог – Нью-Йорк, 1999. – С. 144-148; Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1; 1994. – Кн. 2; Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне пе-

ревидання), 1991-1995. – Т. 6; Його ж. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610); Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: 36. тв. – Київ, 1994. – С. 136-255; Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000; Кралюк П. М. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст. – Луцьк, 1996. – С. 70-73; Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії Української Церкви. – Львів, 1994. – С. 69-106; Плохий С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – Київ, 2006; Сенік С. Два митрополити – Потій і Рутський // Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. – Львів, 1995; Трипольський Н. Униатский митрополит Ипатий Потий и его проповедническая деятельность. – Киев, 1878.

Петро Кралюк

“Правило истинного Живота христианского” (Псалтир з возслідуванням) (1598)

За змістом Псалтир із возслідуванням, тобто Псалтир із Часословом та іншими додатковими статтями.

Оригінальний заголовок: “Сїа книга, правило истинаго живота хр̄тїанского, нарицатиса достойна”. Нижче заголовка на цьому ж титульному аркуші дрібнішим шрифтом відзначена роль у виданні цієї книги князя В.-К. Острозького з перерахуванням його титулів та повелінням надрукувати її в Острозі “Бжїєю помістю, повелїнієм же і вс̄мь накладом̄ бл̄гочестиваго и хр̄толюбиваго кн̄са Константина, в сто̄м кр̄щенїи нареченаго Василїа, кнжати Остро̄скаго, воеводы Кїевскаго, маршака земли Волынское старосты Владимерскаго, и про̄а, з друкарни его Остро̄ское выдана ест̄”.

Для встановлення прізвища видавця або укладача й точної дати виходу в світ книги надійним джерелом є післямова на 438-му аркуші книги: “До зд̄ѣ еже по Б̄з̄ѣ конец и с̄вершенїе прїат̄ь книга сїа правило истӣнаго живота хр̄тїанскаго названаа. Бжїєю мл̄тїю, повелїнієм̄ и вс̄мь накладом̄ вышей менованаго бл̄гочестиваго кн̄са Константина, в сто̄м кр̄щенїи нареченаго Василїа, кнжати Остро̄скаго. Снисканьем̄ же ѿ ст̄ыхъ бж̄ствены̄х писанїй, и трудом̄, мн̄вогр̄шнаго хоӯжьшаго въ хр̄тїанехъ, оубогаго Василїа...”. На основі цього речення І. Каратаєв подав заголовок даної книги – “Правило истиннаго живота...”, а не “Псалтир”. У книзі, як і в збірнику 1588 р. (“Книжица” у 6 розділах), зазначено видавця цього тексту – якогось Василя, який традиційно вважається *Василем Суразьким*.

У кінці післямови цієї книги подані її вихідні дані: “Скончажеса и с̄вершиса книга съа в л̄ѣто ѿ с̄зданїа мир̄ꙋ зр̄з [7107], а ѿ поплоти рож̄ѣства Г̄а Б̄га и Сп̄са н̄шего Іс̄ Х̄а аф̄чї [1598], м̄ца дека̄врія. На дн̄ь ст̄ыхъ і [10] м̄чнїк̄ ӣж̄ в̄ Крит̄ѣ страдавшы̄х, числом̄ кг̄ [23]”.

Формат книги – 8°. Складається з 5 початкових нумерованих аркушів, 44 нумерованих аркушів, 7 нумерованих та 439 нумерованих – всього 494 аркуші. Рядків на сторінці 28, 23, бл. 21. Шрифт (розмір 10 рядків) = 42, 53, 60 мм. Дзеркало набору = 116 x 58 мм.

В оформленні видання використані дошки Ф. Скорини (ініціали) та П. Мстиславця (заставки). Друк двома фарбами в два прогони.

Склад видання (за каталогом Гусевої): “Чинь и вглавление еже маеть, и с̄держитъ в себе книга сїа” – арк. [1-4] I рах.; титул – арк. 1 II рах., герб кн. В. К. Острозького – арк. 1 зв. II рах., “Предсловїе” – арк. 2-12 II рах., “Начало книги сеа: Ѹказанїе дньник̄” – арк. 12-17 II рах., “Дньник̄. сл̄не̄на̄г̄ шествїа [месць март – месць февварїй]” – арк. 17 зв.-29

Ѧ
Ѧ

ПРЕДМОВА
ДОЧИТЕННИКА

Служба церковная, чинъ апостолъ
 блгочестивый, маѣшъ въбрати и
 двоако постановлена, хочаица и до
 даного коца впагати. Сана ктра
 по вѣдѣнью едины порожкомъ шпракѣ
 еста, почавши шутра, и до вечера.
 таа е положена пѣде часѣвъ в днѣ
 нѣ, яко вечерна, пакчерна, Полоуци
 ница, иишій шлѣткѣ презвѣ днѣ.
 Другаа за кораа дѣроче тоа кораз
 влѣтѣ постановлена шпракати, ке
 ле порадкѣ днѣ шчнѣ, презвѣ лѣ
 тѣ, яко гѣскій шчнческій прадники,
 иишій шчнѣ. Гѣбы влѣтѣ рѣспом
 нае, ииуважѣе, чндѣ, ишпракѣ, хѣбы.
 Кѣбѣ вѣвѣмѣ обходимо днѣ рѣже
 етѣ гѣ нашего гѣ хѣ, тамѣ вѣвѣ
 суважѣемо великое смѣтрѣнѣ бжѣ
 дѣ чѣва, и великѣи, етѣ лѣ нѣзѣи.
 непонѣтѣи, приетѣ упиѣ. итѣ дѣ
 кѣвалѣ етѣ вѣнѣ телевнѣ етѣ приносѣи ма,
 и дѣна гѣтѣ шнѣ етѣ чѣва, кѣбѣ
 обходимо днѣ вѣтѣ крѣсѣнѣ хѣва, вѣ
 тѣ чѣ рѣспоминаѣмо вѣскѣ бжѣе лѣ
 етѣ, зѣмоци шатѣнскѣи, ирѣдѣмо етѣ
 ии смертѣ на чѣко влѣзѣи не маѣтѣ.
таже

II рах., “У премененїи кале^ддара” – арк. 29 зв.-38 зв. II рах., “Сїе первое таблицею сїю вбрѣтенїе пасхи” – арк. 39 зв.-40 II рах., “Ключъ пасхалии” – арк. 41-44 II рах.; “Пред-словїе въ џалтырь” – арк. [1-7] III рах.; Двѣ пророка и црѣ пѣснь каѳ[измы 1-20] – арк. 1-101 IV рах.; “Сѣй џаломъ особъ писанъ и внѣ числа, Двѣ егда единъ браса и оубить Голїаѳа” – арк. 101 зв. IV рах.; “Пѣснь Мувсеова ѡ исхода, а [1]” – арк. 102-103 зв. IV рах.; “Пѣснь Мувсеова втораг закона, в [2]” – арк. 103-105 IV рах.; “Пѣснь Аннина матере Самоуила п^ррока, г [3]” – арк. 105-106 IV рах.; “Млтва стго пррока Аввакѳма, д [4]” – арк. 106-107 IV рах.; “Пѣснь стго Исаїа пррока, є [5]” – арк. 107 IV рах.; “Молитва Ионы пррока, пѣснь с [6]” – арк. 107-108 IV рах.; “Стых трїехъ отрвкъ, пѣснь з [7]” – арк. 108-109 IV рах.; “Пѣнїе стых трїехъ отрвкъ, и [8]” – арк. 109 зв.-110 IV рах.; “Пѣснь престыа Бца еугльска еже ѡ Лоуки, ѳ [9]” – арк. 110 зв.-111 IV рах.; “Стого прорка Захарїи ѡца предтечева, пѣснь і [10]” – арк. 111 IV рах.; титульный аркуш Часослова: “Часослв^б съ Бгомъ имѣай слоужбѣ ношнѣю і дневнѣю” – арк. 112 IV рах.; “Начало вечерни” – арк. 112 зв.-116 IV рах.; “Начало неѳимена, сирѣчь павечерници великіа” – арк. 117-123 IV рах.; “Канон престѣи Бци, творенїе кир Ѳеофана” – арк. 124-133 IV рах.; “Начало полѣнощници” – арк. 134-143 IV рах.; “Начало ѳтренни” – арк. 144-147 IV рах.; “Начало первомѣ часѣ” – арк. 147-148 IV рах.; “Начало третего часа” – арк. 149-150 IV рах.; “Начало часа шестаго” – арк. 150 зв.-151 IV рах.; “Начало часа девятаго” – арк. 152-153 IV рах.; “Убѣдница” – арк. 153 зв.-156 IV рах.; “Междочасїа” – арк. 156 зв.-159 IV рах.; “Литеа” – арк. 160 зв.-161 IV рах.; “Тропарї воскресны впакои, и бгорвдичны, на шемъ гласвѣ” – арк. 161 зв.-164 IV рах.; “Тропарї дневныа і бгорвдичны” – арк. 164 зв.-166 IV рах.; “Бгорвдичны, и крстобгорвдичны, на и гласвѣ” – арк. 166 зв.-167 IV рах.; “Радоуїса

Сїоне стый” – арк. 167 IV рах.; “Типикъ” – арк. 168-264 IV рах.; “Послѣдованїе церковнаго пѣнїа” – арк. 168-169 IV рах.; Місяцеслов – арк. 169 зв.-247 IV рах.; “Прокимини и апслы” – арк. 247-249 IV рах.; “Вѣслѣдованїе стыа м, ца” – арк. 250-260 IV рах.; “Во стѣю великѣю ндлю пасхи” – арк. 260-269 IV рах.; “Ѡ завещанїй бжственыхъ апслѣ, і ѡ жителства стыхъ ѡцѣ преданїе, како подобает иноком і хрсїтаном жити” – арк. 269-284 IV рах.; “Начало съ Бмѣ молебника Млтвы на ношѣ егда должно ест спати” – арк. 285-291 IV рах.; “Млтвы ѡ сна встав^шши” – арк. 292-299 IV рах.; “Канонъ покааненъ, Бгѣ нашему Іс Хѣ” – арк. 299-304 IV рах.; “Правило молеб-но къ своему аглѣ хранителю дши и тѣлѣ. Творенїе Іванна Дамаскина” – арк. 305-310 IV рах.; “Канонъ молебенъ прчтѣй Бци, пѣваемы в наведенїи печали” – арк. 310-314 IV рах.; “Слѣжба вѣскрснаа гласа шестаго вса” – арк. 314-335 IV рах.; “Правило внегда слѣжится комоу искоуситиса въ снѣ ѡ wskреврненїа, по дѣйствѣ дїаволи” – арк. 335-338 IV рах.; “Послѣдованїе в избавленїю егда комоу стѣжаеть нечистый помыслъ блудный” – арк. 338-345 IV рах.; “Правило молеб-но мнихѣ наединѣ, по вс дни” – арк. 345-356 IV рах.; “Слѣжба акаѳїстѣ престой Бци” – арк. 356-371 IV рах.; “Канонъ молебенъ, како подобаеть пѣти за творащыхъ млстыню” – арк. 371-376 IV рах.; “Канонъ молебенъ, Гѣ Бгѣ нашему за кнса и за люди, пѣваемы въ брани, противъ съпостать, находящыхъ на ны” – арк. 377-385 IV рах.; “Исповѣданїе грѣховъ своихъ повседневно, к самомѣ Гдоу Бгѣ, любомудрѣйшаго Калиста ѳанфїпѣла въ истинѣ дшеполезно и спсїтельно” – арк. 385-392 IV рах.; “Млтва по исповѣди къ прстей Бци” – арк. 392-395 IV рах.; “Послѣдованїе еже къ бжственомѣ причащенїю тшачемѣса приблизити” – арк. 395-417 IV рах.; “Егда же получиши дражайшаго приобщенїа, животворныхъ тайныхъ дарованїи, вѣспой абїе блгодари сѣло и сїа теплѣ дша Бви гли

мїтва ст҃го Великаго Василїа, по стїмь при-
чашенїи” – арк. 417 зв.-420 IV рах.; “Вь стый
и великій патокъ на павечерници обычнои.
канонь о распатїи Гднемь, и на плачь прстѣй
Бѣи” – арк. 420 зв.-424 IV рах.; “Вь ст҃ю и
велик҃ю сѣбот҃у, по ѿпущенїю бжстенныа
лит҃ургїи” – арк. 425 зв.-429 IV рах.; “Канонь
молебень къ Г҃у Б҃г҃у нашем҃у Ис Х҃у, и пр҃чтѣй
Бѣи мтри Гни, при разченїи дши ѿ тѣла
всакаго правовѣрнаго” – арк. 430 зв.-434 IV
рах.; “Канонь како пѣти подобаетъ за оумер-
шаго” – арк. 434 зв.-438 IV рах.; Післямова
 (“конецъ книзе”) – арк. 438 зв.-439 IV рах.

Друк у два кольори – чорний і червоний.
У книзі є прикраси: заставки, ініціали, рамка
на титулі. На звороті заголовного аркуша є
зображення на всю сторінку повного герба
князів *Острозьких*, по боках якого вміщені
заголовні літери: К. К. К. О. Вгорі над гербом
вміщено такий текст: “Костантин Костянти-
нович княжа Острозское, воєвода Києвскїй”.
Внизу герба – “маршалокъ земли Волынское,
староста Владимирскїй и проча”.

Текст післямови наведений у каталозі
П. М. Строева “Обстоятельное описание ста-
ропечатных книг... Ф. А. Толстова” (Москва,
1829. – С. 86-87). Причому він подав її під
заголовком “Псалтирь слѣдованная” (№ 59.
– С. 85), як і пізніше (С.-Петербург, 1891)
бібліотекар Петербурзької духовної акаде-
мії Олексій Родоський (№ 34. – С. 48-52) –
“Псалтирь слѣдованная” (сѣ Часословомь,
в малою 8° л.). Детальну структуру цього
збірника він подав на С. 48-49 свого каталога
“Описание старопечатных книг...”.

Ця книга подібна до аналогічних видань
православної церкви, що були опубліковані
в Східній Європі у другій половині XVI ст.,
а саме: Псалтир середньошрифтний (Мо-
сква, близько 1559-1560 і близько 1564-
1565) в 2°; наступне московське видання
друкарів Никифора Тарасьєва і Невежи
Тимофєєва, 20.12.1568 р.; Псалтирь з Ча-
сословцем (Заблудів, друкар Іван Федоров,

23.03.1570) в 4°; Псалтирь (Вільнюс, друк.
Петро Мстиславецъ, 16.01.1576) в 2°; Псал-
тир (Слобода, друк. Андронік Тимофєєв Не-
вежа, 31.01.1577) в 4°; Псалтирь і Новий За-
віт (Острог, друк. Іван Федоров, 1580) в 3°;
Псалтирь з возслідуванням, Вільно, 5 видань
в друкарні Мамоничів: 10.02.1586 р., 1591-
1592 рр., 8.01.1592 р., 30.11.1593 р. і після
1593 року в 4°.

Місце зберігання: Відомо більше 30 примірників. В
Україні – Київ (НБУВ), Львів (НМЛ); Білорусь
– Мінськ (НББ); Литва – Вільнюс (УБ); Росія –
Москва (РДБ, ІМ, РДАДА, Б-ка МДУ), С.-Пе-
тербург (БАНР) та ін.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог из-
даний Острожской типографии и трех перед-
вижных типографий. – Ленинград, 1972. –
№ 13. – С. 31- 34; В помощь составителям
сводного каталога старопечатных изданий ки-
рилловского и глаголического шрифтов: Ме-
тод. указания. – Вып. 4: Предварительный
список старопечатных изданий кирилловско-
го шрифта второй половины XVI в. / Сост.
Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1979. – № 153. – С. 40;
Барварич Г. Е. Славянские книги кирилловской
печати XVI-XX вв.: Каталог книг, хранящихся
в Государственной исторической библиотеке
УССР. – Киев, 1985. – № 248. – С. 81-82; Гусе-
ва А. А. Издания кирилловского шрифта второй
половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2.
– Москва, 2003. – № 163. – С. 1084-1086; Запас-
ко Я., Ісасевич Я. Пам’ятки книжкового мистецт-
ва. Каталог стародруків, виданих на Україні.
– Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 41. –
С. 31; Издания кириллической печати XV-
XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания
ГПБ/РНБ; Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург,
1993. – № 136. – С. 268-270; Каратаев И. П. Описа-
ние славяно-русских книг, напечатанных кирил-
ловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. –
№ 158. – С. 286-287; Каталог славяно-русских
книг церковной печати библиотеки А. И. Ка-
стерина / Сост. В. Ундольский // Чтения Об-
щества истории и древностей российских при
Московском университете. – 1848. –
Т. 9. – № 56. – С. 100; Кириличні стародруки 15-
17 ст. у Національній бібліотеці України імені
В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар,
Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. –
Київ, 2008. – № 446. – С. 107; Максименко Ф. П.
Кириличні стародруки українських друкарень,
що зберігаються у львівських збірках. – Львів,

1975. – № 194. – С. 36; Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской духовной академии. – С.-Петербург, 1891. – Вып. I. – № 34. – С. 48-50; Строев П. М. Описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстова. – Москва, 1829. – № 39. – С. 85-87; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1. 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 11. – С. 14; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 138. – Ствп. 21-22.

*Наталія Бондар, Василь Жуковський,
Микола Ковальський*

Пригородок в Острозі

Територія, яка знаходилася між Замковою горою і містом (“городом”). Від Замкової гори П. відділявся глибоким ровом, а від міста – дерев’яною оборонною стіною-“парканом” з проїзною брамою. Південна межа П. проходила по березі річки Грабарки, а східна і північна – по схилу невисокого пагорба, рельєф якого добре видно і в наш час. Документів, які б прямо вказували на час виникнення П., поки не виявлено. Вказівкою на існування П. вже в XIV ст. є згадка про церкву св. Миколая XIV ст., яка знаходилася “в паркані”, тобто за межами дерев’яної оборонної стіни, що оточувала П. з боку міста. Як свідчить *Акт розподілу володінь князів Острозьких 1603 р.*, в П. наприкінці XVI – на початку XVII ст. розміщувалась друкарня і ОА, а також *церква св. Миколая*, Успенський дерев’яний костел, будинки шляхти, частина замкових службових приміщень. У першій половині XVII ст. на території П. була збудована дерев’яна *Успенська церква*, яку було дуже пошкоджено під час визвольної війни 1648-1654 років. Відбудована вона була в 1681 р., а остаточно знищена під час пожежі Острога в липні 1889 року. Є відомості про те, що до 1809 р. на те-

риторії П. існувала будова, на фронтоні якої можна було розрізнити зображення святих. У 1957-1958 рр. на території П. проведено пробні археологічні розкопки археологом І. Бондарем. В одному із шурфів виявлені фрагменти кам’яної споруди.

Література: Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском // *Временник Общества истории и древностей российских при Московском университете.* – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 39; Kardaszewicz S. *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia.* – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 96-97.

*Ярослава Бондарчук,
Олександр Бондарчук*

“Пчела”

Збірник афоризмів, здебільшого філософського характеру. Переклад виконаний у Дермані 24.03.1599 р. з грецького видання (зі збірника 1546 р., опублікованого Конрадом Геснером у Фігурі або з франкфуртського видання 1581 р.). Очевидно, автором перекладу є *Кипріян*, який саме в цей час особливо активно займався літературно-перекладацькою діяльністю. Із літератури відомо бл. 20 списків.

Каталоги стародруків: Малышев В. Древнерусские рукописи Пушкинского Дома. – Москва, 1965. – С. 78; Сперанский М. Н. Переводные сборники изречений в славянорусской письменности: Исследования и тексты // *ЧОИДР.* – 1905. – Кн. 1. – С. 372-377; Щапов Я. Н. Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича. – Москва, 1969. – С. 96-99, 99-100.

Література: Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 123; Творогов О. В. Пчела // *Словарь книжников и книжников Древней Руси.* – Ленинград, 1987. – Вып. 1 (XI-первая половина XIV в.). – С. 385-386.

Ігор Мицько

Раллі Діонісій

(* ?, о. Крит (Кандія) –

† після 28.12.1620)

Політик, дипломат, культурний діяч. Навчався в Римі. Підкреслював свою порідненість із візантійським імператорським родом Палеологів. На початку 80-х рр. XVI ст. Р. був наближений до князя *В.-К. Острозького*. Останній навіть виношував план зробити його патріархом із резиденцією в Острозі. Р. привіз князю із Риму примірник Біблії, переданий папою Григорієм XIII. Зокрема, про це говориться в листі папського нунція в Польщі А. Болоньєтті кардиналові Комо від 25 червня 1583 року. У цьому випадку вказується, що це був грекомовний текст Біблії. Також князь *В.-К. Острозький* у листі до папи Григорія XIII (від 8 липня 1583 року) дякує римському понтифіку за те, що той передав через Р. Біблію. Дослідники вважають, що це могло статися приблизно в 1578-1579 роках. У передмові до *Острозької Біблії* говориться, що князь *В.-К. Острозький* посилав збирати тексти Біблії у різні краї, в т.ч. й на Кандійські острови. Ймовірно, певну роль у цьому відіграв Р., який походив із тих країв. При підготовці до друку *Острозької Біблії* Р. міг працювати з грецькими й, можливо, латинськими текстами біблійних книг, оскільки добре володів як рідною грецькою мовою, так і латинською.

Література: Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 79; Крालюк П. М., Торконяк Р., Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006.

– С. 87; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 107-108; Острозька Біблія: Вступи, гравюри, дослідження / Опрацював та підготував до друку ермнх., архимандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк). – Львів, 2005.

Петро Крालюк

Релігійне життя в Острозі в XVI – першій половині XVII століття

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. м. Острог стало одним із визначних центрів релігійного життя в Україні. Цей період є вершиною в духовному розвитку міста. На території Острога розмішувались культові споруди представників різних конфесій і національностей, які тут проживали: українців, поляків, євреїв, татар, греків, вірмен та ін. За даними Миколи Теодоровича, в місті тоді знаходились 9 православних храмів (*церква в ім'я Богоявлення Господня; церква в ім'я св. Василя Великого; церква в ім'я святителя і чудотворця Миколая; церква Пречистенська; церква в ім'я Світлого Воскресіння Христового; церква в ім'я св. Бориса і Гліба; церква в ім'я преподобного Онуфрія; церква в ім'я Святої Трійці; церква в ім'я Преображення Господня, мечеть та синагоги.*

З ініціативи князя *В.-К. Острозького* в місті був створений духовно-освітній осередок, до складу якого входили ОА, друкарня та науково-видавничий гурток. При дворі

князя знаходилися культурні діячі, що належали до різних конфесій. Це призвело до концентрації в місті значних духовно-інтелектуальних сил.

Реформаційний рух, який поширювався в Україні у XVI ст., мав послідовників в Острозі. У місті існували громади антитринітаріїв і кальвіністів. Православні та протестанти Речі Посполитої вступали між собою в тісні стосунки, підписували низку союзів (у Торуні – 1595 р., Бересті – 1596 р., Вільні – 1599 р.). Ці союзи не мали поважних наслідків. Однак протестанти справили певний культурний вплив на православних.

Важливу роль у духовно-релігійному житті тогочасного Острога відіграв науково-видавничий гурток. Серед острозьких діячів кінця XVI – початку XVII ст., поряд із виразниками консервативно-православних поглядів (*І. Вишенський, Г. Смотрицький, І. Федоров, Клірик Острозький, Л. Зизаній, Василь Суразький*), були католики (*Ян Лятош*) й протестанти різних течій (*М. Броневський, А. Римша*). До католиків чи протестантів належав *Симон Пекалід*. Суперечливою є постать *Мелетія Смотрицького*, який спочатку належав до активних захисників православної віри, а пізніше змінив погляди, прийнявши унію.

Варто зазначити певний вплив ідей реформації на зміст полемічних творів, що писалися в Острозі на захист православ'я. Учасники гуртка вели полемічні дискусії як із католиками, прихильниками унії, так і з протестантами. До наших днів дійшов лише один полемічний твір, спрямований проти протестантів – стаття *Василія Суразького* “О храмахъ, иконахъ и почитании святыхъ”. У творах полемістів знайшла відображення релігійна ситуація в Україні в XVI-XVII столітті. Завдяки культурі та освіті просвітників осередку, які були представниками різних віросповідань, тут панувала відносна релігійна толерантність. Так, при укладенні

Острозької Біблії (1581) використовувалися різні конфесійні джерела і, можливо, що над цим виданням могли працювати не лише православні, а й представники інших християнських віровизнань.

Князь *В.-К. Острозький* підтримував тісні зв'язки з протестантами. При його дворі князя перебував аріанин *Мотовило*, який писав полемічні твори проти римо-католицької церкви. Саме йому в 1577 р. князь *В.-К. Острозький* доручає написати відповідь на книгу єзуїта *П. Скарги* “Про єдність церкви божої”. Автор відомого полемічного твору “*Апокрисис*” (*Мартин Броневський*) теж належав до протестантів. Як відомо, цей твір писався на замовлення князя *В.-К. Острозького*.

У родині князів *Острозьких* були представники різних віросповідань. Дружина князя *В.-К. Острозького* Софія Тарновська була католичкою. Старша дочка князя Катерина вийшла заміж за кальвініста Криштофа Радзивіла, молодша Єлизавета – за антитринітарія Яна Кішку. Дружини синів *Януша* та *Олександра* були католичками, а внучка *Анна-Алоїза* стала палкою прихильницею католицизму. Щодо самого князя, то він терпимо ставився до різних конфесій. Зокрема, надсилав до римського папи листи, в яких висловлював бажання підтримати унію (з врахуванням певних вимог). З іншого боку, князь прихильно ставився до антитринітаріїв-соцініан, а православні називали його “світилом” православ'я. Розуміючи, що православна церква переживає кризу, князь *В.-К. Острозький* готовий був співпрацювати з католиками і протестантами. Таким чином, Острог, незважаючи на всю складність конфесійного життя, слугував своєрідним зразком толерантності і виваженості у релігійних стосунках.

Література: Быков Н. П. Князя Острожские и Вольнь / Введение в историческую записку “Пятидесятилетие Острожского св. Кирилло-Мефодиевского Братства. – Петроград, 1915.

– С. 14-18; Вольт. Исторические судьбы Юго-Западного края. – С.-Петербург, 1888. – С. 115-130, 138-142; Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні // Духовна Україна: Зб. творів. – С. 51-72; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 178-187; Девятисотлетие православия на Волини (992-1892 г.). – Житомир, 1892. – С. 379-381; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних руках (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – Київ, 2008; Ильинский. Юго-западное русское общество и его умственное и религиозно-нравственное состояние в к. XVI и первой пол. XVII в. (в период Брестской унии) // Волинские епархиальные ведомости. – 1891. – № 27. – С. 815-823; Кардашев П. Очерк истории православной церкви на Волини. – С.-Петербург, 1855. – С. 116; Кралюк П. М. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст. – Луцьк, 1996. – С. 16-47, 59-68; Левитский К. Константин Константинович князь Острожский – доблестный защитник православия и охранитель интересов православной церкви // Волинские епархиальные ведомости. – 1908. – № 8. – С. 160; № 9. – С. 183; Лукьянович П. К вопросу об Острожской школе (XVI в.) // Волинские епархиальные ведомости. – 1881. – № 25. – С. 824; – № 26. – С. 852, 864; Мицько І. З. Острожська слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 20, 30, 39; Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української православної церкви: В 2-х т. – Київ, 1993. – С. 108, 109, 120, 140, 141; Полек В. Т. Історія української літератури X-XVII століть. – Київ, 1994. – С. 72, 79, 80; Рафальский Л. Свято-Троїцький храм, бивший в г. Остроге, на Волине // Волинские епархиальные ведомости. – 1883. – № 24. – С. 703; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 642-644, 661-669; Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. – Київ, 1993. – С. 205; Харшин М. В. Історія підпорядкування Української Православної Церкви Московському патріархату. – Київ, 1995. – С. 14; Четыркин Ф. Деятельность князя Константина Константиновича Острожского в пользу православия в Юго-Западной Руси // Волинские епархиальные ведомости. – 1872. – № 9. – С. 317.

Людмила Жуковська

Реформація та Острог

У реєстрі протестантських (євангельських) громад, укладеному М. С. Грушевським, вказано на унітарську громаду в Острозі, згадувану під 1617-1618 роками. З інших маєтків князя В.-К. Острозького значна унітарська громада існувала в Старокостянтиніві. У 1617 р. вона нараховувала 100 членів. Загалом у маєтках князів Острозьких кількість протестантських громад була невеликою. На думку М. Дмитрієва, у 70-х рр. XVI ст. центром реформаційної агітації міг бути й Острог. У той же час неподалік від володінь князів Острозьких на Волині, зокрема, біля Острога, розташувалися маєтки прихильників різних реформаційних напрямків, у яких існували протестантські громади. Це – Гоща, Шпанів, Бабин, Киселин, Береськ, Дорогостаї та ін. Мале число громад та невелика кількість членів у них дали підстави деяким дослідникам зробити висновок про незначне поширення Реформації на Волині, незважаючи на згадки про успіхи “єресі” у творах І. Вишенського, Г. Смотрицького та інших. Щоправда, на сьогодні ця точка зору переглядається дослідниками.

До оточення князя В.-К. Острозького входили волинські шляхтичі антитринітарії: слуга князя, володимирський гродський писар і правник Станіслав Кандиба, маршалок двору князя Гаврило Гостський (Гойський), Мотовило. Перший у своїх маєтках передав деякі православні храми реформаторам, другий відкрив у Гощі аріанську школу, третій взяв участь у католицько-православній полеміці. Антитринітарії-соцініани вважали князя В.-К. Острозького своїм покровителем і навіть послідовником. Поділяючи цю думку, соцініанин Еразм Отвінський присвятив йому віршовані притчі Христа. Непрямим свідченням поширення антитринітаризму на Волині, зокрема, в Острозі, можуть служити дані передмови до Острозької Біблії, на-

писаної *Г. Смотрицьким*. Він вже в перших рядках заявляє, що Біблія повинна допомогти православним у боротьбі з “єретиками” (“избавитися тревльнення противных ветров еретических ухищрения”). *Г. Смотрицький* навіть полемізує з ними. Таким чином, поширення різних реформаційних течій знаходило відгук і в найбільшій пам’ятці острозького друкарства, яку, в певному сенсі, можна розглядати як відповідь радикальній реформаційній пропаганді. Подібне навантаження несли також і деякі інші острозькі видання. Так, надрукована в Острозі “*Книга про постничество*” (1594) та “*Маргарит*” *Іоана Златоуста* (1595) повинні були показати відмінність поглядів “єретиків” від поглядів отців церкви, на які вони посилалися. У передмові до “*Книги...*” здійснено зіставлення вчень “єретиків” та поглядів Василя Великого і зроблено висновок, що вони відрізняються як “твань від сонця”. Цінність книги Златоуста визначалась не в останню чергу тим, що там обґрунтовувався і захищався догмат про трійцю.

У той самий час українські культурні діячі використовували все корисне, що міг дати реформаційний рух, але не зв’язуючи себе з ним. Православні полемісти запозичували із творів протестантів факти та ідеї; князь *В.-К. Острозький* доручив протестантам давати відповідь опонентам православних у питаннях церковної унії – *Мотивилу* (відповідь на твір *П. Скарги* “Про єдність церкви Божої...”) та *М. Бронесському* (“*Апокрисис*”). У боротьбі за права “дисидентів” у Речі Посполитій православні й протестанти часто виступали спільно, роблячи навіть спроби релігійного порозуміння. Як приклад, можна навести проект релігійного об’єднання православних, лютеран, кальвіністів, чеських братів на Віленському з’їзді у 1599 р., куди мав прибути князь *В.-К. Острозький* із вченими православними священиками (серед яких могли бути викладачі чи випускники

ОА або члени острозького гуртка). Про релігійну толерантність князя *В.-К. Острозького*, а певною мірою і про атмосферу, що панувала в Острозі та ОА наприкінці XVI – на початку XVII ст., свідчили сімейні зв’язки з протестантськими родинами. Дочки князя *В.-К. Острозького* були одружені з Я. Кішкою, протектором соцініан, та К. Радзивилом (Радзивилом), керівником кальвіністів у Великому князівстві Литовському.

Література: Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні // *Духовна Україна: 36 творів*. – Київ, 1994. – С. 53-61; Його ж. *Історія української літератури*. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 36-45; Його ж. *Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: 36 тв.* – Київ, 1994. – С. 178, 184-185; Дмитриєв М. В. *Православие и Реформация*. – Москва, 1990. – С. 106-108; *Історія релігії в Україні*. – Київ, 2002. – Т. 5: Протестантизм. – С. 31-94, 105-183; Ульяновський В. І. *Історія церкви та релігійної думки в Україні*. – Київ, 1994. – Кн. 2. – С. 183-184, 206.

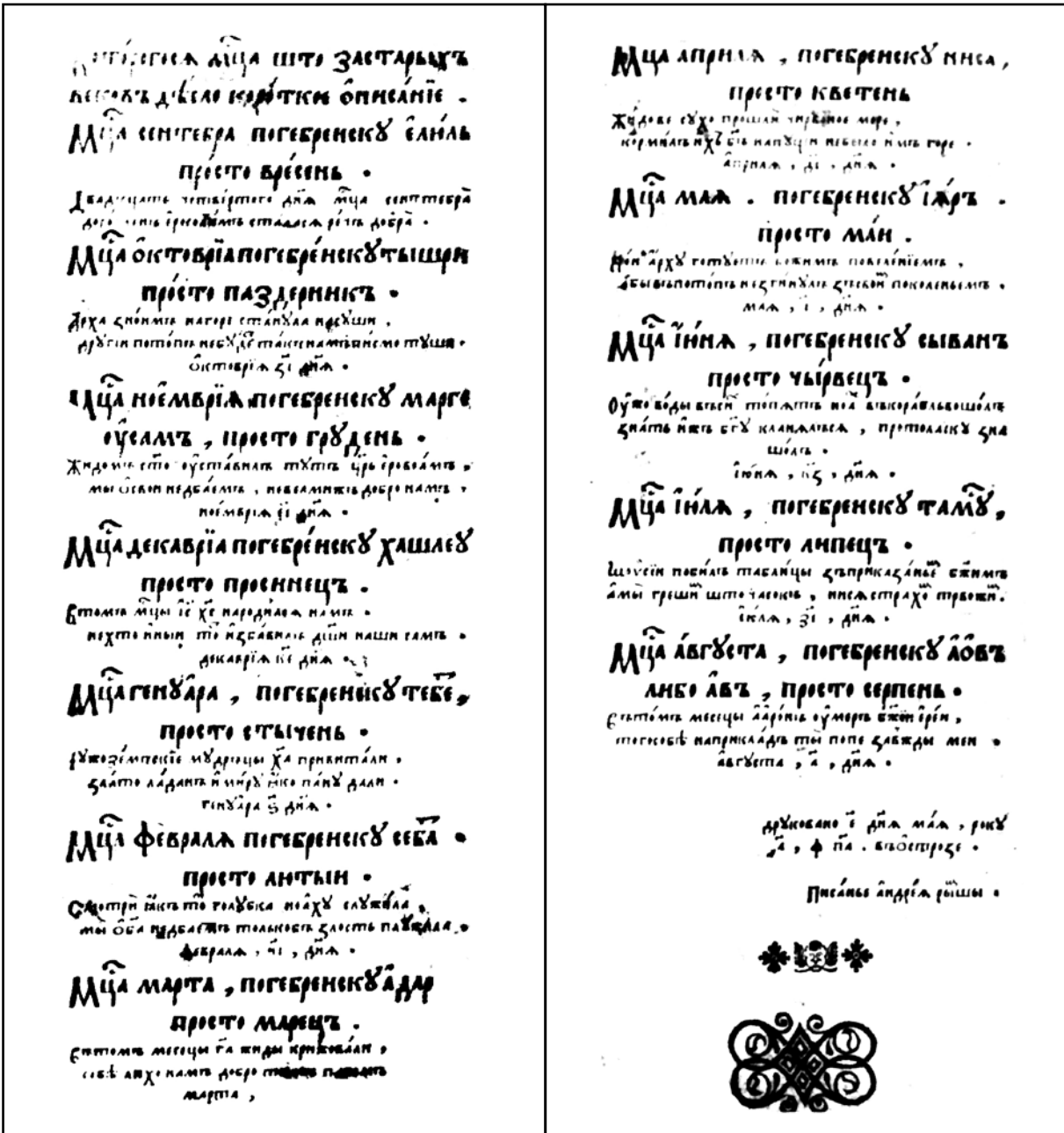
Віктор Атаманенко

Римша Андрій
(* близько 1550, с. Пенчина –
† після 1595)

Український і білоруський поет, культурний діяч. Походив із дрібношляхетської родини (гербу “Півкозич”). Як сам зазначає у “*Декетеросі*”, одному зі своїх творів, народився в с. Пенчині на Новогрудщині (тепер Брестська область Білорусі). Близькість родинного гнізда до значних кальвіністських осередків (Новогрудка, Кльоцка, Берестя та Несвіжа) і до володінь покровителів кальвінізму Радзивилів (Радвилів), без сумніву, визначили подальшу долю майбутнього поета. З 1572 р. перебував на службі у Радзивилів – Миколи “*Рудого*” та його сина Кшиштофа. Ровесник Р., один із героїв Лівонської війни і

герой його поеми “Декетерос” Криштоф Радзивіл (згодом одержав прізвисько “Перун”) розпочав власну військову діяльність якраз 1572 року. І подальша доля Р. – військова, поетична, службова тощо – була пов’язана з цим можновладцем.

Р. був добре освіченою людиною. Обставини і місце здобуття освіти невідомі, але за межі Великого князівства Литовського він не виїздив і, таким чином, навчався десь на батьківщині. Очевидно, набув її у якогось кальвіністському навчальному закла-

“Хронологія” Андрія Римши

ді. Такі, зокрема, існували в Бересті, Несвіжі, Слуцьку, Кльоцьку, Вільні. Гіпотетично висока освіта в галузі філології та точних наук (астрономія та математика) знаходить підтвердження у найбільш ранньому творі Р. (“Хронологія”) та листі князя В.-К. Острозького до Кр. Радзивила. Літературознавчий багаж Р. найкраще охарактеризував В. Перетц, який дійшов висновку, що де б поет не одержав освіти, можна сказати напевно, що він добре володів тими літературними формами, які були модними в його час. Питання про можливе навчання Р. в ОА, як і його перебування тут, не можна вважати остаточно з’ясованими, оскільки прямі вказівки на цей факт його біографії відсутні. Ні друкування “Хронології” в Острозі, ні згадка імені Р. в листі князя В.-К. Острозького за остаточної аргумент, на нашу думку, вважатись не можуть. Але припущення про можливе навчання чи викладацьку діяльність Р. в Острозі є досить поширеним в історичних працях. Відтак, відвідини ним Волині могли бути пов’язаними із налагодженням контактів православних із протестантами, допомогою кальвіністських громад у налагодженні функціонування ОА тощо.

Після завершення військових дій (Римша брав участь у 1582 р. в облозі Пскова), поет супроводжував Кр. Радзивілла в поїздки по Інфлянтах (Лівонія), а потім жив у його маєтку Девенішки (Дзевенішки Ошмянського повіту, тепер – Литва), де працював над поемою про ратні подвиги свого патрона. Після цього ще жив у Біржах. При дворі Кр. Радзивілів було створено своєрідний культурний осередок, одним з найактивніших учасників якого був Р. Найбільш тісні та дружні стосунки зав’язались у нього з Я. Радваном, Я. Козаковичем, Е. Пельгримовським, С. Рисінським. На травень 1590 р. припадає остання документальна згадка про Р.: він одержав з королівської канцелярії приповідний лист на набір загону для участі у можливій війні

з турками. Останнім фактом його біографії є переклад у 1593 р. “Хорографії” А. Полака, який було опубліковано 1595 року.

Щодо зв’язків Р. з Острогом, князями Острозькими, то можна говорити про те, що він міг знати швагра Кр. Радзивила, князя Януша Острозького (останні діяли спільно у передовій сторожі під час великолуцької кампанії у 1580 р.); особисто чи заочно був знайомий зі старим князем, іншими представниками родини (Єлизавета і Катерина Острозькі були одружені з Кр. Радзивилом).

К. Харлампович, В. Перетц, Є. Карський вважали “Хронологію” учнівським твором, звідси, у зіставленні з місцем друку, впливало, що Р. навчався в Острозі; крім того, К. Харлампович називав цей твір першим плодом Острозької школи та стверджував, що Р. навіть міг бути її викладачем. Відтак, цей факт на сьогодні фігурує в більшості досліджень та довідкових видань. Однак Р. на час створення ОА було майже 30 років. Це був не найкращий вік для навчання. До того ж Р. міг цілком здобути освіту в якомусь “єдиновірному” для нього кальвіністському освітньому осередку. Так чи інакше, друкування “Хронології” в Острозі та згадка в листі князя В.-К. Острозького “математика і астронома” Р. свідчать про його контакти з ОА чи навіть про перебування тут. Опосередковано ці зв’язки простежуються і через віленську друкарню Мамоничів, з якої вийшли в світ “Грамматика” 1586 р., створена в Острозі, та епіграми Р. Дослідник литовського книгодрукування О. Анушкін, крім того, вказує, що Р., будучи наближеним до Радзивілів, саме через них був зв’язаний з князем В.-К. Острозьким.

Р. виявив свій хист у різних галузях: військовій, організаційно-управлінській, навчально-дидактичній, перекладацькій, літературній. Та найзначнішим був його внесок у розвиток книжної поезії білоруського й українського народів. Головна заслуга його

як поета полягає в тому, що на його творчості яскраво позначились пошук шляхів розвитку східнослов'янської версифікації, шукання тодішніми літераторами нових форм і засобів, впровадження в ужиток нових літературних жанрів. Не можна залишити поза увагою і факт прояви відповідальності й гордості за власні творіння: Римша першим із східнослов'янських поетів поставив своє ім'я під віршами. Дослідники книжної літератури кінця XVI – початку XVII ст. одностайно пов'язували перший етап засвоєння українськими та білоруськими поетами силабічного віршування з іменем Р. Не всі праці, створені Р., є відомими. Дослідники називають близько двадцяти різножанрових творів цього автора. Хоча ідентифікація деяких з них має гіпотетичний характер. Окрім надрукованої в Острозі “Хронології”, найбільш відомим твором Р. є поема “Декетерос”, написана у 1583 р. “марта в остатний день” і надрукована у Вільно Д. Ленчицьким у 1585 р. коштом автора. Складається вона з 25 частин (2200 рядків). На думку Р. Радішевського, Р. є можливим автором поеми “Rozprawa starego żołnierza”, створеної в маєтках Острозьких і надрукованої у 1595 р. у Кракові. Якщо це справді так, то Р. можна вважати і автором вірша на герб князів *Острозьких*, вміщеного у цьому творі. В. Перетц вказував на відображення в творчості Р. процесу засвоєння нової для східнослов'янських земель версифікаційної техніки, зразками якої були вірші польських поетів. Правда, відзначаючи певний збіг прийомів Р. з польськими зразками, він знаходить немало подібності з українськими піснями і прямо вказує на близькість окремих двовіршів “Хронології” до народного розміру (пісні “Ой, джигуне, джигуне” та “Казав мені батько”). Новаторство А. Римші відзначають і в започаткованому ним пошуку якихось нових форм між дво- та чотиривіршем та вживанні “випадкового” леонінського вірша, через

який пізніше відбувся перехід до силабо-тонічного віршування. Творчість поета сприяла оновленню жанрово-стилістичних форм української та білоруської літератури (епіграми-панегірики, діаріуші, акровірші, поеми, двовірші, чотиривірші, значні поетичні праці).

Публікації: Которогося мѣсяца што за старыхъ вековъ дѣло короткое описание (фотокопія цієї унікальної листівки в каталозі: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – С. 27); Перетц В. Н. Малорусские вирши и песни в записках XVI-XVII вв. // Известия ОРЯС. – 1889. – Т. 4. – С. 869-938, 1218-1303; Його ж. Историко-литературные исследования и материалы. – С.-Петербург, 1900. – Т. 1. – С. 69-77; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ, 1978. – С. 70 (на с. 67-68 текст “Хронології”).

Література: Атаманенко В. Б., Пасічник І. Д. Андрій Римша (близько 1550 – після 1595) // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 67-83; Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 182; Грынчык М. М. Шляхі беларускага вершаскладання. – Мінск, 1973; Ісаєвич Я. Д. Преємники першопечатника. – Москва, 1981. – С. 8, 14; Кавалєў С. В. Героїка-епічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст. – Мінск, 1993; Немировський Е. Л. Иван Федоров (около 1510-1583). – Москва, 1985. – С. 163-164, 177, 184; Сулима М. М. Українське віршування кінця XVI – початку XVII ст. – Київ, 1985; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 252, 275.

Віктор Атаманенко

Рутський Йосиф-Вельямін
(світське ім'я – Іван)
(* 1574, с. Рута Новогрудського повіту,
Білорусь – † 1637, с. Дермань, зараз
Здолбунівського району Рівненської обл.)

Церковний і культурний діяч. Народився в шляхетській сім'ї, представники якої сповідували кальвінізм. Однак був охрещений православним священиком. Навчався в кальвіністській школі у Вільно. Деякий час перебував при дворах князів Заславських та *Острозьких*. Можливо, знайомився з роботою ОА. Принаймні згадує про неї в одному зі своїх

листів. Довгий час навчався за кордоном – у Празі, Варцбурзі й Римі. Повернувшись на батьківщину, став ревним прихильником унії. У 1611 р. митрополит *І. Потій* висвятив його на єпископа. Після смерті *І. Потія* Р. став київським уніатським митрополитом.

Література: Довбищенко М. Йосиф Рутський // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 179-188; Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Київ, 2007.

Петро Кралюк

Сагайдачний-Конашевич Петро

(* *прибл. 70-ті рр. XVI ст.* –
† *10(20).04.1622, Київ*)

Видатний український державний і військовий діяч, гетьман запорозького козацтва (реєстрових козаків). Якщо останні два десятиліття в житті С. порівняно непогано відомі, то перші етапи його життя, особливо дитинство та роки навчання, знайшли слабке відображення в джерелах. До цього часу невідома точна дата його народження, як і його походження. Існують різні точки зору в історіографії щодо справжнього його прізвища і місця народження. Вже у XIX – на початку XX ст. *М. Максимович*, *В. Антонович*, *Д. Яворницький* та ін. припускали назву прізвища або ім'я його батька – Конон або Конош. Деякі історики висловили припущення, що “складова частка “Сагайдачний” у прізвищі гетьмана є прізвищем, даним йому козаками, а “Конашевич” – родове назвисько”. Вони ж пов'язують походження гетьмана з дрібношляхетського роду з Підгір'я Конашевичів-Попелів. За твердженням *Д. Яворницького*, прізвище Сагайдачний походить від слова “сагайдак” або “саадак” – “дикий козел”, колчан для стріл, обтягнений шкірою дикого козла. Існує декілька версій щодо місця народження С.: біля Самбора або біля Перемишля (на Підгір'ї). За свідченням *К. Саковича* у його “Віршах...”: “Уродився он в краях подгорских премисских. Выхован в вѣрѣ церкви всходней з лѣт дѣтинских”.

М. Грушевський зіставив низку свідчень різних джерел про рівень станового походжен-

ня С. з малюнком, який супроводжує текст цього віршованого панегірика. Образ гетьмана на коні з гербом Побог (підкова з хрестом на горі) – свідчення про його шляхетське походження. Він наводить слова мемуариста *Й. Єрлича* (“був він не простого походження, а шляхтич з-під Самбора”) і свідчення хотинських “дневників”, зокрема *Я. Собеського*, які вважають його нешляхтичем. Про його навчання в ОА свідчать “Вѣршѣ...” *К. Саковича* про те, що С. “шол потом до Острога, для наук уцтивых...” З Острога спершу подався до Києва, став домашнім учителем у міського судді *Я. Аксака*. Звідси в 1601 р. подався на Чортомлицьку Січ. Опис її подав *Еріх Лясота*, посол до запорожців від німецького імператора *Рудольфа II*. *Іван Каманін* (1850-1921) вважав, що острозький період життя і навчання С. припадав на 80-90-ті рр. XVI століття.

Особисті якості С., його відважність і разом з тим розважливість зробили його впливовою й авторитетною особистістю серед українських козаків. У другому десятиріччі XVII ст. він став кошовим отаманом, потім – гетьманом. Польський автор, сучасник С., в реляції про Хотинську війну відзначив, що “морські походи прославили ім'я Конашевича”, і зробив такий підсумок: “Одним словом, це був чоловік сміливий розумом, що шукає небезпеки, нехтуючи своїм життям, перший у наступі і останній – у відступі. Рука його ніколи не давала промаху”. С. був організатором морських походів запорожців проти Кримського ханства й Османської імперії – 1613, 1614 та 1615 років.

Титульна сторінка книги спогадів Якуба Собеського про Хотинську війну (Гданськ, 1646)

34 BELLII CHOTINENSIS,
 ba vindictam de cœlo extensis manibus
 poscebat : omnes jam in animo victoriam ;
 jam in ore triumphum gerebant , armis et-
 iam suis terram hanc penetraturi , quæ pri-
 dem Polonorum non aliter esset tumultus ,
 quàm Italia Gallorum quondam sepul-
 chrum. Vnusquisque properabat ad ex-
 piandum cæde , incendio , ruinâ , tot secu-
 lis sparsum ibi Polonorum sanguinem ; hic
 parentis , ille fratris , iste amici , omnes tot
 majorum suorum manibus ex hostium ca-
 daveribus justa solvere accelerabant.

*Castra ad
 Choti-
 niam.*

Chodkievicius ob ingravescentem va-
 letudinem corpore debilis , & animo vivi-
 dus , vultuque verum Martem præ se fe-
 rens , generosissimo equo insidebat , aspe-
 ctu ac gestu solo universum animando
 exercitum. Ex unâ parte cingebantur ca-
 stra rupibus Tyræ impendentibus , ab alte-
 râ vicinarum sylvarum anfractibus. me-
 dius eo spatio patebat campus , ut nec to-
 tam aciem hostis explicare , nec pugnandi
 necessitatem Chodkievicio inferre valeret.
 Nulla hæcenus notitia pervenerat de Co-
 facorum

LIBER PRIMVS. 35

facorum Zaporohensium exercitu. ad quem
 investigandum & accersendum oblatâ suâ
 operâ Konafzevicius , cohortis levis arma-
 turæ præfectus , avidiùs à Ducibus expe-
 ctabatur. Plurimùm interim omnium re-
 creavit animos adventus Petri Konafzevi-
 cii , cui militare cognomen à pharetrâ du-
 ctum , Sahydzacny nempè ; Zaporohen-
 ses indiderunt. redibat ille Varsoviâ , ubi
 legatione apud Regem functus , opratum
 suis ferebat responsum , certâ spe fretus ,
 reperturum se Cosacos Chodkievicii ca-
 stris conjunctos. Verum illi , vilissimi , & ex
 vulgi fece infimi hominis (quem Cosaci
 fuctâ dicendi nugacitate , Borodavkam
 Rutenicè , quasi Verrucam dices , appella-
 runt) temulentum ac ignavum regimen
 tunc agnoscentes , non tam ejus ductu ,
 quàm effrenatâ suâ licentiâ , modò per Po-
 doliam , modò per Moldaviam erronei va-
 gabantur. Petrus iste Konafzevicius rarâ
 ingenii sagacitate , judicii notabili maturi-
 tate , in dictis factisque singulari industriâ ,
 aded originem , vitam ac consuetudinem

*Adventu
 Petri Ko-
 nafzevicii.*

*Vita &
 mori Petri
 Konafze-
 vicii.*

E 2 plebe-

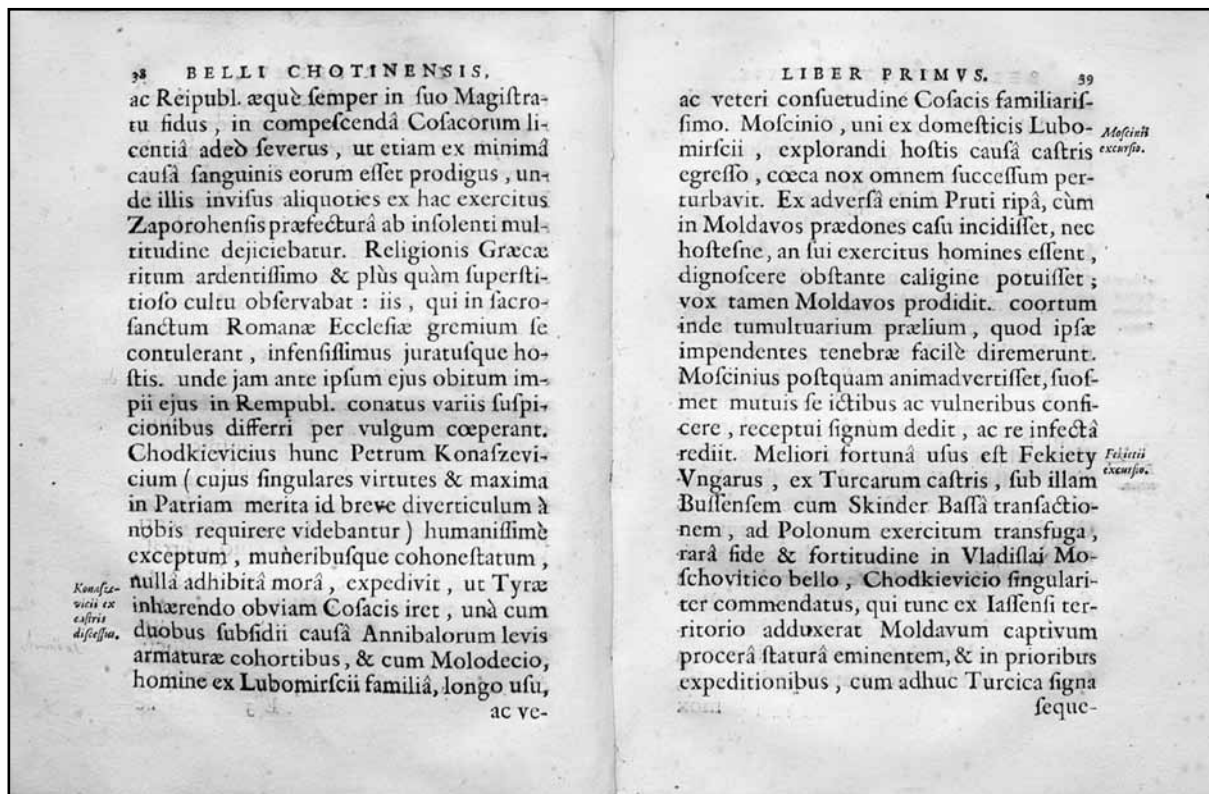
Спогади Якуба Собеського про П. Сагайдачного

36 BELLII CHOTINENSIS,
 plebejam excesserat , ut inter clarissimos
 ætate suâ in Poloniâ viros æquissimo jure
 posteritati innotescere possit. Quoties
 exercitui Zaporohensium præerat , rerum
 terrâ marique gestarum gloriâ celeberrimus ,
 constantissima ubique fortunæ benefi-
 cia agnoscebat. In Perecopensibus cam-
 pis , Tartaris aliquoties fuis , Tauricam
 Cherfonesum perterruit. In illâ pascuorum
 vastitate armenta abegit , prædam ex Rus-
 siâ reportatam in ipso reditu eripuit. Vla-
 dillao verò jus suum in Moscoviâ armis re-
 cuperante , summâ se celeritate , cum maxi-
 mâ hostium consternatione , ad Mosquam
 Imperii illius metropolim conjunxit , vi-
 ctricia signa per amplissimas ditiones cir-
 cumtulit , ferro & igni hostiles regiones
 depopulatus , opimitique spoliis onustus ,
 Ielcii , Sackii , Livnii , Kalugæ , situ ac præ-
 fidiis munitissimarum urbium funestis ru-
 deribus nominis sui terrorem universæ
 Moscoviæ incussit , quæ tot ærumnis &
 calamitatibus ingemiscens , in ejus vidit
 manibus suam auferri supellectilem , suaf-
 que

LIBER PRIMVS. 37

que opes , ac tantam diversi gradus , dispa-
 ris ætatis , utriusque sexus captivorum tur-
 bam , inter illius currus ac cetera impedi-
 menta , interruptis singultibus numeravit.
 Nec minùs maritimarum victoriarum fa-
 mâ Konafzevicii nomen insigne videtur.
 & hîc constabat sibi ejus fortuna , felicem
 illi semper piratarum excursionum largi-
 ta eventum , diruta aliquot præstantissima
 in Europâ & Asiâ emporia , exustæ vicinæ
 Constantinopoli ditiones , & in istâ , quam
 describimus , Chotinenfi expeditione non
 vulgaris præstita dexteritas augebat ejus
 crescentem indies apud Turcas gloriam.
 Cæterùm ipse erat animo ingens , pericu-
 lorum appetens , vitæ contemptor , in con-
 flictu primus , in receptu ultimus , manu
 promptus , corpore agilis , in castris vigi-
 lans , somno parùm indulgens , nec aded ,
 ut mos est Cosacis , crapulæ deditus : Ven-
 neri intemperantiùs addictus , quæ mor-
 tem etiam illi acceleravit : in colloquiis ,
 aut sobrius , aut ebrius esset , circumsp-
 ctus , ac in omni sermone parcissimus. Regi

E 3 ac

Спогади Якуба Собеського про П. Сагайдачного

З усіх морських експедицій, організованих С., найефективнішим і найбільш масштабним став похід 1616 р., коли була здобута фортеця Кафа в Криму (тепер – Феодосія), виведені з татарського полону тисячі християнських бранців. У 1618 р. 20 тис. запорожців під командуванням С., що були на урядовій службі польського короля Сигизмунда III, за розпорядженням останнього, здійснили похід на Москву з метою підтримки кандидатури сина польського короля Сигизмунда III, Владислава, претендента на московський престол. Потім, після вдалого походу під Перекоп, С. у 1620 р. вчинив спробу налагодити контакти з московським урядом і скерував до Москви посольство на чолі із запорізьким отаманом Петром Одинцем із пропозицією організації спільного з московським військом походу проти Кримського ханства. Однак цей проект не був реалізований.

С. відіграв істотну роль у релігійному житті України. У 1620-1621 рр. за його ініціативою та діяльною участю була відновлена вища православна ієрархія в Україні за допомогою єрусалимського патріарха Теофана (Феофана). Дуже важливою була моральна і матеріальна підтримка С. київського Богоявленського православного братства, до якого він разом із запорізькими козаками (“зо всім військом запорізьким”) у 1620 р. записався. Це значно піднесло авторитет і потужність цієї організації українських міщан. Найвищого військового успіху досягли за гетьманства С. запорізькі козаки у битві під Хотином у 1621 році. У перемозі над турецьким військом запорожці відіграли головну та вирішальну роль. Тяжко поранений С. невдовзі помер. Похований у Києві біля стін Богоявленської церкви Київського братства. Могила С. до нашого часу не збереглася.

SIMONIS
STAROVOLSCI
SARMATIÆ
BELLATO-
RES.

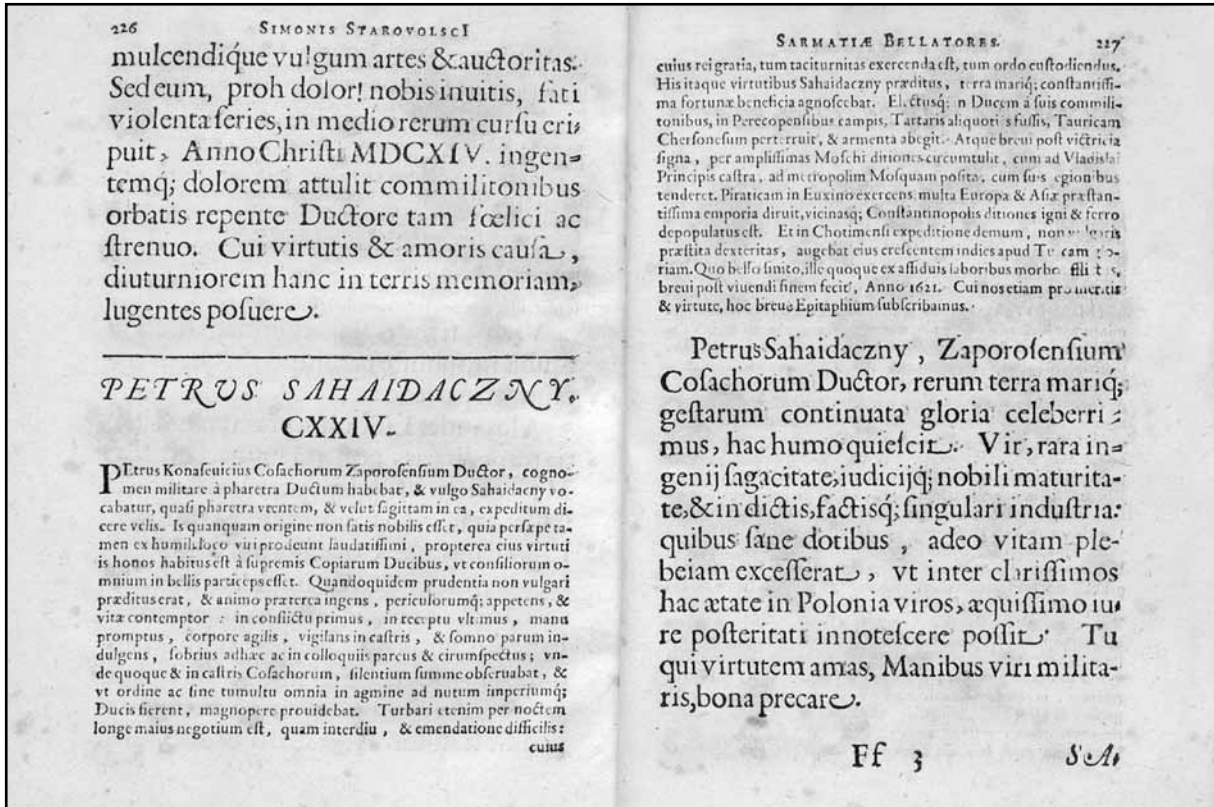
COLONIÆ AGRIPPINÆ,
Apud HENRICVM CRITHIVM sub signo
Galli.

Anno M. DC. XXXI.

1631

27

*Титульна сторінка твору Шимона Старовольського
про найвидатніших воєноначальників Речі Посполитої*

Згадки про П. Сагайдачного у творі Шимона Старовольського (1631)

Портрет П. Сагайдачного

Пишні похорони С. супроводжувалися читанням спудеями братської школи віршів, складених її ректором К. Саковичем.

Публікації джерел: Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3-х томах. – Москва, 1954. – Т. 1. – № 1-3. – С. 3-7; Каманин И. Материалы к “Очерку гетмана Петра Сагайдачного” // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца при Киевском ун-те св. Владимира. – 1901. – Кн. 15. – Вып. 3. – С. 127-177; Кулиш П. А. Материалы для истории воссоединения Руси. – Москва, 1877. – С. 93-98; Львівський літопис // Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – 2-е вид. – Киев, 1971. – С. 104; Повѣсть об осадѣ г. Михайлова Сагайдачным в 1618 г. // Киевская старина. – 1885. – Т. 13. – С. 684-689; Собеский Я. История хотинского похода. 1621 // Мемуары, относящиеся к истории южной Руси / Пер. К. Мельник (под ред. В. Антоновича). – Киев, 1896. – Вып. 2. – С. 40-125. *Література:* Антонович Д. Б. Петро Конашевич-Сагайдачний // Україна. – 1990. – № 1 (публ.

Я. Дзири). – С. 24; Його ж. Про козацькі часи на Україні. – Київ, 1991. – С. 71-83; Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – Київ, 1994. – С. 229-234, 241, 243-245, 249, 254, 257-259; Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 7. – С. 355, 369-386, 390, 413, 426-428, 432-437, 450, 459-461, 464-468, 470-478, 485-487, 489-492, 575, 583, 588; Каманин И. Очерк гетьманства Петра Сагайдачного // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца при Киевском ун-те св. Владимира. – 1901. – Кн. 15. – Вып. 1. – Ч. 2. – С. 3-5, 7-9, 123-126, 127; Мордовцев Д. Сагайдачний: Историчний роман // Між двох вогнів. Друга половина XVII ст. – Київ, 1996 (серія: “Історія України в прозових творах і документах”). – С. 19-201; Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний // Володарі гетьманської булави: Историчні нариси. – Київ, 1994. – С. 87-139; Яворницький Д. І. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний // Историчні постаті України: Историчні нариси. – Одеса, 1993. – С. 24-64; Його ж. Історія запорозьких козаків: У 3-х томах. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 143, 145, 149-155, 170, 390, 465.

Микола Ковальський

Сакович Касіян

(мирське ім'я Калістрат)

(* бл. 1578 р., м. Потелич на Галичині – † 1647 р., м. Краків)

Український культурний та церковний діяч. Народився в сім'ї священника. Освіту здобував у Замоїській та Краківській академіях.

Був домашнім учителем Адама Кисіля – відомого політичного діяча часів Хмельниччини. Після закінчення навчання в Замості став дияконом церкви Іоана Хрестителя в Перемишлі. Звідси виїхав до Києва в 1620 р., де став ченцем і прийняв чернече ім'я Касіян. Після Івана (Йова) Борецького в 1620-1624 рр. працював ректором Київської братської школи. Тут у 1622 р. написав “Вірші на жалісний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного”, що стали одним із найкращих зразків української поезії того часу. У 1624 р. переїхав до

Любліна, де був проповідником у православному братстві. У 1625 р. став уніатом, маючи чин архімандрита в м. Дубні. У цій ролі вів перемовини про перехід *М. Смотрицького* в унію. Дубенським архімандритом залишався до 1639 р., поки його не позбавили цього сану. Після цього кілька років мандрував, побував у різних монастирях – у Дермані, Холмі, Любліні, Супраслі, Вільні. Під час цих мандрівок написав кілька полемічних брошур. 1641 р. у Луцьку прийняв римо-католицьку віру і вступив до чернечого ордену августинців. Наступного, 1642 р., опублікував у Кракові полемічний твір “Перспектива”, де критикував як православних, так і уніатів. Цей твір викликав новий сплеск релігійної полеміки в Речі Посполитій.

Помер С. у 1647 р. в Кракові католицьким капланом. Крім віршів на честь *П. Сагайдачного*, С. видав збірку похоронних і весільних промов (Ярослав, 1626). Автор польськомовних філософських трактатів “Арістотелеві проблеми” (Краків, 1625), “Трактату про душу” (1625), циклу публіцистичних, полемічних творів проти православної конфесії – “Старий календар...” (Вільно, 1640), “Схизматицький київський собор, зібраний отцем Петром Могилою... 1640 р.” (Варшава, 1641; Краків, 1642), “Діалог або розмова Мацька з Діонизим схизматицьким попом” (Краків, 1642), “Спанортозис, або перспектива і пояснення помилок, еретицтва і забобонів у греко-руській церкві” (Краків, 1642), “Окуляри старому календарю” (Краків, 1642) та ін.

Література: Бичко А., Бичко Б. Світлотінь Касіяна (Каліста) Саковича. – Київ, 2005; Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Київ, 1883-1898. – Т. 1, 2; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 6.

Петро Кралюк

Самчук Улас
 (* 20.02.1905, с. Дермань,
 нині Здолбунівського району
 Рівненської області –
 † 9.07.1987, м. Торонто, Канада)

Видатний український прозаїк. У дитинстві та юнацькі роки часто неодноразово бував в Острозі. Середню освіту здобував у Дерманській школі та Кременецькій українській приватній гімназії, де написав перші літературні твори. 1927 р. дезертирував з польської армії та втік до Німеччини. Жив у Бреславі (Вроцлав), потім студіював у Вільному українському університеті в Празі. В еміграції почав писати епічний роман у трьох книгах “Волинь” (1934-1937), який зробив його відомим. Твір мав автобіографічний характер. Під час німецької окупації повернувся в Україну. У 1941-1943 рр. мешкав у Рівному, де редагував газету “Волинь”. Пізніше жив у Німеччині, а в 1948 р. виїхав до Канади.

Автор численних прозових, публіцистичних та мемуарних творів, у яких домінує волинська проблематика, згадуються Дермань та Острог. У романі “Волинь” простежується думка, що пам’ятки дерманської та острозької давнини, пам’ять про князів *Острозьких* були важливими чинниками написання цього твору. Вказував на значення династії *Острозьких* в історії України, звертав увагу на культурно-освітню діяльність в Острозі наприкінці XVI – на початку XVII століття. У промові “Волинь незабуття”, яка була проголошена до 25-річчя Інституту дослідів Волині (25.05.1977), констатував: “Але чи не найбільше знаємо Волинь з діянь князів з Острога Острожських... за князів Федора, за Василя, за Костянтина Першого їх столиця Остріг розбудовується в один з наймаркантніших осередків політичного, а особливо культурного життя всієї землі української. Згадаймо хоча преславу, єдину на сході Європи, Острожську академію, де працювало

Улас Самчук

і вчилось стільки видатних, знаних і менш видатних, не знаних людей того часу... Тут також заложено першу на слов’янському сході книгодрукарню, що її заложив відомий перводрукар Іван Федорів і тут також 1581 р. появилася вперше друком на слов’янській мові знана Острожська Біблія разом з цілим рядом видань іншого, переважно церковного, значення” (Самчук У. Волинь незабуття // Погорина. – Рівне, 2006. – С. 4).

Джерела: Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. – Острог – Львів, 2005; Його ж. Волинь незабуття // Погорина. – Рівне, 2006. – С. 3-7.

Література: Чернихівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії. – Тернопіль, 2005.

Петро Кралюк

Сендульський Аполлоній
 (* 17.10.1830, с. Садки, нині Шумського району Тернопільської обл. – † 7.01.1882, с. Сивки, нині Білогірського району Хмельницької області)

Краєзнавець, церковно-громадський і освітній діяч Волині, популяризатор острозької старовини. Народився в священницькій родині. Закінчив Кременецьке духовне училище і Волинську духовну семінарію в Кременці (1854). У 1854-1882 рр. – парафіяльний священник с. Сивок. Організатор місцевих шкіл – церковно-парафіяльної і для дорослих селян, член правління Волинської духовної семінарії, голова епархіальних з'їздів волинського духовенства в освітніх справах (1871, 1878 рр.).

Аполлоній Сендульський

Один з ініціаторів і активних учасників впровадження і поширення культу препо-

добного князя Федора Острозького (спорудження храму св. Федора Острозького в с. Сивках), написання (у співавторстві з професором, протоієреєм А. Ф. Хойнацьким) церковної служби в честь святого, публікація про нього історико-біографічного нарису. Із 1867 р. С. – постійний співробітник “Волынских епархиальных ведомостей”, в яких опублікував понад 40 матеріалів, більшість із яких – історико-краєзнавчі нариси про повітові міста, окремі містечка і села Волині, в т. ч. ті, що належали до володінь князів *Острозьких*. Острогу присвячений найбільший за обсягом і найретельніше опрацьований нарис краєзнавця, публікація якого завершилася посмертно (Город Острог // Волынские епархиальные ведомости. – 1882. – № 1-5). У ньому знайшли належне висвітлення – на рівні тогочасної джерельної бази і наукових розробок – проблеми діяльності ОА, літературно-наукового гуртка і друкарні.

Твори: (Сендульський А.) Автобіографія // Киевская старина. – 1896. – Т. 52. – (I) январь. – С. 59-77 (вступна стаття Л. Мацеевича. – С. 58-59).

Література: Баженов Л. В. Аполлоній Сендульський – діяч українського національного відродження, видатний краєзнавець Волині // Духовне відродження культури України: Матеріали і тези доповідей наук.-практичної конференції. – Рівне, 1994. – С. 76-78; Його ж. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. – Хмельницький, 1995. – С. 233-234; Манько М. П. Аполлоній Сендульський – краєзнавець Острога і Волині // Матеріали I-III наук.-краєз. конф. “Острог на порозі 900-річчя”. – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 120-122; Тарнавский А. Отец Аполлоний Сендульский священник села Сивок Острожского уезда (некролог) // Киевская старина. – 1882. – Т. 4. – Кн. 10. – Октябрь. – С. 166-170; Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – С.-Петербург, 1900. – Т. 58. – С. 522.

Микола Манько

Селецький Арсеній
 (* 8.06.1860, с. Хролин,
 нині Шепетівського району
 Хмельницької області – † ?)

Автор першої друкованої праці, спеціально присвяченої *Острозькій друкарні* та її виданням у зв'язку з діяльністю академії кінця XVI – початку XVII ст. в Острозі. Закінчив Волинську духовну семінарію (1881), Київську духовну академію (1885). Як пошукову роботу на здобуття академічного ступеня кандидата богослов'я підготував монографію “Острожская типография и ее издания”, яку ще до захисту опублікував у пресі (“Волинские епархиальные ведомости”, 1884-1885) і окремим виданням (1885). При захисті в духовній академії ця робота була відхилена як невідповідна вимогам до православної богословської науки, ступінь кандидата богослов'я пошукач не отримав і надалі служив чиновником у Київській контрольній палаті.

Робота А. Селецького отримала неоднозначну оцінку спеціалістів: “Книга не відрізняється новизною фактів, але являє собою чудове зібрання усіх даних, які відомі про острозьку друкарню” (І. Каманін), “Праця маловартісна, про Остріжську друкарню, як друкарню, тут нічого нема... Автор не дав собі раду з цією великою літературою”, (І. Огієнко).

Праці: Острожская типография и ее издания // Волинские епархиальные ведомости. – Часть неоф. – 1884. – № 29-35; 1885. – № 7-11, 21-26 (окрема відбитка: Почаев, 1885).

Література: Каманін І. Арс. Селецкий. Острожская типография и ее издания. Почаев, 1885 // Киевская старина. – 1886. – № 1. – С. 161-164; Огієнко І. Історія українського друкарства. – Київ, 1994. – С. 95, 206.

Микола Манько

Синагога (Велика) Острозька

Оригінальна пам'ятка архітектури епохи Ренесансу та бароко на території Західної України. Була культурно-освітнім осередком єврейської громади і використовувалася для різноманітних цілей. Крім богослужіння, тут проводилися загальні збори кагалу, навчали дітей, равинів, проводилися суди. При С. з 1608 р. працювала друкарня, яка була закрита 1832 р. у зв'язку з тим, що тут друкувалися маніфести польських повстанців. Проте, коли почала діяти С., точних відомостей немає. А. *Перлштейн* відносив її початок до 1400 року. Такої ж думки щодо створення єврейської святині в Острозі дотримувалися автори монографій про Острог С. *Кардашевич*, М. *Тучемський*, А. *Хведась* та інші. У *акті поділу володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 року* згадувалася синагога та школа равинів, що існувала при ній.

С. була збудована у східній рівнинній частині Острога, неподалік від берега річки Вілії. У плані С. квадратна, в об'ємі кубічна, з чотирма внутрішніми восьмигранними стовпами з тесаного каменю, які поділяли її внутрішній простір на п'ять рівних частин. Стовпи були завершені такими ж восьмигранними композитивними капітелями з квадратними карнизами зверху, на які опиралися циліндричні склепіння. Своїми осями склепіння орієнтовані в напрямі південь-північ. У протилежному напрямі стовпи зі стінками і між собою були з'єднані півкруглими арками, які мали меншу висоту, ніж склепіння. Ширина арок і стовпів – 1,3 м. Чотирьом центральним стовпам відповідали плоскі пілястри на стінках з аналогічними композитивними капітелями й абаками. Ширина пілястрів така ж, як і стовпів. До Другої світової війни капітелі пілястрів були яскраво поліхромними, а стеля вкрита орнаментами рослинного характеру. Посе-

ред С. між стовпами розміщувалось підвищення – подіум, який у євреїв називався бімою або альмемором. Ця споруда в інтер'єрі призначалась для читання Тори. Біма була оточена балюстрадами з кованого заліза. Із півдня і півночі вели сходи з ажурною металевією балюстрадою. Біля східної стіни розміщувалась вівтарна шафа – Аарон Хакодеш. Це найбільша святиня С., тому що в цій шафі зберігалися Тори з текстом законів, написаних від руки на пергаменті. Судячи із світлини, ця шафа відзначалась винятково майстерним виконанням у стилі пізнього бароко XVIII століття. Її композиція була двох'ярусною, чотириколонною і дуже крепованою. Зовні С. була позбавлена будь-якого оздоблення. Гладенькі стіни завершені слабозвиненим карнизом. У кожній стіні (крім північної) прорізано три великі арокні вікна. На головному, західному, фасаді нижче від вікон – двоє невеликих дверей та кам'яні сходи, які вели вниз до приміщення.

Рівень підлоги С. значно нижчий, ніж територія навколо неї. Це пов'язано з тим, що католицька церква, королівська та місцева влада забороняли будувати синагоги вищими від костелів і навіть рівними з ними. Тому, щоб створити високе, просторе приміщення, храм заглиблювали в землю. Однією з найкращих прикрас С. був чудовий ренесансний аттик з бійницями на головному фасаді, а також контрфорси між вікнами, які повністю знищені німецькими окупантами.

Особливістю С. є її оборонне призначення. Товщина стін споруди 2,5 м, приблизно така ж сама, як оборонних мурів, які оточували Острог. У 1610 р. на свої кошти *Самуель Едельс (Маршусь)* відремонтував С. та побудував з північного боку спеціальне жіноче відділення. З тих пір всі називали С. за іменем *Маршусь*. У 1726 р. дах С. покрили оцинкованим залізом, повністю відновили інтер'єр та закупили великий бронзовий підсвічник. Стіни були покриті керамічною

Острозька синагога

плиткою. У 1941 р. С. зруйнували та пограбували німецькі окупанти. З того часу вона не відновлювала свою діяльність.

Публікації і джерела: Osiadłość miasta Ostroga anno 1708 / Wydał J. Nowicki. – Osobne odbicie z “Rocznika Wołyńskiego”. – Т. 7. – Równe, 1938. – S. 11-13.

Література: Бибер М. В. Память раввинов г. Острога. – Бердичев, 1907. – С. 141-142; Історія українського мистецтва. – Київ, 1967. – Т. 2. – С. 51; Камінський Ц., д-р. Синагозі Маршує виповнилося 400-років // Книга Острог. – Тель-Авів, 1987. – С. 58-59 (на мові ідиш); Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 138; Тучемський М. Острог. – Почаев, 1913. – С. 17; Шпизель Р. Из истории древней острожской синагоги // Еврейська культура та історія в Україні. – Київ, 1995. – С. 227-29; Bałoban M. Zabytki historyczne żydów w Polsce. – Warszawa. 1929. – Т. 1. – S 114; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 116; Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck, 1929. – S. 61, 270.

Рафаель Шпизель

Скарга Петро (* 1535 – † 12.09.1612, м. Краків)

Польський церковний діяч, письменник. У 20-річному віці закінчив філософський факультет Краківського університету і отримав посаду ректора кафедральної школи у Варшаві. Переломну роль у житті С. відіграло перебування в Україні (1563-1568 з невеликими перервами). Тут він прийняв сан священника, ставши спочатку парафіяльним ксьондзом у Рогатині, а пізніше – каноніком львівської капітули. Протягом 1566-1567 рр. С. виконував обов'язки капелана при дворі Яна Казимира Тарновського і спочатку утримував його від переходу з католицизму у протестантизм, а після смерті цього можливо-владця відіграв не останню роль у заснуванні в

1574 р. на кошти Тарновських у Ярославі єзуїтського колегіуму. Безпосередньої участі С. в цьому не брав, оскільки наприкінці 1568 р. поїхав до Риму, де в лютому наступного року вступив до ордену єзуїтів. 1571 р. повернувся на батьківщину, де присвятив себе викладацькій діяльності спочатку в Пултуському, а з 1573 р. у Віленському єзуїтських колегіумах. Останній 1579 р. був перетворений в академію, і С. став її першим ректором. У наступні роки він заснував єзуїтські колегіуми у Полоцьку, Ризі й Дерпті. З 1584 р. С. став суперіором дому св. Барбари у Кракові, а з січня 1588 р. – надвірним духівником короля Сигизмунда III і залишався ним 24 роки. У 1606 р. переконав короля не визнати едикт толерантності щодо різновірців. Це призвело до рокошу М. Зебжидовського. Намагаючись змусити рокошан відступитися від своїх вимог, С. виїжджав до них як посол короля Сигизмунда III. На початку 1612 р. С. переїхав із Варшави до Кракова, де й помер.

За твердженням історика О. Халецького, вже 1574 р. С. завершив працю “Про єдність церкви Божої” (“O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu...”), центральною ідеєю якої є укладення унії шляхом повернення “заблудшої” греко-православної церкви у римсько-католицьке лоно. Побачила світ книга 1577 р. у віленській друкарні князя Миколая Христофора Радзивила. Праця С. присвячувалася найвпливовішому православному магнатові Речі Посполитої князю *В.-К. Острозькому*, який перебував у споріднених зв'язках із Тарновськими і, очевидно, знав С. Таким чином, автор книги підштовхував князя *В.-К. Острозького* до діяльності на користь унії. При написанні праці С. використовував значну кількість як західних, так і східнослов'янських літописів і хронік. Так, східнослов'янські джерела надав йому для користування палкий прихильник єзуїтів, віленський католицький єпископ Валеріан

Протасевич. Широке залучення джерел і безумовний полемічний талант С. швидко зробили його книгу надзвичайно популярною серед проунійних кіл. Звинувачення автором православних священників у богохульстві та симонії (придбанні за гроші церковних посад), відповідали реаліям і не могли бути спростовані. С. не визнавав можливості існування “ні однієї академії чи колегіуму, де б теологія, філософія чи інші вільні науки” викладалися б церковнослов’янською мовою. Це, зрештою, незабаром було заперечено фактом створення і функціонування ОА. Подібне зауваження С. підводить до думки, що він знав плани князя *В.-К. Острозького* щодо створення ОА й застерігав його від цього кроку. Православна сторона, попри спроби дати відповідь (наприклад, публіцистичний трактат, створений 1578 р. в Острозі місцевим протестантським полемістом *Мотвиллом*), виявилася на певний час не готовою до дискусії. С. не тільки теоретично обґрунтував необхідність унії, а й взяв активну участь у процесі її реалізації. У середині 1595 р. він уперше виступив офіційним експертом у ході підготовки унії. У наступному році С. взяв активну участь у Берестейському церковному соборі, протягом якого двічі зустрічався з князем *В.-К. Острозьким* і виступав як головний радник королівських послів під час їхніх перемовин із православними. За свідченнями сучасників, С. вирізнявся унікальним хистом проповідництва, тонким аналітичним розумом і величезною ерудицією. Присутні на його проповідях переживали велике потрясіння. С. був найбільш впливовою фігурою польської контрреформації кінця XVI – початку XVII століття.

Твори: Kazania sejmowe. – Warszawa, 1984; O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu z przestrogą i upominaniem do narodów ruskich przy Grekach stojących. – Wilno, 1577; Synod brzeski. – Kraków, 1597.

Література: Стельмашенко М. Политическая

деятельность Петра Скарги. – Київ, 1902; Яновский Л. В. Политическая деятельность Петра Скарги // Университетские известия. – Київ, 1905. – № 6. – С. 111-153; – № 10. – С. 57-97; 1906. – № 5. – С. 99-147; – № 11. – С. 149-180; – № 12. – С. 181-191; 1907. – № 3. – С. 193-224; – № 4. – С. 225-246; Berga A. Un Predicateur de la Cour de la Pologne sous Sigismond III, Pierre Skarga (1536-1612). Etude sur la Pologne du XVI-e siecle et le protestantisme polonais. – Paris, 1916; Grabowski T. Piotr Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI. 1536-1612. – Kraków, 1913; Rychcicki M. Piotr Skarga i jego wiek. – Kraków, 1850-1851. – Т. 1-2; Tazbir J. Piotr Skarga. – Warszawa, 1962; Tazbir J. Piotr Skarga. Siermięz kontrreformacji. – Warszawa, 1978; Tretiak J. Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii Brzeskiej. – Kraków, 1912; Ejustdem. Skarga i Filalet // Przegląd Powszechny. – 1912. – Т. 113. – S. 136-148; Windakiewicz S. Piotr Skarga. – Kraków, 1925; Wojciechowski K. Piotr Skarga. – Lwów, 1912.

Петро Кулаковський

Скорина Франциск (* бл. 1485, м. Полоцьк – † бл. 1550)

Білоруський культурний діяч. Йому належить перша спроба здійснити повне видання книг Біблії “руською” (тогочасною літературною мовою України й Білорусі) та старослов’янською мовами. Зразком та орієнтиром для С. стали чеські переклади біблійних текстів, які існували не лише в списках, а й виходили друком, починаючи з кінця XV століття. Видавничу діяльність С. розпочав у Празі. Тут у 1517 р. видав свою першу книгу – Псалтир, яка була надрукована старослов’янською мовою. Далі С. видав низку перекладів біблійних книг “руською мовою”. У 1517 р. у Празі вийшли перекладені ним книги Іова, Притчі Соломона, книга Премудрості Ісуса, сина Сіраха; у 1518 р. – Екклесіаст, Пісня пісень, Премудрість Соломона, чотири книги Царств, книга Ісуса Навіна; у 1519 р. – Юдіф, П’ятикнижжя Мойсея, Рут, книга пророка Даниїла, Есфір, Плач Єремії, книга Суддів. Ви-

дані книги були об'єднані під загальним заголовком “Библія Руска, выложена доктором Франциском Скориною из славного города Полоцка, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению”. Празькі Скориненські видання виходили в міру підготовки їх перекладів, а не в порядку розташування в біблійному каноні. Також ці друки не охопили повного кола старозавітних книг.

Франциск Скорина

На початку 20-х рр. С. опинився у Вільно, де в домі “почтивого мужа Якуба Бабича”, бургомістра Віленського, продовжив свою видавничу діяльність. Спочатку ним була надрукована “Мала подорожня книжка”, яка побачила світ, імовірно, в другій половині 1522 року. Вона складалася з Псалтиря, “Часослова”, 17 акафістів та канонів, Шестодневця зі службами на всі дні тижня та свят-

ців з пасхалією. У березні 1525 р. побачила світ “Книга Діань і Послань апостольських, звана Апостолом”.

Віленські, як і празькі видання С., супроводжувалися численними передмовами й післямовами. Так, лише до “Апостола” було 22 передмови й 17 післямов. Дослідники цілком справедливо відзначають, що на Скориненські видання вплинуло білоруське мовне середовище. Однак ці книги мали стосунок до України. Саме з українських земель походить чимало рукописних списків книг білоруського першодрукаря. Одним із найбільш ранніх рукописів Скориненських видань є рукопис Псалтиря 1543 р., переписаний якимось Партеном, що жив у Кобринсько-Пінському старостві. З 1568 р. походить т. з. Ярославський список видань С., до якого ввійшли книги Іова, Притчі, Екклезіаст та Премудрість Соломона. У ньому ім'я С. в передмові замінене іменем переписувача Василя Жугаєва з м. Ярослава в Галичині, що іменує себе, подібно до С., доктором у лікарських науках і навіть перекладачем згаданих книг. Відомі інші списки Скориненських видань, які походять із Галичини. Це список із Підмонастиря Бобрецького повіту, копія П'ятикнижжя в збірці А. Петрушевича, а також списки “Апостола” із бібліотеки Перемишльської уніатської капітули. У деяких випадках українські рукописні списки видань С. поєднуються з іншими біблійними текстами, що, можливо, належать до втраченої частини повного Скориненського перекладу Біблії. До таких належать також рукопис Луки з Тернополя, взаємодоповнювані списки Дмитра із Зінкова та список, який приписують священикові Іоану (Івану) з Манячина (1573-1577).

Існування на українських землях вищезгадуваних списків старозавітних книг, які пов'язуються із Скориненською традицією, дають підстави дослідникам вважати, що С. після Праги планував продовжити свою видавничу діяльність в Україні. Деякі документальні дані свідчать, що друкар у 20-х рр. був

наближеним до віленського католицького єпископа Яна і служив у нього лікарем. У той час цьому єпископу належав Кременець, де він фактично жив. Ці дані опосередковано свідчать, що С. міг бути в Кременці, який знаходиться неподалік Острога. Скориненські видання мали вплив на українські рукописні копії біблійних книг того часу. Дослідники, наприклад М. Возняк, вказують також на вплив цих видань на *Острозьку Біблію*, зокрема на те, що острозькі видавці в дечому наслідували їхнє естетичне оформлення.

Література: Владимиров П. В. Доктор Франциск Скорина. – С.-Петербург, 1888; Владиморовас Л. Франциск Скорина – первопечатник вильнюсский. – Вильнюс, 1975; Голенченко Г. Я. Новое о Скорине и его окружении // Вторая всесоюзная конференция по проблемам книговедения. Секция истории книги. Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела. – Москва, 1974; Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002; Кралюк П. М., Торконяк Р., Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. – Острог, 2006; Миловидов А. В. Новые документы, относящиеся к биографии Франциска Скорины // Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук. – Т. 22. – Кн. 2. – Петроград, 1918; Охріменко П. П. Взаємозв'язки давніх української і білоруської літератур // Українська література XVI-XVII ст. та інші слов'янські літератури. – Київ, 1984; Подокшин С. А. Франциск Скорина. – Москва, 1981; Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003; Gębarowicz M. Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569-1583 na tle epoki // Roczniki Biblioteczne. – Warszawa, 1969. – Т. 13. – З. 3-4.

Петро Кралюк

Смотрицький Герасим
(* ? , м. Смотрич?,
тепер Хмельницької обл. –
† осінь 1594, м. Острог)

Видатний український письменник-по-

леміст, поет, педагог, учений, один з ідеологів культурно-освітнього руху в Україні в останній чверті XVI століття. Народився на Поділлі у дрібношляхетській родині. Правдоподібно, його батьком був дяк Данило, який “у богоспасаємому граді Смотричі” переписав для якогось отця Василя україномовні “Пасії” (розповіді про Страсті Христові). У пом’янику Межигірського монастиря серед черниць згадується “Мавра, отця Смотрицького мати”, а також “Род іерея Стефана з Острога Смотрицького... Герасима, Даниила, Антонія, Єфросинію, Марию, Маланию, Христину, Анастасію, Анастасью, Йоана, Марію”. Очевидно, С. здобув домашню освіту при батькові Данилові, бо в передмові до *Острозької Біблії* 1581 р. говорить, що “училища не бачив”. Проте був одним із найосвіченіших людей свого часу, володів грецькою, латинською та церковнослов’янською мовами. У книзі “Оборона Верифікації”, надрукованій у Вільно в 1621 р., його син *Мелетій* писав: “Знало Герасима Даниловича Смотрицького Поділля, котре родило його, і виховало, і гродським писарем кам’янецьким за трьох старост кам’янецьких мало. Знала Волинь, де від ... князя Острозького, воеводи Київського забезпеченим, при своєму землянському на Поділлі земельному наділі, непогірдливій маєтності, при косянтинівському тракті мешкав”. Маєтності С. – Баклаївка та Борисівка – названі у книжці Якова Суші “Савло і Павло” (Рим, 1666).

Близько 1576 р., після того, як *В.-К Острозький* отримав від Стефана Баторія привілей на Острог і приступив до організації в ньому культурно-освітнього центру, С. на запрошення князя переїхав на Волинь. Цей факт підтверджується згадкою в літературі про надрукований у Львові “Апостол” 1576 р., де наприкінці книги був вписаний “Королівський привілей за підписом князя В.-К. Острозького та справою підскарб’я Герасима Даниловича”.

14

Serm. 1. de S. Steph. & conuers. Pauli.

Quodque augusti nominis Doctor Augustinus de conuerso asseruerat Paulo, si Stephanus non orasset, Ecclesia Paulo hodie caruisset; idem pariter & Processus Polocensis & memoratus Cortiscius de conuerso asserunt Meletio, si Iosaphat non orasset, vnio Meletio hodie caruisset.

PRIMA PARS
De Meletio Sau'o Vnionis.

CAPVT I.
Natales, educatio Meletij.

Maximam Spiritum Meletius hausit, in Podolia è nobili prosapia. Maximus in Baptismatis lumine dictus est; cum potius quod è Schismaticis prodisset tenebris, minus esset dicendus. Nihilominus præfatio quodam, eo vocatus est nomine, quod diuina Metamorphosi, in virum post euaserit maximum. Progenitor eius Erasimus Smotryski, Vicecapitaneus Castris Camenecensis, plurimo egit tempore. Vir morum singularium, nec exilis doctrinæ. Quippe qui Græcarum, Latinarumque litterarum, nec non Slaunicæ linguæ, cum primis peritus fuerit. Cuius rei argumento sunt, peritiles toti Russiæ eius Lucubrations; biblia scilicet è Græco & Latino sermone, in Slaunicum versa, & Ostrogia ducis memorandi impensis edita. Quorum etiam exemplar, Eminentissimus Cardinalis Franciscus Bar-

beii-

Pars eius Erasimus.

15

Berinus suæ recens adscribi locupletissima curauit Bibliotheca.

Vnionis tum Ruthenæ cum S. R. Ecclesia, renouandæ femina iaciebantur. Fouebat, verò illa, vel vnicus ipse Constantinus Constantini, in Sacro Fonte Basilus, Dux Ostrogienis, Palatinus Kiouienis. Qui suam à Ducum totius Russiæ, de-rians originem, prosapia vetustate, honorum, splendore, opum affluentia, magnis facile par erat principibus: Propensio eius in firmendam cum Sede Apostolica Russiæ vnionem, ex litteris eius anno 1592. ad Hypatium Pociej, tum Episcopum Ruthenum Vladimiricensem, postmodum Archiepiscopum Metropolitanum Kiouien. exaratis, clarè innotuit. Optauitque ipse coram & præsens, in persona Russiæ, obsequium Sedis Apostolicæ exhibentis, Vicarios Dei & Petri venerari pedes. Sed is idem, Dei permisso inuestigabili, ab Hæreticis ruinam suam in Polonia Republica metuentibus, si à Ruthenis obsequio Romani Pontificis obligatus, essent diuisi, stimulus, quod rectè cepit, pessimè abiecit, fidei S. opus. Zelum verò vel maximum Ruthenici Schismatis tenuit conseruandi. Inde Ostrogia liberali effuso aere, non Slaunicæ duntaxat linguæ, sed Græcarum iuxta, atque Latinarum artium, erexit palastram. In qua Ruthenam multam, quæ nobilem, quæ piebeiam aluit iuuentutem. Cæterum videns dictum Erasimum Smotryski, Vicecapitaneum, Camenecensem, eruditionis Ruthenos inter haud spernendæ, autoritate sua tantum apud cum, perfecit, vt relicto publico honore, eius gymnasi-

Re-

Dux Ostrogienis Basilus vnionem promouet.

Ab eadem resiliit.

Scholarum erudit.

Erasimus Rediorem facit.

Згадки про Герасима Смотрицького у творі Якова Суші (1666)

16

Rectorem subierit. Cui etiam dignos labores cœniis designauit, villasque insuper Baklaionka, & Borisonka è Ducatu Ostrogienis adiecit.

Erasmus duos habens filios, cum eos pro sua tenuitate, seuerâ morum disciplina excoluisset, magistro è Græcia per Ducem dictum euocato Cyrillo, ad Constantinopolitanam post euecto sedem, in Græcis Latinisque litteris erudito, imbuendos tradidit. Sub quo Maximus, atate licet minor eruditione maior, in vtroque idiomate apparuit. Præcipiente videlicet palmam, maiori fratri, non minore ingenio. Orbati parente in tutelam Ducis deueniunt. Qui parentis eorum memor, breui ab exitu eius, atate superiorem, ad Notarij sui prouexit munus. Iuniorum cum Georgio Puzyna, è primario nobilitatis Volhyniensis flore iuuenes, sanguineque sibi inuictis, sub annum 1661. Vilnam pro tractandis liberalibus disciplinis, ad Patrum Soc. Iesuy, direxit Academiam. Isthic aliquot moratus annis, rationalique exacta Philosophia, cum altioribus scientijs, vt dñrum Schismatis germen prohiberetur, curando tyrociniò magnæ notæ iuuenis, atque è Principibus oriundi, sed Schismatici Solomerecij, admotus est. Quo cum in Silesiam, Vratislauriam, inde Lysiam, ac Norimbergam, aliasque in Ciuitates, & Academijs acatholica Germaniæ demigrauit. In his Vniuersitatibus, dum varias aconito hæreseon imbutas confectatur artes, ipse quoque virus earum, intimis hausit visceribus: ita vt scætariorum facillè primus censeatur.

Postquam solum ex Germania vertisset in Lithuania-

Erasmus Meletium & Stephanum filios studijs applicat.

Meletius Vilnam à Duce mittitur.

Vadit in Germaniæ partes.

Inter hæreticos studet.

17

Lithuaniam, & Palatinatum Minscensem, (in cuius gremio Solomerecium) sine mora aculeum, in S. R. Ecclesiam, eiusque pedissequam vnionem, exeruit. Quandoquidem Laicus adhuc, quasi magna autoritatis in fide Magister, Vertente iam anno 1610. Volumen virulentum concepit: eisdemque nomen, Theophili Orthologi Lamentum, indidit. Solomerecio Minscum latè celebrem, & vetustam Ruthenique obsitam Ciuitatem, quia proximam, sepius commensans, populam simplicem & rudem, intimè sibi conciliavit. Quocirca ad illum veluti ad oraculum confluere, ab illius ore in dogmatibus fidei, vniuersi pendere, de illo vti de fonte quodam, doctrinam haurire; sed quia infecto, minime saluarem. Indeque Minscenses Pastores Vnicos deseruere, sodalitiū orthodoxum, vt aiunt, fundauere, nouamque Ecclesiam, erexere. Quam ipse postmodum in Archiepiscopum à Patriarcha Hierosolymitano iniectus, consecrauit. Inierat tum Smotryscius singularem, cum Archiepiscopo Russiæ Iosepho Rutscio notitiam, & intima eius vsus est consuetudine. Rutscius etiam tam commoda lætus occasione, de vnione cum eo Catholica persequens egit, qui eius emolliret pectus, deuinciret animum, & dotibus naturæ egregijs insigniti viri lucraretur salutem. Sed praualete altius fixo pectori Schismate, incassum eius celsæ labor.

C **CA-**

Reuertitur in Lituaniam.

Lamentum scribit.

Peruenit Ruthenos.

Cū Rutscio Metropolitanano conuersatur.

Non emolitur.

сила ꙗко . мнѣго бо дїаволѣ похшаше
 ся поганѣи крѣтъ . а не вѣдыи силы ꙗко .
 ꙗко да стаетъ крѣтъ и неможе тѣ зрѣти
 нани и нече зарѣтъ . а покланяющїи ся
 крѣтовн поклѣжають дїавола . вѣсе си
 лень бо ꙗко крѣтъ . и вѣемъ благо творїан
 ꙗко . и ѿ вѣсѣхъ поклоняемъ вижъ благо
 дѣланїа ꙗко . аще кто нищѣ ꙗко и поман
 ся емъ на вѣр домъ ꙗко ѿбогащенїа .
 или посрѣдѣ моря валиемъ вхаетъ вх
 рею . знаменїемъ крѣтмыи цѣль на
 сдохон ѿидеть . а рѣсїи же насъ рѣ
 дръжимъ болезнїю . и вѣсїакъ вѣдѣтъ
 шан . ха помощника призываа . ѿ тоа
 вѣдыи своа бывае тѣ . или мнѣство
 сѣрѣшенїи ѿ дръжїи . призыванїемъ
 хвїи и знаменїемъ крѣтмыи . ѿ вѣрїа
 сѣрѣшенїи спїи вхаетъ . и вѣ мїрпо
 пригнанїи доиде . ꙗже ꙗко вѣ на
 пригвоженїи наемъ . и вѣ роуѣ поло
 жїи мнѣ . и и смрѣвы вѣскрѣтїи . и про
 свѣтїи выи вѣа тѣскаа . то

мѣ слава чѣстѣ на рѣ

жава . сѣсѣце

нѣты ахо

пнѣ ирпо

ївѣтїи

вѣко

амнїа

Слава ѡу ѡу , давшемоу подалѣ иконѣ . пнѣ рабїи
 герасимѣ .

Незбережена до сьогодні книга, вочевидь, була додруком частини львівського “Апостола” 1574 р. у Дермані або Острозі, де існувала рукописна копія якогось привілею.

С. займав при князівському дворі впливову посаду підскарбія, тобто фінансового керівника величезних маєтностей роду *Острозьких*. Згодом (або одночасно) стає викладачем і першим ректором ОА. Крім того, він бере активну участь у діяльності *Острозької друкарні*, стає одним з керівників літературно-наукового гуртка і одним із редакторів тексту *Острозької Біблії*, пише до неї дві передмови; можливо, працює з *Іваном Федоровим* над іншими острозькими виданнями.

Перед 1587 р. написав віршований полемічний твір, присвятивши його київському митрополитові Онисифорові Дівочці. Пам’ятка не збереглася, можливо, це частина анонімного т. зв. віршованого полемічного комплексу 80-90-х рр. XVI ст., спрямованого, зокрема, проти католиків та протестантів.

У 1587 р. *Г. Смотрицький* написав “в Академії Острозької” антикатолицькі полемічні твори “*Ключ царства небесного*”, “*Календарь римски новы*”, надруковані 1596 року.

У ІР НБУВ (В. р. – Мелец. м / П.119) зберігається переписана письменником збірка творів традиційної православної книжності.

Євстафій Кисіль у 1632 р. називав С. першим руським богословом.

Література: Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – С. 429; Гринчишин Д. Українська рукописна пам’ятка XVI ст. “Страждання Христа” (мовні особливості пам’ятки) // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. 239. – С. 414-445; Дмитрієв М. “Єресь гусів” та “Єресь Феодосія Косого” українсько-білоруському житті третьої чверті XVI ст. // Вісник Львівського у-ту. Серія історична. Статті та повідомлення. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 123; Кеппен П. Библиографические листы. – С.-Петербург, 1825. – № 31; Колосова В. П. Идеологические предпосылки деятельности Острожского кружка (Герасим Смотрицкий как редактор-полемист) //

Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 84-90; Копреева Т. Н. Иван Федоров. Острожская Библия и Новгородский кружок книжников конца XV в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 101-102; Микитась В. Л. Українська література XIV – XVI ст. – Київ, 1988. – С. 212; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 111-113; Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 1. – Ствп. 1057; Пасічник І. Д. Герасим Смотрицкий // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 44-55; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVIII ст. / Упор. В. Колосова, В. Кречотень. – Київ, 1978. – С. 25-55, 71-136; Українські письменники. Біо-бібліографічний словник: У 5-ти томах. – Київ, 1960. – Т. 1: Давня українська література (XI-XVIII ст.) / Уклад Л. Є. Махновець. – С. 544-546; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 262-263; Diplic G. Antapologia. – S. l., 1632. – S. 623; Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – P. 15-16.

Ігор Пасічник

Смотрицький Мелетій (світське ім’я Максим)

(* бл. 1577, м. Острог? –

† 27.12.1633, с. Дермань,

нині Здолбунівського району
Рівненської обл.)

Письменник і перекладач, учений-філолог, церковний діяч, богослов. Був сином *Герасима Смотрицького*, одного з укладачів *Острозької Біблії* та ректора ОА. Дитячі роки С. пройшли в Острозі, де він здобував освіту в місцевій академії під керівництвом батька. Отримав добру мовну підготовку, знав старослов’янську, грецьку, латинську й польську мови. До його вчителів у Острозі зараховують *К. Лукаріса*. Освіту продовжив у езуїтській академії у Вільно.

Портрет Мелетія Смотрицького

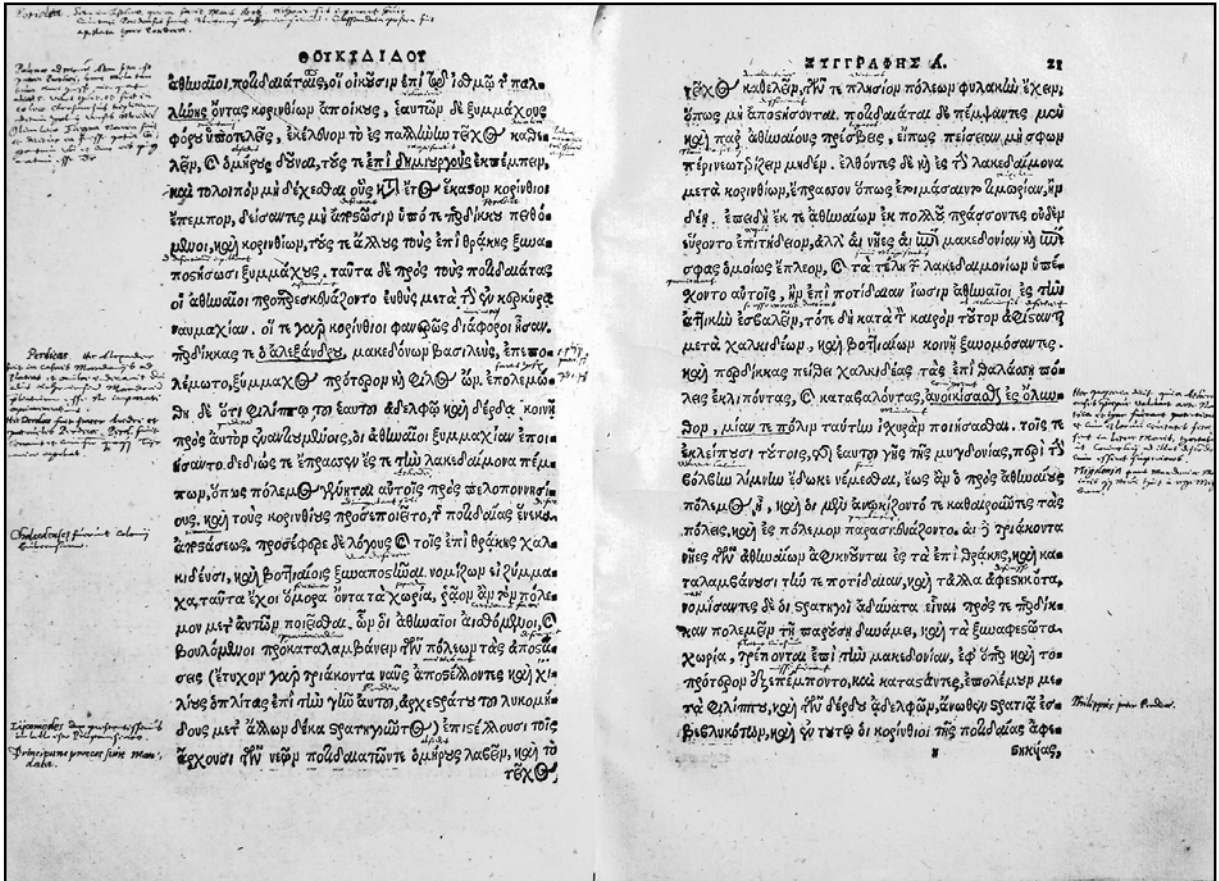
Деякі дослідники вважають, що ще в ранній період С. писав твори антиуніатського спрямування. Були навіть спроби ототожнити його з *Кліриком Острозьким*. Однак усі ці припущення не мають належного документального підтвердження.

У 1600 р. С. став домашнім учителем латинської мови князя Богдана Соломирецького в селі Боркулабові біля Мінська. Разом зі своїм учнем виїздив навчатися в Німеччину, де слухав лекції в німецьких університетах – Лейпцизькому, Віттенберзькому, можливо, також Нюрнберзькому й Бреславському. Окремі дослідники вважають, що він там здобув учений ступінь доктора медицини. Але про це сам С. ніде не згадує і ні в одному зі своїх видань себе так не називає. Хоча, згідно з традиціями того часу, мав би це робити. Повернувшись із-за кордону, С. поселився у Вільно, де співпрацював з місцевим

міщанським братством, яке стало одним з осередків захисту православ'я й знаходилося в стані гострого протистояння з тодішнім уніатським митрополитом *Інатієм Потієм*.

Тут він написав і видрукував польською мовою один із найбільш відомих своїх полемічних творів “Тренос...” (1610), опублікований під псевдонімом Теофіла Ортолога. Йому також приписують написання анонімного полемічного твору “Антиграфи...” (1608). “Тренос...”, завдяки своїм художньо-літературним якостям, ерудиції автора, викликав значний резонанс. Початок твору, перші два розділи подані у формі плачу, “ляменту” православної церкви, яка персоніфікується з образом-символом матері. Автор, використовуючи прийоми риторичного мистецтва й водночас елементи українського фольклору, малює жахливий стан церкви. Особливо велика увага акцентується на невдячних “синах” (князівських та шляхетських родах), які покинули “матір”. Наступні вісім розділів носили богословський характер, де переважно йшлося на теологічних розходженнях між православною та католицькою церквами. У цьому випадку С. звертається до творів східних і західних отців церкви, візантійських богословів, деяких ренесансних авторів (Ф. Петрарки, Е. Роттердамського). Розповсюдження “Треносу...” було заборонене владою. Його видавці, передусім *Л. Карпович*, зазнали переслідувань. А сам С. змушений був на деякий час полишити Вільно. У той час він міг опинитися в Острозі й навіть працювати в ОА.

У 1616 р. в Єв'ю (нині м. Вевіс, Литва) віленські братчики опублікували “Євангеліє учительне”, підготовлене С. Близько 1617 р. він приймає чернечий постриг. У 1618-1619 рр. С. опублікував “Граматику...”, яка справила величезний вплив на розвиток філологічної науки в слов'янських народів. При написанні “Граматики” С. використовував текст *Острозької Біблії*, редагований його батьком.

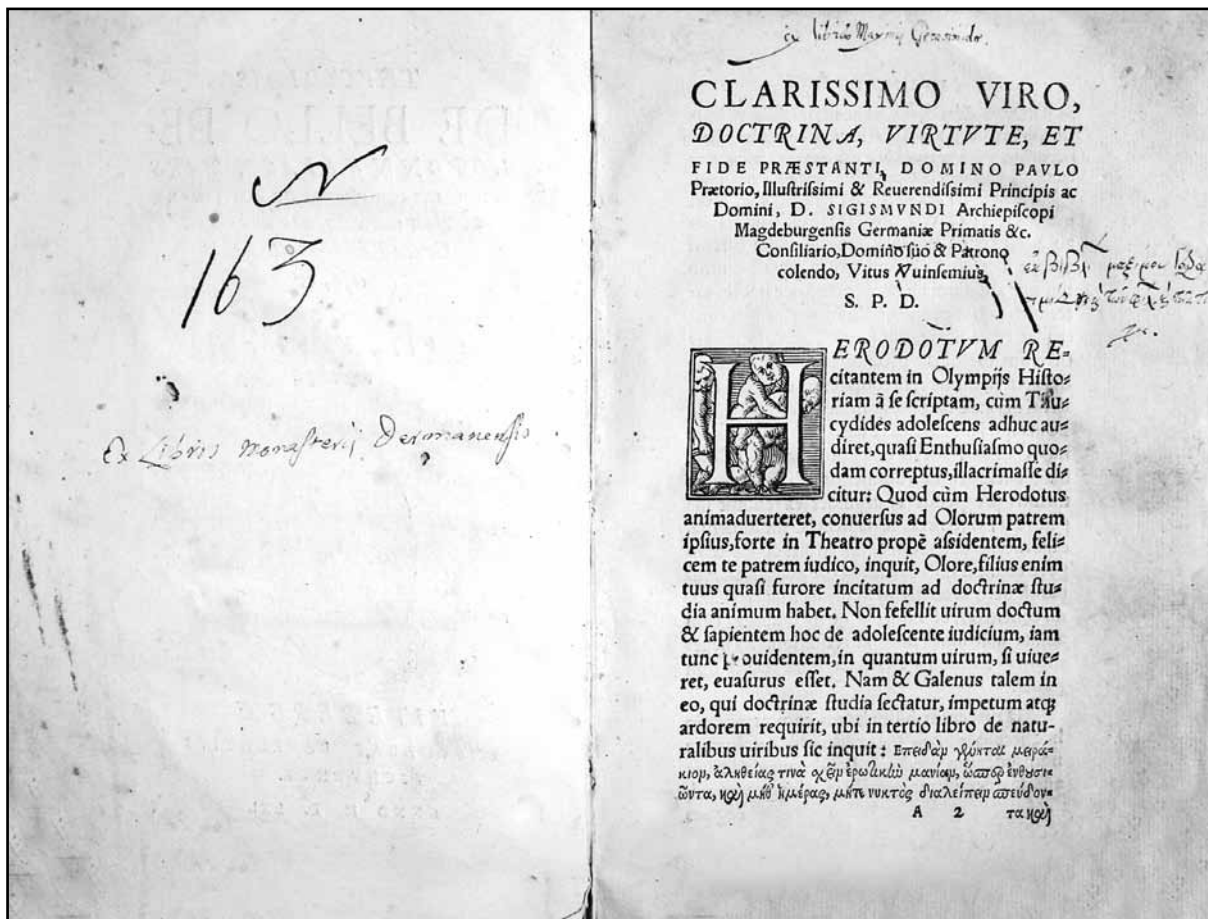
Маргіналії Мелетія Смотрицького на вюртемберзькому виданні Фукидідові "Пелопонеської війни"

“Граматика...” С. витримала чимало перевидань у Росії та Румунії й була підручником старослов’янської мови аж до кінця XVIII століття. У перекладі латинською мовою вона стала відома поза ареалом поширення старослов’янської мови. На основі “Граматика...” С. або під її впливом були укладені підручники з мови в різних слов’янських народів.

Імовірно, в час видання “Граматика...” С. став ректором братської школи в Києві. Восени 1620 р. його таємно висвятив патріарх Теофан (Феофан) на архієпископа полоцького, вітебського й мстиславського. Оскільки це висвячення вважалося владою незаконним, С. зазнав переслідувань. Так само переслідувані були інші православні ієрархи Тео-

фанового свячення. Бажаючи захистити себе і своїх соратників, С. написав і опублікував низку полемічних творів – “Верифікація невинності” (два видання 1621 р.), “Оборона верифікації” (1621), “Еленхус” (1622), “Юстифікація невинності” (1623). Вони стали помітним явищем у розвитку полеміки між православними та прихильниками унії й викликали численні відповіді.

Після вбивства у жовтні 1623 р. уніатського полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича С. змушений був покинути землі Речі Посполитої й подався на Близький Схід, побував у Константинополі, Палестині, Єгипті. Схоже, він мав завдання від українсько-білоруських православних ієрархів провести перемовини зі східними патріархами й добитися від них

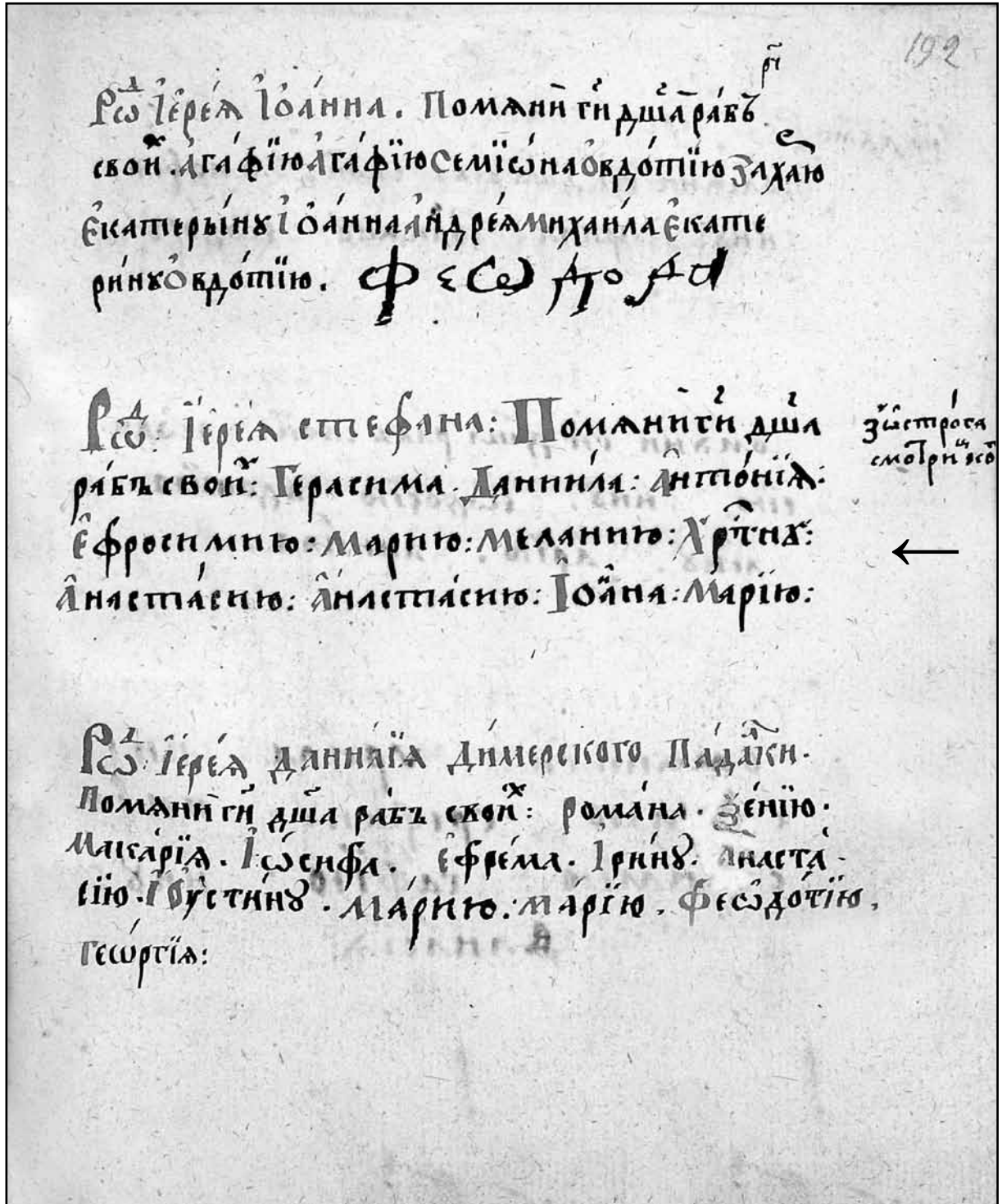

Екслібриси М. Смотрицького на книзі з Дерманського монастиря

Після повернення зі Сходу в 1625 р. С. зустрівся з бойкотом з боку православного духовенства. Це стало однією з причин його переходу в унію. 6 липня 1627 року в м. Дубні він заявив про свій перехід перед Йосифом-Вельямином Рутським – тодішнім уніатським митрополитом. За це отримав від князя Олександра Заславського Дерманський Троїцький монастир. При цьому було домовлено, що С. не повинен афішувати своє уніатство. 1628 р. без згоди С. К. Сакович опублікував у Львові його полемічний твір “Апологія...”, де осуджувалися східні патріархи й проводилася ідея єдності православних та уніатів. Книга викликала розголос і була різко засуджена со-

бором православних ієрархів. На свій захист С. написав кілька полемічних творів – “Протестацію” (1628), “Паранезіс” (1628) та “Екзетезіс” (1629), де проводилася думка про потребу порозуміння православних та уніатів. В останні роки життя полишив активну діяльність, вів аскетичний спосіб життя у Дерманському монастирі.

Література: Абрамович С. Д. Мелетій Смотрицький та проблеми філологічної культури бароко // Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – Київ, 1984. – С. 137-160; Бабич С. Ранньобарокова візія читача у творчості Мелетія Смотрицького // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острозька академія, 2008. – Вип. 4. – С. 80-94; Врადий А. А. Морфологическая характеристика имен существительны в

Поминання роду Стефана Смотрицького в Межигірському синодику

B.

ина. Прѣженатаго и прносвѣнаго бѣна Слова и сна, не ире
 тѣннаго таинства, и вѣсница историча. Сна идиущи вѣо
 сто ире вѣмѣрныа рази мѣти. когличомв рорр. вѣлово
 лѣни ирѣ бѣца, и сорѣиствиѣ стаго рѣха. Сошествиѣ и во
 площѣниѣ и рофѣниѣ бѣ прѣне пороучныа и прѣно рѣви мѣрицѣ,
 и вѣрѣзаниѣ. таиофѣ и ирѣшѣкиѣ ерѣ бѣ и ѡанна, и рѣха соше
 ствиѣ толѣкиниѣ вириѣниѣ, и рѣхи а вола Поишѣниѣ, и вѣ
 численаа и офѣ ѡ ва вѣко таио бѣв, ѡ вафѣ ани тѣиѣ сотворѣ
 етѣ чорѣса и зѣнамениѣ. ешефѣ и вѣло вѣрѣнаа бѣга рѣпооѣ
 рѣ и вѣниѣ. ѡ ва притѣамѣ, ѡ вафѣ прѣстѣ, таио со
 ставнаа мѣрѣсть бѣна и сиѣла. таиофѣ и стѣрѣти и погѣ
 бѣниѣ, и во сиѣсѣниѣ, и на нѣса вѣднесѣниѣ, и рѣха стѣо ѡ вѣ
 тованѣиѣ. и во вѣсѣ мѣ напроповѣрѣ вѣтѣниѣ вѣрѣ посланиѣ.
 шѣрѣше бѣо рѣгѣ, на вѣчитѣ всѣ казѣниѣ и рѣтѣмѣтѣ мѣ. во и мѣ
 бѣца и сна и стѣго рѣха, и прѣогадѣ. ише и то кагѣне снаго
 ватиѣ, вѣ вѣрѣнаа и вѣлотѣдѣ прѣсо гѣтѣрѣ. Слѣсанафѣ прѣ
 бѣвши всѣлѣснѣиѣ вѣло вѣстниѣиѣ и вѣ вѣсто мѣтѣрѣ, по
 сѣстѣи лѣтѣ хѣва вѣднесѣниѣ, е вѣрѣснѣиѣ казѣниѣ. Потофѣ прѣ
 лѣфѣна вѣло вѣлѣниѣ вѣтѣниѣ и ѡанно рѣвѣстѣниѣиѣ и на пѣснѣ
 номѣ, со вѣрѣснаго на вѣлѣснѣиѣ казѣниѣ. и стѣпо вѣнафѣ бѣ прѣ
 мѣрѣвѣиѣиѣ вѣтѣтѣлѣ всѣлѣнѣиѣ и ѡанна гѣлатѣвѣстаго, на
 бѣиѣца вѣонѣстѣа тѣина траѣра. ра рѣвѣлиѣфѣса бѣнѣго вѣрѣвѣатѣрѣ
 рѣстѣтѣрѣ вѣсѣрѣфѣ, и рѣгѣтѣ словѣ. со прѣиѣмѣтѣфѣ вѣнѣ и прѣоги
 рѣво вѣ вѣлиѣстѣво вѣ вѣрѣиѣтѣстѣва. по и стѣниѣ вѣ рѣстѣнѣ
 своѣго мѣрѣпоѣтнаго казѣниѣа и лофѣиѣ (ѣ. и мѣстѣрѣ бѣ вѣло сло
 вѣноѣ, и вѣстѣстѣво словѣноѣ, и вѣ вѣо фѣнѣиѣ ерѣтѣниѣ во вѣ вѣтѣниѣиѣ.
 и стѣо мѣфѣ и на рѣво вѣтѣниѣ, и рѣка рѣноѣ и по лѣгѣноѣ. (ла рѣна вѣо

494

М. Читавица ⁴⁷ ^{С. Сербини} ^{С. Сербини} ^{С. Сербини}
 Благочестивішій Господині ^{С. Сербини} ^{С. Сербини} ^{С. Сербини}
 Синою и Пондока Емми. Успешася Сина зми Пасина
 и вна на закило в снво Прабо славны хрптитанов
 влито гадана книга зо во мата Пасари Наспод
 Едметы и вана Едслова, млого млого гвнны
 рабо брнн Стефанъ Терелимовица (Сербини)
~~Сербини~~ ^{Сербини} ^{Сербини} ^{Сербини}
 и втосе вивога книга в снво Прабо славны
 Пттовита Лирапты Сербини; Франд Спарофиз
 ха гва и гва мова г. хив. мнго повоства гв гва
 втосе Прабо славны в снво Прабо славны
 мого буре. мого в снво Прабо славны
 и в снво Прабо славны, и в снво Прабо славны
 мого в снво Прабо славны, млого гвнны
 и млого гвнны рабо брнн Стефанъ, в снво Прабо славны
 Сметы Славной Памти Невоина (Сербини) ^{С. Сербини}
 мнго гвнны мнго гвнны Прабо славны
 Сметы мого, Понаписано в снво Прабо славны
 Невоина Прабо славны и в снво Прабо славны
 Прабо славны буре в снво Прабо славны
 в м снво гвнны (Сербини)
 На гвнны Прабо славны
 Н. П. Сербини
 в снво гвнны

Сторінка з переписаних Стефаном Смотрицьким "Бесід" Іоана Золотоустого

Острожской Библии 1581 г. печати Ивана Федорова и “Грамматика” М. Смотрицкого // Сборник научных трудов Ташкентского государственного педагогического института. – Ташкент, 1976. – Т. 166. – С. 31-41; Його ж. Первопечатные книги Ивана Федорова (Острожская Библия 1581 года) и “Грамматика” М. Г. Смотрицкого // Ученые записки Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. – Ташкент, 1975. – Вып. 26. – С. 90-111; Гальчук І. Акцентуаційні особливості “Граматики” М. Смотрицького // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 105-114; Еленовський К. Мелетий Смотрицький, архієпископ полоцький // Православне обозрение. – 1861. – № 6-8; Жукович А. Архієпископ Мелетий Смотрицький в Вільне в перші місяці після своєї хиротонії // Християнское чтение. – 1906. – 4-6; Засадкевич М. Мелетій Смотрицький як філолог. – Одеса, 1883; Квасюк Л. Архетип церкви-матері в міфологічних побудовах Мелетія Смотрицького // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 55-64; Короткий В. Г. Творческий путь Мелетия Смотрицкого. – Минск, 1987; Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог, 2007; Курилас Б. З’єднання архієпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному навітленні. – Вінніпег, 1962; Маслов С. Казань Мелетія Смотрицького на честний погреб о. Леонтия Карповича. – Киев, 1898; Німчук В. К. Грамматика М. Смотрицького – перша перлина давнього мовознавства // Смотрицький М. Грамматика. – Київ, 1979; Новоселецька С. Мелетій Смотрицький // Острозькі просвітники. – Острог, 2000. – С. 84-93; Осинский А. Мелетий Смотрицкий, Архиепископ Полоцкий. – Киев, 1912; Прокошина Е. С. Мелетий Смотрицкий. – Минск, 1966; Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник: У 2-х т. – Рим – Торонто, 1977-1978; Ткачук Р. Полеміка Мелетія Смотрицького із Іпатієм Потієм у контексті суспільно-культурних обставин кінця XVI – початку XVII століть // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 95-104; Яковенко Н. Мелетій Смотрицький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 168-173; Яременко П. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – Київ, 1986; Frick D. Meletij Smotryc’kyj and the Ruthenian Question in the Early Seventeenth

Century // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – №8; Eiusdem. Meletij Smotryc’kyi and the Ruthenian Language Question // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – № 9; Eiusdem. Meletij Smotryc’kyj. – Cambridge, 1995; Sabol S. De Meletij Smotrickyi Polemista Anticatholico. – Rome, 1951; Susza J. Saulus et Paulus Ruthenae unionis, sanguine b. Iosaphat transformatus, sive Meletius Smotriscius, archiepiscopus Hieropolitanus etc. – Rome, 1666.

Петро Кралюк

Смотрицький Стефан (* ?, м. н. н. – † після весни 1636, м. Острог)

Церковний та культурний діяч. Старший брат *М. Смотрицького*. Навчався в ОА. Після її закінчення був секретарем князя *В.-К. Острозького*, згодом став парохом острозької *Пречистенської церкви*. Займався переписуванням книжок. Можливо, також здійснював переклади, оскільки володів грекою й латиною. Після трагедії 1636 р., коли княгиня *Анна-Алоїза Острозька* вчинила погром над православними острожанами, змушений був прийняти унію. *Острозький літописець* засуджує його за цей крок. Зокрема, в цьому творі зазначено, що острозькі православні міщани бачили в його особі людину, на яку можна спертися, оскільки він був “побожного життя, безженний”. Однак С. не виправдав їхніх сподівань, прийнявши унію, невдовзі захворів і помер.

Література: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 139; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 112-113; Петрушкевич А. С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – С. 35; Susza J. Saulus et Paulus. – Roma, 1666. – P. 15.

Петро Кралюк

“Спадщина”

Острозьке науково-краєзнавче товариство, яке постало з клубу любителів історичної книги “Краєзнавець”, створеного *П. Андруховим* 12 березня 1987 року.

Ідея створення товариства, яке б продовжило роботу *Братства ім. князів Острозьких*, протягом багатьох років обговорювалась друзями дитинства, острожанами *П. Андруховим* та *М. Ковальським*, яким передалася членом Братства *Йосипом Новицьким* (1878-1964 рр.), що був домашнім учителем *М. Ковальського* та товаришем і наставником для *П. Андрухова*.

Установчі збори товариства відбулися 5 липня 1989 року. Біля витоків товариства, крім *М. Ковальського* та *П. Андрухова*, був міський голова м. Острога *М. Гришук*, лікарі *І. Масєвський*, *М. Кушнір*, *Р. Шпізель*, музейні працівники *О. Бондарчук*, *О. Гладуненко*, *О. Рачківський*. Із часом до товариства ввійшли науковці Дніпропетровська, Києва, Львова, Луцька, Житомира, Рівного, Хмельницького. Очолив товариство *П. Андрухов*.

Товариство до проголошення незалежності України не користувалося авторитетом у влади, відкрито ставило питання про відродження острозьких святинь, вивчення “білих” плям історії, відродження традицій, вивчення української історії, перейменування вулиць міста і повернення їм імен борців за Україну. Зокрема, у першому статуті товариства зазначалось: “Краєзнавче товариство “Спадщина” є науково-громадською організацією, яка об’єднує всіх справжніх шанувальників історії і культури краю, незалежно від віку, статі, професії, фаху. Основним завданням краєзнавчого товариства “Спадщина” є пробудження справжнього інтересу серед населення (особливо серед молоді) до вивчення історії краю та залучення його членів до поглибленого дослідження і вивчення історії і культури”.

Для активізації роботи членів товариства головою товариства *П. Андруховим* була розроблена тематика (21 розділ) щодо дослідження та опрацювання, яка дістала схвальний відгук членів товариства.

Другий статут товариства, зареєстрований представником Президента України в Острозькому районі 21 червня 1993 року, розширював та уточнював окремі пункти. Мрією членів С. було питання відродження острозьких святинь, зокрема ОА. Зваживши можливості товариства й Острозької міської ради та встановивши, що лише своїми силами підняти історичні пласти при низькому науковому потенціалі Острога 90-х рр. дуже важко, виникла ідея проводити наукові конференції “Острог на порозі 900-річчя”. Організаційний комітет конференції “Острог на порозі 900 річчя” у складі краєзнавця, голови товариства *П. Андрухова* та міського голови *М. Гришука*, очолив *М. Ковальський*.

На першу наукову конференцію прибуло 23 науковці з провідних вузів України: Львова, Києва, Дніпропетровська, Луцька, Рівного. Хороший розголос про неї зібрав на другу Острозьку конференцію вдвічі більше науковців – 56, на третю – 54. Четверта конференція збрала 3 академіків, 27 докторів та кандидатів наук, 10 вузівських викладачів, 8 наукових працівників музеїв і бібліотек, п’ять архітекторів та 8 краєзнавців. Надалі ці конференції збирали не менше 100 учасників. Цій меті були підпорядковані і збори інтелігенції міста Острога та Острозького району. У цей час проводиться з’їзд острожан, у якому брало участь більше 50 представників-вихідців з Острога в усьому світі і який дав поштовх до створення товариств “Вихідців з м. Острога” в різних країнах (Польща, Ізраїль, Туреччина, США), члени яких займали активну позицію на підтримку починань відродження рідного міста та направляли звернення з цього приводу у владні інстанції України. На підтримку цих

ініціатив виступили Дніпропетровський, Запорізький, Львівський та інші університети.

Ці заходи стали засобом згуртування інтелігенції різних регіонів України та світу з метою культурного, історичного та духовного відродження Острога, піднесення його іміджу не лише у регіоні, а й в Україні та світі. Зважаючи на це, віце-прем'єр-міністр України М. Жулинський, після відповідного подання голови Острозької міської ради М. Грищука та голови Рівненської обласної ради Р. Василюшина, звернувся з пропозицією до Президента України Л. Кравчука відродити в місті Острозі вищий навчальний заклад. 12 квітня 1994 року був виданий Указ Президента України “Про утворення Острозького колегіуму”. Цей заклад протягом невеликого періоду, завдяки ректорові Пасічнику І. Д. – академіку Міжнародної слов'янської академії наук (1998 р.), академіку Української академії економічної кібернетики (2000 р.), академіку Академії наук вищої школи України (2001 р.), авторові понад 50 наукових праць у галузі вікової психології, в т. ч. низки монографій та його одностаттєвим, вибором право іменуватися Національним університетом “Острозька академія”.

Публікації: 600 імен в історії великої Волині. – Остріг, 1993. – 98 с.; Андрухов П. Віщий дзвін. Легенди рідного краю // Життя і слово. – 1994. – 26 травня; Його ж. Волинська земля (Ровенщина) з глибини століть до сьогодення (мала хронологічна таблиця). – Ровно, 1991. – 48 с.; Його ж. Волинська земля (хроніка – джерела – постаті). – Сокаль, 1992. – 88 с.; Його ж. Волинь в легендах і переказах. – Остріг, 1995. – 58 с.; Його ж. Волинь: події, імена, джерела. – Остріг (1996). – 264 с.; Його ж. Втікачі // Життя і слово. – 1994. – 11 травня; Його ж. Вулиці нашого міста // Життя і слово. – 1991. – 23 і 27 квітня, 16 і 18 травня; Його ж. Спокута (із серії “Легенди волинського краю”) // Зоря комунізму – 1990. – 17 липня; Його ж. Тіні замкової гори // Життя і слово. – 1993. – 27 листопада, 1 грудня; Його ж. Україна і українці // Життя і слово. – 1992. – 22 серпня; Його ж. Український Кембрідж. До 420-річчя Острозької академії // Волинь (Рівне). – 1996. – 9 серпня; Його ж. Усім близька “Спад-

щина” [бесіду вела А. Вертелецька] // Життя і слово. – 1991. – 20 липня; Його ж. Як не сьогодні – то коли? // Життя і слово. – 29 жовтня та ін.

Некрологи: Андрухов Петро Зотович // Місто (Острог). – 1996. – 9 серпня; Петро Зотович Андрухов // Життя і слово. – 1996. – 10 серпня.

Рецензії на праці Андрухова: Бобровницька Т. До краю рідного любов (“Книги наших земляків”. – Андрухов П. 600 імен історії великої Волині) // Життя і слово. – 1993. – 17 липня; Ковальський М. Цінна праця про Волинь (“Книги наших земляків”: Рец. на кн. П. Андрухова “Волинська земля”) // Життя і слово. – 1992. – 26 вересня; Його ж. Важливий посібник з історії Волині [Рец. на кн.: П. З. Андрухов Волинська земля (Хроніка-джерела-постаті)] // Вісті Рівненщини. – 1992. – 19 грудня; Кучерук В. До краю рідного любов (“Книги наших земляків”: Андрухов П. “Волинь в легендах і переказах”) // Життя і слово. – 1995. – 24 червня.

Збірки матеріалів острозьких краєз. конф.: Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог, 1993. – 202 с.; Матеріали V науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя”. – Остріг, 1994. – 184 с.; Матеріали VI науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя”. – Остріг, (1996). – 245 с.; Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій “Остріг на порозі 900-річчя” (1990-1992 рр.). – Остріг, 1992. – Ч. 1. – 131 е. – 4.2. – 118 с.; Спадщина. Бюлетень Острозького науково-краєзнавчого товариства “Спадщина” ім. кн. Острозьких. – Ч. 1. – Остріг, 1994. – травень. – 27 с.; Спадщина. Бюлетень Острозького науково-краєзнавчого товариства “Спадщина” ім. кн. Острозьких. – Ч. 2. – Остріг, 1994. – грудень. – 36 с.

Статті в пресі про наукові конференції “С.” в Острозі: Булига О. Острог на порозі 900-річчя // Сім днів. – 1996. – 8 червня; Дем'янчук І. Скарби Острозької спадщини // Червоний прапор. – 1990. – 30 вересня; Збережемо тую славу. Лист учасників до інтелігенції, молоді, усіх жителів міста Острога і району. Прийнято на конференції 4 січня 1990 // Зоря комунізму. – 1990. – 18 січня; Ковальський М. Краєзнавці знову зібралися в Острозі [про VIII наук.-краєз. конф. 30.05.1997 “Острог на порозі 900-річчя”] // Сім Днів (Рівне). – 1997. – 7 червня; Ковальський М. П., Журба О. Друга науково-краєзнавча конференція “Остріг на порозі 900-річчя” // УІЖ. – 1991. – № 10. – С. 152-153; Ковальчук В. “Остріг на порозі 900-річчя” // Життя і слово. – 1996. – 8 червня; Ковальчук В. Ювілею Острога присвячується, [про VIII наук.-краєз. конф. “Острог на порозі 900-річчя”] // Жит-

тя і слово. – 1997. – 7 червня; Кучерук В. Роде наш красний. 15-16 вересня цього року проходило свято міста Острога // Життя і слово. – 1990. – 27 вересня; Михайлишин О. Науково-краєзнавча конференція в Острозі // Вісті Рівненщини. – 1997. – 13 червня; Пашук І. Давня слава Острога. Нотатки з III науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя” // Вільне слово. – 1992. – № 60; Пашук І. Оживає старовина // Вісті Рівненщини. – 1993. – 22 червня; У день травневий в Острозі... На святі української мови, книги і культури // Зоря комунізму. – 1990. – 15 травня; Шестерук О. Погляд крізь століття. В Острозі відбулась четверта науково-краєзнавча конференція // Життя і слово. – 1993. – 3 липня.

Рецензії на збірники опублікованих матеріалів острозьких конференцій: Кулаковський П. Книга про минуле нашого краю // Життя і слово. – 1995. – 18 березня; Його ж. Пам’ятаймо тую славу. З приводу виходу друком матеріалів I-III науково-краєзнавчих конференцій “Остріг на порозі 900-річчя” // Життя і слово. – 1993. – 28 липня; Хведась А. Святковий дарунок став вже бібліографічною рідкістю // Життя і слово. – 1993. – 3 лютого.

Мирон Кушнір

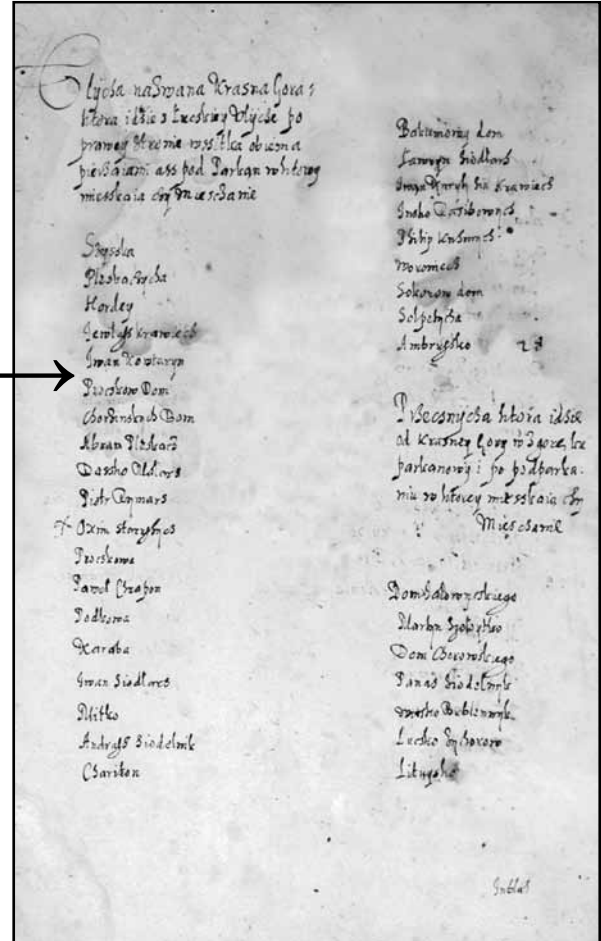
Старушич Ігнатій

(* ?, м. Острог – † після 30 жовтня 1651 р., м. Київ)

Церковний та освітній діяч. Походив із міщанського роду Старушичів, що жили в Острозі. Можливо, навчався в ОА. У 1639 р. був ректором православної школи в м. Гощі. Наступного року згаданий як чернець Києво-Печерської лаври. У 1641 р. став ректором Київської академії. Перед смертю, у 1650 р., його висвятили на могольовського єпископа.

Література: Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 113; Тесленко І. Шата “презацного урочення” отця Ігнатія Старушича (нові матеріали про походження та волинську рідню ректора Київського колегіуму) // Київська академія. – Київ, 2007. – Вип. 4. – С. 180-185.

Петро Кралюк

Згадка в інвентарі Острога 1603 р. будинку Оксена Старушича

Степанський Святомихайлівський монастир

Найдавніше документальне свідчення про монастир походить із 1572 року. Його фундатором був *Василь-Костянтин Острозький*, про що свідчить низка привілеїв, листів князя. Основу матеріального забезпечення монастиря становили села Медзьк, Липники (як церковні згадуються під 1599 і

1603 рр.) і Монастирська Волька (заснована в 1606 р.), шість підданих у с. Білих Берегах, озера Річище і Челюшин.

Князь *Януш Васильович Острозький* став власником Степані в 1603 році. Після його смерті в 1620 р. місто з монастирем успадкували князь Олександр Янушович Заславський та його син Владислав-Домінік. На 1627 р. до монастирського комплексу входили дерев'яна Михайлівська церква з приділом св. Георгія, три житлові будинки, господарські будівлі, серед яких солодовня і бровар. Усе було огорожено дерев'яною стіною, а над брамою розміщались дзвіниця.

24 листопада 1629 року після передачі князем Олександром Заславським монастиря уніатам київський митрополит *Йосиф Рутський* спробував його відвідати. Однак місцеві православні на чолі зі степанським протопопом не пропустили владику. Це він зміг зробити лише через два дні. Імовірно, наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XVII ст. монастир припинив своє існування.

Є свідчення про те, що в 1599-1601 рр. у ньому проживав белградський митрополит Лука Сербин, який звідси перебрався в *Дорогобузький Святоуспенський монастир*. У 1603 р. тут перебував пелагонський митрополит Єремія (на думку деяких дослідників, залишався у цьому монастирі до 1620 р.). У 1609-1610 та 1624 рр. у степанському монастирі перебував мукачівський єпископ Сергій Тисмянський.

Після Берестейської унії 1596 р. за відсутності православних київського митрополита і луцько-острозького єпископа зросло значення монастирів з іноземними владиками як авторитетних серед населення Волині православних осередків.

Джерела: Спр. 192. – Арк. 796 зв.; Спр. 214. – Арк. 662; Правда про унію // Документи і матеріали. – Львів, 1981. – С. 45-49; ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 112–112 зв.; Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Przygotowali Z. L. Radziwiński, P. Skobielski,

B. Gorczak. – Lwów, 1890. – Т. 3 (1432-1534). – С. 83, 236, 377; Т. 4 (1535-1547). – С. 274.

Література: Александрович В. Инвентар Степанського Михайлівського монастиря 1627 року // Археографічний щорічник. – Київ, 2006. – С. 439-449; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 92, 98, 110-111; Сендульський А. Местечко Степань // Волинские епархиальные ведомости (часть неофициальная). – 1882. – № 35. – С. 1126-1142; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды.

Сергій Горін

Струменський Михайло (* ? – † ?)

Краєзнавець і музейний працівник в Острозі в другій половині 1910-х років. Походив із священницької родини Острозького повіту. Закінчив Волинську духовну семінарію (1910) і Московську духовну академію (між 1914-1916). Ще під час навчання в академії налагодив співпрацю з *Братством імені князів Острозьких* в Острозі та його давньосховищем (із 1916 р. – історичним музеєм), інвентаризував, описував і опрацьовував острозькі музейні колекції.

У часописі Московської духовної академії “Богословский вестник” і окремим відбитком надрукував статтю “Из Острожской старины” (1916) з коротким історичним нарисом про Острог доби князів *Острозьких* та їх академії, інформацією про давньосховище і бібліотеку *Братства імені князів Острозьких*, атрибуцією і науковим описом понад 30 рукописних книг XVI – XVIII ст. із музейної колекції Острога (перший друкований каталог острозького музею). Автор статті про реставрацію замку та відкриття історичного музею в Острозі, плани його подальшої праці (надрукована 1917 р.).

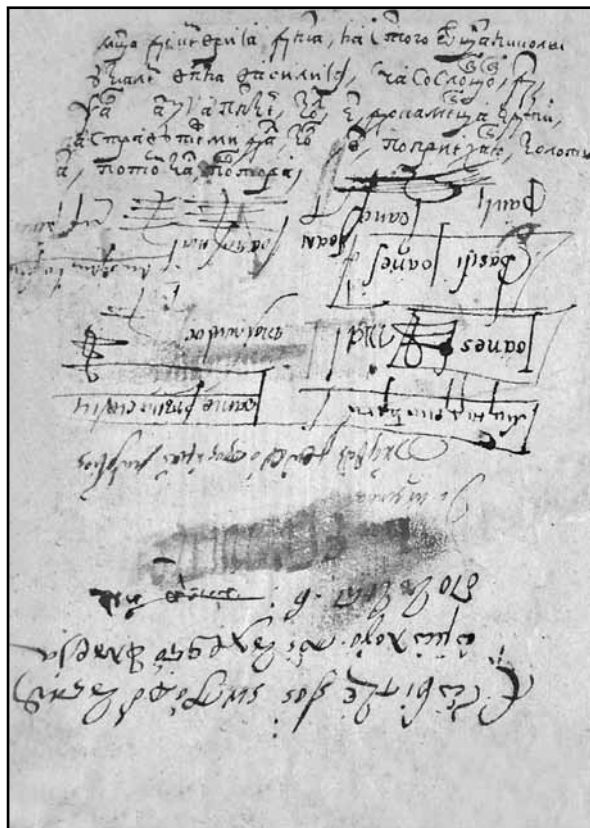
Уроки української революції С. – активний працівник Острозького повітового комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ОСТРУКОПИС). За його безпосередньої участі врятовано від загибелі цінні архівні і книжкові зібрання, історичні і мистецькі колекції із замків, маєтків, монастирів, установ Острога, Дерманя, Межиріччя, Новомалина, Плужного, Славути та ін.

Після 1920 р., як і інші діячі *Братства імені князів Острозьких*, С. був усунутий новою польською адміністрацією від музейної роботи. Подальша доля невідома.

Праці Струмиського М.: Из Острожской старины. – Сергиев Посад, 1916; Реставрация замка князей Острожских в г. Остроге // Вольнские епархиальные ведомости. – 1917. – № 5-6. – С. 10.

Література: Гаврилюк С. Историчне пам'ятниковознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.). – Луцьк, 2008. – С. 230, 409, 432.

Микола Манько

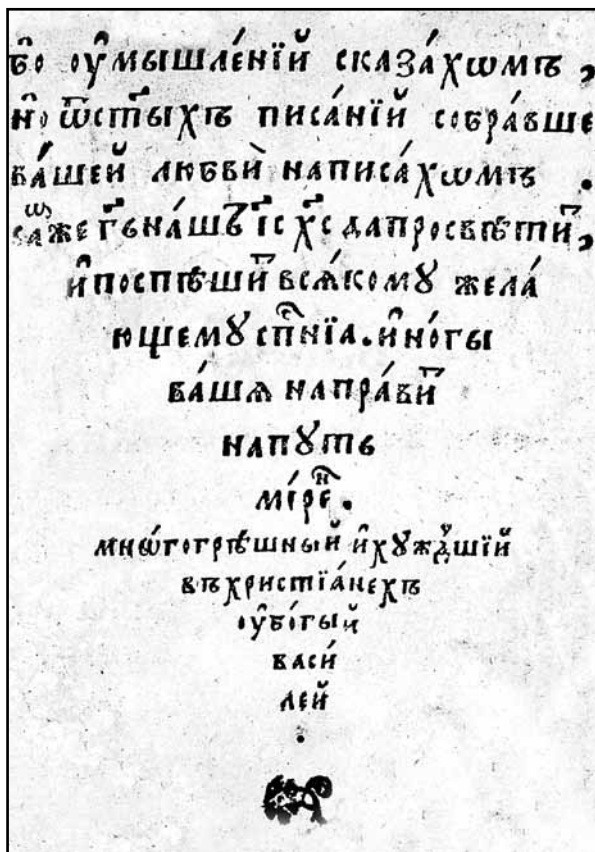

Запис про отримання від "пана Василя" (Суразького) острозьких видань для продажу

**Суразький –
Малюшицький Василь**
(* сер. 50-х рр. XVI ст. –
† між 15.01.1604 та 4.06.1608)

Український культурний діяч, полеміст, член Острозького культурно-освітнього гуртка, близький до князя В.-К. Острозького. Сам підписувався "многгрѣшный и худший в христианах убогий Василий" "ВА". Сучасники (І. Потій, М. Смотрицький, К. Сакович, І. Кунцевич) завжди називали його Василем Суразьким. С. часто ототожнювали з *Кліриком Острозьким*, відтак існували гіпотези про те, що під цим ім'ям ховались М. Смотрицький, І. Борецький, Г. Дорофєйович. На думку І. Мицька, це – шляхтич Василь Андрійович Малюшицький, батько його був власником Суража, обіймав посаду

королівського писаря. Сам же він служив у 1575-1581 рр. у князя В.-К. Острозького. І. Потій в "Антиризисі" (1600). називав його "пан Василій староста Суражский". Одночасно виконував обов'язки доглядача Острозького шпиталю. У документах Кременецького земського суду фігурує як "старший строитель и патрон шпиталя Острожского и всех имений до того належачих" (1593-1607). Імовірно, брав участь у підготовці до друку *Острозької Біблії*. Дослідники вважають, що С. міг готувати до друку "Псалтир з возслідуванням" (1598), "Маргарит" Іоана Золотушого (1595); також міг бути укладачем та редактором "Книжниця" (в 10-ти розділах) (1598). Вершиною полемічної діяльності С. є "Книжниця" (в 6-ти розділах) (1588), високо оцінена І. Вишенським.

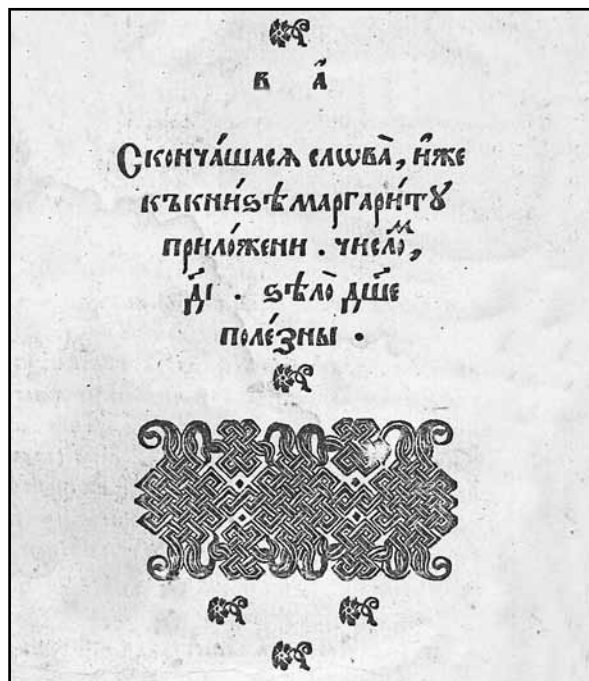

Підпис Василя (Суразького)
у "Книжиці" (в 6 розділах). Острог, 1588

Якщо ототожнити якогось острозького богослова Василя, що близько 1590 р. вів диспут з єзуїтами, з С., то можна дійти висновку про його активну участь у публічному житті Острога. Під 1608 р. С. згаданий як померлий. Інвентар 1620 р. зафіксував у Суражі дім пана Малюшицького, можливо, родича (брата) С.

Твори: [Суразький (Острозький) Василь]. Книжиця в шести розділах. – Острог, 1588; [Суразький (Острозький) Василь]. Сіа книга правило истиннаго живота христіанского нарицатися достойна. – Острог, 1598; О единой вере / Соч. острожского священника Василия 1588 года // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – 1882. – Кн. 2. – Ствп. 600-938. [Текст Книжиці в шести розділах Василя Суразького (Острозького) за вид. 1588 р. (без початку)].

Література: Атаманенко В. Василь Суразький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 98-107; Возняк М. С. Історія українсь-

Ініціали "В А" Василя Суразького
у "Маргариті" (Острог, 1595)

кої літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 400-401, 465-466; Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 186; Завитневич В. З. "Палинодия" Захарии Копыстенского и ее место в истории западно-русской полемики XVI и XVII вв. – Варшава, 1883. – С. 56-59, 90-107; Исаевич Я. Д. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 34-46; Копержинський К. Український письменник XVI ст. Василь Суразький // Наук. збірник за рік 1926. ВУАН. – Київ, 1926. – С. 38-72; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 100; Його ж. Чар архівних свідчень. Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. – Львів, 1987. – № 3. – С. 85-86; Його ж. Український письменник-полемист Василь Суразький – сподвижник Івана Федорова // Федоровские чтения. 1979. – Москва, 1982. – С. 18-23.

Віктор Атаманенко

връма ѿступіша ѿ правосла
внихъ папріархъ, іи звѣржени
быша ѿ первенства своего •
листъ, 123 •

ЧЕТВЕРТІЕ

Д

ѿпрѣснѣхъ и баранскъ,
тѣже в мѣсто тѣмъ иудеомъ
на връма оузаконоено было •
ѿ истинно^ю причастіи бжтвѣна
тѣла хва, и животворящїа
крѣви его. **В**неже и ѿдержавши
иначе претворати преданїа
црковнаа • листъ, сдї •
ѿсвѣтнемъ постѣ латинско
листъ, ссг •

ѿако неподобаетъ въ всемъ
постѣ стѣмъ чотырдесятици
повсѣ дни бжтвѣнаа службы
творити, рекше, свершенїа
антвртѣи з кромѣъ свѣтїи

СІА КНИЖИЦА СОДЕРЖИТЪ

ВІСЬМЬ ПЕРВІЕ .

О^УЄДИНОУ ІСТИННУ ПРАВОСЛАВНУ
ВІСЬРЕ, ГОСПОДНУ СОВОРНУ АПЛВСКУ
ЦРКВУ. ШКОДУ НАЧАЛО ПРИМАЛА,
І КАКО ПОВСЮДУ РАСПОСТРЕСА .

ВТОРОЕ

О^УІСХЖДЕНІЮ ОУТІШІТЕЛНАГО
ПАРАКЛІТА ВСЕСІАГО ЖИВОТВОРА
ЩЕ ДУХА, ШОЦА ЄДИНА, А НЕ ІШСНА .

ТРИТІЕ

Ш ПЕРВЕНСТВО РИМТВОСТЕМТЪ,
І Ш СТАРШЕНСТВЕ ЕППА ІХТЪ .
ВНЕМЖЕ І ВАРЛАМА КАЛАБЕРСКАГО
КТОУЧИТЕЛЮ РИМСКОМУ ЦРКВУ
ФРАНЦЕШКУ ОТОЖЕ ПОСЛАНІЕ .
ЛІСТІЕ , РКВ .

НАКОНЦОУ ШКРОНИКВУ І ВІВІСТНО
ОУКАЗАНІЕ, КАКО ЛАТІНІ І ВКІЕ

Т

Теодорович Микола (* 1856, м. Гродно – † не раніше 1915, м. Саратов)

Церковний історик-краєзнавець, богослов, публіцист і педагог. Закінчив Литовську духовну семінарію у Вільно (1879), Петербурзьку духовну академію (1883); кандидат богослов'я. У 1883-1899 рр. викладач Священного Письма і давньоєврейської мови Волинської духовної семінарії у Кременці; з 1899 р. – на педагогічно-адміністративній роботі в губерніях Царства Польського (інспектор і директор навчальних дирекцій, інспектор Варшавського Маріїнського інституту – до його евакуації в Саратов на початку Першої світової війни).

Під час викладацької праці на Волині здійснив історико-статистичний опис церков і парафій (10 з 12, крім Луцького і Володимирського) повітів Волинської єпархії, а також м. Володимир-Волинського, всього підготувавши понад 1000 нарисів. Зокрема, описав більшість міст, містечок і сіл – у минулому володінь князів *Острозьких*, розміщених у сучасних йому Острозькому, Дубенському, Старокостянтинівському та ін. повітах, в т. ч. Острог, опублікувавши відомі на той час матеріали з історії острозьких академії та друкарні. Зафіксував наявність в описаних ним церквах низки стародруків, рукописних книг, документальних і речових матеріалів (в окремих випадках робив їх опис) доби Острозької академії.

У зв'язку з втратою великої частини церковних архівів і бібліотек (часто і самих храмів) історичної Волині у ХХ ст. публікації Т. становлять особливу цінність.

Микола Теодорович

Праці: Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 1-5. – Почаев, 1888-1903.

Література: Гаврилук С. В. Історичне пам'ятниковознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок ХХ ст.). – Луцьк, 2008. – С. 10, 45, 51, 147, 164, 174 та ін.; Манько М. До післяволинської біографії Миколи Теодоровича та з'ясування дати і місця його смерті // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 36-37; Симон А. Микола Теодорович: бібліографічний нарис // Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наукової історичної конференції 20-23 січня 1998 р. – Луцьк, 1998. – С. 77-79.

Микола Манько

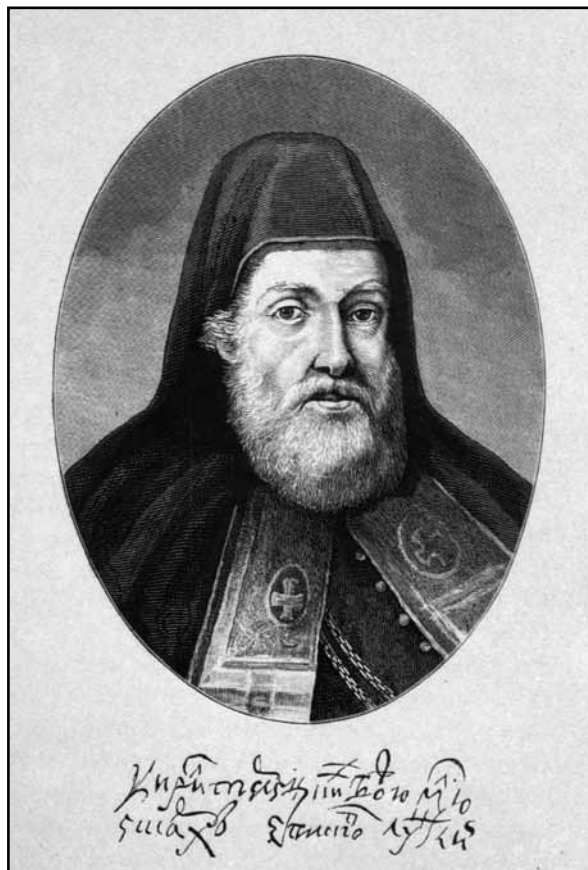
Терлецький Кирило
 (* ?, імовірно, Пінщина –
 † 21.05.1607 р., м. Луцьк)

Видатний українсько-білоруський церковний діяч, єпископ пінський і турівський, єпископ луцький і острозький, екзарх київської митрополії, один із головних ініціаторів і лідерів Берестейської унії 1596 р., один із перших уніатських ієрархів.

Терлецькі були дрібним шляхетським родом гербу Сас на Перемишльщині і походили з села Терло над р. Стрвяжем (Старосамбірщина). Одна з гілок роду переселилась на Пінщину, можливо, першим переселенцем був Мартин Терлецький, зафіксований в акті 20 травня 1516 року. Семен, батько Кирила, був його внуком. Вірогідно, він перебував на службі у Вільні, де зафіксований писарем кількох книг Литовської метрики. Терлецькі володіли на Пінщині та Берестейщині кількома маєтками: сільцем Особовичі, селами Гридковичі і Дубая, містами Мосаль і Річиця, селом Корсуні, селом Тевковичі, селом Мотоли, селом Пірковичі/Перковичі. Існує припущення, що Т. народився на Пінщині. Тут він одружився, мав дочку Ганну, яка вийшла заміж за шляхтича з Пінщини Івана Федоровича Велятицького, пінського земського писаря. Крім близьких родичів, наприклад, брата Яроша і його дружини Марії Турівни (Марини Богухвалівни), у Луцьку Кирила Терлецького оточували земляки з Перемишльщини і Пінщини.

Початок задокументованої біографії Кирила пов'язаний безпосередньо з актом надання йому пінського владцтва. Вірогідно, з 1573 р. князь *В.-К. Острозький* здобув вплив на обсадження місцевої кафедри, а отже, спричинився до номінації. Восьмого липня 1576 року Стефан Баторій надав Т., який був протопопом м. Пінська, священникові замкової церкви св. Дмитрія пінську і турівську єпархію, після смерті єпископа Макарія Євлашевського. Існує припущення, що Т. овдовів.

На Пінській кафедрі він перебував 9 років. Уважається, що стосунки князя *В.-К. Острозького* з пінським і турівським єпископом були в цей період приязними і жвавими.

Портрет і підпис Кирила Терлецького

Найактивніший період життя Т. тісно пов'язаний із Волинню, де він посів уряд луцької та острозької єпархії після смерті єпископа Йони Борзобагатого-Красенського (номінаційна грамота на нову єпархію датується 9 травня 1585 року). У літературі сформувалося переконання, що номінація відбулася з ініціативи князя *В.-К. Острозького*. Грамотою патріарха Єремії II 14 серпня 1589 року Т. було піднесено до гідності екзарха митрополії. Вважається, що повноваження екзарха були формально великими, але не чітко визначеними.

“Нормальність” стосунків між єпископом та князем *В.-К. Острозьким* у доберестейський період (точніше, до 1595 р.), хоч і

підтверджується низкою документальних свідчень, є, проте, дуже позірною. Так, на прохання Т. 16 червня 1590 року *В.-К. Острозький* наказав усім своїм намісникам і старостам не втручатися в справи, які знаходилися в духовній компетенції владики. Князь був посередником у судовій тяганині з маєткових непорозумінь між Т. і луцьким старостою Александром Семашком. Проте в суперечці єпископа з луцьким війським Жданом Боровицьким, який пограбував Т. в час його відсутності, *В.-К. Острозький* став на бік Ж. Боровицького, підтримавши тим самим зведені на єпископа звинувачення.

Світського і духовного лідерів Волині роз'єднала Берестейська унія, а розвиток подій призвів до того, що вони опинилися по різні боки нового конфесійного поділу київської митрополії. Т. брав участь в Берестейських соборах першої половини 1590-х рр., на яких розглядалися церковні реформи. Починаючи від Белзької наради єпископів, він бере участь в унійній ініціативі. На соборі 1591 р. у Бересті владика був включений до складу комісії з виправлення церковних книг. На соборі 1594 р. Т. не підписав соборної ухвали, а в грудні 1594 р. взагалі рішуче відмежувався від собору та його ухвал. Разом з *Іпатієм Потієм* Т. брав участь, як представник делегації руської церкви, у місії до Риму наприкінці 1595 – на початку 1596 років. Напередодні доленосних Берестейських соборів 1596 р. луцький і острозький єпископ нічим особливим себе не виявляв.

Участь Т. в унійному соборі в жовтні 1596 р. зафіксована, головним чином, його підписами під чотирма ухвалами: декларацією унії 8 жовтня 1596 року, двома екскомунікаційними грамотами 9 жовтня 1596 року і екскомунаційною грамотою 10 жовтня 1596 року. У листі П. Аркудія до К. Аквавіві (10.11.1596 р.) розміщене свідчення, що після собору в латинській кафедрі Луцька відбулася святкова літургія за участю Т., на якій проповідь по-польськи виголосив єзуїт К. Нагай.

На самому початку волинської духовної кар'єри Т. прилучився до книгодрукування. Очевидно, під впливом Острозького культурного центру Т. сприяє кільком книжковим друкам, які були замовлені у Віленській братській друкарні. Вважається, що “не раніше” 1585 р. була видана книга Максима Грека “О крестном знамені” “за выдаткомъ або накладомъ на то велебного его милости єпископа луцького и острозского отца Кирилла Терълецкаго”. Ще одне видання, яке вийшло від імені єпископа – “О хиротоніі”, чи, по-іншому, “Поученіє єпископське новоставленному ієреєві” (єдиний примірник зберігся в С.-Петербурзі). Друк також з'явився у Вільні, найімовірніше, між 1586-1593 роками. У цьому випадку Т. спричинився до одного з найдавніших видань цього повчання, яке пізніше було перевидане декілька разів, починаючи з 1642 р. (Львів, Москва).

У текстах численних документів, пов'язаних із діяльністю єпископа, знаходимо й інші факти, які характеризують його інтелектуальне і духовне життя та ставлення до книжності. В описі кафедральної церкви у Луцьку після смерті єпископа перелічено книги – тут зберігалося шість євангелій, служебник, два октоїхи, чотири мінеї, дві тріоди, учительне євангеліє, устав, апостол, требник, соборник.

Т. опікувався, передовсім, замковою церквою св. Іоана Богослова у Луцьку, яка була його кафедрою, затим – луцькими міськими і передміськими храмами, а також церквами в численних маєтках його єпархії. Опис маєтків єпархії після його смерті, назагал, характеризує добрий стан міських церков, а також деяких храмів у єпископських селах. Єпископ примножував багатства маєтків луцької кафедри. Зокрема, відбудував свою резиденцію в Луцькому замку. За документальними джерелами, резиденція була збудована і зміцнена саме ним. Друга єпископська резиденція знаходилась в Острозі – це був двір в околиному замку, на давньому церковному пляцу. За документом 27.07.1598 р., двір був збудований єпископом і капітулою.

Після Берестейського собору 1596 р., острозьке духовенство, а також священники та архімандрити з маєтків князя *В.-К. Острозького*, залишилися в православ'ї. З іншими, особливо зі священниками луцьких церков, Т. розпрощався. Це видно на прикладі луцького протопопа/намісника, священника кафедральної церкви св. Іоана Богослова Іоана Вацуги, який у доберестейський період був довірною особою луцького владика. Після Берестейських соборів Іоан Вацуга в джерелах не згадується.

У серпні-жовтні 1598 і в 1599 рр. у луцькому суді розглядалася справа за обвинуваченням Т. в утопленні чернчицького священника Стефана Добринського, який не перейшов до унії. Т. звинувачувався також в інших злочинах (наприклад, за “Пересторогою” та Іваном Вишенським, він позбавив життя члена львівського братства, маляра і казначея Филипа), проте жодний із них у судовому порядку не був доведеним.

Важким ударом для Т. та його кафедри було відібрання *В.-К. Острозьким* підострозьких володінь, що належали церкві з першої половини XVI століття. 28 листопада 1597 року з-під юрисдикції владичого урядника було виведено село Великий Мізоч; 12 липня 1598 року сам князь особисто взяв участь у прилученні до Острозької волості сіл Будоража, Бущі, Півчого, Борщівки (“воля новоосажоная”), Точивик й Мізоча Малого. Тоді ж було відібрано владичий двір в окольному Острозькому замку. Спроби Т. повернути володіння через суд успіху не мали.

У листі *І. Потія* від 25 квітня 1604 року до короля Сигізмунда III подається характеристика луцького владика: Т. є “важким на підйом”, не хоче брати участі у з'їздах ієрархії і, що цікаво, має щодо *І. Потія* “якийсь приховано ображений умисел”, він не реагує на жодні загальноцерковні справи, виправдовуючись злиднями та убогством.

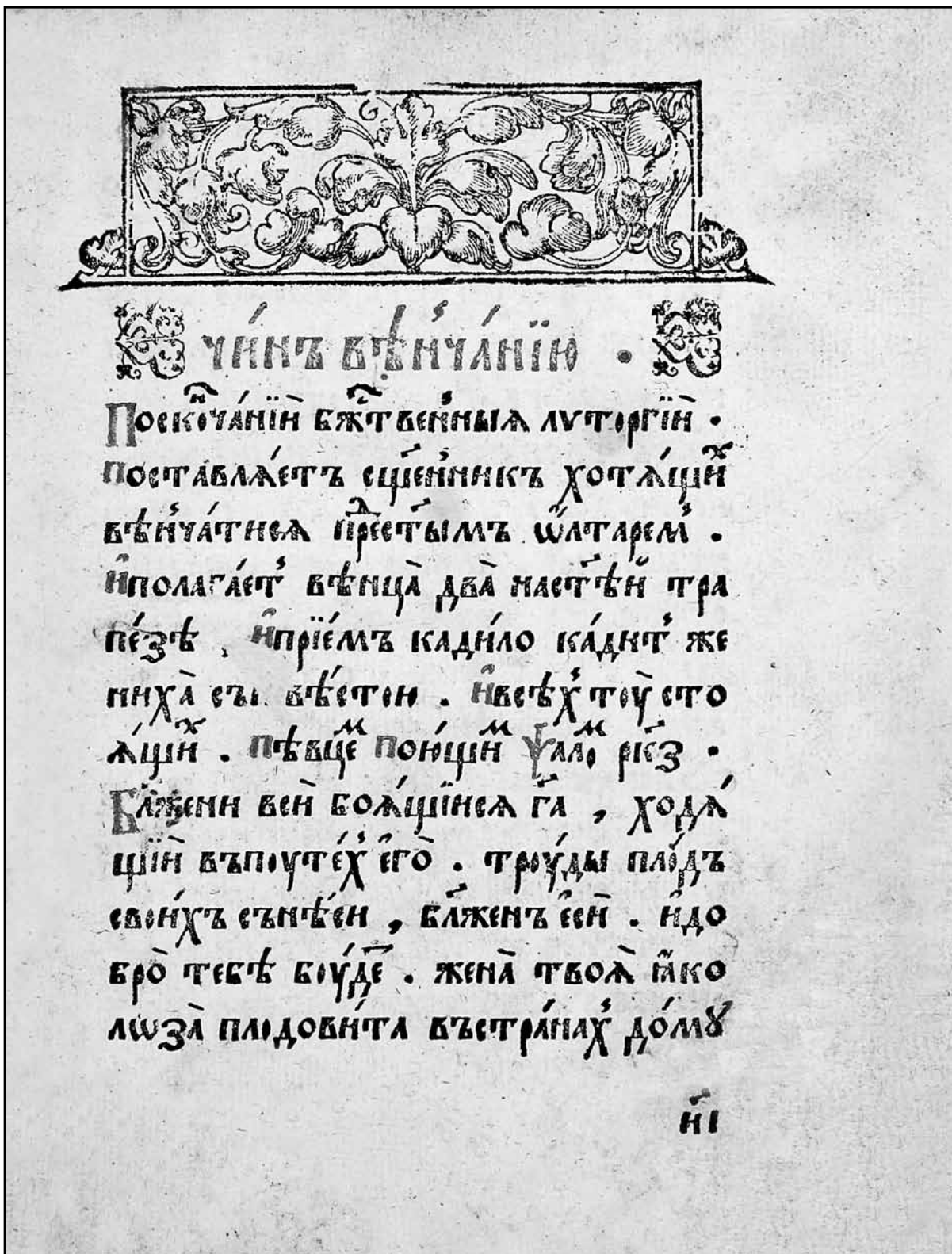
Помер Т. 21 травня 1607 року. Згідно із за-

повітом, Т. був похований у соборній церкві св. Іоана Богослова в Луцьку.

З огляду на те, що після смерті уніатського єпископа Остафія Сло-Малинського у 1621 р. розпочалась боротьба за Луцьку кафедру, прах єпископа Т. могли перевезти до маєтку Перковичі на Берестейщині. За даними на початок XIX ст., прах Т. знаходився в Перковичах: зі старої дерев'яної каплиці він був перенесений до нової церкви. Під 1902 р. фіксується плита з кириличним написом, яка у 80-х рр. XX ст. була вивезена до Мінська і зберігається тепер в Музеї старожитньої білоруської культури.

Джерела: Акты ЮЗР. – Т. I. – № 218. – С. 260; Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. – Т. 19. – Вильна, 1892. – № 409. – С. 324; Археографический сборник документов. – Т. 1. – Вильна, 1867. – № 64. – С. 196-200, № 70. – С. 217-219, № 76. – С. 230-236; Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. – № 64. – С. 268-269, № 76. – С. 315-320; Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – № 45. – С. 87-89; Каманин И. Состояние церквей г. Луцка и именний Луцкой епископии в 1607 году // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 2. – Киев, 1916. – С. 24-66; Кравченко В. М. Найдавніші інвентарі луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 24-26; Музей старажытнабеларускай культуры / Укл. А. А. Ярашэвіч. – Мінськ, 2004. – С. 264; Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1: Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М. В. Довбищенко. – № 113. – С. 129-130; Пересторога // Українська література XVII ст. – Київ, 1987. – С. 51; Петрушевич А. С. Архієратиконь Київської митрополії сь половини XIV столетія, по списку сь конца XVI столетія (Оттискъ изъ Богословского Вестника. Львовъ, 1900 и 1901 года). – Львовъ, 1901; Biblioteka PAN w Kórniku. – 1401. – N 103. – K. 161-162, 164; Collected Works of Meletij Smotryc'kyj / With an Introduction by Dawid A. Frick / Harvard library of early Ukrainian literature. Text. – Vol. I. – Harvard, 1987. – P. 92-93.

Література: Дмитриев М. В. Между Римом и Царьградом: генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – Москва, 2003; Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток,

проблеми. – Львів, 2002; Кирилл Терлецкий, епископ луцкий и острожский [Портрет]. К портрету Кирилла Терлецкого // Киевская Старина. – 1884. – № 10. – С. 366-369; Кралюк П. Луцько-Острозький єпископ Кирило Терлецький: питання оцінки діяльності // Історія релігій в Україні. Праці XIII-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2003 року). – Кн. I. – Львів, 2003. – С. 303-309; Левицкий О. Кирилл Терлецкий, епископ Луцкий и Острожский // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П. Н. Батюшковым. – Вып. 8. – С.-Петербург, 1885. – С. 308-341; Його ж. Южно-русские архиереи в XVI – XVII в. // Киевская Старина. – 1882. – Т. I. – С. 49-58; Лукьяненко В. И. Издания кирилловской печати XV-XVI вв. – Ленинград, 1973; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002; Тесленко І. Боротьба за Остріг: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 3. – Київ, 2003. – С. 99-120; Його ж. Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVIст. // Релігія і церква в історії Волині. Зб.-кнаук. праць / Під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 46-56; Тимошенко Л. Діяльність єпископа Кирила Терлецького на уряді Луцько-Острозької кафедри // Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII – XIX wieku / Red. A. Gil / Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej. – Т. 5. – Lublin, 2009. – S. 193-211; Його ж. Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар'єри // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 9. – 2005. – С. 202-213; Його ж. Заповіти, смерть і поховання Кирила Терлецького // Там само. – Т. 11-12. – Дрогобич, 2008. – С. 467-483; Титов Ф. Кирилл Терлецкий // Богословская энциклопедия / Под ред. Н. Н. Глубоковского. – Т. 10. – С.-Петербург, 1909. – Ствп. 401-403; Tierpłowa W. Eparchia pińsko-turowska przed unią brzeską (XV-XVI w.) // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 2006. – S. 13-23.

Леонід Тимошенко

“Требник” (Острог, 1606)

Назва за титулом “Моли́товникъ, имѣа въ себѣ црковнаа послѣдованіа. ѿ стыхъ апсль прежде. пото^м же ѿ стыхъ и бго носныхъ ѿць, въ различныхъ временахъ преданныа”. Вихідні відомості зазначені на титулі “Въ бго спасаемо^м градѣ Устроѣ, в лѣто созданіа мира зрді [7114], а ѿ рожества Хва ахс [1606] выдрѣкованыи”.

Складається із 252 нунумерованих аркушів. Сигнатура позначена кириличними цифрами, перший зошит без сигнатури; немає зошита із сигнатурою θ [9]. Формат видання – 4°, рядків – 17 і 25, друк у 2 фарби, шрифти: 10 рядків – 84 і 52 мм. Гравюри: герб князя В.-К. Острозького на звороті титулу. Рамка на титулі. Заставки: 14 із 6-ти дощок. Кінцівки: плетінка 1, набірних 8, трьох різних малюнків. За змістом це “Требник” – літургійне видання, що складається із чинів та молитов на повсякденні потреби – хрещення, вінчання, поховання, освячення житла, води і т. д.

На останньому аркуші під текстом “Конецъ молитвникоу”. Передмова підписана “Даміан недостойной презвитер”, тобто Д. Наливайко.

Видання рідкісне – відомо 5 примірників, здебільшого неповних.

Склад видання: титульний аркуш, герб князя В.-К. Острозького на звороті титулу; “Предмова до того, кому надлежит таа книга” – арк. [2-4] I рах.; “У шщеніе водѣ” – арк. [1-13] II рах.; “Чинъ бываемый на блгословеніе новомѣ храмѣ” (назва в колонтитулі) “У шщеніе домоу” – арк. [14-15] II рах.; “Послѣдованіе просвѣщеніа стыхъ богавленіи” – арк. [16-32] II рах.; “Молитва женѣ родившой” (колонтитул “Млितвы женамъ”) – арк. [32-35] II рах.; “Послѣдованіе еже сѣтворити штроча

вглашенно и крѣтити то” (колонтитул “Чинь крещенію”) – арк. [36-55] II рах.; “Млїтвы женѣ по чотыредести днехъ” – [56-61] II рах.; “Послѣдованіе бываемое вбръченію” (колонтитул “Чинь вбръченію”) – арк. [62-64] II рах.; “Чинь вѣнчанію” (колонтитули “Чинь вѣнчанію”, “Чинь двобрачныи”) – арк. [65-82] II рах.; “Чинь исповѣданію” – арк. [83-94] II рах.; “Послѣдованіе стго Єлеа, сирѣчь маслосщеніа” (колонтитули “Чинь маслосщенію” “Маслосщеніе”) – арк. [94 зв.-140] II рах.; “Послѣдованіе погрѣбанію мирꙋскимъ члкомъ” (колонтитул “Чинь погрѣбанію”) – арк. [141-173] II рах.; “Чинь погрѣбанію младенческою” (колонтитул “Погрѣбаніе младенческое”) – арк. [173 зв.-176] II рах.; “Послѣдованіе бываемо на^д коливомъ ѡ оусопшихъ” (колонтитул “Канонъ на^д коливомъ”) – арк. [177-188] II рах.; “Чинь братотворенію” – арк. [188 зв.-195] II рах.; “Чинь егда ключитса въскорѣ вельми больному дати причастіе” – арк. [196-199] II рах.; [Місяцеслов] – арк. [199 зв.-211] II рах.; “Подобаеть вѣдати” (колонтитул “Молитвы”) – арк. [211 зв.-225] II рах.; “В не^длю стѣа па^ддеса^тница” (колонтитул “Молитвы па^ддесатные”) – арк. [226-247] II рах.; “Чинь ѡ трестомъ” – арк. [248] II рах.

Місце зберігання: Україна – Київ, (НБУВ, НІБУ), Львів (ІМ); Росія – С.-Петербург (РНБ – 2 прим.).
Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 18. – С. 39-40; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1982. – № 23. – С. 27; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 68. – С. 34; Каратаев И. П. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 184, 185. – С. 30; Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. И. Кастерина / Сост. В. Ундольский //

Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – 1848. – Т. 9. – № 71. – С. 101; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 449. – С. 108; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 197. – С. 37; Петров С. О., Бірюк Я. Д., Золотарь Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.: Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – Киев, 1958. – № 48. – С. 31; Свенціцький І. – № 244(185). – С. 72; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 162. – Ствп. 25.

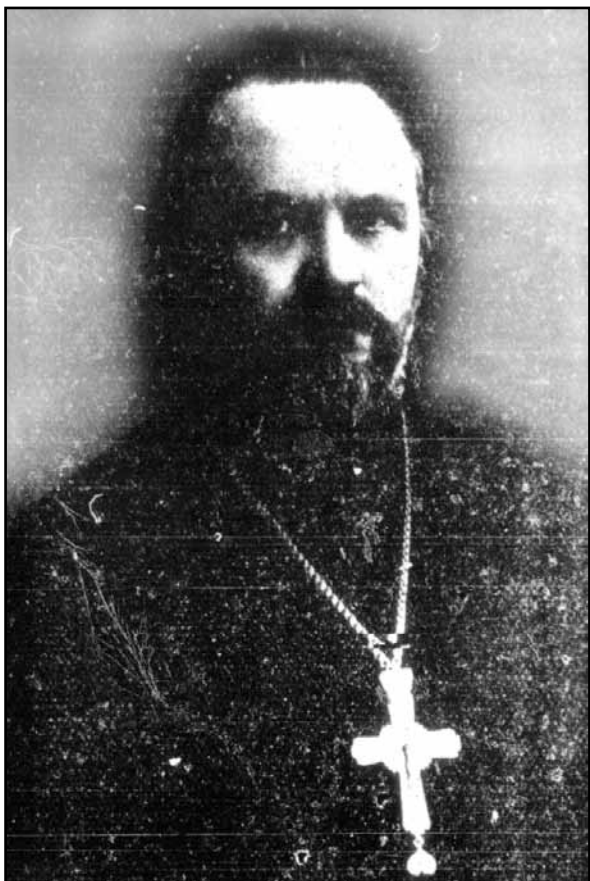
Література: Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 136; Його ж. Премники первопечатника. – Москва, 1981. – С. 17; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 128.

Наталія Бондар,
Микола Ковальський

Тучемський Михайло
 (* 5 (17).09.1872, с. Понебель
 Ровенського повіту Волинської
 губернії – † 23.04.1945 р., м. Кременець
 Тернопільської області)

Православний священик, церковно-громадський і освітній діяч на Волині кінця XIX – першої половини XX ст., публіцист, краєзнавець, дослідник і зберігач острозької давнини. Закінчив Волинську духовну семінарію в Кременці (1893). Учителював і працював священиком у Кременецькому повіті. З 1904 р. – наглядач (“наблюдатель”) церковно-парафіяльних шкіл Острозького повіту і священик *Богоявленського собору* в Острозі. Ініціатор створення *Братства імені князів Острозьких* (1909), реставрації замку князів *Острозьких* (1913-1914), відкриття в ньому історичного музею (11 (24) серпня

1916 р.); його перший завідувач та охоронець фондів. У численних публікаціях в церковній періодиці популяризував острогіану та спадщину ОА. Зробив спробу встановити місцезнаходження праху князя *В.-К. Острозького*.

Михайло Тучемський

Радянським ревкомом та польською адміністрацією був усунутий від керівництва Острозьким історичним музеєм. В останні

десятиріччя життя – настоятель кафедрального собору в Кременці, митрофорний протоієрей.

Завдяки ініціативам і діяльності Т. був збережений замок князів *Острозьких*, унікальні писемні, речові, образотворчі та архітектурні пам'ятки їх доби, закладено міцний фундамент розвитку краєзнавчих досліджень та музейної справи в місті.

Праці Тучемського: Первое торжество на Волини в честь преподобного Феодора, князя Острожского. – Почаев, 1907; Деятельность Братства имени князей Острожских под покровом преподобного князя Феодора за первый год своего существования. – Почаев, 1910; Документальные материалы к решению вопроса о месте погребения и нахождения ныне драгоценного праха князя Константина Константиновича Острожского // Волинские епархиальные ведомости. – 1910. – № 52. – С. 965-966; Преподобный Феодор, князь Острожский. – Почаев, 1911; Сторожевой замок князей Острожских в г. Остроге. – Почаев, 1912; Город Острог в современном князю К. К. Острожскому состоянию. – Почаев, 1913.

Література: Бірюліна О. Михайло Тучемський – волинський релігійний та культурно-просвітницький діяч // Матеріали VI-ї Острозької науково-краєзнавчої конференції “Острог на порозі 900-річчя”. 1995 рік. – Острог, 1996. – С. 16-18; Гаврилюк С. Історичне пам'ятниковознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.). – Луцьк, 2008. – С. 31, 32, 197, 212, 230 та ін.; Манько М. Михайло Тучемський (1872-1945) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 187-192.

Микола Манько

Ф

Федорович (Федоров) Іван (* ? – † 5.12.1583, м. Львів)

Видатний східнослов'янський друкар, продовжувач справи Ш. Фіоля і Ф. Скорини, видавців кириличних книг. Ф. – “Друкаръ книгъ предъ тымъ невиданныхъ”, що “своїмъ тщаниємъ друковане занедбалое обновиль”. Він глибоко розумів свою місію – “духовнаа сѣмена по вселеннѣи разсѣвати и всѣмъ почину раздавати духовную сію пищу” (післямова у львівському “Апостолі” 1574 р.).

Є. Немировський виявив у архіві краківського Ягеллонського університету записи про вступ до нього 1529 р. та отримання 1532 р. ступеня бакалавра “Іваном Федоровим сином москвитином”. Дослідник вбачає в ньому друкаря Ф.

Був організатором чотирьох друкарень: у Москві, Заблудові (Велике князівство Литовське, тепер – на території Польщі), Львові й Острозі. Відіграв велику роль в культурі східнослов'янських народів, особливо в Україні, де започаткував видання шкільних підручників для навчання дітей грамоті, читанню і основам граматики (львівський “Буквар” 1574 р., *острозький “Буквар”* 1578 р.). Брав участь у редагуванні текстів, автор т. зв. додаткових статей-післямов у львівських “Апостоли” і “Букварі”, острозьких “Азбуці” і *Біблії*. Ці тексти становлять літературну спадщину Ф. В Україні пройшли два періоди життя і діяльності Ф.: львівський – 1572-1574 рр. і 1582-1583 рр., і дермансько-острозький – 1575-1581 рр. Поки в Острозі споруджувалась друкарня і проводилась підготовка до видання біблійних книг, Ф. на

запрошення князя В.-К. Острозького для заснування і здійснення книгодрукування прибув у його володіння, спочатку в село Дермань, де був призначений управителем *Дерманського монастиря* (1575-1576).

Св. Лука з львівського Апостола 1574 року – правдоподібно, портрет Івана Федоровича

В Острозі був не тільки простим виконавцем чисто технічних завдань і функцій, а й брав участь у підготовці і редагуванні текстів до видання, співпрацював із вченими з багатьох

країн, що прибули до Острога для вивчення і видання книг. Острозький період – найбільш плідний у діяльності Ф. Ним були видані такі книги: “Азбука” (або “Буквар” в 1578), “Книга Нового завіта” (1580), “Книжка собраніє вещей нужнѣйших...” Тимофія Михайловича (1580), перша повна слов’янська кирилична Біблія (1580-1581), твір під назвою “Котрогоса месеца што за старыхъ вековъ дѣло короткое описаніє” (умовна назва “Хронологія”), автор якої Андрій Римша (5 травня 1581 р.). На всіх виданнях, крім останнього, участь Ф. зазначена вміщенням його друкарського знака, що раніше надрукований у львівських “Апостоли” і “Букварі”.

Ф. застосував у острозьких виданнях нові шрифти. У Біблії – 6 різних шрифтів, з них два грецьких, у тому числі дрібніші. Острозькі видання Ф. мають численні орнаментальні прикраси: дереворитна рамка на титульному аркуші *Острозької Біблії*, герб князів *Острозьких*, ініціали, заставки, кінцівки, унікальна орнаментальна деталь – зображення обличчя (“херувим-українець”) з крильцями з обох сторін. *Острозька Біблія* стала справжнім шедевром поліграфічного мистецтва. Ф. не лише заснував друкарство в Острозі, а й створив умови для наступної книговидавничої діяльності в місті після свого від’їзду до Львова.

Джерела: Исаевич Я. Д. Новый документ об Иване Федорове // ВИ. – 1979. – № 9. – С. 172-173; Його ж. Новый документ об Иване Федорове // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 5-13 (Публ. С. 11-12); Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перш. половина XVII ст.): Зб. документів / Упоряд. Я. Д. Исаевич, О. А. Купчинський, О. Я. Мацюк, Е. Й. Ружицький. – Київ, 1975. – № 1, 3-17, 19-21, 23, 28, 30-34. – С. 17, 18-40, 42-45, 47-52, 57-58, 59-63; У истоков русского книгопечатания. К трехсотлетию десятилетия со дня смерти Ивана Федорова 1583-1958. – Москва, 1959. – М. В. Щепкіна подала тексти додаткових статей Івана Федорова (Федоровича) до виданих ним книг на Україні та фотокопії їх окремих сторінок (С. 234-254).

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 335-337; Голубець М. Графіка друків Івана Федоровича // Стара Україна. – Львів, 1924. – Вип. 2-5. – С. 42-45; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст. – Львів, 1971. – С. 37-78, 81-88; Його ж. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Львів, 1974. – С. 37-78, 81-88; Зернова А. С. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. – Москва, 1947. – С. 47-54 (“Типография Ивана Федорова во Львове”), 55-65 (“Типография Ивана Федорова в Остроге”); Исаевич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2-е вид., перероб., допов. – Львів, 1983; Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70 – на поч. 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972; Його ж. До історії Острозької друкарні (кінець XVI – початок XVII ст.) // Тези доповідей другої наук. конф. Криворізького загальнонаукового у-ту (Дніпропетров. ун-т). – Кривий Ріг, 1965. – С. 31-33; Його ж. Іван Федорович (Федоров) // Острозькі просвітники. – Острог, 2000. – С. 24-43; Кривецький І. Надгробні каміні Федоровичів у Львові. І. Доля надгробного каміння Ів. Федоровича // Стара Україна. – Львів, 1924. – Вип. 2-5. – С. 48-51; Його ж. Спомини Ів. Федоровича про початки друкарства на Україні // Там само. – С. 35-37; Михайлович Б. Наукове зацікавлення надгробним каменем Ів. Федоровича // Там само. – С. 51-54; Мыцко И. З. Документальные данные о надгробии и захоронении первопечатника Ивана Федорова // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 63-75; Його ж. Іван Федоров: життя в еміграції. – Острог, 2008; Начало книгопечатания в Москве и на Украине: Указ. лит-ры 1574-1974 / Сост. Е. Л. Немировский. – Москва, 1974; Немировский Е. Л. Иван Федоров (около 1510-1583). – Москва, 1985. – С. 14-22, 156-189; Його ж. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. – Москва, 1974. – С. 83-150; Його ж. Острожские издания Ивана Федорова – выдающиеся памятники в восточнославянской культуре // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 5-12; Його ж. По следам первопечатника. – Москва, 1983. – С. 23-28, 39-41, 46-48, 55-57, 91-93, 96-99; Огієнко І. Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні. Життя і діяльність // Стара Україна. – Львів, 1924. – Вип. 2-5. – С. 21-34; Його ж. Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVII в.в. – 3-є вид. – Київ, 1994 (1-ше вид.

– Львів, 1925., 2-е вид. – Вінніпег, 1983); Свенціцький І. Пам'яті першого друкаря України // Стара Україна. – Львів, 1924. – Вип. 2-5. – С. 20; У истоков русского книгопечатания. К трехсот-семидесятипятилетию со дня смерти Ивана Федорова 1583-1958. – Москва, 1959. – С. 189-196 (покажчик Протасьєвої видань Івана Федорова (Федоровича) в Україні).

Микола Ковальський

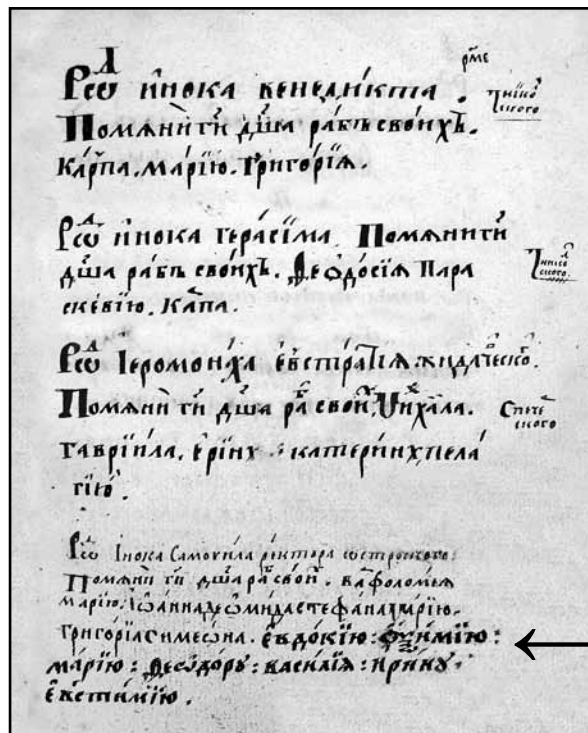
Фляка Сава (в чернецтві Самуїл) (* до 1583, Остріг – † між 1621 та 1634, Межигірський монастир під Києвом)

Ректор ОА. Походив із заможного острозького міщанського роду (був, імовірно, сином Варфоломія та Марії Флячичів). Можливо, Ф. навчався в ОА. З початку XVII ст. згадується в джерелах як слуга *В.-К. Остроцького* і державця сіл Звиздче і Скопіїв Степанської волості. У жовтні та грудні 1603 р. Матяш і Семен Чудовські двічі найдждали на звиздецький двір. Не заставши господаря, нападники вчинили погрози його вагітній дружині (яку, судячи з Дерманського пом'яника, звали Марією). Через це під час передчасних пологів померла дитина Сави, а невдовзі і дружина.

У серпні 1618 року Ф., як “ректор і дозорця добр Суража і шпиталя острозького”, разом з острозькими священиками святотроїцьким Никандром та святомиколаївським Василем – передав Суразьку волость в оренду князю Олександру Пузині (згодом луцько-острозький єпископ). Можливо, через те, що трансація відбулась без відома співвласника Острога, краківського каштеляна *Януша Остроцького*, до Кременецького гродського суду було внесено скаргу від імені князя на протиправні дії “ректора школи острозької і посесора добр Суразьких” Сави Фляки.

Близько 1621 р. острозький ректор уклав

довідку про забезпечення ОА. Як впливає з пом'яника Межигірського монастиря та згадок у судових книгах, наприкінці свого життя Сава постригся у ченці і до 1634 р. помер в цьому ж монастирі.

Поминання роду Сави (Самуїла) Фляки
у Межигірському синодику

Джерела: Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 676; Державний історико-культурний заповідник м. Острога. – КН 961. – Арк. 23 зв.; ІР НБУВ. – Ф. 2. – Спр. 375/374 с. – Арк. 49 зв., 153; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 50; ЦДАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 192 а зв.; Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 353 зв.; Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 1056 зв.-1057; 1139 зв.-1140 зв.; Спр. 191. – Арк. 557 зв.; Postanowienie na akademii ostrozskiej / Підготовка тексту В. Щербака // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 120-121.

Література: Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 115.

Ігор Тесленко

Фотинський Орест
 (* 1863, с. Батьків,
 нині Радивилівський р-н Рівненської обл.
 – † 1931, м. Житомир)

Відомий історик, організатор краєзнавчих досліджень, музейної та архівної справи на Волині кінця XIX – першої третини XX століття. Закінчив Волинську духовну семінарію (1883) та Київську духовну академію (1887). Працював викладачем Житомирського жіночого духовного училища, Волинського народного університету, Житомирського інституту народної освіти (з 1922 – професор), очолював Волинське губернське архівне управління. Один із засновників і керівників Волинського єпархіального давньосховища (1893), Волинського церковно-археологічного товариства (1894), Товариства дослідників Волині (1900).

Як завідувач і головний охоронець єпархіального давньосховища в Житомирі та його бібліотеки, проводив збір (найчастіше, шляхом прийому пожертв від церков, монастирів, духовенства, приватних осіб), інвентаризацію та науковий опис писемних, речових та мистецьких пам'яток доби *князів Острозьких*, Острозького і Дерманського просвітницьких центрів кінця XVI – початку XVII століть. Видав у трьох випусках (1893-1899 рр., випуск 3 – у співавторстві з Миколою Бурчаком-Абрамовичем) короткий опис цих надходжень.

1899 р. здійснив наукову екскурсію по Острожчині, відвідавши Острог, Межиріч, Дермань, Дорогобуж. Висловив рекомендації про обов'язкове збереження цінної дерев'яної церкви на Новому Місті в Острозі, датованої ним XVI ст. (була розібрана перед Першою світовою війною). Домігся передачі у давньосховище і цим увів у науковий обіг архів, зібрання стародруків і рукописних книг *Дерманського монастиря*. Сприяв становленню *Братства імені князів Острозьких* та музею в Острозі.

Орест Фотинський

Досліджував літописний Дорогобуж, історію монастирського селянства XVII ст. (на дерманських архівних матеріалах), соціанський рух на Волині XVI-XVII ст., примірник *Острозької Біблії* з цікавими своєю нетрадиційністю примітками до тексту Святого Письма “волинського вільнодумця” першої половини XVII століття.

Праці Фотинського: Волинский религиозный вольнодумец XVII в. // Чтения Исторического общества Нестора-летописца. – Киев, 1905. – Кн. 18. – Вып. 3-4. – Отд. 2. – С. 71-102; Краткое описание памятников древности, поступивших в Волинское епархиальное древнехранилище с 1 июля 1893 года по 1 августа 1894 года // Волинские епархиальные ведомости. – 1894. – Часть неоф. – № 30-36; Краткое описание памятников древности, поступивших в Волинское епархиальное древлехранилище с 1 августа 1894 года

по 1 ноября 1898 года // Волинские епархиальные ведомости. – 1899. – Приложения к № 11-21 (в соавторстве с Н. Бурчак-Абрамовичем); Краткое описание предметов древности, пожертвованных в Волинское епархиальное древлехранилище по июль 1893 года // Волинские епархиальные ведомости. – 1893. – Часть неоф. – № 29-32, 35; Очерки из истории быта монастырских крестьян на Волини в XVII-XVIII вв. // Труды Общества исследователей Волини. – Житомир, 1910. – Т. 3. – С. 1-112; Социнианское движение на Волини в XVI-XVII вв. // Волинские епархиальные ведомости. – 1894. – Часть неоф. – № 25. – С. 709-717.

Література: Гаврилук С. В. Историчне пам'ятникознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.). – Луцьк, 2008. – С. 17, 28, 31, 32, 35, 5 та ін.

Микола Манько

Франко Іван
(* 27.08.1856, с. Нагуєвичі –
† 28.05.1916, м. Львів)

Великий український письменник, поет, учений. У низці творів Ф. знайшли відображення наукові зацікавлення Острогом, його історією, зокрема князями Острозькими, особливо князем *В.-К. Острозьким*, письменниками ОА та їх видань. Пам'ятки письменства, пов'язані з Острогом, привертали пильну увагу Ф. з 80-х рр. XIX століття. Насамперед це твори *Івана Вишенського*. Із циклу праць Ф. про *Вишенського* виділяються “Сочинения Ивана Вишенского. Книжка” (1889) (Зібр. тв. в 50 томах. – Т. 27 – далі зазначено номер тому в дужках) “Иван Вишенский і його твори (1895) (Т. 30), “Вишенский – писатель XVI в.” (1892), “Иван Вишенский, його час і письменницька діяльність” (Т. 28), “Новий причинок для студій над Іваном Вишенським” (1900) (Т. 32), “Иоанн Вишенский (новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности)” (1911) (Т. 27). У працях, що стосуються Берестейського церковного со-

бору та Берестейської унії, зокрема “Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку”, вперше надрукованих у Чернівцях в 1890 (Т. 46. – Кн. I), Ф. відзначив позиції князя *В.-К. Острозького* щодо Люблінської унії: “князь Острозький і другі князі... сильно опиралися унії Люблінській”, але “швидко вимерли”. Відзначив роль князя *В.-К. Острозького*, якого називає “славний князь, у просвіті”, культурному відродженні, фундації ОА: “Він то зрозумів, що без просвіти Русь не може двинутись з упадку, і православ'є не може остатись перед напором латинства. І ось він великим коштом завів у своїм місті Острозі вищу школу, або, як тоді звали, “академію”.

Іван Франко

Ф. поіменно зупинився на когорті видатних діячів культури й науки, які працювали в Острозі в часи князя *В.-К. Острозького*. “Він запросив до її (академії – ред.) ведення

славного грецького ученого Кирила Лукаріса, що опісля був патріархом константинопольським. Побіч нього працювали як учителі при тій школі також розумні й учені русини. Герасим Смотрицький, отець славного Мелетія Смотрицького, і галичанин Іван Княгиницький, пізніший монах Іов, основатель Скиту Манявського”. Ф. відзначав значення Острозької друкарні, в якій видано “багато дуже гарних книжок для науки народу і для оборони православ’я”. Ф. відзначив, що “крім книг церковних почали русини видавати й книги в обороні своєї віри”, зокрема *Г. Смотрицький* “видав в Острозі дуже гарну книжечку” “Ключ царства небесного” в обороні старого календаря та “Клірик Острозький”, Василь Суразький видав також в Острозі написану “Книжицу о единой истинной вере”.

У 1895 р. в 6-му томі Записок Наукового товариства ім. Т. Шевченка в статті “Бібліографічна рідкість”, Ф. подав інформацію про невідому книгу “Життє Марії Єгипетскія”. Тут же він перерахував усі відомі йому 22 книги, що вийшли з *Острозької друкарні* в 1580-1612 роках. Ф. неодноразово звертався до *Острозької Біблії*, називав її “прекрасною книгою”. Особливо важлива стаття Ф. “Причинок до студій над Острозькою Біблією”, надрукована у 80-му томі Записок Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1907). Ось як він характеризує значення цього видання: “Заходами князя Острозького видана була в 1580-1581 рр. в Острозі перша повна Біблія в перекладі на церковнослов’янську мову. До того не мав православний слов’янський світ повного перекладу Біблії. Щоправда, ще в добу Кирила і Мефодія були перекладені окремі біблійні книги”. Основну увагу у цій розвідці Ф. звернув на якість і адекватність перекладу Книги Ездри в *Острозькій Біблії* з Геннадієвого кодексу 1499 р., привезеного з Росії *М. Б. Гарабурдою*. Ф. дійшов висновку, що переклад цієї частини тексту *Острозької Біблії* “нижче всякої критики...,

перекладений механічно, дуже часто не розуміючи його значення...”. Ф. зазначив, що проведений ним аналіз свідчить про дві недоречності: “недотепний латинський переклад грецького тексту і недотепний переклад латинського тексту на церковну мову, доканий механічно, а часто і зовсім недоречно в Новгороді і непоправлений в Острозі...”

Ф. постає як дослідник-текстолог і археограф, демонструючи свою незалежність від історичних стереотипів і традицій некритичного ставлення до стародруків. Про постійну увагу Ф. до *Острозької Біблії* та еволюцію його оцінок щодо неї свідчить його стаття “Сучасні досліди над Святим Письмом” (1908). Ф. відзначив біблійні тексти на ближчій народу мові у виданні *Г. Скорини* (1519) та Пересопницькому Євангелії (1556-1561). Щодо *Острозької Біблії* висловив думку: “...більш консервативне становище в тім біблійнім русі зайняв Костянтин Острозький, що видав справді повну “Біблію”, але мертвою церковно-слов’янською мовою”. Це відрізнялось від його попередніх оцінок цього видання.

Ф. сприяв популяризації документальних джерел з історії Острога і князів *Острозьких*, зокрема використав документи про князя Іллю Острозького, Беату Костелецьку і їх доньку *Гальшку Острозьку*. У 1912 р. в додатку до часопису “Учитель” Ф. опублікував статтю “Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р.1535-1540” на основі документального збірника. “Archiwum Sanguszków” (Lwów, 1890. – Т. 4. – S. 1535-1547). Звернення його до цих документів мало за мету, “аби зробити приступною нашій ширшій громаді пам’ятку життя та діяльності одного з членів значного руського роду Острозьких”, батька славнозвісної княжни *Гальшки*. Ф. відзначив глибоко трагічну історію *Гальшки Острозької*, підкреслив, що “рід князів Острозьких відіграв дуже важливу роль в історії Південної

Русі та історії Польщі XV-XVI в.», а князь *В.-К. Острозький*” був одним із головних двигачів національного життя... оснував між іншим руську академію та друкарню в Острозі”.

У рецензії (1899) на I том каталога “Описание документов архива западно-русских униатских митрополитов 1470-1700” (Т. 47) Ф. звернув “увагу на 2. 262 – детальний опис (без початку) маєностей князів Острозьких, зладжений 1603 р.», де зазначені будинки ОА і друкарні в Острозі, а також документи про Максима (*Мелетія*) *Смотрицького* і *Захарія Копистенського*, автора “*Палінодії*”. Перу Ф. належить також розвідка про твір П. Житецького “*Острозька трагедія*” (1639), опублікована в Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка в 1903 році.

Твори: Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Збір. тв. у 50-ти т. – Київ, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 583-588; Іван Вишенський і його твори // Там само. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211; Причинок до студій над Острозькою Біблією // Там само. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 388-404; Сучасні досліди над святим письмом // Там само. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 493-495; Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р. 1535-1540 // Там само. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 144-160 (Рец. на кн.:) Описание документов архива западно-русских митрополитов // Там само. – Киев, 1986. – Т. 47. – С. 158-167 та ін. щодо Острога.

Література: Ковальський М. П. Іван Франко – джерелознавець та археограф // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11-13 вересня 1986 р.): У 3-х книгах. – Київ, 1990. – Кн. 2. – С. 125-128; Його ж. И. Франко как источниковед и археограф // Іван Франко и мировая культура: Тезиси докладов Международного симпозиума (Львов, 11-15 сентября 1986 г.) // Іван Франко та світова культура: Тези доповідей міжнародного симпозиуму (Львів, 11-15 вересня 1986 р.). – Київ, 1986. – С. 183-184; Його ж. Острогіана Івана Франка (Острог та його письмові історичні пам’ятки XV-XVII ст. у творчій спадщині великого Каменяра) // Матеріали VI Острозької наук.-краєз. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. 1995. – Острог, 1995. – С. 92-97.

Микола Ковальський

Фундації Острозької академії

Перший з відомих записів на ОА зробила *Гальшка Острозька*. Передаючи заповітом від 16.03.1579 р. маєності дядькові *В.-К. Острозькому* та його синам, вона згадала своє надання “на шпитал и академію вострозскую, на манастырь св[я]т[о]го Сп[а]са недалеко Луцка над рекою Стыром и на сели Дорогыню шест тысячей грошей личбы литовской”. Пов’язання фундації навчального закладу зі шпиталем та монастирем для Речі Посполитої була звичною практикою. Так, у Кракові була досить відомою католицька “шпитальна школа” при монастирі Св. Духа. У тогочасних українських умовах така форма фундації школи разом із благодійною установою на майбутнє мала вберегти її від утисків з боку радикальних католицьких світських та церковних кіл.

Села Доросинь (із присілками Княж, Немир) та Чернчиці, де розташовувався Святоспаський монастир, фігурують у документах останньої чверті XVI – першої чверті XVII століття. Орендарями сіл у них виступають О. Волович, С. Граєвський, К. Клодницький, Я. Клодницький, С. Харлинський, Щ. Харлинський, М. Князький, Ф. Князький, Т. Зик, С. Добринський, В. Деревинський, Я. Прилепський, М. Глембоцький. У виявлених матеріалах жодного разу не згадано шпиталь, академія чи їх фундація. Правдоподібно, *В.-К. Острозький* ці гроші перевів на Суразькі володіння. 14 лютого 1585 року князь передав на острозький шпиталь і його Святотроїцький храм власним коштом придбані маєності: замок і місто Сураж, села Сураж, Турову, Оношковці, Ходаки, Перші і Другі Зіньки, Ізерну, двір і село Тетерівку. В шпиталі мали право перебувати лише православні, патронат над ним обійняли православний луцько-острозький єпископ *Кирило Терлецький* та *Олександр*, єдиний православний син князя. Академія в документі за-

вбачливо не фігурує: король та верхівка католицької церкви не затвердили б грамоту, в якій йшлося б про забезпечення такого відомого антикатолицького осередку. В грамоті *В.-К. Острозький* передбачливо застеріг право вносити доповнення, чим згодом і скористався. Цей додатковий акт не зберігся. Він у загальних рисах переказаний у “Постанові на академію Острозьку” (бл. 1621); згаданий у наданні *А.-А. Ходкевич* 1624 р. острозькому костелові.

За “*Постановою на академію Острозьку*”, *В.-К. Острозький* призначив із доходів Суразької оренди щороку “на острозьку школу та співаків” 1000 злотих готівкою. Дозорця шпиталю, який міг бути і ректором ОА, орендував село, щороку отримував 60 злотих. Школа володіла розташованим на передмісті фільварком Бельмажем та приписаними до нього 6 селянами. До допоміжних робіт у ній було призначено декілька чоловік. Школі також належали городи та сіножаті, борті з медом.

На рік “2 бакалаври, грекослов’янський та латинський, з підбакалаврами” отримували по 200 зл. Вони харчувались разом із хористами в спеціальній кухні. Керівник хору (у 1604-1621 рр. Василій) мав 10 підданих у с. Бущі. Платня хористам та обслузі в школі та на кухні становила 200 злотих. Решта грошей йшла на вбрання малим хористам, ремонт та опалення приміщень, на їжу для вчителів та хористів.

Крім штатних бакалаврів та підбакалаврів, до викладання залучалися священники Острожчини та високоосвічені закордонні ієрархи. Вони отримували дохідні посади на Острожчині, зокрема, в багатих монастирях. У Дерманському монастирі друкар *Іван Федорович* орендував масток, тут же жив грецький стагонський єпископ Аврамій Гаціда; галичанин, близький до друкарства діяч, покровитель освіти Ісає Балабан став ігуменом монастиря. Архімандрит *Ісакій*

Борискович організував у Дермані друкарню, примонастирське училище, філію ОА. Письменник, добрий знавець греки і латини монах *Віталій*, ігуменствував у дубенському Спаському монастирі. У ньому ж перебував болгарський софійський митрополит Неофіт. У Степанському монастирі жили грецький пелагонський єпископ Ієремія, закарпатський мукачівський єпископ Сергій Тисмянський. Кізікійський архієпископ *Діонісій Раллі* став архімандритом у Дорогобужі. При прямій підтримці *В.-К. Острозького* меглинський єпископ Феофан Грек очолив Жидичинський монастир біля Луцька. Викладач *Ян Лятош* мав двір біля самої академії, володів в Острозі селянами. Охридський архієпископ Афанасій жив на Бельмажі, на нього працювало 26 селян. Тут же оселився високоосвічений грек, викладач і ректор *Кирило Лукаріс*. Можливо, в тутешньому палаціку перебував і грек, випускник падуанського університету *Никифор Парасхес*, коли протягом 1595-1597 рр. навчав юнаків в ОА. Ректор ОА, письменник *Г. Смотрицький*, займав високооплачувану посаду князівського підскарбія, тримав с. Борисівку та Баклаївку. Полеміст Василь Малюшицький знаний як “старший строїтель (керівник – *І. М.*) і патрон шпиталю острозького і всіх іменій до того шпиталю належачих”. Таку ж посаду займали і деякі керівники академії (Сава Флячич). Письменник, учитель о. Ігнатій (*Клірик Острозький*) мав у держанні села Богоявленського кафедрального собору. Його настоятелем був і письменник *Дем’ян Наливайко*. Полеміст *Мартин Броневський* орендував багату Вільську волость.

Після смерті *В.-К. Острозького* (†1608) поступово від ОА було відібрано згадані маєтності, робітників. Від 1618 р. академія та хористи отримували лише згадану готівку.

А.-А. Ходкевич, відразу після отримання прав власності 1621 р., разом з чоловіком *Я.-К. Ходкевичем* намагалася забрати для

езуїтів Суражчину. На заваді таким планам став козацький загін гетьмана Бородавки. У 1622 р. *А.-А. Ходкевич* викупила оренду Суразької волості. Проте зобов'язання щороку видавати на шпиталь 2 000 зл. вона не виконувала. Позбавивши ОА матеріального забезпечення, магнатка намагалась звести її до рівня початкової школи. Фундаційною грамотою острозькому костелові 25.10.1624 р. дозволила забрати “з фундації на Суражу, призначеній на школи грецьку та латинську... на школу костельну половину тієї фундації, тобто 180 зл.” *Анна-Алоїза* свідомо пішла на фальсифікацію волі діда, трактуючи “школи грецьку і латинську” ОА як українську академію та польську школу.

Після спровокованої нею *Острозької трагедії 1636 р.* княжна записала 1640 р. Суразькі маєтності на бурсу для 20 студентів острозького єзуїтського колегіуму. Опротестування в луцькому гродському суді 22.01.1641 р. цього акту православним луцько-острозький єпископом Афанасієм Пузиною магнатка проігнорувала.

Ще у 1624 р. вона передала шпиталь із маєтностями під патронат уніатського луцько-острозького єпископа Єремії Почаповського. З цього вирішив скористатись уніатський київський митрополит *Йосиф Вельямин Рутський*. Формально уніатська церква на терені Речі Посполитої була правонаступницею православної, яка протягом 1596-1632 рр. перебувала поза законом. Митрополит спробував відібрати незаконно присвоєні римо-католиками маєтності. На їх підставі він хотів створити фундацію для уніатської семінарії. Першими в його списку були “записані луцько-острозькому єпископові села біля Острога, фундація турово-пінського єпископа, Дорогобузький монастир, фундації всіх острозьких церков, місто Сураж з волостю – фундація острозьких школи та шпиталю”. Папська адміністрація 17.12.1624 р. обмежилась дорученням “генералові єзуїтів, щоби той зажадав від провінціала в Польщі

висилки 2 єзуїтів, призначених нунцієм, котрі мали зайнятися справою звороту загарбаних дібр” (Головацький Р. Митрополіча семінарія Рутського // Записки ЧСВВ. – Рим, 1960. – Т. 3. – Вип. 3/4. – С. 381; *Epistolae Josephi Velamin Rutskiij Metropolitae Kioviensis catholici (1613-1637)*. – Romae, 1956. – P. 120, 121, 127-128). За свідченням К. Саковича, в 1642 р. уніатський холмський єпископ Мефодій Терлецький збирався їхати в цій же справі до папи. Суражчину він сподівався перебрати на засновану ним у Холмі 1639 р. гімназію (“академією”), де “юнаки навчались латинським і грецьким наукам”.

Православні кола не змирились із закриттям ОА, втратою Суражчини. Про їх повернення та відновлення школи опосередковано йшлося у Гадяцькій угоді 16.09.1658 року. Оскільки *А.-А. Ходкевич* (†1654) віддала маєтності ОА впливовому ордену єзуїтів, в угоді прямо не говорилося про їх повернення. Лише фігурував забраний православний Святотроїцький шпиталь. Внесення в угоду відповідних пунктів, правдоподібно, ініціював сам гетьман І. Виговський. Він мав добре знати історію цього навчального закладу, бо між 1626 і 1640 рр. працював у луцькому суді писарем, адвокатом. Оскільки угода не увійшла в дію, аналогічну спробу, також безуспішну, здійснив 1669 р. гетьман Петро Дорошенко. В інструкції козацьким послам на елекційний та коронаційний сейми говорилося про повернення православних фундацій “на церкви и шпиталѣ княжат и панов шляхты руской учиненые. А через шцовъ езуитовъ, ако то Штрозких в Шстрогу церкви с[ва]тоє Троици мурованої ... и маєтности названої Сураж з селами в фундушю поменеными на шпитал тамошныи легкованыи на выживлене студентовъ штрозкихъ шберненыи”.

В українському суспільстві ще довго пам'ятали про трагічну долю ОА. Зокрема, про неї йдеться в полемічних “Навітах” (1667-1671). Їх анонімний автор використав “*Пересторогу*”, в якій прослав-

лялась ОА, знав текст Гадяцької угоди, супутні їй матеріали та юридично-майнові акти. Тут згадуються князів *Острозьких* “в Острогу церкви і шпиталі і їх місто на Волиню Сураж і ініе фундації з маєтностями і привілеями”... “Школ, і в них високих наук, філософії ново фундувати Русі православному по містах боронять кріпко ляхи. А давніє розоряють і іскоренили, яко в Острозі і у Вільні, і розно” (Ісаєвич Я. М. “Навіти” – невідома пам’ятка української публіцистики XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 57, 58).

Після ліквідації 1773 р. в Речі Посполитій ордену єзуїтів, Суразькі маєтності були передані т. зв. Едукаційній комісії. Деякий час прибутки від них йшли на Кременецький ліцей (1805-1831), відомий польський навчальний заклад на Волині.

Джерела: Акты Западной России. – С.-Петербург, 1853. – Т. 5. – С. 77; Акты Южной и Западной России. – С.-Петербург, 1863. – Т. 4. – С. 143; Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 672-677; Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – Київ, 1971. – С. 16, 110-111; Герасимчук В. Виговщина і Гадяцька угода // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1909. – Т. 89. – С. 83, 85; Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16 / Підготовка тексту Л. Демченко // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 110-111; Ісаєвич Я. М. “Навіти” – невідома пам’ятка української публіцистики XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 57, 58; Ковальський Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века: Структура источниковой базы. – Днепропетровск, 1982. – Приложение. – С. 74; Крикун М. Інструкції послам війська запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV-XVIII ст.: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича. – Львів, 1998. – С. 207, 208; ЛННБУС. – ВР. – Ф. Радзімінських. – N 181/IV. – 4. – Ч. 3. – Арк. 11 зв., 22, 22 зв.,

23, 29 зв.; Мищик Ю. Postanowienie na akademie ostrozską // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 120-121; Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на Варшавський сейм 1659 року // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – С. 331, 338-339; Памятники. – 1898. – Т. 3. – С. 334-335; Памятники. – Киев, 1852. – Т. 3. – С. 313; Республика Польша. – Вроцлав. – Б-ка Оссолинських. – N3696 П. – Арк. 83-83 зв.; Російська Федерація. – Москва. – ЦДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – С. 380-381; Стадник М. Гадяцька унія // Записки Українського наукового товариства у Києві. – Київ, 1911. – Кн. 8. – С. 31, 33; ЦДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 299 зв. – 301; Спр. 37. – Арк. 93-93 зв., 270 зв. – 272 зв., 281-283, 404-407; Спр. 50. – Арк. 97-98 зв., 592-592 зв., 602-602 зв.; Спр. 53. – Арк. 652-653 зв.; Спр. 224. – Арк. 79 зв. – 81; Epistolae Josephi Velamin Rutskiej Metropolitae Kiowiensis catolici (1613-1637). – Romae, 1956. – P. 120, 121, 127-128; Monografia ks. Sanguszków... – Lwów, 1906. – Т. 3. – S. 143; Sakowicz K. Етаворθωσις або Perspektywa. – Kraków, 1642. – К. 4; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Roma, 1863. – Т. 3. – P. 426; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 9, 10, 12, 13, 58, 62, 68, 90, 93, 100.

Література: Головацький Р. Митрополита семінарія Рутського // Записки ЧСВВ. – Рим, 1960. – Т. 3. – Вип. 3/4. – С. 381; Ковальський М. Джерела про діяльність князів Острозьких // Матеріали І-ІІІ науково-красназничої конференції “Острог на порозі 900-річчя (1990-1992) рр.” – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 100; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 22-23, 81, 82-83, 83, 84, 84-85, 86, 92, 98, 106, 110-111, 111-112, 115; Площанський В. М. Прошлое Холмской Руси по архивным документам XV-XVIII в. и другим источникам. – Вильна, 1901. – Т. 2. – С. 45; Хомин П. Митрополит Йосиф Рутський і його освітні змагання // Богослов’я. – Львів, 1923. – Т. 1. – С. 276; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. – Київ, 1993. – С. 233; Dunin-Kawicki T. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości: Wolyńskie opowiadania historyczne. – Warszawa, 1901. – S. 61, 64; Krukowski J. Z dziejow budownictwa szkolnego w Krakowie: Budynek szkoły przy koscielo sw. Ducha // Ojczyzna bliższa i dalsza. – Kraków, 1993. – S. 535-546.

Ігор Мицько

Х

Харлампович Костянтин
(* 18 (30).07.1870, с. Рогачі,
нині Березівського району
Брестської області, Білорусь –
† 24.03.1932, м. Київ)

Відомий український дослідник історії церкви та освіти. Автор понад 200 наукових праць. Народився в сім'ї православного священика. Здобув освіту у Віленському духовному училищі, Литовській духовній семінарії та у Петербурзькій духовній академії. Із 1895 р. працював у Казанській духовній семінарії, з 1900 р. – у Казанському ун-ті на посаді приват-доцента, з 1914 р. – ординарного професора (до 1921 р.). У 1917 р. переїхав до Києва. У 1924 р. Х. із політичних мотивів було заарештовано. У 1925-1928 рр. перебував у засланні (Оренбург, Актюбінськ, Тургай (Киргизька АРСР)). У 1928-1932 рр. Х. мешкав і працював в Україні (Ніжин, Київ).

Під час “чистки” ВУАН у 1928 р. був виключений із її членів. У своїх працях основну увагу приділяв питанням історії шкільництва на українських та білоруських землях наприкінці XVI-XVII ст., діяльності братств того періоду, українським впливам на церковне життя Росії.

У низці своїх студій, зокрема, “Острожская православная школа” (Историко-критический очерк) // Киевская старина. – 1897. – Май. – С. 177-207; Июнь. – С. 363-388) та “Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви” (Казань, 1898) Х. значну увагу відводив проблематиці ОА. Вважав, що однією

з основних причин організації Академії була потреба *Острозької друкарні* у вихованні людей “зі знанням мов і православними переконаннями”. На думку Х., ОА почала діяти не раніше 1576-1580 років. Х. зараховував її до навчальних закладів середнього типу. Своє судження дослідник аргументував тим, що острозьке училище, або школа, як називає він цей навчальний заклад, не мало права присвоєння вчених звань й королівського чи папського привілею. Х. припускав, що Острозька школа зазнала впливу аналогічних грецьких освітніх установ, тому що першими її вчителями і керівниками були “грецькі дидаскалі”. Щодо протестантських і католицьких шкіл, то їхній вплив позначився не з самого початку, коли в діяльності Острозької школи велику роль відігравали греки, а згодом, коли князь *В.-К. Острозький* став більш лояльним до західних просвітницьких ідей, які йшли з католицького і реформаційного табору. Але, як зауважував історик, вплив іноземних педагогів міг виявитись лише в розширенні навчальної програми на користь світських наук, а “внутрішнього ладу, православного духу і спрямування училища він не торкнувся”. Найвищий розквіт ОА, як гадав Х., припав на кінець 80-х років XVI століття. У 90-ті вона послаблюється внаслідок нестачі наукових сил і засобів, а припинила своє існування в 1624 році.

Х. припускав, що тоді приміщення цього закладу були віддані єзуїтській колегії, заснованій *Анною-Алоїзою*. Друкарня, на його думку, існувала до 1640 р. Х. високо оцінював діяльність князя *В.-К. Острозького* як фундатора освітнього осередку в Острозі і критикував П. Куліша за спробу “скинути його з того постаменту, на котрий поставила

його історія”. Історик відкидав звинувачення П. Куліша на адресу князя в його релігійній безпринциповості, в бажанні догодити всім: і католикам, і протестантам, і православним, вважаючи це проявом не безпринциповості, а найвищої віротерпимості. Крім загальних питань, пов’язаних із функціонуванням ОА, Х. у своїх працях помістив нариси про життя і літературну спадщину окремих діячів острозького гуртка: *Герасима і Мелетія Смотрицьких, Дем’яна Наливайка, Гаврила Дорофейовича, Лаврентія Зизанія-Густановського, Кипріяна, Іова Княгиницького, Кирила Лукаріса, Христофора Філалета, Андрія Римшу*.

Х. був першим дослідником, що дав послідовний виклад історії ОА. Ті проблеми, що були поставлені в його студіях (про час заснування острозького навчального закладу, його тип, роль князя *В.-К. Острозького* в діяльності культурно-освітнього осередку в Острозі), до сьогодні не втратили свого значення.

Праці Харламповича: Борьба школьных влияний в допетровской Руси. – Киев, 1912; Малоросийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914; Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898; К истории западно-русского просвещения. Виленская братская школа и первые полвека ее существования. – Вильно, 1897; Острожская православная школа (Историко-критический очерк) // Киевская старина. – 1897. – Май. – С. 177-207; Июнь. – С. 363-388 (існує також окремий випуск).

Література: Депенчук Л. П. Константин Васильевич Харлампович (1870-1932) // Очерки истории естествознания и техники. – 1990. – Вып. 38. – С. 132-135; Зюба О. Костянтин Харлампович // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2005. – Вып. 15. – С. 395-431; Харлампович Константин Васильевич // Библиографический словарь профессоров и преподавателей Казанского университета 1905-1917. – Казань, 1986. – С. 19-24; Яремчук В. Призабуті постаті української історіографії ХХ ст.: Біоісторіографічні нариси. – Острог, 2002. – С. 8-41.

Віталій Яремчук

“Хронологія” А. Римші (Острог, 1581)

Оригінальна назва твору: “Которого са мѣсяца што за старыхъ вековъ дѣло короткое описание”. Назва “Хронологія” – цілком умовна і запропонована в такому спрощеному вигляді вченими-книгознавцями, істориками кириличної книги кінця ХVІІІ-ХІХ століть. Час, місце, авторство простежуються у підсумковій частині: “друковано є [5] дна маа року афпа [1581] въ Острозе Писанье Андреа Рымшы”. Х. є двоаркушною листівкою. Характеристика: 2° (2) арк., рядків 36, 26, шрифти: 10 рядків – 85, 51 мм, орнамент: кінцівка, виливні прикраси. Х. належить першість окремої публікації поетичного твору в кириличному друкарстві. У творі в порядку місяців подані найважливіші моменти з життя Христа. Хоча Х. і мала релігійне забарвлення, але не була призначена для літургійного використання. Це – світський за характером приклад силабічного віршування ХVІ ст.

Х. є важливою пам’яткою мови – вперше в історії друкарства вона подає кирилицею народні назви місяців: “вресень”, “паздерникъ”, “грудень”, “просинець”, “стычень”, “люты”, “марецъ”, “кветень”, “май”, “чырвецъ”, “липецъ”, “серпень”, за якими і подано окремі біблійні сюжети. Наведено також латинські та єврейські назви.

Твір випущено у світ у ході публікації *Острозької Біблії*. Він міг бути надрукований *І. Федоровим*, або кимось із його учнів. Друкарський знак (марка А) *І. Федорова* відсутній. Як зазначив Є. Л. Немировський, цей унікальний примірник зберігався у бібліотеці купця О. Н. Кастеріна, його спадкоємець подарував цей твір Публічній бібліотеці в С.-Петербурзі.

Публікації: Українська поезія. Кінець ХVІ – початок ХVІІ ст. / Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ, 1978. – С. 67-69.

Місце зберігання: Твір зберігся в одному примірнику. В Росії – С.-Петербург: РНБ.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 3. – С. 16; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 12. – С. 26-27; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 103. – С. 217-219; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 83. – С. 15; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 183. – С. 34-35; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Мо-

сква, 1871. – № 89. – Ствп. 15.

Репродукції: Запаско Я. П. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Львів, 1974. – С. 33, 36; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – С. 27.

Література: Атаманенко В., Пасічник І. Андрій Римша // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 67-83; Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975. – С. 93-94; Ковальський М. П. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (Діяльність першодрукаря Івана Федорова у 70-х на початку 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С. 35-36; Немировський Е. Л. По следам первопечатника. – Москва, 1983. – С. 55, 56-57.

Віктор Атаманенко

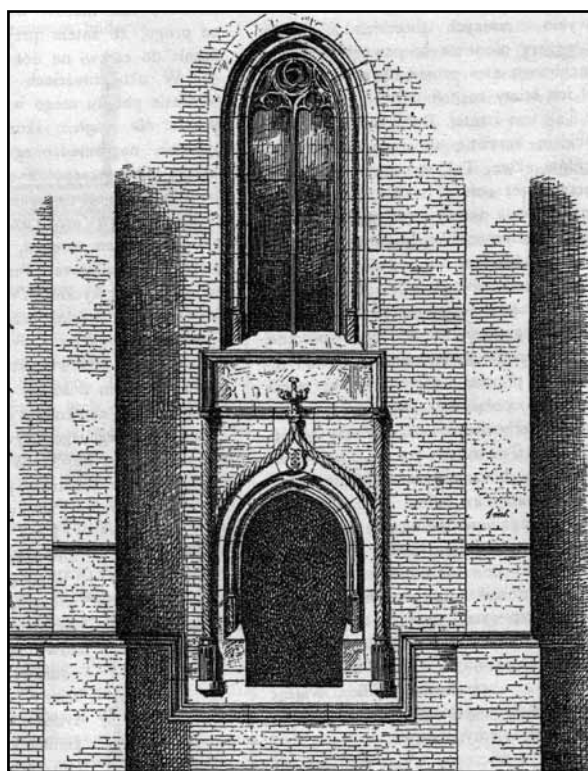
Церква Богоявленська Соборна

Знаходиться на подвір'ї замку князів *Острозьких* в Острозі. Згідно з версією І. Стебельського, висловленою у XVIII ст. та підтриманою згодом низкою дослідників, мурований Богоявленський храм збудовано князем Василем Федоровичем Острозьким, котрий, за Л. Войтовичем, жив у першій половині XV століття. Своєю чергою, польський мистецтвознавець В. Луцкевич у другій половині XIX ст. запропонував думку, що мурована Ц. була зведена у 1521 р. і, на його переконання, свідчила про намір Костянтина Івановича Острозького перебудувати увесь замок. А збудована у XV ст. В. Ф. Острозьким церква була не мурованою, а дерев'яною. В. Луцкевич, окрім іншого, подав у своїй праці детальні креслення та зарисовки храму, а також вербальний опис пам'ятки до її реконструкції у другій половині XIX століття.

Ц. до перебудови була п'ятикупольною цегляною з використанням тесаного каменю. Центральна частина храму мала у плані форму квадрата. Завдяки чотирьом квадратним у перетині опорним стовпам на діагоналях центрального квадрата, основний об'єм Ц. мав вигляд рівнораменного хреста. Інші два стовпи були основою східної стіни, котрою центральна частина відділялася від апсид. Церква не мала нартексу, а вхід до храму здійснювався крізь західну та південну брами.

За О. Годованюк, поряд із традиційними конструктивними та архітектурними особливостями, острозькому замковому храмові були притаманні якісно нові риси, що виникли

внаслідок своєрідного переосмислення його будівничими принципів готичної архітектури.

Портал Богоявленського собору

Ілля Костянтинович Острозький своїм тестаментом від 16 серпня 1539 року підтверджував надання села Гільчі церкві святого Богоявлення в Острозькому замку, здійснене його батьком Костянтином Івановичем. “Акт введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких” від 1542 р. називає Богоявленську “церкву замкову”. В *акті поділу володінь Острозьких в 1603 р.* на дитинці острозького замку згадується “церква мурована”. Згодом, в інвентарі дворів та замочків Острожчини від 1621 р., говориться вже про муровану церкву та дзвіницю.

П'ятисвічник із Богоявленської церкви
(Гданськ, 1575)

Протягом тривалого часу, в тому числі й у період існування ОА, Богоявленський храм був кафедральним собором луцько-острозької єпископії. За І. Мицьком, перша достовірна згадка про луцько-острозьку кафедру датується 1509 р., а першим єпископом був Кирило (згідно з В. Луцкевичем – помер 1529 р., за іншими даними – у 1526 р.). У 1542 р. у зв'язку із “замковою церквою” згадується невідомий нам на ім'я “протопоп”. Із кінця XVI ст. певний час священником при Ц. був Даміан Наливайко (під час приїзду до Вільна в 1605 р. підписався як “Дам'ян прєзвітер Богоявленський острозький”). При

цьому він, вочевидь, якимось чином поділяв (можливо, на певний час) священництво зі своїм братом, оскільки з *акту поділу володінь Острозьких в 1603 р.* постає, що належні Ц. села Карпилівку, Плоску, Юсківці та Загорці тримав “поп” Ігнат Наливайко. У 20-30-х рр. XVII ст. як священник Ц. згадується *Іван Бережанський (Підвисоцький)*. У листі, відправленому до Вільна 11 лютого 1624 р., він підписався як “Іоан Подвисоцький прєзвітер богоявленський острозький”. У 1636 р., за “*Острозьким літописцем*”, унаслідок т. зв. *Острозької трагедії* та запечатання, поряд з іншими, Ц., серед трьох міських священників, котрі не прийняли унії й “уступили з міста ніщим”, згадується “отець Іоанн Бережанський замкової церкви”. Ймовірно, про того ж самого священника йдеться у справі про заборону з Богоявленської церкви певних документів – джерело від 18 вересня 1619 року, яке розповідає про події починаючи від 10 серпня, серед інших осіб називає отця Іоана.

Ц. була родинною усипальницею князів *Острозьких*. Крім того, у згаданому документі від 1619 р. повідомляється, що на той час в ній знаходилися “на горі в замкненю библиотика, обряди и спряты церковные, также скрыни з розными привилеями, листами граничними и иншими справами поважными, князьтву и ключу Острозскому и иншим маестностямъ до справ правных належачыми, есче по смерти того ж княжати его млсти пна воеводи киевского там зложонныхъ и до делу княжати его мл пану краковскому належачых...” Відтак Ц. якийсь час виконувала й роль родинного архіву та бібліотеки. За однією версією, під час пожежі в Острозі в середині XVII ст. зазнала значних ушкоджень, хоча, на думку М. Габіта, храм зруйнувався від часу. В ревізії частини Острозького замку від 1654 р. говориться: “...церква велика мурована, з одного боку двері залізні, а з іншого боку немає, і вся порожня. Напроти дзвіниця з дерева і дзвін на ній великий...”.

Руїни Богоявленської церкви

Ревізія частини замку та Острога від 1690 р. повідомляє: “посеред замку церква старосвітської архітектури, але гарна, мурована... порожня”. У цьому ж джерелі говориться, що багато храмового склепіння впало, бо не було даху, і що будівля потребує негайного ремонту, “аби вся чого доброго не впала”. Ц. стояла пустою до другої половини XIX століття. Протягом 1886-1891 рр., за винятком північної стіни, була розібрана та згідно з проектом архітектора В. Токарева відбудована, щоправда, з порушенням попередніх конструктивних та стилевих особливостей. Зведений у псевдовізантійському стилі храм освячено 11 листопада 1891 року. У 1963 р. Ц. була передана Острозькому краєзнавчому музею, а в 1989 р. храм повернуто громаді віруючих. Пам’ятка архітектури.

Джерела: Карті, плани: Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Відділ фондів (ДІКЗО. ВФ). – КН 6528 /Ш-Д 1934; Генеральное описание Вольнской губернии (нач. XIX в.) / Наукова

бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. Відділ рідкісної, рукописної та стародрукованої книги ім. Ф. П. Максименка. – Спр. 1721. IV. – Арк. 21: Мапа Острога. (Фото-відбитка з: Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). – Ф. ВУА. – Спр. 21277); Кудрявцов В. Краткое описание Вольнской губернии. 1810 / Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. – Мікрофільм № 50. – Арк. 625-626: Мапа Острога. (Ориг. у: РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 21551. – Арк. 625-626); РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 19558. – Арк. 1.

Фото: ДІКЗО. ВФ. – КН 1269 (1-2) /Ш-2096 (1-2); КН 1270 (1-2) /Ш-2090 (1-2); КН 1271 (1-3) /Ш-2045 (1-3); КН 1272 /Ш-2093 (1-2); КН 1273 (1-2) /Ш-2095 (1-2); КН 1274 /Ш-2040; КН 1275 (1-2) /Ш-2092 (1-2); КН 1276 (1-3) /Ш-2091 (1-3); КН 1277 (1-3) /Ш-2042 (1-3); КН 1278 (1-2) /Ш-2094 (1-2); КН 1279 /Ш-2041; КН 1280 (1-4) /Ш-2043 (1-4).

Документи, нарративи: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 137-139; Інвентар частини замку в Острозі. 1620 р. / Підг. М. Боянівська // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 122-124; Державний архів Рівненської області. – Ф. р.-204. – Оп. 4. – Спр. 111. – Арк. 148; ДІКЗО. ВФ. – КН 3939 / Ш-2582; КН 3940 / Ш-1874; КН 7746 /Ш-3364 (1892 р.); КН 7778 / Ш-3395 (1904 р.); Інвентарі дворів та замочків Острожчини 1621 р. / Підг. І. Ворончук // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 128; ЛННБУС. – ВР. – Ф. Радзимицьких 181/VI, 4. – ч.1 а. – Арк. 26а-26а зв.; ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 102. – Спр. 185. – Арк. 11, 14, 19 зв.; Ф. 442. – Оп. 295. – Спр. 27 ч. 2. – Арк. 1-170; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 21, 43, 74, 78-79, 88, 92, 94, 99, 169-173, 186, 229-231, 294, 296, 363; Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1687 р. / Підг. М. Боянівська // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 142; Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1690 р. / Підг. М. Боянівська // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 144; Ревізія частини Острозького замку 1654 р. / Підг. М. Ковальський // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 139; Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. B. Górczak. – Lwów, 1890. – Т. IV. – S. 206.

- Література:* Атаманенко В. Масткове забезпечення церкви на Волині в 2-й полов. XVI – I-й полов. XVII ст. // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 62; Бондарчук Я. Собор Богоявленський // Острозька академія XVI – XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 158-159; В. Б. Освящення Богоявленського собора в Остроге // Волинские епархиальные ведомости. – 1891. – № 32. – С. 1001-1011; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 162, 165-167; Його ж. Ревізії Острога та Острожчини 1687 та 1690 рр. як джерела до вивчення топографії міста кінця XVII ст. // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 10-11; Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 363; Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Підг. І. Ворончук. – Київ – Старокостянтинів, 2001. – С. 9-10; Габіт М. Наукові дослідження в Острозі // Волинь. – 1943. – № 11. – С. 3; Годованюк Е. М. Два храми XV в. на Волині // Архитектурное наследство. – 1979. – № 27: Региональные черты зодчества народов СССР. – С. 80-88; Її ж. Монастирі та храми Волинського краю. – Київ, 2004. – С. 78-80; Її ж. Пам’ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 44-48; Дев’ятисотлетіє православ’я на Волині: 992-1892. – Житомир, 1892. – Ч. I. – С. 32; Ковальський М. П. Острогіана і Волиніана острозького вченого Йосифа Новицького (публікації в часописі “Воскресное чтение” 1928-1933 рр.) // М. Ковальський. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – С. 193-196; Його ж. Острожский инвентарь 1654 г. // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI-XX вв. – Днепропетровск, 1990. – С. 35; Його ж. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 129; Кулаковський П. Епізод з історії клієнтури князів Острозьких // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 59; Манько М. Дев’ятсотлітній Острог: історико-краєзнавчий нарис. – Острог, 2000. – С. 34; Маслов Л. Богоявленський собор в Острозі // Волинь. – 1942. – № 15. – С. 3; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 67, 83, 103-106; Його ж. Заснування єпископської кафедри в Острозі // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 151-159; Новицький І. В. Острожский Богоявленский собор // Воскресное чтение. – 1929. – № 30. – 28 июля. – С. 482-484; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР / Гл. ред. Н. Л. Жариков. – Киев, 1985. – Т. 3. – С. 319-320; Пастушок С. Даміан (Дем’ян) Наливайко (50-ті рр. XVI ст. – 1627) // Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – С. 114-122; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – Г. 3. – С. 139; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002. – С. 75-82; Ричков П. А. Дорогами южной Ровенщины. – Москва, 1989. – С. 81-82; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 661-664; Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 46-56; Його ж. Парафіяльний поділ та церковне землеволодіння в Острозькій волості за часів Василя-Костянтина Острозького (1574-1608) // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 205-211; Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 27; Dunin-Karwicki J. Wędrówka od źródeł do ujścia Horynia. – Kraków, 1891. – S. 88-89; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 147-154; Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – S. 61; Ejusdem. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok.1524/1525-1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 97; Kraszewski J.I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno, 1840. – T. 2. – S. 145-146; Łuszczkiewicz W. Ruina Bohojawleńskiej cerkwi w zamku Ostrogskim na Wołyniu // Sprawozdania Komisji do badania historyi sztuki w Polsce. – Kraków, 1886. – T. 3. – Z. 3. – S. 67-92; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego. – Warszawa, 1886. – T. 7. – S. 682; Stebelski I. Przydatek do chronologii. – Lwów, 1867. – T. 3. – Wydanie drugie. – S. 48.

Церква Воскресенська

Розташована на Новому місті в Острозі. Заснована, ймовірно, у другій половині XVI століття. У 1591 р. згадується її священик Григорій. У ревізії володінь *О. Острозького* 1620 р. на Застав'ї (те ж, що й Нове Місто) називаються церква “Воскресіння” та “піп воскресенський”. Під час подій 1636 р., за повідомленням *Острозького літописця*, “ішли священици всі со крести от замкової церкви до храму Воскресенія Христова на Новое Місто”. Після *острозької трагедії А.-А. Ходкевич* на своїй частині міста три церкви “позапечатовала”, серед яких була й “воскресеніє Христово”. У літописі серед трьох міських священиків, котрі тоді не прийняли унію і “уступили з міста ніщим”, згадується також “отець Марко – воскресний”. Правдоподібно, була зведена по-новому/відбудована чи перебудована у 1672 році. За *М. Теодоровичем*, у другій половині XIX ст. на певні землі Ц. існувала копія з документа, даного Я.-О. Конєцпольським 20.02.1657 року. На межі XIX-XX ст. дерев'яна Ц. через ветхість була розібрана. Із придатного матеріалу Ц. у 1901 р. збудовано приписаний до неї кладовищний Миколаївський храм. Сучасна мурована Воскресенська Новоміська церква збудована у т. зв. єпархіальному стилі на початку XX століття.

Джерела: Архив Юго-Западной России. – Киев, 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 320; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 138-139; Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Відділ фондів. – КН 11681/III Д 6056 (1906 р.); Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 198-199.

Література: Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Святоскресенського храму як джерело з історії Острога // Записки наукового товариства ім. О. Оглоблина. – Острог, 2002. – Т. I. – С. 5-8; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. –

Вип. 13. – С. 167-168; Манько М. Дев'ятсотлітній Острог. – Острог, 2000. – С. 34; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 677-678; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 155-156; Ostróg. Ilustrowany przewodnik krajoznawczy. – Biały Dunajec – Ostróg, 2000.

Тарас Вихованець

Церква Глібориська

Нині не існує. Ймовірно, виникла у першій половині XVI ст. або й раніше, бо в “Акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких 1542 р.” згадується село святого Гліба та Бориса. Це ж село називає і “Підтвердження прав Беати Острозької на маєтки покійного чоловіка з вписанням акту їх поділу в 1542 р. між нею та її дочкою Гальшкою”. На 1603 – рік розподілу маєтностей між синами *В.-К. Острозького Янушем та Олександром* – іменується глібориський священик Сава, котрий мешкав на Загородді в Острозі. А в інвентарі ординацької частини Острозької волості від 1621 р. в Острозі на Загородді значиться “отець Глібориський”. Згідно з інвентарем ординацької частини Острога від 1708 р., Ц. знаходилася у пригородку: після опису Острозького парафіяльного костела та деяких дворів повідомляється: “Грунт і місце, на котрому колись церква закладення Гліба і Бориса бувала, і належний до тієї церкви цвинтар, зараз тільки порожнє, голе стоїть урочище”. Зовнішній вигляд та доля храму – невідомі.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 19, 36, 77, 91, 298; Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької

волості // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Архів і Особа. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 115; *Osiadłość miasta Ostroga anno 1708* / Wyd. J. Nowicki // *Rocznik Wołyński*. – Równe, 1938. – Т. 7. – С. 196.

Література: Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 168; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 109; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 143; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 665.

Тарас Вихованець

Церква Миколаївська

Нині не існує. Вважається однією з найдавніших церков в Острозі. Перші відомості про Ц. пов’язуються з наданням Данила та його дружини Василиси Острозьких “певних ґрунтів, названих Чепель... церкві св. Миколи Острозького і священникам, що при ній...”. Можливо, надання згаданих ґрунтів йшло разом із заснуванням самого храму. В такому випадку поява в Острозі Ц. можна відносити до XIV століття. У документі Ц. значиться як “въ парканех”, тобто знаходилася в межах пригородка. В “Акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких 1542 р.” серед церковних сіл згадується “село святого Миколи”. У “Підтвердженні прав Беати Острозької на маєтки покійного чоловіка з вписанням акту їх поділу в 1542 р. між нею та її дочкою Гальшкою” іменується у частині Б. Костелецької “село Плоская светого Николы”, котре вже 1571 р. належало Церкві Богоявленській соборній. За Я. Перлштейном, 17.04.1592 р. В.-К. Острозьким для підданих Ц. було на-

дано підтвердження того, що вони не повинні платити податок на користь князя. Тоді ж зустрічаємо й ім’я священника цього храму – отець Сава; 10 липня 1597 р. у справі про наїзд гремяцьких бояр В.-К. Острозького на ґрунти Ц. згадується “отец Данило, Пресбитер Никольский Острозский”. Під час поділу володінь Острозьких між Олександром та Янушем Костянтиновичами Острозькими у 1603 р. в Острозі на Загородді, що відійшло Янушеві, серед підданих названо “попа миколаївського”. 15 серпня 1618 р. згадується священник “Василий Никольский”. В інвентарі ординацької частини Острозької волості від 1621 р. тут же в Острозі на Загородді згадується “будинок отця миколаївського”. Згідно з Я. Перлштейном, 13 травня 1634 року перед гродським урядом у Луцьку став “отець Иван Василевичь Криловский, Пресбиторь церкви св. Отца Николы Заковой Острожской”, для вписання до книг згаданого надання на Ц. ґрунтів Чепель. Історик відзначав, що О.-Я. Заславський підтвердив низку привілеїв, наданих Ц. князями Острозькими, де серед іншого вказується право священників храму на вільний помол по суботах у замковому млині. У рукописі праці С. Кардашевича говориться, що обов’язки священника Ц. виконував Дем’ян Наливайко.

29 жовтня 1703 року Ц. дощенту згоріла. Як повідомляється в Актах (хроніці) Острозького парафіяльного костелу, з огляду на це “вся Русь була дуже сумною, бо то була церква дуже стара, красива й багата”. Храм було наново збудовано. Інвентар ординацької частини Острога від 1708 р. зазначає, що Ц. мала багато фундушів та надань, серед яких “право ставропігії або братства” (“Stavropigiey alias Bractwa”) та звільнення від усіх міських та замкових повинностей, які не втратили сили й на час написання джерела. Інвентар ординацької частини Острога від 1724 р. вказує, що храм влаштовувався за василіанським зразком (“Reguły Świętego

Vazyłego Włahoczestiwa”). Вочевидь, лише з кінця XVIII ст. Ц. знову стала православною. С. Кардашевич зазначав, що в церкві знаходився в натуральну величину образ Ф. Острозького в убранні православного ченця. Ця ікона пізніше потрапила до острозької Церкви Параскево-П'ятницької. На початку XIX ст. дерев'яна Ц. знаходилася під тимчасовою опікою острозького Успенського собору. Не раніше 1824 р. було складено “Описание утварей и всей наличности Острожской Николаевской церкви”, до якого увійшов перелік богослужбових речей та літератури. На 1830 р. Ц. згадується як приписана “к Соборной Параскевиевской церкви”. При ній була кам'яна дзвіниця. Зображення старого та новозбудованого храмів невідомі. С. Кардашевич зазначав, що під час пожежі в 1848 р. Ц. зазнала пошкодження, з огляду на що богослужіння в ній припинилося, а згодом у 1864 р. храм було розібрано. Портрет Ф. Острозького перенесено до Церкви Параскево-П'ятницької.

Джерела: *Карти, плани:* Генеральное описание Волынской губернии (нач. XIX в.) / Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. Відділ рідкісної, рукописної та стародрукованої книги ім. Ф. П. Максименка. – Спр. 1721. IV. – Арк. 21: Мапа Острога. (Фотовідбитка з: Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). – Ф. ВУА. – Спр. 21277); Кудрявцов В. Краткое описание Волынской губернии. 1810 / Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. – Мікрофільм № 50. – Арк. 625-626: Мапа Острога. (Ориг. у: РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 21551. – Арк. 625-626); РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 19558. – Арк. 1.

Документи: Архив Юго-Западной России. – Киев, 1871. – Ч. 1. – Т. 4. – С. 307; Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Відділ фондів (ДІКЗО. ВФ.). – КН 23871 / III-Д 9250 (1708 р.). – Арк. 19-20; КН 11701 / III-Д 6075 (1830 р.), КН 15399 / III-Д. 7283 (не раніше 1824 р.), НДФ 3514 (1808 р.); Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 19, 36, 43, 77, 91, 297; Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Кос-

тельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Архів і Особа. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 115; Archiwum Państwowe w Krakowie (Polska). – Archiwum Sanguszków. Rękopisy (APK. ASR). Sygn. 1031. – S. 313; APK. ASR. – Sygn. 461. – S. 385 v; Osiałość miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Wołyński. – Równe, 1938. – Т. 7. – S. 197.

Література: Бондарчук Я. Церква Миколаївська // Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 174; Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – Київ, 2002. – С. 411-412; Вихованець Т. Миколаївська церква в Острозі: аспекти історії // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2007. – Вип. 2. – С. 26-34; Його ж. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 168-170; Його ж. Острозькі церковні книгозбірні XIX століття // Волинська книга. Історія, дослідження, функціонування: Науковий збірник. – Острог, 2005. – Вип. 1. – С. 59-60; Його ж. Параскево-П'ятницька церква в Острозі // Кобудь. Костянтинів. Старокостянтинів. Історія, археологія, культура, архітектура. Науковий збірник “Велика Волинь”. – Т. 34. М-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 800-літтю міста, 10-11 березня 2006 року. – Старокостянтинів, 2006. – С. 333; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 85, 88, 97, 103, 109; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 139-141; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 664, 676; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 142-146.

Тарас Вихованець

Церква Онуфріївська

Нині не існує. Ймовірно, була заснована у другій половині XVI століття. У 1591 р. згадується священник “онофриевский”. Знаходилася на Новому Місті в Острозі. В *акті поділу володінь В.-К. Острозького між його синами в 1603 р.* на передмісті Загородді, яке відійшло *Я. Острозькому*, згадується піп онуфріївський. У ревізії володінь *О. Острозького* перед їх поділом між його дочками від 1620 р. на Застав’ї (те ж, що й Нове Місто) в Острозі називаються церква св. Онуфрія та “піп святого Онуфрія”. Внаслідок т. зв. *Острозької трагедії 1636 р.*, як повідомляє *Острозький літописець, А.-А. Ходкевич* на своїй частині міста три церкви “позапечатовала”, серед яких була й “святого Анофрія”. Це ж джерело повідомляє під 1619 р., що згадана княгиня “церков у Острозі святого Ануфрія повелі розметати”, під чим, певно, потрібно розуміти якийсь погром храму. “*Острозький літописець*” серед трьох міських священників, котрі у 1636 р. не прийняли унії і “уступили з міста ніщим”, згадує отця Кирила Онуфріївського. За *С. Кардашевичем*, певний час священником Ц. був *Дем’ян Наливайко*. Зовнішній вигляд та доля храму невідомі.

Джерела: Архив Юго-Западной России. – Киев, 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 320; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 134, 138-139; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 77, 199.

Література: Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 170-171; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 95, 103; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 665; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 152, 157.

Тарас Вихованець

Церква Параскево-П’ятницька

Нині не існує. Розміщувалася на території, яка сьогодні знаходиться по вул. Князів Острозьких приблизно навпроти стоматологічної поліклініки й частково вкрита забудовою. Зберігся план території Ц. від 1840 року. На низці світлин удалині проглядаються верхи Ц. та її дзвіниці. Ймовірно, виникла у першій половині XVI ст. або й раніше, бо в “Акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких 1542 р.” згадується Гринь П’ятницький, що тримав половину с. Лючина, в той час як іншу половину тримав невідомий на ім’я острозький ксьондз плебан. Цей же документ згадує “монастир с(вятої) П’ятниці з тим же селом”, проте чи згадані об’єкти якимось пов’язані між собою – невідомо. На 1603 р. – рік *поділу маєтностей між синами В.-К. Острозького Янушем та Олександром* – згадується “піп п’ятницький”, який мешкав в Острозі на Загородді. Цей же документ повідомляє, що п’ятницький піп мав в Острозі підданих (“холопи попа п’ятницького”), та що він тримав частину згаданого с. Лючина (“попа Пятницького и ксендза полского село Лучин”). “Первинний поборовий реєстр Острозької волості 1604 р.” у згаданому селі називає безіменного священника (“поп”) та під заголовком “Попа П’ятницького частина” наводить імена п’яти підданих п’ятницького попа. В інвентарі ординацької частини Острозької волості від 1621 р. в Острозі на Загородді іменується “отець П’ятницький”. Документи ж від 1605 та 1621 рр. називають ім’я священника – Йосиф. Свого часу на дверях церкви було зазначено рік “1720”, що, на думку *Я. Перлштейна*, засвідчувало рік відновлення будівлі.

Первісний вид Ц. невідомий. Зберігся “Головний опис острозької Параскево-П’ятницької церкви 1886 р.”, у якому подається вербальний опис будівлі незадовго до її знищення пожежею. Храм був дерев’яним

на кам'яному фундаменті. Форма церкви нагадувала хрест, а сама споруда була трикульною. Зовні храм був опоясаний галереєю. Всередині вівтарна частина храму мала довжину 6 аршинів (1 аршин = 16 вершків = 71,12 см) і 3 вершки, а ширини – 7 аршинів і 6 вершків. Середня частина храму була завдовжки 10 аршинів, а завширшки 10 аршинів і 2,5 вершка. Притвор храму мав довжину 7 аршинів і 5 вершків, ширину – 7 аршинів і 4 вершки. Паламарня з ризницею мала довжини 5 аршинів і 4 вершки, а ширини 5 аршинів і 6 вершків.

У 1883 р. здійснено капітальний ремонт храму. Лука Рафальський вказував на “простоту архітектури и не слишком роскошный вид” церкви, та зазначив, що вона була “одноглава”, мабуть, звертаючи увагу на домінуючі розміри середнього купола. При церкві знаходилася двоярусна дзвіниця, побудована в зруб із сонового матеріалу. На церковному цвинтарі було також 5 будинків, що належали храму.

У Ц. певний час знаходився образ преподобного Ф. Острозького, який перебував у *Церкві Миколаївській* до знищення останньою пожежею. При Ц., згідно з описами від 1825 р. та 1886 р., існувала бібліотека церковних книг. У другій половині XIX ст. Ц. була приписною до острозького Успенського храму. Відомо, що у першій половині XIX ст., до Ц. була приписана острозька *Церква Миколаївська*. 4 червня 1889 року Ц. та більшість її нерухомості згоріли. Ц. планувалося відновити. У 1890 р. навколо храмового цвинтаря було влаштовано загорожу, а на місці колишнього вівтаря Ц. уміщено хрест.

Джерела: Карти, плани: Генеральное описание Волынской губернии (нач. XIX в.) / Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. Відділ рідкісної, рукописної та стародрукованої книги ім. Ф. П. Максименка. – Спр. 1721. IV. – Арк. 21: Мапа Острога. (Фотовідбитка з: Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). – Ф. ВУА. – Спр. 21277); Державний архів Рівненської області (ДАРО). – Ф. 545. – Оп. 1. – Спр. 512;

Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Відділ фондів (ДІКЗО. ВФ.). – КН 11599/III-Д 5976 (1840 р.); Кудрявцов В. Краткое описание Волынской губернии. 1810 / Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. – Мікрофільм № 50. – Арк. 625-626: Мапа Острога. (Ориг. у: РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 21551. – Арк. 625-626); РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 19558. – Арк. 1.

Зображення, фото: ДІКЗО. ВФ. – КН 1290/3 /III-Д 2129/3; Ковальський М. П. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – Ілюстр. 4, 6, 7: у праці говориться про Борисоглібську церкву, проте найімовірніше, що на іл. 7 проглядається саме ЦПІ; Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997 – Ілюстр. 78, 79, 81.

Документи: ДАРО. – Ф. 22. – Оп. 4. – Спр. 49; ДІКЗО. ВФ. – КН 12590 /III-Д 6705 (1890-1892 рр.). – Арк. 66 зв.; КН 12593 /III-Д 6708 (1886р.). – Арк. 30 зв.; КН 7744/III-Д 3362 (1825р.); ЛІННБУС. – ВР. – Ф. Радзимицьких 181/VI, 4. – Ч. 1а. – Арк. 9а; Описи Острозької другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 19, 34, 36, 77-78, 91-92, 94, 163-164, 298; Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // Архівознавство. Археологія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Архів і Особа. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 114-115.

Література: Бондарчук Я. Церква Параскево-Пятницька // Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 174; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 171-172; Його ж. Острозькі церковні книгозбірні XIX століття // Волинська книга. Історія, дослідження, функціонування: Науковий збірник. – Острог, 2005. – Вип. 1. – С. 55-58; Його ж. Параскево-Пятницька церква в Острозі // Кобудь. Костянтинів. Старокостянтинів. Історія, археологія, культура, архітектура. Науковий збірник “Велика Волинь”. – Т. 34. – М-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 800-літтю міста, 10-11 березня 2006 року. – Старокостянтинів, 2006. – С. 329-338; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 93; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 141; Рафальский Л. Путешествие по Острозькому уезду Волынской губернии в 1864-1865 гг.

– Почаев, 1872. – С. 20; Сендульский А. Город Острог // Волынские епархиальные ведомости. – 1882. – № 5. – 11 февраля. – С. 108; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 676-677; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 155.

Тарас Вихованець

Церква Пречистенська (Успенська)

Тепер не існує. Знаходилася в пригородку (“окольному замку”). У скарзі єпископа К. Терлецького на Ж. Боровицького від

23 грудня 1591 року повідомляється, що двір владики був там, “подле церькви Пречистое Светое”. В “Акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозьких 1542 р.” згадується “село церковне святої Пречистої”. Воно ж зустрічається у “Підтвердженні прав Беати Острозької на мастки покійного чоловіка з вписанням акту їх поділу в 1542 р. між нею та її дочкою Гальшкою”. В одному з джерел 1571 р. вказана його назва, “сільце Попівці попа С[вятої] Пречистої”, називаються імена 10 підданих. “Село Попа Пречиського” відзначає податковий документ 1583 року. Марія Боровицька у тестаменті від 6 серпня 1591 року заповідала поховати себе в Острозькій Пречистенській церкві. При поділі 1603 р. маєтностей між синами В.-К. Острозького – Янушем та Олександром згадані в с. Попівці, “хлопи...

Успенська церква

попа Пречистого”. Про Попівці повідомляє первинний поборовий реєстр 1604 р., а про Ц. є згадка у справі щодо вбивства 1609 р. в Острозі шляхтича.

Священиком у ній на зламі XVI і XVII ст. був Андрій Мелешко, учасник Берестейського антикатолицького собору 1596 року. Під синодальним універсалом він підписався як “Андрей Пречиский, протопопъ Острозский”. Згодом настоятелем став його зять *Стефан Герасимович Смотрицький*. У 1607 р. для церкви “Успения пречистое Брѣцы в замку острозском” він переписав “Бесіди” Іоана Золотустого на послання ап. Іоанна”. Відомо, що той же *С. Смотрицький* за розпорядженням *В.-К. Острозького* написав “Кормчу” (“*Basilius Konstantynowicz Ostroski anno aetatis 83 moritur, ejus mandato Stephanus Smotrzycki parochus Ostrogensis tituli Natae Mariae (! – T.B.), filius Gerasimi Smotrzycki de Kamieniec scripsit Prawiła*”). У зв’язку з подіями 1636 р. “*Острозький літописець*” віднотував: “Міщане мали надію на отца Стефана Пречиського, хотіли при нім опертися, яко при мурі, же чоловік був побожного житія, безженний і научений по-латині, по-грецьески. А он наперед всіх приял унію. Зараз кадук его напал, а вже старенький бул”.

Церковне с. Попівці в 1621 р. тримав світський шляхтич Дмитро Карлочі. За “Екстрактами з виказів про подимне” (1629) воно перебувало в посесії неназваної “церкви Острозького замку”. За *Я. Перлштейном*, 1681 р. на території колишнього пригородка поблизу замку з’являється /чи відбудовується дерев’яний Успенський храм, який згорів під час пожежі 4 червня 1889 року.

Деякі дослідники XIX ст. виводили початки Ц. від храму Матері Божої, нібито фундованого у XV ст. князем Федором Даниловичем Острозьким (для домініканського кляштору).

Джерела: Карти, плани: Генеральное описание Вольнской губернии (нач. XIX в.) / Наукова

бібліотека Львівського національного у-ту ім. І. Франка. – Відділ рідкісної книги ім. Ф.Максименка. – Спр. 1721. – IV. – Арк. 21: Мапа Острога. (Фотовідбитка з: Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). – Ф. ВУА. – Спр. 21277); Кудрявцов В. Краткое описание Вольнской губернии. 1810 / Там само. – Мікрофільм № 50. – Арк. 625-626: Мапа Острога (Ориг. у: РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 21551. – Арк. 625-626).

Документи, наративи: Архив Юго-Западной России. – Киев, 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 203, 319, 528; Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – Київ, 1930. – С. 38; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 139; ЛННБУС. – ВР. – Ф. Радзимицьких 181/VI- 4. – Ч. 1а. – Арк. 9а, 26а зв.; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 19, 36, 43, 78, 92, 99, 115-116, 308; Петрушевич А. С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год // Литературный сборник, издаваемый Галицко-русскою Матицею. 1872-1873. – Львов, 1874. – С. 35; Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Архів і Особа. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 115; ЦДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 249 зв. (документ виявлений І. А. Тесленком); Akta kościoła farnego Ostrogskiego od 1622 r. / Wyd. J. Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 211; Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak. – Lwów, 1887. – Т. I. – S. 39. – Dok. XL; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 81.

Література: Бондарчук Я. Церква Успенська // Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 175; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 172-174, 177-179; Його ж. Пречистенська церква в Острозі: храм-загадка? // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2008. – Вип. 3. – С. 9-15; Копія рапорта... Модесту, Епископу Вольнскому и Житомирскому... протоиерея Игнатия Зилинткевича // Вольнские епархиальные ведомости. – 1891. – № 36. – С. 710-717; Мицько І. З. Острозька слов’яногреко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 101, 112-113; Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества исто-

рии и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 141-143; Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии: В 5-ти томах. – Почаев, 1889. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 664-665; Тесленко І. Інкorporація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 48-51; Його ж. Сторінки історії Східної Острожчини (державці села Колом'є у XVI ст.) // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – Вип. 2/3. – С. 84-88; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 158-163, 250-252; Кнапиński W. Sprawa o kościół w Ostrogu na Wołyniu. – Biały Dunajec – Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2000; Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec – Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2001. – S. 11-14.

Тарас Вихованець

Церква Святотроїцька

Нині не існує. Ймовірно, зведена у 70-80-х роках XVI століття. Входила до комплексу будівель *Шпиталю православного*. Створюючи академію, В.-К. Острозький одночасно, як постає з “Підтвердження від короля Стефана Баторія фундації київського воєводи, маршалка Волинської землі князя Костянтина Острозького шпиталеві в Острозі (14 лютого 1585 року у Варшаві). 1585 р., лютий 25. Варшава”, наказує збудувати “дім шпитальний, а в нім церкву закладення Святої Трійці”. Для фінансового забезпечення Ц. та *Шпиталю православного* князь надає “замок, містечко Нове і село Сураж, село Турову, село Онишківці, село Ходаки, село Зіньки, село друге Зіньки, село Ізерне, двір і село Тетерівку”. Ц., *Шпиталь православний* й усі надані маєтки повинні бути в завідуванні і триманні “дозорці” – “чоловіка віри хрис-

тиянської вірного Східній Церкві”, механізм обрання якого обумовлювався фундаційним документом. Знаходилась Ц. приблизно при з'єднанні нинішніх пр-ту Незалежності з вул. Островського. У 1591 р. згадується троїцький священник Никандро, котрий, перебуваючи в тому ж сані, в 1618 р. називається як один із опікунів *Шпиталю православного*. Неназваний на ім'я “отець Троїцький” згадується у недатованому “Наданні на Остроцьку академію”. У ревізії володінь О. Остроцького перед їх поділом між його дочками від 1620 р. на Застав'ї в Острозі іменується “дім попа троїцького”. Можливо, у двох останніх випадках йдеться про того ж таки Никандра. Невідомий на ім'я “отець Троїцький” згадується у недатованому “Наданні на Остроцьку академію”.

Після смерті у 1620 р. Я. Остроцького ситуація з церквою змінилася. Певно, передбачаючи у перспективі закріпити перебування в Острозі єзуїтів, після отримання в 1621 р. частини Острога та волості, А.-А. Ходкевич (Остроцька) в 1622 р. “вимогла” від Афанасія Пузини оренду Суразької волості, зобов'язуючись виплачувати річно на Ц. та *Шпиталь православний* по 2 000, а самому Пузині – 1 000 зл. Як повідомляв А. Пузина, ще 15 серпня 1618 року Сураж із волостю був переданий йому в оренду з відома пресвітера Ц. Никандра, священника *Церкви Миколаївської* Василя та ректора академії й дозорці суразьких добр та *Шпиталю православного Сави Флячича*. Анна-Алоїза виконувала свої зобов'язання до 1632 р. лише щодо Пузини, не передаючи жодних коштів на утримання Ц. та згаданого закладу опіки. З огляду на політику княгині, економічна опора Ц. та *Шпиталю православного* фактично була зруйнована. У 1624 р. Анна-Алоїза, створюючи фундацію Остроцькому парафіяльному костелові, записала частину прибутків на Суражі та волості для римо-католицької прикостельної школи. Перед 19 червня 1628 року А.-А. Ходкевич

заявила, що “по уступенью Антонего [ад] министратора церкви монастыря albo рачей шпиталя острожкого до того ж шпиталя [ад] министратора Онуфрия попа презентовала и подала”. У 1640 р., засновуючи в Острозі для шляхетської волинської молоді конвікт (Колегіум Нобіліум), *А.-А. Ходкевич* передала йому прибутки, свого часу призначені на Ц. та *Шпиталь православний*. Право зробити це вона отримала ще 20 грудня 1633 року, коли папа Урбан VIII звільнив княгиню від можливих проклять за привласнення маєтків “схизматицької церкви та шпиталю”. Як зазначає І. Мицько, у папському посланні справа представлялась так, ніби через безгосподарність українців маєтності занепали, а *А.-А. Ходкевич* повернула їх собі на законних підставах. Відомо, що для конвікту *Анна-Алоїза* виділила в місті окремих плац, імовірно, або під *Шпиталем православним*, або поблизу нього таким чином, що останній разом з Ц. увійшов до його площі. “Encyklopedia wiedzy o jezuitach...” стверджує, що ректор острожкого єзуїтського колегіуму Каспер Реслер у 1645 р. зруйнував муровану Ц., яка знаходилася на дитинці конвікту, будуючи натомість латинську каплицю (хоча, за тим же виданням, ректором К. Реслер був у 1647-1652 рр.). Натомість, Лука Рафальський зазначав, що в роки його молодості, у першій половині XIX ст., колишня будівля кармелітанського костелу (перед тим – храм у католицькому конвікті) – це була перебудована православна Ц., збудована *В.-К. Острозьким*. Якщо вірити Л. Рафальському, то можна припустити, що Ц. не була буквально знищена, а лише значною мі-

рою реконструйована у притаманному католицьким сакральним будівлям стилі. Будівля перестала існувати в XIX столітті.

Джерела: Архив Юго-Западной России. – Киев, 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 320; Там само. – 1883. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 675-677; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 197; Підтвердження від короля Стефана Баторія фундації київського воєводи, маршалка Волинської землі князя Костянтина Острозького шпиталеві в Острозі (14 лютого 1585 р. у Варшаві). 1585 р., лютий 25. Варшава / Підгот. М. Боянівська // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 114-119; Postanowienie na akademię ostrożską / Підгот. В. Щербак [у:] Мицько Ю. Postanowienie na akademię ostrożską // Там само. – С. 120-121.

Література: Атаманенко В. Маєткове забезпечення церкви на Волині в 2-й полов. XVI – 1-й полов. XVII ст. // Релігія і церква в історії Волині. Зб. наук. праць / Ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 63-65; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 174-175; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 66-67, 104; Рафальський Л. Свято-Троїцький храм бывший в г. Остроге на Волини // Волинские епархиальные ведомости. – 1883. – № 23. – С. 669-681; № 24. – С. 696-707; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005. – С. 132-133; Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995 / Opr. L. Grzebień SI. – Kraków, 1996. – S. 482-483; Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec – Ostróg, 2001. – S. 46-47; Załęski S. Jezuiti w Polsce. – Kraków, 1905. – T. 4. – Cz. 3. – S. 1259.

Тарас Вихованець

Ч

“Часослов” (Острог, 1598)

Назва книги “Часослов” вказана в тексті цього видання таким чином “Часослов с Богом, имѣяй службу ношную и дневную по уставу святое соборное восточное церкви” (за В. Родоським – С. 49). На звороті арк. 121 вказано: “Выдрѣкована в лѣто ѿ создания мирѣ зрѣс [7106] ию^н и [8]”, тобто 8.06.1598 року.

Часослов – богослужбове видання, де зібрано тексти повсякденного літургійного вжитку. Включає молитвословія щоденних церковних служб – полуношниця, утренні (ранньої відправи), часів із міжчассям, вечірні і повечір’я. Крім того, іноді має в складі деякі чини та молитви – канон Богородиці, тропарі, кондаки. Крім того, Часослови традиційно використовувалися як підручники для навчання грамоти.

Зберігся в єдиному примірнику. Інакше бібліографами називається “Часовник”. Титульний аркуш відсутній, примірник приплетений до неповного примірника іншого острозького видання “Правило истинного живота христіанскаго” 1598 року.

Перші сім аркушів позначені кириличними цифрами; далі нумеровані. Формат 8°. Складається із 122 нумерованих аркушів, рядків на сторінці – 22. Розмір 10 рядків – 50 мм. Дзеркало набору 107 x 58 мм. Художнє оформлення: заставки (ксилографічні – 16 із 4 дощок та із набірних елементів), кінцівки (4 з 2 дощок), в’язь, ломбарди, виливні прикраси.

Склад видання (за каталогами Каратаєва та Гусевої): “Начало вечерни” – арк. [1-9]; “Начало утрни” – арк. [10-22]; “Нача-

ло перваго часа” – арк. [23-27]; “Начало третяго часа” – арк. [28-33]; “Начало часа шестаго” – арк. [33-38]; “Начало девятого часа” – арк. [38-43]; “На литоргіи начало” – арк. [43-48]; “Начало павєрници великіа” – арк. [48-62]; “Кано^н Пресвете^с Богородце” – арк. [62-74]; “Начало павечерниці малої” – арк. [75-76]; “Чи^н павечерниці середней” – арк. [76-77]; “Начало полуношниця” – арк. [78-96]; “ина полѣношниця, пѣваема по вса суботы” – арк. [96-105]; “Тропарі въскре^ны и Бгородичны, и упокои” – арк. [110-115]; “Тропарі и бо^гродичны и ко^ндаки дневныа” – арк. [116-119]; “Тропарі Бгородичны и крестобгородичны” – арк. [119-121].

На думку *М. Максимовича*, книга надрукована *В. Суразьким*.

Публікації: Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – Рис. 160.1-160.5 (10 арк. тексту, в тому числі кінцевий арк. із вихідними відомостями).

Місце зберігання: Росія, РНБ (С.-Петербург) (зі збірки Ф. А. Толстого).

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 11. – С. 29-30; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания. – Вып. 4: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта второй половины XVI в. / Сост. Ю. А. Лабунцев. – Москва, 1979. – № 150. – С. 40; Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Сводный каталог. – Кн. 1-2. – Москва, 2003. – № 160. – С. 1081-1082; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 42. – С. 32; Издания кириллической печати XV-XVI вв.: 1491-1600: Каталог книг из собрания ГПБ / РНБ;

Сост. В. И. Лукьяненко. – С.-Петербург, 1993. – № 134. – С. 266; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 152. – С. 279-280; Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской духовной академии. – С.-Петербург, 1891. – Вып. I. – № 34. – С. 49.

Література: Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 133; Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та Дермані після Берестейської унії (1596 р.), її видання і діячі // Бібліологічні вісті. До 350-річчя друкарства. – 1574-1924. – Київ, 1924. – Ч. 1-3. – С. 76; Максимович М. Письма о князьях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Київ, 1866 // Собрание сочинений. – Киев, 1876. – Т. 1. – С. 188; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 122.

Наталія Бондар,
Микола Ковальський

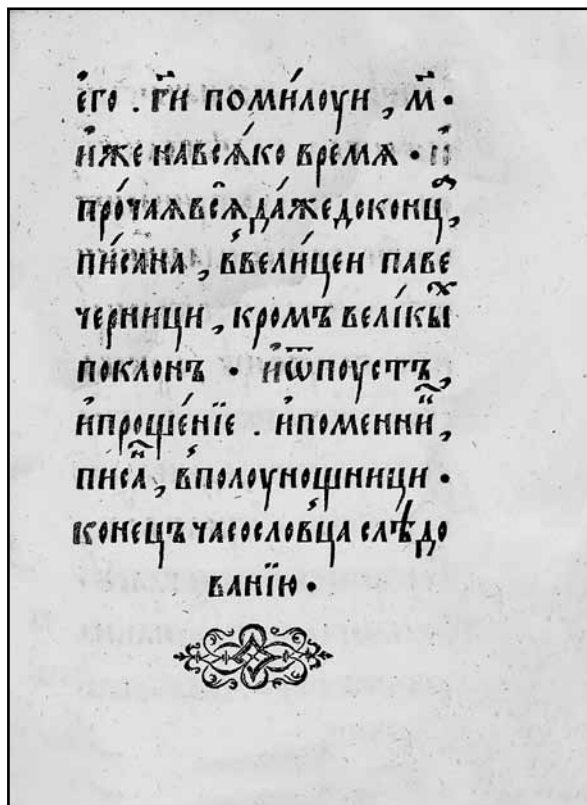
“Часослов” (Острог, 1602)

У післямові сказано, що “напечатана бысть сия книжица Часослов глѣмаа, оученїа ради втрочать, повелѣнїемъ блѣгочестиваго кнѣа Конѣстентина, во стмѣ крещенїа Василїа, кнѣжати Устрозѣскаго и прочаа. Во бѣгоспасаемоѣ ѿчизномъ градѣ его Устрозѣ в лѣто ѿ созданїа мира хзрі [7110], а ѿ поплоти нароженїа снѣа Бѣжїа Хѣа истинного Бѣа и Спѣса нѣшего ххѣв [1602] мѣсеца декабѣря дна і [10]” (цитата за Каратаєвим).

Надруковано великим шрифтом, що й “Книгу о постничествѣ” Василїа Великого (Острог, 1594), який, на думку дослідників, належав П. Мстиславцю і був перевезений ним або одним із його учнів до Острога на початку 90-х рр. XVI століття. Орнаментальне оформлення книжки, зокрема, її заставки також мають місце у віленських виданнях П. Мстиславця. До особливос-

тей видання належить використання червоної крапки. Таким прийомом активно користувався П. Мстиславець, зокрема, у виданні Псалтиря (Вільно, 1576).

Часослов острозького друку 1602 р. належить до надзвичайно рідкісних видань – зберігся у двох примірниках, в обох бракує початку, зокрема, титульного аркуша. Надруковано форматом в 4°, складається із 176 не-нум. арк., організованих у 44 чотириаркушних зошити. Сигнатуру позначено кирилическими цифрами, розміщено на першому аркуші кожного зошита внизу праворуч. Має 12 рядків на сторінці, розмір 10 рядків – 130 мм, дзеркало набору – 140 x 89 мм. Прикрашений заставками, кінцівками, виливними прикрасами. Друк двоколірний.

Сторінка острозького “Часослова” 1602 року

Склад видання – [“Начало вечерни”] – арк. [1-18], “Начало г [3] го часа” – арк. [9-66]; “Начало утрени” – арк. [67-105]; “Начало павечерници” – арк. [106-129]; “Канонъ

Престѣй Бцы” – арк. [130-160]; “Трѣпари въскресны” – арк. [161-166]; “Трѣпари дневныя и Бгородичны” арк. [167-174?]; [“Послесловіе”] – арк. [175-176]. За змістом повторює видання Часовників (Москва, І. Федоров-П. Мстиславецъ, 1565) та (Вільнюс, П. Мстиславецъ, 1575).

Місця зберігання: Україна: Київ (НБУВ, не має вихідних відомостей); Росія, С.-Петербург (РНБ, зі збірки П. Погодіна).

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 16. – С. 37; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1982. – № 12. – С. 24; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 61. – С. 33 (прим. НБУВ не зазначено); Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 169. – С. 298; Кириличні стародруки 15-17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог / Уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, при уч. Т. М. Росовецької. – Київ, 2008. – № 448. – С. 108; Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 149. – С. 23.

Література: Бондар Н. П. Острозькі видання у колекції кириличних видань НБУВ // Бібліотечний вісник. – 1998. – № 4. – С. 27-28; Зернова А. С. Первопечатник П. Т. Мстиславец // Книга: Исслед. и мат. – Москва, 1964. – Сб. 9. – С. 98-100 (фото аркушів), 103-106; Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 130, 134; Мицько І. З. Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліограф. довідник / Упор. І. З. Мицько. – Київ, 1990. – С. 106; Його ж. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 124-125.

Наталія Бондар

“Часослов” (Острог, 1612)

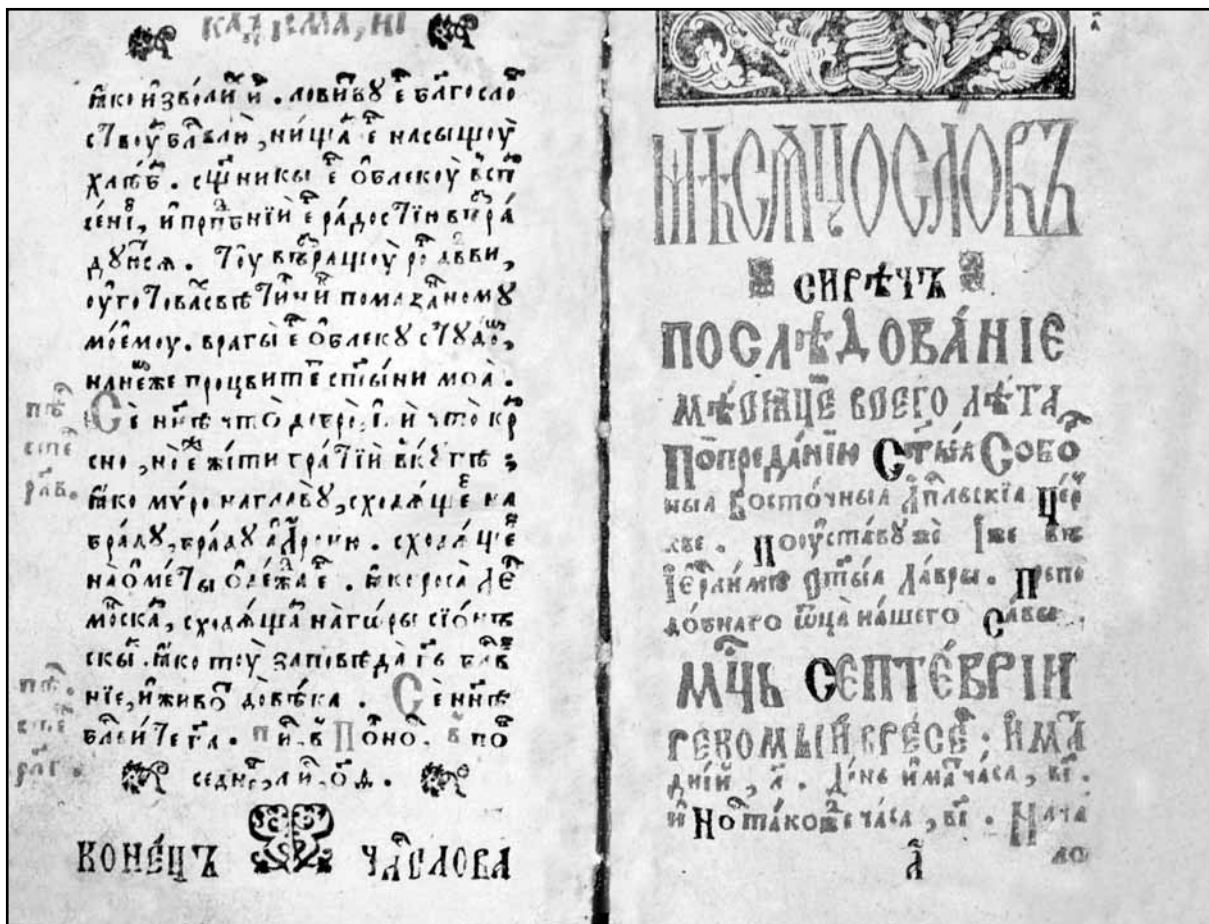
Титульний аркуш – “Часословъ, сирѣчь послѣдованіе слоужбы по преданію церковномѹ, по чиноу часовъ в сего дна положенное”. “Повеленіє пресвѣлаго и бгохранимаго кнѣжти Януша Устроꙋского, кашталана Краковского, изобразиса. В Устроꙋ лѣт ѿ вѣлощенія Хва ахви [1612]. Маа ке [25]”. Надрукований форматом в 8°.

Дзеркало набору: 112 x 64 мм.

Видання відоме в двох варіантах – з окремою нумерацією “Часослова” та “Місяцеслова” ([8], 176, [1], 320 арк.) та із загальною нумерацією обох складових – ([8], 176, [1], 177-420 арк.). Варіанти мають ідентичний набір, однак відрізняються сигнатурами та фоліацією. Поява варіанта з окремою нумерацією “Часослова” та “Місяцеслова” може свідчити про те, що обидві частини могли розповсюджуватися окремо.

Ч. – богослужбовий збірник текстів для священослужителів. Формат – 8°. Аркушів: титул. арк., 7 нenum., 1-498 арк. Всього 61 зош. У пагінації допущена помилка, після 509 арк. ідуть аркуші 600-625 замість 510-536. Рядків 20. Шрифт – 10 рядків 59 і 42 мм. Друк в 2 фарби. Гравюра на звор. тит. арк. – герб князя Януша Острозького розм. 95 x 67 мм. Довкола герба кіновар’ю літери: Я.К.О.К.К., тобто “Януш князь Острозький каштелян Краковский” і вірші на його честь.

Склад видання (за каталогом Фрис, що відповідає примірнику ЛННБУС): Титул – арк. [1]; “На старожитныи клейноть іасне освещеныи и велможных князятъ Устроꙋскихъ” – арк. [2]; “Предмова до чителника” – арк. [2 зв.-4]; “Углавленіе вѣщи” – арк. [4 зв.]; “Начало вечерни” – арк. 1-15 зв.; “Начало вечерниці великія” – арк. 16-63; “Начало полуночниці” – арк. 63 зв.-96 зв.; “Начало утръени” – арк. 97-118; “Часи” – арк. 118 зв.-149; “Междочасіе” – арк. 149 зв.-152;

Розворот острозького "Часослова" 1612 року

"Начало типіком" – арк. 152 зв.-162 зв.; "Тропары" – арк. 163-172 зв.; "Каѳизма иї" – арк. 172-176 зв. (далі склад Місяцеслова – див.: *Мѣсяцеслов 1602 р.*).

"Предмова до чителника", на думку К. Копержинського, можливо, належить *Даміану Наливайку. К. Харлампович* відзначив що Ч. "виданий з дотриманням відомих критичних прийомів, а саме шляхом зіставлення текстів, переважно грецьких".

Публікації: Бычков И. А. Заметки о некоторых церковно-славянских старопечатных книгах. – С.-Петербург, 1988. – С. 5-9.

Місце зберігання: Україна – Львів: НМЛ, ЛННБУС; Росія – Москва: РДБ; С.-Петербург: РНБ; Саратов: Б-ка Саратов. держ. ун-ту, Свердловськ. краєзн. музей.

Каталоги стародруків: Быкова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий. – Ленинград, 1972. – № 21. – С. 43-44; В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов: Метод. указания: Славянская кирилловская печатная книжность XV – первой четверти XVII в. / Сост. Ю. А. Лабынцев. – Москва, 1982. – № 44. – С. 31; Запаско Я., Ісаевич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. I (1574-1700). – № 87. – С. 35-36; Його ж. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. – С.-Петербург, 1861. – № 175. – С. 27; Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. – С.-Петербург, 1883. – Т. 1. – № 211, 212. – С. 322, 323; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України. – Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стря-

тина, Крилоса, Угорець, Рохманова / Авт.-укл. В. Я. Фрис. – Львів, 1996. – № 42. – С. 36-37; Каталог славяно-русских книг церковной печати библиотеки А. И. Кастерина / Сост. В. Ундольский // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – 1848. – Т. 9. – № 83. – С. 102; Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 199. – С. 37; Свенцицкий И. С. Каталог книг церковно-славянской печати. – Жовква, 1908. – № 163(402). – С. 46-47; Строев П. Описание старопечатных книг словянских, служащее дополнением к описаниям библиотек графа Ф. А. Толстова и купца И. Н. Царского. – Москва, 1841. – № 17. – С. 31-33; Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в ГБЛ. – Вып. 1: 1574 – I пол. XVII в. / Сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976. – № 19. – С. 16;

Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – Москва, 1871. – № 190. – Ствп. 28.

Література: Викторовский П. Г. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII в. – Киев, 1912. – Вып. 1. – С. 38; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст. – Львів, 1971. – С. 86-87; Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 136; Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та Дермані після Берестейської унії (1596 р.), її видання і діячі // Бібліологічні вісті. До 350-річчя друкарства 1571-1924. – Київ, 1924. – Ч. 1-3. – С. 81; Харлампович К. Острожская православная икона школа (Исторический очерк) // Киевская старина. – 1897. – Т. 57. – Июль. – С. 869.

*Наталія Бондар,
Микола Ковальський*

Школа латинська в Острозі

Ймовірно, з'явилася після смерті *В.-К. Острозького* за волею католицьких власників Острога як альтернатива православної академії.

В *Актах (хроніці) острозького парафіяльного костелу* в розділі “Зміни в костельному управлінні” під 1617 р. занотовано: “Першого серпня від’їхали отці бернардини... Від’їзд ченців дався взнаки, бо й богослужіння не могло так чинно й статечно в костелі відбуватися, і п. бакалавр Валентинус Заклікович, котрий за наполяганням ченців у будинок костельний на цвинтарі зі школи руської перебрався, аби там при стінах костельних не лише наук і цнот святих, але й богослужіння діток шкільних навчати, знову до школи руської перебрався, не доглядом своїм і лайдакуватим своїм життям через молодих людей будинок той (котрий йому для навчання дітей відведено) вночі вогнем запаливши”.

У цьому ж джерелі, під 1620 р., у розділі “Будинок острозької школи при острозькому костелі” знаходимо такі відомості: “Ксьондз плебан острозький, оскільки застав великий непорядок латинської школи, котра на той час ще при академії руській під керівництвом ректора руського знаходилася, маючи дуже недбайливих наставників, так що ні оздоби в латинському костелі з тієї школи не будучи у змозі мати, ні жодного помічника до відправлення святої меси не міг мати. Більше того, шкільна молодь через недогляд і шкільну недбалість повна була поганих безсоромних звичаїв. Кс. плебан, запобігаючи тому й відновлення

шкільного порядку бажаючи, збудував два приміщення для латинської школи при острозькому костелі...”. Про деякі витрати, вочевидь, пов’язані з цим будівництвом, повідомляється в інформації про костельні видатки у 1619 р.: “Теслям від побиття школи флоренів 6. За деревину до комина флорен 1 грошів 7 1/2. Від майстрування комина далось флорен 1. За печі у школі і кімнаті бакалаврській флоренів 5. За пруди і за залізо до склепіння печей грошів 24”.

Згадка у джерелі про перебування Ш. “на той час ще при академії руській під керівництвом ректора руського” означала не вияв якогось добросусідства, а, певно, повідомляла, що Ш. не була ще цілком самостійною одиницею й після невдалої спроби з В. Закліковичем і до побудови власного приміщення продовжувала знаходитися у складі академії як її структурний підрозділ. Відокремлення, вірогідно, відбулося у другій половині 1620 р. – першій половині 1621 років. Примітним у цьому процесі може бути те, що в 1603 р. на пригородку в Острозі згадується “школа”, тобто, православна академія; в ревізії володінь О. Острозького перед їх поділом між його дочками від 1620 р. вже говориться: “Там же Академія, школи і друкарня, і інші будівлі колегіацькі, польські і руські...”, а в інвентарі ординацької частини Острозької волості від 1621 р. знову в однині називається “Школа руська спільна”.

Після відокремлення Ш. розпочинається її “зростання” та зміцнення. Так, у листі “До руських острозьких бакалаврів” від 22.02.1623 р. *А.-А. Ходкевич (Острозька)* спочатку говорить нібито про волю свого

діда В.-К. Острозького, “котрий, бажаючи, аби розвиваючись наука у школі римській так латинською мовою, як і грецькою, перешкоди жодної від руської школи не мала, на що й певну суму призначив”. Своєю чергою, і вона висловила побажання, “аби римська школа у своїй науці жодної перешкоди від школи руської не мала, а якби щось таке за правдивою відомістю трапилося, і ми про те почули, тоді та сума тій школі призначена має пропасти” (див.: *Фундації Острозької академії*). Певно, невдовзі з’являється лист тієї ж княгині із заборонаю руським бакалаврам викладати по-польськи й по-латинськи, а лише по-руськи. Нарешті, роблячи 25.10.1624 р. фундацію *Острозькому парафіяльному костелові*, княгиня зазначила: “І це ще докладаю, аби для вправлення діток у християнській побожності і визволенних науках (! – Т. В.), не порушуючи волі святої пам’яті князя Костянтина на Острозі київського воєводи, діда мого, з фундації на Суражі, учиненої на школу грецьку і латинську, за дозволом усіх дідичів ясновельможних князів Острозьких, дозволяю, аби на костельну католицьку школу приходилась половина тієї фундації, тобто сто вісімдесят злотих. З чого острозький ксьондз плебан повинен буде утримувати старанного бакалавра, котрий від своїх дітей іншої плати брати не повинен”. У такий спосіб до Ш. відійшла частина грошової фундації, призначеної свого часу православної академії, а загалом все це звело останню до рівня прицерковної школи, в той час як латинська школа піднялась на відносно вищий освітній рівень.

В *Актах (хроніці) острозького парафіяльного костелу* в переліку острозьких католицьких парафіян від 1622 р. є згадки про школярів, певно, тієї ж таки латинської школи: “Андрій Зитониця син у школі”, “Христов син їх у школі” та “Тригорій сирота до школи дано”. Згідно зі “Звичаями”, впровадженими у 1624 р. острозьким плебаном Миколаєм-

Олександром Рамультом, євреї повинні були давати бакалаврові на Різдво і Пасху по 1 талерові. Зовнішній вигляд Ш., особливості викладання та подальша доля, невідомі. Можливо, перестала існувати в середині XVII ст. у зв’язку з визвольною війною під проводом Б. Хмельницького.

Джерела: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 131; “До руських острозьких бакалаврів” (часткова фотокопія) // Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 68; Інвентар частини замку в Острозі 1620 р. / Підг. М. Боянівська // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 122; Інвентарі дворів та замочків Острожчини 1621 р. / Підг. І. Ворончук // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 128; Ковальський М. До історії латинської школи в Острозі. “Budynek Szkoły Ostrogskiej przy Kościele Ostrogskim (1620)” / Підг. М. Ковальський // Wołanie z Wołynia=Воляння з Волині. – 1996. – № 9. – С. 37-39; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 75, 79, 185, 296; Akta kościoła farnego Ostrogskiego od 1622 r. / Wyd. J. Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – S. 196, 201, 205, 210; Archiwum Państwowe w Krakowie (Polska). – Archiwum Sanguszków. – Rękopisy. – Sygn. 1031. – S. 118-119, 153-154, 189, 220; Kronika parafii Ostrogskiej. [Rok Pański] 1617. Odmiana w rządzie kościelnym / Підг. Т. Вихованець // Wołanie z Wołynia=Воляння з Волині. – 1999. – № 30. – С. 45-46.

Література: Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 182-186; Ковальський М. П. Документи родинного фонду Сангушків Краківського Державного Воєводського Архіву як джерела з соціально-економічної історії України XVI-XVIII ст. // Архіви України. – 1983. – № 3. – С. 60-63; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 66-67; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa, Kraków, 1913. – S. 140-141; Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec; Ostróg, 2001. – S. 26.

Шпиталі єврейські в Острозі

В Острозі існували, ймовірно, вже в XVI столітті. В акті поділу володінь Острозьких між Олександром та Янушем Костянтиновичами в 1603 р. в Острозі на частині Олександра називається “шпиталь жидівський”. Інвентар ординацької частини Острозької волості від 1621 р. на Великій Жидівській вулиці в Острозі згадує про “шпиталь зборовий”. Оскільки йдеться про споруди на різних частинах міста, то, вочевидь, маються на увазі різні об’єкти. Про “шпиталь жидівський”, який знаходився за єврейською школою на ординацькій частині, згадують також інвентар кінця XVII ст. та інвентар 1708 р., а інвентар тієї ж частини Острога 1724 р. називає “порожні плаці біля жидівського шпиталю”. Вірогідно, Жидівська вулиця на ординацькій частині розпочиналася від конвікту о. єзуїтів, тобто Колегіуму Нобіліуму, і йшла попри паркан пригородка у північно-західному напрямку аж по міській мур приблизно від сучасного перетину вул. Островського та пр-ту Незалежності уздовж пр-ту Незалежності. Шпиталь на частині О. Острозького, вочевидь, знаходився в межах єврейського кварталу у східній частині міста.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 81, 297; Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa, Polska). – Zbiór Branickich z Suchej. – Sygn. 323/409. – S. 590; Archiwum państwowe w Krakowie (Polska). – Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 461. – K. 379; Osadłość miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Wołyński. – Równie, 1938. – T. 7. – S. 188.

Література: Вихованець Т. В. Інвентар Острога та частини Острожчини від 1708 року як джерело з історичної топографії міста // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – Вип. 2-3. – С. 31; Його ж. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С.196; Його ж. Острозькі шпиталі

2 пол. XVI – XVIII ст. // Історія музейництва, пам’яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині. – Острог, 2006. – Вип. I. – С. 83-100; Рафальський Л. Свято-Троїцький храм, бивший в г. Остроге, на Волині // Волинские епархиальные ведомости. – 1883. – № 23. – С. 669-681; № 24. – С. 696-707.

Тарас Вихованець

Шпиталі католицькі в Острозі

У роки функціонування ОА в місті було щонайменше два католицькі шпиталі. В *Актах (хроніці) острозького парафіяльного костелу* під 1620 р. є записи про ремонт одного з них. В інвентарі ординацької частини Острога від 1621 р. по вулиці Низькій згадується “шпиталь польський”. Інституція на початку XVII ст., вочевидь, ледве зводила кінці з кінцями. Станом на 1 січня 1622 року в ній нараховувалося 12 “убогих”, котрих навіть не було чим годувати. Відтак, 25 червня 1622 року, А.-А. Ходкевич (Острозька) “з урожаїв і прибутків... острозьких” учинила шпиталеві надання на провізію. 27 жовтня 1623 року та ж княгиня зобов’язала острозького пробоща доглядати за шпиталем та записала на нього 2 000 зл. Можливо, якусь опіку над закладом здійснював Анджей Кветновіч, котрому в жовтні того ж таки 1623 р. було дано “на потреби шпитальні флоренів 8”. В *Актах (хроніці) острозького парафіяльного костелу* під 1622 р. зазначені видатки “на ремонт шпиталю старого”. Про польський “шпиталь старий” за Луцькою брамою згадує в тестаменті від 14 лютого 1625 року Юрій Залеський. Чи мала інституція хоча б мінімальну систему персоналу – невідомо, та й про лікаря чи аптекаря, як це було у *Шпиталі православному*, за браком джерел говорити не можемо.

Згаданий Ю. Залеський у своєму заповіті

називає також фундований *А.-А. Ходкевич* “шпиталь новий”, який був другим острозьким католицьким закладом опіки: його на честь св. Франциска Ксаверія княгиня, правдоподібно, заснувала на своїй частині міста, щоб він був незалежним від інших співвласників Острога. *С. Кардашевич* згадує надання *Анни-Алоїзи* острозькому шпиталеві щорічного прибутку з острозької папірні, датоване 15.02.1625 роком. Та ж княгиня тестаментом від 20.06.1651 р. передала шпиталеві св. Франциска Ксаверія 2000 зл., щорічний дохід від папірні та деякі прибутки з острозького фільварку. В інвентарях володінь *А.-А. Ходкевич* (*Острозької*) середини XVII ст. значиться, що острозька папірня давала річно 50 зл., котрі віддавано шпиталеві.

Вулиця Низька, на якій розташовувався давніший шпиталь, знаходилася на частині *Я. К. Острозького* в передмісті Суха Воля між західним оборонним земляним валом та західною частиною міського муру, відтак, приблизно на території теперішньої центральної міської площі. Місцезнаходження шпиталю св. Франциска Ксаверія невідоме.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 299, 368; ЦДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 471-473 (документ виявлений І. А. Тесленком); Akta kościoła farnego Ostrogskiego od 1622 r. / Wyd. J. Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – С. 199, 208; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Zbiór Branickich z Sucheju. – Sygn. 323/409. – К. 615; Archiwum Państwowe w Krakowie (Polska). – Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 1031. – С. 190, 206-207, 212, 216-222, 276.

Література: Атаманенко В. Б. Джерела вивчення фундаційної діяльності князів Острозьких // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – 2003-2004. – Вип. 2-3. – С. 6, 9; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 191-193; Його ж. Острозькі шпиталі 2 пол. XVI – XVIII ст. // Історія музейництва, пам’яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині. – Острог,

2006. – Вип. 1. – С. 88-92; Ковальський М. П. Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини, виявлені в Головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві // М-ли IV наук. – краєзн. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Сокаль, 1993. – С. 70; Його ж. Острожский инвентарь 1654 г. // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI – XX вв. – Днепропетровск, 1990. – С. 38; Левицкой О. Анна-Алоиза, княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – С. 354; Мацюк О. Острозька папірня кінця XVI – початку XVII ст. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 38; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005. – С. 130; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913. – S. 163, 168, 170.

Тарас Вихованець

Шпиталь православний в Острозі

Виник, вірогідно, у 1576-1577 рр. з ініціативи *В.-К. Острозького* разом із заснуванням академії, оскільки в одному з фіскальних документів за цей період в Острозі згадуються “перед замкомъ почемши от шпитали домки уличные”. 6 000 кіп литовських грошей на академію та Ш. в Острозі записала у 1579 р. *Гальшка Острозька*. Створюючи академію, князь одночасно, як видно з “Підтвердження від короля Стефана Баторія фундації київського воєводи, маршалка Волинської землі князя Костянтина Острозького шпиталеві в Острозі (14 лютого 1585 року у Варшаві). 1585 р., лютий 25. Варшава”, наказав збудувати “дім шпитальний, а в нім церкву закладення Святої Трійці” для людей “народу нашого християнського за волею і вподобанням Божим як тяжкими хворобами, так і недостатком навіданих, котрі самі собі жодного порятунку ані допомоги вчинити не можуть”.

У джерелах та літературі Ш. іменується також монастирем. Призначався для тридцяти осіб людей “добрих побожного життя”, “не чужих, але з власних маєтків моїх (В.-К. Острозького. – Т. В.) батьківських і будь-яким чином набутих будь-якого стану, тільки вірних грецькій церкві”. Для опікуваних передбачалися “найкращі ліки відповідно до хвороби”, а також щоденне харчування згідно з потребою. Персонал закладу мав складатися з “лікаря, балвіра, цирульника”, які повинні були бути “досвідчені у ліках і не п’яниці”. У Ш. мав перебувати аптекар “з достатньою аптекою зілля для ліків”, а для послугування хворим та двірської роботи у закладі повинні були бути чотири дорослі парубки, двоє хлоп’ят-підлітків, кухар, три, очевидно, молоді, та чотири старі жінки. За роботу передбачалася винагорода “згідно з домовленістю”.

Для економічного забезпечення функціонування Ш. та *Церкви Святотроїцької* князь надавав “замок, містечко Нове і село Сураж, село Турову, село Онишківці, село Ходаки, село Зіньки, село друге Зіньки, село Ізерне, двір і село Тетерівку”. Ш., церква при ньому й усі надані маєтки повинні були бути в завідуванні “дозорці” – “чоловіка віри християнської вірного Східній Церкві”, механізм обрання якого обумовлювався фундаційним документом.

Знаходився Ш. приблизно при з’єднанні нинішніх пр-ту Незалежності з вул. Острозького. У 1596 р. як “строїтелі старші іменій шпиталю острозького” згадуються Богдан Котович-Здітовський та Василь Малушицький. У деяких документах 1607 р. та 1609 р. як “строїтель і владар того [острозького] шпиталю” зустрічається Олександр Соколдський. Вочевидь, час розквіту Ш. збігається з періодом zenіту академії, а поступовий занепад намічається після смерті В.-К. Острозького. Згідно з *Актом поділу володінь князя В.-К. Острозького між його*

синами Янушем і Олександром 1603 р., Ш. та належні до нього маєтки повинні були перебувати під спільною опікою обох власників.

Ситуація зі Ш. змінилася після смерті у 1620 р. *Я. Острозького*. Певно, передбачаючи у перспективі закріпити перебування в Острозі єзуїтів, після отримання у 1621 р. частини Острога та волості А.-А. *Ходкевич* в 1622 р. “вимогла” від Афанасія Пузини оренду Суразької волості, зобов’язуючись виплачувати на Ш. та *Церкву Святотроїцьку* щорічно по 2000, а самому Пузині – 1000 зл. Як повідомляв А. Пузина, ще 15 серпня 1618 року. Сураж із волостю був переданий йому в аренду з відома пресвітера *Церкви Святотроїцької* Никандра, священника *Церкви Миколаївської* Василя та ректора академії й дозорці Суразьких добр і шпиталю *Сави Флячича*. *Анна-Алоїза* виконувала свої зобов’язання до 1632 р. й лише щодо Пузини, не передаючи жодних коштів на утримання Ш. Завдяки таким діям княгині, економічна опора закладу фактично була зруйнована. У 1624 р. *Анна-Алоїза*, чинячи фундацію острозькому парафіяльному костелові, записала частину прибутків на Суражі та волості для прикостельної *Школи латинської*. Незважаючи на це, Ш. ще продовжував, очевидно, якимось чином діяти. Перед 19 червня 1628 року. А.-А. *Ходкевич (Острозька)* заявила, що “по уступенью Антонего [ад]министратора церкви монастиря албо рачей шпиталю острозького до того ж шпиталю [ад]министратора Онуфрия попа (чернече ім’я Олександра) презентувала и подала”. Про Ш. побіжно згадує під 1636 р. “*Острозький літописець*”. Автор згаданого нарративу повідомляє, що того ж року восени в Острозі наступила унія. Певно, того ж 1636 р. чи раніше, Ш. став уніатським, бо в *Актах (хроніці) острозького парафіяльного костелу* є повідомлення, що “Дня 14 квітня [1636] поховано під кофницею Ядвігу Янову Ковалеву з уніатського шпиталю, дано від гробу зл. 10”. Вірогідно, йдеться про колиш-

ній Ш. Остаточо ліквідований створенням 1640 р. в Острозі Колегіуму Нобіліуму.

Джерела: Архив Юго-Западной России. – Киев, 1883. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 675-677; Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 131, 138; Заповіт княжни Гальшки Острозької. 1579 р., березня 16 / Підгот. Л. Демченко // Острозька давнина: дослідження і матеріали / Відп. ред. І. Мицько. – Львів, 1995. – Вип. I. – С. 110-111; ЛННБУС. В. 1. – Ф. Радзимицьких 181/VI, 4. – ч. 1 а. – Арк. 8а; Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004. – С. 48, 74; Підтвердження від короля Стефана Баторія фундації київського воєводи, маршалка Волинської землі князя Костянтина Острозького шпиталеві в Острозі (14 лютого 1585 р. у Варшаві). 1585 р., лютий 25. Варшава / Підгот. М. Боянівська // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. I. – Львів, 1995. – С. 114-119; Податкові реєстри сплати королівщини з міст Острога (1576) і Дубна (1586) / Підгот. Т. Ю. Гирич // Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Біобібліографічний довідник. – Київ, 1990. – С. 146; Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa, Polska). – Archiwum Radziwiłłów. – Dział XI. – Sygn. 27. – S. 73-80; Archiwum Państwowe w Krakowie (Polska). – Archiwum Sanguszków. Rękopisy. – Sygn. 1031. – S. 216-222, 246; Postanowienie na akademię ostrozską / Підгот. В. Щербак [у:] Мицько Ю. Postanowienie na akademię ostrozską // Там само. – С. 120-121.

Література: Атаманенко В. Джерела вивчення фундаційної діяльності князів Острозьких // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. –

2003-2004. – Вип. 2-3. – С. 6; Його ж. Маєткове забезпечення церкви на Волині в 2-й полов. XVI – 1-й полов. XVII ст. // Релігія і церква в історії Волині. Зб. наук. праць під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 63-65; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 175-177; Його ж. Острозькі шпитали 2 пол. XVI – XVIII ст. // Історія музейництва, пам’яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині. – Острог, 2006. – Вип. I. – С. 83-88; Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 133-134; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 21, 66-67, 104, 113; Рафальський Л. Свято-Троїцький храм, бывший в г. Остроге, на Волини // Волинские епархиальные ведомости. – 1883. – № 23. – С. 669-681; № 24. – С. 696-707; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005. – С. 132; Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995 / Opr. L. Grzebień SI. – Kraków, 1996. – S. 482-483; Kempa T. Akademia i drukarnia Ostrogska. – Biały Dunajec, Ostróg, 2006. – S. 19-20; Ejusdem. Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – S.78; Ejusdem. Konstancy Wasyl Ostrogski (ok.1524/1525-1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 102-103; Kowalów W. J., ks. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec, Ostróg, 2001. – S. 46-47; Załęski S. Jezuiti w Polsce. – Kraków, 1905. – T. 4. – Cz. 3. – S.1259.

Тарас Вихованець

Підсумок (Резюме)¹

“Острозька Академія XVI-XVII ст.” є довідковим виданням, яке присвячене першому вищому навчальному закладові у східних слов’ян. Мета цієї книги – узагальнити досягнення попередньої історіографії, а також власні наукові студії, подати систематизовану інформацію про цей перший у східних слов’ян навчальний заклад вищого типу. Побудований за алфавітним принципом, довідник включає вірогідні відомості про діячів Академії, її меценатів і фундаторів, книжкову продукцію, видану тоді в Острозі, починаючи від Букваря (Азбуки) 1578 р. і до Часослова 1612 року. Діяльність Академії тісно пов’язується із реальним історичним середовищем тогочасного Острога: вміщені статті про церкви, храми різних конфесій, монастирі, навчальні заклади католиків та іудеїв, архітектуру, образотворче, декоративно-прикладне і музичне мистецтво, зокрема, про острозький наспів. Окреме місце займають джерелознавчі, археографічні та історіографічні (персональні) статті та огляди, зокрема, про дослідників історії Академії і Острога (серед них М. Максимович, Я. Перлштейн, К. Харлампович, С. Кардашевич, І. Франко, М. Грушевський, А. Сендульський, М. Тучемський, Й. Новицький, І. Огієнко тощо).

¹ Текст “Підсумку (Резюме)” мовою оригіналу складений М. Ковальським, переклади іншими мовами виконали Н. Ломінська і О. Изментінов (англійською), А. Довбенюк (французькою), В. Ханенко (німецькою), кс. В.-Ю. Ковалів (польською), М. Ковальський (російською).

Історія Острозької Академії, розповіді про її діячів і випускників (до них належали Г. і М. Смотрицькі, Д. Наливайко, К. Лукаріс, А. Римша та ін.) розглядаються також і в контексті діяльності Острозької друкарні. Центральне місце займає розповідь про представників роду кн. Острозьких і особливо Василя-Костянтина, ініціатора заснування в Острозі Академії і друкарні, та його племінниці Гальшки – фундаторки академії в Острозі. Широка краєзнавча діяльність, здійснювана на початку XX ст. (Братство ім. князів Острозьких) і наприкінці цього ж століття (“Спадщина” ім. кн. Острозьких), розглядається в напрямку збереження і розвитку традицій Острозької академії, просвітницької і наукової справ. Окрему вартість мають бібліографічні довідки та ілюстративний матеріал до статей. Це видання сприятиме не тільки популяризації історії академії і її надбань, а й стане певним стимулом для подальших наукових студій.

Итоги (Резюме)

“Острозька Академія XVI-XVII ст.” (“Острожская Академия XVI-XVII вв.”) является справочным изданием, которое посвящено первому высшему учебному заведению (приблизительно 1576-1636) у восточных славян. Цель этой книги – обобщить достижения предыдущей историографии, а также собственные научные изыскания, изложить систематизированную информацию об этом первом у восточных славян учебном заве-

дении высшего типа. Построенный по алфавитному принципу, справочник содержит достоверные сведения о деятелях Академии, ее меценатах и фундаторах, книжной продукции, изданной тогда в Остроге, начиная с Букваря (Азбуки) 1578 г. и по Часослов 1612 года. Деятельность Академии тесным образом связывается с реальной исторической средой Острога того времени (помещены статьи о церквях, храмах различных конфессий, монастырях, учебных заведениях католиков и иудеев, архитектуре, изобразительном, декоративно-прикладном и музыкальном искусствах, в частности, об острожском напеве). Отдельное место занимают источниковедческие, археографические, историографические (персональные) статьи и обзоры, среди них об исследователях истории академии и Острога (в их числе о М. Максимовиче, А. Перлштейне, К. Харламповиче, С. Кардашевиче, И. Франко, М. Грушевском, А. Сендульском, М. Тучемском, И. Новицком, И. Огиенко и др.). История Острожской академии, статьи о ее деятелях и выпускниках (к ним принадлежали Г. и М. Смотрицкие, Д. Наливайко, К. Лукарис, А. Рымша и др.) рассматриваются также в контексте деятельности Острожской типографии. Центральное место занимают повествования о представителях рода кн. Острожских и в особенности Василие-Константине, инициаторе основания в Остроге академии и типографии, и его племяннице Гальшке – фундаторше Академии. Широкая краеведческая деятельность, осуществляем в начале XX в. (Братство им. кн. Острожских) и на исходе этого же столетия (“Наследие” (“Спадщина”) им. кн. Острожских), рассматривается в направлении сохранения и развития традиций Острожской академии, просвещения и науки. Особую ценность представляют собой библиографические справки и иллюстративный материал к статьям. Данное издание, будет способствовать не только популяризации ис-

тории академии и ее достижений, но и послужит определенным стимулом для последующих научных изысканий.

Summary

“Ostroh Academy of the 16-17-th centuries” (in Ukrainian language) is the reference edition devoted to the first institution of higher learning in Eastern Europe (about 1576-1636). This book aims to generalize the achievements of the former Historiography, our own research; to give systematic information about the first East Slavs’ higher school. Written in alphabetic order, the reference book includes trustworthy information about the scholars, patrons and sponsors of the Academy, and about the books published in Ostroh during those times from the Primer (abc-book) in the year of 1578 to Chasoslov in the year of 1612. The Academy activity is closely connected with the real historical surroundings of the then Ostroh (including the articles about the churches, the temples of different confessions, monasteries, Catholic and Hebrew schools, the fine arts, the architecture, arts and crafts, and music, especially about the Ostroh Tune). Special attention is paid to personal source studies, archeographical and historiographical articles and reviews about the researchers of Ostroh and the Academy history (among them are M. Maksymovych, Y. Perlstein, K. Kharlampovych, S. Kardashevych, I. Franko, M. Hrushevsky, A. Sendulsky, M. Tuchemsky, Y. Novytsky, I. Ohiyenko, Y. Isayevych). The history of Ostroh Academy, the stories about its scholars and graduates such as H. Smotrytsky and M. Smotrytsky, D. Nalyvaiko, K. Lukaris, A. Rymsha and others are considered in the context of the Ostroh print-shop activity. The story about Princes Ostrozhsy, especially Vasyl-Kostyantyn, who initiated the foundation of the Academy and the

print-shop in Ostroh, and his niece Halshka – the patroness and sponsor of the Academy is of great concern in the book. Intensive regional ethnography studies, which were undertaken at the beginning of the twentieth century (Prices Ostrozhsy Brotherhood) and at the end of the same century (Heritage Brotherhood named after Prince Ostrozhsy), are considered in the sense of preserving and developing the Ostroh Academy traditions, educational and scientific activities. The book includes worth-while bibliographical information and illustrations to the articles. This edition will not only favour the popularization of the Ostroh Academy history and its achievements, but it will also become a certain incentive for further scientific studies.

Sommaire (Résumé)

“Ostrozska Akademia XVI – XVII st. (“Académie d’Ostrog de XVI – XVII st.”) est une édition encyclopédique, consacrée au premier établissement d’enseignement supérieur à l’Europe orientale. Généraliser les résultats d’historiographie précédente ainsi que ses propres connaissances scientifiques, présenter les renseignements systematisés de cette première haute école de Slaves orientaux est l’objectif de ce livre. Cette édition présentée sous forme d’article (par ordre alphabétique) renferme de grandes vérités de savants, de mécènes et de fondateurs de l’Académie d’Ostrog ainsi que de production imprimée qui a été éditée à Ostrog en ce temps-là à partir d’Abécédaire (Alphabet) en 1578 jusqu’ à Chroniques en 1612. Les activités de l’Académie entrent en relation avec le milieu historique réel d’Ostrog d’alors, il y a des articles d’églises, de temples, de confessions différentes, de couvents, d’écoles catholiques et judaïques, d’architecture, d’arts plastiques, appliqués et non professionnels, surtout la mélodie d’Ostrog. Les articles et les aperçus de bonne

source, archéographiques et historiographiques occupent ici une place particulière. Ce sont les articles des investigateurs d’histoire de l’Académie et d’Ostrog (parmi eux M. Maximovitch, Ya. Perlstein, K. Harlampovitch, S. Kardachevitch, I. Franko, M. Grouchevski, A. Sendoulski, M. Toutchemski, Jo. Novitski, J. Oghienko et d’autres). L’Histoire de l’Académie d’Ostrog, les narrations de ses savants et de ses promus (G. et M. Smotritski (le père et le fils), D. Nalivaiko, K. Loukarisse, A. Rimcha et autrui) sont examinées aussi dans le contexte d’activité de l’imprimerie d’Ostrog. La narration de représentants de la famille des princes Ostrozski et surtout de Vassile-Kostiantine, le promoteur de l’Académie et de l’imprimerie à Ostrog ainsi que de sa nièce Galchka, la fondatrice de l’Académie à Ostrog occupe le passage central. Les larges activités ethnographiques, réalisées au début de XXe s. (Confrérie princes Ostrozski) et à la fin de ce siècle (“Succession” princes Ostrozski) sont examinées dans le sens de maintien et de développement des traditions de l’Académie d’Ostrog, les affaires scientifiques et cultivées. Les informations bibliographiques et l’illustration jouent un rôle considérable dans cet ouvrage. La présente édition favorisera à la popularisation d’histoire de l’Académie et de ses succès ainsi qu’elle deviendra un aiguillon important aux recherches scientifiques ultérieures.

Zusammenfassung

Das vorliegende Werk “Akademie zu Ostrog im 16. und 17. Jahrhundert” ist die enzyklopädische Edition, welche sich mit der ersten Hochschule Osteuropas (1576-1636) gewidmet ist. Das Werk setzt sich zum Ziel, neben allgemeinen Erkenntnissen der frühen Historiographie die Ergebnisse eigener wissenschaftlicher Studien über die

erste ostslawische Hochschule systematisch darzustellen. Die Enzyklopädie enthält in alphabetischer Reihenfolge Informationen über Wissenschaftler, Schirmherren und Förderer der Akademie. Ferner gibt sie Informationen über die Bücher, die in Ostrog jener Zeit veröffentlicht wurden, vom ABC-Buch (1578) bis zum Gebetbuch (Tschassoslow) aus dem Jahre 1612. Die Tätigkeit der Akademie steht hierbei in enger Wechselwirkung mit der historischen Entwicklung Ostrogs. Die Enzyklopädie beinhaltet folglich Artikel über Gotteshäuser verschiedener Konfessionen, über Klöster, über katholische und jüdische Lehranstalten, über die Bildende Kunst, die Architektur, über Kunsthandwerk, über Musik und Ostroger Gesänge. Besonderes Interesse widmet man personengebundenen, archäographischen und historiographischen Artikeln und allgemeinen Berichten über die Geschichtsforscher von Ostrog und der Akademie (u.a.M. Maksymowytsh, J. Perlstein, K. Charlampowytsh, S. Kardaszewycz, I. Franko, M. Hruschewskij, A. Sendulskij, M. Tutschemskij, J. Nowyzkij, I. Ogienko, J. Issajewytshush). Die Geschichte der Akademie zu Ostrog sowie die Berichte über Persönlichkeiten und Absolventen, zu denen H. und M. Smotryzkij, D. Nalywajko, K. Lukaris, A. Rymyscha und andere gehören, sind im Kontext der Tätigkeit der Ostroger Druckerei zu sehen. Einen wichtigen Platz nimmt dabei die Darstellung des Herrschergeschlechtes der Ostrogsky ein, insbesondere von Wassyl-Kostyantyn, der die Gründung der Akademie und der Druckerei veranlaßte, und seiner Nichte Halschka, unter dieser Schirmherrschaft die Akademie stand. Die von der Fürst-Ostrogsky-Bruderschaft durchgeführten regional und landeskundlichen Forschungsarbeiten vom Beginn des 20. Jahrhunderts und die zum Ende dieses Jahrhunderts von der Nachlaßgesellschaft der Akademie initiierten Studien sind Grundlage für die Pflege und Fortentwicklung der erzieherischen und wissenschaftlichen

Anträge der Akademie. Das Werk enthält umfangreiche bibliographische Informationen und Illustrationen zu den jeweiligen Artikeln. Diese Veröffentlichung dient nicht alleine der Information eines breiteren Publikums über die Geschichte der Akademie zu Ostrog und ihrer Errungenschaften. Darüber hinaus will sie Anstoß für weiterführende, einschlägige wissenschaftliche Studien sein.

Streszczenie (Résumé)

„Akademia Ostrogska w XVI-XVII wieku” jest wydaniem informacyjnym dedukowane pierwszemu zakładowi naukowemu (ok. 1576-1636) w Europie Wschodniej. Celem niniejszej książki jest ogólnienie dotychczasowej historiografii oraz własne naukowe studia, podanie usystematyzowanej informacji o tym pierwszym u Słowian Wschodnich zakładzie naukowym wyższego typu. Ułożony według porządku alfabetycznego przewodnik obejmuje wiarygodne informacje (wiadomość) nt. wykładowców Akademii, o jej mecenatów i fundatorów, wydaniach książkowych, które wówczas ukazały się w Ostrogu, począwszy od „Bukwara” („Azbuki”, 1578) po „Czasosłow” (1612). Działalność Akademii ściśle powiązana jest z realnym środowiskiem historycznym ówczesnego Ostroga (zamieszczone są artykuły o cerkwiach, świątyniach różnych wyznań, klasztorach, zakładach nauczania katolików i wyznania mojżeszowego, architekturze, sztuce plastycznej i użytkowej, szczególnie o chorale ostrogskim). Osobne miejsce zajmują artykuły i szkice źródłoznawcze, archeograficzne i historiograficzne (osobowe), szczególnie o badaczach historii Akademii i Ostroga (m. in. M. Maksymowycz, J. Perlsztajn, K. Charlampowycz, S. Kardaszewicz, I. Franko, M. Hruszewskij, A. Sendulskij, M. Tuczemkij, J. Nowicki, I. Ohijenko i in.). Historia Akademii Ostrogskiej,

studja o jej wykładowcach i absolwentach (do nich należeli H. i M. Smotrycki, D. Nalewajko, C. Łukaris, A. Rymsha i inni) są rozpatrywane także i w kontekście działalności drukarni Ostrogskiej. Centralne miejsce zajmuje historia przedstawicieli rodu książąt Ostrogskich, a szczególnie Bazylego Konstantego, inicjatora założenia w Ostrogu Akademii i drukarni oraz jego bratanicy Halszki – fundatorki Akademii w Ostrogu. Szeroka działalność krajoznawcza, realizowana na początku XX w. (Bractwo im. Książąt Ostrogskich) i pod koniec obecnego wieku („Dziedzictwo” („Спадщина”) im. Książąt Ostrogskich), rozpatruje się od strony zachowania i rozwoju tradycji Akademii Ostrogskiej, idei oświatowych i naukowych. Szczególną wartość mają krótkie informacje bibliograficzne i materiał ilustracyjny do artykułów. Niniejsze wydanie zarówno sprzyja popularyzacji historii Akademii i jej osiągnięć, jak i stanie się pewnym stymulatorem dla dalszych studiów naukowych.

Argumentum (Resume)

“Academia Ostrogiana XVI – XVII s.” est conatus editionis encyclopedicae, quae primae in Europa Orientali scholae superiori (circa ab a. 1576 usque ad a. 1636) dedicata est. Hic liber habet finem eventus historiographorum praeteritorum temporum nec non studia propria comprehendere atque de prima in Slavis Orientalibus schola huius generis via ac ratione disserere. Encyclopedia in modo alphabetico posita testimonia vera de Academiae auctoribus eiusque maecenatibus atque fundatoribus et de libris turn Ostrogiae editis ab Abecedario (Asbuca) a. 1578 usque ad Tchasoslow a. 1612

editum complectitur. Actiones Academiae, ut tum res Ostrogiae habebatur, tranctantur: inveniuntur disputationes de aedibus sacris, de ecclesiis rituum variorum, de monasteriis, de scholis Catholicorum atque Iudaeorum, de architectura, de arte pictoria et decorativo-practica et musica et praecipue de modulis Ostrogianis. Locum singularem obtinent disputationes et conspectus ad studia artium variorum spectantes, ut puta de operibus archetypis et de archeographia et de scriptis historiographorum et singulatim de investigatoribus rerum gestarum Academiae Ostrogiaeque (inter quos sunt M. Maximowitch, A. Perlshtein, K. Charlampowitch, S. Cardashewitch, I. Franko, M. Grushewski, A. Sendulski, M. Tutchemski, J. Nowizki, I. Ogienko et alic). Res gestae Academiae Ostrogianae et narrationes de eius auctoribus atque alumnis (in hoc numero sunt H. Smotrizki et M. Smotrizki et D. Nalywajko et K. Lukaris et A. Rymsha e. a.) pertinentes etiam ad actiones Ostrogianae officinae typographicae tractantur. Locum principem obtinet narratio de membris domus ducum Ostrogianorum et praecipue de Vasylio-Constantino, auctore Academiae officinaeque typographicae in urbe Ostrogiana condendae deque eius propinqua Halszka, fundatore Academiae Ostrogianae. Actiones intentae locorum ediscendorum causa initio saeculi XX-mi (Sodalitium nominis ducum Ostrogianorum) et fine eiusdem saeculi (“Hereditas” nominis ducum Ostrogianorum) illustrantur in regione traditionum conservandarum et promovendarum Academiae Ostrogianae, in eruditione atque doctrina. Aliquid momenti habent et indicia bibliographica et material quae sensum disputationum illustrat. Haec edition quum conferet plurimum ad historiam Academiae propagandam, tum incitabit studia artium ulteriora.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

*а) скорочення назв архівів,
музеїв, бібліотек, академічних установ,
серійних видань*

- АБ – академічна бібліотека
АН – Академія наук
Арх. – Архів
БАНР – Бібліотека Академії наук Росії (С.-Петербург)
ВОКМ – Волинський обласний краєзнавчий музей (Луцьк)
ВР – Відділ рукописів
ВУА – Воєнно-учений архів
ВУАН – Всеукраїнська Академія наук
ІМ – Історичний музей
ІР НБУВ – Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського
Київ УБ – Бібліотека Київського національного університету ім. Т. Шевченка
КПКЗ – Києво-Печерський історико-культурний заповідник
КПЛ – Києво-Печерська лавра
ЛІМ – Львівський історичний музей,
ЛННБУС – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника
МДУ – Московський державний університет ім. М. Ломоносова
НАНУ – Національна Академія наук України
НБ – Наукова бібліотека
НББ – Національна бібліотека Білорусі
НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
НДОУНБ – Нижегородська державна обласна універсальна наукова бібліотека
НІБУ – Національна історична бібліотека України
НМЛ – Національний музей ім. Андрея Шептицького у Львові
ОА – Острозька академія
ОДКЗ – Острозький державний історико-культурний заповідник
ОДНБ – Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького
ОИДР – Общество истории и древностей российских
ОРЯС – Отделение русского языка и словесности
ОУБ – Одеська університетська бібліотека
РДАДА – Російський державний архів давніх актів (Москва)

- РДБ – Російська державна бібліотека (Москва)
РДВІА – Російський державний військово-історичний архів (Москва)
РДІА – Російський державний історичний архів (С.-Петербург)
РНБ – Російська національна бібліотека.
Сімферополь УБ – Наукова бібліотека Таврійського національного університету ім. в Вернадського
СУБ – Саратовська університетська бібліотека
УБ – університетська бібліотека
УІЖ – Український історичний журнал
Харків УБ – Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Каразіна
ХДНБ – Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка
ЦДАДА – Центральний державний архів давніх актів (Москва)
ЦДІАУК – Центральний державний історичний архів України у Києві
ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові

б) список скорочень слів

- авт. – автор, автори
арх. – архівний
вид. – видання
випр. – виправлений
вип. – випуск
від.- відповідальний
вступ. – вступна
газ. – газета
допов. – доповнене
друк. – друкарський, друкований
енцикл. – енциклопедія
журн. – журнал
зібр. – зібрання
изд. – издание
ін-т – інститут
исслед. – исследовательский
кж.- княжна
кн. – князь
конф. – конференція
краєз. – краєзнавчий
кс. – ксьондз
літ. – література
м. – місто

межвуз. – межвузовский
метод. – методические
наук. – науковий
обл. – область
од. зб. – одиниця зберігання
оп. – опис
о. – отець
перевид. – перевидання
передм. – передмова
перероб. – перероблений
підгот. – підготував
попр. – поправлене
при уч. – при участии
прил. – приложние
прим. – примітка
публ. – публікація
р-н – район
редю – редактор
рукоп. – рукопис
сб. – сборник
св. – святой

с. – село
сост. – составитель
спр. – справа
ствп. – стовпчик
тв. – твори
темат.- тематический
т-во – товариство
тр. – труды
уклад.- укладач
ун-т – університет
упор. –упорядник
уч. – участие
ф-т – факультет
ф. – фонд
ч. неофиц. – часть неофициальная

b-p – biskup
ks. – ksiądz
opr. – opracował
red. – redakcja
t-wo – towarzystwo

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

ІЛЮСТРАЦІЇ ПО ТЕКСТУ

- Ст. 14 – Опис Острозького замку в інвентарі Острожчини 1603 року. [ЛННБУС. – В. р. 181/VI. – 4. – Ч. 1. – Арк. 12 зв.].
- Ст. 15 – Петро Андрухов. Фото. 1980-ті роки.
- Ст. 20 – Титульна сторінка “Апокрисиса” Мартина Броневського (Острог, 1598 чи 1599 рр.).
- Ст. 24 – Згадка про Афанасія Межигірського в історії Межигірського монастиря. [ННБУВ. – Відділ рукописів. – N537П/1743. – Арк. 1].
- Ст. 25 – Запис про смерть архієпископа Афанасія в Межигірському пом’янику. [ННБУВ. – Відділ рукописів. – N537П/1743. – Арк. 17 зв.].
- Ст. 28 – Лист Івана Підвисоцького до Віленського братства (Острог, 1624). [ННБУВ. – Відділ рукописів. – N74. – П. 20. – Арк. 102].
- Ст. 29 – Лист Івана Бережанського до Львівського братства (Острог, 1633). [ЦДІАУЛ. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 457. – Арк. 1].
- Ст. 30 – Титульна сторінка Радзивилівської Біблії.
- Ст. 32 – Давид Бичковський. Фото. Початок ХХ ст.
- Ст. 36 – Титульна сторінка Острозької Біблії 1581 року.
- Ст. 37 – Вірш Г. Смотрицького на герб В.-К. Острозького. (Острозька Біблія 1581 року, зворот титулу).
- Ст. 38 – Перший варіант післямови Острозької Біблії, від 12 серпня 1580 року. [Біблія. – Острог, 1581. – Арк. 78 VI рахунку].
- Ст. 39-40 – Другий варіант післямови Острозької Біблії, від 12 серпня 1581 року. [Біблія. – Острог, 1581. – Арк. 78-78 зв. VI рахунку].
- Ст. 51 – Антоніна Блудова. Фото. 1890-ті роки.
- Ст. 55 – Запис 1604 р. про призначення Івана Борецького керівником школи Львівського ставропігійного братства. [ЦДІАУЛ. – Ф. 129 – Оп. 1. – Спр. 202 – Арк. 56].
- Ст. 56 – Лист Івана Борецького до Львівського братства (Київ. 1617). [ЦДІАУЛ. – Ф. 129 – Оп. 1. – Спр. 404. – Арк. 1].
- Ст. 59 – Вкладний запис Ісакія Борисковича на дерманському “Октоїху” 1604 року. [Львівський історичний музей. – Стд 61. – С. а-ѕ зв.].
- Ст. 60/1 – Титульна сторінка друкованого статуту Братства ім. князів Острозьких.
- Ст. 60/2 – Ілля Івашкевич. Фото. Початок ХХ ст.
- Ст. 61/1 – Володимир Леонтович (1881-1968). Фото. Початок ХХ ст.
- Ст. 61/2 – Петро Покришкін (1870-1922). Фото. Початок ХХ ст.
- Ст. 63 – Згадка про володіння Христофором Філалетом м. Вільськом. [Stebelski I. Chronologia... – Wilno, 1782. – Т. 2. – S. 174-175].
- Ст. 66/1 – Титульна сторінка острозького “Букваря” 1578 року.
- Ст. 66/2 – Герб В.-К. Острозького з острозького “Букваря” 1578 року.
- Ст. 67 – Сторінка острозького “Букваря” 1578 року.
- Ст. 72 – Вкладний запис монаха Іоана (Вишенського) на острозькому виданні твору Василя Великого “Книга о постничествѣ”, подарованому Дубенській Святоспаській обителі. [Федоровские чтения 1978. – Москва, 1981. – С. 128].
- Ст. 75 – Титульна сторінка “Віршів...” Касіяна Саковича.
- Ст. 78 – Вірші з акростихом ВИТАЛІ в рукописному списку “Діоптри” Віталія (Дубно. Кінець 1604 року). [ІР ННБУВ – N I 4001. – Арк. 14 зв.-15].

- Ст. 79-80 – Згадки про Віталія у вевіському друці його книги. [Віталій. Діоптра. – Вевіс, 1612. – Арк. 1 нн, 1 нн зв.].
- Ст. 88 – Михайло Грушевський. Фото. Початок XX ст.
- Ст. 96-97 – Початкові сторінки перекладеного в Дермані 1603 року твору Гавриїла Севера “Синтагматикон...”. [ННБУВ. – Відділ рідкісної книги. – Кир. N794. – Арк. 1, 1 зв.].
- Ст. 98 – Кельнське видання “Життя святих” 1616 р. з екслібрисом Дерманського монастиря. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів].
- Ст. 99 – Рукописний “Маргарит” Іоана Золотоустого з бібліотеки Дерманського монастиря. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів. – N 819 523 / а 64899. – Арк. 1].
- Ст. 100 – Прізвисько “в розьвѣнѣцьки” перекладача “Синтагматикона...”. [ННБУВ. – Відділ рідкісної книги. – Кир. N794. – Арк. 55 зв.].
- Ст. 101 – Пергаментна Мінея на грудень (XV ст.) з бібліотеки Дерманського монастиря. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів. – N 816281 / а 896233. – Арк. 39 зв. – 40].
- Ст. 105 – Автограф Григорія Отреп’єва на примірнику “Книги о постничестві” Василя Великого, отриманого під час його перебування в Дерманському монастирі. [Добротворский А. Сведения о книге Василия Великого, принадлежащей ныне Загоровскому монастырю и сохранившейся на ней надписи // Записки Русского археологического общества. – 1856. – Т. 8. – С. 58].
- Ст. 108 – Фундаційний привілей В.-К. Острозького Дорогобузькому монастиреві (Острог, 1582). [Никольский А. Описание рукописей, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. – С.-Петербург, 1904. – Т. 1. – Арк. 17 зв.].
- Ст. 109 – Згадка про Гаврила Дорофейовича у київському виданні 1624 року. [Іоан Золотоустий. Бесіди... – Київ, 1624 – С. ҐІ].
- Ст. 111 – Підпис дубенського архімандрита Василя під рішенням Берестейського антиунійного собору 1596 року. [Ekthesis. – Kraków. – 1597. – S. 32].
- Ст. 117 – Св. Тарасій. Правдоподібно, портрет Тарасія Земки. [Тріодь цвітна. – Друкарня Києво-Печерської лаври. – 1627. – С. РЇЄ].
- Ст. 118 – Згадка про участь Тарасія Земки в підготовці київської Тріоді Цвітної 1627 року. [Тріодь цвітна. – Друкарня Києво-Печерської лаври. – 1627. – С. [ТІ].
- Ст. 119/1 – Лаврентій Зизаній. Російська мініатюра XVII ст.
- Ст. 119/2 – Титульна сторінка “Граматики словенської” Лаврентія Зизанія (Вільно, 1596).
- Ст. 121 – Хрест напрестольний XVII ст. [ОДІКЗ – КТВ. – № 11114].
- Ст. 122 – Фрагменти тодоровського пояса.
- Ст. 123/1 – Персні Януша Острозького. (В експозиції музею в Дембно, Польща).
- Ст. 123/2 – Аграф.
- Ст. 124/1 – Канак.
- Ст. 124/2 – Фрагмент шати ікони Межиріцької Богородиці з зображенням змії.
- Ст. 125 – Підпис Ігнатія під рішенням Берестейського антикатолицького собору 1596 року. [Ekthesis. – Kraków. – 1597. – S. 33].
- Ст. 126 – Лист Ігнатія до Львівського братства (Острог, 1595). [ЦДІАУЛ. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 313. – Арк. 1].
- Ст. 133 – Повітові центри маєтків Острозьких на мапі М-К. Радзивила (поч. XVII ст.). [Кордт В. Материалы по истории русской картографии. – Киев, 1910. – Вып. 2. – Табл. 14].
- Ст. 138 – Титульна сторінка “Треноса” М. Смотрицького, надруковано 1610 р. анонімно Л. Карповичем у Вільно. [Smotrycki M. ΘΡΗΝΟΣ. – Wilno, 1610].
- Ст. 140 – “Грамадика”. Вільно, друкарня Мамоничів, 1586.
- Ст. 141 – “Діалектика”. Вільно, друкарня Мамоничів, 1580-ті роки.
- Ст. 143 – Запис про копіювання Кипріаном рукопису в Острозі 12.02.1598 р. [Державний історичний музей в Москві. – Збірка Барсова. – N230. – Арк. 307 зв.].

- Ст. 153 – Титульна сторінка друкованого твору Клірика Острозького “Отпис на лист...отца Іпатія...” (Острог, 1598).
- Ст. 154 – Згадка про написання Кліриком Острозьким твору “На другий лист ...Іпатія...” в Острозькій академії. [ЛННБУС. – Відділ рідкісної книги. – IV4453. – Арк. 523].
- Ст. 155 – Початок твору Клірика Острозького “На другий лист ...Іпатія...”. [ЛННБУС. – Відділ рідкісної книги. – IV4453. – Арк. 523].
- Ст. 158 – Посвята Г. Смотрицького “Ключа...” князеві О. Острозькому.
- Ст. 162 – Титульна сторінка “Книга о постничествѣ” Василя Великого (Острог, 1594).
- Ст. 163 – Герб В.-К. Острозького в “Книзі о постничествѣ”.
- Ст. 164 – Гравюра “Св. Василій Великий” у “Книзі о постничествѣ”.
- Ст. 167 – Згадка про переклад “в Острозѣ во оучилищи къгрекословенскомъ” “Книги ... противу различных еретиков” Федора Авукара. [Центральний державний архів давніх актів у Москві. – Ф. 181. – Оп. 1. – Спр. 317. – С. 19].
- Ст. 169 – Сторінки “Книжиці” (в 6 розділах) Василя Суразького (Острог, 1588).
- Ст. 171 – Титульна сторінка “Книжиці” (в 10 розділах) (Острог, 1598).
- Ст. 176/1 – Св. Пророк Єзекїл. Правдоподібно, портрет Іова-Єзекїла Княгиницького. [Триодь Цвітна. – Києво-Печерська друкарня, 1627. – С. чи].
- Ст. 176/2 – Фрагмент владного запису Іова Княгиницького (Єзекїла Тисменицького) на “Книзі о постничествѣ” Василя Великого (Острог, 1594). [Національний музей ім. Андрея Шептицького у Львові. – Відділ рукописів та стародруків. – F589. – Арк. нн, а-г].
- Ст. 177-178 – Згадка в “Житті” Іова-Іезекїла Княгиницького про навчання та працю в Острозі [ЛННБУС. – Відділ рукописів. – Осс. 2180-Арк. 56 зв. – 57 зв.].
- Ст. 180 – Микола Ковальський. Фото.
- Ст. 182 – Руїни фундованого А.-А. Ходкевич Острозького єзуїтського колегіуму. Фото. 1870-ті роки.
- Ст. 184 – Св. пророк Захарія – правдоподібно, портрет Захарії Копистенського. [Триодь Цвітна. – Києво-Печерська друкарня. – 1627. – С. ркс].
- Ст. 185 – Герб Захарії Копистенського. [Українские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Гос. б-ке им. В. Ленина. – Вып. 11574 – I пол. XVII в. – Москва, 1975. – С. 395. – N766].
- Ст. 186 – Католицький костел Успіння Пресвятої Діви Марії в м. Острозі. Фото. 1990-ті рр.
- Ст. 188 – Фрагмент сторінки “Нового Маргариту” Андрія Курбського. [Карский Е. Ф. Славянская кириллическая палеография. – Ленинград, 1928. – С. 450].
- Ст. 192 – Титульна сторінка “Лікарства...” Д. Наливайка (Острог, 1607).
- Ст. 193 – Титульна сторінка “Тестаменту...”.
- Ст. 198 – Перша сторінка Острозького літописця. [Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971].
- Ст. 200 – Кирило Лукаріс.
- Ст. 211 – Титульна сторінка прогностика Яна Лятоша на 1594 рік. [Liatos I. Prognosticon... – Cracoviae, 1594].
- Ст. 212 – Титульна сторінка прогностика Яна Лятоша на 1597 рік. [Liatos I. Srogiego i straszliwego zasmienienia... – Kraków, 1597].
- Ст. 214 – Загальноміська печатка Острога на документі 1633 року. [ЦДІАУК. – Ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 2].
- Ст. 215 – Оригінал міської печатки Острога 1700 року. [ОДІКЗ. – КН. – N972].
- Ст. 216 – Михайло Максимович. Фото. Початок 1870-х рр.
- Ст. 218 – Титульна сторінка “Маргарита” Іоана Золотоустого (Острог, 1595).
- Ст. 219 – Герб В.-К. Острозького з “Маргарита” Іоана Золотоустого.
- Ст. 220 – Сторінка острозького “Маргарита” з вихідними даними.
- Ст. 232 – Сторінки “Книжки...” Тимофія Михайловича (Острог, 1580).
- Ст. 243 – Олекса Фридрих (1921-1976). Фото. 1950-ті роки.

- Ст. 246 – Графічна ілюстрація до кондака “Возбранной воеводи...”. [Тріодь Цвітна. – Києво-Печерська друкарня, 1627. – С. хм̃є].
- Ст. 247 – “Возбранной воеводи...” острозького наспіву в сучасній транскрипції.
- Ст. 248 – “О тебѣ радується...” острозького наспіву в сучасній транскрипції.
- Ст. 249-253 – “Блажен муж...” Острозького наспіву (Ірмологіон, XVII ст.). [ЛННБУС – Відділ рукописів. – НД374. – Арк. 5-6].
- Ст. 255 – Даміан Наливайко. “Лекції словенські Золотоустого...”. [ДБР. – Відділ рукописів. – Ф. 96 Дурових. – N57. – Арк. 94 зв.].
- Ст. 256 – Підпис Даміана Наливайка під передмовою до “Лікарства...” (Острог, 1607).
- Ст. 259 – Титульна сторінка Нового Завіту з Псалтирем (Острог, 1580).
- Ст. 262 – Йосиф Новицький. Фото. 1920-ті роки.
- Ст. 264 – Вежа Мурована. Сучасне фото.
- Ст. 265 – Богоявленський собор та Кругла вежа. Сучасне фото.
- Ст. 266 – Луцька брама. Сучасне фото.
- Ст. 267/1 – Острозький замок у 1820 році. Гравюра за малюнком З. Фогеля. Вид Замкової гори з півдня – початок XIX ст. (репродукція малюнку “Rozwaliny zamku w Ostrogu” проф. Фогеля (Vogel) і гравера Хаммера (Hammer) в кн.: Dziennik podróży do Turcyj odbytej w roku 1814 przez Edwarda Raczyńskiego. – Wrocław, 1821).
- Ст. 267/2 – Вигляд Круглої вежі з дитинця. Сучасне фото.
- Ст. 268 – Вид Острозького замку в 1799 році. Акварель П. Раслера.
- Ст. 269 – Іван Огієнко. Фото. 1930-ті рр.
- Ст. 276 – Зображення школярської дощечки з написом “Спудей” у рукописі, скопійованому в Острозі 1598 року. [Макарій Єгипетський. Бесіди. Редакція Кипріяна. Острог. 8 лютого 1598 року. – Державний історичний музей у Москві. – Чудовська збірка. – N215].
- Ст. 277 – Сторінка конспекта з арифметики острозького студента. [Архів Санкт-петербурзького відділення Інститута історії РАН. – Збірка М. Ліхачева. – Оп. 5. – Спр. 177. – С. 171].
- Ст. 289 – Випис з острозьких міських книг у справі між острожанами Кирилом Ісаєвичем та шотландцем Бальцером Гайом (1624). [ЦДІАУК. – Ф. 2222. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2].
- Ст. 312 – Надгробна плита Дмитра Сангушка в костелі м. Яромира. [Gomolicki L. Przygoda archiwalna. – Wrocław, 1976. – S. 164].
- Ст. 316 – Місце розташування папірні (з гравюри 1820 року).
- Ст. 317 – Зразки філіграней острозької папірні 1595-1647 років. [Мацюк О. Острозька папірня кінця XVI – початку XVII ст. // Острозька давнина. – Львів, 1995. – С. 38].
- Ст. 319 – Опис страти острожан під час трагічних подій 1636 року. [М. Н. Лямент о утрапению міщан острозьких (Рівне, 1636). – ЛННБУС. – В. Р. – НТШ – N85. – С. 22].
- Ст. 324 – Згадка в рукописі єзуїта Р. Янчинського про особливу пошану українців до В.-К. Острозького. [Бібліотека Оссолінських у Вроцлаві. – NI 627. – Арк. 242].
- Ст. 325 – Печатка та зразок підпису В.-К. Острозького.
- Ст. 330 – Лист В.-К. Острозького до Львівського ставропігії з проханням протидіяти впливам єзуїтів на сина Олександра. [ЦДІАУЛ. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 313. – Арк. 1].
- Ст. 331 – Печатка та зразок підпису Олександра Острозького.
- Ст. 332 – Печатки та зразок підпису Януша Острозького.
- Ст. 337-339 – Генеалогія Острозьких за гербівником Б. Папроцького (1584). [Paprocki V. Herbu rycerstwa polskiego. – Kraków, 1584. – S. 348-350].
- Ст. 348 – Згадка в “Пересторозі” про викладання Никифора Парасхеса в Острозькій академії. [ІР ННБУВ. – N476/1736-П. – Арк. 44].
- Ст. 353-356 – Перша передмова Острозької Біблії. [Біблія. – Острог, 1581].
- Ст. 357-364 – Друга передмова Острозької Біблії. [Біблія. – Острог, 1581].
- Ст. 369 – Св. пророк Єлисей – правдоподібно, портрет Єлисея Плетенецького. [Анфологійон. – Києво-Печерської друкарні, 1619. – Арк. ѡл].

- Ст. 370 – Лист Єлисея Плетенецького до Львівського ставропігійного братства (Київ, 1624). [ЦДДАУЛ. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 428. – Арк. 1].
- Ст. 371 – Герб Єлисея Плетенецького. [Українские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Гос. б-ке им. В. Ленина. – Вып. 11574. – I пол. XVII ст. – Москва, 1975. – С. 394. – N763].
- Ст. 385 – Портрет, підпис і печатка Іпатія Потія. [Батюшков П. Памятники русской старины в западных губерниях. – Холмская Русь. – С.-Петербург, 1885. – Вып. 8. – С. 342].
- Ст. 387 – Передмова до “Правила...” (Острог, 1598).
- Ст. 395 – “Хронологія” Андрія Римші.
- Ст. 400 – Титульна сторінка книги спогадів Якуба Собеського про Хотинську війну (Гданськ, 1646).
- Ст. 401-402 – Спогади Яна Собеського про П. Сагайдачного. [Sobieski J. Comentariorum...Dantisci, 1646. – P. 1nn, 35-38].
- Ст. 403 – Титульна сторінка твору Шимона Старовольського про найвидатніших воєначальників Речі Посполитої.
- Ст. 404/1 – Згадки про П. Сагайдачного у творі Шимона Старовольського (1631). [Starovolscius S. Sarmatiae belatores. – Coloniae Agripinae, 1631. – P. 1nn, 226-227].
- Ст. 404/2 – Портрет П. Сагайдачного. [Сакович К. “Вірші...”. – Києво-Печерська друкарня, 1622].
- Ст. 406 – Улас Самчук. Гравюра. 1950-ті роки.
- Ст. 407 – Аполлоній Сендульський. Фото. Друга половина XIX ст.
- Ст. 409 – Острозька синагога. Фото. Початок XX ст.
- Ст. 412 – Франциск Скорина. Гравюра 1517 року.
- Ст. 414 – Згадки про Герасима Смотрицького в творі Якова Суші (1666). [Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – P. 14-17].
- Ст. 415 – Автограф Герасима Смитрицького у скопійованому ним рукописі. [ІР ННБУВ. – Мел. М. /П. 119. – Арк. 311].
- Ст. 417 – Портрет Мелетія Смотрицького. Гравюра, 1666 р. [Susza J. Saulus et Paulus. – Romae, 1666. – P. [B2].
- Ст. 418 – Маргіналії Мелетія Смотрицького на вюртемберзькому виданні Фуکیدової “Пелопонеської війни”. Thucydidus. De bello Peleponnesiaco. – Vitebergae, 1561. – P. 20-21. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів].
- Ст. 419 – Екслібриси М. Смотрицького на книзі з Дерманського монастиря. Thucydidus. De bello Peleponnesiaco. – Vitebergae, 1561. – P. 20-21. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів].
- Ст. 420 – Поминання роду Стефана Смотрицького в Межигірському синодику. [ІР ННБУВ. – Відділ рукописів. – N537П/1743. – Арк. 192].
- Ст. 421 – Вихідні дані переписаних Стефаном Смотрицьким “Бесід” Іоана Золотоустого. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів. – N819328 / а 109200. – Арк. 424].
- Ст. 422 – Сторінка з переписаних Стефаном Смотрицьким “Бесід” Іоана Золотоустого. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів. – N819328 / а 109200. – Арк. 13].
- Ст. 426 – Згадка в інвентарі Острога 1603 р. будинку Оксена Старушича. [ІННБУС. – Відділ рукописів. – Ф. Радзімінських. – 181/УІ-4-Ч. 1-Арк. рв].
- Ст. 428 – Запис про отримання від “пана Василя” (Суразького) острозьких видань для продажу. [Thucydidus. De bello Peleponnesiaco. – Vitebergae, 1561. – Внутрішня сторона нижньої половини палітурки. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів].
- Ст. 429/1 – Підпис Василя (Суразького) у “Книжиці” (в 6 розділах). Острог, 1588.
- Ст. 429/2 – Ініціали “В А” Василя Суразького у “Маргариті” (Острог, 1595).
- Ст. 430-431 – Сторінки “Книжиці” (в 6 розділах) Василя Суразького. Острог, 1588.
- Ст. 432 – Микола Теодорович. Фото. Початок XX ст.

- Ст. 433 – Портрет і підпис Кирила Терлецького [Батюшков П. Памятники русской старины в западных губерниях. – Холмская Русь. – С.-Петербург, 1885. – Вып. 8. – С. 308].
- Ст. 436 – Сторінка острозького “Требника” 1606 року.
- Ст. 439 – Михайло Тучемський. Фото. Початок ХХ ст.
- Ст. 440 – Св. Лука з львівського Апостола 1574 року – правдоподібно, портрет Івана Федоровича. [Мицько І. Іван Федоров: життя в еміграції. – Острог, 2008. – С. 55-57].
- Ст. 442 – Поминання роду Сави (Самуїла) Фляки у Межигірському синодику. [ННБУВ. – Відділ рукописів. – N537П/1743. – Арк. 153].
- Ст. 443 – Орест Фотинський. Фото. Кінець ХІХ ст.
- Ст. 444 – Іван Франко. Фото. Початок ХХ ст.
- Ст. 453 – Портал Богоявленського собору.
- Ст. 454 – П’ятисвічник з Богоявленської церкви (Гданськ, 1575). [ОДІКЗ. – КН. – 1386].
- Ст. 455 – Руїни Богоявленської церкви. [Фото 1880-х рр. Військово-історичний архів Росії. – Фотоархів. – Q354. – 4].
- Ст. 462 – Успенська церква. Фото. Друга половина ХІХ ст. [ОДІКЗ. – КН. – 1289. – Ш. – ф. – 2131].
- Ст. 467 – Сторінка острозького “Часослова” 1602 року.
- Ст. 469 – Розворот острозького “Часослова” 1612 року.
- Портал західного входу до келій Межиріцького Свято-Троїцького монастиря. 1610-ті роки.
- Оборонна вежа Межиріцького Свято-Троїцького монастиря. 1610-ті роки.
- Піч. ХVІІ ст., с. Межиріч.
- Портали з Ізяславського фарного костелу Івана Хрестителя, 1599, арх. Я. Мадлен. Різьблення, пісковик. Національний університет “Острозька академія”.
- Фрагмент порталу з гербом князів Острозьких, ХVІ ст. ОДІКЗ.
- Фрагмент порталу з Ізяславського фарного костелу, ХVІ ст. Національний університет “Острозька академія”.
- Острог. Луцька вежа. ХVІ ст. Декоративне завершення.
- Острог. Луцька вежа. ХVІ ст. Декоративне завершення з розетками.

До статті “Золотарство Острожчини”

- Хрест на престольний. ХVІ ст. На тимчасовому зберіганні в ОДІКЗ. [ОДІКЗ. – КТВ. – 11114].
- Шати ікони Межиріцької Богородиці. ХVІІ-ХІХ ст.
- Аверс золотої медалі В.-К. Острозького. Поч. ХVІІ ст. (Ермітаж, Росія).
- Реверс золотої медалі В.-К. Острозького. Поч. ХVІІ ст. (Ермітаж, Росія).

До статті “Оборонні споруди Острога”

КОЛЬОРОВІ ВКЛЕЙКИ

*До статті “Декоративне різьблення
Острозького осередку
ХVІ – першої половини ХVІІ століття”*

- Дракон ХІV ст. Різьблення, пісковик. [ОДІКЗ].
- Лев ХVІ ст. Різьблення, пісковик. [ОДІКЗ. – КН. – 19827].
- Руїни Богоявленського собору. Фото ХІХ ст. (до реставрації).
- Фрагмент склепіння в келіях Межиріцького Свято-Троїцького монастиря. 1610-ті роки.
- Кругла вежа ХVІ ст. із зображенням справа – вежі Мурованої і зліва – фарного костелу до пожежі (гравюра з малюнку 1859 р. Е. Гораздовського в журналі “Tygodnik ilustrowany”. – 1863. – № 184. – 4. IV. – S. 133).
- Загальний вигляд Замкової гори з півдня з Вежею Мурованою, руїнами Богоявленської церкви і Круглою (Новою) баштою ХVІ ст. (Гравюра на дереві 1859 р. Е. Гораздовського в журналі “Tygodnik ilustrowany”. – 1863. – № 184. – 4. IV. – S. 132). Гравюра ХІХ ст.
- Острозький замок. Акварель, ХІХ ст.
- Вид Замкової гори з півдня. Малюнок з нату-

ри Наполеона Орди, літографія М. Фаянса (M. Fajansa). Гравюра виконана в світло-коричневій тональності, має назву: "Ostróg (G. Wołyńska). Ruiny zamku obronnego, założonego przez Fedkę z Nieświeża księcia na Ostrogu w r. 1221. Ruina nosi datę 1325 r.". 3 кн. Album widoków gubernij Grodzieńskiej..., Wołyńskiej..., w trzech seryach... zrysowane z natury przez Napoleona Orde. – Warszawa, 1876. – Serya 1. – № 14.

Руїни замку і замкової (Богоявленської) церкви в Острозі. (Репродукція акварелі П. Раслера (P. Rasler) 1799 р. Із кн.: Katalog rysunków w zbiorach biblioteki zakładu narodowego im. Ossolińskich. – Wrocław, 1960. – Т. 1. Zbiory Pawlikowskich. – Rys. 137: Також: ЛІМ, експозиція, інв. № Г-67; колекція гравюр кабінету мистецтв ЛННБУС).

Вид Замкової гори з півночі. Кінець XVIII – початок XIX ст. Гравюра з картини Л. Тьєнна (з кн. Chodźko L. La Pologne dediée à la France scènes historiques, monuments, monais, medailles, costumes, armes, portraits, rites, pittoresques... de Léonard Chodźko. – Paris, 1835. – малюнок на С. 20-21).

Острозький замок. (Малюнок З. Фогеля, 1796 рік).

До статті "Іконопис Острозщини XVI – першої половини XVII століття"

Ікона Межирицької Богородиці, XVI ст. Межирицький монастир.

Ікона Богородиці Одигітрії XVI ст. із с. Стадники. [ОДІКЗ. – КН. – 9755].

Ікона Різдва Богородиці XVI ст. із с. Стадники. [ОДІКЗ. – КН. – 9754].

Ікона св. Юрія Змієборця XVI ст. із с. Точивики. [ОДІКЗ. – КН. – 9723].

Ікона Успіння Богородиці XVII ст. із м. Буська.

Ікона Успіння Богородиці XVII ст. з Острозького Богоявленського собору. [ОДІКЗ. – КН. – 830].

Ікона Спаса-Еммануїла XVII ст. із с. Лючина. [ОДІКЗ. – КН. – 9734].

Ікона Святого Іллі, XVI ст. Дубенський державний історико-культурний заповідник.

До статті "Меморіальні пам'ятники князів Острозьких XVI-XVII століття"

Надгробок Я. Тарновського та його сина Кшиштофа. Д.-М. Падовано. 1561-1567 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок гетьмана Я. Тарновського та його сина Кшиштофа. Скульптура гетьмана Яна Тарновського. Фрагмент пам'ятника. Д.-М. Падовано. 1561-1567 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Софії Острозької (Тарновської). Невідомий майстер. 1579 р. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Катерини Ромултової. С. Чешек. 1573 р. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Сигизмунда I та Сигизмунда II. Б. Береччі, С. Гуччі. 1529-1531, 1574-1575 рр. Краків. Вавель, Зигмунтовська каплиця.

Надгробок Альберта Криского. Невідомий майстер. 1575 р. Дробин, костел.

Надгробок К. І. Острозького з Успенської церкви Києво-Печерської Лаври (втрачений). С. Чешек. 1579 р.

Надгробок Я. Острозького та З. Середі. В. ван ден Блоке, Я. Пфістер. 1612-1624 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Я. Острозького та З. Середі. Фрагмент пам'ятника – скульптура ангела. В. ван ден Блоке, Я. Пфістер. 1612-1624 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Я. Острозького та З. Середі. Фігура Я. Острозького. В. ван ден Блоке, Я. Пфістер. 1612-1624 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Я. Острозького та З. Середі. Фрагмент пам'ятника. В. ван ден Блоке, Я. Пфістер. 1612-1624 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Я. Острозького та З. Середі. Фрагмент скульптури Януша. В. ван ден Блоке, Я. Пфістер. 1612-1624 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок Я. Острозького та З. Середі. Фрагмент скульптури Зузанни. В. ван ден Блоке, Я. Пфістер. 1612-1624 рр. Тарновський костел (Польща).

Надгробок К. І. Острозького. Голова князя. Фраг-

мент пам'ятника. Успенський собор Києво-Печерської лаври (втрачений). С. Чешек. 1579 р.

До статті “Острог (архітектурно-планувальний розвиток міста)”

План м. Острога XVIII ст.

Фрагмент плану м. Острога XIX ст.

План м. Острога XIX ст.

План м. Острога XIX ст.

Острог. Фіксаційний план кінця XVIII ст. Російський державний військово-історичний архів (Москва).

Макет м. Острога. Початок XVII ст. ОДІКЗ.

Архітектурні споруди князів Острозьких

Замок в м. Старокостянтиніві. Кінець XVI ст.

Дубенський замок XV-XVII ст., побудований родинами князів Острозьких і Любомирських. (Сучасний вигляд).

Вежа Татарська. XVI ст., м. Острог.

Межиріцький монастир. XV-XVII ст. Замок у Старому селі. Львівська обл. XVI-XVIII ст.

Фрагмент замку в Старому селі. Львівська обл. XVI-XVIII ст.

Замок у Варшаві (Музей Шопена, Польща). XVI-XIX ст.

Замок у Ярославі (Польща). XVI ст.

До статті “Портретний живопис Острозького осередку XVI – першої половини XVII століття”

Фрагмент картини “Битва під Оршею” 1515 р. із зображенням К. І. Острозького. Народовий музей у Варшаві (Польща).

Портрет К. І. Острозького. Я. Косинський. 1620-ті роки? Місцезнаходження невідоме.

К. І. Острозький. Копія XIX ст. Острозький державний історико-культурний заповідник.

К. І. Острозький. Копія XIX ст. Львівський історичний музей.

Гальшка Острозька. Гравюра з видання Бартоша Папроцького “Гніздо цноти”, 1578 р.

В.-К. Острозький. Невідомий художник XVIII-XIX ст. Житомирський обласний краєзнавчий музей. [ОДІКЗ. – КН. – 8673].

К. І. Острозький. Національний художній музей Білорусі, Мінськ.

В.-К. Острозький. Копія XIX ст. Історичний музей у Львові.

В.-К. Острозький. 1883 р. Художник Сварачевський. [ОДІКЗ. – КН. – 946].

С. Острозька (Тарновська). Копія XIX ст. із замку в с. Новомалин. Місцезнаходження невідоме.

В.-К. Острозький. XVIII ст. Львівський національний музей ім. Андрія Шептицького.

Портрети князів Острозьких та Заславських із книжки Бартоша Папроцького “Гніздо цноти”, 1578 р.

Б. Костелецька. Копія. XVII ст. [ОДІКЗ. – КН. – 915].

Я. Острозький. Копія. XIX ст. [ОДІКЗ. – КН. – 916].

Я. Острозький. Копія. XIX ст. Національний історичний музей України.

Я. Острозький. Гравюра А. Зубчанінов. 1888 р.

К. Острозька з Любомирських. XVI-XVII ст. Народовий музей у Варшаві (Польща).

О. Острозький. Копія. XIX ст. [ОДІКЗ. – КН. – 6622].

О. Острозький. 1624 р. Музей в м. Дембно (Польща).

А.-А. Ходкевич з Острозьких. 1624 р. Музей в м. Дембно (Польща).

А.-А. Ходкевич з Острозьких. XVIII ст. Місцезнаходження невідоме.

К. Замойська з Острозьких. Я. Косинський. 1625-1630 рр. Окружний музей в Замості (Польща).

А. Костчанка зі Штемберку (Острозька). Поч. XVII ст. Музей у Ярославі (Польща).

Я.-П. Острозький. Поч. XVII ст. Музей у Ярославі (Польща).

К.-А. Острозький. Поч. XVII ст. Музей у Ярославі (Польща).

О. Заславський. Поч. XVII ст. А. Стех (?). Національний художній музей Білорусі, Мінськ.

В.-Д. Заславський. Б. Стробель. 1635 р. Музей у Вілянові (Польща).

Портрет невідомого в червоній шубі. Кінець XVI – поч. XVII ст. [ОДІКЗ. – КН. – 1375].

Портрет М. Смотрицького з Дерманського монастиря. XVII ст. Місцезнаходження невідоме.

Портрет М. Смотрицького. XVIII ст. Місцезнаходження невідоме.

До статті

“Дерманський Свято-Троїцький монастир”

Презента В.-К. Острозького Іоні Балабану на Дерманський монастир (Острог, 15 лютого 1608 року).

До статті “Смотрицький Стефан”

Сторінка з переписаних Стефаном Смотрицьким “Бесід” Іоана Золотоустого. [Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка. – Фонд рідкісних видань та рукописів. – N819328 / а 109200. – Арк. 13].

До статті “Княгиницький Іов”

“Житіє” Іова-Іезекіїла Княгиницького [ЛННБУС. – Відділ рукописів. – Осс. 2180-Арк. 56 зв. – 57 зв.].

До статті “Острозькі, князівський рід”

Поминання роду князя К. І. Острозького в Дубенському синодику. [НБУВ-Ф. 8. – N19 М/175. – Арк. 1-2]. (3 вклейки).

До статті “Наспів Острозький”

Острозький наспів у львівському Ірмологіоні 1709 року. [Ірмологіон. – Львів, Друкарня Ставропігійного братства. – 1709. – С. [Ав зв.].

“Блажен муж...” острозького наспіву (Ірмологіон. XVII ст.). [ЛННБУС – Відділ рукописів. – НД374. – Арк. 5-6].

До статті “Острозький Василь-Костянтин”

Власноручний лист Василя Острозького до Михайла Малинського (Дубно, 1590-ті роки). [ЛННБУС-Відділ рукописів. – Ф. Радзімінських. – Спр. 1. – Арк. 230-230 зв]. (2 вклейки).

До статті “Біблія Острозька – опис стародруку”

Палітурка Острозької Біблії 1581 року (кінець XVI – поч. XVII ст.)

До статті “Острозька друкарня”

Видавнича палітурка “Книжиці” (в 10 розділах) (Острог, 1598). [НБУВ. – Відділ стародруків. – Кир. 665].

До статті “Музей книги та друкарства в Острозі”

Стародуковане т. зв. середньошрифтне Євангеліє (Москва, 1550-ті роки). Належало Петрові Сагайдачному. [ОДІАЗ. – КН. – 2616].

До статті “Октоїх” (Дермань, 1604)”

Титульна сторінка “Октоїху” (Дермань, 1604). Герб В.-К. Острозького та геральдичний вірш в “Октоїху” (Дермань, 1604 р.).

Перша повносторінкова гравюра в українському книгодрукуванні. “Октоїх”. (Дермань, 1604 р.).

НАШІ АВТОРИ

- Абросимова Світлана** – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. Яворницького
- Атаманенко Алла** – доктор історичних наук, декан факультету міжнародних відносин Національного університету “Острозька академія”, директор Інституту дослідження української діаспори
- Атаманенко Віктор** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії імені М. П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”
- Бабич Сергій** – кандидат філологічних наук
- Бендюк Микола** – художник-реставратор Острозького державного історико-культурного заповідника, мистецтвознавець Національного університету “Острозька академія”
- Бондар Наталія** – старший науковий співробітник Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ
- Бондарчук Олександр** – завідувач відділу охорони пам’яток культури Острозького державного історико-культурного заповідника
- Бондарчук Ярослава** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національного університету “Острозька академія”
- Вихованець Тарас** – заступник директора Нетішинського краєзнавчого музею з наукової роботи
- Ворончук Ірина** – кандидат історичних наук, зав. відділу історичних пам’яток українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, м. Київ
- Горін Сергій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного університету “Кієво-Могилянська академія”
- Жуковська Людмила** – викладач кафедри історії імені М. П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”
- Жуковський Василь** – доктор педагогічних наук, професор, декан гуманітарного факультету Національного університету “Острозька академія”
- Захарчин Віра** – кандидат філологічних наук
- Заяць Андрій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка
- Капраль Мирон** – доктор історичних наук, завідувач Львівського відділення Інституту джерелознавства та археології імені Михайла Грушевського
- Ковалів Вітольд** – настоятель римо-католицької парафії та храму Успіння Пресвятої Богородиці м. Острога
- Ковальський Микола** – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
- Крालюк Петро** – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, проректор Національного університету “Острозька академія”

- Криловець Анатолій** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики і літературознавства Національного університету “Острозька академія”
- Кулаковський Петро** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства Національного університету “Острозька академія”
- Кушнір Мирон** – кандидат медичних наук, краєзнавець
- Лопачька Наталія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання суспільних дисциплін приватного вищого навчального закладу “Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка С. Дем’янчука”
- Мазур Олександр** – методист відділення філології та мистецтвознавства Рівненської Малої академії наук учнівської молоді
- Манько Микола** – заступник директора з наукової роботи Острозького державного історико-культурного заповідника
- Мицик Юрій** – доктор історичних наук, професор Національного університету “Києво-Могилянська Академія”
- Мицько Ігор** – кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного університету “Острозька академія”
- Пасічник Ігор** – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, герой України, ректор Національного університету “Острозька академія”
- Позіховська Світлана** – завідувач Музею книги Острозького державного історико-культурного заповідника
- Позіховський Олександр** – завідувач відділу нумізматики Острозького державного історико-культурного заповідника
- Поліщук Володимир** – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України
- Ричков Петро** – доктор архітектури, професор, завідувач кафедри архітектури Національного університету водного господарства та природокористування
- Скрипнюк Олександр** – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Національного університету “Острозька академія”
- Тесленко Ігор** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного університету “Києво-Могилянська академія”
- Тимошенко Леонід** – кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
- Торконяк Рафаїл** – доктор теології, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри богослів’я Національного університету “Острозька академія”
- Цалай-Якименко Олександра** – доктор мистецтвознавства
- Шпізель Рафаель** – кандидат медичних наук, дослідник історії медицини Острожчини
- Яремчук Віталій** – доктор історичних наук, доцент кафедри історії імені М. П. Ковальського Національного університету “Острозька академія”
- Ясинівський Юрій** – доктор мистецтвознавства, професор, директор Інституту літургії Українського католицького університету

ЗМІСТ

<i>Леонід Кучма</i> ПЕРЕДМОВА	3
---	---

<i>Ігор Пасічник, Петро Кралюк</i> ВСТУПНЕ СЛОВО	5
--	---

А

<i>Віктор Атаманенко</i> АКТ ПОДІЛУ ВОЛОДІНЬ КНЯЗЯ В.-К. ОСТРОЗЬКОГО МІЖ ЙОГО СИНАМИ ЯНУШЕМ І ОЛЕКСАНДРОМ 1603 РОКУ	10
---	----

<i>Тарас Вихованець</i> АКТИ (ХРОНІКА) ОСТРОЗЬКОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО КОСТЕЛУ	11
--	----

<i>Володимир Поліщук</i> АКТОВІ КНИГИ	12
---	----

<i>Мирон Кушнір</i> АНДРУХОВ ПЕТРО (* 5.07.1924, м. Острог – † 6.08.1996, м. Острог)	15
---	----

<i>Петро Кралюк</i> АННИЧ ТИМОФІЙ (* ? – † ?)	17
--	----

<i>Петро Кралюк</i> “АНТИРИЗИС” (1599-1600 рр.)	18
--	----

<i>Наталія Бондар, Петро Кулаковський, Олександр Скрипнюк</i> “АПОКРИСИС” ХРИСТОФОРА ФІЛАЛЕТА (Острог, 1598-1599 рр.)	19
--	----

<i>Петро Кралюк</i> АРТЕМІЙ (* ? – † ?)	22
--	----

<i>Петро Кралюк</i> АФАНАСІЙ (* ?, Росія, можливо, м. Москва – † 7.05.1612, Межигірський монастир)	23
---	----

<i>Ігор Мицько</i> АФАНАСІЙ (* ? – † м. Корець, 1609)	25
--	----

<i>Петро Кралюк</i> АФАНАСІЙ КИТАЙЧИЧ (* ? – † після 1634, Росія)	25
--	----

*Петро Кралюк***АХІЛЕОС ЕММАНУЇЛ**

(* ? – † ?)26

Б*Віктор Атаманенко***БАЛАБАН ІСАЙЯ**

(* ? – † 22.06.1619 і 9.05.1620)27

*Петро Кралюк***БЕРЕЖАНСЬКИЙ (ПІДВИСОЦЬКИЙ) ІВАН**

(* ? – † 1642, Києво-Печерська лавра)27

*Петро Кралюк***БЕРЕСТЕЙСЬКА (РАДЗИВИЛІВСЬКА) БІБЛІЯ**

.....31

*Тарас Вихованець***БЕЖАНОВСЬКИЙ ВОЙЦЕХ (BIEŻANOWSKI WOJŚCIECH)**

(* близько 1536, м. Денбовці – † 13.08.1616, м. Острог)31

*Микола Бендюк***БИЧКОВСЬКИЙ ДАВИД**

(* 1874, с. Погорільці – † 1930, м. Острог)32

*Ігор Мицько***БІБЛІОТЕКА ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ**

.....33

*Наталія Бондар***БІБЛІЯ ОСТРОЗЬКА – ОПИС СТАРОДРУКУ**

.....35

*Петро Кралюк, о. Рафаїл Торконяк, Ігор Пасічник***БІБЛІЯ ОСТРОЗЬКА**

(Острог, 1581)42

*Петро Кралюк***БЛУДОВА АНТОНІНА**

(* 1812, м. Стокгольм – † 7.04.1891, м. Москва)51

*Петро Кралюк***БОГОСЛОВСЬКА ТА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В ОСТРОЗЬКІЙ АКАДЕМІЇ**

.....52

*Ігор Пасічник***БОРЕЦЬКИЙ ІВАН (ІОВ)**

(* ? с. Бірче, тепер Львівської обл. – † 12.03.1631, м. Київ)55

*Віктор Атаманенко***БОРИСКОВИЧ ІСАКІЙ (СВЯТОГОРЕЦЬ)**

(* ? – † 30.12.1643, Межигірський монастир)58

*Микола Манько***БРАТСТВО ІМ. КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ В ОСТРОЗІ**

.....59

<i>Петро Кулаковський</i> БРОНЕВСЬКИЙ МАРТИН (MARCIN BRONIEWSKI) (* 1568 – † 1624)	62
<i>Ігор Мицько</i> БУДІВЛІ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ	64
<i>Наталя Бондар, Микола Ковальський</i> БУКВАР (Острог, 1578)	65
<i>Микола Ковальський, Олександр Позіховський</i> БУКВАР (вірогідно, надрукований в Острозі не раніше 1598 року)	69
<i>Микола Манько</i> БУРЧАК-АБРАМОВИЧ МИКОЛА (* 1858, с. Городня, нині Любомльського району Волинської області – † 04.11.1938, м. Житомир)	70
В	
<i>Петро Кралюк</i> ВАРСОНУФРІЙ (ВАРСОНОФРІЙ) (* ? – † після 1612)	71
<i>Петро Кралюк</i> ВЕРБИЦЬКИЙ ТИМОФІЙ (* ? – † після 1642)	71
<i>Анатолій Криловець, Олександр Скрипнюк</i> ВИШЕНСЬКИЙ ІОАН (* XVI ст. – † між 1621-1633 рр.)	71
<i>Петро Кралюк</i> ВІДПОВІДЬ МОТОВИЛА НА КНИГУ ПЕТРА СКАРГІ “ПРО ЄДНІСТЬ ЦЕРКВИ БОЖОЇ ПІД ЄДИНИМ ПАСТИРЕМ...”	74
<i>Микола Ковальський</i> “ВЪРШѢ НА ЖАЛОСНЫЙ ПОГРЕБЪ ЗАЦНОГО РЫЦЕРА... ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО” КАСЯНА САКОВИЧА (1622 р.)	74
<i>Ігор Мицько</i> ВІТАЛІЙ (* ? – † після 25.09.1607 – 1612, м. Вільне)	77
<i>Тарас Вихованець</i> ВІТКОВСЬКИЙ ВОЙЦЕХ (WITKOWSKI WOJSCIECH) (* ? – † 04.1623)	81

Г

*Ігор Мицько***ГАРАБУРДА МИХАЙЛО**

(* ? – † після 1582)83

*Петро Кулаковський***ГАРАБУРДА МИХАЙЛО**

(* ? – † після 12.07.1586)83

*Петро Кралоук***ГЕННАДСВА БІБЛІЯ**

.....84

*Микола Ковальський***ГОФФМАН ЯКУБ (HOFFMAN JAKUB)**

(* 19.03.1896, м. Коломия (тепер – Івано-Франків. обл.) – † 27.12.1964, м. Лондон)85

*Олександр Позіховський***ГРИНЬ (ГРИГОРІЙ) ІВАНОВИЧ**

(* ?, м. Заблудов – † 1584)86

*Віталій Яремчук***ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО**

(* 17.09.1866 р., м. Холм, тепер Польська Республіка – † 25.11.1934 р., м. Кисловодськ, Російська Федерація)87

Г

*Микола Манько***ГОРОВИЧ ІСАЙЯ**

(* 1555, м. Прага – † 1630)89

Д

*Ярослава Бондарчук***ДЕКОРАТИВНЕ РІЗЬБЛЕННЯ ОСТРОЗЬКОГО ОСЕРЕДКУ XIV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ**

.....90

*Наталія Лопецька***ДЕРМАНСЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ОСЕРЕДОК**

.....95

*Наталія Лопецька***ДЕРМАНСЬКИЙ СВЯТО-ТРОЇЦЬКИЙ МОНАСТІР**

(с. Дермань, тепер Здолбунівського району Рівненської області)102

*Микола Ковальський***ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ XVI-XVII СТОЛІТТЯ**

.....105

<i>Наталія Бондар</i> “ДІАЛОГ О ВІРІ” МЕЛЕТІЯ ПІГАСА (Дермань, 1602)	106
<i>Сергій Горін</i> ДОРОГОБУЗЬКИЙ СВЯТОУСПЕНСЬКИЙ МОНАСТИР	107
<i>Алла Атаманенко</i> ДОРОФЕЙОВИЧ ГАВРИЛО (* ? – † після 1624)	107
<i>Ігор Мицько</i> ДУБЕНСЬКИЙ РЕЛІГІЙНО-КУЛЬТУРНИЙ ОСЕРЕДОК (* 1555 – † 1632, м. Острог)	110

Е

<i>Рафаель Шпізель</i> ЕДЕЛЬС САМУЇЛ (МАРШУЕ)	113
<i>Петро Крالیук</i> “ЕКТЕЗИС...” (Краків, 1597)	113

Є

<i>Петро Крالیук</i> ЄРЛИЧ ЙОАКИМ (ЯН) (* 19.05.1598 р., с. Колимлі під м. Острогом – † 1674 р.)	114
<i>Рафаель Шпізель</i> ЄШИБОТ В ОСТРОЗІ	115

З

<i>Петро Крالیук</i> ЗЕМКА ТАРАСІЙ (* ?, Острог – † 13.09.1632, м. Київ)	117
<i>Олександр Мазур</i> ЗИЗАНІЙ ЛАВРЕНТІЙ (* ?, Потелич – † між 1630-1640, м. Корець)	119
<i>Петро Крالیук</i> ЗИНЬКІВСЬКО-МАНАЧИНСЬКИЙ СПИСОК СТАРОГО ЗАВІТУ	120

ЗОЛОТАРСТВО ОСТРОЖЧИНИ	121
-------------------------------------	-----

І

Петро Кралюк

ІВАН ІV ВАСИЛЬОВИЧ (ГРОЗНИЙ)

(* 25.08. 1530, м. Москва – † 18.03.1584, м. Москва)	125
--	-----

Ігор Мицько

ІГНАТІЙ

(* ? – † після 10.03.1603)	125
----------------------------------	-----

Ярослава Бондарчук, Микола Бендюк

ІКОНОПИС ОСТРОЖЧИНИ ХVІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІ СТОЛІТТЯ	127
--	-----

Ірина Ворончук

ІНВЕНТАР МАЄТКІВ КНЯЗЯ ОЛЕКСАНДРА ОСТРОЗЬКОГО 1620 РОКУ	132
--	-----

К

Микола Ковальський

КАРДАШЕВИЧ СТАНІСЛАВ (KARDASZEWICZ STANISŁAW)

(* 8.05.1826, м. Білгородка – † 6.10.1887, м. Острог)	136
---	-----

Петро Кралюк

КАРПОВИЧ ЛЕОНТІЙ

(світське ім'я – Лонгин, * бл. 1580 – † 1620, м. Вільне)	137
--	-----

Наталія Бондар

“КГРАМАТИКА СЛОВЄНЬСКА ЯЗЫКА”

(м. Вільне, 1586)	139
-------------------------	-----

Петро Кралюк

КИПРІАН

(* ? – † після 1623 р.)	142
-------------------------------	-----

Ігор Тесленко

КЛІЄНТЕЛА КНЯЗЯ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО	144
--	-----

Петро Кралюк

КЛІРИК ОСТРОЗЬКИЙ

(* ? – † ?)	152
-------------------	-----

Ігор Пасічник

“КЛЮЧ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО”, “КАЛЕНЪДАРЬ РИМСКИ НОВЫ”

ГЕРАСИМА СМОТРИЦЬКОГО

(Острог, 1587)	156
----------------------	-----

<i>Наталія Бондар, Микола Ковальський, Петро Кулаковський</i> “КНИГА О ПОСТНИЧЕСТВѢ” ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО (Острог, 1594)	161
<i>Петро Кралюк</i> “КНИГА... ПРОТИ РІЗНИХ ЄРЕТИКІВ, ІУДЕЇВ ТА САРАЦИН...” (Острог, 1611)	166
<i>Віктор Атаманенко, Наталія Бондар, Петро Кралюк</i> “КНИЖИЦЯ” (В 6-ТИ РОЗДІЛАХ) (Острог, 1588)	168
<i>Наталія Бондар, Микола Ковальський</i> “КНИЖИЦЯ” (В 10-ТИ РОЗДІЛАХ) (Острог, 1598)	170
<i>Наталія Бондар, Віра Захарчин, Микола Ковальський</i> “КНИЖКА СЛОВЄНСКАА, РЕКОМАА ГРАММАТИКА” (БУКВАР) (Острог, 1598)	174
<i>Наталія Бондар</i> “КНИЖКА, СОБРАНИЕ ВЕЩЕЙ НУЖНЕЙШИХ” ТИМОФІЯ МИХАЙЛОВИЧА (Острог, 1580)	175
<i>Віктор Атаманенко</i> КНЯГИНИЦЬКИЙ ІОВ (* середина XVI ст., м. Тисмениця, тепер Івано-Франківської обл. – † 29.12.1621, Скит Манявський, Івано-Франківської обл.)	176
<i>Алла Атаманенко, Віктор Атаманенко</i> КОВАЛЬСЬКИЙ МИКОЛА (* 19.03.1929, с. Верхів – † 5.10.2006, м. Острог)	179
<i>Вітольд Ковалів</i> КОЛЕГІУМ ЄЗУЇТІВ В ОСТРОЗІ	181
<i>Петро Кралюк, Віталій Яремчук</i> КОПІНСЬКИЙ ІСАЙЯ (* ?, с. Копин, нині Республіка Польща – † 5.10.1640, м. Ніжин)	183
<i>Петро Кралюк</i> КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ (* ? – † 1627, м. Київ)	184
<i>Петро Кралюк</i> “КОРМЧА” (Старокостянтинів, 1599)	185
<i>Вітольд Ковалів</i> КОСТЕЛ ФАРНИЙ В ОСТРОЗІ	186
<i>Петро Кралюк, Олександр Скрипнюк</i> КУРЬСЬКИЙ АНДРІЙ (* бл. 1528 – † 05.1583, м. Ковель)	188

Л

Наталія Бондар

“ЛИСТ... ДО... ЄПИСКОПА ШАТІЯ ПОТІЯ” МЕЛЕТІЯ [ПІГАСА]
(Дерманський монастир, 1605)190

Петро Кулаковський

“ЛѢКАРСТВО НА ОСПАЛЫЙ ОУМЫСЛ ЧОЛОВѢЧИЙ” Д. НАЛИВАЙКА
(Острог, 1607)191

Сергій Бабич

ЛІТЕРАТУРА ПОЛЕМІЧНА УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКА194

Юрій Мицик

ЛІТОПИСЕЦЬ ОСТРОЗЬКИЙ197

Леонід Тимошенко

ЛУКАРІС КИРИЛО
(* 6. 11. 1572, м. Кандія, Крит – † 2. 07. 1638, м. Константинополь)199

Микола Манько

ЛУК’ЯНОВИЧ ПАВЛО
(* 1855 чи 1856, с. Щедрогоща, Ковельського повіту Волинської губернії –
† 1917, м. Житомир)202

Леонід Тимошенко

ЛУЦЬКА І БЕРЕСТЕЙСЬКА РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ У XVI-XVII СТОЛІТТІ203

Леонід Тимошенко

ЛУЦЬКА ТА ОСТРОЗЬКА ЄПАРХІЯ У XVI – XVII СТОЛІТТІ205

Ігор Мицько

ЛЮБАРСЬКИЙ СВЯТОГЕОРГІЇВСЬКИЙ МОНАСТІР208

Петро Крالیук

ЛЮТКОВИЧ-ТЕЛИЦЯ ПАВЛО-ДОМЖИВ
(* ? – † між 12.08.1632 і 5.08.1635)209

Наталія Бондар, Петро Крالیук

“ЛЯМЕНТ ДОМУ КНЯЖАТ ОСТРОЗЬКИХ...”
(Острог, кінець 1603 – початок 1604)209

Рафаель Шпізель

ЛЯТОШ (ЛЯТОС) ЯН (LATOSZ (LATOS) JAN)
(* 1539, м. Краків – † 1608, м. Острог)210

М

Мирон Капраль

МАГДЕБУРЗЬКИЙ ПРИВІЛЕЙ МІСТУ ОСТРОГУ 1585 РОКУ214

<i>Алла Атаманенко</i>	
МАКСИМОВИЧ МИХАЙЛО	
(* 3(15).09.1804, хутір Тимківщина – † 10(22).11.1873, хутір Михайлова Гора)	216
<i>Наталія Бондар, Микола Ковальський</i>	
“МАРГАРИТ” ІОАНА ЗОЛОТОУСТОГО	
(Острог, 16.06.1595)	218
<i>Ярослава Бондарчук, Микола Бендюк</i>	
МЕМОРІАЛЬНІ ПАМ'ЯТНИКИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ XVI-XVII СТОЛІТТЯ	222
<i>Петро Кулаковський, Олександр Скрипнюк</i>	
МЕТРИКА ЛИТОВСЬКА	228
<i>Петро Кулаковський, Олександр Скрипнюк</i>	
МЕТРИКА РУСЬКА (ВОЛИНСЬКА)	229
<i>Тарас Вихованець</i>	
МЕЧЕТЬ МУСУЛЬМАНСЬКА (ТАТАРСЬКА) В ОСТРОЗІ	230
<i>Петро Кралюк</i>	
МИХАЙЛОВИЧ ТИМОФІЙ	
(* ? – † ?)	231
<i>Наталія Бондар, Микола Ковальський</i>	
“МІСЯЦЕСЛОВ”	
(Острог, 1612)	232
<i>Ігор Тесленко</i>	
МІЩАНСЬКІ І ШЛЯХЕТСЬКІ РОДИ В ОСТРОЗІ ЧАСІВ АКАДЕМІЇ	
(СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПЕРСОНАЛЬНОГО КАТАЛОГУ СТУДЕНТІВ)	233
<i>Тарас Вихованець</i>	
МОНАСТІР ЧЕСНОГО ХРЕСТА	
(біля м. Острога)	239
<i>Петро Кралюк</i>	
МОСХОПУЛО ЕММАНУЇЛ	
(* ? – † ?)	240
<i>Ігор Тесленко</i>	
МОТОВИЛО ІВАН (ЯН, ЯЦЬКО)	
(* до 1540 – † між 1590 та 1597)	240
<i>Олександр Позіховський</i>	
МСТИСЛАВЕЦЬ ПЕТРО	
(* ? – † ?)	241
<i>Світлана Позіховська</i>	
МУЗЕЙ КНИГИ ТА ДРУКАРСТВА В ОСТРОЗІ	243

Н

- Петро Кралюк*
“НА ДРУГІЙ ЛИСТЬ ВЕЛЕБНОГО ОТЦА ИПАТІА...”
 (Острог, 1599)245
- Олександра Цалай-Якименко, Юрій Ясиновський*
НАСПІВ ОСТРОЗЬКИЙ245
- Віктор Атаманенко*
НАЛИВАЙКО ДЕМ’ЯН (ДАМІАН)
 (* 50-ті рр. XVI ст. – † 1627)254
- Петро Кралюк*
НАЛИВАЙКО СЕМЕРІЙ
 (* ? – † 21.04.1597, м. Варшава)257
- Петро Кралюк*
НАТАНІСЛЬ ЄВСТАХІЙ
 (* ? – † 1579/83)258
- Наталія Бондар, Світлана Абросимова*
НОВИЙ ЗАВІТ ІЗ ПСАЛТИРЕМ
 (Острог, 1580)259
- Петро Кралюк*
НОВИЙ ЗАПОВІТ ВАЛЕНТИНА НЕГАЛЕВСЬКОГО261
- Ярослава Бондарчук*
НОВИЦЬКИЙ ЙОСИФ
 (* 1.01.1878, с. Сермаки Подільської губернії – † 24.11.1964, м. Острог)262

О

- Ярослава Бондарчук, Олександр Бондарчук*
ОБОРОННІ СПОРУДИ ОСТРОГА268
- Микола Ковальський*
ОГІЄНКО ІВАН
 (митрополит Іларіон) (* 2(15).01.1882, м. Брусилів – † 29.03.1972, м. Вінніпег)268
- Наталія Бондар*
“ОКТОЇХ”
 (Дермань, 1604)272
- Петро Кралюк*
ОЛЕКСІЙ
 (* ? – † ?)274
- Віктор Атаманенко*
ОПИСИ (ІНВЕНТАРІ) ОСТРОГА XVI – СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ274

<i>Петро Кралюк</i> ОСВІТНЯ СИСТЕМА ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ	275
<i>Петро Ричков</i> ОСТРОГ (АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МІСТА)	282
<i>Андрій Заяць</i> ОСТРОГ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. (ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК)	287
<i>Віталій Яремчук</i> ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ	293
<i>Петро Кралюк</i> ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ	299
<i>Петро Кралюк</i> ОСТРОЗЬКА ДАВНИНА	307
<i>Микола Ковальський, Ігор Пасічник</i> ОСТРОЗЬКА ДРУКАРНЯ	308
<i>Петро Кулаковський</i> ОСТРОЗЬКА АННА-АЛОЇЗА (у заміжжі – Ходкевич) (* 1600 – † 27.01.1654)	310
<i>Микола Ковальський</i> ОСТРОЗЬКА ГАЛЬШКА (Єлизавета, Ельжбета, Алжбета) (* 1539 – † грудень, 1582)	312
<i>Петро Кулаковський</i> ОСТРОЗЬКА ОРДИНАЦІЯ	314
<i>Микола Ковальський</i> ОСТРОЗЬКА ПАПІРНЯ	315
<i>Ігор Мицько</i> ОСТРОЗЬКА ТРАГЕДІЯ 1636 РОКУ	318
<i>Тарас Вихованець</i> ОСТРОЗЬКИЙ АДАМ-КОСТЯНТИН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (* 1596 або 25.03.1597, м. Ярослав (?), Польща – † 10.04.1618, м. Люблін, Польща)	321
<i>Ірина Ворончук</i> ОСТРОЗЬКИЙ ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН (* 2.02.1526, м. Дубно ? – † 13.02.1608, м. Острогожск)	323
<i>Тарас Вихованець</i> ОСТРОЗЬКИЙ КОСТЯНТИН КОСТЯНТИНОВИЧ (* 1555-1556, Дубно (?) – † 10(?) .04.1588, Базалія)	327
<i>Ірина Ворончук, Микола Ковальський</i> ОСТРОЗЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (* бл. 1.07.1570 – † 2.12.1603)	330

*Петро Кулаковський***ОСТРОЗЬКИЙ ЯНУШ**

(* 1554 – † 12.09.1620)331

*Тарас Вихованець***ОСТРОЗЬКИЙ ЯНУШ-ПАВЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ**

(*1598, м. Ярослав (?), Польща – † 6.08.1619, м. Люблін, Польща)333

*Петро Кралюк***ОСТРОЗЬКІ, КНЯЗІВСЬКИЙ РІД**336*Віктор Атаманенко***ОТПИС НА ЛИСТ... ИПАТИЯ ВОЛОДИМЕРСКОГО И БЕРЕСТЕЙСКОГО ЄПИСКОПА...**

(Острог, 1598)344

П*Микола Ковальський***“ПАЛНОДІЯ” ЗАХАРІЙ КОПИСТЕНСЬКОГО 1621 РОКУ**346*Петро Кралюк***ПАРАСХЕС-КАНТАКУЗЕН НИКОФОР**

(* ? – † 1599, м. Мальборк, Польща)347

*Петро Кулаковський***ПЕКАЛІД (ПЕНКАЛЯ, ПЕНКАЛЬСЬКИЙ) СИМОН (PEKALA, PEKALSKI SZYMON)**

(* бл. 1567 – † після 1601)349

*Ігор Пасічник***ПЕРЕДМОВИ ОСТРОЗЬКОЇ БІБЛІЇ**350*Ігор Пасічник***“ПЕРЕСТОРОГА”**365*Микола Ковальський***ПЕРЛШТЕЙН ЯКИМ**

(* ? – † ?)368

*Петро Кралюк***ПІГАС МЕЛЕТІЙ**

(* 1535/1540, о. Кріт – † 1601, м. Александрія Єгипетська)369

*Петро Кралюк***ПЛЕТЕНЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР**

(малосхимницьке ім'я Єлисей, великосхимницьке – Євфимій)

(* бл. 1554, м. Львів – † 29.10.1624, м. Київ)369

*Ігор Мицько***ПОЛОНСЬКИЙ СВЯТОУСПЕНСЬКИЙ МОНАСТІР**371

<i>Микола Бендюк, Ярослава Бондарчук</i> ПОРТРЕТНИЙ ЖИВОПИС ОСТРОЗЬКОГО ОСЕРЕДКУ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ	372
<i>Віктор Атаманенко, Наталія Бондар</i> “ПОСЛАННЯ ДО ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ” ІЄРЕМІЇ (ТРАНОСА)	381
<i>Віктор Атаманенко, Наталія Бондар</i> “ПОСЛАННЯ ДО СВІТСЬКИХ ТА ЦЕРКОВНИХ КІЛ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ” ПАТРІАРХА ІЄРЕМІЇ (ТРАНОСА)	382
<i>Ігор Мицько</i> ПОСТАНОВА НА АКАДЕМІЮ ОСТРОЗЬКУ (Postanowienie na akademię ostrożską)	383
<i>Петро Кралюк</i> ПОТІЙ (АДАМ) ШАТІЙ (* 1541, с. Рожанці Володавського повіту (зараз Польща) – † 18.07.1613, м. Володимир-Волинський)	384
<i>Наталія Бондар, Василь Жуковський, Микола Ковальський</i> “ПРАВИЛО ІСТИННОГО ЖИВОТА ХРИСТИАНСКОГО” (ПСАЛТИР З ВОЗСЛІДУВАННЯМ) (1598)	386
<i>Ярослава Бондарчук, Олександр Бондарчук</i> ПРИГОРОДОК В ОСТРОЗІ	390
<i>Ігор Мицько</i> “ПЧЕЛА”	390

Р

<i>Петро Кралюк</i> РАЛЛІ ДІОНІСІЙ (* ?, о. Кріт (Кандія) – † після 28.12.1620)	391
<i>Людмила Жуковська</i> РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В ОСТРОЗІ В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ	391
<i>Віктор Атаманенко</i> РЕФОРМАЦІЯ ТА ОСТРОГ	393
<i>Віктор Атаманенко</i> РИМША АНДРІЙ (* близько 1550, с. Пенчина – † після 1595)	394
<i>Петро Кралюк</i> РУТСЬКИЙ ЙОСИФ-ВЕЛЬЯМІН (світське ім'я – Іван) (* 1574, с. Рута Новоградського повіту, Білорусь – † 1637, с. Дермань, зараз Здолбунівського району Рівненської обл.)	398

Микола Ковальський

САГАЙДАЧНИЙ-КОНАШЕВИЧ ПЕТРО

(* при бл. 70-ті рр. XVI ст. – † 10(20).04.1622, Київ)399

Петро Кралюк

САКОВИЧ КАСІЯН

(мирське ім'я Калістрат) (* бл. 1578 р., м. Потелич на Галичині – † 1647 р., м. Краків)405

Петро Кралюк

САМЧУК УЛАС

(* 20.02.1905, с. Дермань, нині Здолбунівського району Рівненської області –
† 9.07.1987, м. Торонто, Канада)406

Микола Манько

СЕНДУЛЬСЬКИЙ АПОЛЛОНІЙ

(* 17.10.1830, с. Садки, нині Шумського району Тернопільської обл. –
† 7.01.1882, с. Сивки, нині Білогірського району Хмельницької області)407

Микола Манько

СЕЛЕЦЬКИЙ АРСЕНІЙ

(* 8.06.1860, с. Хролин, нині Шепетівського району Хмельницької області – † ?)408

Рафаель Шпізель

СИНАГОГА (ВЕЛИКА) ОСТРОЗЬКА408

Петро Кулаковський

СКАРГА ПЕТРО

(* 1535 – † 12.09.1612, м. Краків)410

Петро Кралюк

СКОРИНА ФРАНЦИСК

(* бл. 1485, м. Полоцьк – † бл. 1550)411

Ігор Пасічник

СМОТРИЦЬКИЙ ГЕРАСИМ

(* ?, м. Смотрич?, тепер Хмельницької обл. – † осінь 1594, м. Острог)413

Петро Кралюк

СМОТРИЦЬКИЙ МЕЛЕТІЙ

(світське ім'я Максим) (* бл. 1577, м. Острог? –
† 27.12.1633, с. Дермань, нині Здолбунівського району Рівненської обл.)416

Петро Кралюк

СМОТРИЦЬКИЙ СТЕФАН

(* ?, м. н. н. – † після весни 1636, м. Острог)423

Мирон Кушнір

“СПАДЩИНА”424

Петро Кралюк

СТАРУШИЧ ІГНАТІЙ

(* ?, м. Острог – † після 30 жовтня 1651 р., м. Київ).....426

Сергій Горін

СТЕПАНСЬКИЙ СВЯТОМИХАЙЛІВСЬКИЙ МОНАСТІР426

Микола Манько

СТРУМЕНСЬКИЙ МИХАЙЛО

(* ? – † ?)427

Віктор Атаманенко

СУРАЗЬКИЙ – МАЛЮШИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ

(* сер. 50-х рр. XVI ст. – † між 15.01.1604 та 4.06.1608)428

Т

Микола Манько

ТЕОДОРОВИЧ МИКОЛА

(* 1856, м. Гродно – † не раніше 1915, м. Саратов)432

Леонід Тимошенко

ТЕРЛЕЦЬКИЙ КИРИЛО

(* ?, імовірно, Пінщина – † 21.05.1607 р., м. Луцьк)433

Наталія Бондар, Микола Ковальський

“ТРЕБНИК”

(Острог, 1606)437

Микола Манько

ТУЧЕМСЬКИЙ МИХАЙЛО

(* 5 (17).09.1872, с. Понебель Ровенського повіту Волинської губернії – † 23.04.1945 р., м. Кременець Тернопільської області)438

Ф

Микола Ковальський

ФЕДОРОВИЧ (ФЕДОРОВ) ІВАН

(* ? – † 5.12.1583, м. Львів)440

Ігор Тесленко

ФЛЯКА САВА (В ЧЕРНЕЦТВІ САМУЇЛ)

(* до 1583, Остріг – † між 1621 та 1634, Межигірський монастир під Києвом)442

Микола Манько

ФОТИНСЬКИЙ ОРЕСТ

(* 1863, с. Батьків, нині Радивилівський р-н Рівненської обл. – † 1931, м. Житомир)443

*Микола Ковальський***ФРАНКО ІВАН**

(* 27.08.1856, с. Нагуєвичі – † 28.05.1916, м. Львів)444

*Ігор Мицько***ФУНДАЦІЇ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ**446**Х***Віталій Яремчук***ХАРЛАМПОВИЧ КОСТЯНТИН**

(* 18 (30).07.1870, с. Рогачі, нині Березівського району Брестської області, Білорусь – † 24.03.1932, м. Київ)450

*Віктор Атаманенко***“ХРОНОЛОГІЯ” А. РИМШІ**

(Острог, 1581)451

Ц*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА БОГОЯВЛЕНСЬКА СОБОРНА**456*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА ВОСКРЕСЕНСЬКА**457*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА ГЛІБОБОРИСЬКА**457*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА МИКОЛАЇВСЬКА**458*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА ОНУФРІЇВСЬКА**460*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА ПАРАСКЕВО-П'ЯТНИЦЬКА**460*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА ПРЕЧИСТЕНСЬКА (УСПЕНСЬКА)**462*Тарас Вихованець***ЦЕРКВА СВЯТОТРОЇЦЬКА**464

Ч

<i>Наталія Бондар, Микола Ковальський</i>	
“ЧАСОСЛОВ”	
(Острог, 1598)	466
<i>Наталія Бондар</i>	
“ЧАСОСЛОВ”	
(Острог, 1602)	467
<i>Наталія Бондар, Микола Ковальський</i>	
“ЧАСОСЛОВ”	
(Острог, 1612)	468

Ш

<i>Тарас Вихованець</i>	
ШКОЛА ЛАТИНСЬКА В ОСТРОЗІ	471
<i>Тарас Вихованець</i>	
ШПИТАЛІ ЄВРЕЙСЬКІ В ОСТРОЗІ	473
<i>Тарас Вихованець</i>	
ШПИТАЛІ КАТОЛИЦЬКІ В ОСТРОЗІ	473
<i>Тарас Вихованець</i>	
ШПИТАЛЬ ПРАВОСЛАВНИЙ В ОСТРОЗІ	474
ПІДСУМОК (РЕЗЮМЕ)	477
ИТОГИ (РЕЗЮМЕ)	477
SUMMARY	478
SOMMAIRE (RÉSUMÉ)	479
ZUSAMMENFASSUNG	479
STRESZCZENIE (RÉSUMÉ)	480
ARGUMENTUM (RESUME)	481
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	482
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	484
НАШІ АВТОРИ	493

Острозька академія XVI – XVII століття

Енциклопедія

Головний редактор *Ігор Пасічник*

**Відповідальний редактор,
заступник голови редколегії** *Петро Кралюк*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Коректори *Любов Черуха, Світлана Федорчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

**Художнє оформлення обкладинки,
обробка фотографій, кольорові вклейки** *Катерини Олексійчук*

Папір офсетний. Друк офсет.
Гарнітура “TimesNewRoman”

Оригінал-макет підготовлено у видавництві
Національного університету “Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.